www.Ghaemiyeh.com
www.Ghaemiyeh.org
www.Ghaemiyeh.net
www.Ghaemiyeh.ir

اطیب البیان

فی تفسیر القرآن

تألیف

سید عبدالحسین طیب

جلد دوازدهم

تهران

اسلام

بسم الله الرحمن الرحیم

اطیب البیان فی تفسیر القرآن

نویسنده:

عبدالحسین طیب

ناشر چاپی:

موسسه جهانی سبطین (علیهما السلام)

ناشر دیجیتالی:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

فهرست ----- ۵

اطیب البیان فی تفسیر القرآن، جلد ۱۲ ----- ۳۲

مشخصات کتاب ----- ۳۲

سوره زخرف .... ص : ۱ ----- ۳۳

اشاره ----- ۳۳

[سوره الزخرف (۴۳): آیات ۱ تا ۲] .... ص : ۱ ----- ۳۳

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۳] .... ص : ۲ ----- ۳۴

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۴] .... ص : ۳ ----- ۳۵

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۵] .... ص : ۴ ----- ۳۶

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۶] .... ص : ۵ ----- ۳۷

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۷] .... ص : ۵ ----- ۳۷

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۸] .... ص : ۶ ----- ۳۸

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۹] .... ص : ۶ ----- ۳۸

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۱۰] .... ص : ۷ ----- ۳۹

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۱۱] .... ص : ۸ ----- ۴۰

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۱۲] .... ص : ۹ ----- ۴۱

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۱۳] .... ص : ۹ ----- ۴۱

[سوره الزخرف (۴۳): آیات ۱۴ تا ۱۵] .... ص : ۱۰ ----- ۴۲

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۱۶] .... ص : ۱۱ ----- ۴۳

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۱۷] .... ص : ۱۲ ----- ۴۴

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۱۸] .... ص : ۱۳ ----- ۴۵

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۱۹] .... ص : ۱۴ ----- ۴۶

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۲۰] .... ص : ۱۵ ----- ۴۷

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۲۱] .... ص : ۱۷ ----- ۴۹

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۲۲] .... ص : ۱۷ ---- ۴۹
[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۲۳] .... ص : ۱۹ ---- ۵۱
[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۲۴] .... ص : ۱۹ ---- ۵۱
[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۲۵] .... ص : ۲۰ ---- ۵۲
[سوره الزخرف (۴۳): آیات ۲۶ تا ۲۷] .... ص : ۲۱ ---- ۵۳
[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۲۸] .... ص : ۲۲ ---- ۵۴
[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۲۹] .... ص : ۲۳ ---- ۵۵
[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۳۰] .... ص : ۲۴ ---- ۵۶
[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۳۱] .... ص : ۲۴ ---- ۵۶
[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۳۲] .... ص : ۲۵ ---- ۵۷
[سوره الزخرف (۴۳): آیات ۳۳ تا ۳۵] .... ص : ۲۶ ---- ۵۸
[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۳۶] .... ص : ۲۸ ---- ۶۰
[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۳۷] .... ص : ۲۹ ---- ۶۱
[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۳۸] .... ص : ۲۹ ---- ۶۱
[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۳۹] .... ص : ۳۰ ---- ۶۳
[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۴۰] .... ص : ۳۱ ---- ۶۴
[سوره الزخرف (۴۳): آیات ۴۱ تا ۴۲] .... ص : ۳۲ ---- ۶۵
[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۴۳] .... ص : ۳۳ ---- ۶۶
[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۴۴] .... ص : ۳۵ ---- ۶۸
[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۴۵] .... ص : ۳۶ ---- ۶۹
[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۴۶] .... ص : ۳۶ ---- ۶۹
[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۴۷] .... ص : ۳۷ ---- ۷۱
[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۴۸] .... ص : ۳۸ ---- ۷۲
[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۴۹] .... ص : ۳۸ ---- ۷۲
[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۵۰] .... ص : ۳۹ ---- ۷۳
[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۵۱] .... ص : ۴۰ ---- ۷۴

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۵۲] .... ص : ۴۱ ---- ۷۵
[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۵۳] .... ص : ۴۲ ---- ۷۶
[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۵۴] .... ص : ۴۲ ---- ۷۶
[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۵۵] .... ص : ۴۳ ---- ۷۷
[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۵۶] .... ص : ۴۳ ---- ۷۷
[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۵۷] .... ص : ۴۴ ---- ۷۸
[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۵۸] .... ص : ۴۵ ---- ۷۹
[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۵۹] .... ص : ۴۶ ---- ۸۰
[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۶۰] .... ص : ۴۷ ---- ۸۱
[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۶۱] .... ص : ۴۷ ---- ۸۱
[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۶۲] .... ص : ۴۸ ---- ۸۲
[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۶۳] .... ص : ۴۹ ---- ۸۳
[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۶۴] .... ص : ۵۰ ---- ۸۴
[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۶۵] .... ص : ۵۱ ---- ۸۵
[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۶۶] .... ص : ۵۲ ---- ۸۶
[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۶۷] .... ص : ۵۳ ---- ۸۷
[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۶۸] .... ص : ۵۳ ---- ۸۷
[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۶۹] .... ص : ۵۴ ---- ۸۸
[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۷۰] .... ص : ۵۴ ---- ۸۸
[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۷۱] .... ص : ۵۵ ---- ۸۹
[سوره الزخرف (۴۳): آیات ۷۲ تا ۷۳] .... ص : ۵۵ ---- ۸۹
[سوره الزخرف (۴۳): آیات ۷۴ تا ۷۶] .... ص : ۵۶ ---- ۹۰
[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۷۷] .... ص : ۵۷ ---- ۹۱
[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۷۸] .... ص : ۵۸ ---- ۹۲
[سوره الزخرف (۴۳): آیات ۷۹ تا ۸۰] .... ص : ۵۹ ---- ۹۳
[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۸۱] .... ص : ۶۰ ---- ۹۴

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۸۲] .... ص : ۶۱ ---- ۹۵
[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۸۳] .... ص : ۶۱ ---- ۹۵
[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۸۴] .... ص : ۶۲ ---- ۹۶
[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۸۵] .... ص : ۶۲ ---- ۹۶
[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۸۶] .... ص : ۶۳ ---- ۹۷
[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۸۷] .... ص : ۶۵ ---- ۹۹
[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۸۸] .... ص : ۶۵ ---- ۹۹
[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۸۹] .... ص : ۶۶ ---- ۱۰۰
سوره دخان مکیه و هی تسع و خمسون آیه .... ص : ۶۹ ---- ۱۰۲
اشاره ---- ۱۰۲
[سوره الدخان (۴۴): آیات ۱ تا ۳] .... ص : ۷۰ ---- ۱۰۳
[سوره الدخان (۴۴): آیه ۴] .... ص : ۷۲ ---- ۱۰۵
[سوره الدخان (۴۴): آیه ۵] .... ص : ۷۲ ---- ۱۰۵
[سوره الدخان (۴۴): آیه ۶] .... ص : ۷۳ ---- ۱۰۶
[سوره الدخان (۴۴): آیه ۷] .... ص : ۷۴ ---- ۱۰۷
[سوره الدخان (۴۴): آیه ۸] .... ص : ۷۵ ---- ۱۰۸
[سوره الدخان (۴۴): آیه ۹] .... ص : ۷۶ ---- ۱۱۰
[سوره الدخان (۴۴): آیه ۱۰] .... ص : ۷۶ ---- ۱۱۰
[سوره الدخان (۴۴): آیه ۱۱] .... صر : ۷۷ ---- ۱۱۱
[سوره الدخان (۴۴): آیه ۱۲] .... ص : ۷۷ ---- ۱۱۱
[سوره الدخان (۴۴): آیه ۱۳ .... ص : ۷۸ ---- ۱۱۲
[سوره الدخان (۴۴): آیه ۱۴ .... ص : ۷۹ ---- ۱۱۳
[سوره الدخان (۴۴): آیات ۱۵ تا ۱۶ .... ص : ۷۹ ---- ۱۱۳
[سوره الدخان (۴۴): آیه ۱۷].... ص : ۸۰ ---- ۱۱۴
[سوره الدخان (۴۴): آیه ۱۸] .... ص : ۸۱ ---- ۱۱۵
[سوره الدخان (۴۴): آیه ۱۹] .... ص : ۸۲ ---- ۱۱۶

[سوره الدخان (۴۴): آیه ۲۰] .... ص : ۸۳ ---- ۱۱۷
[سوره الدخان (۴۴): آیه ۲۱].... ص : ۸۳ ---- ۱۱۷
[سوره الدخان (۴۴): آیه ۲۲] .... ص : ۸۴ ---- ۱۱۸
[سوره الدخان (۴۴): آیه ۲۳] .... ص : ۸۴ ---- ۱۱۸
[سوره الدخان (۴۴): آیه ۲۴] .... ص : ۸۵ ---- ۱۱۹
[سوره الدخان (۴۴): آیات ۲۵ تا ۲۷] .... ص : ۸۶ ---- ۱۲۰
[سوره الدخان (۴۴): آیه ۲۸] .... ص : ۸۶ ---- ۱۲۰
[سوره الدخان (۴۴): آیه ۲۹] .... ص : ۸۷ ---- ۱۲۱
[سوره الدخان (۴۴): آیه ۳۰] .... ص : ۸۸ ---- ۱۲۲
[سوره الدخان (۴۴): آیه ۳۱] .... ص : ۸۸ ---- ۱۲۲
[سوره الدخان (۴۴): آیه ۳۲] .... ص : ۸۹ ---- ۱۲۳
[سوره الدخان (۴۴): آیه ۳۳] .... ص : ۹۰ ---- ۱۲۴
[سوره الدخان (۴۴): آیات ۳۴ تا ۳۶] .... ص : ۹۰ ---- ۱۲۴
[سوره الدخان (۴۴): آیه ۳۷] .... ص : ۹۱ ---- ۱۲۵
[سوره الدخان (۴۴): آیات ۳۸ تا ۳۹].... ص : ۹۲ ---- ۱۲۶
[سوره الدخان (۴۴): آیه ۴۰] .... ص : ۹۴ ---- ۱۲۸
[سوره الدخان (۴۴): آیات ۴۱ تا ۴۲] .... ص : ۹۵ ---- ۱۲۹
[سوره الدخان (۴۴): آیات ۴۳ تا ۴۶] .... ص : ۹۶ ---- ۱۳۰
[سوره الدخان (۴۴): آیات ۴۷ تا ۵۰] .... ص : ۹۷ ---- ۱۳۱
[سوره الدخان (۴۴): آیات ۵۱ تا ۵۲] .... ص : ۹۸ ---- ۱۳۲
[سوره الدخان (۴۴): آیه ۵۳] .... ص : ۹۹ ---- ۱۳۳
[سوره الدخان (۴۴): آیه ۵۴] .... ص : ۱۰۰ ---- ۱۳۴
[سوره الدخان (۴۴): آیه ۵۵] .... ص : ۱۰۱ ---- ۱۳۵
[سوره الدخان (۴۴): آیه ۵۶] .... ص : ۱۰۲ ---- ۱۳۶
[سوره الدخان (۴۴): آیه ۵۷] .... ص : ۱۰۲ ---- ۱۳۶
[سوره الدخان (۴۴): آیه ۵۸] .... ص : ۱۰۲ ---- ۱۳۶

[سوره الدخان (۴۴): آیه ۵۹] .... ص : ۱۰۳ ---- ۱۳۷
سوره الجاثیه مکیه و هی سبع و ثلاثون آیه .... ص : ۱۰۴ ---- ۱۳۸
اشاره ---- ۱۳۸
[سوره الجاثیه (۴۵): آیات ۱ تا ۲] .... ص : ۱۰۴ ---- ۱۳۸
[سوره الجاثیه (۴۵): آیه ۳] .... ص : ۱۰۵ ---- ۱۳۹
[سوره الجاثیه (۴۵): آیه ۴] .... ص : ۱۰۵ ---- ۱۳۹
[سوره الجاثیه (۴۵): آیه ۵] .... ص : ۱۰۶ ---- ۱۴۰
[سوره الجاثیه (۴۵): آیه ۶] .... ص : ۱۰۷ ---- ۱۴۱
[سوره الجاثیه (۴۵): آیه ۷] .... ص : ۱۰۸ ---- ۱۴۲
[سوره الجاثیه (۴۵): آیات ۸ تا ۹] .... ص : ۱۰۹ ---- ۱۴۳
[سوره الجاثیه (۴۵): آیه ۱۰] .... ص : ۱۱۰ ---- ۱۴۴
[سوره الجاثیه (۴۵): آیه ۱۱] .... ص : ۱۱۱ ---- ۱۴۵
[سوره الجاثیه (۴۵): آیه ۱۲] .... ص : ۱۱۱ ---- ۱۴۵
[سوره الجاثیه (۴۵): آیه ۱۳] .... ص : ۱۱۲ ---- ۱۴۶
[سوره الجاثیه (۴۵): آیه ۱۴] .... ص : ۱۱۳ ---- ۱۴۷
[سوره الجاثیه (۴۵): آیه ۱۵] .... ص : ۱۱۴ ---- ۱۴۸
[سوره الجاثیه (۴۵): آیه ۱۶] .... ص : ۱۱۵ ---- ۱۴۹
[سوره الجاثیه (۴۵): آیه ۱۷] .... ص : ۱۱۶ ---- ۱۵۰
[سوره الجاثیه (۴۵): آیه ۱۸] .... ص : ۱۱۷ ---- ۱۵۱
[سوره الجاثیه (۴۵): آیه ۱۹] .... ص : ۱۱۸ ---- ۱۵۲
[سوره الجاثیه (۴۵): آیه ۲۰] .... ص : ۱۱۹ ---- ۱۵۳
[سوره الجاثیه (۴۵): آیه ۲۱] .... ص : ۱۲۰ ---- ۱۵۴
[سوره الجاثیه (۴۵): آیه ۲۲] .... ص : ۱۲۱ ---- ۱۵۵
[سوره الجاثیه (۴۵): آیه ۲۳] .... ص : ۱۲۱ ---- ۱۵۵
[سوره الجاثیه (۴۵): آیه ۲۴] .... ص : ۱۲۲ ---- ۱۵۶
[سوره الجاثیه (۴۵): آیه ۲۵] .... ص : ۱۲۳ ---- ۱۵۷

[سوره الجاثیه (۴۵): آیه ۲۶] .... ص : ۱۲۴ ---- ۱۵۸
[سوره الجاثیه (۴۵): آیه ۲۷] .... ص : ۱۲۵ ---- ۱۵۹
[سوره الجاثیه (۴۵): آیه ۲۸] .... ص : ۱۲۵ ---- ۱۵۹
[سوره الجاثیه (۴۵): آیه ۲۹] .... ص : ۱۲۶ ---- ۱۶۰
[سوره الجاثیه (۴۵): آیه ۳۰] .... ص : ۱۲۷ ---- ۱۶۱
[سوره الجاثیه (۴۵): آیه ۳۱] .... ص : ۱۲۷ ---- ۱۶۱
[سوره الجاثیه (۴۵): آیه ۳۲] .... ص : ۱۲۸ ---- ۱۶۲
[سوره الجاثیه (۴۵): آیه ۳۳] .... ص : ۱۲۹ ---- ۱۶۳
[سوره الجاثیه (۴۵): آیه ۳۴] .... ص : ۱۲۹ ---- ۱۶۳
[سوره الجاثیه (۴۵): آیه ۳۵] .... ص : ۱۳۰ ---- ۱۶۴
[سوره الجاثیه (۴۵): آیه ۳۶] .... ص : ۱۳۰ ---- ۱۶۴
[سوره الجاثیه (۴۵): آیه ۳۷] .... ص : ۱۳۱ ---- ۱۶۵
سوره المبارکه الاحقاف مکیه و هی خمسه و ثلاثون آیه] .... ص : ۱۳۳ ---- ۱۶۷
[سوره الأحقاف (۴۶): آیات ۱ تا ۲] .... ص : ۱۳۳ ---- ۱۶۷
[سوره الأحقاف (۴۶): آیه ۳] .... ص : ۱۳۳ ---- ۱۶۷
[سوره الأحقاف (۴۶): آیه ۴] .... ص : ۱۳۴ ---- ۱۶۹
[سوره الأحقاف (۴۶): آیه ۵] .... ص : ۱۳۵ ---- ۱۷۰
[سوره الأحقاف (۴۶): آیه ۶] .... ص : ۱۳۶ ---- ۱۷۱
[سوره الأحقاف (۴۶): آیه ۷] .... ص : ۱۳۶ ---- ۱۷۱
[سوره الأحقاف (۴۶): آیه ۸] .... ص : ۱۳۷ ---- ۱۷۲
[سوره الأحقاف (۴۶): آیه ۹] .... ص : ۱۳۹ ---- ۱۷۴
[سوره الأحقاف (۴۶): آیه ۱۰] .... ص : ۱۳۹ ---- ۱۷۴
[سوره الأحقاف (۴۶): آیه ۱۱] .... ص : ۱۴۰ ---- ۱۷۵
[سوره الأحقاف (۴۶): آیه ۱۲] .... ص : ۱۴۱ ---- ۱۷۶
[سوره الأحقاف (۴۶): آیه ۱۳] .... ص : ۱۴۲ ---- ۱۷۷
[سوره الأحقاف (۴۶): آیه ۱۴] .... ص : ۱۴۳ ---- ۱۷۸

[سوره الأحقاف (۴۶): آیه ۱۵] .... ص : ۱۴۴ ---- ۱۷۹
[سوره الأحقاف (۴۶): آیه ۱۶] .... ص : ۱۴۶ ---- ۱۸۱
[سوره الأحقاف (۴۶): آیه ۱۷] .... ص : ۱۴۷ ---- ۱۸۲
[سوره الأحقاف (۴۶): آیه ۱۸] .... ص : ۱۴۸ ---- ۱۸۳
[سوره الأحقاف (۴۶): آیه ۱۹] .... ص : ۱۴۹ ---- ۱۸۴
[سوره الأحقاف (۴۶): آیه ۲۰].... ص : ۱۴۹ ---- ۱۸۴
[سوره الأحقاف (۴۶): آیه ۲۱] .... ص : ۱۵۰ ---- ۱۸۵
[سوره الأحقاف (۴۶): آیه ۲۲] .... ص : ۱۵۱ ---- ۱۸۶
[سوره الأحقاف (۴۶): آیه ۲۳] .... ص : ۱۵۲ ---- ۱۸۷
[سوره الأحقاف (۴۶): آیه ۲۴] .... ص : ۱۵۳ ---- ۱۸۸
[سوره الأحقاف (۴۶): آیه ۲۵] .... ص : ۱۵۴ ---- ۱۸۹
[سوره الأحقاف (۴۶): آیه ۲۶] .... ص : ۱۵۴ ---- ۱۸۹
[سوره الأحقاف (۴۶): آیه ۲۷] .... ص : ۱۵۵ ---- ۱۹۰
[سوره الأحقاف (۴۶): آیه ۲۸] .... ص : ۱۵۶ ---- ۱۹۱
[سوره الأحقاف (۴۶): آیه ۲۹] .... ص : ۱۵۶ ---- ۱۹۱
[سوره الأحقاف (۴۶): آیه ۳۰] .... ص : ۱۵۷ ---- ۱۹۲
[سوره الأحقاف (۴۶): آیه ۳۱] .... ص : ۱۵۸ ---- ۱۹۳
[سوره الأحقاف (۴۶): آیه ۳۲] .... ص : ۱۵۸ ---- ۱۹۳
[سوره الأحقاف (۴۶): آیه ۳۳] .... ص : ۱۵۹ ---- ۱۹۴
[سوره الأحقاف (۴۶): آیه ۳۴] .... ص : ۱۶۰ ---- ۱۹۵
[سوره الأحقاف (۴۶): آیه ۳۵] .... ص : ۱۶۰ ---- ۱۹۵
سوره محمد صلّی اللّه علیه و آله و سلّم مدنی- ۳۸ آیه .... ص : ۱۶۳ ---- ۱۹۸
اشاره ---- ۱۹۸
[سوره محمد (۴۷): آیات ۱ تا ۲] .... ص : ۱۶۳ ---- ۱۹۸
[سوره محمد (۴۷): آیه ۳] .... ص : ۱۶۵ ---- ۲۰۰
[سوره محمد (۴۷): آیه ۴] .... ص : ۱۶۶ ---- ۲۰۱

[سوره محمد (۴۷): آیات ۵ تا ۶] .... ص : ۱۶۸ ---- ۲۰۳
[سوره محمد (۴۷): آیه ۷] .... ص : ۱۶۹ ---- ۲۰۴
[سوره محمد (۴۷): آیه ۸] .... ص: ۱۶۹ ---- ۲۰۴
[سوره محمد (۴۷): آیه ۹] .... ص : ۱۷۰ ---- ۲۰۵
[سوره محمد (۴۷): آیه ۱۰] .... ص: ۱۷۰ ---- ۲۰۵
[سوره محمد (۴۷): آیه ۱۱] .... ص : ۱۷۱ ---- ۲۰۶
[سوره محمد (۴۷): آیه ۱۲] .... ص : ۱۷۱ ---- ۲۰۶
[سوره محمد (۴۷): آیه ۱۳] .... ص : ۱۷۲ ---- ۲۰۷
[سوره محمد (۴۷): آیه ۱۴] .... ص : ۱۷۳ ---- ۲۰۸
[سوره محمد (۴۷): آیه ۱۵] .... ص : ۱۷۳ ---- ۲۰۸
[سوره محمد (۴۷): آیه ۱۶] .... ص : ۱۷۵ ---- ۲۱۰
[سوره محمد (۴۷): آیه ۱۷] .... ص : ۱۷۶ ---- ۲۱۱
[سوره محمد (۴۷): آیه ۱۸] .... ص : ۱۷۷ ---- ۲۱۲
[سوره محمد (۴۷): آیه ۱۹] .... ص: ۱۷۸ ---- ۲۱۳
[سوره محمد (۴۷): آیات ۲۰ تا ۲۱] .... ص : ۱۸۰ ---- ۲۱۶
[سوره محمد (۴۷): آیه ۲۲] .... ص : ۱۸۲ ---- ۲۱۸
[سوره محمد (۴۷): آیه ۲۳] .... ص : ۱۸۲ ---- ۲۱۸
[سوره محمد (۴۷): آیه ۲۴] .... ص : ۱۸۳ ---- ۲۱۹
[سوره محمد (۴۷): آیه ۲۵] .... ص : ۱۸۳ ---- ۲۱۹
[سوره محمد (۴۷): آیه ۲۶] .... ص : ۱۸۴ ---- ۲۲۰
[سوره محمد (۴۷): آیه ۲۷] .... ص : ۱۸۵ ---- ۲۲۱
[سوره محمد (۴۷): آیه ۲۸] .... ص : ۱۸۶ ---- ۲۲۲
[سوره محمد (۴۷): آیه ۲۹] .... ص : ۱۸۷ ---- ۲۲۳
[سوره محمد (۴۷): آیه ۳۰] .... ص : ۱۸۷ ---- ۲۲۳
[سوره محمد (۴۷): آیه ۳۱] .... ص : ۱۸۸ ---- ۲۲۴
[سوره محمد (۴۷): آیه ۳۲] .... ص : ۱۸۹ ---- ۲۲۵

[سوره محمد (۴۷): آیه ۳۳] .... ص : ۱۹۰ ---- ۲۲۶
[سوره محمد (۴۷): آیه ۳۴] .... ص : ۱۹۱ ---- ۲۲۷
[سوره محمد (۴۷): آیه ۳۵] .... ص : ۱۹۲ ---- ۲۲۸
[سوره محمد (۴۷): آیه ۳۶] .... ص : ۱۹۲ ---- ۲۲۸
[سوره محمد (۴۷): آیه ۳۷] .... ص : ۱۹۳ ---- ۲۲۹
[سوره محمد (۴۷): آیه ۳۸] .... ص : ۱۹۳ ---- ۲۲۹
سوره الفتح مدنی- ۲۹ آیه .... ص : ۱۹۵ ---- ۲۳۱
اشاره ---- ۲۳۱
[سوره الفتح (۴۸): آیه ۱] .... ص : ۱۹۵ ---- ۲۳۱
[سوره الفتح (۴۸): آیه ۲] .... ص : ۱۹۶ ---- ۲۳۲
[سوره الفتح (۴۸): آیات ۳ تا ۴] .... ص : ۱۹۸ ---- ۲۳۴
[سوره الفتح (۴۸): آیه ۵] .... ص : ۱۹۸ ---- ۲۳۴
[سوره الفتح (۴۸): آیه ۶] .... ص : ۲۰۰ ---- ۲۳۶
[سوره الفتح (۴۸): آیه ۷] .... ص : ۲۰۱ ---- ۲۳۷
[سوره الفتح (۴۸): آیه ۸] .... ص : ۲۰۱ ---- ۲۳۷
[سوره الفتح (۴۸): آیه ۹] .... ص : ۲۰۲ ---- ۲۳۸
[سوره الفتح (۴۸): آیه ۱۰] .... ص : ۲۰۳ ---- ۲۳۹
[سوره الفتح (۴۸): آیه ۱۱] .... ص : ۲۰۳ ---- ۲۳۹
[سوره الفتح (۴۸): آیه ۱۲] .... ص : ۲۰۵ ---- ۲۴۲
[سوره الفتح (۴۸): آیه ۱۳] .... ص : ۲۰۵ ---- ۲۴۲
[سوره الفتح (۴۸): آیه ۱۴] .... ص : ۲۰۶ ---- ۲۴۳
[سوره الفتح (۴۸): آیه ۱۵] .... ص : ۲۰۶ ---- ۲۴۳
[سوره الفتح (۴۸): آیه ۱۶] .... ص : ۲۰۷ ---- ۲۴۴
[سوره الفتح (۴۸): آیات ۱۷ تا ۱۸] .... ص : ۲۰۸ ---- ۲۴۵
[سوره الفتح (۴۸): آیه ۱۹] .... ص : ۲۰۹ ---- ۲۴۶
[سوره الفتح (۴۸): آیه ۲۰] .... ص : ۲۱۰ ---- ۲۴۷

[سوره الفتح (۴۸): آیه ۲۱] .... ص : ۲۱۱ ---- ۲۴۸
[سوره الفتح (۴۸): آیه ۲۲] .... ص : ۲۱۱ ---- ۲۴۸
[سوره الفتح (۴۸): آیه ۲۳] .... ص : ۲۱۲ ---- ۲۴۹
[سوره الفتح (۴۸): آیه ۲۴] .... ص : ۲۱۳ ---- ۲۵۰
[سوره الفتح (۴۸): آیه ۲۵] .... ص : ۲۱۴ ---- ۲۵۱
[سوره الفتح (۴۸): آیه ۲۶] .... ص : ۲۱۵ ---- ۲۵۲
[سوره الفتح (۴۸): آیه ۲۷] .... ص : ۲۱۷ ---- ۲۵۴
[سوره الفتح (۴۸): آیه ۲۸] .... ص : ۲۱۸ ---- ۲۵۵
[سوره الفتح (۴۸): آیه ۲۹] .... ص : ۲۱۹ ---- ۲۵۶
سوره الحجرات و هی ثمانیه عشره آیه .... ص : ۲۲۱ ---- ۲۵۹
اشاره ---- ۲۵۹
[سوره الحجرات (۴۹): آیه ۱] .... ص : ۲۲۱ ---- ۲۵۹
[سوره الحجرات (۴۹): آیه ۲] .... ص : ۲۲۲ ---- ۲۶۰
[سوره الحجرات (۴۹): آیه ۳] .... ص : ۲۲۳ ---- ۲۶۱
[سوره الحجرات (۴۹): آیه ۴] .... ص : ۲۲۳ ---- ۲۶۱
[سوره الحجرات (۴۹): آیه ۵] .... ص : ۲۲۴ ---- ۲۶۲
[سوره الحجرات (۴۹): آیه ۶] .... ص : ۲۲۴ ---- ۲۶۲
[سوره الحجرات (۴۹): آیه ۷] .... ص : ۲۲۵ ---- ۲۶۳
[سوره الحجرات (۴۹): آیه ۸] .... ص : ۲۲۶ ---- ۲۶۴
[سوره الحجرات (۴۹): آیه ۹] .... ص : ۲۲۷ ---- ۲۶۵
[سوره الحجرات (۴۹): آیه ۱۰] .... ص : ۲۲۸ ---- ۲۶۶
[سوره الحجرات (۴۹): آیه ۱۱] .... ص : ۲۲۸ ---- ۲۶۶
[سوره الحجرات (۴۹): آیه ۱۲] .... ص : ۲۳۰ ---- ۲۶۹
[سوره الحجرات (۴۹): آیه ۱۳] .... ص : ۲۳۱ ---- ۲۷۰
[سوره الحجرات (۴۹): آیه ۱۴] .... ص : ۲۳۲ ---- ۲۷۱
[سوره الحجرات (۴۹): آیه ۱۵] .... ص : ۲۳۳ ---- ۲۷۲

[سوره الحجرات (۴۹): آیه ۱۶] .... ص : ۲۳۴ ---- ۲۷۳
[سوره الحجرات (۴۹): آیه ۱۷] .... ص : ۲۳۴ ---- ۲۷۳
[سوره الحجرات (۴۹): آیه ۱۸] .... ص : ۲۳۵ ---- ۲۷۴
سوره ق .... ص : ۲۳۶ ---- ۲۷۵
[سوره ق (۵۰): آیه ۱] .... ص : ۲۳۶ ---- ۲۷۵
[سوره ق (۵۰): آیه ۲] .... ص : ۲۳۷ ---- ۲۷۶
[سوره ق (۵۰): آیه ۳] .... ص : ۳۲۷ ---- ۲۷۶
[سوره ق (۵۰): آیه ۴] .... ص : ۲۳۸ ---- ۲۷۷
[سوره ق (۵۰): آیه ۵] .... ص : ۳۲۹ ---- ۲۷۷
[سوره ق (۵۰): آیه ۶] .... ص : ۲۳۹ ---- ۲۷۸
[سوره ق (۵۰): آیه ۷] .... ص : ۲۴۰ ---- ۲۷۹
[سوره ق (۵۰): آیه ۸] .... ص : ۲۴۰ ---- ۲۷۹
[سوره ق (۵۰): آیه ۹] .... ص : ۲۴۱ ---- ۲۸۰
[سوره ق (۵۰): آیه ۱۰] .... ص : ۲۴۱ ---- ۲۸۰
[سوره ق (۵۰): آیه ۱۱] .... ص : ۲۴۲ ---- ۲۸۱
[سوره ق (۵۰): آیات ۱۲ تا ۱۴] .... ص : ۲۴۳ ---- ۲۸۲
[سوره ق (۵۰): آیه ۱۵] .... ص : ۲۴۴ ---- ۲۸۳
[سوره ق (۵۰): آیه ۱۶] .... ص : ۲۴۴ ---- ۲۸۳
[سوره ق (۵۰): آیات ۱۷ تا ۱۸] .... ص : ۲۴۵ ---- ۲۸۴
[سوره ق (۵۰): آیه ۱۹] .... ص : ۲۴۶ ---- ۲۸۵
[سوره ق (۵۰): آیه ۲۰] .... ص : ۲۴۷ ---- ۲۸۶
[سوره ق (۵۰): آیه ۲۱] .... ص : ۲۴۷ ---- ۲۸۶
[سوره ق (۵۰): آیه ۲۲] .... ص : ۲۴۸ ---- ۲۸۷
[سوره ق (۵۰): آیه ۲۳] .... ص : ۲۴۸ ---- ۲۸۷
[سوره ق (۵۰): آیه ۲۴] .... ص : ۲۴۹ ---- ۲۸۹
[سوره ق (۵۰): آیه ۲۵] .... ص : ۲۴۹ ---- ۲۸۹

[سوره ق (۵۰): آیه ۲۶] .... ص : ۲۴۹ ---- ۲۸۹
[سوره ق (۵۰): آیه ۲۷] .... ص : ۲۵۰ ---- ۲۹۰
[سوره ق (۵۰): آیه ۲۸] .... ص : ۲۵۱ ---- ۲۹۱
[سوره ق (۵۰): آیه ۲۹] .... ص : ۲۵۱ ---- ۲۹۱
[سوره ق (۵۰): آیه ۳۰] .... ص : ۲۵۲ ---- ۲۹۲
[سوره ق (۵۰): آیه ۳۱] .... ص : ۲۵۲ ---- ۲۹۲
[سوره ق (۵۰): آیه ۳۲] .... ص : ۲۵۳ ---- ۲۹۳
[سوره ق (۵۰): آیه ۳۳] .... ص : ۲۵۳ ---- ۲۹۳
[سوره ق (۵۰): آیه ۳۴] .... ص : ۲۵۴ ---- ۲۹۴
[سوره ق (۵۰): آیه ۳۵] .... ص : ۲۵۵ ---- ۲۹۵
[سوره ق (۵۰): آیه ۳۶] .... ص : ۲۵۵ ---- ۲۹۵
[سوره ق (۵۰): آیه ۳۷] .... ص : ۲۵۶ ---- ۲۹۶
[سوره ق (۵۰): آیه ۳۸] .... ص : ۲۵۷ ---- ۲۹۷
[سوره ق (۵۰): آیات ۳۹ تا ۴۰] .... ص : ۲۵۷ ---- ۲۹۷
[سوره ق (۵۰): آیه ۴۱] .... ص : ۲۵۸ ---- ۲۹۸
[سوره ق (۵۰): آیه ۴۲] .... ص : ۲۵۹ ---- ۲۹۹
[سوره ق (۵۰): آیه ۴۳] .... ص : ۲۵۹ ---- ۲۹۹
[سوره ق (۵۰): آیه ۴۴] .... ص : ۲۶۰ ---- ۳۰۰
[سوره ق (۵۰): آیه ۴۵] .... ص : ۲۶۱ ---- ۳۰۱
سوره الذاریات .... ص : ۲۶۳ ---- ۳۰۳
اشاره ---- ۳۰۳
[سوره الذاریات (۵۱): آیات ۱ تا ۴] .... ص : ۲۶۳ ---- ۳۰۳
[سوره الذاریات (۵۱): آیه ۵] .... ص : ۲۶۴ ---- ۳۰۴
[سوره الذاریات (۵۱): آیه ۶] .... ص : ۲۶۴ ---- ۳۰۴
[سوره الذاریات (۵۱): آیات ۷ تا ۹] .... ص : ۲۶۵ ---- ۳۰۶
[سوره الذاریات (۵۱): آیات ۱۰ تا ۱۱] .... ص : ۲۶۶ ---- ۳۰۷

[سوره الذاریات (۵۱): آیات ۱۲ تا ۱۴] .... ص : ۲۶۷ ---- ۳۰۸
[سوره الذاریات (۵۱): آیه ۱۵] .... ص : ۲۶۸ ---- ۳۰۹
[سوره الذاریات (۵۱): آیات ۱۶ تا ۱۸] .... ص : ۲۶۸ ---- ۳۰۹
[سوره الذاریات (۵۱): آیه ۱۹] .... ص : ۲۷۰ ---- ۳۱۱
[سوره الذاریات (۵۱): آیه ۲۰] .... ص : ۲۷۱ ---- ۳۱۲
[سوره الذاریات (۵۱): آیه ۲۱] .... ص : ۲۷۱ ---- ۳۱۲
[سوره الذاریات (۵۱): آیه ۲۲] .... ص : ۲۷۲ ---- ۳۱۳
[سوره الذاریات (۵۱): آیه ۲۳] .... ص : ۲۷۳ ---- ۳۱۴
[سوره الذاریات (۵۱): آیه ۲۴] .... ص : ۲۷۴ ---- ۳۱۵
[سوره الذاریات (۵۱): آیه ۲۵] .... ص : ۲۷۴ ---- ۳۱۵
[سوره الذاریات (۵۱): آیات ۲۶ تا ۲۷] .... ص : ۲۷۵ ---- ۳۱۶
[سوره الذاریات (۵۱): آیه ۲۸] .... ص : ۲۷۵ ---- ۳۱۶
[سوره الذاریات (۵۱): آیه ۲۹] .... ص : ۲۷۵ ---- ۳۱۶
[سوره الذاریات (۵۱): آیه ۳۰] .... ص : ۲۷۶ ---- ۳۱۷
[سوره الذاریات (۵۱): آیه ۳۱] .... ص : ۲۷۷ ---- ۳۱۸
[سوره الذاریات (۵۱): آیه ۳۲] .... ص : ۲۷۷ ---- ۳۱۸
[سوره الذاریات (۵۱): آیات ۳۳ تا ۳۴] .... ص : ۲۷۷ ---- ۳۱۸
[سوره الذاریات (۵۱): آیات ۳۵ تا ۳۶] .... ص : ۲۷۸ ---- ۳۲۰
[سوره الذاریات (۵۱): آیه ۳۷] .... ص : ۲۷۹ ---- ۳۲۱
[سوره الذاریات (۵۱): آیات ۳۸ تا ۴۰] .... ص : ۲۷۹ ---- ۳۲۱
[سوره الذاریات (۵۱): آیات ۴۱ تا ۴۲] .... ص : ۲۸۱ ---- ۳۲۳
[سوره الذاریات (۵۱): آیات ۴۳ تا ۴۵] .... ص : ۲۸۱ ---- ۳۲۳
[سوره الذاریات (۵۱): آیه ۴۶] .... ص : ۲۸۲ ---- ۳۲۴
[سوره الذاریات (۵۱): آیه ۴۷] .... ص : ۲۸۳ ---- ۳۲۵
[سوره الذاریات (۵۱): آیه ۴۸] .... ص : ۲۸۴ ---- ۳۲۶
[سوره الذاریات (۵۱): آیه ۴۹] .... ص : ۲۸۴ ---- ۳۲۶

[سوره الذاریات (۵۱): آیه ۵۰] .... ص : ۲۸۵ ---- ۳۲۷
[سوره الذاریات (۵۱): آیه ۵۱] .... ص : ۲۸۶ ---- ۳۲۸
[سوره الذاریات (۵۱): آیه ۵۲] .... ص : ۲۸۶ ---- ۳۲۸
[سوره الذاریات (۵۱): آیه ۵۳] .... ص : ۲۸۷ ---- ۳۲۹
[سوره الذاریات (۵۱): آیات ۵۴ تا ۵۵] .... ص : ۲۸۷ ---- ۳۲۹
[سوره الذاریات (۵۱): آیه ۵۶] .... ص : ۲۸۸ ---- ۳۳۰
[سوره الذاریات (۵۱): آیات ۵۷ تا ۵۸] .... ص : ۲۸۹ ---- ۳۳۱
[سوره الذاریات (۵۱): آیات ۵۹ تا ۶۰] .... ص : ۲۹۰ ---- ۳۳۲
سوره الطور .... ص : ۲۹۲ ---- ۳۳۴
اشاره ---- ۳۳۴
[سوره الطور (۵۲): آیات ۱ تا ۸] .... ص : ۲۹۲ ---- ۳۳۴
[سوره الطور (۵۲): آیات ۹ تا ۱۰] .... ص : ۲۹۴ ---- ۳۳۶
[سوره الطور (۵۲): آیات ۱۱ تا ۱۲] .... ص : ۲۹۵ ---- ۳۳۷
[سوره الطور (۵۲): آیات ۱۳ تا ۱۴] .... ص : ۲۹۵ ---- ۳۳۷
[سوره الطور (۵۲): آیات ۱۵ تا ۱۶] .... ص : ۲۹۶ ---- ۳۳۸
[سوره الطور (۵۲): آیه ۱۷] .... ص : ۲۹۷ ---- ۳۳۹
[سوره الطور (۵۲): آیه ۱۸] .... ص : ۲۹۸ ---- ۳۴۰
[سوره الطور (۵۲): آیه ۱۹] .... ص : ۲۹۸ ---- ۳۴۰
[سوره الطور (۵۲): آیه ۲۰] .... ص : ۲۹۹ ---- ۳۴۱
[سوره الطور (۵۲): آیه ۲۱] .... ص : ۲۹۹ ---- ۳۴۱
[سوره الطور (۵۲): آیه ۲۲] .... ص : ۳۰۰ ---- ۳۴۲
[سوره الطور (۵۲): آیه ۲۳] .... ص : ۳۰۱ ---- ۳۴۳
[سوره الطور (۵۲): آیه ۲۴] .... ص : ۳۰۲ ---- ۳۴۴
[سوره الطور (۵۲): آیات ۲۵ تا ۲۶] .... ص : ۳۰۲ ---- ۳۴۴
[سوره الطور (۵۲): آیه ۲۷] .... ص : ۳۰۳ ---- ۳۴۵
[سوره الطور (۵۲): آیه ۲۸] .... ص : ۳۰۴ ---- ۳۴۶

[سوره الطور (۵۲): آیه ۲۹] .... ص : ۳۰۵ ---- ۳۴۷
[سوره الطور (۵۲): آیه ۳۰] .... ص : ۳۰۵ ---- ۳۴۷
[سوره الطور (۵۲): آیه ۳۱] .... ص : ۳۰۶ ---- ۳۴۸
[سوره الطور (۵۲): آیه ۳۲] .... ص : ۳۰۶ ---- ۳۴۸
[سوره الطور (۵۲): آیه ۳۳] .... ص : ۳۰۷ ---- ۳۴۹
[سوره الطور (۵۲): آیه ۳۴] .... ص : ۳۰۸ ---- ۳۵۰
[سوره الطور (۵۲): آیه ۳۵] .... ص : ۳۰۸ ---- ۳۵۰
[سوره الطور (۵۲): آیه ۳۶] .... ص : ۳۰۹ ---- ۳۵۱
[سوره الطور (۵۲): آیه ۳۷] .... ص : ۳۰۹ ---- ۳۵۱
[سوره الطور (۵۲): آیه ۳۸] .... ص : ۳۱۰ ---- ۳۵۲
[سوره الطور (۵۲): آیه ۳۹] .... ص : ۳۱۰ ---- ۳۵۲
[سوره الطور (۵۲): آیه ۴۰] .... ص : ۳۱۱ ---- ۳۵۳
[سوره الطور (۵۲): آیه ۴۱] .... ص : ۳۱۲ ---- ۳۵۴
[سوره الطور (۵۲): آیه ۴۲] .... ص : ۳۱۲ ---- ۳۵۴
[سوره الطور (۵۲): آیه ۴۳] .... ص : ۳۱۳ ---- ۳۵۵
[سوره الطور (۵۲): آیه ۴۴] .... ص : ۳۱۴ ---- ۳۵۶
[سوره الطور (۵۲): آیه ۴۵] .... ص : ۳۱۴ ---- ۳۵۶
[سوره الطور (۵۲): آیه ۴۶] .... ص : ۳۱۵ ---- ۳۵۷
[سوره الطور (۵۲): آیه ۴۷] .... ص : ۳۱۶ ---- ۳۵۸
[سوره الطور (۵۲): آیات ۴۸ تا ۴۹] .... ص : ۳۱۶ ---- ۳۵۸
سوره النجم .... ص : ۳۲۱ ---- ۳۶۴
[سوره النجم (۵۳): آیات ۱ تا ۲] .... ص : ۳۲۱ ---- ۳۶۴
[سوره النجم (۵۳): آیات ۳ تا ۴] .... ص : ۳۲۲ ---- ۳۶۵
[سوره النجم (۵۳): آیات ۵ تا ۷] .... ص : ۳۲۳ ---- ۳۶۶
[سوره النجم (۵۳): آیات ۸ تا ۹] .... ص : ۳۲۴ ---- ۳۶۷
[سوره النجم (۵۳): آیه ۱۰] .... ص : ۳۲۵ ---- ۳۶۸

[سوره النجم (۵۳): آیه ۱۱] .... ص : ۳۲۵ ---- ۳۶۸
[سوره النجم (۵۳): آیه ۱۲] .... ص : ۳۲۶ ---- ۳۶۹
[سوره النجم (۵۳): آیات ۱۳ تا ۱۶] .... ص : ۳۲۶ ---- ۳۶۹
[سوره النجم (۵۳): آیات ۱۷ تا ۱۸] .... ص : ۳۲۷ ---- ۳۷۰
[سوره النجم (۵۳): آیات ۱۹ تا ۲۰] .... ص : ۳۲۸ ---- ۳۷۱
[سوره النجم (۵۳): آیات ۲۱ تا ۲۲] .... ص : ۳۲۸ ---- ۳۷۱
[سوره النجم (۵۳): آیه ۲۳] .... ص : ۳۳۰ ---- ۳۷۳
[سوره النجم (۵۳): آیات ۲۴ تا ۲۵] .... ص : ۳۳۱ ---- ۳۷۴
[سوره النجم (۵۳): آیه ۲۶] .... ص : ۳۳۲ ---- ۳۷۵
[سوره النجم (۵۳): آیه ۲۷] .... ص : ۳۳۳ ---- ۳۷۶
[سوره النجم (۵۳): آیه ۲۸] .... ص : ۳۳۳ ---- ۳۷۶
[سوره النجم (۵۳): آیه ۲۹] .... ص : ۳۳۴ ---- ۳۷۷
[سوره النجم (۵۳): آیه ۳۰] .... ص : ۳۳۵ ---- ۳۷۸
[سوره النجم (۵۳): آیه ۳۱] .... ص : ۳۳۵ ---- ۳۷۸
[سوره النجم (۵۳): آیه ۳۲] .... ص : ۳۳۶ ---- ۳۷۹
[سوره النجم (۵۳): آیات ۳۳ تا ۳۷] .... ص : ۳۳۸ ---- ۳۸۱
[سوره النجم (۵۳): آیه ۳۸] .... ص : ۳۳۸ ---- ۳۸۱
[سوره النجم (۵۳): آیه ۳۹] .... ص : ۳۳۹ ---- ۳۸۲
[سوره النجم (۵۳): آیات ۴۰ تا ۴۱] .... ص : ۳۳۹ ---- ۳۸۲
[سوره النجم (۵۳): آیه ۴۲] .... ص : ۳۳۹ ---- ۳۸۲
[سوره النجم (۵۳): آیات ۴۳ تا ۴۴] .... ص : ۳۴۰ ---- ۳۸۳
[سوره النجم (۵۳): آیات ۴۵ تا ۴۷] .... ص : ۳۴۱ ---- ۳۸۵
[سوره النجم (۵۳): آیه ۴۸] .... ص : ۳۴۲ ---- ۳۸۶
[سوره النجم (۵۳): آیه ۴۹] .... ص : ۳۴۲ ---- ۳۸۶
[سوره النجم (۵۳): آیات ۵۰ تا ۵۱] .... ص : ۳۴۲ ---- ۳۸۶
[سوره النجم (۵۳): آیه ۵۲] .... ص : ۳۴۳ ---- ۳۸۷

[سوره النجم (۵۳): آیات ۵۳ تا ۵۴] .... ص : ۳۴۳ ---- ۳۸۷
[سوره النجم (۵۳): آیه ۵۵] .... ص : ۳۴۴ ---- ۳۸۸
[سوره النجم (۵۳): آیه ۵۶] .... ص : ۳۴۴ ---- ۳۸۸
[سوره النجم (۵۳): آیه ۵۷] .... ص : ۳۴۴ ---- ۳۸۸
[سوره النجم (۵۳): آیه ۵۸] .... ص : ۳۴۴ ---- ۳۸۸
[سوره النجم (۵۳): آیات ۵۹ تا ۶۲] .... ص : ۳۴۴ ---- ۳۸۸
سوره القمر .... ص : ۳۴۶ ---- ۳۹۱
[سوره القمر (۵۴): آیه ۱] .... ص : ۳۴۶ ---- ۳۹۱
[سوره القمر (۵۴): آیه ۲] .... ص : ۳۴۷ ---- ۳۹۲
[سوره القمر (۵۴): آیه ۳] .... ص : ۳۴۷ ---- ۳۹۲
[سوره القمر (۵۴): آیه ۴] .... ص : ۳۴۸ ---- ۳۹۴
[سوره القمر (۵۴): آیه ۵] .... ص : ۳۴۸ ---- ۳۹۴
[سوره القمر (۵۴): آیه ۶] .... ص : ۳۴۸ ---- ۳۹۴
[سوره القمر (۵۴): آیه ۷] .... ص : ۳۴۹ ---- ۳۹۶
[سوره القمر (۵۴): آیه ۸] .... ص : ۳۵۰ ---- ۳۹۷
[سوره القمر (۵۴): آیه ۹] .... ص : ۳۵۰ ---- ۳۹۷
[سوره القمر (۵۴): آیه ۱۰] .... ص : ۳۵۱ ---- ۳۹۸
[سوره القمر (۵۴): آیات ۱۱ تا ۱۲] .... ص : ۳۵۱ ---- ۳۹۸
[سوره القمر (۵۴): آیه ۱۳] .... ص : ۳۵۲ ---- ۳۹۹
[سوره القمر (۵۴): آیه ۱۴] .... ص : ۳۵۲ ---- ۳۹۹
[سوره القمر (۵۴): آیه ۱۵] .... ص : ۳۵۳ ---- ۴۰۰
[سوره القمر (۵۴): آیه ۱۶] .... ص : ۳۵۳ ---- ۴۰۰
[سوره القمر (۵۴): آیه ۱۷] .... ص : ۳۵۳ ---- ۴۰۰
[سوره القمر (۵۴): آیه ۱۸] .... ص : ۳۵۴ ---- ۴۰۱
[سوره القمر (۵۴): آیه ۱۹] .... ص : ۳۵۴ ---- ۴۰۱
[سوره القمر (۵۴): آیه ۲۰] .... ص : ۳۵۵ ---- ۴۰۲

[سوره القمر (۵۴): آیات ۲۱ تا ۲۲] .... ص : ۳۵۶ ---- ۴۰۳
[سوره القمر (۵۴): آیه ۲۳] .... ص : ۳۵۶ ---- ۴۰۳
[سوره القمر (۵۴): آیه ۲۴] .... ص : ۳۵۶ ---- ۴۰۳
[سوره القمر (۵۴): آیه ۲۵] .... ص : ۳۵۷ ---- ۴۰۴
[سوره القمر (۵۴): آیه ۲۶] .... ص : ۳۵۷ ---- ۴۰۴
[سوره القمر (۵۴): آیه ۲۷] .... ص : ۳۵۸ ---- ۴۰۵
[سوره القمر (۵۴): آیه ۲۸] .... ص : ۳۵۹ ---- ۴۰۶
[سوره القمر (۵۴): آیه ۲۹] .... ص : ۳۵۹ ---- ۴۰۶
[سوره القمر (۵۴): آیه ۳۰] .... ص : ۳۶۰ ---- ۴۰۷
[سوره القمر (۵۴): آیه ۳۱] .... ص : ۳۶۰ ---- ۴۰۷
[سوره القمر (۵۴): آیه ۳۲] .... ص : ۳۶۱ ---- ۴۰۹
[سوره القمر (۵۴): آیه ۳۳] .... ص : ۳۶۱ ---- ۴۰۹
[سوره القمر (۵۴): آیه ۳۴] .... ص : ۳۶۱ ---- ۴۰۹
[سوره القمر (۵۴): آیه ۳۵] .... ص : ۳۶۲ ---- ۴۱۱
[سوره القمر (۵۴): آیات ۳۶ تا ۳۷] .... ص : ۳۶۲ ---- ۴۱۱
[سوره القمر (۵۴): آیه ۳۸] .... ص : ۳۶۳ ---- ۴۱۲
[سوره القمر (۵۴): آیات ۳۹ تا ۴۰] .... ص : ۳۶۳ ---- ۴۱۲
[سوره القمر (۵۴): آیه ۴۱] .... ص : ۳۶۳ ---- ۴۱۲
[سوره القمر (۵۴): آیه ۴۲] .... ص : ۳۶۳ ---- ۴۱۲
[سوره القمر (۵۴): آیه ۴۳] .... ص : ۳۶۴ ---- ۴۱۴
[سوره القمر (۵۴): آیه ۴۴] .... ص : ۳۶۴ ---- ۴۱۴
[سوره القمر (۵۴): آیه ۴۵] .... ص : ۳۶۵ ---- ۴۱۵
[سوره القمر (۵۴): آیه ۴۶] .... ص : ۳۶۵ ---- ۴۱۵
[سوره القمر (۵۴): آیات ۴۷ تا ۴۸] .... ص : ۳۶۵ ---- ۴۱۵
[سوره القمر (۵۴): آیه ۴۹] .... ص : ۳۶۶ ---- ۴۱۶
[سوره القمر (۵۴): آیه ۵۰] .... ص : ۳۶۶ ---- ۴۱۶

[سوره القمر (۵۴): آیه ۵۱] .... ص : ۳۶۷ ---- ۴۱۷
[سوره القمر (۵۴): آیه ۵۲] .... ص : ۳۶۷ ---- ۴۱۷
[سوره القمر (۵۴): آیه ۵۳] .... ص : ۳۶۷ ---- ۴۱۷
[سوره القمر (۵۴): آیات ۵۴ تا ۵۵] .... ص : ۳۶۷ ---- ۴۱۷
سوره الرحمن .... ص : ۳۶۹ ---- ۴۲۰
اشاره ---- ۴۲۰
[سوره الرحمن (۵۵): آیات ۱ تا ۴] .... ص : ۳۶۹ ---- ۴۲۰
[سوره الرحمن (۵۵): آیات ۵ تا ۶] .... ص : ۳۷۰ ---- ۴۲۱
[سوره الرحمن (۵۵): آیه ۷] .... ص : ۳۷۲ ---- ۴۲۳
[سوره الرحمن (۵۵): آیه ۸] .... ص : ۳۷۳ ---- ۴۲۴
[سوره الرحمن (۵۵): آیه ۹] .... ص : ۳۷۳ ---- ۴۲۴
[سوره الرحمن (۵۵): آیات ۱۰ تا ۱۲] .... ص : ۳۷۳ ---- ۴۲۴
[سوره الرحمن (۵۵): آیه ۱۳] .... ص : ۳۷۴ ---- ۴۲۵
[سوره الرحمن (۵۵): آیات ۱۴ تا ۱۶] .... ص : ۳۷۴ ---- ۴۲۵
[سوره الرحمن (۵۵): آیات ۱۷ تا ۱۸] .... ص : ۳۷۵ ---- ۴۲۶
[سوره الرحمن (۵۵): آیات ۱۹ تا ۲۱] .... ص : ۳۷۶ ---- ۴۲۷
[سوره الرحمن (۵۵): آیات ۲۲ تا ۲۳] .... ص : ۳۷۶ ---- ۴۲۷
[سوره الرحمن (۵۵): آیات ۲۴ تا ۲۵] .... ص : ۳۷۷ ---- ۴۲۸
[سوره الرحمن (۵۵): آیات ۲۶ تا ۲۸] .... ص : ۳۷۷ ---- ۴۲۸
[سوره الرحمن (۵۵): آیات ۲۹ تا ۳۰] .... ص : ۳۷۸ ---- ۴۲۹
[سوره الرحمن (۵۵): آیات ۳۱ تا ۳۲] .... ص : ۳۸۰ ---- ۴۳۱
[سوره الرحمن (۵۵): آیات ۳۳ تا ۳۴] .... ص : ۳۸۱ ---- ۴۳۱
[سوره الرحمن (۵۵): آیات ۳۵ تا ۳۶] .... ص : ۳۸۱ ---- ۴۳۲
[سوره الرحمن (۵۵): آیات ۳۷ تا ۳۸] .... ص : ۳۸۱ ---- ۴۳۲
[سوره الرحمن (۵۵): آیات ۳۹ تا ۴۰] .... ص : ۳۸۲ ---- ۴۳۳
[سوره الرحمن (۵۵): آیات ۴۱ تا ۴۲] .... ص : ۳۸۳ ---- ۴۳۴

[سوره الرحمن (۵۵): آیات ۴۳ تا ۴۵] .... ص : ۳۸۳ ---- ۴۳۴
[سوره الرحمن (۵۵): آیات ۴۶ تا ۴۷] .... ص : ۳۸۴ ---- ۴۳۵
[سوره الرحمن (۵۵): آیات ۴۸ تا ۴۹] .... ص : ۳۸۵ ---- ۴۳۶
[سوره الرحمن (۵۵): آیات ۵۰ تا ۵۱] .... ص : ۳۸۵ ---- ۴۳۶
[سوره الرحمن (۵۵): آیات ۵۲ تا ۵۳] .... ص : ۳۸۶ ---- ۴۳۷
[سوره الرحمن (۵۵): آیات ۵۴ تا ۵۵] .... ص : ۳۸۶ ---- ۴۳۷
[سوره الرحمن (۵۵): آیات ۵۶ تا ۵۷] .... ص : ۳۸۶ ---- ۴۳۷
[سوره الرحمن (۵۵): آیات ۵۸ تا ۵۹] .... ص : ۳۸۷ ---- ۴۳۸
[سوره الرحمن (۵۵): آیات ۶۰ تا ۶۱] .... ص : ۳۸۷ ---- ۴۳۸
[سوره الرحمن (۵۵): آیات ۶۲ تا ۶۳] .... ص : ۳۸۸ ---- ۴۳۹
[سوره الرحمن (۵۵): آیات ۶۴ تا ۶۵] .... ص : ۳۸۹ ---- ۴۴۰
[سوره الرحمن (۵۵): آیات ۶۶ تا ۶۷] .... ص : ۳۸۹ ---- ۴۴۰
[سوره الرحمن (۵۵): آیات ۶۸ تا ۶۹] .... ص : ۳۸۹ ---- ۴۴۰
[سوره الرحمن (۵۵): آیات ۷۰ تا ۷۱] .... ص : ۳۸۹ ---- ۴۴۰
[سوره الرحمن (۵۵): آیات ۷۲ تا ۷۵] .... ص : ۳۸۹ ---- ۴۴۱
[سوره الرحمن (۵۵): آیات ۷۶ تا ۷۸] .... ص : ۳۹۰ ---- ۴۴۲
سوره الواقعه مکیّه و هی ستّ و تسعون آیه .... ص : ۳۹۲ ---- ۴۴۴
اشاره ---- ۴۴۴
[سوره الواقعه (۵۶): آیات ۱ تا ۲] .... ص : ۳۹۲ ---- ۴۴۴
[سوره الواقعه (۵۶): آیه ۳] .... ص : ۳۹۳ ---- ۴۴۶
[سوره الواقعه (۵۶): آیات ۴ تا ۶] .... ص : ۳۹۳ ---- ۴۴۶
[سوره الواقعه (۵۶): آیات ۷ تا ۱۴] .... ص : ۳۹۴ ---- ۴۴۸
[سوره الواقعه (۵۶): آیات ۱۵ تا ۱۹] .... ص : ۳۹۵ ---- ۴۴۹
[سوره الواقعه (۵۶): آیات ۲۰ تا ۲۱] .... ص : ۳۹۶ ---- ۴۵۰
[سوره الواقعه (۵۶): آیات ۲۲ تا ۲۴] .... ص : ۳۹۶ ---- ۴۵۰
[سوره الواقعه (۵۶): آیات ۲۵ تا ۲۶] .... ص : ۳۹۶ ---- ۴۵۰

[سوره الواقعه (۵۶): آیه ۲۷] .... ص : ۳۹۷ ---- ۴۵۲
[سوره الحدید (۵۷): آیات ۲۸ تا ۲۹] .... ص : ۳۹۷ ---- ۴۵۲
[سوره الواقعه (۵۶): آیه ۳۰] .... ص : ۳۹۷ ---- ۴۵۲
[سوره الواقعه (۵۶): آیه ۳۱] .... ص : ۳۹۷ ---- ۴۵۲
[سوره الواقعه (۵۶): آیه ۳۲] .... ص : ۳۹۸ ---- ۴۵۳
[سوره الواقعه (۵۶): آیه ۳۳] .... ص : ۳۹۸ ---- ۴۵۳
[سوره الواقعه (۵۶): آیه ۳۴] .... ص : ۳۹۸ ---- ۴۵۳
[سوره الواقعه (۵۶): آیه ۳۵] .... ص : ۳۹۸ ---- ۴۵۳
[سوره الواقعه (۵۶): آیات ۳۶ تا ۳۷] .... ص : ۳۹۸ ---- ۴۵۳
[سوره الواقعه (۵۶): آیات ۳۸ تا ۴۰] .... ص : ۳۹۸ ---- ۴۵۳
[سوره الواقعه (۵۶): آیات ۴۱ تا ۴۲] .... ص : ۳۹۹ ---- ۴۵۵
[سوره الواقعه (۵۶): آیه ۴۳] .... ص : ۴۰۰ ---- ۴۵۶
[سوره الواقعه (۵۶): آیه ۴۴] .... ص : ۴۰۰ ---- ۴۵۶
[سوره الواقعه (۵۶): آیه ۴۵] .... ص : ۴۰۰ ---- ۴۵۶
[سوره الواقعه (۵۶): آیه ۴۶] .... ص : ۴۰۰ ---- ۴۵۶
[سوره الواقعه (۵۶): آیات ۴۷ تا ۴۸] .... ص : ۴۰۰ ---- ۴۵۶
[سوره الواقعه (۵۶): آیات ۴۹ تا ۵۰] .... ص : ۴۰۰ ---- ۴۵۶
[سوره الواقعه (۵۶): آیه ۵۱] .... ص : ۴۰۱ ---- ۴۵۸
[سوره الواقعه (۵۶): آیات ۵۲ تا ۵۴] .... ص : ۴۰۱ ---- ۴۵۸
[سوره الواقعه (۵۶): آیه ۵۵] .... ص : ۴۰۱ ---- ۴۵۸
[سوره الواقعه (۵۶): آیه ۵۶] .... ص : ۴۰۲ ---- ۴۵۹
[سوره الواقعه (۵۶): آیه ۵۷] .... ص : ۴۰۲ ---- ۴۵۹
[سوره الواقعه (۵۶): آیات ۵۸ تا ۵۹] .... ص : ۴۰۲ ---- ۴۵۹
[سوره الواقعه (۵۶): آیه ۶۰] .... ص : ۴۰۲ ---- ۴۵۹
[سوره الواقعه (۵۶): آیه ۶۱] .... ص : ۴۰۲ ---- ۴۵۹
[سوره الواقعه (۵۶): آیه ۶۲] .... ص : ۴۰۳ ---- ۴۶۱

[سوره الواقعه (۵۶): آیه ۶۳] .... ص : ۴۰۴ ---- ۴۶۲
[سوره الواقعه (۵۶): آیه ۶۴] .... ص : ۴۰۴ ---- ۴۶۲
[سوره الواقعه (۵۶): آیه ۶۵] .... ص : ۴۰۴ ---- ۴۶۲
[سوره الواقعه (۵۶): آیات ۶۶ تا ۶۷] .... ص : ۴۰۴ ---- ۴۶۲
[سوره الواقعه (۵۶): آیات ۶۸ تا ۶۹] .... ص : ۴۰۵ ---- ۴۶۳
[سوره الواقعه (۵۶): آیه ۷۰] .... ص : ۴۰۵ ---- ۴۶۳
[سوره الواقعه (۵۶): آیات ۷۱ تا ۷۲] .... ص : ۴۰۵ ---- ۴۶۳
[سوره الواقعه (۵۶): آیه ۷۳] .... ص : ۴۰۶ ---- ۴۶۴
[سوره الواقعه (۵۶): آیه ۷۴] .... ص : ۴۰۶ ---- ۴۶۴
[سوره الواقعه (۵۶): آیات ۷۵ تا ۷۶] .... ص : ۴۰۷ ---- ۴۶۵
[سوره الواقعه (۵۶): آیات ۷۷ تا ۸۰] .... ص : ۴۰۸ ---- ۴۶۶
[سوره الواقعه (۵۶): آیه ۸۱] .... ص : ۴۰۹ ---- ۴۶۷
[سوره الواقعه (۵۶): آیه ۸۲] .... ص : ۴۰۹ ---- ۴۶۷
[سوره الواقعه (۵۶): آیات ۸۳ تا ۸۵] .... ص : ۴۱۰ ---- ۴۶۸
[سوره الواقعه (۵۶): آیات ۸۶ تا ۸۷] .... ص : ۴۱۰ ---- ۴۶۸
[سوره الواقعه (۵۶): آیات ۸۸ تا ۸۹] .... ص : ۴۱۱ ---- ۴۶۹
[سوره الواقعه (۵۶): آیات ۹۰ تا ۹۱] .... ص : ۴۱۲ ---- ۴۷۰
[سوره الواقعه (۵۶): آیات ۹۲ تا ۹۴] .... ص : ۴۱۲ ---- ۴۷۰
[سوره الواقعه (۵۶): آیات ۹۵ تا ۹۶] .... ص : ۴۱۳ ---- ۴۷۱
سوره الحدید .... ص : ۴۱۴ ---- ۴۷۲
[سوره الحدید (۵۷): آیه ۱] .... ص : ۴۱۴ ---- ۴۷۲
[سوره الحدید (۵۷): آیه ۲] .... ص : ۴۱۵ ---- ۴۷۳
[سوره الحدید (۵۷): آیه ۳] .... ص : ۴۱۶ ---- ۴۷۴
[سوره الحدید (۵۷): آیه ۴] .... ص : ۴۱۷ ---- ۴۷۶
[سوره الحدید (۵۷): آیه ۵] .... ص : ۴۱۹ ---- ۴۷۹
[سوره الحدید (۵۷): آیه ۶] .... ص : ۴۲۰ ---- ۴۸۰

[سوره الحدید (۵۷): آیه ۷] .... ص : ۴۲۱ ---- ۴۸۱
[سوره الحدید (۵۷): آیه ۸] .... ص : ۴۲۱ ---- ۴۸۱
[سوره الحدید (۵۷): آیه ۹] .... ص : ۴۲۲ ---- ۴۸۲
[سوره الحدید (۵۷): آیه ۱۰] .... ص : ۴۲۳ ---- ۴۸۳
[سوره الحدید (۵۷): آیه ۱۱] .... ص : ۴۲۵ ---- ۴۸۵
[سوره الحدید (۵۷): آیه ۱۲] .... ص : ۴۲۵ ---- ۴۸۵
[سوره الحدید (۵۷): آیات ۱۳ تا ۱۴] .... ص : ۴۲۶ ---- ۴۸۶
[سوره الحدید (۵۷): آیه ۱۵] .... ص : ۴۲۸ ---- ۴۸۸
[سوره الحدید (۵۷): آیه ۱۶] .... ص : ۴۲۹ ---- ۴۸۹
[سوره الحدید (۵۷): آیه ۱۷] .... ص : ۴۳۱ ---- ۴۹۱
[سوره الحدید (۵۷): آیه ۱۸] .... ص : ۴۳۱ ---- ۴۹۱
[سوره الحدید (۵۷): آیه ۱۹] .... ص : ۴۳۲ ---- ۴۹۲
[سوره الحدید (۵۷): آیه ۲۰] .... ص : ۴۳۴ ---- ۴۹۴
[سوره الحدید (۵۷): آیه ۲۱] .... ص : ۴۳۵ ---- ۴۹۵
[سوره الحدید (۵۷): آیه ۲۲] .... ص : ۴۳۶ ---- ۴۹۶
[سوره الحدید (۵۷): آیه ۲۳] .... ص : ۴۳۷ ---- ۴۹۷
[سوره الحدید (۵۷): آیه ۲۴] .... ص : ۴۳۸ ---- ۴۹۸
[سوره الحدید (۵۷): آیه ۲۵] .... ص : ۴۳۹ ---- ۵۰۰
[سوره الحدید (۵۷): آیه ۲۶] .... ص : ۴۴۱ ---- ۵۰۲
[سوره الحدید (۵۷): آیه ۲۷] .... ص : ۴۴۲ ---- ۵۰۳
[سوره الحدید (۵۷): آیه ۲۸] .... ص : ۴۴۴ ---- ۵۰۵
[سوره الحدید (۵۷): آیه ۲۹] .... ص : ۴۴۵ ---- ۵۰۷
سوره المجادله .... ص : ۴۴۷ ---- ۵۰۹
[سوره المجادله (۵۸): آیه ۱] .... ص : ۴۴۷ ---- ۵۰۹
[سوره المجادله (۵۸): آیه ۲] .... ص : ۴۴۸ ---- ۵۱۰
[سوره المجادله (۵۸): آیه ۳] .... ص : ۴۴۸ ---- ۵۱۰

[سوره المجادله (۵۸): آیه ۴] .... ص : ۴۴۹ ---- ۵۱۱
[سوره المجادله (۵۸): آیه ۵] .... ص : ۴۵۰ ---- ۵۱۲
[سوره المجادله (۵۸): آیه ۶] .... ص : ۴۵۰ ---- ۵۱۲
[سوره المجادله (۵۸): آیه ۷] .... ص : ۴۵۱ ---- ۵۱۳
[سوره المجادله (۵۸): آیه ۸] .... ص : ۴۵۲ ---- ۵۱۴
[سوره المجادله (۵۸): آیه ۹] .... ص : ۴۵۴ ---- ۵۱۶
[سوره المجادله (۵۸): آیه ۱۰] .... ص : ۴۵۴ ---- ۵۱۶
[سوره المجادله (۵۸): آیه ۱۱] .... ص : ۴۵۵ ---- ۵۱۸
[سوره المجادله (۵۸): آیه ۱۲] .... ص : ۴۵۶ ---- ۵۱۹
[سوره المجادله (۵۸): آیه ۱۳] .... ص : ۴۵۷ ---- ۵۲۰
[سوره المجادله (۵۸): آیه ۱۴] .... ص : ۴۵۸ ---- ۵۲۱
[سوره المجادله (۵۸): آیه ۱۵] .... ص : ۴۵۹ ---- ۵۲۳
[سوره المجادله (۵۸): آیه ۱۶] .... ص : ۴۶۰ ---- ۵۲۴
[سوره المجادله (۵۸): آیه ۱۷] .... ص : ۴۶۰ ---- ۵۲۴
[سوره المجادله (۵۸): آیه ۱۸] .... ص : ۴۶۱ ---- ۵۲۵
[سوره المجادله (۵۸): آیه ۱۹] .... ص : ۴۶۲ ---- ۵۲۶
[سوره المجادله (۵۸): آیه ۲۰] .... ص : ۴۶۲ ---- ۵۲۶
[سوره المجادله (۵۸): آیه ۲۱] .... ص : ۴۶۳ ---- ۵۲۷
[سوره المجادله (۵۸): آیه ۲۲] .... ص : ۴۶۳ ---- ۵۲۷
سوره حشر .... ص : ۴۶۶ ---- ۵۳۰
[سوره الحشر (۵۹): آیات ۱ تا ۲] .... ص : ۴۶۶ ---- ۵۳۰
[سوره الحشر (۵۹): آیه ۳] .... ص : ۴۶۸ ---- ۵۳۲
[سوره الحشر (۵۹): آیه ۴] .... ص : ۴۶۹ ---- ۵۳۳
[سوره الحشر (۵۹): آیه ۵] .... ص : ۴۶۹ ---- ۵۳۳
[سوره الحشر (۵۹): آیه ۶] .... ص : ۴۷۰ ---- ۵۳۴
[سوره الحشر (۵۹): آیه ۷] .... ص : ۴۷۱ ---- ۵۳۵

[سوره الحشر (۵۹): آیه ۸] .... ص : ۴۷۲ ---- ۵۳۶
[سوره الحشر (۵۹): آیه ۹] .... ص : ۴۷۳ ---- ۵۳۷
[سوره الحشر (۵۹): آیه ۱۰] .... ص : ۴۷۴ ---- ۵۳۸
[سوره الحشر (۵۹): آیات ۱۱ تا ۱۲] .... ص : ۴۷۵ ---- ۵۳۹
[سوره الحشر (۵۹): آیه ۱۳] .... ص : ۴۷۷ ---- ۵۴۱
[سوره الحشر (۵۹): آیه ۱۴] .... ص : ۴۷۷ ---- ۵۴۱
[سوره الحشر (۵۹): آیه ۱۵] .... ص : ۴۷۸ ---- ۵۴۲
[سوره الحشر (۵۹): آیه ۱۶] .... ص : ۴۷۹ ---- ۵۴۳
[سوره الحشر (۵۹): آیه ۱۷] .... ص : ۴۸۰ ---- ۵۴۴
[سوره الحشر (۵۹): آیه ۱۸] .... ص : ۴۸۰ ---- ۵۴۴
[سوره الحشر (۵۹): آیه ۱۹] .... ص : ۴۸۱ ---- ۵۴۵
[سوره الحشر (۵۹): آیه ۲۰] .... ص : ۴۸۲ ---- ۵۴۶
[سوره الحشر (۵۹): آیه ۲۱] .... ص : ۴۸۲ ---- ۵۴۶
[سوره الحشر (۵۹): آیه ۲۲] .... ص : ۴۸۳ ---- ۵۴۷
[سوره الحشر (۵۹): آیه ۲۳] .... ص : ۴۸۴ ---- ۵۴۸
[سوره الحشر (۵۹): آیه ۲۴] .... ص : ۴۸۴ ---- ۵۴۸
سوره الممتحنه .... ص : ۴۸۷ ---- ۵۵۲
اشاره ---- ۵۵۲
[سوره الممتحنه (۶۰): آیه ۱] .... ص : ۴۸۷ ---- ۵۵۲
[سوره الممتحنه (۶۰): آیه ۲] .... ص : ۴۸۹ ---- ۵۵۵
[سوره الممتحنه (۶۰): آیه ۳] .... ص : ۴۹۰ ---- ۵۵۶
[سوره الممتحنه (۶۰): آیه ۴] .... ص : ۴۹۱ ---- ۵۵۷
[سوره الممتحنه (۶۰): آیه ۵] .... ص : ۴۹۳ ---- ۵۵۹
[سوره الممتحنه (۶۰): آیه ۶] .... ص : ۴۹۵ ---- ۵۶۱
[سوره الممتحنه (۶۰): آیه ۷] .... ص : ۴۹۶ ---- ۵۶۲
[سوره الممتحنه (۶۰): آیه ۸] .... ص : ۴۹۷ ---- ۵۶۳

[سوره الممتحنه (۶۰): آیه ۹] .... ص : ۴۹۸ ---- ۵۶۴
[سوره الممتحنه (۶۰): آیه ۱۰] .... ص : ۴۹۹ ---- ۵۶۵
[سوره الممتحنه (۶۰): آیه ۱۱] .... ص : ۵۰۳ ---- ۵۶۹
[سوره الممتحنه (۶۰): آیه ۱۲] .... ص : ۵۰۳ ---- ۵۶۹
[سوره الممتحنه (۶۰): آیه ۱۳] .... ص : ۵۰۶ ---- ۵۷۲
سوره الصف مدینه اربع عشر آیه .... ص : ۵۰۸ ---- ۵۷۴
[سوره الصف (۶۱): آیه ۱] .... ص : ۵۰۸ ---- ۵۷۴
[سوره الصف (۶۱): آیه ۲] .... ص : ۵۰۹ ---- ۵۷۵
[سوره الصف (۶۱): آیه ۳] .... ص : ۵۱۰ ---- ۵۷۶
[سوره الصف (۶۱): آیه ۴] .... ص : ۵۱۰ ---- ۵۷۶
[سوره الصف (۶۱): آیه ۵] .... ص : ۵۱۲ ---- ۵۷۹
[سوره الصف (۶۱): آیه ۶] .... ص : ۵۱۳ ---- ۵۸۰
[سوره الصف (۶۱): آیه ۷] .... ص : ۵۱۵ ---- ۵۸۲
[سوره الصف (۶۱): آیه ۸] .... ص : ۵۱۶ ---- ۵۸۳
[سوره الصف (۶۱): آیه ۹] .... ص : ۵۱۶ ---- ۵۸۳
[سوره الصف (۶۱): آیه ۱۰] .... ص : ۵۱۷ ---- ۵۸۴
[سوره الصف (۶۱): آیه ۱۱] .... ص : ۵۱۸ ---- ۵۸۵
[سوره الصف (۶۱): آیه ۱۲] .... ص : ۵۲۰ ---- ۵۸۷
[سوره الصف (۶۱): آیه ۱۳] .... ص : ۵۲۰ ---- ۵۸۷
[سوره الصف (۶۱): آیه ۱۴] .... ص : ۵۲۱ ---- ۵۸۸
درباره مرکز ---- ۵۹۰

اطیب البیان فی تفسیر القرآن، جلد ۱۲

مشخصات کتاب

سرشناسه :طیب عبدالحسین ۱۳۷۰ - ۱۲۷۵

عنوان و نام پدیدآور : تفسیر الطیب البیان فی تفسیر القرآن بقلم عبدالحسین طیب مشخصات نشر : [تهران : کتابفروشی اسلام - ۱۳.

مشخصات ظاهری : ج ۱۲

شابک : ۹۶۴-۵۸۴۳-۰۳-۰ ۱۰۰۰۰ریال (دوره

وضعیت فهرست نویسی : فهرستنویسی قبلی یادداشت :این کتاب تحت عنوان "اطیب البیان فی تفسیر القرآن در سالهای مختلف توسط ناشران متفاوت منتشر شده است عنوان دیگر:اطیب البیان فی تفسیر القرآن موضوع :تفاسیر شیعه -- قرن ۱۴

موضوع : قرآن -- علوم قرآنی رده بندی کنگره : BP۹۸ /ط۲الف ۶ ۰۳۱ی۹

رده بندی دیویی : ۲۹۷/۱۷۹

شماره کتابشناسی ملی : م ۷۸-۱۵۲۴۲

ص: ۱

سوره زخرف .... ص: ۱

اشاره

مشتمل بر ۸۹ آیه- مکی بسم اللَّه الرحمن الرحیم و الحمد للَّه الواحد الاحد الصمد و الصلاه و السلام علی رسوله و آله بلا أمد و لا عدد و اللعن علی اعدائهم من الان الی الابد.

[سوره الزخرف (۴۳): آیات ۱ تا ۲] .... ص: ۱

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِیمِ

حم (۱) وَ الْکِتابِ الْمُبِینِ (۲)

الکلام فی فضلها: از ابن بابویه مسندا از ابی بصیر از حضرت باقر (ع) فرمود:

«من ادمن من قراءه حم الزخرف آمنه اللَّه فی قبره من هوام الارض و ضغضغه «۱» القبر حتی یقف بین یدی اللَّه عز و جل ثم جاء حتی یدخله الجنه».

و از خواص القرآن مرسلا از رسول اللَّه (ص):

«من قرء هذه السوره کان ممن یقال یا عباد لا خوف علیکم و لا انتم تحزنون و من کتبها و شربها لم یحتج الی دواء یصیبه لمرض- الحدیث».

حم از رموز قرآنی است.

وَ الْکِتابِ الْمُبِینِ و او قسم است یعنی قسم به کتاب که قرآن است که از اسامی معروفه آن کتاب است که جزو کتب اربعه است: تورات، زبور انجیل، قرآن. چنانچه مدرک اخبار اهل بیت نزد شیعه که حاوی اخبار است کتب اربعه متقدمین: کافی، من لا یحضر الفقیه، تهذیب و استبصار. و کتب اربعه متأخرین:

وسائل، وافی، بحار و مرآت العقول. و سایر کتب اخبار.

تنبیه: این علماء اخبار تمام همّ آنها بر جمع آوری اخبار بوده که از اصول اربعمائه اصحاب ائمه اخذ کرده و مبوّب فرمودند و اما تمییز بین صحیح و موثق و مسند و مرسل و مقطوع و ضعیف در عهده مجتهدین است، و علماء رجال هم حالات روات را دست آورده در علم رجال ضبط شده بالجمله قدر مجتهدین خود و علماء شیعه را بدانید که چه اندازه زحمت کشیده و اینها را در دسترس شیعه قرار داده و احکام را بیان فرموده و در کتب نوشته مثل محقق علامه ۱- و لعل المنقول هکذا و ضغطه.

فخر المحققین، محقق کرکی شهیدین، صاحب ریاض، مستند جواهر، متاجر و غیر اینها از کتاب استدلالیه و بجمیع لغات فتاوی خود را در دسترس شیعه قرار داده و چه اندازه عمر عزیز خود را صرف این قسمت ها نموده شکر اللَّه سعیهم و اعلی- اللَّه مقامهم و حشرهم اللَّه مع ائمتهم که می فرماید: یَوْمَ نَدْعُوا کُلَّ أُناسٍ بِإِمامِهِمْ- الایه- اسراء آیه ۷۳- لکن امروز در نظر بسیاری از متجددین با ضلال مضلین علماء شیعه را بدترین افراد بشر می دانند چنانچه در اخبار خبر از امروز دادند و فرمودند:

«سیئاتی زمان یفرون من العلماء فرار الغنم من الذئب».

الْمُبِینِ که قرآن مبیّن جمیع عقائد و اخلاق و احکام و قصص ماضین و اخبار غیبی است و مواعظ و نصایح لکن بشرط اخذ از ائمه اطهار.

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۳] .... ص: ۲

إِنَّا جَعَلْناهُ قُرْآناً عَرَبِیًّا لَعَلَّکُمْ تَعْقِلُونَ (۳)

محققا ما قرار دادیم این کتاب مبین را قرآن بلسان عرب باشد که شما تعقل کنید.

إِنَّا جَعَلْناهُ قُرْآناً عَرَبِیًّا که رسول ما بر شما قرائت فرماید به لسان عربی فصیح بلیغ که تمام فصحاء و بلغاء زبردست عاجز باشند از آوردن مثل آن بلکه مثل ده سوره آن بلکه مثل یک سوره آن و لو با جن و انس همدست شوند که می فرماید قُلْ لَئِنِ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَ الْجِنُّ عَلی أَنْ یَأْتُوا بِمِثْلِ هذَا الْقُرْآنِ لا یَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَ لَوْ کانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِیراً- اسراء آیه ۹۰- و میفرماید: أَمْ یَقُولُونَ افْتَراهُ قُلْ فَأْتُوا بِعَشْرِ سُوَرٍ مِثْلِهِ مُفْتَرَیاتٍ وَ ادْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ کُنْتُمْ صادِقِینَ- هود آیه ۱۵- و میفرماید وَ إِنْ کُنْتُمْ فِی رَیْبٍ مِمَّا نَزَّلْنا عَلی عَبْدِنا فَأْتُوا بِسُورَهٍ مِنْ مِثْلِهِ وَ ادْعُوا شُهَداءَکُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ کُنْتُمْ صادِقِینَ- بقره آیه ۲۱- و جهات معجزه بودن قرآن را ما در مجلد اول این تفسیر در مقدمات بیان کرده ایم مراجعه کنید.

لَعَلَّکُمْ تَعْقِلُونَ باید و باشد تعقل کنید، تعقل عقل را به کار زدن است و از او بهره برداشتن و عقل لطیفه ربانی است و جوهر ملکوتی است و موهبت الهی است که خداوند تبارک و تعالی به انسان افاضه فرموده که بمنزله آینه است که در آن حقایق امور مشاهده می شود، خوب و بد، نفع و ضرر، خیر و شر، سعادت و شقاوت، حسن و قبح، نجات و هلاکت و تعقل بکار زدن عقل است و رفتن

شرائط بسیاری دارد:

اولا محتاج به چراغ علم است با تاریکی جهل درک نمی کند.

و ثانیا باید چشم قلب کور و کر و لال نباشد به کبر و عناد و عصبیت و نخوت و سایر صفات خبیثه که می فرماید صُمٌّ بُكْمٌ عُمْيٌ فَهُمْ لا يَعْقِلُونَ- بقره آیه ۱۶۶.

و ثالثا باید در چشم عقل بسته نباشد بهواهای نفسانی و حب شهوات و غرق محبت دنیا که باید دعا کند

«اللهم اخرج حب الدنیا عن قلبی».

و رابعا روی آینه قلب که عقل باشد سیاه نشده باشد بکثره معاصی وای بحال کسی که تمام این موانع اربعه را داشته باشد چگونه می تواند تعقل کند.

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۴] .... ص : ۳

وَ إِنَّهُ فِي أُمِّ الْكِتابِ لَدَيْنا لَعَلِيٌّ حَكِيمٌ (۴)

و محقا این قرآن در ام الکتاب در نزد ما هر آینه علیّ است و حکیم.

وَ إِنَّهُ فِي أُمِّ الْكِتابِ که لوح محفوظ است چنانچه میفرماید بَلْ هُوَ قُرْآنٌ مَجِيدٌ فِي لَوْحٍ مَحْفُوظٍ- بروج آیه ۲۱ و ۲۲- و نیز می فرماید إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ فِي كِتابٍ مَكْنُونٍ لا- يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ تَنْزِيلٌ مِنْ رَبِّ الْعالَمِينَ- واقعه آیه ۷۶ الی ۷۹- و مکرر ذکر شده که از برای خداوند دو لوح است. لوح محفوظ که در او ثبت شده آنچه در عالم وقوع پیدا می کند و قابل تغییر نیست و بوجوه و اعتبار تغییر پذیر نمی شود و ممکن است ملائکه و انبیاء و ائمه هدی مشاهده کنند و مسّ نمایند و مطلع شوند که می فرماید إِنَّ كِتابَ الْأَبْرارِ لَفِي عِلِّيِّينَ وَ ما أَدْراكَ ما عِلِّيُّونَ كِتابٌ مَرْقُومٌ يَشْهَدُهُ الْمُقَرَّبُونَ- مطففین آیه ۱۸ الی ۲۱- و لوح محو و اثبات که بوجوه و اعتبار تغییر می کند و احدی جز ذات اقدس او اطلاع بر آن ندارد که بهر دو لوح اشاره دارد آیه شریفه يَمْحُوا اللَّهُ ما يَشاءُ وَ يُثْبِتُ وَ عِنْدَهُ أُمُّ الْكِتابِ- رعد آیه ۳۹- و لوح محفوظ را ام الکتاب فرموده برای اینکه تمام کتب آسمانی و صحف انبیاء سلف و تمام دستورات و وقایع در او ثبت است.

لَدَيْنا در پیشگاه عظمت پروردگار.

لَعَلِيٌّ حَكِيمٌ اما علوّ رتبه او برای این است که خداوند ابتداء تمام مقدرات؟؟؟ ائمه هدی دارند از آنجا اخذ

شده و حکیم است چون تمامش موافق حکمت و مصلحت است و در اخبار بسیاری داریم که تفسیر شده به وجود مبارک امیر المؤمنین و آنچه بنظر می آید و اللّه العالم اینکه آنچه در لوح محفوظ است در لوح سینه امیر المؤمنین ثبت است چنانچه خود آن حضرت اشاره فرمود به سینه مبارکه خود و فرمود

«ان هاهنا لعلما جما»

و فرمود اگر نبود آیه شریفه یَمْحُوا اللَّهُ ما یَشاءُ وَ یُثْبِتُ هر آینه خبر می دادم از آنچه واقع می شود تا دامنه قیامت. و فرمود:

«لو کشف الغطاء ما ازددت یقینا».

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۵] .... ص: ۴

أَ فَنَضْرِبُ عَنْکُمُ الذِّکْرَ صَفْحاً أَنْ کُنْتُمْ قَوْماً مُسْرِفِینَ (۵)

آیا پس از اینکه ما بر فرض صرفنظر می کردیم از شما ذکر را و مهمل می گذاشتیم شما را چون شما قوم اسراف کننده اید.

مفاد آیه شریفه اینکه نزول ذکر که قرآن باشد و ارسال رسول و بیان احکام با نبودنش بر شما تفاوتی نمی کرد بود و نبودش یکسان بود زیرا خردلی در شما تأثیر نداشت زیرا شما قومی هستید که اسراف می کنید فقط ارسال رسول و نزول قرآن و بیان احکام برای اتمام حجت است که فردای قیامت نگوئید که می فرماید وَ لَوْ أَنَّا أَهْلَکْناهُمْ بِعَذابٍ مِنْ قَبْلِهِ لَقالُوا رَبَّنا لَوْ لا أَرْسَلْتَ إِلَیْنا رَسُولًا فَنَتَّبِعَ آیاتِکَ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَذِلَّ وَ نَخْزی ط آیه ۱۳۴.

أَ فَنَضْرِبُ عَنْکُمُ الذِّکْرَ ضرب ذکر چون متعدی به کلمه عن ذکر شده بمعنی ترک ذکر است یعنی از شما ذکر را برمی داشتیم و بیان نمی کردیم.

صَفْحاً صرفنظر می کردیم نه رسول می فرستادیم و نه قرآن نازل می کردیم و نه احکام جعل می نمودیم.

أَنْ کُنْتُمْ قَوْماً مُسْرِفِینَ اسراف در کفر و شرک و معاصی که بحدی زیاد روی کرده اید که دیگر قابل برگشتن نیستید و هدایت نمی شوید زیرا اسراف بمعنی زیاده روی است و کفر و شرک و معاصی و طغیان و کبر و نخوت اگر کوتاه باشد و لو از جاده مستقیم خارج است لکن اگر متنبه شود می شود برگردد و خود را به جاده مستقیم برساند و اما اگر دوری آن از حد گذشت دیگر امکان رجوع ندارد بودن هادی و اسباب هدایت هر چه فراهم شود تأثیر نمی کند و حال تنبّه بر او پیدا نمی شود بالاخص

برای کسانی که این راه ضلالتی که در پیش گرفته تصور می کند راه مستقیم است و راه هدایت است که این را جهل مرکب می نامند که نمی داند و نمی داند که نمی داند و خیال می کند که می داند:

هر کس که نداند و نداند که نداند در جهل مرکب ابد الدهر بماند

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۶] .... ص: ۵

وَ کَمْ أَرْسَلْنا مِنْ نَبِیٍّ فِی الْأَوَّلِینَ (۶)

و چه بسیار فرستادیم از انبیاء در امم ماضیه.

که معروف صد و بیست و چهار هزار بودند که یک قسمت آنها را خداوند در قرآن مجید بیان فرموده و یک قسمت زیادی از آنها را ذکر نفرموده چنانچه می فرماید وَ لَقَدْ أَرْسَلْنا رُسُلًا مِنْ قَبْلِکَ مِنْهُمْ مَنْ قَصَصْنا عَلَیْکَ وَ مِنْهُمْ مَنْ لَمْ نَقْصُصْ عَلَیْکَ- مؤمن آیه ۷۸.

سؤال: چرا حالت اینها را بیان فرموده و دیگران را بیان نکرده.

جواب: این مقدار که بیان فرموده کافی بر اتمام حجت و تنبه بوده و ما زاد بر این فائده نداشته بعلاوه بقیه انبیاء تابع این مذکورین بودند از پس از آدم تا زمان نوح تابع آدم بودند و هکذا و بعلاوه اگر خداوند می خواست شرح حال هر یک یک آنها را بیان کند بقول مولوی «مثنوی هفتاد من کاغذ شود» از فصاحت و بلاغت خارج می شود و ملالت می آورد لذا بطور خلاصه می فرماید:

وَ کَمْ أَرْسَلْنا مِنْ نَبِیٍّ فِی الْأَوَّلِینَ بعلاوه بسیاری از انبیاء مأمور به دعوت نبودند و مقام رسالت نداشتند.

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۷] .... ص: ۵

وَ ما یَأْتِیهِمْ مِنْ نَبِیٍّ إِلَّا کانُوا بِهِ یَسْتَهْزِؤُنَ (۷)

و نمی آمد امم ماضیه را از پیغمبری مگر آنکه بودند به او استهزاء می کردند.

این آیه برای تسلیت خاطر مبارک پیغمبر اکرم است که اگر این کفار و مشرکین شما را استهزاء می کنند این شتر در خانه تمام انبیاء خوابیده بود چه اندازه نوح را استهزاء کردند و هود و صالح و لوط و شعیب و موسی و عیسی و غیر اینها را ساحر، مجنون کذاب، مفتری، جاهل و امثال اینها گفتند و چه اندازه اذیت کردند که بطور کلی یکی از آنها نبود که گرفتار این نوع بلیات نباشد زیرا نکره در سیاق نفی افاده عموم میکند که می فرماید وَ ما یَأْتِیهِمْ مِنْ نَبِیٍّ إِلَّا کانُوا بِهِ

يَسْتَهْزِؤُنَ

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۸] .... ص : ۶

فَأَهْلَكْنا أَشَدَّ مِنْهُمْ بَطْشاً وَ مَضى مَثَلُ الْأَوَّلِينَ (۸)

پس ما هلاک کردیم شدیدترین از آنها را از حیث قدرت و شوکت و قوت و ثروت و مکنت و عدّه و عدّه و گذشت قضایای پیشینیان.

فَأَهْلَكْنا أَشَدَّ مِنْهُمْ بَطْشاً مثل عاد و ثمود و قوم نوح و فرعون و فرعونیان مثل نمرود و شداد و امثال اینها چنانچه می فرماید وَ أَنَّهُ أَهْلَكَ عاداً الْأُولى وَ ثَمُودَ فَما أَبْقى وَ قَوْمَ نُوحٍ مِنْ قَبْلُ إِنَّهُمْ كانُوا هُمْ أَظْلَمَ وَ أَطْغى وَ الْمُؤْتَفِكَةَ أَهْوى النجم آیه ۵۱ الی ۵۴.

وَ مَضى مَثَلُ الْأَوَّلِينَ در بسیاری از سور قرآنی شرح حال هر یک از آنها را مبسوطا یا اشاره بیان فرموده و مع ذلک این کفار و مشرکین و فساق و فجار و ضالین و مضلین و غلات و ناصبین و مخالفین متنبه نمی شوند و بخود نمی آیند باشد تا طعم عذابهای آنها را بچشند.

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۹] .... ص : ۶

وَ لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ خَلَقَهُنَّ الْعَزِيزُ الْعَلِيمُ (۹)

و هر آینه اگر از کفار و مشرکین سؤال کنی کیست آنکه خلق نموده آسمانها و زمین را هر آینه می گویند خلق کرده آنها را عزیز قادر متعال علیم از روی علم و حکمت.

در بسیاری از آیات این نحوه سؤالات و اجوبه ذکر شده و اعتراف کفار و مشرکین که خالق تمام آنها خداوند متعال است چون می دانند بالحس و الوجدان به اینکه آلهه آنها قدرت بر خلقت مورچه ندارند چه رسد بخلقت این عالم بالا طبقات آسمانها و شمس و قمر و کواکب که کرات جویّه است که با هزار برابر کره زمین است و آنچه در آنهاست از ملائکه و غیر آنها که مکرر بیان شده مثل جنه المأوی، سدره المنتهی، بیت المعمور، لوح، قلم، عرش، کرسی و خلقت زمین با اینهمه حیوانات و اشجار و فواکه انسان، جن، حبوبات، معادن و غیر اینها البته.

وَ لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ ناچار لَيَقُولُنَّ خَلَقَهُنَّ الْعَزِيزُ که قادر

بر کل شی ء و قاهر بر آنها الْعَلِیمُ که تمام از روی حکمت و صلاح خلق شده.

تنبیه: بسیار عجیب است از طبیعی که می گوید اینها بخودی خود به اقتضای طبیعت موجود شده.

جواب: طبیعت کجا بود و این اقتضا را از کجا پیدا کرد و اعجب از اینها مفوضه هستند مثل اهل تصوف و عرفا و غلات و بعض شعراء که در حق ائمه می گویند امر خلق و رزق به اینها تفویض شده اینها خلق می کنند و روزی می دهند و منکر توحید افعالی هستند و به اخبار ضعیفه یا مؤوله استشهاد کردند با اینکه این اخبار اشاره دارد یا مؤول است به اینکه بطفیل وجود اینها خداوند خلق فرموده و بعبارت دیگری اینها علت غایی موجودات هستند نه علت فاعلی و اعجب از اینها حکماء قدیم هستند که می گویند خدا علت است و یک معلول بیشتر ندارد و آن عقل اول است و سلب اختیار و قدرت و علم می کنند و از این جهت عالم را قدیم می دانند زیرا انفکاک معلول از علت محال است و عقول طولیه و عرضیه قائل هستند و عقل عاشر را کدخدای عالم می دانند و غیر این از مزخرفات.

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۱۰] .... ص: ۷

الَّذِی جَعَلَ لَکُمُ الْأَرْضَ مَهْداً وَ جَعَلَ لَکُمْ فِیها سُبُلًا لَعَلَّکُمْ تَهْتَدُونَ (۱۰)

خداوند عزیز علیم آن خدایی است که قرار داد برای شما زمین را بمنزله گهواره و قرار داد در آن زمین راهها و جاده هایی برای شما باشد که قبول هدایت کنید و هدایت شوید.

الَّذِی جَعَلَ لَکُمُ الْأَرْضَ مَهْداً این کره زمین با این همه کوه ها و مخلوقات روی زمین با کره آب که سه ربع کره زمین را احاطه کرده در وسط هوا نگاه داشته بدون اینکه ستونی داشته باشد و بجایی وصل شده باشد و مثل گهواره که حرکت می کند دور خود در ظرف بیست و چهار ساعت تشکیل شب و روز می دهد و دور کره خورشید می چرخد در ظرف یک سال شمسی و تشکیل فصول می دهد.

وَ جَعَلَ لَکُمْ فِیها سُبُلًا که از هر نقطه زمین بهر نقطه دیگر بخواهید سیر کنید بتوانید اگر کوه ها وصل بیکدیگر بود سدّی می شد برای شما و قدرت بر حرکت نداشتید مگر مثل امروز که بتوانید با طیاره حرکت کنید و بهر شهر و قریه

و قصبه بخواهید برویـد جاده باز است اگر گودال عمیقی بود مثل خنـدقی که می کندند که از آن طرف به این طرف نتوانند سیر کنند از بسیاری از منافع محروم می شدید.

لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ احتمال دو معنی دارد یکی آنکه بتوسط سـبل راه پیدا کنید و واصل شوید به مقاصد خود و استفاده کنید، دیگر آنکه در این آیات قدرت هدایت شوید به دین حق و به توحید خداوند و نفی شرک.

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۱۱] .... ص : ۸

وَ الَّذِی نَزَّلَ مِنَ السَّماءِ ماءً بِقَدَرٍ فَأَنْشَرْنا بِهِ بَلْدَةً مَیْتاً کَذلِکَ تُخْرَجُونَ (۱۱)

و خداوند آن خدایی است که نازل می فرماید از طرف بالا آب را بمقدار معین پس به آن آب زنده می کنیم و برمی گردانیم شهرها و بلادهای مرده را و همین نحو شما پس از مردن بیرون آورده می شوید.

وَ الَّذِی نَزَّلَ مِنَ السَّماءِ ماءً بِقَدَرٍ مراد از سماء طبقات سماوات سبع نیست بلکه مراد از طرف بالای سر است که اصلا لغت سماء از سموّ است بمعنی علوّ و رفعت مقابل دنوّ و ضعه و آسمان ها را هم سماوات گفتند به اعتبار رفعت و علوّ آنها است زیرا ابرها بالای سر می آیند بتوسط بادها و از هم شکافته می شوند و مواد مائیه آنها بر زمین نازل می شود.

فَأَنْشَرْنا بِهِ بَلْدَةً مَیْتاً نشور بمعنی خروج است چنان که یوم القیمه را یوم- الحشر و النشر می گویند زمین هایی که مرده اند در فصل خزان و خالی از گیاه هستند بواسطه نزول باران از مرده بودن بیرون می آینـد و زنـده می شونـد و این دلیل بر قـدرت پروردگـار است که هم می میرانـد و هم زنـده می کنـد چنـانچه می فرمایـد فَانْظُرْ إِلی آثارِ رَحْمَتِ اللَّهِ کَیْفَ یُحْیِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِها إِنَّ ذلِکَ لَمُحْیِ الْمَوْتی وَ هُوَ عَلی کُلِّ شَیْ ءٍ قَدِیرٌ آیه ۴۹. و میفرمایـد: وَ مِنْ آیاتِهِ أَنَّکَ تَرَی الْأَرْضَ خاشِعَةً فَإِذا أَنْزَلْنا عَلَیْهَا الْماءَ اهْتَزَّتْ وَ رَبَتْ إِنَّ الَّذِی أَحْیاها لَمُحْیِ الْمَوْتی إِنَّهُ عَلی کُلِّ شَیْ ءٍ قَدِیرٌ فصلت آیه ۳۹.

کَذلِکَ تُخْرَجُونَ همین نحو که شـما مرده و پوسیده و ریسیده شده اید خداوند شما را زنده می کند و از قبورتان بیرون آورده میشویـد. در بعض آیات بفعل معلوم تعبیر فرموده که می فرمایـد خُشَّعاً أَبْصارُهُمْ یَخْرُجُونَ مِنَ الْأَجْداثِ کَأَنَّهُمْ جَرادٌ مُنْتَشِرٌ قمر آیه ۷- و غیر اینها. و در اینجا بفعل مجهول تعبیر فرموده که

شما را از قبور بیرون می کنند مثل اینکه نمی خواهند از قبور بیرون بیایند بجبر و عنف آنها را بیرون می کنند چنان که می فرماید قالُوا یا وَیْلَنا مَنْ بَعَثَنا مِنْ مَرْقَدِنا- یس آیه ۵۲- و در اخبار دارد و از آیات هم استفاده میشود که ملائکه عذاب با غل ها و سلاسل می آیند و آنها را از قبر بیرون می کنند و رو بجهنم میبرند که می فرماید إِذِ الْأَغْلالُ فِی أَعْناقِهِمْ وَ السَّلاسِلُ یُسْحَبُونَ فِی الْحَمِیمِ ثُمَّ فِی النَّارِ یُسْجَرُونَ مؤمن آیه ۷۳.

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۱۲] .... ص: ۹

وَ الَّذِی خَلَقَ الْأَزْواجَ کُلَّها وَ جَعَلَ لَکُمْ مِنَ الْفُلْکِ وَ الْأَنْعامِ ما تَرْکَبُونَ (۱۲)

و خداوند آن خدایی است که خلق فرمود از جمیع اصناف و انواع حیوانات زوج نر و ماده و جعل فرمود برای شما کشتی ها و آنچه که بر آنها سوار شوید.

وَ الَّذِی خَلَقَ الْأَزْواجَ کُلَّها زوج زوج کل آن ازواج را چه جن و انس و طیور و بهائم و حشرات و جراثیم و حیوانات دریایی باشند که حکماء جدید گفتند که بتوسط تلسکوپ ها کشف کردند که حیوانات ریز در نطفه خداوند خلق فرموده در نطفه مرد ذکور هستند و در نطفه زن اناث و این دو نطفه موقعی که در رحم مخلوط یکدیگر می شوند این حیوانات ریز یکدیگر را می خورند تا باقی بماند یک یا دو و یا زیادتر مثل بعض حیوانات کلاب و هره و امثال آنها بسا تا هفت یا زیاده اگر آن باقی مانده از نطفه مرد است ذکر بدنیا می آید و اگر از زن است انثی و اگر از هر دو ذکر و انثی.

وَ جَعَلَ لَکُمْ مِنَ الْفُلْکِ وَ الْأَنْعامِ فلک برای سیر در دریا و انعام مثل حمار و بغول و فرس و جمال و امثال آنها برای سیر در زمین.

ما تَرْکَبُونَ که بر آنها سوار شوید و خود را به مقصد برسانید.

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۱۳] .... ص: ۹

لِتَسْتَوُوا عَلی ظُهُورِهِ ثُمَّ تَذْکُرُوا نِعْمَهَ رَبِّکُمْ إِذَا اسْتَوَیْتُمْ عَلَیْهِ وَ تَقُولُوا سُبْحانَ الَّذِی سَخَّرَ لَنا هذا وَ ما کُنَّا لَهُ مُقْرِنِینَ (۱۳)

برای اینکه چون قرار گرفتید بر گرده او پس از قرار یاد آورید نعمت پروردگار خود را زمانی که استقرار نمودید بر او و می گویید منزه است آن خداوندی که مسخر فرمود برای ما این را و نبودیم ما از برای او توانا و متمکن از تسخیر

او و رکوب آن.

لِتَسْتَوُوا عَلی ظُهُورِهِ استوی با رکوب تفاوت دارد رکوب فعل بنده است یعنی سوار شدن. استوی قرار گرفتن پس از سوار شدن بر ظهر آن چنانچه در حق نوح ابتداء می فرماید فَاسْلُکْ فِیها مِنْ کُلٍّ زَوْجَیْنِ اثْنَیْنِ- الی قوله تعالی- فَإِذَا اسْتَوَیْتَ أَنْتَ وَ مَنْ مَعَکَ عَلَی الْفُلْکِ فَقُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ- الآیه- مؤمنون آیه ۲۸ و ۲۹- و ضمیر «ظهوره» به مرکوب برمی گردد چه فلک باشد و چه انعام زیرا ظهور جمع و مرکوب اسم جنس است لذا مفرد ذکر فرموده بمناسبت اینکه بر ظهر تمام نمی شود استوی پیدا کرد بر هر فردی از آنها.

ثُمَّ تَذْکُرُوا نِعْمَهَ رَبِّکُمْ که خداوند تبارک و تعالی چه تفضلی فرموده که کشتی را روی آب قرار داده که فرو نرود در آب و انعام را با این قوه و قدرت که می توانستند انسان را بدرند و پامال کنند تسلیم انسان قرار داده.

إِذَا اسْتَوَیْتُمْ عَلَیْهِ چون بر او قرار گرفتید و مستقر شدید.

وَ تَقُولُوا باید بگوئید.

سُبْحانَ الَّذِی سَخَّرَ لَنا هذا مشار الیه مرکوبی است که بر او قرار گرفتید.

وَ ما کُنَّا لَهُ مُقْرِنِینَ متمکنین و قادرین و مقرین.

[سوره الزخرف (۴۳): آیات ۱۴ تا ۱۵] .... ص: ۱۰

وَ إِنَّا إِلی رَبِّنا لَمُنْقَلِبُونَ (۱۴) وَ جَعَلُوا لَهُ مِنْ عِبادِهِ جُزْءاً إِنَّ الْإِنْسانَ لَکَفُورٌ مُبِینٌ (۱۵)

و محققا ما به سوی پروردگار خود بازگشته گانیم.

اقرار به معاد و فناء دنیا و نزول موت و زوال حیات که متذکر شوید که این قدرت و توانایی که خداوند به شما عنایت فرموده همیشگی نیست زوال و فنا دارد پس از موت هیچگونه قدرتی ندارید و هیچ چیز مسخر شما نیست و بازگشت شما به سوی پروردگار شما است اجمالا انسان در هر حالی که نعمتی به او عنایت شده باید مغرور نشود و تصور نکند که این نعمت برای او دائمی است و متذکر زوال آن نعم باقیه و دائمیه برآید زیرا دنیا دار زوال و فناء و الاخره دار بقاء و ثبات لکن هیهات که ما بفکر آخرت بیفتیم و دنیا را دار ممر بدانیم و آخرت را دار مقرو بگوئیم وَ إِنَّا إِلی رَبِّنا لَمُنْقَلِبُونَ

و قرار دادند از برای خدا از بندگان او نصیبی و سهمی محققا انسان هر آینه ازدیاد در کفر می کند بطور وضوح و علنا آشکارا.

وَ جَعَلُوا لَهُ مِنْ عِبادِهِ جُزْءاً دو نحوه تفسیر کردند:

یکی در قسمت الوهیت مثل ملائکه و عیسی و غلات در حق ائمه علیهم السلام که آنها را الهه قرار دادند و جزء را بمعنی نصیب گفتند و عیسی و عزیر را ابن اللَّه بلکه آدم را ابن اللَّه گفتند بلکه طایفه یهود و نصاری خود را ابناء اللَّه گفتند چنانچه می فرماید وَ قالَتِ الْيَهُودُ وَ النَّصارى نَحْنُ أَبْناءُ اللَّهِ وَ أَحِبَّاؤُهُ- مائده آیه ۱۱- و یکی در قسمت اموال که یک قسمت برای خدا قرار دادند و یک قسمت برای آلهه چنانچه می فرماید وَ جَعَلُوا لِلَّهِ مِمَّا ذَرَأَ مِنَ الْحَرْثِ وَ الْأَنْعامِ نَصِيباً فَقالُوا هذا لِلَّهِ بِزَعْمِهِمْ وَ هذا لِشُرَكائِنا فَما كانَ لِشُرَكائِهِمْ فَلا يَصِلُ إِلَى اللَّهِ وَ ما كانَ لِلَّهِ فَهُوَ يَصِلُ إِلى شُرَكائِهِمْ ساءَ ما يَحْكُمُونَ- انعام آیه ۱۳۷- و لکن تفسیر اول اظهر بلکه ظاهر است.

إِنَّ الْإِنْسانَ لَكَفُورٌ مُبِينٌ کفور زیادتی در کفر است آنهم آشکارا و علنی زیرا کفر اقسام زیادی دارد. اما نسبت بخدای متعال یا شریک بر او قرار دهند به اقسام شرک شرک در ذات یا صفات یا افعال یا در عبادت یا در نظر یا قائل به تجسّم شوند و خدا را جسم بدانند یا از برای او بنات و بنین قرار دهند. و اما نسبت به انبیاء انکار یکی از آنها موجب کفر است و نسبت هایی که به انبیاء داده اند یا بدعتی در دین گذارند یا انکار ضروری دین کنند یا ناصب و عدوّ خاندان نبوت باشند یا در حق آنها یا انبیاء غلو کنند یا نسبت به قرآن مجید جسارت کنند بلکه بسیاری از معاصی موجب کفر می شود یا در حکم کافر محسوب می شوند ولی اعلا مراتب کفر، کفر باللّه است و بالجمله دین حق یکی است و دین باطل هزار.

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۱۶] .... ص: ۱۱

أَمِ اتَّخَذَ مِمَّا يَخْلُقُ بَناتٍ وَ أَصْفاكُمْ بِالْبَنِينَ (۱۶)

آیا گرفته است از آنچه خلق می فرماید دخترانی و برگزید شما را به پسران.

بسیار غریب است که ملائکه را دختران خدا می دانند که بر خدا دختر قائلند با اینکه مشرکین دختر را بسیار بد می دانند و پسر را بسیار عزیز چنانچه در بسیاری از آیات این معنا را بیان فرموده أَ لَكُمُ الذَّكَرُ وَ لَهُ الْأُنْثى تِلْكَ إِذاً قِسْمَةٌ ضِيزى

- النجم آیه ۲۱ و ۲۲- و غیر اینها از آیات.

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۱۷] .... ص: ۱۲

وَ إِذا بُشِّرَ أَحَدُهُمْ بِما ضَرَبَ لِلرَّحْمنِ مَثَلًا ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَ هُوَ كَظِيمٌ (۱۷)

و زمانی که بشارت دهند یکی از آنها به آنچه مثل زده اند از برای خدای رحمن که دختر پیدا کرده ای که می گویند ملائکه دختران خدا هستند صورت آنها سیاه می شود و او سر به زیر می گردد آن قدر این مشرکین حجاز مخصوصا اهل مکه دختر را بد می دانند و حال آنها تغییر می کند که بسا آنها را زنده زیر خاک می کنند یا به یک حال بدی بسختی آنها را نگاه می دارند و این عقیده هنوز در عرب جاهلیت که اگر به کسی از آنها بگویند فلانی شوهر دختر شما است یا شوهر خواهر شما است بسیار متغیّر می شود.

چنانچه خداوند می فرماید وَ إِذا بُشِّرَ أَحَدُهُمْ بِالْأُنْثى ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَ هُوَ كَظِيمٌ يَتَوارى مِنَ الْقَوْمِ مِنْ سُوءِ ما بُشِّرَ بِهِ أَ يُمْسِكُهُ عَلى هُونٍ أَمْ يَدُسُّهُ فِي التُّرابِ أَلا ساءَ ما يَحْكُمُونَ- نحل آیه ۶۰ و ۶۱- و بالعکس اگر زنی پسری آورد و لو از زنا باشد کسانی که با او زنا کردند هر کدام مدعی می شوند که این پسر از من است و بسا در موضوع او با هم جنگ و زد و خورد می کنند چنانچه در موضوع زیاد چون مادرش از زنان ذات الاعلام بود پدرش معلوم نشد کیست که می گفتند زیاد بن ابیه حتی عمرو عاص در مجلس معاویه حضور جماعتی گفت که من در جاهلیت زنهای زانیه بسیار داشتم روزی ابو سفیان از سفر آمد نزد من و گفت یک زانیه بر من بیاور گفتم من فعلا جز سمیّه کسی را ندارم گفت او را نمی خواهم چون دهانش متعفن است گفتم من غیر او را ندارم ناچار راضی شد و رفت نزد او و چون برگشت دیدم قطرات منی از عورتش می ریزد فورا معاویه برخاست و گفت زیاد برادر من است و دست زیاد را گرفت و برد در حرمسرای خود و بدخترانش گفت این عموی شما است و بشما محرم است و همچنین در حق عبید اللّه که چهل نفر مدعی شدند که ما نزد مرجانه رفته ایم و این پسر از ما است بالاخره راضی شدند که اشخاص قیافه شناس بیایند و تشخیص دهند که این شباهت به کدام دارد آمدند و گفتند به هیچ کدام شما شباهت ندارد فقط انگشت ابهام پای او شبیه به زیاد است

زیاد او را گرفت شد ابن زیاد.

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۱۸] .... ص: ۱۳

أَ وَ مَنْ یُنَشَّؤُا فِی الْحِلْیَهِ وَ هُوَ فِی الْخِصامِ غَیْرُ مُبِینٍ (۱۸)

و کسی که نشو و نما در حلی و زینت کرده او در مخاصمه و اقامه حجت نمی تواند بیان کند و از عهده برآید.

این آیه شریفه را سه نحوه تفسیر کرده اند:

یکی: مراد از أَ وَ مَنْ یُنَشَّؤُا فِی الْحِلْیَهِ نساء باشند که همان بنات هستند و مراد از حلیه زیور بطلا و حریر که بر زنها جایز است خود را بآنها زینت کنند و بر رجال حرام است و لکن امروز بسیاری از جوانهای ما بند ساعت طلا در دست می کنند و حلقه طلا- در انگشت و بدانند که این یک معصیت دائمیه است یعنی آن به آن یک معصیت است در یک شبانه روز هزارها معصیت می شود چه رسد در سال و سالها بعلاوه اگر اهل نماز باشند نماز در آن هم باطل است و همچنین لباس حریر یعنی ابریشم و مراد از وَ هُوَ فِی الْخِصامِ غَیْرُ مُبِینٍ برای این است که نظر به ضعف بیان این بنات نمی تواند حجت خود را بیان کنند که با پدران قسی القلب که ما چه گناهی داریم که ما را زنده زیر خاک می کنند یا با کراهت و اهانت با ما رفتار می کنند و این تفسیر مناسب با آیات قبل است.

تفسیر دوم اینکه مراد اصنام و آلهه آنها است که آنها را بجواهرات و طلا و حلی و حلل زینت می کنند و اینها قدرت بر تکلم و اقامه حجت بر الوهیت خود ندارند.

تفسیر سوّم راجع به قضایای فرعون و موسی است چون فرعون بر فرش طلاباف می نشست و خود را به جواهرات زینت میکرد این کلام فرعون است که من با این همه حلی و جواهرات نشو و نما کرده ام و ضمیر هو بموسی برگردد که زبانش لکنت دارد و از عهده بیان برنمی آید و این تفسیر بسیار بعید است چنانچه تفسیر دوم هم بعید به نظر می آید چون تعبیر به من فرموده که از برای ذوی العقول است و اگر مراد اصنام باشد مناسب با ما است نه من.

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۱۹] .... ص : ۱۴

وَ جَعَلُوا الْمَلائِکَهَ الَّذِینَ هُمْ عِبادُ الرَّحْمنِ إِناثاً أَ شَهِدُوا خَلْقَهُمْ سَتُکْتَبُ شَهادَتُهُمْ وَ یُسْئَلُونَ (۱۹)

و قرار دادند این کفار و مشرکین ملائکه را که این ملائکه کسانی هستند که آنها بندگان خداوند رحمن هستند زنها که گفتند ملائکه زن هستند آیا اینها ملائکه را مشاهده کرده اند و آنها را دیده اند زود باشد که نوشته می شود در نامه عمل آنها شهادت آنها و از آنها سؤال می شود که از روی چه مدرکی شهادت می دهید.

این مسئولیت اختصاص به کفار و مشرکین ندارد امروز این دراویش و اهل تصوف و عوام شیعه شمائلی درست کردند که صورت پیغمبر و امیر المؤمنین و صدیقه طاهره که روی صورتش یک پرده سفیدی کشیده شده و صورت حسنین که دامن پیغمبر نشسته اند و صورت جبرئیل با دو بال بصورت زنها بالای سر آنها پرواز می کند فردای قیامت از آنها سؤال می شود که شما از کجا صورت این پنج تن آل عبا را و جبرئیل و ملائکه را مشاهده کرده اید خدمت آنها مشرف شده اید یا عکس آنها را برداشته اید بخصوص امیر المؤمنین را با سبیل وافر که صوفیها می گویند و بقدری این شمائل ها در نزد آنها اهمیت دارد که اگر یک نفر علماء منع کند او را کافر و مرتد می گویند با اینکه اصلا کشیدن صور ذی روح مورد اشکال است حتی اگر در حجره باشد بعضی نماز در آن حجره را اشکال کردند باری بگذریم.

وَ جَعَلُوا الْمَلائِکَهَ الَّذِینَ هُمْ عِبادُ الرَّحْمنِ إِناثاً ملائکه که آنی از عبادت خداوند فتور و ملالتی ندارند که می فرماید وَ مَنْ عِنْدَهُ لا یَسْتَکْبِرُونَ عَنْ عِبادَتِهِ وَ لا یَسْتَحْسِرُونَ یُسَبِّحُونَ اللَّیْلَ وَ النَّهارَ لا یَفْتُرُونَ- انبیاء آیه ۱۹ و ۲۰- و کلام اینها دو کلمه کفر است یکی آنکه ملائکه را دختران خدا گفتند و یکی آنها را دختر و نساء شمردند.

أَ شَهِدُوا خَلْقَهُمْ آیا ملائکه بر آنها بصورت ملکی نازل شدند یا اینها به آسمان رفتند و ملائکه را مشاهده کردند یا پیغمبری و امامی صورت آنها را نشان

داده انـد با اینکه در قرآن می فرماید جاعِلِ الْمَلائِکَهِ رُسُـلًا أُولِی أَجْنِحَهٍ مَثْنی وَ ثُلاثَ وَ رُباعَ یَزِیدُ فِی الْخَلْقِ ما یَشاءُ إِنَّ اللَّهَ عَلی کُلِّ شَیْ ءٍ قَدِیرٌ- فاطر آیه ۱- و ذکر مثنی و ثلاث و رباع دلیل بر انحصار نیست از باب مثال است و الا بسا ملائکه باشـند که هزار بـال داشـته باشـند آنهـم بـا چـه بزرگی و عظمت که دارد در خبر که جبرئیـل هفت شـهر قـوم لـوط را روی یـک بـالش نگهداشت تا وقت سـحر که خطاب رسید واژگون گردان اصلا با این چشم بشری نمی توان ملک را دید چنانچه رقیب و عتید و حفظه و حاضرین در مجالس مؤمنین و نازلین الی الارض را ما مشاهده نمی کنیم بلکه بسا ملائکه داخل در قلب می شوند و الهام می کنند.

سَتُکْتَبُ شَهادَتُهُمْ جایی که هر کلامی از زبان خارج شود می نویسند که می فرماید إِذْ یَتَلَقَّی الْمُتَلَقِّیانِ عَنِ الْیَمِینِ وَ عَنِ الشِّمالِ قَعِیدٌ ما یَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ إِلَّا لَدَیْهِ رَقِیبٌ عَتِیدٌ ق آیه ۱۶ و ۱۷- چه رسد به شهادت دروغ آنهم نسبت به خدا و ملائکه.

وَ یُسْـئَلُونَ در محکمه عـدل الهی فردای قیامت که از تمام اعمال و اقوال و امور نفسـیه از عقائد و اخلاق سؤال می شود که می فرماید وَ قِفُوهُمْ إِنَّهُمْ مَسْؤُلُونَ- و الصافات آیه ۲۴- و می فرماید لا یُسْئَلُ عَمَّا یَفْعَلُ وَ هُمْ یُسْئَلُونَ انبیاء آیه ۲۳.

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۲۰] .... ص: ۱۵

وَ قالُوا لَوْ شاءَ الرَّحْمنُ ما عَبَدْناهُمْ ما لَهُمْ بِذلِکَ مِنْ عِلْمٍ إِنْ هُمْ إِلَّا یَخْرُصُونَ (۲۰)

و گفتند اگر خداوند می خواست ما عبادت اینها را نکنیم ما هم نمی کردیم نیست از برای آنها علمی به این کلام نیسـتند آنها مگر تخمین و تخرص زنندگان.

وَ قالُوا لَوْ شاءَ الرَّحْمنُ ما عَبَدْناهُمْ دو احتمال می رود یکی آنکه بگویند خداوند رحمن امر فرموده و دسـتور داده که ما عبادت کنیم آلهه خود را از ملائکه و شـمس و قمر و اصنام و غیر اینها چنانچه می فرماید وَ الَّذِینَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِیاءَ ما نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِیُقَرِّبُونـا إِلَی اللَّهِ زُلْفی زمر آیـه ۴- و می فرمایـد وَ إِذا فَعَلُوا فـاحِشَهً قـالُوا وَجَـدْنا عَلَیْهـا آباءَنـا وَ اللَّهُ أَمَرَنا بِها- اعراف آیه ۲۷- احتمـال دویم قول جبریه است که می گوینـد خـدا مـا را مجبور بعبـادت اینهـا کرده ما باختیار خود عبادت نمی کنیم چون در افعال عباد سه قول است تفویض که انسان مستقل

در افعال است هر چه بخواهد می کند و مشیت الهی در آن مدخلیتی ندارد و جبر که انسان هیچ گونه اختیاری ندارد خداوند او را وادار به فعل می کند و این دو مسلک هر دو کفر است و مسلک سوّم اختیار است که انسان به اختیار خود افعال را بجا بیاورد لکن تا مشیت حق هم نگیرد نمی تواند که فرمودند

«لا جبر و لا تفویض بل امر بین الامرین».

ما لَهُمْ بِذلِکَ مِنْ عِلْمٍ هیچگونه مدرکی و دلیلی و حجتی بر این دعوی ندارند دعوای بی دلیلی است و منشأ این دعوی:

إِنْ هُمْ إِلَّا یَخْرُصُونَ خیالبافی است و از خطورات شیطانی است که در قلوب آنها تصرف کرده وسوسه می کند چون مکرر گفته شده که این خیالات نفسانی و خطورات قلبی بدون اختیار بغته در قلب وارد می شود اگر از جانب حق باشد الهام ملکی است که ملائکه بامر الهی در قلب اخطار می کنند و اگر از طرف شیطان است وساوس شیطانی است که شیاطین اخطار می کنند و تمیز بین این دو سه چیز است یکی تأمل و رجوع به عقل که صلاح و فساد او را نشان دهد دیگر عرضه داشتن بر عقلاء و دانشمندان بی غرض و مرض، سه عرضه داشتن بر شرع و دین که اجازه می دهد یا نمی دهد و اگر کسی بخواهد که از این خطرات سوء محفوظ بماند راه ملک را به قلب باز کند به عبادت و ذکر و توجه به حق و استفاده که دیگر شیطان راه پیدا نکند چنانچه میفرماید در خطاب به شیطان إِنَّ عِبادِی لَیْسَ لَکَ عَلَیْهِمْ سُلْطانٌ إِلَّا مَنِ اتَّبَعَکَ مِنَ الْغاوِینَ- حجر آیه ۴۲- و می فرماید فَإِذا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّیْطانِ الرَّجِیمِ إِنَّهُ لَیْسَ لَهُ سُلْطانٌ عَلَی الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَلی رَبِّهِمْ یَتَوَکَّلُونَ- نحل آیه ۱۰۰ و ۱۰۱ و می فرماید إِنَّ عِبادِی لَیْسَ لَکَ عَلَیْهِمْ سُلْطانٌ وَ کَفی بِرَبِّکَ وَکِیلًا- اسراء آیه ۶۷- و می تواند راه ملک را سد کند و شیطان را بر خود مسلط کند و از الهامات ملکی محروم شود بمتابعت شهوات نفسانی و کثرت معاصی و قساوت قلب و سیاهی دل که می فرماید خطاب به شیطان وَ اسْتَفْزِزْ مَنِ اسْتَطَعْتَ مِنْهُمْ بِصَوْتِکَ وَ أَجْلِبْ عَلَیْهِمْ بِخَیْلِکَ وَ رَجِلِکَ وَ شارِکْهُمْ فِی الْأَمْوالِ وَ الْأَوْلادِ وَ عِدْهُمْ وَ ما یَعِدُهُمُ الشَّیْطانُ إِلَّا غُرُوراً- اسراء آیه ۶۶.

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۲۱] .... ص : ۱۷

أَمْ آتَيْناهُمْ كِتاباً مِنْ قَبْلِهِ فَهُمْ بِهِ مُسْتَمْسِكُونَ (۲۱)

آیا دادیم به آنها کتابی که از پیش از این قرآن باشد پس آنها بآن کتاب تمسک می کنند و استمساک می نمایند.

کدام کتب سماوی و صحف انبیاء سلف به این معنی دلالت دارد که مدرک آنها باشد بالاخص مشرکین حجاز که نه معتقد بموسی هستند و تورات او و نه بداود و زبور او و نه به عیسی و انجیل او و نه از صحف انبیاء قبل چیزی در دست دارند تمام مدرک آنها شیطان است.

توضیح کلام: ما قطع نظر از قرآن مجید هیچگونه مدرکی از انبیاء سلف نداریم زیرا انبیاء قبل از موسی نه دلیلی بر نبوت و رسالت آنها هست و نه معجزه ای از آنها در دست هست و نه کتابی و اما موسی اگر چه یهود و نصاری معتقد هستند و عیسی را نصاری و کتبی بنام تورات و عهد قدیم و بنام انجیل و عهد جدید در دست دارند لکن از همین کتب آنها رد آنها و کذب این کتب ثابت می شود زیرا سه مرتبه تورات موسی از بین رفته و مشرکین آنها را از بین بردند و از انجیل این چهار انجیل آنها هر یک تکذیب دیگر می کند بعلاوه مشتمل بر یک کفریاتی است که خود دلیل بر بطلان خود است و تفصیل این دعوی را ما در مجلد اول کلم الطیب در بحث نبوت خاصه بیان کرده ایم مراجعه فرمائید.

أَمْ آتَيْناهُمْ كِتاباً مِنْ قَبْلِهِ استفهام انکاری است یعنی همچه کتابی ما نفرستادیم و هیچ نبیی و رسولی همچه خبری نداده که ملائکه اناث و دختران خدا هستند و باید عبادت آنها و سایر آلهه آنها را نمود فَهُمْ بِهِ مُسْتَمْسِكُونَ که اینها مدرک خود قرار دهند.

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۲۲] .... ص : ۱۷

بَلْ قالُوا إِنَّا وَجَدْنا آباءَنا عَلى أُمَّةٍ وَ إِنَّا عَلى آثارِهِمْ مُهْتَدُونَ (۲۲)

بلکه گفتند که ما یافتیم پدران خود را بر این طریقه و روش و ما بر آثار آنها و طریقه آنها هدایت شدگانیم.

منتها مدرک مشرکین همین است که این طریقه که عبادت اصنام و غیر آنها باشد بمیراث از آباء و اجداد ما به ما رسیده و ما دست از دین آبائی و اجدادی

خود برنمیداریم و دین آنها را حق میدانیم و بدین آنها هدایت شده ایم. اقول:

دستگاه شرک از زمان آدم به اغوای شیطان رواج زیادی پیدا کرده که شیطان صور انبیاء را به آنها دستور داده و به دعوی اینکه اینها مقرب درگاه الهی هستند عبادت آنها را بکنید و رفته رفته آن قدر رواج پیدا کرد که در زمان نوح یک دنیا تمام مشرک بودند و فقط حدود هفتاد و کسری بهدایت نوح موحد شدند و پس از آنها باز آن قدر توسعه یافت که در زمان ابراهیم فقط لوط ایمان آورد و پس از آن در زمان هود و صالح و شعیب تا زمان موسی چه اندازه اهمیت پیدا کرد حتی بعد از موسی در بنی اسرائیل مدتها تا زمان عیسی در شرک زیست می کردند حتی بموسی گفتند اجْعَلْ لَنا إِلهاً کَما لَهُمْ آلِهَةٌ- اعراف آیه ۱۳۴ و گوساله پرست شدند و نصاری قائل به تثلیث شدند و هکذا تا زمان حضرت رسالت.

بَلْ قالُوا إِنَّا وَجَدْنا آباءَنا عَلی أُمَّةٍ امت در اینجا بمعنی طریقه و مشی است و این دعوی نوعیت دارد اولاد یهود یهودی میشوند اولاد نصارا نصرانی اولاد طبیعی طبیعی اولاد مجوسی مجوس اولاد اهل تسنن سنی اولاد نواصب ناصبی حتی اولاد فرق شیعه تابع آباء خود میشوند اگر این دلیلیت داشته باشد باید تمام مذاهب عالم حق باشد و این تناقض لازم می آید بلکه این دعوی رد خود مدعی می شود زیرا هر فرقه سایر فرق را باطل می داند با اینکه آنها هم همین مدرک را دارند دین را باید از روی دلیل و برهان ثابت کرد و مثل آفتاب بر خود روشن نمود که اگر تمام عالم بر خلاف آن باشند ذره ای در او تأثیر نکند نگاه به یک دیگر نکنند.

وَ إِنَّا عَلی آثارِهِمْ مُهْتَدُونَ با اینکه این بهانه و عذر تراشی است و خداوند حجت را بر همه تمام کرده و راه عذر را بر همه بسته در هر زمانی حجت الهی میانه مردم بوده در هر شهر و قصبه از انبیاء و اوصیاء و علماء و مؤمنین بودند و هستند لِیَهْلِکَ مَنْ هَلَکَ عَنْ بَیِّنَهٍ وَ یَحْیی مَنْ حَیَّ عَنْ بَیِّنَهٍ- انفال آیه ۴۴- رُسُلًا مُبَشِّرِینَ وَ مُنْذِرِینَ لِئَلَّا یَکُونَ لِلنَّاسِ عَلَی اللَّهِ حُجَّةٌ بَعْدَ الرُّسُلِ- نساء آیه ۱۶۳- بلی قاصرین که دست آنها کوتاه بوده نه از روی تقصیر مثل اطفال و مجانین و مستضعفین یا جلوگیری دیگران فردای قیامت معاف هستند و لو قابلیت بهشت ندارند چون ایمان

نداشتند و استحقاق عذاب هم ندارند.

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۲۳] .... ص: ۱۹

وَ كَذلِكَ ما أَرْسَلْنا مِنْ قَبْلِكَ فِي قَرْيَةٍ مِنْ نَذِيرٍ إِلاَّ قالَ مُتْرَفُوها إِنَّا وَجَدْنا آباءَنا عَلى أُمَّةٍ وَ إِنَّا عَلى آثارِهِمْ مُقْتَدُونَ (۲۳)

همین نحو که مشرکین برای شما عذر تراشی می کنند با سایر مرسلین هم بوده که ارسال نفرمودیم از قبل شما در هر شهرستان و آبادیها مگر آنکه گفتند بزرگان و خوشگذران آنها که محققا ما یافتیم پدران خود را بر این طریقه و ما به آثار آنها اقتدا می کنیم.

وَ كَذلِكَ ما أَرْسَلْنا مِنْ قَبْلِكَ فِي قَرْيَةٍ مِنْ نَذِيرٍ إِلَّا قالَ مُتْرَفُوها ماء نافیه است و استثناء از نفی اثبات است یعنی هر رسولی که فرستادیم و مترفون اکابر و رؤساء و اعیان آنها هستند که هر چه آنها بگویند یا عمل کنند تبعه هم متابعت می کنند.

إِنَّا وَجَدْنا آباءَنا عَلى أُمَّةٍ یعنی بر همین طریقه شرک و کفر.

وَ إِنَّا عَلى آثارِهِمْ مُقْتَدُونَ در اینجا تعبیر به اقتدا کرده و در آیه قبل به اهتداء، اقتدا بجهت احترام آباء و اجداد است و لو بر باطل باشد که بر فرض بفهمیم که آنها بر باطل بودند زیر بار این نمی رویم که آباء و اجداد خود را بدگویی کنیم ما دست از متابعت آنها برنمی داریم ولی اهتداء یعنی اینکه اینها راه حق را پیدا کرده و ما را هم هدایت به همان راه حق نموده و از این دو آیه استفاده میتوان کرد که مشرکین در اعصار انبیاء سلف یقین بحقانیت مسلک آباء نداشتند چنانچه در دو آیه قبل فرمود ما لَهُمْ بِذلِكَ مِنْ عِلْمٍ إِنْ هُمْ إِلَّا يَخْرُصُونَ و در سوره جاثیه می فرماید وَ ما لَهُمْ بِذلِكَ مِنْ عِلْمٍ إِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ- آیه ۲۳.

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۲۴] .... ص: ۱۹

قالَ أَ وَ لَوْ جِئْتُكُمْ بِأَهْدى مِمَّا وَجَدْتُمْ عَلَيْهِ آباءَكُمْ قالُوا إِنَّا بِما أُرْسِلْتُمْ بِهِ كافِرُونَ (۲۴)

فرمود آن رسول آیا باز اقتداء می کنید به طریقه آباء خود و لو آمده باشم شما را به طریقه ای که بیشتر شما را هدایت کند از آنچه از آباء خود به دست آورده اید گفتند در جواب رسولان محققا ما به آنچه شما فرستاده شده اید هر آینه کافر هستیم.

قالَ فاعل قال همان رسول است که در آیه قبل فرمود وَ كَذلِكَ ما أَرْسَلْنا

مِنْ قَبْلِكَ فِی قَرْیَهٍ مِنْ نَذِیرٍ

.أَ وَ لَوْ جِئْتُکُمْ یعنی باز هم به طریقه آباء خود مشی می کنید و لو اینکه من آمده باشم شما را به طریقه ای که.

بِأَهْدی مِمَّا وَجَدْتُمْ عَلَیْهِ آباءَکُمْ تعبیر به اهدی دلالت ندارد بر این که طریقه آباء هم موجب هدایت شما است و این طریقه من بیشتر هدایت می کند بلکه طریقه آباء عین ضلالت است و این مثل این است که بگویی «الایمان احسن من الکفر و العباده خیر من المعصیه و الاحسان افضل من الظلم» و نحو اینها.

در جواب آن رسولان قالُوا إِنَّا بِما أُرْسِلْتُمْ بِهِ کافِرُونَ از نفی شرک و اعتقاد بتوحید و برسالت شما و آنچه شما بگوئید کافر هستیم چون شما را کذاب و مفتری و ساحر و مجنون می دانیم و طریقه آباء خود را از دست نمی دهیم بگفته های شما.

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۲۵] .... ص: ۲۰

فَانْتَقَمْنا مِنْهُمْ فَانْظُرْ کَیْفَ کانَ عاقِبَهُ الْمُکَذِّبِینَ (۲۵)

پس ما انتقام کشیدیم از آنها پس نظر کن ای رسول محترم که چگونه بود عاقبت تکذیب کنندگان.

قوم نوح در اثر تکذیب نوح به غرق هلاک شدند قوم شعیب در اثر تکذیب صالح به صیحه و صاعقه هلاک شدند قوم لوط در اثر تکذیب لوط به خسف و امطار حجاره هلاک شدند قوم شعیب در اثر تکذیب شعیب به رجفه و صاعقه، فرعونیان در اثر تکذیب موسی به غرق در رود نیل هلاک شدند اینها عذاب دنیوی آنها تا برسند بعذابهای آن عالم که فنا و زوال ندارد.

فَانْتَقَمْنا مِنْهُمْ خداوند انتقام ظلم ظالم را می کشد از ظالم و کفر کافر را از کافر و شرک مشرک را از مشرک در سوره فجر بعد از آیه أَ لَمْ تَرَ کَیْفَ فَعَلَ رَبُّکَ بِعادٍ- الی قوله- وَ ثَمُودَ الَّذِینَ جابُوا الصَّخْرَ بِالْوادِ وَ فِرْعَوْنَ ذِی الْأَوْتادِ- الی قوله- فَصَبَّ عَلَیْهِمْ رَبُّکَ سَوْطَ عَذابٍ می فرماید إِنَّ رَبَّکَ لَبِالْمِرْصادِ- آیه ۵ الی ۳۱.

فَانْظُرْ کَیْفَ کانَ عاقِبَهُ الْمُکَذِّبِینَ تکذیب انبیاء و مخالفت او امر الهی و ارتکاب معاصی و شرک و کفر و ضلالت و ظلم عاقبت سویی دارد چنانچه ایمان و اطاعت و ارشاد عاقبت خیری دارد «اللهم اجعل عاقبه امرنا خیرا بجاه محمد و آله»

و آثار سوء اینها منحصر به این اعمال و عقائد اینها نیست بلکه عقوبات کسانی که به اضلال اینها اضلال شده اند تا دامنه قیامت بر اینها هم بار است.

[سوره الزخرف (۴۳): آیات ۲۶ تا ۲۷] .... ص : ۲۱

وَ إِذْ قالَ إِبْراهِيمُ لِأَبِيهِ وَ قَوْمِهِ إِنَّنِي بَراءٌ مِمَّا تَعْبُدُونَ (۲۶) إِلَّا الَّذِي فَطَرَنِي فَإِنَّهُ سَيَهْدِينِ (۲۷)

و زمانی که فرمود ابراهیم برای پدرش آزر و برای قومش محققا من بری و بیزارم از آنچه شما می پرستید مگر خداوندی که مرا خلق فرموده پس محققا خداوند باشد که مرا هدایت فرماید.

وَ إِذْ قالَ إِبْراهِيمُ متعلق بفعل محذوف است یعنی اذکر زمانی که گفت ابراهیم.

لِأَبِيهِ مراد آزر عموی ابراهیم است که اطلاق اب بر او می کند چون در دامن او بزرگ شده که مکررا بیان شده با دلیل و برهان.

وَ قَوْمِهِ ممکن است مرجع ضمیر ابراهیم باشد یعنی قوم ابراهیم یا مرجع ابیه باشد که قوم آزر باشند و این اظهر است.

إِنَّنِي با سه تأکید.

بَراءٌ یعنی بری و بیزارم مِمَّا تَعْبُدُونَ که بعضی عبده شمس و قمر و کواکب بودند بعضی عبده اصنام بعضی عبده ملائکه و شیاطین از کلیه اینها بیزارم.

إِلَّا الَّذِي فَطَرَنِي بعضی گفتند استثناء منقطع است لکن ظاهرا متصل است چون مشرکین عبادت خدا را هم معتقد بودند لذا مشرک نام نهاده شدند پس معنی اینکه در میان معبودان شما من فقط عبادت می کنم آن کسی را که مرا از کتم عدم بوجود آورده و تطوراتی را سیر داده از نطفه و علقه و مضغه تا بدنیا آورده و نشو و نما فرموده تا بحد رشد رسانیده.

فَإِنَّهُ سَيَهْدِينِ. سؤال: ابراهیم که هدایت شده بود بلکه از اول عمر معصوم بود بخصوص در این موقع که دعوت می کند که مقام رسالت را بلکه اولو العزمی را دارا بود چرا نفرمود «هدینی» و گفت «سهیدین» جواب: هم ایجاد میفرماید و هم ابقاء که آن به آن اضافه می فرماید ممکن همین نحوی که در

وجود محتاج به موجد است در بقاء هم محتاج به مبقی است یعنی خداوند مرا از خطرات شرک نگاهداری می کند ابراهیم و لو معصوم بود لکن عاصم او خدا است بعلاوه ممکن است مراد عالم آخرت و سعادت و بهشت باشد چون مکرر گفته ایم که بنده و لو در اعلی درجه بندگی باشد مثل وجود مقدس پیغمبر اسلام هیچ گونه استحقاقی ندارد و فقط ایمان و تقوی و اعمال صالحه قابلیت می آورد برای تفضل و هر که بهشت رود بتفضل است نه استحقاق بعکس هر که جهنم رود از روی استحقاق است زائد بر او عذاب نمی کند.

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۲۸] .... ص : ۲۲

وَ جَعَلَها کَلِمَةً باقِیَةً فِی عَقِبِهِ لَعَلَّهُمْ یَرْجِعُونَ (۲۸)

و قرار داد او را کلمه باقیه در عقب و اعقاب ابراهیم باشد که آنها رجوع کنند.

وَ جَعَلَها کَلِمَةً باقِیَةً فِی عَقِبِهِ در تفسیر کلمه باقیه سه تفسیر شده بعضی گفتند کلمه توحید است «لا- اله الا- اللَّه» که کلمه اخلاص هم گویند و کلمه طیّبه هم نام نهاده شده بعضی گفتند برائت از آلهه که فرمود إِنَّنِی بَراءٌ مِمَّا تَعْبُدُونَ لکن اخبار بسیاری از ائمه اطهار و از شخص حضرت رسالت سؤال کردند از اینکه کلمه باقیه چیست فرمودند امامت است و این منطبق می شود با آیه شریفه که می فرماید وَ إِذِ ابْتَلی إِبْراهِیمَ رَبُّهُ بِکَلِماتٍ فَأَتَمَّهُنَّ قالَ إِنِّی جاعِلُکَ لِلنَّاسِ إِماماً قالَ وَ مِنْ ذُرِّیَّتِی- بقره آیه ۱۲۴- خداوند این امامت را باقی داشت تا دامنه قیامت که هیچ زمانی نشد که زمین خالی از امام باشد و در اخبار هم داریم که می فرماید

«لو خلت الارض عن الحجه لساخت باهلها و لماجت باهلها اما ظاهرا مشهودا او غائبا مستورا»

و هم چنین در کلمه فی عقبه بعضی گفتند «فی ذریته و نسله» که تمام موحد بودند و بعضی گفتند مراد قریش است که برائت از آلهه باشد و لکن این دو تفسیر غلط صرف است زیرا بسیاری از ذریه ابراهیم چه در بنی اسرائیل و چه در بنی اسماعیل مشرک بودند و تبری از آلهه هم نداشتند و لکن مستفاد از اخبار همان منصب امامت است که باقی است در ذریه ابراهیم تا صفحه محشر و توضیح کلام اینکه ابتداء که خدا فرمود إِنِّی جاعِلُکَ لِلنَّاسِ إِماماً کلمه الناس شامل جمیع افراد بشر میشود و امام بر جمیع افراد بشر یکی بیشتر نمی شود و کلمه «و من ذریتی»

من تبعیضیه است تمام ذریه را شامل نیست معنی این است که امامت در ذریه من باشد و فرمایش خداوند که می فرماید لا یَنالُ عَهْدِی الظَّالِمِینَ کلمه ظالمین جمع محلّی بالف و لام شامل می شود جمیع افراد ظالمین را چه ظالم در دین باشد مثل شرک و کفر و ضلالت یا ظالم بغیر باشد چه ظلم جانی و مالی و عرض یا ظالم بنفس باشد مثل ارتکاب معاصی و لو در تمام عمر یک معصیت صغیره از او صادر شده باشد همین هم ظلم بنفس است و این آیه کمال دلالت را دارد بر لزوم عصمت امام چنانچه در مقام خود بیانی کرده ایم در مجلد دوم این تفسیر و در کلم الطیب مجلد دوم در شرائط امامت.

و از این جمله کَلِمَةً باقِیَةً فِی عَقِبِهِ استفاده می شود که امامت در ذریه و عقب ابراهیم باقی است تا قیامت و این دلیل بزرگی است بر مذهب شیعه اثنی عشری و بر بطلان خلفاء جور که یا مشرک و کافر و ضال بودند یا ظالم به بندگان خدا بالاخص مقربان درگاه الهی یا ظالم بنفس در ارتکاب معاصی شرعیه و قبایح عقلیه.

لَعَلَّهُمْ یَرْجِعُونَ یعنی باید مشرکین و کفّار از شرک و کفر برگردند و بشرف اسلام و ایمان و تحت فرمان امام باشند.

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۲۹] .... ص: ۲۳

بَلْ مَتَّعْتُ هؤُلاءِ وَ آباءَهُمْ حَتَّی جاءَهُمُ الْحَقُّ وَ رَسُولٌ مُبِینٌ (۲۹)

بلکه متمتع نمودم آنها را و پدران آنها را و مهلت دادم آنها را تا اینکه آمد آنها را حق که دین مقدس الهی باشد و رسولی که بیان کننده باشد.

اشاره به اینکه تا حجت بر آنها تمام نشود و پیغمبر نفرستد و دین حق را بر آنها بیان نکند و راه عذر بر آنها بسته نشود که فردای قیامت نگویند و اعتذار نجویند که می فرماید وَ لَوْ أَنَّا أَهْلَکْناهُمْ بِعَذابٍ مِنْ قَبْلِهِ لَقالُوا رَبَّنا لَوْ لا أَرْسَلْتَ إِلَیْنا رَسُولًا فَنَتَّبِعَ آیاتِکَ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَذِلَّ وَ نَخْزی طه آیه ۱۳۴- و می فرماید وَ لَوْ لا أَنْ تُصِیبَهُمْ مُصِیبَةٌ بِما قَدَّمَتْ أَیْدِیهِمْ فَیَقُولُوا رَبَّنا لَوْ لا أَرْسَلْتَ إِلَیْنا رَسُولًا فَنَتَّبِعَ آیاتِکَ وَ نَکُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِینَ- قصص آیه ۴۷.

بَلْ مَتَّعْتُ هؤُلاءِ وَ آباءَهُمْ بمتاع دنیا و زخارف آن و غرق شهوات و هواهای نفسانی.

حَتَّى جاءَهُمُ الْحَقُّ دین حق و دستورات الهی و کتب سماوی.

وَ رَسُولٌ مُبِینٌ با معجزات روشن و ادله واضحه و بیانات کافیه.

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۳۰] .... ص: ۲۴

وَ لَمَّا جاءَهُمُ الْحَقُّ قالُوا هذا سِحْرٌ وَ إِنَّا بِهِ کافِرُونَ (۳۰)

پس چون که آمد آنها را حق نپذیرفتند و گفتند این سحر است و محققا ما به او کافر هستیم.

وَ لَمَّا جاءَهُمُ الْحَقُّ که دین مقدس اسلام باشد و قرآن مجید و معجزات صادره از حضرت رسالت و احکام متقنه اسلام.

قالُوا هذا سِحْرٌ گفتند این کفار و مشرکین این سحر است که معجزه را سحر شمردند و قرآن را مفتریات و پیغمبر را ساحر و کذاب و مجنون و مفتری دانستند و گفتند:

وَ إِنَّا بِهِ کافِرُونَ به این دین و به این قرآن و به این پیغمبر کافر هستیم.

دین اسلامی که اتم تمام ادیان است از حیث عقائد و اخلاق و احکام و قرآنی که یَهْدِی لِلَّتِی هِیَ أَقْوَمُ که می فرماید إِنَّ هذَا الْقُرْآنَ یَهْدِی لِلَّتِی هِیَ أَقْوَمُ- اسراء آیه ۹- و می فرماید وَ نَزَّلْنا عَلَیْکَ الْکِتابَ تِبْیاناً لِکُلِّ شَیْ ءٍ وَ هُدیً وَ رَحْمَةً وَ بُشْری لِلْمُسْلِمِینَ- نحل آیه ۹۱- و پیغمبری که اشرف تمام ممکنات و افضل تمام انبیاء و خاتم تمام رسل است این دین را باطل و این قرآن را مفتریات و این پیغمبر را ساحر بشمارند و بگویند:

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۳۱] .... ص: ۲۴

وَ قالُوا لَوْ لا نُزِّلَ هذَا الْقُرْآنُ عَلی رَجُلٍ مِنَ الْقَرْیَتَیْنِ عَظِیمٍ (۳۱)

و گفتند چرا این قرآن نازل نشد بر مردی از دو قریه که با عظمت باشد.

قریتین مکه و طائف است و در رجل عظیم مفسرین اختلاف کردند که کیست ولی در خبر از حضرت صادق است که مراد آنها عروه بن مسعود است ولی مفسرین بعضی گفتند مراد ولید بن مغیره است از مکه و ابا مسعود عروه بن مسعود الثقفی از طائف و بعضی گفتند عتبه بن ابی ربیعه از مکه و ابن عبدیالیل از طائف و بعضی گفتند ولید بن مغیره از مکه و حبیب بن عمر الثقفی از طائف و مراد از عظیم چون اینها دارای ثروت زیاد و صاحب قبیله بودند می گوئیم اگر امر چنین است پس باید نمرود و شداد و فرعون افضل از ابراهیم و هود و صالح و موسی باشند و این

توهم در دماغ بسیاری هست حتی یزید به آیه قُلِ اللَّهُمَّ مالِکَ الْمُلْکِ الایه تمسک کرد بر افضلیت خود بر ابی عبد اللَّه حتی قوم نوح به نوح گفتند وَ اتَّبَعَکَ الْأَرْذَلُونَ که فقراء را ارذل دانستند و این رشته سر دراز دارد در هر عصر و زمانی و غافل از اینکه دولت و مکنت و عده شرط رسالت نیست عصمت و طهارت و حسب و نسب پاک و افضلیت در اخلاق و صفات و افعال و صاحب معجزه و دلیل و برهان قطعی و خالی از امراض متنفره و از نقائص خلقی است چنانچه در کلم الطیب مجلد اول در بحث نبوت عامه مفصلا بیان کرده ایم و خداوند می داند کی لیاقت این منصب را دارد اللَّهُ أَعْلَمُ حَیْثُ یَجْعَلُ رِسالَتَهُ- انعام آیه ۱۲۴- لذا میفرماید:

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۳۲] .... ص : ۲۵

أَ هُمْ یَقْسِمُونَ رَحْمَتَ رَبِّکَ نَحْنُ قَسَمْنا بَیْنَهُمْ مَعِیشَتَهُمْ فِی الْحَیاهِ الدُّنْیا وَ رَفَعْنا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجاتٍ لِیَتَّخِذَ بَعْضُهُمْ بَعْضاً سُخْرِیًّا وَ رَحْمَتُ رَبِّکَ خَیْرٌ مِمَّا یَجْمَعُونَ (۳۲)

آیا اینها قسمت می کنند رحمت پروردگار تو را ما قسمت کرده ایم بین آنها معیشت زندگانی آنها را در حیات دنیوی و بالا بردیم بعضی را فوق بعضی از حیث درجات تا اینکه بعضی بعض دیگری را بکار بگیرند و تسخیر کنند و رحمت پروردگار تو بهتر است از آنچه اینها جمع آوری می کنند.

توضیح کلام اینکه انسان در امر معیشت مدنی بالطبع است بیک دیگر کمال احتیاج را دارند: بنّا، نانوا، قصاب، بقال، خیاط، تاجر، کاسب، نجار صانع، کارگر، کارفرما و غیر اینها بسا یک مملکت ایران که سی میلیون جمعیت آن است کافی نیست برای رفع کلیه حوائج احتیاج به ممالک خارجه دارند لذا می فرماید:

أَ هُمْ یَقْسِمُونَ رَحْمَتَ رَبِّکَ که رسالت باید به ثروتمندان برسد و بصاحبان قبیله و عشیره.

نَحْنُ قَسَمْنا بَیْنَهُمْ مَعِیشَتَهُمْ یکی را غنی و یکی را فقر یکی را توسعه یکی را ضیق اشاره به اینکه امور معیشت بدست شما نیست اگر بود همه می خواستند سلطنت داشته باشند و میلیونر باشند و صاحب قوه و قدرت.

مهندسی که به کل نکهت و به گل جان داد به هر که هر چه سزاوار حکمت است آن داد

«و ان من عبادی من لا یصلحه الّا الفقر فان اغنیته لافسده ذلک و ان من عبادی من لا یصلحه الا الغنی فان افقرته لافسده ذلک»

- حدیث قدسی- مکرر گفته ایم در باب توحید افعالی اینکه خلق و رزق و غنی و فقر و صحت و مرض و عزت و ذلت و حیات و موت از افعال مختصّه به خداوند است تمام موافق حکمت و مصلحت فِی الْحَیاهِ الدُّنْیا.

و اما در آخرت احدی احتیاج به دیگری ندارد نه در جنب نعمت که به آنها بدهند و نه در جنب بلاء که از آنها دفع کنند یَوْمَ یَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ أَخِیهِ وَ أُمِّهِ وَ أَبِیهِ وَ صاحِبَتِهِ وَ بَنِیهِ لِکُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ یَوْمَئِذٍ شَأْنٌ یُغْنِیهِ عبس آیه ۳۴ الی ۳۷.

وَ رَفَعْنا بَعْضَهُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجاتٍ:

یکی را به او تخت شاهی دهی یکی را به دریا به ماهی دهی

یکی را دهی تاج و تخت و کلاه یکی را نشانی به سنگ سیاه

لِیَتَّخِذَ بَعْضُهُمْ بَعْضاً سُخْرِیًّا یعنی بعضی دیگر را تسخیر کنند یعنی بکار بگیرند زارع را بزراعت، بنا را به بنائی، کارمند را به کار کنی، تا هم حوائج کارفرما انجام بگیرد و هم کارگر استفاده کند و امر معاشش اصلاح شود و هر کسی مشغول به یک کاری و شغلی باشد تا امور تمام اصلاح شود.

وَ رَحْمَتُ رَبِّکَ خَیْرٌ مِمَّا یَجْمَعُونَ چون آنچه جمع آوری می کنند می گذارند و می روند و زر و بالش بر آنها باقی می ماند و از دنک و دینارش سؤال می شود

مما کسبت و فیما انفقت

ولی رحمت و عنایت و تفضل الهی باعث رستگاری و فوز به جنت و نعم دائمیه الهیه می شود و نجات از مهالک و عذاب الهی و این به نص قرآن خاص به مؤمنین است که می فرماید وَ رَحْمَتِی وَسِعَتْ کُلَّ شَیْ ءٍ فَسَأَکْتُبُها لِلَّذِینَ یَتَّقُونَ وَ یُؤْتُونَ الزَّکاهَ وَ الَّذِینَ هُمْ بِآیاتِنا یُؤْمِنُونَ الَّذِینَ یَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِیَّ الْأُمِّیَّ- الی قوله- أُولئِکَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ- اعراف آیه ۱۵۵ الی ۱۵۷.

[سوره الزخرف (۴۳): آیات ۳۳ تا ۳۵] .... ص: ۲۶

وَ لَوْ لا أَنْ یَکُونَ النَّاسُ أُمَّهً واحِدَهً لَجَعَلْنا لِمَنْ یَکْفُرُ بِالرَّحْمنِ لِبُیُوتِهِمْ سُقُفاً مِنْ فِضَّهٍ وَ مَعارِجَ عَلَیْها یَظْهَرُونَ (۳۳) وَ لِبُیُوتِهِمْ أَبْواباً وَ سُرُراً عَلَیْها یَتَّکِؤُنَ (۳۴) وَ زُخْرُفاً وَ إِنْ کُلُّ ذلِکَ لَمَّا مَتاعُ الْحَیاهِ الدُّنْیا وَ الْآخِرَهُ عِنْدَ رَبِّکَ لِلْمُتَّقِینَ (۳۵)

و اگر نبودند افراد بشر یک اجتماع واحده که محتاج به معاشرت با یکدیگر

هستند هر آینه قرار می دادیم برای کسانی که کافر باللّه شدند از برای بیوت آنها سقف های نقره و طبقات بسیاری که بر آنها نمایش دهند و از برای بیوت آنها درهایی و تختهایی که بر آنها تکیه دهند و زینت های دنیوی و زخارف و نیست تمام اینها مگر متاع حیات دنیا و آخرت نزد پروردگار تو خاص متقین است.

انسان تصور نکند که این دولت و مکنت و ثروت و ریاست و قوت و قدرت و قهر و غلبه که بسیار علاقه به او دارد و در مقام تحصیلش چه اندازه کوشش می کند برای او خوب است بلکه عین بلا است و باعث ازدیاد عذاب می شود و امتحان بزرگی است که می فرماید وَ لا یَحْسَبَنَّ الَّذِینَ کَفَرُوا أَنَّما نُمْلِی لَهُمْ خَیْرٌ لِأَنْفُسِهِمْ إِنَّما نُمْلِی لَهُمْ لِیَزْدادُوا إِثْماً وَ لَهُمْ عَذابٌ مُهِینٌ- آل عمران آیه ۱۷۲- وَ لَوْ لا أَنْ یَکُونَ النَّاسُ أُمَّةً واحِدَةً امّه اینجا به معنی جماعت است یعنی اگر مؤمنین هیچگونه تماسی با کفار نداشتند و از حال یکدیگر خبر نداشتند.

لَجَعَلْنا لِمَنْ یَکْفُرُ بِالرَّحْمنِ که شامل تمام مشرکین و کفار و اهل ضلالت می شود.

لِبُیُوتِهِمْ سُقُفاً مِنْ فِضَّةٍ و اینکه چنین نکردیم برای این است که مسلط بر مؤمنین نشوند و باعث همّ آنها نگردد.

وَ مَعارِجَ عَلَیْها یَظْهَرُونَ معارج طبقات بالا را گویند که فعلا مرسوم شده ده طبقه به بالا ساختمان می کنند ولی بجای آجر و سمنت خداوند برای آنها از طلا و نقره و جواهرات جعل می فرمود.

وَ لِبُیُوتِهِمْ أَبْواباً وَ سُرُراً عَلَیْها یَتَّکِؤُنَ منازل آنها تو در تو که تمام به یک دیگر راه داشته باشد و سرر که امروز معمول است صندلی اطراف بیوت و پیشدستی ها در مقابل که روی زمین ننشینند و تکیه دهند.

وَ زُخْرُفاً زخارف دنیا از ظروف و کارد و چنگال و فرش و یخچال و وسائل طبخ و وسائل تلطیف هوا و بخاری و غیره اینها که امروز معمول است و بالخص دولت و مکنت و ثروت و مراکز تفریح و باغات و مزارع و وسائل و امثال اینها و نمونه اینها را خداوند به تفاوت مراتب در مؤمنین قرار داده و لو بدرجات آنها نمی رسد ولی زیاد هم تفاوت ندارد لکن تمام اینها نیست مگر متاع دنیوی.

وَ إِنْ كُلُّ ذلِکَ لَمَّا مَتاعُ الْحَياهِ الدُّنْيا و هزار عيب دارد كه فانى مى شود و پس از اين همه زحمات و خون دلها مى گذارد و مى رود بعلاوه شدت علاقه به آنها كه فرمود

«حب الدنيا رأس كل خطيئه»

و غفلت از خدا و دين و تزاحمات و هزار گونه بلاهاى ديگر كه بالحس و الوجدان مشاهده مى كنيم.

وَ الْآخِرَهُ عِنْدَ رَبِّکَ لِلْمُتَّقِينَ بتفاوت مراتب تقوى كه اولين مرتبه تقوى تقواى از عقايد فاسده و مذاهب باطله از كفر و شرك و ضلالت و بدعت و انكار ضرورى و نصب عداوت با اولياء حق و بالجمله آنچه موجب زوال ايمان مى شود و پس از آن تقواى از اخلاق رذيله و كبار از معاصى تا برسد بمقام عصمت و بالاتر از آن از مباحات زائد بر مقدار ضرورت كه تعبير به زهد مى كنند.

[سوره الزخرف (۴۳): آيه ۳۶] .... ص: ۲۸

وَ مَنْ يَعْشُ عَنْ ذِكْرِ الرَّحْمنِ نُقَيِّضْ لَهُ شَيْطاناً فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ (۳۶)

هر كسى كه اعراض كند و غفلت ورزد از ياد خداوند رحمن مى گيريم و مسلط مى كنيم براى او شيطانى كه او را اغوا مى كند پس آن شيطان از براى او قرين است و از او جدا نمى شود.

موقعى كه شيطان رانده درگاه الهى شد براى ترك سجده به آدم گفت لَأَحْتَنِكَنَّ ذُرِّيَّتَهُ إِلَّا قَلِيلًا قالَ اذْهَبْ فَمَنْ تَبِعَکَ مِنْهُمْ فَإِنَّ جَهَنَّمَ جَزاؤُكُمْ جَزاءً مَوْفُوراً وَ اسْتَفْزِزْ مَنِ اسْتَطَعْتَ مِنْهُمْ بِصَوْتِکَ وَ أَجْلِبْ عَلَيْهِمْ بِخَيْلِکَ وَ رَجِلِکَ وَ شارِكْهُمْ فِي الْأَمْوالِ وَ الْأَوْلادِ وَ عِدْهُمْ وَ ما يَعِدُهُمُ الشَّيْطانُ إِلَّا غُرُوراً إِنَّ عِبادِي لَيْسَ لَکَ عَلَيْهِمْ سُلْطانٌ وَ كَفى بِرَبِّکَ وَكِيلًا- اسراء آيه ۶۴ الى ۶۷- لذا مى فرمايد:

وَ مَنْ يَعْشُ عَنْ ذِكْرِ الرَّحْمنِ كه خود را از تحت عبوديت حق خارج كرد شيطان بر او مسلط مى شود كه مفاد.

نُقَيِّضْ لَهُ شَيْطاناً است.

فَهُوَ لَهُ قَرِينٌ مكررا اشاره شده كه قلب انسان دو راه دارد: يكى راه ملك كه الهامات ربانى در قلب وارد مى شود و يكى راه شيطان است كه وسواس شيطانى وارد مى شود در راه ملك توجه بخدا است و ذكر او و صفات حميده اينها اين در را به روى قلب بسته اند و راه شيطان حب دنيا و شهوات نفسانى و صفات خبيثه است

این راه را باز کرده اند لذا شیطان دائما وارد می شود و قرین او می گردد.

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۳۷] .... ص : ۲۹

وَ إِنَّهُمْ لَيَصُدُّونَهُمْ عَنِ السَّبِيلِ وَ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ مُهْتَدُونَ (۳۷)

و محققا شیاطین این کفار و مشرکین و ضالین را صد سبیل می کنند و گمان می کنند که اینها هدایت شده اند.

وَ إِنَّهُمْ لَيَصُدُّونَهُمْ عَنِ السَّبِيلِ از صراط مستقیم چنان راه بر آنها می بندند که هیچ خیال خیری و دین در مخیّله آنها خطور نمی کند چنانچه از قول شیطان می فرماید:

قالَ فَبِما أَغْوَيْتَنِي لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِراطَكَ الْمُسْتَقِيمَ ثُمَّ لَآتِيَنَّهُمْ مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ وَ مِنْ خَلْفِهِمْ وَ عَنْ أَيْمانِهِمْ وَ عَنْ شَمائِلِهِمْ وَ لا تَجِدُ أَكْثَرَهُمْ شاكِرِينَ خداوند هم در جواب او می فرماید: قالَ اخْرُجْ مِنْها مَذْؤُماً مَدْحُوراً لَمَنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنْكُمْ أَجْمَعِينَ- اعراف آیه ۶ و ۷-.

وَ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ مُهْتَدُونَ آن قدر دنیا و زخارف آن و شهوات نفسانی در نظر آنها جلوه می دهد که گمان می کنند راه صحیح و درست همین است که می روند و اهل حق را عقب افتاده و امّل و کهنه پرست می شمارند و بیدار نمی شوند مگر حال موت که می فرماید:

«الناس نیام فاذا ماتوا انتبهوا»

لذا می فرماید:

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۳۸] .... ص : ۲۹

حَتَّى إِذا جاءَنا قالَ يا لَيْتَ بَيْنِي وَ بَيْنَكَ بُعْدَ الْمَشْرِقَيْنِ فَبِئْسَ الْقَرِينُ (۳۸)

تا زمانی که بیاید ما را بشیطان می گوید ای کاش میانه من و تو دوری مشرقین و مغرب بود که هیچگونه تماسی با من نداشتی پس بدقرینی بودی برای من.

لکن شیطان هم جواب کافی به آنها می دهد وَ قالَ الشَّيْطانُ لَمَّا قُضِيَ الْأَمْرُ إِنَّ اللَّهَ وَعَدَكُمْ وَعْدَ الْحَقِّ وَ وَعَدْتُكُمْ فَأَخْلَفْتُكُمْ وَ ما كانَ لِيَ عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطانٍ إِلَّا أَنْ دَعَوْتُكُمْ فَاسْتَجَبْتُمْ لِي فَلا تَلُومُونِي وَ لُومُوا أَنْفُسَكُمْ ما أَنَا بِمُصْرِخِكُمْ وَ ما أَنْتُمْ بِمُصْرِخِيَّ الایه- ابراهیم آیه ۲۶-.

حَتَّى إِذا جاءَنا روز قیامت که تمام جن و انس می آیند صحرای محشر و کفار جن و انس در طرف چپ محشر مجتمع می شوند.

قالَ هر کس به آنکه او را اغوی کرده چه شیطان باشد یا رئیس یا رفیق سوء.

یا لَیْتَ بَیْنِی وَ بَیْنَکَ بُعْدَ الْمَشْرِقَیْنِ من در طرف مشرق زمین بودم و تو در

ص: ۳۰

طرف مغرب یا بعکس که هیچ گونه خبری از هم نداشتیم و تماسی پیدا نمی کردیم لکن تمام تقصیر با شما است اینهمه انبیاء آمدند و بشما گفتند با شیطان و با این شیطان صفتان قرین نشوید اینهمه آیات قرآنی که باینها تماس نگیرید و اطاعت آنها را نکنید اینها شما را به ضلالت می اندازند خود بواسطه هوای نفس و حب شهوات رو به آنها رفتید و اطاعت کردید و بندگی نمودید حال طعم آن را بچشید أَ لَمْ أَعْهَدْ إِلَيْكُمْ يا بَنِي آدَمَ أَنْ لا تَعْبُدُوا الشَّيْطانَ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ وَ أَنِ اعْبُدُونِي هذا صِراطٌ مُسْتَقِيمٌ وَ لَقَدْ أَضَلَّ مِنْكُمْ جِبِلًّا كَثِيراً أَ فَلَمْ تَكُونُوا تَعْقِلُونَ هذِهِ جَهَنَّمُ الَّتِي كُنْتُمْ تُوعَدُونَ- الآيات- يس آيه ۶- الشَّيْطانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَ يَأْمُرُكُمْ بِالْفَحْشاءِ وَ اللَّهُ يَعِدُكُمْ مَغْفِرَةً مِنْهُ وَ فَضْلًا- بقره آيه ۲۷۱- يا بَنِي آدَمَ لا يَفْتِنَنَّكُمُ الشَّيْطانُ كَما أَخْرَجَ أَبَوَيْكُمْ مِنَ الْجَنَّةِ- اعراف آيه ۲۶- يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لا تَتَّبِعُوا خُطُواتِ الشَّيْطانِ وَ مَنْ يَتَّبِعْ خُطُواتِ الشَّيْطانِ فَإِنَّهُ يَأْمُرُ بِالْفَحْشاءِ وَ الْمُنْكَرِ- نور آيه ۲۱- و غير اينها از آيات، حال كه مشاهده مى كنيد آثار آن را آرزو مى كنيد كه با او قرين نبوديد و مى گوئيد و اعتراف مى كنيد.

فَبِئْسَ الْقَرِينُ چرا نزديك علماء نرفتيد و با آنها قرين نشديد و بفرمايشات خدا و رسول و ائمه و علما اعتناء نكرديد.

[سوره الزخرف (۴۳): آيه ۳۹] .... ص: ۳۰

وَ لَنْ يَنْفَعَكُمُ الْيَوْمَ إِذْ ظَلَمْتُمْ أَنَّكُمْ فِي الْعَذابِ مُشْتَرِكُونَ (۳۹)

و هرگز نفع نمى بخشد شما را امروز چون ظلم كرديد بخود محققا شما با قرناء خود در عذاب شركت داريد.

وَ لَنْ يَنْفَعَكُمُ الْيَوْمَ لن براى نفى تأبيد است يعنى هرگز الى الابد هيچ گونه نفعى بر شما ندارد هر چه يا ليت بگوئيد و يا حسرتا و يا ويلتنا و آرزوى مراجعت بدنيا و هر چه با شيطان و اكابر خود مخاصمه كنيد و هر چه از ملائكه عذاب و مالك جهنم درخواست كنيد هيچ فائده ندارد فَذُوقُوا الْعَذابَ بِما كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ- آل عمران آيه ۱۰۲، انعام آيه ۳۰- فَذُوقُوا الْعَذابَ بِما كُنْتُمْ تَكْسِبُونَ- اعراف ۳۷- و در بسيارى از آيات ديگر.

إِذْ ظَلَمْتُمْ خود به خود ظلم كرديد كه خود را در معرض اين عذاب انداختيد و ظلم به انبياء و ائمه هدى و علماء اعلام و مؤمنين نموديد و بالاتر از همه ظلم

بدین و شرایع اسلامی و فرمایشات الهی.

أَنَّكُمْ فِي الْعَذابِ مُشْتَرِكُونَ تمام شما کفار و مشرکین و ضالین و معاندین و مخالفین و منکرین ضروریات دین و مذهب و مبدعین با شیاطین و کفره جن و با رؤسا و اکابر و مضلین در قعر جهنم در عذاب شرکت دارید.

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۴۰] .... ص: ۳۱

أَ فَأَنْتَ تُسْمِعُ الصُّمَّ أَوْ تَهْدِي الْعُمْيَ وَ مَنْ كانَ فِي ضَلالٍ مُبِينٍ (۴۰)

آیا پس شما شنوا می کنی آدم کر را یا راه نمایی می کنی کور را و کسی که بوده باشد در ضلالت آشکارا.

مکرر گفته ایم و باز هم می گوئیم که انسان همین نحوی که جنبه روح حیوانی دارد و بدن عنصری همین نحو جنبه روح ملکوتی و جوهر سماوی دارد که در آیات و اخبار تعبیر به قلب می کنند و همین نحو که این چشم دارد می بیند گوش دارد می شنود زبان دارد می گوید ذوق دارد می چشد شامه دارد می بوید لامسه دارد حس میکند همین نحو تمام این قوا را روح ملکوتی هم دارد و همین نحو اگر چشم سر کور باشد نمی بیند و لو مقابل شمس بایستد و اگر کر باشد نمی شنود و لو صدای توپ باشد و اگر ذائقه نداشته باشد طعم را نمی چشد و لو در اعلی درجه تلخی باشد و اگر شامه خراب باشد نمی بوید و لو عطر تند و شدید باشد و اگر لال باشد نمی گوید و اگر بی حسّ باشد درک نمی کند و لو عضو را پاره پاره کنند و قطعه قطعه همین نحو است روح ملکوتی و همین نحو که مرکز این حواس ظاهره دماغ است که مراد مغز سر باشد همین نحو مرکز آن حواس باطنه قلب است اگر گوش آن کر باشد نمی شنود و لو تمام انبیاء بخواهند او را گوشزد کنند و اگر کور باشد نمی بیند و لو تمام حقائق را مقابل او بیاورند و اگر لال باشد اعتراف و اقرار نمی کند و اگر ذوق نداشته باشد طعم ایمان و اعمال صالحه را نمی چشد و اگر حس نداشته باشد لمس حقایق را نمی کند و اگر شامه نداشته باشد بوی حقیقت به مشامش نمی رسد و هکذا و فرق بین این دو این است که بسا این حواس ظاهره بدون اختیار از دستش می رود ولی آن حواس باطنه را باختیار از دست می دهد چشم آن را کور می کند گوش او را کر می کند زبان او را لال می کند شامه او را فاسد می کند لامسه

او را بی حس می کند لذا می فرماید:

أَ فَأَنْتَ تُسْمِعُ الصُّمَّ هر چه فریاد زنی و دعوی کنی اثر نمی کند.

أَوْ تَهْدِی الْعُمْیَ هر چه راه نشان دهی پیدا نمی کند و از همه بدتر.

وَ مَنْ کانَ فِی ضَلالٍ مُبِینٍ گم شده را اگر در دریای شهوت و هوای نفس غرق شده باشد در قعر دریا یا در چاه ضلالت فرو رفته باشد در تخوم زمین دنیا کجا می توان از قعر دریا او را بیرون آورد و از تخوم ارض اخراج نمود اینها بکلی از قابلیّت هدایت افتاده اند مثل هسته گندیده که به ثمر نمی رسد و مثل مرده پوسیده که تکان نمی خورد.

[سوره الزخرف (۴۳): آیات ۴۱ تا ۴۲] .... ص : ۳۲

فَإِمَّا نَذْهَبَنَّ بِکَ فَإِنَّا مِنْهُمْ مُنْتَقِمُونَ (۴۱) أَوْ نُرِیَنَّکَ الَّذِی وَعَدْناهُمْ فَإِنَّا عَلَیْهِمْ مُقْتَدِرُونَ (۴۲)

پس یا اینکه می بریم بشما یعنی پس از رحلت شما از این عالم پس محققا ما از آنها انتقام خواهیم کشید یا آنکه قبل از وفات شما بشما می نمائیم آن چیزی که وعده داده ایم آنها را پس محققا ما بر آنها کمال قدرت و اقتدار را داریم.

فَإِمَّا نَذْهَبَنَّ بِکَ کلمه اما برای تردید نیست بلکه برای تقسیم است که انتقام ما از کفار و مشرکین دو قسمت است یک قسمت پس از رحلت شما است و این جمله عموم دارد زیرا پس از وفات حضرت رسالت شامل می شود از زمان امیر- المؤمنین تا ظهور حضرت بقیه اللّه و تا دوره رجعت و تا قیامت لکن در اخبار بسیاری داریم که تفسیر فرموده اند به دوره سلطنت امیر المؤمنین و جنگ بصره با عایشه و طلحه و زبیر و اهل بصره لکن مکرر گفته ایم که اخبار بیان مصداق می کند و منافی با عموم آیه ندارد و بالجمله خداوند از تمام کفار و مشرکین و ظالمین به امیر المؤمنین و به ائمه طاهرین و به مؤمنین بالاخص به وجود مقدس حضرت رسالت در مراحل زیادی انتقام خواهد کشید.

فَإِنَّا مِنْهُمْ مُنْتَقِمُونَ حتی در قیامت.

أَوْ نُرِیَنَّکَ الَّذِی وَعَدْناهُمْ که در جنگ بدر و حنین و احد و سایر جنگها که خداوند با اینکه عده مسلمین قلیل بودند و عده کفار و مشرکین بسیار چه نحوه خداوند از آنها انتقام کشید و پیغمبر و مسلمین را نصرت داد که خداوند وعده

داده بود که فرمود: إِنَّا لَنَنْصُرُ رُسُلَنا وَ الَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَياةِ الدُّنْيا وَ يَوْمَ يَقُومُ الْأَشْهادُ- مؤمن آیه ۵۴- و آیات در این باب بسیار است نظر کنید خداوند چه نحو انتقام کشید از قتله ابی عبد اللّه (ع) از اینکه هر کدام به چه بلیاتی گرفتار شدند از یزید و ابن زیاد و دیگران بعلاوه انتقام کشید در دوره سلیمان بن صرد خزاعی و مختار و احمد سفّاح تا اینکه حضرت بقیه اللّه ظاهر شود که می گویی در دعای ندبه

(این الطالب بذحول الانبیاء و ابناء الانبیاء این الطالب بدم المقتول بکربلاء)

و تا حضرت سید الشهداء رجعت نماید و آنها را زنده کند و انتقام کشد تا قیامت و عذاب آن.

فَإِنَّا عَلَيْهِمْ مُقْتَدِرُونَ از تحت قدرت ما بیرون نیستند «امروز اگر نکرد دو روز دگر کند».

تنبیه: تأخیر در انتقام حکم و مصالحی دارد که من جمله در نسل آنها مؤمن بوجود بیاید و من جمله ازدیاد عذاب آنها به اعمال سوء آنها و غیر اینها.

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۴۳] .... ص : ۳۳

فَاسْتَمْسِكْ بِالَّذِي أُوحِيَ إِلَيْكَ إِنَّكَ عَلى صِراطٍ مُسْتَقِيمٍ (۴۳)

پس شما مستمسک شو و محکم بگیر به آنچه وحی شده است به سوی تو محققا بر صراط مستقیم هستی.

فَاسْتَمْسِكْ بِالَّذِي أُوحِيَ إِلَيْكَ ما به وظیفه خود طبق حکم و مصالح از دشمنان تو انتقام خواهم کشید چه در زمان حیات شما چه پس از رحلت شما، شما هیچگونه وحشتی و اضطراب خیالی در خود راه مده و به آنچه دستور داده شده عمل نما چنانچه در جای دیگر می فرماید فَاسْتَقِمْ كَما أُمِرْتَ وَ مَنْ تابَ مَعَكَ- هود آیه ۱۱۴- و نیز می فرماید فَاصْدَعْ بِما تُؤْمَرُ وَ أَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ إِنَّا كَفَيْناكَ الْمُسْتَهْزِئِينَ- حجر آیه ۹۴- این خطاب و لو به پیغمبر اکرم است لکن وظیفه تمام مؤمنین همین است باید به وظائف دینی عمل نمایند و وحشتی از معاندین نداشته باشند خداوند دفع شرّ اشرار را می کند و مؤمنین را یاری می فرماید و حفظ می کند باید در کلیه امور توکل به خدا نمود.

إِنَّكَ عَلى صِراطٍ مُسْتَقِيمٍ البته کسی که در صراط مستقیم سیر کند زودتر به مقصد

می رسد و امّا اگر در سبل شیطانی و هواهای نفسانی سیر کند در ضلالت می افتد و به عواقب و خیمه آنها دچار خواهد شد که می فرماید وَ أَنَّ هذا صِراطِی مُسْتَقِیماً فَاتَّبِعُوهُ وَ لا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِکُمْ عَنْ سَبِیلِهِ ذلِکُمْ وَصَّاکُمْ بِهِ لَعَلَّکُمْ تَتَّقُونَ- انعام آیه ۱۵۰.

تنبیه: یکی از مواقف قیامت صراط است و آن جسری است که روی جهنم کشیده شده که یک طرف آن صحرای محشر است و یک طرف آن راه بهشت است که جهنم فاصله است بین صحرای محشر و بین بهشت باید از روی این صراط عبور کنند و به بهشت روند و آیه شریفه وَ إِنْ مِنْکُمْ إِلَّا وارِدُها کانَ عَلی رَبِّکَ حَتْماً مَقْضِیًّا ثُمَّ نُنَجِّی الَّذِینَ اتَّقَوْا وَ نَذَرُ الظَّالِمِینَ فِیها جِثِیًّا- مریم آیه ۷۲ و ۷۳- بهمین صراط تفسیر شده و بعین مثل این صراط دنیا است که خداوند تمام بندگان را برای بهشت و عالم آخرت خلق فرمود که میفرماید امیر المؤمنین:

«خلقتم للبقاء لا للفناء»

ولی باید بیایند در این دنیا و عبور کنند بعالم آخرت کسانی که در دنیا در امر دین لغزش پیدا کردند در آن صراط هم لغزش دارند و کسانی که مستقیم در امر دین شدند و به سلامت از دنیا رفتند آنجا هم به سلامت عبور می کنند و در اخبار دارد که بر این صراط هفت قنطره است که بازپرسی می کنند در هر قنطره از یکی از وظائف قنطره اول که اول صراط است سؤال از ایمان است و رئیس این قنطره امیر المؤمنین است که به حارث همدانی فرمود:

«ان لی وقفه علی جسر جهنم»

هر که ایمان دارد می گذارد از صراط عبور می کند و هر که ندارد نمیگذارد و از همان جا پرتاب در جهنم می شود و در قنطره های بعد سؤال از فرائض می شود مثل نماز، زکاه، حج، امر به معروف و نهی از منکر و صوم تا آخر صراط که قنطره هفتم است سؤال از مظالم می شود و آیه شریفه إِنَّ رَبَّکَ لَبِالْمِرْصادِ- فجر آیه ۱۳- تفسیر به این قنطره شده و حدیث قدسی که می فرماید

«و عزتی و جلالی لا یجوزنی ظلم ظالم»

بهمین قنطره تفسیر شده و در اخبار داریم که هر که بخواهد بفهمد که در صراط لغزش پیدا نمی کند و سالم عبور می کند ببیند که در امر دین سالم عبور می کند و لغزش ندارد.

نکته: اهل ایمان که وارد بر صراط می شوند در این لغزشها بسا اگر لیاقت و قابلیت داشته باشند خداوند بفضل و کرمش اشخاصی را مثل ائمه اطهار و علماء

اعلام و صلحاء مؤمنین گماشته زیر بغل آن را بگیرند و نگذارند سقوط در جهنم کند و اینها شفعاء یوم القیمه هستند و اخبار صراط بسیار است بهمین مقدار اکتفاء نمودیم.

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۴۴] .... ص: ۳۵

وَ إِنَّهُ لَذِكْرٌ لَكَ وَ لِقَوْمِكَ وَ سَوْفَ تُسْئَلُونَ (۴۴)

و محققا او هر آینه ذکر است از برای تو و از برای قوم تو پس زود باشد که سؤال کرده می شوید.

وَ إِنَّهُ لَذِكْرٌ لَكَ وَ لِقَوْمِكَ مرجع ضمیر و انه قرآن مجید است بدلیل قوله تعالی إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَ إِنَّا لَهُ لَحافِظُونَ- حجر آیه ۹- و قوله تعالی حکایه از قول مشرکین در همین سوره حجر وَ قالُوا یا أَیُّهَا الَّذِی نُزِّلَ عَلَیْهِ الذِّكْرُ إِنَّكَ لَمَجْنُونٌ آیه ۶- که یکی از اسامی قرآن ذکر است و در بعض اخبار هم تفسیر به قرآن شده لکن در بعض اخبار تفسیر به وجود مقدس پیغمبر شده و اهل ذکر ائمه هدی و استشهاد کردند به آیه شریفه فَسْئَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لا تَعْلَمُونَ- نحل آیه ۴۵-.

اقول: ظاهر این است که همان قرآن باشد بدلیل قوله وَ إِنَّهُ لَذِكْرٌ لَكَ زیرا پیغمبر ذکر بر خود نیست قرآن است و ائمه اطهار هم اهل قرآن هستند چون قرآن در خانه آنها نازل شده و آنها عارف به ظواهر و بواطن و محکمات و متشابهات قرآن هستند «انما یعرف القرآن من خوطب به» و آنها راسخون فی العلم هستند که میفرماید وَ ما یَعْلَمُ تَأْوِیلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَ الرَّاسِخُونَ فِی الْعِلْمِ- آل عمران آیه ۵- و مراد از قوم تمام افراد است تا دامنه قیامت مثل قوم نوح و هود و صالح و ابراهیم و شعیب و لوط و موسی و عیسی که قوم آنها امت آنها بودند که بر آنها مبعوث شده بودند.

وَ سَوْفَ تُسْئَلُونَ خطاب به پیغمبر و قوم است که تمام امت هستند اما سؤال از حضرت رسول که کوتاهی در امر رسالت و تبلیغ و بیان آیات شریفه قرآن نکرده باشد، و امّا سؤال از امّت در عمل باین قرآن و فرمایشات آن و دستورات آن که از زمان خود حضرت رسالت الی زماننا هذا با این آیات قرآن چه کردند و می کنند که میفرماید وَ قالَ الرَّسُولُ یا رَبِّ إِنَّ قَوْمِی اتَّخَذُوا هذَا الْقُرْآنَ

مَهْجُوراً

- فرقان آیه ۳۳- آیات راجعه بولایت و نازله در شئون اهل بیت و راجع به حدود و دیات و غیر اینها که امروز چه حکایتی است از تمام اینها سؤال می شود.

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۴۵] .... ص : ۳۶

وَ سْئَلْ مَنْ أَرْسَلْنا مِنْ قَبْلِکَ مِنْ رُسُلِنا أَ جَعَلْنا مِنْ دُونِ الرَّحْمنِ آلِهَهً یُعْبَدُونَ (۴۵)

و سؤال کن از کسانی که ما فرستادیم از پیش از پیغمبران ما آیا قرار دادیم و جعل فرمودیم از غیر خداوند رحمن خدایانی که عبادت آنها بکنند.

اولین دعوت تمام پیغمبران دعوت به توحید بوده بلکه غرض اصلی از ارسال رسل همان توحید بود و بقیه دستورات متفرع بر همین توحید است که

«اول الدین معرفه اللَّه و کمال معرفته توحیده- الخطبه».

وَ سْئَلْ مَنْ أَرْسَلْنا مِنْ قَبْلِکَ مِنْ رُسُلِنا بعضی گفتند سؤال از مؤمنین اهل کتاب است که انبیاء بنی اسرائیل بر آنها ارسال شده پس معنی وَ سْئَلْ مَنْ أَرْسَلْنا مِنْ قَبْلِکَ مِنْ رُسُلِنا بتقدیر مضاف و بعضی گفتند مراد سؤال از اهل کتابین یهود و نصاری توراه و انجیل لکن خلاف ظاهر آیه است و اخبار بسیاری داریم که مراد لیله المعراج است که ارواح جمیع انبیاء و رسل در خدمتش مشرف شدند حضرت بر حسب امر الهی از آنها سؤال کرد که شما بر چه مبعوث شدید گفتند:

بر توحید و بشارت به رسالت شما و ولایت علی امیر المؤمنین و این اخبار مفصل است خلاصه آن ذکر شد.

أَ جَعَلْنا مِنْ دُونِ الرَّحْمنِ آلِهَهً از شمس و قمر و اصنام و ملائکه و جن و انس و آتش و حیوانات که هر دسته از مشرکین آنها را آلهه خود قرار داده بودند.

یُعْبَدُونَ بلکه مسئله توحید بحکم عقل و حس از ابده بدیهیات است جای شک و ریب نیست.

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۴۶] .... ص : ۳۶

وَ لَقَدْ أَرْسَلْنا مُوسی بِآیاتِنا إِلی فِرْعَوْنَ وَ مَلائِهِ فَقالَ إِنِّی رَسُولُ رَبِّ الْعالَمِینَ (۴۶)

و هر آینه بتحقیق ما فرستادیم موسی را با آیات خودمان بسوی فرعون و اشراف قوم فرعون پس فرمود محققا من فرستاده پروردگار عالمین هستم.

قضایای موسی و فرعون را خداوند در بسیاری از سور قرآن چه بنحو تفصیل

و چه باشاره و خلاصه و اختصار برای تذکّر و تنبّه بیان فرموده و در اینجا ما به تفسیر آیه قناعت می کنیم:

وَ لَقَدْ أَرْسَلْنا مُوسی بِآیاتِنا آیات موسی بسیار است در یک جا می فرماید فَذانِکَ بُرْهانانِ مِنْ رَبِّکَ إِلی فِرْعَوْنَ وَ مَلَائِهِ- قصص آیه ۳۲- عصا و ید و بیضاء یک جا می فرماید فِی تِسْعِ آیاتٍ إِلی فِرْعَوْنَ وَ قَوْمِهِ- نمل آیه ۱۲- در اینجا بطور مطلق می فرماید، و آیات موسی بسیار است چه قبل از رسالتش از حین انعقاد نطفه زیر تخت فرعون و عدم ظهور حمل در مادرش تا حین ولادت و در رود نیل انداختن و در دامن فرعون بزرگ شدن و از پستان هیچ مرضعه شیر نخوردن تا به بمادرش برگشتن و چه آیات بعد از رسالت تا زمان هلاکت فرعونیان و چه بعد از هلاکت فرعون در بنی اسرائیل تا حین وفاتش که شاید بتوان گفت از صد آیه متجاوز است و هر کدام در محل خود شرح شده.

إِلی فِرْعَوْنَ وَ مَلَائِهِ گفتند ملاء فرعون رؤساء و درباریان و وزراء و امراء فرعون هستند و حضرت موسی منحصرا بر انها مبعوث نشده بلکه بر تمام قوم فرعون و بر بنی اسرائیل و ذکر خصوص ملاء برای این است که بقیه تابع اینها بودند و اولا مأمور بدعوت اینها بود.

فَقالَ إِنِّی رَسُولُ رَبِّ الْعالَمِینَ فرعونی که الهی جز خود قائل نیست و گفت بموسی لَئِنِ اتَّخَذْتَ إِلهاً غَیْرِی لَأَجْعَلَنَّکَ مِنَ الْمَسْجُونِینَ- شعراء آیه ۲۷- و گفت به قوم خود و درباریان خود یا أَیُّهَا الْمَلَأُ ما عَلِمْتُ لَکُمْ مِنْ إِلهٍ غَیْرِی- قصص آیه ۳۸- و گفت أَنَا رَبُّکُمُ الْأَعْلی نازعات آیه ۲۴- در چنین حالی حضرت موسی بفرماید إِنِّی رَسُولُ رَبِّ الْعالَمِینَ که اشاره به اینکه تو و درباریان تو و قوم تو هم داخل در عالمین هستید و فرستنده من رب شماها هم هست.

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۴۷] .... ص: ۳۷

فَلَمَّا جاءَهُمْ بِآیاتِنا إِذا هُمْ مِنْها یَضْحَکُونَ (۴۷)

پس چون که آمد موسی آنها را بآیات ما ناگاه آنها از این آیات میخندیدند.

فَلَمَّا جاءَهُمْ بِآیاتِنا چنین معجزات با هرات مثل عصا و ید و بیضاء و بلعیدن

سحر سحره و انشقاق بحر دوازده جاده و غیر اینها.

إِذا هُمْ مِنْها یَضْحَکُونَ سخریه و استهزاء و مضحکه می کردند می گفتند سحر است که فرعون بسحره گفت پس از ایمان آوردن آنها إِنَّهُ لَکَبِیرُکُمُ الَّذِی عَلَّمَکُمُ السِّحْرَ- شعراء آیه ۴۸- و این دأب تمام مشرکین نسبت به تمام انبیاء بوده که مضحکه و سخریه و استهزاء می کردند و به عقوباتش گرفتار شدند چنانچه امروز هم بسیاری علماء اعلام را مسخره می کنند و به آنها می خندند و استهزاء می کنند باشد تا بعقوباتش برسند لذا می فرماید فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ بِذُنُوبِهِمْ وَ ما کانَ لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ واقٍ و نیز می فرماید فَأَخَذَهُمُ اللَّهُ إِنَّهُ قَوِیٌّ شَدِیدُ الْعِقابِ- شعراء آیه ۲۲ و ۲۳-.

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۴۸] .... ص: ۳۸

وَ ما نُرِیهِمْ مِنْ آیَهٍ إِلَّا هِیَ أَکْبَرُ مِنْ أُخْتِها وَ أَخَذْناهُمْ بِالْعَذابِ لَعَلَّهُمْ یَرْجِعُونَ (۴۸)

و ما نشان ندادیم آنها را از آیه مگر آنکه بزرگتر بود از آیه دیگر و گرفتیم آنها را بعذاب باشد که آنها برگردند.

وَ ما نُرِیهِمْ مِنْ آیَهٍ إِلَّا هِیَ أَکْبَرُ مِنْ أُخْتِها ابتدا عصا اژدها شد که یک لب بالای قصر فرعون و یک لب اسفل قصر سپس افعی شد سحر سحره را بلعید، پس انفلاق بحر نمود دوازده جاده خشک در دریا پیدا شد و هکذا.

وَ أَخَذْناهُمْ بِالْعَذابِ که می فرماید وَ لَقَدْ أَخَذْنا آلَ فِرْعَوْنَ بِالسِّنِینَ وَ نَقْصٍ مِنَ الثَّمَراتِ لَعَلَّهُمْ یَذَّکَّرُونَ- اعراف آیه ۱۲۷ و میفرماید فَأَرْسَلْنا عَلَیْهِمُ الطُّوفانَ وَ الْجَرادَ وَ الْقُمَّلَ وَ الضَّفادِعَ وَ الدَّمَ آیاتٍ مُفَصَّلاتٍ- اعراف آیه ۱۳۰-.

لَعَلَّهُمْ یَرْجِعُونَ لعلّ از برای تردید نیست زیرا خدا می داند که اینها بر نمی گردند بلکه بمعنی باید است یعنی پس از مشاهده این عذابها باید برگردند از شرک و کفر و موحد شوند و تصدیق رسالت موسی کنند و از اعمال زشت خود دست بردارند و در تحت اطاعه خدا و رسول درآیند پس از گرفتاری به این عذابها.

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۴۹] .... ص: ۳۸

وَ قالُوا یا أَیُّهَا السَّاحِرُ ادْعُ لَنا رَبَّکَ بِما عَهِدَ عِنْدَکَ إِنَّنا لَمُهْتَدُونَ (۴۹)

و گفتند ای سحر کننده بخوان پروردگار خود را به آنچه نزد تو عهد

کرده که اگر ایمان بیاوریم این عذابها از ما برداشته می شود اگر برداشت محققا ما هدایت می شویم.

در جای دیگر میفرماید وَ لَمَّا وَقَعَ عَلَیْهِمُ الرِّجْزُ قالُوا یا مُوسَی ادْعُ لَنا رَبَّکَ بِما عَهِدَ عِنْدَکَ لَئِنْ کَشَفْتَ عَنَّا الرِّجْزَ لَنُؤْمِنَنَّ لَکَ وَ لَنُرْسِلَنَّ مَعَکَ بَنِی إِسْرائِیلَ- اعراف آیه ۱۳۱-.

وَ قالُوا یا أَیُّهَا السَّاحِرُ پس از این همه عذابها مع ذلک موسی را ساحر گفتند بلکه این عذابها را از شومی موسی و تابعین او شمردند که می فرماید وَ إِنْ تُصِبْهُمْ سَیِّئَهٌ یَطَّیَّرُوا بِمُوسی وَ مَنْ مَعَهُ- اعراف آیه ۱۲۸-.

ادْعُ لَنا رَبَّکَ بِما عَهِدَ عِنْدَکَ این نه از روی اعتقاد باشد بلکه از باب سخریه است و الا اینها نه اعتقاد به موسی داشتند و نه بدعاء موسی و نه بربّ موسی لذا تعبیر به ساحر کردند یعنی اگر راست ...گویی اگر خدای تو این بلاها را برطرف نمود.

إِنَّنا لَمُهْتَدُونَ و شاهد بر این دعوی اینکه چون بر طرف شد باز ایمان نیاوردند چون مستند به دعاء موسی نمی دانستند بلکه بشانس خود که میفرماید فَإِذا جاءَتْهُمُ الْحَسَنَهُ قالُوا لَنا هذِهِ- اعراف آیه ۱۲۷-.

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۵۰] .... ص: ۳۹

فَلَمَّا کَشَفْنا عَنْهُمُ الْعَذابَ إِذا هُمْ یَنْکُثُونَ (۵۰)

پس چون برطرف کردیم از آنها عذاب را در این هنگام نکث عهد کردند و هدایت نشدند.

فَلَمَّا کَشَفْنا عَنْهُمُ الْعَذابَ این کشف عذاب برای امتحان و اتمام حجت و رفع عذر آنها است که فردای قیامت نگویند اگر عذاب بر ما برداشته شده بود ما ایمان می آوردیم و هدایت می شدیم با اینکه این عذر اصلا موجه نبود و این تقاضا هم بی مورد بود قضیه بعکس است سزاوار بود موسی به آنها بفرماید اولا شما ایمان بیاورید و هدایت شوید تا خداوند رفع بلا بکند و شما را متنعم به نعم بفرماید زیرا اثر این عذابها و بلیات شرک و کفر و طغیان و سرکشی است و معاصی باید آنها برطرف شود تا آثارش برداشته شود کلام اینها مثل این است که فردای قیامت بگویند ما را جهنم نبر و عذاب نکن تا ما ایمان بیاوریم.

جواب: می خواستید ایمان بیاورید تا شما را جهنم نبرم و عذاب نکنم

چنانچه آنها که ایمان آوردند نه جهنم می برم و نه عذاب می کنم چنانچه حضرت هود بقومش فرمود وَ یا قَوْمِ اسْتَغْفِرُوا رَبَّکُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَیْهِ یُرْسِلِ السَّماءَ عَلَیْکُمْ مِدْراراً وَ یَزِدْکُمْ قُوَّةً إِلی قُوَّتِکُمْ- هود آیه ۵۴- و غیر این از آیات لکن خداوند تفضلا عذاب را برداشت که هیچ راه عذری بر آنها نماند آنهم بمدت کمی مطلقا برداشته نشد چنانچه می فرماید فَلَمَّا کَشَفْنا عَنْهُمُ الرِّجْزَ إِلی أَجَلٍ هُمْ بالِغُوهُ إِذا هُمْ یَنْکُثُونَ- اعراف آیه ۱۳۱.

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۵۱] .... ص: ۴۰

وَ نادی فِرْعَوْنُ فِی قَوْمِهِ قالَ یا قَوْمِ أَ لَیْسَ لِی مُلْکُ مِصْرَ وَ هذِهِ الْأَنْهارُ تَجْرِی مِنْ تَحْتِی أَ فَلا تُبْصِرُونَ (۵۱)

و ندا در داد فرعون در میانه قوم خود گفت ای قوم من آیا از برای من سلطنت مصر و این انهار که از زیر قصر من می رود آیا پس از این باز بصیرت پیدا نمی کنید به الوهیت و خدایی من.

چه اندازه حماقت است که سلطنت چهار روزه دنیا آنهم یک قسمت زمین مملکت مصر و چند نهر که از پای قصر او گذر می کند دلیل بر خدایی و الوهیت خود میگیرد و این معجزات به این عظمت و بزرگی موسی را سحر می پندارد اگر چه حق بر او مکشوف بود لکن جحود می کرد چنانچه می فرماید وَ جَحَدُوا بِها وَ اسْتَیْقَنَتْها أَنْفُسُهُمْ ظُلْماً وَ عُلُوًّا- نمل آیه ۱۴- و کفر جحودی بدترین اقسام کفر است و مثل آنها مثل کسانی است که می دانستند حق علی (ع) و سایر ائمه را و انکار کردند از روی ظلم و بلند پروازی.

وَ نادی فِرْعَوْنُ فِی قَوْمِهِ فرعون پس از معجزات با هرات موسی ترسید که قوم ایمان بیاورند چنانچه سحره ایمان آوردند و بنی اسرائیل و جماعتی از قبطیان و دستگاه خدایی او درهم کوبیده شود لذا در مقام القاء شبهه برآمد گاهی به سحره گفت إِنَّهُ لَکَبِیرُکُمُ الَّذِی عَلَّمَکُمُ السِّحْرَ- شعراء آیه ۴۸- و به قوم خواست به این زخارف دنیوی اینها را فریب دهد چنانچه به عین یزید همین مغلطه را بر مجلسیانش انداخت و تمسک کرد به آیه قُلِ اللَّهُمَّ مالِکَ الْمُلْکِ- الایه ولی غافل از اینکه نور خدا را نمی توان خاموش کرد سر مطهر و خطبه زینب و منبر زین العابدین او را و پدر او را و پیشینیان آنها را رسوا و مخذول نمودند.

قالَ يا قَوْمِ أَ لَيْسَ لِي مُلْكُ مِصْرَ اگر سلطنت يک مملکت مصر دليل بر خدايی تو است پس کسانی که قبل از تو تمام دنيا را مالک شدند مثل نمرود و شداد و اشباه آنها سزاوارتر بودند بخدايی.

وَ هذِهِ الْأَنْهارُ تَجْرِي مِنْ تَحْتِي چند نهر آب که از پای قصر تو می گذرد چه دلالت بر حقانيت تو دارد.

أَ فَلا تُبْصِرُونَ اين دستگاه با عظمت مرا مشاهده نمی کنيد؟

[سوره الزخرف (۴۳): آيه ۵۲] .... ص : ۴۱

أَمْ أَنَا خَيْرٌ مِنْ هذَا الَّذِي هُوَ مَهِينٌ وَ لا يَكادُ يُبِينُ (۵۲)

آيا من بهتر و سزاوارترم از اين کس که او خوار و پست است و نزديک نيست که بتواند بيان کند.

چرا موسی را با يک لباس بيابانی ديدی عصای او را مشاهده نکردی يد و بيضاء او را نديدی، شجاعت و قوت قلب او را که در مقابل مثل تو عرض اندام کند و گفتی:

أَمْ أَنَا خَيْرٌ چه خيريتی در تو بود اين مال و منال که هيچ اعتباری ندارد هر روز بنام يکی است اعْلَمُوا أَنَّمَا الْحَياةُ الدُّنْيا لَعِبٌ وَ لَهْوٌ وَ زِينَةٌ وَ تَفاخُرٌ بَيْنَكُمْ وَ تَكاثُرٌ فِي الْأَمْوالِ وَ الْأَوْلادِ كَمَثَلِ غَيْثٍ أَعْجَبَ الْكُفَّارَ نَباتُهُ ثُمَّ يَهِيجُ فَتَراهُ مُصْفَرًّا ثُمَّ يَكُونُ حُطاماً وَ فِي الْآخِرَةِ عَذابٌ شَدِيدٌ- حديد آيه ۱۹- و نيز می فرمايد وَ مَا الْحَياةُ الدُّنْيا إِلَّا مَتاعُ الْغُرُورِ- حديد آيه ۳۰- مِنْ هذَا الَّذِي هُوَ مَهِينٌ نه مالی دارد و نه عده و عده و جمعيتی فقير و بی بضاعت است.

وَ لا يَكادُ يُبِينُ مفسرين گفتند برای عقده ای بود که در لسان موسی بود که الان هم يهود برای تشبه به موسی زبان خود را تغيير می دهند لکن گفتيم اين حرف تمام نيست و همان موقعی که مبعوث به رسالت شد عرض کرد وَ احْلُلْ عُقْدَةً مِنْ لِسانِي يَفْقَهُوا قَوْلِي- الآيات الی قوله تعالی- قالَ قَدْ أُوتِيتَ سُؤْلَكَ يا مُوسی طه آيه ۲۸ الی ۳۷- بلکه برای اين بود که بملايمت صحبت می کرد و لين کلام حسب الدستور خداوند متعال که فرمود بموسی و هارون فَقُولا لَهُ قَوْلًا لَيِّناً لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشی طه آيه ۴۶-.

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۵۳] .... ص : ۴۲

فَلَوْ لا أُلْقِیَ عَلَیْهِ أَسْوِرَهٌ مِنْ ذَهَبٍ أَوْ جاءَ مَعَهُ الْمَلائِکَهُ مُقْتَرِنِینَ (۵۳)

پس چرا القاء نمی شود بر او دست بند از طلا یا نمی آید با او ملائکه که قرین و همدوش او باشند در دعوت.

بسیار مورد تعجب است کسی که اصلا به خدای موسی معترف نیست چنانچه قبلا اشاره شد چگونه معترف به ملائکه می شود؟ معلوم می شود که فرعون دست و پای خود را گم کرده و مضطرب شده و به این در و آن در می زند بلکه اذهان قوم را منصرف کند و نمی داند چه بگوید زیرا.

فَلَوْ لا- أُلْقِیَ عَلَیْهِ أَسْوِرَهٌ مِنْ ذَهَبٍ چه مدخلیتی دارد در صدق دعوی موسی اگر غرض به نحو اعجاز بوده عصا و ید و بیضاء بسیار مهم تر و بالاتر از سوره ذهب است و اگر مراد دولت و ثروت است دارا بودند دست بند دلیل بر او نیست بسیاری از قوم او دارا بودند و دولت و ثروت نداشتند.

أَوْ جاءَ مَعَهُ الْمَلائِکَهُ مُقْتَرِنِینَ.

اولا: ملائکه بصورت ملکی که مشاهده نمی شود و اگر بصورت بشری بیایند از کجا ملک باشند.

و ثانیا: اگر همدست لازم است هارون که همدست او بود بصورت دیگر احمق تر از فرعون قوم فرعون که این گفتار بیهوده او در آنها اثر گذاشت که می فرماید:

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۵۴] .... ص : ۴۲

فَاسْتَخَفَّ قَوْمَهُ فَأَطاعُوهُ إِنَّهُمْ کانُوا قَوْماً فاسِقِینَ (۵۴)

پس سبک و کوچک کرد عقل قوم خود را پس او را اطاعت کردند محققا آنها بودند قوم فاسق و فاجر.

فَاسْتَخَفَّ قَوْمَهُ استخفاف مقابل احترام است و از لوازم استکبار است و استخفاف مؤمن در شریعت اسلام حرام است و لو فقیر و مسکین باشد چه رسد به استخفاف انبیاء و اولیاء چنانچه استکبار بر مؤمن هم حرام است لکن قوم فرعون که او را می پرستیدند البته خود را در جنب او کوچک و خفیف می دانستند و اطاعت او را واجب و لازم می دانستند.

فَأَطاعُوهُ پس اطاعت کردند او را و ایمان بموسی نیاوردند بلکه در مقام

قتل موسی و مؤمنین به او برآمدند و فرعون فرستاد از تمام شهرستان هایی که در قلمرو او بود جمعیت انبوهی جمع شدند که موسی و قومش را هلاک کنند و موسی مأمور شد قوم خود را بردارد و از مصر خارج کند که خداوند می فرماید فَأَرْسَلَ فِرْعَوْنُ فِی الْمَدائِنِ حاشِرِینَ إِنَّ هؤُلاءِ لَشِرْذِمَةٌ قَلِیلُونَ وَ إِنَّهُمْ لَنا لَغائِظُونَ وَ إِنَّا لَجَمِیعٌ حاذِرُونَ- شعراء آیه ۵۳ الی ۵۶-.

إِنَّهُمْ کانُوا قَوْماً فاسِقِینَ چه فسقی بالاتر از شرک باللّه و تکذیب رسول اللّه و اراده قتل او و اتباعش هست.

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۵۵] .... ص: ۴۳

فَلَمَّا آسَفُونا انْتَقَمْنا مِنْهُمْ فَأَغْرَقْناهُمْ أَجْمَعِینَ (۵۵)

پس چون که ما را بغضب آوردند انتقام کشیدیم از آنها پس غرق نمودیم آنها را بالتمام.

فَلَمَّا آسَفُونا اسف شدت غضب و بعضی گفتند شدت حزن لکن نسبت بخداوند عذاب و سخط الهی است چنان که حب تفضل و نعم او است زیرا خداوند محل حوادث نیست و تغییر در ساحت قدس او روا نیست.

انْتَقَمْنا مِنْهُمْ انتقام اخذ بظلم است و نصرت مظلوم و چون اینها نسبت به بنی اسرائیل بسیار ظلم کردند که اطفال آنها را سر می بریدند زنهای آنها را به کنیزی و کلفتی می بردند مردان آنها را به اعمال شاقه وادار می کردند بلکه ظلم بدین و ظلم بنفس هم داشتند خداوند از آنها انتقام کشید.

فَأَغْرَقْناهُمْ أَجْمَعِینَ که شرح غرق فرعون و تمام قومش در بسیاری از سور بیان شده احتیاج بتکرار ندارد در رود نیل و نجات موسی و قومش.

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۵۶] .... ص: ۴۳

فَجَعَلْناهُمْ سَلَفاً وَ مَثَلًا لِلْآخِرِینَ (۵۶)

پس قرار دادیم آنها را جلو و سبق و مثل از برای دیگران از کفار و مشرکین و ظالمین پس از آنها.

که بدانند ثمرات شرک و کفر و ظلم و فسق و فجور چیست ای کاش ابناء نوع امروزه متنبه می شدند و از این اعمال زشت دست برمی داشتند لکن هیهات هیهات روز بروز شدتش بیشتر و بالاتر می شود.

فَجَعَلْناهُمْ این فرعون و قومش را با آن قوه و قدرت چه شدند بترسند دیگران.

سَلَفاً آنها را جلو انداختیم تا دیگران مشاهده کنند.

وَ مَثَلًا لِلْآخِرِينَ که سنت الهی اینست و تغییر پذیر نیست فَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَبْدِيلًا وَ لَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَحْوِيلًا- فاطر آیه ۴۲ و ۴۳-

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۵۷] .... ص: ۴۴

وَ لَمَّا ضُرِبَ ابْنُ مَرْيَمَ مَثَلًا إِذا قَوْمُكَ مِنْهُ يَصِدُّونَ (۵۷)

و چون زده شد از برای پسر مریم مثلی قوم شما از این مثال انزجار پیدا کردند.

کلمات مفسرین در این آیه مختلف است و تمام بدون مدرک، ولی اخبار معتبره بسیار داریم. از کلینی و شیخ طوسی در کافی و تهذیب از ابن بابویه و از طریق مخالفین ابن مغازلی در مناقب که خلاصه مفاد آنها این است که پیغمبر اکرم (ص) فرمود: مثل علی در امت من مثل عیسی بن مریم است در امت او و از این مثال قوم حضرت منزجر شدند و کلماتی گفتند که در آیه بعد می آید و مثل پیغمبر این بود که امت عیسی در حق عیسی سه فرقه شدند: یک فرقه یهود که اعدی عدو عیسی شدند و بغض او را داشتند و نسبت های ناروا به او دادند، یک فرقه نصاری که در حق او غلو کردند و پسر خدا و خود خدا او را دانستند و یک فرقه مقتصد که او را پیغمبر و فرستاده خدا و اولو العزم رسول و عبد الهی گفتند که آن دو فرقه در حد تفریط و افراط افتادند و کافر شدند و معذب به عذاب جهنم و فرقه ثالثه نجات و سعادتمند شدند، همین نحو در حق علی (ع) یک فرقه اعدی عدو علی حتی نسبت کفر به علی دادند مثل خلفاء و بنی امیه و نواصب و خوارج و امثال اینها و بغض علی را داشتند که حتی روز عاشورا به ابی عبد اللّه گفتند: «انما نقاتلک بغضا منا لابیک و ما فعل باشیا خنافی بدر و حنین» و یک فرقه غلو کردند در حق علی و او را خداوند خالق سماوات و ارضین دانستند و این دو فرقه در عذاب مشترک هستند و فرقه ثالثه او را امام و خلیفه بلافصل پیغمبر و او را افضل از همه انبیاء بعد از حضرت رسالت می دانند و یازده نفر اولاد طیبین او را امام و وصی

پیغمبر بعد از او یکی بعد از دیگری می دانند و بدعتی در دین نمی گذارند و ضروریات دین و مذهب را هم انکار نمی کنند و به وظائف دین عمل می کنند اینها امت مقتصده هستند و اهل نجات و سعادت.

وَ لَمَّا ضُرِبَ ابْنُ مَرْيَمَ مَثَلًا ضارب مثل پیغمبر اکرم و مثل امیر المؤمنین که شبیه ابن مریم است در میان این امت چنانچه او در میان آن امت بود از حیث عقیده در حق او.

إِذا قَوْمُکَ همین منافقین که حول و اطراف پیغمبر بودند باطنا مشرک و ظاهرا مسلمان و کفار و مشرکین.

مِنْهُ از این مثل و تشبیه.

يَصِدُّونَ انزجار و مخاصمه و معانده پیدا می کنند که کار بکجا کشیده که علی را شبیه عیسی قرار داده.

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۵۸] .... ص: ۴۵

وَ قالُوا أَ آلِهَتُنا خَيْرٌ أَمْ هُوَ ما ضَرَبُوهُ لَکَ إِلَّا جَدَلًا بَلْ هُمْ قَوْمٌ خَصِمُونَ (۵۸)

و گفتند آیا آلهه ما بهتر هستند یا او ضرب مثل نکردند از برای تو مگر از روی جدل بلکه اینها قومی هستند که با شما مخاصمه و عداوت میورزند.

در مرجع ضمیر «ام هو» بسیار گفتند که ابن مریم حضرت عیسی است یعنی أَ آلِهَتُنا خَيْرٌ أَمْ هُوَ اشاره به اینکه اصنام ما بهتر از عیسی هستند که استفهام تقریریست یعنی البته اصنام و الهه ما بهتر از عیسی هستند زیرا عیسی یک فردی است مثل سایر افراد بشر چنانچه سایر افراد لیاقت الوهیت ندارند عیسی هم مثل آنها.

جواب: آنها اینکه اصنام شما هم یک فلزی است یا چوبی است مثل سایر فلزات و چوب ها چنانچه سایر فلزات و چوبها لیاقت الوهیت ندارند اصنام شما هم لیاقت ندارد با اینکه عیسی هم شعور و ادراک و حس و حرکت داشت اصنام شما نه شعور نه ادراک نه حس نه حرکت دارند البته انسان اشرف از سایر جمادات و نباتات و حیوانات است. بعضی گفتند مرجع ضمیر «ام هو» امیر المؤمنین یعنی چرا پیغمبر علی را شبیه عیسی قرار داد که بعضی معتقد به او و بعضی دیگر منکر چرا شبیه اصنام ما قرار نداد که بعضی مثل ما معتقد به الوهیت آنها و بعضی منکر جواب: اولا آلهه شما مردم در حق آنها دو فرقه هستند مشرکین قائل به الوهیت

آنها و غیر آنها قائل به اینکه یک فلزی و چوبی که به دست خود تراشیده اید بیشتر نیستند و حضرت عیسی سه فرقه حد افراط و تفریط و اقتصاد چنانچه بیان شد و در حق علی هم سه فرقه شدند و ثانیا عیسی بعقیده پیغمبر (ص) پیغمبر اولو العزم بود و روح اللّه بود و صاحب معجزات با هرات مثل احیاء موتی و ابراء اکمه و ابرص و غیر اینها بود اما اصنام شما هیچ گونه آثاری از آنها صادر نشد و پیغمبر می خواهد بفرماید که مقام علی (ع) مثل انبیاء اولو العزم بلکه افضل از آنها است نه مثل جماد بی شعور بی ادراک.

ما ضَرَبُوهُ لَکَ إِلَّا جَدَلًا مجادله مکابره است برای ابطال حق و اثبات باطل مثل سایر کفریات آنها که نسبت سحر و کذب و افتراء بحضرتش می دادند.

بَلْ هُمْ قَوْمٌ خَصِمُونَ از روی دشمنی که با پیغمبر داشتند این نوع مزخرفات را می گفتند و الا اندازه ای شعور داشتند و حقائق را درک می کردند لکن قول اول اقرب به نظر می آید بقرینه آیه بعد که می فرماید:

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۵۹] .... ص : ۴۶

إِنْ هُوَ إِلاَّ عَبْدٌ أَنْعَمْنا عَلَیْهِ وَ جَعَلْناهُ مَثَلًا لِبَنِی إِسْرائِیلَ (۵۹)

نیست عیسی مگر بنده خدا انعام کردیم بر او و قرار دادیم او را مثل از برای بنی اسرائیل.

إِنْ هُوَ إِلَّا عَبْدٌ چنانچه خود عیسی در گهواره و در بغل مریم فرمود قالَ إِنِّی عَبْدُ اللَّهِ آتانِیَ الْکِتابَ وَ جَعَلَنِی نَبِیًّا وَ جَعَلَنِی مُبارَکاً أَیْنَ ما کُنْتُ- الی آخر الآیات-- مریم آیه ۳۱-.

أَنْعَمْنا عَلَیْهِ انعام الهی بر عیسی بسیار است که در حال طفولیت و صباوت مقام نبوت و رسالت و اولو العزمی به او عنایت فرمود و بر او کتاب نازل کرد و او را بدون پدر آورد و معجزات باهرات به او عنایت فرمود که می فرماید وَ یُعَلِّمُهُ الْکِتابَ وَ الْحِکْمَهَ وَ التَّوْراهَ وَ الْإِنْجِیلَ وَ رَسُولًا إِلی بَنِی إِسْرائِیلَ أَنِّی قَدْ جِئْتُکُمْ بِآیَهٍ مِنْ رَبِّکُمْ أَنِّی أَخْلُقُ لَکُمْ مِنَ الطِّینِ کَهَیْئَهِ الطَّیْرِ فَأَنْفُخُ فِیهِ فَیَکُونُ طَیْراً بِإِذْنِ اللَّهِ وَ أُبْرِئُ الْأَکْمَهَ وَ الْأَبْرَصَ وَ أُحْیِ الْمَوْتی بِإِذْنِ اللَّهِ وَ أُنَبِّئُکُمْ بِما تَأْکُلُونَ وَ ما تَدَّخِرُونَ فِی بُیُوتِکُمْ- الایه- آل عمران آیه ۴۳- وَ جَعَلْناهُ مَثَلًا لِبَنِی إِسْرائِیلَ که می فرماید إِنَّ مَثَلَ عِیسی عِنْدَ اللَّهِ کَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ

مِنْ تُرابٍ ثُمَّ قالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ

- آل عمران آیه ۵۲ همین نحوی که خدا آدم و حوا را بدون پدر و مادر از خاک بیافرید عیسی را هم بدون پدر از مریم آورد.

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۶۰] .... ص : ۴۷

وَ لَوْ نَشاءُ لَجَعَلْنا مِنْكُمْ مَلائِكَةً فِي الْأَرْضِ يَخْلُفُونَ (۶۰)

و بر فرض اگر می خواستیم و حکمت اقتضاء می کرد هر آینه جعل می کردیم از شما ملائکه در زمین جانشینان.

این آیه را دو نحوه تفسیر کردند: یکی آنکه اگر می خواستیم شما را از بین می بردیم و بجای شما ملائکه می فرستادیم روی زمین عبادت کنند جایگیر شما شوند. دیگر آنکه اگر می خواستیم شما بنی آدم را ملائکه قرار می دادیم و قلب ماهیت می کردیم و در زمین جایگیر می کردیم. و هر دو تفسیر بنظر بعید می آید زیرا اگر معنای اول باشد مناسب این بود بفرماید «لجعلنا الملائکه عوضا و بدلا عنکم» و کلمه «منکم» منافی با این معنا است و اگر معنی دوم باشد مناسب این بود بفرماید لَجَعَلْنا مِنْكُمْ و آنچه به نظر می آید و اللَّه العالم اینکه:

وَ لَوْ نَشاءُ لَجَعَلْنا مِنْكُمْ مَلائِكَةً یعنی از شما بنی آدم ملائکه قرار می دادیم یعنی از بنی آدم ملائکه خلق می کردیم و قلب ماهیت می کردیم خداوندی که قدرت دارد به آتش بفرماید یا نارُ كُونِي بَرْداً وَ سَلاماً عَلى إِبْراهِيمَ انبیاء آیه ۶۹- قدرت دارد از خاک آدم خلق کند، از نطفه انسان خلق کند، عصا را افعی و اژدها کند قدرت دارد از انسان ملک خلق کند.

فِي الْأَرْضِ يَخْلُفُونَ در زمین جایگیر شود. خلف این است که چیزی جایگیر چیز دیگری باشد و از همین باب است خلیفه که جای پیغمبر بنشیند و اولاد و احفاد جای آباء و اجداد که می فرماید فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ- اعراف آیه ۱۶۸- و خلیفه اللَّه در وجوب اطاعت و ولایت بر عباد اللَّه لکن تعبیر به لو امتناعیه فرمود که این بر خلاف حکمت و صلاح است و محالست از خداوند صادر شود.

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۶۱] .... ص : ۴۷

وَ إِنَّهُ لَعِلْمٌ لِلسَّاعَةِ فَلا تَمْتَرُنَّ بِها وَ اتَّبِعُونِ هذا صِراطٌ مُسْتَقِيمٌ (۶۱)

و بدرستی که او هر آینه علم است از برای ساعت که قیامت باشد پس شک نیاورید به آن قیامت و متابعت کنید مرا این است صراط مستقیم راه راست.

وَ إِنَّهُ لَعِلْمٌ لِلسَّاعَهِ در مرجع ضمیر انّه اختلاف کردند بر حسب ظاهر آیه چنانچه بعض مفسرین هم تفسیر کردند عیسی علیه السلام است یعنی نزول عیسی از آسمان از علائم قیامت و اشراط ساعت است که پس از ظهور حضرت بقیه اللّه عیسی از آسمان نزول می کند و با امام زمان نماز می گذارد و نخست وزیر حضرتش می شود و به دست او سفیانی در صخره بیت المقدس کشته می شود چنانچه چهار نفر از انبیاء در رکاب حضرتش حاضر می شوند ادریس، عیسی، خضر، الیاس که زنده هستند و ظاهر می شوند و معنای «علم للساعه» یعنی علامت قیامت است که یکی از اشراط ساعت ظهور حضرت بقیه اللّه است. لکن در بعض اخبار از جابر و از حضرت صادق (ع) روایت کردند که مرجع ضمیر امیر المؤمنین است و شاید اشاره برجعت امیر المؤمنین در کرّه ثالثه باشد که شیاطین کشته می شوند و مراد از وقت معلوم که خداوند به شیطان فرمود فَإِنَّکَ مِنَ الْمُنْظَرِینَ إِلی یَوْمِ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ- حجر آیه ۳۷ و ۳۸- و این کره از علائم قیامت است ولی سند معتبری در این اخبار بدست نیامد و اللّه العالم.

فَلا تَمْتَرُنَّ بِها یعنی تکذیب نکنید قیامت را و شک نیاورید و انکار نکنید.

وَ اتَّبِعُونِ و اتبعونی بوده کسره بجای یاء است.

هذا صِراطٌ مُسْتَقِیمٌ البته متابعت حضرت رسالت در جمیع فرمایشاتش صراط مستقیم است.

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۶۲] .... ص: ۴۸

وَ لا یَصُدَّنَّکُمُ الشَّیْطانُ إِنَّهُ لَکُمْ عَدُوٌّ مُبِینٌ (۶۲)

و منع نکند و جلوگیری نکند شما را شیطان از صراط مستقیم. محققا شیطان از برای شما دشمن آشکار است.

خداوند در چندین آیه گوشزد بندگان فرموده دشمنی شیطان و جلوگیری از صراط مستقیم را مثل آیه شریفه قالَ فَبِما أَغْوَیْتَنِی لَأَقْعُدَنَّ لَهُمْ صِراطَکَ الْمُسْتَقِیمَ ثُمَّ لَآتِیَنَّهُمْ مِنْ بَیْنِ أَیْدِیهِمْ وَ مِنْ خَلْفِهِمْ وَ عَنْ أَیْمانِهِمْ وَ عَنْ شَمائِلِهِمْ وَ لا تَجِدُ أَکْثَرَهُمْ شاکِرِینَ- اعراف آیه ۱۵- و مثل وَ لَقَدْ صَدَّقَ عَلَیْهِمْ إِبْلِیسُ ظَنَّهُ فَاتَّبَعُوهُ إِلَّا فَرِیقاً مِنَ الْمُؤْمِنِینَ- سبأ آیه ۱۹- و مثل أَ لَمْ أَعْهَدْ إِلَیْکُمْ یا بَنِی آدَمَ أَنْ لا تَعْبُدُوا

الشَّيْطانَ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ وَ أَنِ اعْبُدُونِی هذا صِراطٌ مُسْتَقِيمٌ وَ لَقَدْ أَضَلَّ مِنْكُمْ جِبِلًّا كَثِيراً أَ فَلَمْ تَكُونُوا تَعْقِلُونَ

یس آیه ۶۰ الی ۶۲- و غیر اینها از آیات لذا میفرماید:

وَ لا يَصُدَّنَّكُمُ الشَّيْطانُ صدّ جلوگیری و منع است از چهار طرف جلوگیری می کند از جلو از عقب از راست از چپ هر که را به نحوی و حبائلی دارد که انسان را می کشد بوساوس خود رو بجهنّم وا عجب از اینکه بسیاری از آنها رو به شیطان می روند و اطاعت می کنند از روی هوای نفس و حب شهوات و قساوت قلب و کبر و نخوت و عداوت.

إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ مکرر گفته ایم که انسان سه دشمن دارد لکن اینها طولی است یکی بعد از دیگری (۱) دنیا که زخارف خود را جلوه می دهد از مال و منال و ریاست و جاه (۲) هوای نفس و صفات خبیثه مثل کبر و نخوت و عجب و غیر اینها که تمایل پیدا می کند (۳) شیطان که به وسائل او راه نشان می دهد اگر کسی جلوات دنیا در نظرش مثل گوشت گندیده در دهان سگ باشد و هواهای نفسانیه را هم دور اندازد و بداند که إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ- یوسف آیه ۵۳- است شیطان به او راه پیدا نمی کند إِنَّ عِبادِی لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطانٌ إِلَّا مَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْغاوِينَ- حجر آیه ۴۲.

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۶۳] .... ص: ۴۹

وَ لَمَّا جاءَ عِيسى بِالْبَيِّناتِ قالَ قَدْ جِئْتُكُمْ بِالْحِكْمَةِ وَ لِأُبَيِّنَ لَكُمْ بَعْضَ الَّذِی تَخْتَلِفُونَ فِيهِ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُونِ (۶۳)

و چون آمد عیسی با معجزات بینات فرمود من آمدم شما را بحکمت و صلاح که آنچه صلاح شما است و مصلحت دارد دنیوی و اخروی بشما نشان دهم و از برای شما بیان کنم بعض آنچه در او اختلاف دارید حق آن را بشما بگویم پس از خدا بترسید و تقوا پیدا کنید و از مخالفت او پرهیز کنید و مرا اطاعت کنید.

وَ لَمَّا جاءَ عِيسى بِالْبَيِّناتِ مثل احیاء موتی و ابراء اکمه و ابرص و نفخ در گل که بصورت طیر میشد و پرواز می کرد و خبر دادن از آنچه اکل کرده اند و آنچه که ذخیره کرده اند.

قالَ قَدْ جِئْتُكُمْ بِالْحِكْمَةِ گفتیم حکمت از شئون علم است یعنی علم به مصالح و

مفاسد افعال و عالم به آن حکیم است و فعلی که دارای مصلحت باشد صلاح است و دارای مفسده باشد فاسد است و مرتکب آن صالح یا مفسد است. حضرت عیسی می فرماید من آمده ام که صلاح و فساد افعال را برای شما بیان کنم که هر فعلی که دارای مصلحت باشد و صلاح دین و دنیای شما باشد بگیرند و آنچه که دارای مفسده دینی و دنیوی باشد رها کنید.

وَ لِأُبَيِّنَ لَكُمْ بَعْضَ الَّذِی تَخْتَلِفُونَ فِيهِ که این کفریات و شرک و نسبت های ناروا که به انبیاء بلکه بخدا می دهید و این اعمال فاسده که مرتکب می شوید بر شما بیان کنم مثل اینکه العیاذ می گوئید خدا جسم است و آمد در بهشت برای تفریح و دید آدم و حوا، از شجره عقل خورده اند و عقل پیدا کرده اند ترسید که مبادا از شجره حیات هم بخورند و یک خدا بشوند مثل ما شمشیر آتش بار دور شجره حیات قرار داد و به ملائکه گفت اینها را بیرون کنید از بهشت و العیاذ خدا را کاذب می دانید که به آنها گفت اگر از این شجره بخورید می میرید و شیطان صادق که گفت اگر بخورید عقل پیدا می کنید و آدم را پسر خدا می گوئید و خود را ابناء اللّه می پندارید و العیاذ نسبت هایی که به انبیاء می دهید که لوط شراب خورد و با دختران خود زنا کرد و از نسل آنها هفتاد پیغمبر بوجود آمد و غیر اینها از کفریات که ما در مجلد اول کلم الطیّب یک قسمت آنها را بیان کرده ایم در باب نبوت موسی و سند توراه و کتب عهد قدیم.

فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ أَطِيعُونِ تقوا پرهیز از منهیات و اطاعت اتیان به او امر است و این دو رکن اعظم دین است که به وظائف دینی باید عمل نمود و از مخالفت او دوری جست.

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۶۴] .... ص: ۵۰

إِنَّ اللَّهَ هُوَ رَبِّی وَ رَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ هذا صِراطٌ مُسْتَقِيمٌ (۶۴)

بدرستی که خداوند متعال اللّه پروردگار من است و پروردگار شما پس او را عبادت و پرستش کنید این است راه مستقیم.

إِنَّ اللَّهَ هُوَ رَبِّی من نه پسر خدا هستم و نه از اقانیم ثلاثه که نصاری گفتند اب و ابن و روح القدس بلکه یکی از بندگان او هستم چنانچه می فرماید قالَ إِنِّی عَبْدُ اللَّهِ آتانِیَ

الْكِتابَ وَ جَعَلَنِی نَبِیًّا- مریم آیه ۳۱- وَ رَبُّکُمْ و پروردگار شما نه پدر شما است که گفتید «نَحْنُ أَبْناءُ اللَّهِ» و نه پدر عزیر که گفتید «عزیر ابن اللَّه» و نه پدر آدم که در این توراه رائج یهود دارد «آدم ابن اللَّه» و نه پدر ملائکه که گفتید «ملائکه بنات اللَّه» بلکه تمام شما بندگان او هستید و او پروردگار شما.

فَاعْبُدُوهُ پس فقط باید عبادت او را کرد نه گوساله سامری را و نه آنچه بموسی گفتید اجْعَلْ لَنا إِلهاً کَما لَهُمْ آلِهَةٌ و گفتید أَرِنَا اللَّهَ جَهْرَةً و بعد از موسی سالهای درازی در شرک زیست کردید به دلیل کتب خودتان که عهد قدیمش می شمارید و از کتب وحی می دانید.

هذا صِراطٌ مُسْتَقِیمٌ راه راست یکی و راه های کج و سبل شیطان هزار.

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۶۵] .... ص: ۵۱

فَاخْتَلَفَ الْأَحْزابُ مِنْ بَیْنِهِمْ فَوَیْلٌ لِلَّذِینَ ظَلَمُوا مِنْ عَذابِ یَوْمٍ أَلِیمٍ (۶۵)

پس اختلاف کردند احزاب در مورد عیسی از میانه خود پس وای بر کسانی که ظلم کردند از عذاب دردناک.

نظیر این آیه در سوره مریم آیه ۳۹ که می فرماید فَاخْتَلَفَ الْأَحْزابُ مِنْ بَیْنِهِمْ فَوَیْلٌ لِلَّذِینَ کَفَرُوا مِنْ مَشْهَدِ یَوْمٍ عَظِیمٍ و در اینجا لِلَّذِینَ ظَلَمُوا مِنْ عَذابِ یَوْمٍ أَلِیمٍ تعبیر فرموده و ما در مجلد هشتم این تفسیر صفحه ۴۴۰ شرح کرده ایم و در این جا هم تذکر می دهیم.

فَاخْتَلَفَ الْأَحْزابُ حزب عبارت از جماعتی است که دارای یک مسلک و یک مذهب هستند و بقیه احزاب را لعن و طرد می کنند و در مورد عیسی اما نصاری که چندین حزب شدند یک حزب که آنها را یعقوبیه می گویند عیسی را خدا دانستند چنانچه در قرآن می فرماید لَقَدْ کَفَرَ الَّذِینَ قالُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْمَسِیحُ ابْنُ مَرْیَمَ- مائده آیه ۱۷- یک حزب که آنها را نسطوریه گویند عیسی را ابن اللَّه گفتند که می فرماید وَ قالَتِ النَّصاری الْمَسِیحُ ابْنُ اللَّهِ- توبه آیه ۳۰- یک حزب جزو- اقانیم ثلاثه می دانند که می فرماید لَقَدْ کَفَرَ الَّذِینَ قالُوا إِنَّ اللَّهَ ثالِثُ ثَلاثَةٍ- مائده آیه ۷۷- یک حزب یهود که مسیح را حرامزاده و زنازاده می دانند و اختلافات

دیگر که در بین آنها است که پیغمبر (ص) فرمود: امت موسی هفتاد و یک فرقه شدند یک فرقه اهل نجات و هفتاد اهل نار و عذاب و امت عیسی هفتاد و دو فرقه یک فرقه اهل نجات بقیه اهل آتش و امت من هفتاد و سه فرقه می شوند یک فرقه اهل نجات بقیه هلاکت.

مِنْ بَیْنِهِمْ با یکدیگر که هر کدام بقیه را لعن و طرد می کنند و باطل می دانند.

فَوَیْلٌ لِلَّذِینَ ظَلَمُوا زیرا هم کافر شدند و هم ظلم به دین و سایر احزاب و هم سجود کردند.

مِنْ عَذابِ یَوْمٍ أَلِیمٍ در سوره مریم مِنْ مَشْهَدِ یَوْمٍ عَظِیمٍ یوم القیامت که هم رسوایی دارد و هم عذاب دردناک و انحاء عذاب ها و آلام قیامت را در سرتاسر قرآن بیان فرموده و ما در مجلد سوّم کلم الطیب از صفحه ۱۶۵ الی صفحه ۱۷۹ بیان کرده ایم.

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۶۶] .... ص : ۵۲

هَلْ یَنْظُرُونَ إِلَّا السَّاعَهَ أَنْ تَأْتِیَهُمْ بَغْتَهً وَ هُمْ لا یَشْعُرُونَ (۶۶)

آیا انتظاری می کشند این کفار مگر روز قیامت را این که بیاید آنها را بغته و آنها نمی دانند.

در موضوع یوم القیمه و وقت آن لا یَعْلَمُها إِلَّا هُوَ چنانچه می فرماید إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَهِ- الایه- لقمان آیه ۳۴- و بسیاری از روی انکار یا جهات دیگری سؤال می کنند یَسْئَلُونَکَ عَنِ السَّاعَهِ أَیَّانَ مُرْساها قُلْ إِنَّما عِلْمُها عِنْدَ رَبِّی لا یُجَلِّیها لِوَقْتِها إِلَّا هُوَ- اعراف آیه ۱۸۶- یَسْئَلُونَ أَیَّانَ یَوْمُ الدِّینِ- ذاریات آیه ۱۲- یَسْئَلُونَکَ عَنِ السَّاعَهِ أَیَّانَ مُرْساها- الی قوله تعالی- کَأَنَّهُمْ یَوْمَ یَرَوْنَها لَمْ یَلْبَثُوا إِلَّا عَشِیَّهً أَوْ ضُحاها- نازعات آیه ۴۲ الی ۴۶- لذا می فرماید:

هَلْ یَنْظُرُونَ یعنی موقعی که قیامت برپا می شود.

إِلَّا السَّاعَهَ أَنْ تَأْتِیَهُمْ بَغْتَهً بلکه یک چشم بهم زدن بلکه کمتر که می فرماید وَ ما أَمْرُ السَّاعَهِ إِلَّا کَلَمْحِ الْبَصَرِ أَوْ هُوَ أَقْرَبُ نحل آیه ۷۹.

وَ هُمْ لا یَشْعُرُونَ ولی این کفار درک نمی کنند و باور نمی کنند.

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۶۷] .... ص : ۵۳

الْأَخِلَّاءُ يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ إِلاَّ الْمُتَّقِينَ (۶۷)

دوستان و رفقاء دنیایی که جون در جون یکدیگر می کنند و می گویند ما یک جون در دو قالب هستیم فردای قیامت با یکدیگر کمال عداوت را دارند که می گویند تو مرا جهنمی کردی اگر تو نبودی من بهشتی می شدم مگر متقین کمال الفت و محبّت را دارند و هر کدام از دیگری تشکّر می کند که تو مرا سعادتمند کردی اگر تو نبودی من موفق نمی شدم.

الْأَخِلَّاءُ يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ روز قیامت روزی است که می فرماید يَوْمَ يَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ أَخِيهِ وَ أُمِّهِ وَ أَبِيهِ وَ صاحِبَتِهِ وَ بَنِيهِ لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ يَوْمَئِذٍ شَأْنٌ يُغْنِيهِ- عبس آیه ۳۴ الی ۳۷.

إِلَّا الْمُتَّقِينَ مکرر مراتب تقوی را تذکر داده ایم که مرتبه اولی ایمان است که تقوای از عقائد فاسده مذاهب باطله و اهل ضلالت و منکر ضروریات دین و مذهب و اهل بدعت باشد ثم از اخلاق رذیله و صفات خبیثه ثم از معاصی کبار ثم از کلیه معاصی ثم از زخارف دنیا ما زاد از ضرورت ثم از توجه به غیر خدا سپس خداوند تفضلاتی که نسبت به متقین دارد و مثوباتی که به آنها عنایت می فرماید بیان می کند.

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۶۸] .... ص : ۵۳

يا عِبادِ لا خَوْفٌ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ وَ لا أَنْتُمْ تَحْزَنُونَ (۶۸)

ای بندگان من نیست خوفی از برای شما و نه چیزی که باعث حزن شما شود محزون نباشید.

یا عِبادِ بالاترین تفضلات همین که خداوند آنها را به بندگی خود بپذیرد و خطاب یا عبادی کند چنانچه از امیر المؤمنین است که عرض کرد در پیشگاه ربوبی

«کفانی فخرا ان اکون لک عبدا و کفانی عزّا ان تکون لی ربا».

لا- خَوْفٌ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ نفی جنس خوف دلالت دارد که در هیچیک مراحل از حال نزع و قبر و برزخ و مواقف روز محشر کوچکترین المی و بلائی و عذابی و گرفتاری از برای آنها نباشد.

وَ لا أَنْتُمْ تَحْزَنُونَ که از هیچ فوزی و مثوبتی و نعمتی محروم نخواهید شد که باعث حزن شما شود.

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۶۹] .... ص: ۵۴

الَّذِينَ آمَنُوا بِآياتِنا وَ كانُوا مُسْلِمِينَ (۶۹)

متقین کسانی هستند که بجمیع آیات ما ایمان آوردند و بودند تسلیم صرف در آنچه بر آنها تقدیر شده بود.

الَّذِينَ آمَنُوا بِآياتِنا آیات الهی عموم دارد شامل جمیع انبیاء و اوصیاء و علماء دین و جمیع معجزات آنها و جمیع دستورات آنها و جمیع تقدیرات الهی می شود که ایمان مرکب ارتباطی است که اگر یکی از آنها را انکار کند ایمان می رود مثل نماز که اگر یک جزئش یا شرطش از بین برود باطل می شود یا یک مانع ایجاد کند.

وَ كانُوا مُسْلِمِينَ که گفتیم مقام تسلیم بالاتر از مقام رضا است و هیچ خودیتی در خود نبیند و تسلیم صرف باشد.

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۷۰] .... ص: ۵۴

ادْخُلُوا الْجَنَّةَ أَنْتُمْ وَ أَزْواجُكُمْ تُحْبَرُونَ (۷۰)

داخل شوید بهشت را شما و ازدواج شما متنعم و مکرم و مسرور باشید.

ادْخُلُوا الْجَنَّةَ از این جمله استفاده می شود که در صحرای محشر بمجرد ورود خطاب می رسد بدخول بهشت بدون اینکه نصب میزانی یا حسابی یا وقوف در موافقی داشته باشند زیرا اهل محشر سه دسته اند بعضی بدون حساب به بهشت می روند و بعضی بدون حساب جهنم و بعضی مورد حساب و میزان و تطایر کتب یا بهشتی شود یا جهنمی.

أَنْتُمْ وَ أَزْواجُكُمْ تعبیر به ازواج از باب مثال است و الا جمیع بستگان آنها با آنها وارد می شوند چنانچه می فرماید أَلْحَقْنا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَ ما أَلَتْناهُمْ مِنْ عَمَلِهِمْ مِنْ شَيْ ءٍ- طور آیه ۲۱- بلکه یکی از شفعاء روز قیامت اینها هستند که هر که بآنها احسان کرده باشد یا بستگی داشته باشد شفاعت می کنند که دست اقلّش هفتاد نفر را شفاعت می کنند بسا هفتاد هزار.

تُحْبَرُونَ متنعم و مسرور و محترم هستید چنانچه می فرماید فَأَمَّا الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ فَهُمْ فِی رَوْضَهٍ یُحْبَرُونَ- روم آیه ۱۴.

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۷۱] .... ص : ۵۵

یُطافُ عَلَیْهِمْ بِصِحافٍ مِنْ ذَهَبٍ وَ أَکْوابٍ وَ فِیها ما تَشْتَهِیهِ الْأَنْفُسُ وَ تَلَذُّ الْأَعْیُنُ وَ أَنْتُمْ فِیها خالِدُونَ (۷۱)

دور می زنـد بر شـما به کـاسه هـایی از طلاـ و لیـوان هـایی و در بهشت برای شـما هست آنچه نفوس شـما مایـل باشـد و آنچه چشمهای شما لذت برد و شما در آن بهشت همیشه جاویدانید.

یُطـافُ عَلَیْهِمْ طواف دور زدن است مثـل طواف کعبه و طواف کننـده غلمـان بهشتی هسـتند که خداونـد آنهـا را توصـیف می فرماید وَ یَطُوفُ عَلَیْهِمْ غِلْمانٌ لَهُمْ کَأَنَّهُمْ لُؤْلُؤٌ مَکْنُونٌ- طور آیه ۲۴- و اینها خدمه بهشت هستند.

بِصِحافٍ مِنْ ذَهَبٍ صحاف ظرف است مثل کاسه و لیوان که می فرماید یَطُوفُ عَلَیْهِمْ وِلْدانٌ مُخَلَّدُونَ بِأَکْوابٍ وَ أَبارِیقَ وَ کَأْسٍ مِنْ مَعِینٍ واقعه آیه ۱۷ و ۱۸- و استعمال ظرف طلا و نقره در شریعت مطهره حرام است بلکه برای رجال زینت به طلا هم حرام است و اما در بهشت مباح و حلال است.

وَ أَکْوابٍ لیوان هاست که می فرماید فِیها سُرُرٌ مَرْفُوعَهٌ وَ أَکْوابٌ مَوْضُوعَهٌ- غاشـیه آیه ۱۳ و ۱۶- و در حدیث دارد در اطراف حوض کوثر بقدر ستاره ها آسمانها اکواب گذارده شده و کوثر را خداوند به پیغمبر داده و ساقی او را علی (ع) قرار داده.

وَ فِیها ما تَشْتَهِیهِ الْأَنْفُسُ از مأکولات و مشروبات و ملبوسات.

وَ تَلَذُّ الْأَعْیُنُ از منظره های سبز و خرم از قصور و اشجار و ریاحین و سریرها و فرشها و از همه بالاتر حشر با انبیاء و ائمه اطهار و در اخبار دارد در بهشت

«فیها ما لا عین رأت و لا اذن سمعت و ما خطر علی قلب بشر».

وَ أَنْتُمْ فِیها خالِدُونَ که دیگر موت و فنا و زوال ندارد.

[سوره الزخرف (۴۳): آیات ۷۲ تا ۷۳] .... ص : ۵۵

وَ تِلْکَ الْجَنَّهُ الَّتِی أُورِثْتُمُوها بِما کُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (۷۲) لَکُمْ فِیها فاکِهَهٌ کَثِیرَهٌ مِنْها تَأْکُلُونَ (۷۳)

و این است بهشتی آن چنانی که به میراث دادیم به شما او را به واسطه آنچه بودید عمل می کردید از برای شما در آن بهشت میوه های فراوانی است از آنها می خورید.

در این آیه بیان میوه های بهشت را فرموده و در جاهای دیگر انهار بهشت و قصور و تختها و تکیه گاه ها و فرش ها و حوریان و سایر نعم آن را بیان فرموده مَثَلُ الْجَنَّهِ الَّتِی وُعِدَ الْمُتَّقُونَ فِیها أَنْهارٌ مِنْ ماءٍ غَیْرِ آسِنٍ وَ أَنْهارٌ مِنْ لَبَنٍ لَمْ یَتَغَیَّرْ طَعْمُهُ وَ أَنْهارٌ مِنْ خَمْرٍ لَذَّهٍ لِلشَّارِبِینَ وَ أَنْهارٌ مِنْ عَسَلٍ مُصَفًّی وَ لَهُمْ فِیها مِنْ کُلِّ الثَّمَراتِ- محمد آیه ۱۶ و ۱۷- فِی جَنَّهٍ عالِیَهٍ لا تَسْمَعُ فِیها لاغِیَهً فِیها عَیْنٌ جارِیَهٌ فِیها سُرُرٌ مَرْفُوعَهٌ وَ أَکْوابٌ مَوْضُوعَهٌ وَ نَمارِقُ مَصْفُوفَهٌ وَ زَرابِیُّ مَبْثُوثَهٌ- غاشیه آیه ۱۱ الی ۱۶- و در سوره الرحمن از آیه ۴۶ الی آیه ۷۶ اوصاف بهشت را بیان می کند مثل ذَواتا أَفْنانٍ- عَیْنانِ تَجْرِیانِ- مِنْ کُلِّ فاکِهَهٍ زَوْجانِ- فُرُشٍ بَطائِنُها مِنْ إِسْتَبْرَقٍ- فِیهِنَّ خَیْراتٌ حِسانٌ- حُورٌ مَقْصُوراتٌ فِی الْخِیامِ- مُتَّکِئِینَ عَلی رَفْرَفٍ خُضْرٍ وَ عَبْقَرِیٍّ حِسانٍ- و غیر این ها- و هم چنین در سوره واقعه برای اوصاف سابقین و اصحاب یمین و سایر سور قرآنی و در اخبار بسیار و گفتیم تمام اینها به اندازه فهم بشر است و الا اوصاف بهشت لا یدرک و لا یوصف است و تعبیر به میراث شاید اشاره باشد به اینکه از راه تفضل است نه استحقاق زیرا چیزی را که انسان مالک می شود یا بحیازت است مثل صید که به ازاء زحمت است یا به معامله است که به ازاء عوض است یا به اجرت است که به ازاء عمل است و اما میراث نه به ازاء زحمت است و نه عوض و نه عمل فقط قابلیت می خواهد تا اینجا اوصاف مؤمنین و متقین.

و اما مجرمین، میفرماید:

[سوره الزخرف (۴۳): آیات ۷۴ تا ۷۶] .... ص : ۵۶

إِنَّ الْمُجْرِمِینَ فِی عَذابِ جَهَنَّمَ خالِدُونَ (۷۴) لا یُفَتَّرُ عَنْهُمْ وَ هُمْ فِیهِ مُبْلِسُونَ (۷۵) وَ ما ظَلَمْناهُمْ وَ لکِنْ کانُوا هُمُ الظَّالِمِینَ (۷۶)

بدرستی که مجرمین در عذاب جهنم همیشه هستند عذاب سستی نمی کند

از آنها و آنها در عذاب ثابت و باقی هستند و ما ظلم نکردیم آنها را و لکن بودند آنها ظلم کنندگان.

إِنَّ الْمُجْرِمِينَ تعبیر به جرم برای این است که شامل شود مشرک و کافر و ضال و مضل و مخالف و معاند و مبدع و منکر ضروریات و مرتکب معاصی که باعث زوال ایمان می شود و بالجمله غیر مؤمن.

فِي عَذابِ جَهَنَّمَ خالِدُونَ که مسئله خلود از ضروریات دین و نصوص قرآن است ردّ یهود که گفتند وَ قالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّاماً مَعْدُودَةً- بقره آیه ۷۴- و رد حکماء و عرفاء و شیخیه که گفتند بالاخره تمام می شود.

لا يُفَتَّرُ عَنْهُمْ فتور سستی است که می فرماید كُلَّما نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ بَدَّلْناهُمْ جُلُوداً غَيْرَها لِيَذُوقُوا الْعَذابَ- نساء آیه ۵۹-.

وَ هُمْ فِيهِ مُبْلِسُونَ مأیوس از نجات و رحمت.

وَ ما ظَلَمْناهُمْ زائد بر استحقاق عذاب نمی فرماید که یکی از اصول مذهب عدل است که فعل قبیح و لغو و ظلم از او صادر نمی شود اهل بهشت را از مثوبات کسر نمی گذارد و اهل عذاب را زائد بر استحقاق عذاب نمی کند.

وَ لكِنْ كانُوا هُمُ الظَّالِمِينَ هم ظلم بنفس کردند که خود را در معرض این عذاب در آوردند و هم ظلم به دین کردند که حق را رها کردند و باطل را گرفتند و هم ظلم به انبیاء و اولیاء و مؤمنین کردند بِئْسَ لِلظَّالِمِينَ بَدَلًا کهف آیه ۴۸-

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۷۷] .... ص: ۵۷

وَ نادَوْا يا مالِكُ لِيَقْضِ عَلَيْنا رَبُّكَ قالَ إِنَّكُمْ ماكِثُونَ (۷۷)

و ندا کردند مالک را و گفتند ای مالک هر آینه قضاء بفرماید بر ما پروردگار تو یعنی بمیریم و هلاک شویم و از بین برویم مالک می گوید بدرستی که شما در این جهنم و عذاب مکث دارید.

غافل از اینکه آن به آن مرگ می آید ولی نمی میرند چنانچه می فرماید وَ يَأْتِيهِ الْمَوْتُ مِنْ كُلِّ مَكانٍ وَ ما هُوَ بِمَيِّتٍ وَ مِنْ وَرائِهِ عَذابٌ غَلِيظٌ- ابراهیم آیه ۲۰- و در خبر دارد پس از آنکه اهل بهشت در بهشت و اهل جهنم در جهنم

جای گیر می شونـد موت را بصورت کبشـی می آورنـد و بین بهشت و جهنم که طرفین مشاهـده می کننـد ذبـح می کننـد که مرگ مرد دیگر مرگ نیست اهل بهشت آن قدر مسرور می شوند که از لذائذ بهشت بیشتر لذت می برند و اهل جهنم آن قدر محزون می شوند که از عذاب های جهنم بیشتر متألم می شوند.

وَ نـادَوْا یـا مالِـکُ مالـک خـازن جهنم است و اختیـار جهنم در دست او است هر یـک را به جـای خـود قرار می دهـد و بقـدر استحقاق عذاب می کند.

لِیَقْضِ عَلَیْنا رَبُّکَ قضاء حکم به موت است چنانچه می فرمایـد در حق سـلیمان فَلَمَّا قَضَـیْنا عَلَیْهِ الْمَوْتَ- سـبأ آیه ۱۳- و نیز می فرماید فَمِنْهُمْ مَنْ قَضی نَحْبَهُ وَ مِنْهُمْ مَنْ یَنْتَظِرُ- احزاب آیه ۲۳- چون از کلام مالک که گفت:

قالَ إِنَّکُمْ ماکِثُونَ مأیوس می شونـد از مردن تمنای خروج از خـدا می کننـد می گوینـد رَبَّنا أَخْرِجْنا مِنْها فَإِنْ عُـدْنا فَإِنَّا ظالِمُونَ قـالَ اخْسَؤُا فِیها وَ لا تُکَلِّمُونِ- مؤمنون آیه ۱۰۹ و ۱۱۰- و می فرماید وَ الَّذِینَ کَفَرُوا لَهُمْ نارُ جَهَنَّمَ لا یُقْضـی عَلَیْهِمْ فَیَمُوتُوا وَ لا یُخَفَّفُ عَنْهُمْ مِنْ عَـذابِها- فاطر آیه ۳۳- سـپس تقاضـای تخفیف یک روز از خزنه جهنم می کننـد وَ قالَ الَّذِینَ فِی النَّارِ لِخَزَنَهِ جَهَنَّمَ ادْعُوا رَبَّکُمْ یُخَفِّفْ عَنَّا یَوْماً مِنَ الْعَذابِ- الی قوله- وَ ما دُعاءُ الْکافِرِینَ إِلَّا فِی ضَلالٍ- مؤمن آیه ۵۲ و ۵۳-

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۷۸] .... ص: ۵۸

لَقَدْ جِئْناکُمْ بِالْحَقِّ وَ لکِنَّ أَکْثَرَکُمْ لِلْحَقِّ کارِهُونَ (۷۸)

هر آینه بتحقیق آمدیم شما را بحق و لکن اکثر شما از حق کراهت داشتید.

لَقَـدْ جِئْناکُمْ بِالْحَقِّ خطاب به اهل جهنم از جن و انس و تعبیر به «جئنا» یعنی «بامرنا» که ارسال فرمودیم رسل خود را و آوردند رسل ما شـما را یعنی جمیع افراد جن و انس بحق که توحیـد باشـد و بیان احکام و هدایت به صـراط مسـتقیم و ارشاد و دلالت شما.

وَ لکِنَّ أَکْثَرَکُمْ اکثر بنی آدم و بنی الجان که شیاطین باشند.

لِلْحَقِّ کارِهُونَ اکثر آنها که شـما اهل جهنم باشـید از حق کراهت داشتیـد چون الفت بباطل پیـدا کرده بودیـد و قساوت قلب و سیاهی دل و حب نفس و دنیا

و اعمال زشت داشتید از حق کراهت داشتید و اعراض کردید و نپذیرفتید.

[سوره الزخرف (۴۳): آیات ۷۹ تا ۸۰] .... ص : ۵۹

أَمْ أَبْرَمُوا أَمْراً فَإِنَّا مُبْرِمُونَ (۷۹) أَمْ يَحْسَبُونَ أَنَّا لا نَسْمَعُ سِرَّهُمْ وَ نَجْواهُمْ بَلى وَ رُسُلُنا لَدَيْهِمْ يَكْتُبُونَ (۸۰)

آیا محکم می کنند امر خود را پس محققا ما هم محکم می کنیم آیا گمان می کنند که ما نمی شنویم سرّ و نجوای آنها را بلی ملائکه کتبه رسل ما نزد آنها می نویسند تمام آنچه می گویند و میکنند.

اخبار بسیاری داریم که این دو آیه شریفه در مورد امیر المؤمنین (ع) نازل شده چون پیغمبر اکرم در چندین مورد ولایت و امارت و خلافت و امامت و وصایت علی علیه السلام را بیان فرموده یکی روزی که امر فرموده که بروند و سلام کنند به علی (ع) به لقب امیر المؤمنین و یکی در غدیر خم که فرمود

«من کنت مولاه فهذا علی مولاه»

و یکی روزی که فرمود

«أ تدرون من ولیکم قالوا اللّه و رسوله اعلم قال صالح المؤمنین و اشار الی علی (ع) بیده و قال هذا ولیکم بعدی»

منافقین در مکه و در طریق از مکه به مدینه مجتمع شدند و معاهده کردند و قسم یاد کردند که این امر را نگذارند انجام پذیرد و با یک دیگر سرا نجوی می کردند و مکرها و حیله ها به کار زدند لکن مکرر تذکر داده ایم که اخباری که از ائمه علیهم السلام در تفسیر آیات وارد شده اغلب بیان مصداق اتم می کند منافی با عموم آیات نیست لذا می گوئیم.

أَمْ أَبْرَمُوا أَمْراً مکرها و حیله ها که کفار و مشرکین و منافقین و معاندین و ضالین و مضلین و من یحذوا حذوهم در مورد انبیاء و ائمه و مؤمنین در هر عصر و زمانی که بکار می زنند بالاخص در مورد خلافت و محکم کاری می کنند خداوند می فرماید.

فَإِنَّا مُبْرِمُونَ پس از ابرام آنها ما هم محکم کاری خود را می کنیم و چنان آنها را می گیریم بعذاب سخت چه در دنیا و چه در آخرت چنانچه در جای دیگر می فرماید وَ مَكَرُوا مَكْراً وَ مَكَرْنا مَكْراً وَ هُمْ لا يَشْعُرُونَ- نمل آیه ۵۱- و می فرماید وَ مَكَرُوا وَ مَكَرَ اللَّهُ وَ اللَّهُ خَيْرُ الْماكِرِينَ- آل عمران آیه ۴۷.

أَمْ يَحْسَبُونَ أَنَّا لا نَسْمَعُ سِرَّهُمْ وَ نَجْواهُمْ همین نحوی که از مؤمنین پنهان

می کنند و سرا با یکدیگر نجوی می کنند خیال می کنند که نمی شنویم اسرار آنها را.

بَلی وَ رُسُلُنا لَدَیْهِمْ یَکْتُبُونَ و در جای دیگر می فرماید وَ لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسانَ وَ نَعْلَمُ ما تُوَسْوِسُ بِهِ نَفْسُهُ وَ نَحْنُ أَقْرَبُ إِلَیْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِیدِ- إِذْ یَتَلَقَّی الْمُتَلَقِّیانِ عَنِ الْیَمِینِ وَ عَنِ الشِّمالِ قَعِیدٌ ما یَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ إِلَّا لَدَیْهِ رَقِیبٌ عَتِیدٌ- ق آیه ۱۵ الی ۱۷- و در نامه عمل ثبت است وَ یَقُولُونَ یا وَیْلَتَنا ما لِهذَا الْکِتابِ لا یُغادِرُ صَغِیرَةً وَ لا کَبِیرَةً إِلَّا أَحْصاها- کهف آیه ۴۷.

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۸۱] .... ص: ۶۰

قُلْ إِنْ کانَ لِلرَّحْمنِ وَلَدٌ فَأَنَا أَوَّلُ الْعابِدِینَ (۸۱)

بگو اگر بوده باشد از برای خداوند رحمن ولدی پس من اول عبادت کنندگانم.

این آیه شریفه از مشکلات آیات است و اقوال مفسرین بسیار است بعضی گفتند:

قُلْ إِنْ کانَ ان نافیه است یعنی ما کان لِلرَّحْمنِ وَلَدٌ.

فَأَنَا أَوَّلُ الْعابِدِینَ المقرین بوحدانیته و نفی الولد عنه، بعضی گفتند:

معنی این است که اگر بزعم شما از برای او ولد باشد پس آن کسی که مخالف شما است و خدا را بیگانگی عبادت میکند من هستم بعضی گفتند همین نحوی که من اول العابدین نیستم زیرا قبل از من انبیاء و مؤمنین به آنها بودند همین نحو از برای رحمن هم ولدی نیست اگر این دعوی محال را می کنید پس این اولیت من را که محال است باید اعتراف کنید مثل قول اینکه «ان کانت الشمس طالعه فالنهار موجود و لما لم یکن النهار موجودا و لیست الشمس طالعه» و چون من اول العابدین نیستم پس از برای رحمن هم ولدی نیست. بعضی گفتند: معنای اول العابدین آنفین عن عبادته و جاحدین له زیرا اگر از برای او ولد باشد لازمه او تجسم و حدوث است و از واجب الوجودی بیرون است و سزاوار پرستش نیست.

بعضی گفتند: معنی این است که اگر از برای او ولدی بود من اولین کسی بودم که اقرار به آن می کردم زیرا معرفت من از همه شما بیشتر است و چون من اشد

انکار هستم پس نیست از برای او ولدی و این معنی بنظر اقرب می آید زیرا صفات و شئونات الهی باید از جانب خدا باشد و بتوسط وحی به انبیاء برسد و آنها ابلاغ کنند از این جهت گفتیم اسماء اللّه توقیفی است ما از پیش خود نمی توانیم اسمی و صفتی از برای او بگوئیم باید از جانب او برسد و شما که می گوئید که از برای او ولدی هست ملائکه را دختران خدا می دانید آدم و عزیز و عیسی را ابن اللّه می گوئید بلکه خود را ابناء اللّه می شمارید هیچ مدرکی و دلیلی و برهانی بر او ندارید و هیچ پیغمبری همچه دعوایی نداشتند بلکه اولین دعوت تمام انبیاء دعوت به توحید بوده و اللّه العالم.

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۸۲] .... ص: ۶۱

سُبْحانَ رَبِّ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ رَبِّ الْعَرْشِ عَمَّا یَصِفُونَ (۸۲)

منزه است پروردگار آسمانها و زمین و پروردگار عرش از آنچه شما توصیف می کنید یعنی از برای او ولد قرار می دهید.

سُبْحانَ تسبیح و تنزیه حق است از جمیع نقائص امکان و عیوب و احتیاج زیرا از لوازم ولد داشتن جسمیت و مکان و ترکیب و احتیاج است و خداوند از جمیع این عیوب منزه و مبرا است.

رَبِّ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ رَبِّ الْعَرْشِ خالق و موجد و مربی جمیع آنها است بلکه جمیع ما فیها است بلکه جمیع ما سوی اللّه است تمام وفق حکمت و مصلحت و عین صلاح.

عَمَّا یَصِفُونَ این کفار و مشرکین بالاخص یهود و نصاری که العیاذ از برای او شریک قرار داده و او را جسم می دانند و بالای عرش نشسته و در باغ بهشت برای تفریح آمده گردش کند و فردای قیامت بر تخت می نشیند و حکم می کند و او را می بینند و سایر مزخرفات و کفریات خداوند از همه اینها منزه است.

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۸۳] .... ص: ۶۱

فَذَرْهُمْ یَخُوضُوا وَ یَلْعَبُوا حَتَّی یُلاقُوا یَوْمَهُمُ الَّذِی یُوعَدُونَ (۸۳)

پس واگذار آنها را که فرو روند در عقائد باطله خود و بازی کنند در هوا های نفسانیه خود و زخارف دنیوی و مشغول شوند تا اینکه ملاقات کنند روز خود

را که قیامت باشد آنچه به آنها وعده داده شده از عذاب الهی.

فَذَرْهُمْ وظیفه تو مجرد ابلاغ است چنانچه می فرماید وَ ما عَلَی الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلاغُ ولی قساوت قلب، سیاهی دل، حب شهوات، وساوس شیطانی، علاقه دنیوی مانع از قبول است باید آنها را رها کنی.

یَخُوضُوا خوض فرو رفتن و غرق عقائد فاسده شدن که دیگر امید نجات در آنها نیست.

وَ یَلْعَبُوا که می فرماید اعْلَمُوا أَنَّمَا الْحَیاهُ الدُّنْیا لَعِبٌ وَ لَهْوٌ وَ زِینَهٌ وَ تَفاخُرٌ بَیْنَکُمْ وَ تَکاثُرٌ فِی الْأَمْوالِ وَ الْأَوْلادِ- الی قوله تعالی- وَ فِی الْآخِرَهِ عَذابٌ شَدِیدٌ- حدید آیه ۱۹.

حَتَّی یُلاقُوا یَوْمَهُمُ الَّذِی یُوعَدُونَ که یوم القیمه باشد و وعیدهای عذابهای آن روز.

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۸۴] .... ص: ۶۲

وَ هُوَ الَّذِی فِی السَّماءِ إِلهٌ وَ فِی الْأَرْضِ إِلهٌ وَ هُوَ الْحَکِیمُ الْعَلِیمُ (۸۴)

و او است خداوندی که در آسمان اله است و در زمین اله است و او است حکیم علیم.

خداوند تبارک و تعالی الوهیتش منحصر به این افراد مؤمنین بشر نیست در آسمان ملائکه و حمله عرش او را پرستش می کنند و در زمین انبیاء و اولیاء و مؤمنین جن و انس بلکه جمیع حیوانات بلکه جمیع موجودات عالم او را پرستش و تعبیر به وَ هُوَ الَّذِی فِی السَّماءِ إِلهٌ وَ فِی الْأَرْضِ إِلهٌ از باب مثال و الا «لا اله الا اللّه» که گفتیم دلالت مطابقی او توحید عبادتی است و دلالت التزامی او توحید ذاتی و صفاتی و افعالی است و دلالت اقتضایی او تصدیق بجمیع عقائد حقه و اطاعت جمیع اوامر و انتهاء از جمیع مناهی و تسلیم جمیع واردات از بلیات و غیر آنها است.

وَ هُوَ الْحَکِیمُ عالم بجمیع حکم و مصالح.

الْعَلِیمُ که علمش نامتناهی چون عین ذات است.

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۸۵] .... ص: ۶۲

وَ تَبارَکَ الَّذِی لَهُ مُلْکُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ ما بَیْنَهُما وَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَهِ وَ إِلَیْهِ تُرْجَعُونَ (۸۵)

و تبارک و تعالی است آن خداوندی که از برای او است ملک آسمانها و زمین و ما بین این دو و نزد او است علم ساعه که قیامت باشد و به سوی او است بازگشت شماها.

وَ تَبارَکَ دارای جمیع خوبی ها است ذاتا و صفه و افعالا و جمیع برکات از ناحیه او است و عظمت و کبریایی مختص بذات او است.

الَّذِی لَهُ مُلْکُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ خالق و متصرف و نگهبان آنها است هر نوع مشیتش تعلق بگیرد بدون مانع و رادعی.

وَ ما بَیْنَهُما و آنچه بین آسمان و زمین است و آنچه در آسمانها و زمین است و آنچه در عرش و ما فوق عرش عالم مجردات و بالجمله «له ملکوت کل شی ء» بلا استثناء فَسُبْحانَ الَّذِی بِیَدِهِ مَلَکُوتُ کُلِّ شَیْ ءٍ- یس آیه ۸۳- قُلْ مَنْ بِیَدِهِ مَلَکُوتُ کُلِّ شَیْ ءٍ- مؤمنون آیه ۹۰.

وَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَهِ از علوم مختصه بذات اقدس او است و احدی غیر از او نمی داند علم الساعه را که قیامت باشد.

وَ إِلَیْهِ تُرْجَعُونَ بازگشت تمام ممکنات بسوی او است وَ لِلَّهِ مِیراثُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ- آل عمران آیه ۱۷۶- حدید آیه ۱۰.

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۸۶] .... ص : ۶۳

وَ لا یَمْلِکُ الَّذِینَ یَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ الشَّفاعَهَ إِلاَّ مَنْ شَهِدَ بِالْحَقِّ وَ هُمْ یَعْلَمُونَ (۸۶)

و مالک نیستند کسانی که می خوانند از غیر خداوند تبارک و تعالی شفاعت را مگر کسانی که شهادت بحق می دهند و آنها می دانند.

نظر به اینکه مشرکین اصنام خود را که عبادت می کردند می گفتند اینها شفعاء ما هستند نزد خداوند چنانچه می فرماید وَ یَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ ما لا یَضُرُّهُمْ وَ لا یَنْفَعُهُمْ وَ یَقُولُونَ هؤُلاءِ شُفَعاؤُنا عِنْدَ اللَّهِ- یونس آیه ۱۸- خدا می فرماید:

وَ لا یَمْلِکُ الَّذِینَ یَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ الشَّفاعَهَ بلکه خود آن آلهه هم با عبده خود در جهنم هستند چنانچه می فرماید إِنَّکُمْ وَ ما تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ أَنْتُمْ

لَها وارِدُونَ لَوْ كانَ هؤُلاءِ آلِهَةً ما وَرَدُوها وَ كُلٌّ فِيها خالِدُونَ لَهُمْ فِيها زَفِيرٌ وَ هُمْ فِيها لا يَسْمَعُونَ

- انبياء آيه ۹۸ الى ۱۰۰- و نظر به اينكه در اين دو آيه اشكالى متوجه مى شود كه بسيارى ملائكه را مى پرستيدند و نصارى عيسى را و مقتضاى اين آيات اينست كه آنها هم وارد جهنم شوند و مالك شفاعت هم نباشند خداوند در سوره انبياء رفع اشكال اول را فرموده بقوله تعالى إِنَّ الَّذِينَ سَبَقَتْ لَهُمْ مِنَّا الْحُسْنى أُولئِكَ عَنْها مُبْعَدُونَ لا يَسْمَعُونَ حَسِيسَها وَ هُمْ فِي مَا اشْتَهَتْ أَنْفُسُهُمْ خالِدُونَ- انبياء آيه ۱۰۱ و ۱۰۲- و در اين آيه استثناء فرموده.

إِلَّا مَنْ شَهِدَ بِالْحَقِّ وَ هُمْ يَعْلَمُونَ و اين جمله را دو نحو تفسير كرده اند:

يك- اينكه كسانى كه شهادت بحق مى دهند و عالم بحق هستند يعنى قلبا هم معتقد بحق هستند و مثل منافقين نيستند كه شهادت بحق مى دهند و قلبا معتقد نيستند بلكه ظاهر مطابق با باطل است اينها مالك شفاعت هستند. دو- اينكه شفاعت مى كنند كسانى را كه شهادت بحق مى دهند و معتقد بحق هستند.

خلاصه مسئله شفاعت اولا اختلافيست بين عامه و خاصه. بسيارى از عامه منكر اصل شفاعت هستند بواسطه اطلاقات بعض آيات كه نفى شفاعت مى كند مطلقا لكن جواب اينكه اولا اين آيات در حق كفار و مشركين است كه آنها را احدى شفاعت نمى كند و ثانيا اطلاق قابل تقييد است و در آيات صريحا تقييد مى كند مثل وَ لا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنِ ارْتَضى انبياء آيه ۲۹- و مثل يَوْمَئِذٍ لا تَنْفَعُ الشَّفاعَةُ إِلَّا مَنْ أَذِنَ لَهُ الرَّحْمنُ وَ رَضِيَ لَهُ قَوْلًا- طه آيه ۱۰۸- و غير اينها و مسئله شفاعت از ضروريات مذهب شيعه است و دو قسم شفاعت داريم: كبرى و صغرى. اما شفاعت كبرى خاص محمد و آل او است چنانچه تفسير شده مقام محمود به شفاعت كه مى فرمايد عَسى أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقاماً مَحْمُوداً- اسراء آيه ۸۱- و گفتيم در مقام خود كه شفاعت يكى از شئونات مقام محمود است و از پيغمبر است كه فرمود

«ادخرت شفاعتى لاهل الكبائر من امتى»

و در زيارت ائمه دار

د «شفعاء يوم القيمه»

و شفاعت خاصه قرآن و انبياء و مؤمنين و علماء و امثال اينها و بالجمله در باب شفاعت اولا در حق مؤمنين است كه قابليت شفاعت داشته باشند غير مؤمن قابليت ندارد و ثانيا

محتاج به اذن الهی است تا او اذن ندهد شفاعت نمی کنند و ثالثا شفیع باید یک مقام قربی در پیشگاه الهی داشته باشد تا شفاعت او قبول شود و مسئله شفاعت را ما مبسوطا در مجلد سوّم کلم الطیب عنوان دوازدهم از صفحه ۲۳۱ الی ۲۴۵ بیان کرده ایم رجوع فرمائید.

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۸۷] .... ص: ۶۵

وَ لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَهُمْ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ فَأَنَّى يُؤْفَكُونَ (۸۷)

و هر آینه اگر از آنها سؤال کنی کی شما را خلق کرده هر آینه می گویند با تأکید تمام «اللّه» پس چرا دروغ می بندید.

وَ لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَهُمْ البته می دانند که این اصنام آنها مصنوع خود آنها هستند و تراشیده آنها خالق آنها نیستند زیرا قبل از وجود اصنام آنها موجود بودند و صانع اصنام آنها بودند و هکذا پیشینیان آنها لذا با تأکید نون مشدده لَيَقُولُنَّ اللَّهُ و پس از اعتراف به این معنی چرا قائل به الوهیت آنها می شوید.

فَأَنَّى يُؤْفَكُونَ افک نسبت دروغ بغیر دادن مثل نسبت زنا به زن محصنه که عایشه نسبت به ماریه قبطیه داد که این را قذف می گویند و حد شرعی او هشتاد تازیانه است و خداوند در سوره نور از آیه چهارم وَ الَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَناتِ الی آیه ۲۳ وَ لَهُمْ عَذابٌ عَظِيمٌ در بیست آیه شرح آن را بیان فرموده و ما هم شرح کردیم و افک در این آیه نسبت الوهیت است به اصنام و سایر آلهه مشرکین که این نسبت کذب محض است.

[سوره الزخرف (۴۳): آیه ۸۸] .... ص: ۶۵

وَ قِيلِهِ يا رَبِّ إِنَّ هؤُلاءِ قَوْمٌ لا يُؤْمِنُونَ (۸۸)

و گفته شده و ای پروردگار من محقق این کفار و مشرکین قومی هستند که ایمان نمیاورند وَ قِيلِهِ يا رَبِّ قائل وجود مقدس حضرت رسالت است و تعبیر بقیله و نفرمود وَ قالَ الرَّسُولُ برای این است که قبلا حضرت رسالت در پیشگاه احدیت عرض کرده بود خداوند در اینجا نقل کلام او را که گفته او این بوده یا رب.

إِنَّ هؤُلاءِ اشاره به مشرکین و کفار یهود و نصاری است که اینها.

قَوْمٌ لا- يُؤْمِنُونَ يعنى من مأيوس هستم از ايمان اينها و قساوت قلب اينها و سياهى دل اينها و كبر و نخوت و هواهاى نفسانيه و حب شهوات و كثرت معاصى و طغيان آنها و معايب ديگر مانع از قبولى ايمان اينها مى شود چنانچه حضرت نوح هم همين شكايت را در پيشگاه احديت داشت كه عرض كرد قالَ نُوحٌ رَبِّ إِنَّهُمْ عَصَوْنِى وَ اتَّبَعُوا مَنْ لَمْ يَزِدْهُ مالُهُ وَ وَلَدُهُ إِلَّا خَساراً الى اخر الآيات نوح آيه ٢-.

[سوره الزخرف (۴۳): آيه ۸۹] .... ص : ۶۶

فَاصْفَحْ عَنْهُمْ وَ قُلْ سَلامٌ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ (٨٩)

پس صرفنظر كن از، آنها و رو برگردان و بگو سلام پس زود باشد كه بر آنها معلوم شود.

فَاصْفَحْ عَنْهُمْ اعراض است و متعرض آنها نشدن چنانچه مى فرمايد وَ أَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ- انعام آيه ١٠۶- و مى فرمايد خُذِ الْعَفْوَ وَ أْمُرْ بِالْعُرْفِ وَ أَعْرِضْ عَنِ الْجاهِلِينَ- اعراف ١٩٨- و مى فرمايد فَاصْدَعْ بِما تُؤْمَرُ وَ أَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ- حجر آيه ٩۴-. اشكال: بعضى گفتند اين آيات منافى است با امر جهاد كه مى فرمايد يا أَيُّهَا النَّبِيُّ جاهِدِ الْكُفَّارَ وَ الْمُنافِقِينَ وَ اغْلُظْ عَلَيْهِمْ- توبه آيه ٧۴- تحريم آيه ٩- و ساير آيات جهاد. جواب: بعضى گفتند اين آيات منسوخ شده به آيات جهاد لكن ما مى گوئيم به اينكه اولا نوع مجاهدات حضرت دفاعى بود آنها مى آمدند براى دفع آنها مسلمين مثل بدر و احزاب و احد و ثانيا آنها اذيت و آزار بمسلمانان مى كردند يا در مقام اضلال آنها و ارجاع آنها به كفر و شرك بودند جهاد براى دفع شر آنها بود و ثالثا در موارد جهاد دعوت به اسلام بود و احتمال تأثير مى رفت و بسيارى هم از ترس جهاد يا از جهات ديگر بشرف اسلام مشرف مى شدند و اين آيات در زمينه يأس است كه بكلى از قابليت هدايت افتاده اند.

وَ قُلْ سَلامٌ بعضى گفتند سلام اعراض و جدايى است لكن ظاهرا مراد اين باشد كه شما از دست ما سالم و ما هم از دست شما سالم باشيم يعنى كارى بكار يكديگر نداشته باشيم بزبان عوام تو آن طرف جوى و من اينطرف نه شما به ما اذيت كنيد نه ما با شما كارى داشته باشيم.

فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ زود باشد بدانند یعنی حق برای آنها مکشوف شود بعذابهای دنیایی یا حین نزع یا در قیامت. اقول: الان بغته الهام شد که آیات جهاد در موردی بود که در نسل آنها مؤمنی پیدا نمی شد که لا يَلِدُوا إِلَّا فاجِراً كَفَّاراً نوح آیه ۲۸- و این آیات برای این باشد که در نسل آنها و لو به هفتاد واسطه مؤمنی بوجود آید.

هذا آخر ما اردنا ایراده فی تلک السوره الشریفه و یتلوه انشاء اللَّه تعالی سوره حم دخان و بقیه السور بفضله و کرمه و توفیقه و تسدیده و تأییده و الحمد للَّه اولا و آخرا و ظاهرا و باطنا و الصلاه و السلام علی النبی الاکرم و علی آله الطاهرین و اللعن علی اعدائهم اجمعین و انا الحقیر الفقیر السید عبد الحسین طیّب غفر له و لابویه و من تعلق به.

ص: ۶۸

سوره دخان مکیه و هی تسع و خمسون آیه .... ص : ۶۹

اشاره

ص: ۶۹

بسم اللَّه و باللّه، و الصلاه علی رسول اللَّه، و علی آله آل اللَّه، و اللعن علی أعدائهم أعداء اللَّه.

[سوره الدخان (۴۴): آیات ۱ تا ۳] .... ص: ۷۰

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِیمِ

حم (۱) وَ الْکِتابِ الْمُبِینِ (۲) إِنَّا أَنْزَلْناهُ فِی لَیْلَهٍ مُبارَکَهٍ إِنَّا کُنَّا مُنْذِرِینَ (۳)

امّا کلام در فضل آن از ابن بابویه مسندا از حضرت باقر (ع) فرمود:

«من قرأ سوره الدّخان فی فرائضه و نوافله بعثه اللَّه من الامنین یوم القیامه و حاسبه حسابا یسیرا و اعطاه کتابه بیمینه»

و اخبار زیادی از خواصّ القرآن از پیغمبر و از حضرت صادق وارد شده لکن سند ندارد و صرف نظر کردیم.

و در اعمال ماه رمضان دارد که هر شب صد مرتبه این سوره تلاوت شود و مخصوصا در شب بیست و سوم تلاوت این سوره مبارکه وارد شده و در روایت أبی بصیر از حضرت صادق (ع) فرمود:

«الحوامیم ریحان القرآن فاحمدوا اللَّه و اشکروه بحفظها و تلاوتها و انّ العبد لیقوم یقرأ الحوامیم فیخرج من فیه أطیب من المسک الاذفر و العنبر، و انّ اللَّه لیرحم تالیها و قارئها و یرحم جیرانه و أصدقاءه و معارفه و کلّ حمیم او قریب له و انّه فی القیامه یستغفر له العرش و الکرسی و ملائکه اللَّه المقربین».

حم: گفتیم از رموز قرآن است لا یعلمها الّا الرّاسخون فی العلم.

وَ الْکِتابِ الْمُبِینِ و او قسم است، و کتاب مبین قرآن مجید است که یکی از اسامی او کتاب است و مبین است چون حقایق را بیان میفرماید، در هر قسمتی در قسمت عقاید، اخلاق، فرائض، أحکام، حدود، دیات، قصص، مواعظ و غیر اینها.

إِنَّا أَنْزَلْناهُ فِی لَیْلَهٍ مُبارَکَهٍ که لیله القدر است بدلیل قوله تعالی: إِنَّا أَنْزَلْناهُ

فِی لَیْلَهِ الْقَدْرِ

و این لیله مبارکه و لیله القدر در شهر رمضان است بدلیل قوله تعالی: شَهْرُ رَمَضانَ الَّذِی أُنْزِلَ فِیهِ الْقُرْآنُ هُدیً لِلنَّاسِ وَ بَیِّناتٍ مِنَ الْهُدی وَ الْفُرْقانِ بقره آیه ۱۸۱، و مرجع ضمیر إِنَّا أَنْزَلْناهُ قرآن است بدلیل آیه قبل: وَ الْکِتابِ الْمُبِینِ. و اختلاف شد بین عامّه و خاصّه در تعیین شب قدر اکثر عامّه گفتند شب بیست و هفتم رمضان است بواسطه روایت عایشه از پیغمبر، بعضی گفتند:

شب اوّل، بعضی شب نیمه، بعضی گفتند: میان شبهای رمضان مخفی است. و امّا نزد خاصّه از سه شب که نوزده و بیست و یکم و بیست و سوّم باشد بیرون نیست، و أخبار وارده از ائمه اطهار چهار دسته است.

۱- بین این سه شب. ۲- بین شب بیست و یکم و بیست و سوّم. ۳-

خصوص شب بیست و سوّم. ۴- هر سه شب مدخلیت دارد شب نوزدهم تقدیر میشود شب بیست و یکم منجز میشود شب بیست سوّم تعیین میگردد. و بقیه کلام در فضیلت این شب و اعمال خاصّه بآن و کیفیت تقدیر امور در آن و سایر خصوصیّاتش اگر عمر اقتضا کرد و توفیق شامل شد در سوره مبارکه قدر بیان میشود انشاء اللّه تعالی، و عقیده ما وفق مشهور بین علما خصوص شب بیست و سوم است.

و تعبیر به مبارکه برای این است که برکات الهی در این سال برای جمیع بندگان تقدیر میشود لکن با یک شرط که للّه المشیّه فی البداء و التّبدیل و التّغییر بمقتضی الحکم و المصالح و برای این است که اعمال و عبادات در این شب بسیار با برکت میشود بدلیل قوله تعالی: لَیْلَهُ الْقَدْرِ خَیْرٌ مِنْ أَلْفِ شَهْرٍ که در أخبار تفسیر شده که عبادت شب قدر بهتر است از عبادت هزار ماه که در او شب قدر نباشد، یعنی اگر کسی هزار ماه عبادت کند بدون شبهای قدرش برابری نمیکند با عبادت شب قدر.

إِنَّا کُنَّا مُنْذِرِینَ انذار خبر دادن از عواقب و آثار شرک و کفر و طغیان و ضلالت و معاصی و نافرمانی خدا است مقابل بشارت که خبر دادن از فوائد و نتایج ایمان و اطاعت است. و گفتیم که: آثار و عواقب شرک و کفر و معاصی بسیار است امّا در دنیا سیاهی و قساوت قلب و تسلّط شیطان و بعد از رحمت خدا

و نزول بليات و سلب نعم، و امّا در آخرت عذاب سخت و غضب الهى است و خداوند بتوسّط عقل كه رسول باطنى است و مميز بين خير و شرّ و نفع و ضرر و حسن و قبح و سعادت و شقاوت است، و بتوسّط انبياء كه عقل خارجى هستند امورى كه مورث اين مفاسد ميشود خبر ميدهد كه اطلاق منذر و مبشّر بر خدا ميشود، و هم بر انبياء و أولياء و علماء كه از جانب او خبر ميدهند، و هم بر ملائكه كه خبر ميآورند و بسا الهامات قلبى مى كنند، و هم بر عقل كه تميز ميدهد.

[سوره الدخان (۴۴): آيه ۴] .... ص : ۷۲

فِيها يُفْرَقُ كُلُّ أَمْرٍ حَكِيمٍ (۴)

در آن ليله مباركه و ليله القدر خداوند جدا مى فرمايد تمام امورى كه در سال براى هر يک تقدير فرموده موافق حكمت و مصلحت. اين آيه شريفه صريح يا كالصريح است در اين كه در شب قدر و ليله مباركه تقدير امور ميشود كه در سال بر هر يک از بندگان آنچه مقرر فرموده واقع ميشود از موت و حياه، صحت و مرض، غنا و فقر، نعمت و بلا، عزت و ذلت كه معناى فِيها يُفْرَقُ كُلُّ أَمْرٍ حَكِيمٍ است و تعبير. بحكيم براى اين است كه تمام وفق حكمت و مصلحت است، و معناى قدر همان تقدير امور است نه تقدير بمعناى تضييق باشد كه ميفرمايد: وَ مَنْ قُدِرَ عَلَيْهِ رِزْقُهُ فَلْيُنْفِقْ مِمَّا آتاهُ اللَّهُ طلاق آيه ۷، و نه بمعنى قدر و منزلت.

[سوره الدخان (۴۴): آيه ۵] .... ص : ۷۲

أَمْراً مِنْ عِنْدِنا إِنَّا كُنَّا مُرْسِلِينَ (۵)

اين كلّ امر كه تفريق ميشود در ليله مباركه امرى است از نزد ما محقّقا ما هستيم ارسال كننده. اين آيه اشاره باين است كه تقدير امور بدست ما است ما شاء اللَّه كان و ما لم يشأ لم يكن نه بتدبير شما و نه بكسب شما و نه بامراء شما و نه بتقلّبات شما و نه بشانس شما مثل قارون نباشد كه بگويد: إِنَّما أُوتِيتُهُ عَلى عِلْمٍ عِنْدِى قصص آيه ۷۸. ما قَطَعْتُمْ مِنْ لِينَةٍ أَوْ تَرَكْتُمُوها قائِمَةً عَلى أُصُولِها فَبِإِذْنِ اللَّهِ حشر آيه ۵. چنان كه مكرّر در باب توحيد أفعالى گفته شده كه غنى و فقر، عزّت و ذلّت، صحّت و مرض، نعمت و بلا، حياه و موت تابع مشيّت حق است حتى در افعال اختيارى عبد، نه جبر است كه انسان هيچ اختيارى نداشته باشد و نه تفويض كه بدست انسان باشد بل أمر بين الامرين كه انسان باختيار خود انجام ميدهد لكن

تا مشیّت حقّ تعلّق نگیرد تحقّق پیدا نمیکند چه بسا انسان امری را کمال جدیت میکند و تمام وسائل آن فراهم میشود و مع ذلک تحقّق پیدا نمیکند بلکه نتیجه بعکس میدهد که بفرمایش امیر المؤمنین:

(فعلمت أن المدبّر غیری).

أَمْراً مِنْ عِنْدِنا کلیه امور از جانب او است.

إِنَّا کُنَّا مُرْسِلِینَ بالاخصّ أفعالی که از اختیار عبد بیرون است مثل باران و سعه و ضیق ارزاق و غیر اینها.

[سوره الدخان (۴۴): آیه ۶] .... ص : ۷۳

رَحْمَةً مِنْ رَبِّکَ إِنَّهُ هُوَ السَّمِیعُ الْعَلِیمُ (۶)

رحمتی است از پروردگار او شنوای دانا است.

رَحْمَةً مِنْ رَبِّکَ این تقدیر امور و ارسال آنها از رحمت پروردگار تو است که رحمتش وسعت دارد کلّ شیئی لکن قابلیّت محل لازم دارد چنانچه میفرماید وَ رَحْمَتِی وَسِعَتْ کُلَّ شَیْ ءٍ فَسَأَکْتُبُها لِلَّذِینَ یَتَّقُونَ وَ یُؤْتُونَ الزَّکاهَ وَ الَّذِینَ هُمْ بِآیاتِنا یُؤْمِنُونَ اعراف آیه ۱۵۵. و میفرماید: یَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ یَشاءُ وَ اللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِیمِ آل عمران، آیه ۶۷. و اوّل قرآن خداوند خود را میستاید بصفت رحیمیّت و رحمانیت، رحیم برای شمول و عموم و سعه رحمت است و رحمن برای ثبات و بقاء و دوام رحمت است در کلمه بسمله و تفصیل آن در مجلد اوّل این تفسیر در سوره حمد گذشت.

إِنَّهُ هُوَ السَّمِیعُ الْعَلِیمُ چند صفت است که منتزع از علم است سمیع یعنی عالم بمسموعات، بصیر عالم بمبصرات، خبیر عالم بقضایا، حکیم عالم بمصالح و مفاسد. مرید عالم بصلاح و علم او احاطه بکلّ شی ء دارد وَ أَنَّ اللَّهَ قَدْ أَحاطَ بِکُلِّ شَیْ ءٍ عِلْماً طلاق، آیه ۱۲. بلکه علم هم منتزع از ذات است که صرف الوجود است صفه زایده نیست، و در باب توحید صفاتی گفتیم: که جمیع صفات کمالیّه عین ذات و منتزع از ذات که امیر المؤمنین (ع) فرمود در خطبه نهج البلاغه:

«و کمال توحیده نفی الصّفات عنه لشهاده کلّ صفه أنّها غیر الموصوف و شهاده کلّ موصوف أنّه غیر الصّفه، فمن وصفه فقد قرنه، و من قرنه فقد جزّاه، و من جزّاه فقد جهله».

. الخطبه.

[سوره الدخان (۴۴): آیه ۷] .... ص : ۷۴

رَبِّ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ ما بَيْنَهُما إِنْ كُنْتُمْ مُوقِنِينَ (۷)

آن پروردگار تو پروردگار آسمانها و زمین است و آنچه بین آن دو است اگر بودید شما که یقین داشتید.

رَبِّ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ ما بَيْنَهُما ربّ بمعنی مربّی است تربیت کننده خداوند تبارک و تعالی تمام ماهیّات امکانیّه را اوّلا از کتم عدم بعرصه وجود آورده، و لباس هستی بقامت آنها پوشید و گفتند: الماهیّه من حیث هی لیست الّا هی فتاره یحکم بأنّها معدومه و اخری بأنها موجوده، و مراد از ماهیّت حدّ وجود است که اگر موجود شد وجودش محدود است و این سرتاسر ممکنات را شامل میشود، فقط وجود غیر محدود وجود حقّ است و لذا ماهیّت ندارد و صرف وجود و محض وجود و بحت وجود است غیر متناهی است نه اوّل دارد و نه آخر همیشه بوده و همیشه هست، و ثانیا نگهبان و حافظ و مبقی آنها است که پس از ایجاد آن بآن اضافه وجود میکند که اگر آنی اضافه نفرمود نیست صرف میشود: اگر نازی کند از هم فرو ریزند قالب ها. و ثالثا از مقام قابلیّت و استعداد بمقام فعلیّت و رشد و کمال میرساند لذا مربّی جمیع عوالم امکانیه است، و سماوات عوالم علویّه از مجرّدات و ملائکه و کرات جویّه و آنچه در عالم بالا خلق فرموده، و أرض عالم سفلی است و ما بینهما از عالم هوا و باران و ریاح و ابرها و غیر اینها از جنّ و انس و حیوانات و نباتات و جمادات و معادن و میاه الی ما شاء اللّه.

إِنْ كُنْتُمْ مُوقِنِينَ یعنی باید یقین داشته باشید بربوبیّت او، و یقین بالاترین مقامات انسانی است و از برای یقین سه مرتبه است: علم الیقین، عین الیقین، حق الیقین. برای تقریب بذهن مثالی میزنند مثل آتش که یک قسمتی را آتش گرفته آنهایی که آتش را مشاهده نمیکنند لکن دود او را و بوی سوختن او را و حرارت او را درک کنند این مقام علم الیقین است که از آثار پی بمؤثر میبرند از آثار قدرت الهی در عالم وجود پی بوجود قادر متعالی میبرند که:

برگ درختان سبز در نظر هوشیار هر ورقش دفتری است معرفت کردگار

و آنهایی که مشاهده میکنند آتش را مقام عین الیقین است که بچشم دل خدا را می بینند که فرمود:

«عمیت عین لا تراک»

و فرمود:

«ما رأیت شیئا الّا و رأیت اللّه قبله و بعده و معه»

و فرمود:

«ما أعبد ربّا لم أره»

و آنهایی که میانه آتش میسوزند مقام حق الیقین است که فرمود:

«و نحن أقرب الیه من حبل الورید»

ق، آیه ۱۵. و میفرماید: ما یَکُونُ مِنْ نَجْوی ثَلاثَهٍ إِلَّا هُوَ رابِعُهُمْ وَ لا خَمْسَهٍ إِلَّا هُوَ سادِسُهُمْ وَ لا أَدْنی مِنْ ذلِکَ وَ لا أَکْثَرَ إِلَّا هُوَ مَعَهُمْ أَیْنَ ما کانُوا مجادله، آیه ۸.

مقام احاطه بجمیع موجودات.

یار نزدیک تر از من بمن است این عجب تر که من از وی دورم و علامت یقین است که در هیچ حالی غفلت و فراموشی نباشد.

[سوره الدخان (۴۴): آیه ۸] .... ص : ۷۵

لا إِلهَ إِلَّا هُوَ یُحْیِی وَ یُمِیتُ رَبُّکُمْ وَ رَبُّ آبائِکُمُ الْأَوَّلِینَ (۸)

نیست الهی مگر او زنده میکند و میمیراند پروردگار شما و پروردگار آباء پیشینیان شما.

لا- إِلهَ إِلَّا هُوَ کلمه طیّبه و کلمه اخلاص و کلمه توحید و اوّلین کلمه که تمام انبیاء مأمور به دعوت او بودند، و در حدیث سلسله الذهب دارد که فرمود:

«کلمه لا اله الّا اللّه حصنی و من قالها دخل فی حصنی و من دخل فی حصنی أمن من عذابی»

سپس حضرت رضا فرمود:

«بشرطها و شروطها و أنا من شروطها»

ظاهرا شرطش اعتقاد برسالت باشد، شروطش اعتقاد بامامت ائمّه اثنی عشر و سایر عقاید حقّه، و مکرّر گفته ایم که: این کلمه سه دلالت دارد مطابقی- توحید عبادتی، التزامی- سایر اقسام توحید ذاتی و صفاتی و افعالی و نظری، اقتضایی- جمیع عقاید حقّه و تصدیق جمیع فرمایشات و اوامر و نواهی او.

یُحْیِی وَ یُمِیتُ دو نحوه احیاء و اماته داریم یکی حیات و ممات حیوانی که زنده میکند و میمیراند، و یکی حیات و ممات روحی انسانی که بایمان و تقوی و اعمال صالحه زنده میشود و بشرک و کفر و ضلالت و فسق و فجور و طغیان میمیرد.

ص: ۷۵

رَبُّكُمْ وَ رَبُّ آبائِكُمُ الْأَوَّلِينَ از آدم تا پدران بلاـ واسطه شما بلكه در لسان حكما آباء سبعه و امّهات أربعه ميگويند. سبع سماوات و عناصر اربعه.

[سوره الدخان (۴۴): آيه ۹] .... ص : ۷۶

بَلْ هُمْ فِي شَكٍّ يَلْعَبُونَ (۹)

بلكه اينها در شك هستند، و لعب و لهو و بازى ميكنند، و كفّار و مشركين و ارباب ضلال چون مدرك معتبرى و دليل متقنى بر مسلك خود ندارند يقين بعقيده خود ندارند و شاكّ در مذهب خود هستند چنانچه ميفرمايد وَ ما لَهُمْ بِذلِكَ مِنْ عِلْمٍ إِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ جاثيه، آيه ۲۳، بلكه بسيارى از آنها حق براى آنها مكشوف شده و از روى عناد و عصبيّت و كبر و نخوت و عجب انكار ميكنند كه كفر جحودى دارند مثل يهود كه اكثرا فهميدند حقانيت اسلام را زيرا در كتب خود بشاراتى بوجود مقدّس پيغمبر اسلام داده شده كه ما در مجلد اوّل كلم الطيّب از كتب آنها نقل كرده ايم لكن چون ديدند اين رسول محترم از بنى اسرائيل نيست و از بنى اسماعيل است انكار كردند، و مثل فرعون و فرعونيان كه ميفرمايد: وَ جَحَدُوا بِها وَ اسْتَيْقَنَتْها أَنْفُسُهُمْ ظُلْماً وَ عُلُوًّا نمل آيه ۱۴.

بَلْ هُمْ فِي شَكٍّ شك در اينجا مقابل علم است شامل ظنّ و شكّ بمعنى أخص و وهم ميشود.

يَلْعَبُونَ دين را ملعبه خود قرار دادند چنانچه امروز اين نوع در جامعه ما بسيار هستند.

[سوره الدخان (۴۴): آيه ۱۰] .... ص : ۷۶

فَارْتَقِبْ يَوْمَ تَأْتِي السَّماءُ بِدُخانٍ مُبِينٍ (۱۰)

پس انتظار داشته باش روزى را كه ميآيد آسمان بدودى آشكارا.

انسان در موقعى كه وحشت و اضطرابى پيدا كند اضطراب شديد و وحشت زياد كه ديگر چشمش نميبيند، و عالم در نظرش تاريك و ظلمانى ميشود و يك دودى جلو چشم او احداث ميشود كه نظر ميكند بطرف بالا جز دود نميبيند آسمان در نظرش تيره و تار ميشود و اين پيش آمد ممكن است در دو موقع اتفاق افتد يكى در روز محشر براى كفّار و مشركين و أصحاب جحيم چون سر از قبر درآرند و اوضاع محشر را مشاهده كنند و عذاب هاى وارده بر آنها چشم ها تيره و تار شود،

و آنها را فرو گیرد یک دودی در نظرشان پیش میآید، و بعید نیست بگوئیم: چون اینها را میبرند طرف چپ صحرای محشر نزدیک جهنّم دود سیاهی از جهنّم بالا- میرود تمام این قسمت را فرو میگیرد و جلو چشم آنها را میگیرد دیگر جایی را نمی بینند، و این معنی أقرب بنظر میآید از دو راه یکی اینکه معنی اوّل حقیقتا دود نیست بنظر آنها تیره و تار میآید ولی این معنی حقیقتا دود است و روی چشم آنها را میگیرد و آیه شریفه میفرماید: فَارْتَقِبْ یَوْمَ تَأْتِی السَّماءُ بِدُخانٍ مُبِینٍ و ظاهر آیه این است که حقیقتا دود است. دلیل دوّم آیه بعد که میفرماید:

[سوره الدخان (۴۴): آیه ۱۱] .... صر : ۷۷

یَغْشَی النَّاسَ هذا عَذابٌ أَلِیمٌ (۱۱)

که این دخان فرو میگیرد ناس را این است عذاب دردناک.

و امّا موقع دوّم در دوره رجعت است که کسانی که از کفّار و ظلمه رجعت میکنند، در حدیث از ابن شهر آشوب که میگوید: روی عن النّبیّ (ص) و حدیث مفصّل است و خلاصه آن این است که این هایی که رجعت میکنند از کفّار و ظالمین آن قدر مبتلا بجوع و گرسنگی میشوند که چشم آنها تار میشود، و باندازیی که سگ های مرده و جیفه های گندیده و استخوانهای مردگان را میخورند حتّی زنهای آنها اطفال خود را میخورند، و عالم بنظر آنها دودی میآید. لکن این حدیث اوّلا سند ندارد چون میگوید: روی عن النّبیّ، و ثانیا بسیار بعید است.

[سوره الدخان (۴۴): آیه ۱۲] .... ص : ۷۷

رَبَّنَا اکْشِفْ عَنَّا الْعَذابَ إِنَّا مُؤْمِنُونَ (۱۲)

پروردگارا عذاب را از ما برطرف فرما محققا ما مؤمن میشویم.

در باب توبه گفتیم: توبه قبول میشود قبل از معاینه و قبل از نزول عذاب امّا بعد المعاینه و بعد نزول العذاب و بعد از موت دیگر مورد قبول نیست.

امّا بعد المعاینه لقوله تعالی وَ لَیْسَتِ التَّوْبَهُ لِلَّذِینَ یَعْمَلُونَ السَّیِّئاتِ حَتَّی إِذا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قالَ إِنِّی تُبْتُ الْآنَ وَ لَا الَّذِینَ یَمُوتُونَ وَ هُمْ کُفَّارٌ نساء آیه ۲۲.

و امّا بعد نزول العذاب لقوله تعالی: إِنَّ الَّذِینَ حَقَّتْ عَلَیْهِمْ کَلِمَتُ رَبِّکَ (الی قوله) حَتَّی یَرَوُا الْعَذابَ الْأَلِیمَ فَلَوْ لا کانَتْ قَرْیَهٌ آمَنَتْ فَنَفَعَها إِیمانُها إِلَّا

قَوْمَ يُونُسَ

... الايه يونس آيه ۹۶ و ۹۷ و لقوله تعالى:

آلْآنَ وَ قَدْ عَصَيْتَ قَبْلُ در حق فرعون در موقعى كه حَتَّى إِذا أَدْرَكَهُ الْغَرَقُ قالَ آمَنْتُ أَنَّهُ لا إِلهَ إِلَّا الَّذِى آمَنَتْ بِهِ بَنُوا إِسْرائِيلَ وَ أَنَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ يونس آيه ۹۰ و غير اينها از آيات.

رَبَّنَا اكْشِفْ عَنَّا الْعَذابَ إِنَّا مُؤْمِنُونَ.

تنبيه: افعال انسانى چه قلبى باشد مثل ايمان و كفر، و چه نفسى باشد مثل اخلاق حميده و رذيله، و چه جوارحى باشد مثل افعال و اعمال هر كدام تأثيراتى دارد خوبش تأثير خوب و بدش آثار بد، بايد اوّلا آن فعل تحقّق پيدا كند پس از آن اثر ببخشد اين كفّار بعد از كفر و شرك و ظلم و فسق و فجور آثارش را در قيامت بلكه در حال معاينه در حال نزول عذاب مشاهده ميكنند، تمنّى ميكنند كه اين آثار برداشته شود بعدا تغيير دهند، قبلا بايد تغيير داد تا اين آثار مترتب نشود، بايد زهر نخورد تا نميرد نه بعد از خوردن و مردن بگويد: ديگر زهر نميخورم.

[سوره الدخان (۴۴): آيه ۱۳ .... ص: ۷۸

أَنَّى لَهُمُ الذِّكْرى وَ قَدْ جاءَهُمْ رَسُولٌ مُبِينٌ (۱۳)

چه نحوه از براى آنها ياد آورى شود و حال آنكه آمد آنها را پيغمبر واضح روشن.

أَنَّى لَهُمُ الذِّكْرى اشاره به اينكه هرگز آنها متذكر نميشوند بواسطه قساوت قلب و سياهى دل و حبّ نفس، و كبر و نخوت و متابعت هواهاى نفسانى و وساوس شيطانى و علاقه دنيوى، اگر متذكر ميشدند آن وقتى بود كه:

وَ قَدْ جاءَهُمْ رَسُولٌ مُبِينٌ لذا ميفرمايد: وَ لَوْ رُدُّوا لَعادُوا لِما نُهُوا عَنْهُ وَ إِنَّهُمْ لَكاذِبُونَ انعام آيه ۲۸. و سرش اين است كه اين صفات خبيثه و عقايد باطله و اعمال شنيعه ملكه شده و رسوخ در قلب كرده و تغيير پذير نيست و بر فرض برگردند بدنيا خيال ميكنند كه اين دستگاه آخرت و عذاب خوابى بوده ديده اند بلكه فراموش ميكنند، اگر قابليت هدايت داشتند همان معجزات انبياء كافى بود بر هدايت آنها.

[سوره الدخان (۴۴): آیه ۱۴ .... ص : ۷۹

ثُمَّ تَوَلَّوْا عَنْهُ وَ قالُوا مُعَلَّمٌ مَجْنُونٌ (۱۴)

پس از اینکه آمد آنها را رسول مبین اعراض کردند و پشت کردند از او و در حق او گفتند: تعلیم گرفته از دیگران و دیوانه شده، تمام انبیاء از نوح هود صالح ابراهیم لوط شعیب موسی گرفتار این نوع کفّار و مشرکین بودند که اوّلا اعتنایی بفرمایشات آنها نمیکردند و توجّهی نداشتند و اعراض میکردند، و ثانیا نسبت های ناروا بآنها میدادند چنانچه نوح عرض میکند به پروردگار خود: قالَ رَبِّ إِنِّی دَعَوْتُ قَوْمِی لَیْلًا وَ نَهاراً فَلَمْ یَزِدْهُمْ دُعائِی إِلَّا فِراراً وَ إِنِّی کُلَّما دَعَوْتُهُمْ لِتَغْفِرَ لَهُمْ جَعَلُوا أَصابِعَهُمْ فِی آذانِهِمْ وَ اسْتَغْشَوْا ثِیابَهُمْ ... الی آخر الآیات نوح آیه ۵. و بابراهیم آزر گفت:

قالَ أَ راغِبٌ أَنْتَ عَنْ آلِهَتِی یا إِبْراهِیمُ لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ لَأَرْجُمَنَّکَ وَ اهْجُرْنِی مَلِیًّا مریم آیه ۴۷. یهود گفتند قومش: وَ ما نَحْنُ بِتارِکِی آلِهَتِنا عَنْ قَوْلِکَ وَ ما نَحْنُ لَکَ بِمُؤْمِنِینَ إِنْ نَقُولُ إِلَّا اعْتَراکَ بَعْضُ آلِهَتِنا بِسُوءٍ (الی قوله تعالی) وَ تِلْکَ عادٌ جَحَدُوا بِآیاتِ رَبِّهِمْ وَ عَصَوْا رُسُلَهُ وَ اتَّبَعُوا أَمْرَ کُلِّ جَبَّارٍ عَنِیدٍ هود آیه ۵۶ الی ۶۲. و هکذا نسبت بصالح و ابراهیم و لوط و شعیب و موسی و عیسی حتی در مورد پیغمبر اکرم (ص): وَ قالَ الَّذِینَ کَفَرُوا لا تَسْمَعُوا لِهذَا الْقُرْآنِ فصّلت آیه ۲۵. وَ قالَ الَّذِینَ کَفَرُوا إِنْ هَذا إِلَّا إِفْکٌ افْتَراهُ وَ أَعانَهُ عَلَیْهِ قَوْمٌ آخَرُونَ فرقان آیه ۵. و غیر اینها از آیات.

و ثانیا نسبت های ناروا میدادند ساحر مجنون مفتری و غیر اینها لذا میفرماید:

ثُمَّ تَوَلَّوْا عَنْهُ که اعراض و بی اعتنایی و رو برگردانی این فعل آنها بود، و امّا قول آنها:

وَ قالُوا مُعَلَّمٌ از دیگران فرا گرفته و تعلّم کرده (مجنون) دیوانه شده.

[سوره الدخان (۴۴): آیات ۱۵ تا ۱۶ .... ص : ۷۹

إِنَّا کاشِفُوا الْعَذابِ قَلِیلًا إِنَّکُمْ عائِدُونَ (۱۵) یَوْمَ نَبْطِشُ الْبَطْشَةَ الْکُبْری إِنَّا مُنْتَقِمُونَ (۱۶)

بدرستی که ما برطرف میکنیم عذاب را مدّت قلیلی بدرستی که شما عود میکنید روزی که میگیریم شما را بسرعت و عنف گرفتن بزرگی بدرستی که ما انتقام

میکشیم.

توضیح کلام: این که انسان که مریض میشود این امراض چند قسم است یک قسم امراضی است که قابل معالجه است اگر در مقام معالجه برآید رفع می شود:

و اگر معالجه نکرد یا باین مرض باقی میماند یا زیاد میشود. و یک قسم امراضی است که قابل معالجه نیست این هم یا بهمین مرض باقی است یا زیاد میشود، و یک قسم امراضی است که باعث تلف میشود، اینها امراض جسمانی بدنی است و همین اقسام در امراض روحی هست مثل شرک و کفر و ضلالت و معاصی تمام امراضی روحی است. اما تا مادامی که باب توبه مفتوح است قابل معالجه هست اگر از آنها توبه کرد و ایمان آورد و دست از ظلم کشید و تدارک کرد و هدایت شد و تقوی پیدا کرد معالجه میشود و سالم میگردد، و اگر معالجه نکرد و بهمان حال باقی ماند روحش بهمان مرض باقی میماند بلکه روزبروز زیاد میشود و لذا در خبر دارد:

«دائکم الذنوب و دوائکم الاستغفار»

و اگر از قابلیت هدایت و ایمان و تقوی افتاد بواسطه قساوت قلب سیاهی دل که در خبر دارد:

«لا یرجی بخیر و صار قلبه معکوسا»

بهمین مرض میماند و چه بسا باعث هلاکت ابدی میشود بلکه روز بروز شدّت و زیادتی پیدا میکند لذا میفرماید:

إِنَّا کاشِفُوا الْعَذابِ قَلِیلًا بلاهایی که در اثر این امراض متوجّه شده خداوند برطرف میکند چند صباحی.

إِنَّکُمْ عائِدُونَ شما کفّار و فسّاق و ارباب ضلال بهمان کفر و فسق و ضلالت برمیگردید: وَ إِذا مَسَّ الْإِنْسانَ الضُّرُّ دَعانا لِجَنْبِهِ أَوْ قاعِداً أَوْ قائِماً فَلَمَّا کَشَفْنا عَنْهُ ضُرَّهُ مَرَّ کَأَنْ لَمْ یَدْعُنا إِلی ضُرٍّ مَسَّهُ یونس آیه ۱۲.

یَوْمَ نَبْطِشُ الْبَطْشَهَ الْکُبْری بطش اخذ بقوّت و سرعت و شدت است اشاره بیوم القیامه است که بطشه کبری است.

إِنَّا مُنْتَقِمُونَ انتقام خدا سخت است

[سوره الدخان (۴۴): آیه ۱۷].... ص: ۸۰

وَ لَقَدْ فَتَنَّا قَبْلَهُمْ قَوْمَ فِرْعَوْنَ وَ جاءَهُمْ رَسُولٌ کَرِیمٌ (۱۷)

و هر آینه بتحقیق ما مبتلا کردیم پیش از اینها قوم فرعون را و آمد آنها

را پیغمبر محترمی.

وَ لَقَدْ فَتَنَّا قَبْلَهُمْ قَوْمَ فِرْعَوْنَ از برای فتنه معانی بسیاری دارد:

۱- بمعنی فساد و ظلم و اذیّت مثل آیه شریفه: إِنَّ الَّذِینَ فَتَنُوا الْمُؤْمِنِینَ وَ الْمُؤْمِناتِ ثُمَّ لَمْ یَتُوبُوا فَلَهُمْ عَذابُ جَهَنَّمَ وَ لَهُمْ عَذابُ الْحَرِیقِ بروج آیه ۱۰. و اصحاب اخدود مؤمنین و مؤمناتی بودند که آنها را میانه آتش انداختند و سوزانیدند و شرح حال آنها در همان سوره بروج میآید، و نیز در آیه شریفه میفرماید: وَ الْفِتْنَهُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ بقره، آیه ۱۸۷. وَ الْفِتْنَهُ أَکْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ بقره، آیه ۲۱۴.

۲- بمعنی امتحان است چنانچه میفرماید: الم أَ حَسِبَ النَّاسُ أَنْ یُتْرَکُوا أَنْ یَقُولُوا آمَنَّا وَ هُمْ لا یُفْتَنُونَ وَ لَقَدْ فَتَنَّا الَّذِینَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَلَیَعْلَمَنَّ اللَّهُ الَّذِینَ صَدَقُوا وَ لَیَعْلَمَنَّ الْکاذِبِینَ عنکبوت، آیه ۱ و ۲. و امتحانات الهی بسیار است و نسبت باشخاص مختلف است بسا بغنی و فقر، بسا ببلا و نعمت، بسا بصحّت و مرض، بسا بعزّت و ذلّت و غیر اینها.

۳- بمعنی عذاب و هلاکت است که ظاهر امر در این آیه شریفه باشد.

وَ لَقَدْ فَتَنَّا قَبْلَهُمْ قَوْمَ فِرْعَوْنَ یعنی قبل از کفّار و مشرکین زمان شما که آنها را مبتلا کردیم ببلاهای زیادی که میفرماید: فَأَرْسَلْنا عَلَیْهِمُ الطُّوفانَ وَ الْجَرادَ وَ الْقُمَّلَ وَ الضَّفادِعَ وَ الدَّمَ (الی قوله تعالی) فَانْتَقَمْنا مِنْهُمْ فَأَغْرَقْناهُمْ فِی الْیَمِّ ...

الآیه اعراف، آیه ۱۳۰ الی ۱۳۲. و این برای تنبّه قوم است از مشرکین و کفّار زمان حضرت رسالت که شما هم در معرض اینگونه عذاب ها و بلاها هستید اگر ایمان نیاوردید.

وَ جاءَهُمْ رَسُولٌ کَرِیمٌ حضرت موسی (ع) که هم رسول بود و هم کلیم اللّه بود و هم صاحب کتاب بود و هم اولو العزم بود، و شما هم پیغمبری مثل حضرت رسول برای شما آمده که أفضل جمیع انبیاء، و کتابش أفضل جمیع کتب و معجزه باقیه او است، و اوصیائش افضل جمیع أوصیاء، و دینش أفضل جمیع ادیان، و امّتش أفضل جمیع امم، و شریعتش افضل جمیع شرایع، و خاتم النبیّین و سیّد المرسلین و شفیع یوم الدین است.

[سوره الدخان (۴۴): آیه ۱۸] .... ص: ۸۱

أَنْ أَدُّوا إِلَیَّ عِبادَ اللَّهِ إِنِّی لَکُمْ رَسُولٌ أَمِینٌ (۱۸)

آن رسول کریم بقوم فرعون فرمود اینکه ادا کنید بسوی من بندگان خدا را محققا من از برای شما رسول و فرستاده امین هستم. نظر به اینکه قوم فرعون که قبطیان بودند بنی اسرائیل را در شکنجه های سخت انداخته بودند مردان آنها را باعمال شاقّه وادار میکردند و زنهای آنها را بکنیزی و کلفتی و کارهای پست میگرفتند و اطفال آنها را سر میبریدند لذا خداوند موسی را که فرستاد برای دعوت فرعون و بهمراهی هارون فرمود: فَأْتِیاهُ فَقُولا إِنَّا رَسُولا رَبِّکَ فَأَرْسِلْ مَعَنا بَنِی إِسْرائِیلَ وَ لا تُعَذِّبْهُمْ طه، آیه ۴۸. و گذشت حدیثی که حضرت یوسف نزدیک وفاتش بنی اسرائیل را جمع نمود و در آن موقع هشتاد نفر بودند و خبر داد بآمدن فرعون و تسلط او بر شما بنی اسرائیل سپس شخصی از شما میآید نامش موسی بن عمران است و شما را از چنگال او نجات میدهد، و فرعون سیصد سال سلطنت کرد این بنی اسرائیل بسیاری از آنها نام فرزند خود را عمران گذاردند و آنها نام فرزند خود را موسی بامید اینکه او اینها را از دست فرعون نجات دهد تا آنکه موسی مبعوث شد، اوّلین دعوتش این بود که فرمود:

أَنْ أَدُّوا إِلَیَّ عِبادَ اللَّهِ و مراد از عباد اللّه بنی اسرائیل است.

إِنِّی لَکُمْ خطاب و لو بقوم فرعون است لکن موسی مبعوث بر بنی اسرائیل هم بود.

رَسُولٌ أَمِینٌ در جای دیگر میفرماید: فَقُولا إِنَّا رَسُولُ رَبِّ الْعالَمِینَ أَنْ أَرْسِلْ مَعَنا بَنِی إِسْرائِیلَ شعراء آیه ۱۵.

[سوره الدخان (۴۴): آیه ۱۹] .... ص : ۸۲

وَ أَنْ لا تَعْلُوا عَلَی اللَّهِ إِنِّی آتِیکُمْ بِسُلْطانٍ مُبِینٍ (۱۹)

و این که برتری و تکبر و بزرگی نکنید بر خداوند متعال محقّقا من آمده ام شما را با دلیل و برهان آشکارا.

وَ أَنْ لا تَعْلُوا عَلَی اللَّهِ باین که فرعون گفت: أَنَا رَبُّکُمُ الْأَعْلی نازعات آیه ۲۴. و گفت: ما عَلِمْتُ لَکُمْ مِنْ إِلهٍ غَیْرِی قصص آیه ۳۸ و بموسی گفت.

لَئِنِ اتَّخَذْتَ إِلهاً غَیْرِی لَأَجْعَلَنَّکَ مِنَ الْمَسْجُونِینَ شعراء آیه ۲۸. و علوّ علی اللّه تکبر و زیر بار نرفتن فرامین الهی و تکذیب رسل خداوندی و طغیان و

سرکشی در مخالفت و ارتکاب مناهی الهی و اشباه و نظائر اینها.

إِنِّی آتِیکُمْ بِسُلْطانٍ مُبِینٍ معجزات صادره از موسی مثل عصا و ید و بیضاء و انفلاق بحر و انفجار صخره و غیر اینها که تمام محیّر العقول بود

[سوره الدخان (۴۴): آیه ۲۰] .... ص: ۸۳

وَ إِنِّی عُذْتُ بِرَبِّی وَ رَبِّکُمْ أَنْ تَرْجُمُونِ (۲۰)

و محقّقا من پناه میبرم بپروردگار خود و پروردگار شما اینکه مرا سنگ سار کنید استعاذه پناه بردن بخدا از کلیّه شرور و بلیّات چه وساوس شیطانی که میفرماید:

وَ إِمَّا یَنْزَغَنَّکَ مِنَ الشَّیْطانِ نَزْغٌ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ اعراف، آیه ۲۰۰. فَإِذا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّیْطانِ الرَّجِیمِ نحل، آیه ۱۰۰. از این جهت مستحبّ است در نماز پس از تکبیر قبل از قرائت حمد استعاذه، و چه از شرور ناس و بلیّات دنیوی که میفرماید: إِنَّ الَّذِینَ یُجادِلُونَ فِی آیاتِ اللَّهِ بِغَیْرِ سُلْطانٍ أَتاهُمْ إِنْ فِی صُدُورِهِمْ إِلَّا کِبْرٌ ما هُمْ بِبالِغِیهِ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِیعُ الْبَصِیرُ مؤمن آیه ۵۸، و چه از عذاب و غضب الهی، و چه شرور نفس امّاره، و چه از ارتکاب معاصی و اتّصاف بصفات خبیثه، و چه از علاقه بدنیا و زخارف آن.

بالجمله در هر حال باید پناه برد بخداوند متعال، و استعاذه فعل عبد است و لکن شرطی دارد باین که خداوند هم پناه بدهد و این قابلیّت محلّ لازم دارد.

وَ إِنِّی که موسی باشد عُذْتُ بِرَبِّی وَ رَبِّکُمْ خطاب بفرعون که اصلا معتقد بوجود خداوند نبود و دعوی أنا ربّکم الاعلی و ما لکم من آله غیری داشت و بموسی بگوید: لَئِنِ اتَّخَذْتَ إِلهاً غَیْرِی لَأَجْعَلَنَّکَ مِنَ الْمَسْجُونِینَ حضرت موسی بفرماید: شما همه مخلوق و مربوب هستید و ربّ شما خداوند متعال است که پناهگاه من است و من در پناه او هستم.

أَنْ تَرْجُمُونِ اینکه مرا سنگسار کنید که سخت ترین انحاء قتل است، بلکه کوچکترین آسیبی نمیتوانند باو وارد کنند چه رسد سنگسار کنند که در شریعت اسلام حدّ زنای محصنه است.

[سوره الدخان (۴۴): آیه ۲۱] .... ص: ۸۳

وَ إِنْ لَمْ تُؤْمِنُوا لِی فَاعْتَزِلُونِ (۲۱)

و اگر ایمان نمیآورید از برای من پس از من کناره بگیرید، و چون حضرت موسی مأیوس شد از ایمان آنها و از آنها کناره گرفت و آنها در مقام اذیّت او برآمدند شکایت کرد در پیشگاه الهی.

[سوره الدخان (۴۴): آیه ۲۲] .... ص: ۸۴

فَدَعا رَبَّهُ أَنَّ هؤُلاءِ قَوْمٌ مُجْرِمُونَ (۲۲)

پس خواند پروردگار خود را اینکه این قوم فرعون قومی هستند گنه کار و مجرم.

فَدَعا رَبَّهُ داعی حضرت موسی پیغمبر اولو العزم مدعوّ خداوند متعال دعوت ظاهرا اشاره باشد بآیه شریفه: وَ قالَ مُوسی رَبَّنا إِنَّکَ آتَیْتَ فِرْعَوْنَ وَ مَلَأَهُ زِینَةً وَ أَمْوالًا فِی الْحَیاهِ الدُّنْیا رَبَّنا لِیُضِلُّوا عَنْ سَبِیلِکَ رَبَّنَا اطْمِسْ عَلی أَمْوالِهِمْ وَ اشْدُدْ عَلی قُلُوبِهِمْ فَلا یُؤْمِنُوا حَتَّی یَرَوُا الْعَذابَ الْأَلِیمَ یونس آیه ۸۸.

أَنَّ هؤُلاءِ اشاره بفرعون و قوم فرعون که قبطیان باشند.

قَوْمٌ مُجْرِمُونَ هر امر فاسدی زیاده روی در او مجرم و مسرف میشود چنانچه در همان سوره یونس میفرماید: فَما آمَنَ لِمُوسی إِلَّا ذُرِّیَّهٌ مِنْ قَوْمِهِ عَلی خَوْفٍ مِنْ فِرْعَوْنَ وَ مَلَائِهِمْ أَنْ یَفْتِنَهُمْ وَ إِنَّ فِرْعَوْنَ لَعالٍ فِی الْأَرْضِ وَ إِنَّهُ لَمِنَ الْمُسْرِفِینَ آیه ۸۳. اسراف در کفر: أَنَا رَبُّکُمُ الْأَعْلی اسراف در ظلم کشتن ابناء و گرفتن زنها و بمشقت انداختن رجال، و چه جرمی بالاتر از این است لذا خداوند هم أشدّ عذاب را بر آنها تعیین فرموده که میفرماید: وَ حاقَ بِآلِ فِرْعَوْنَ سُوءُ الْعَذابِ النَّارُ یُعْرَضُونَ عَلَیْها غُدُوًّا وَ عَشِیًّا وَ یَوْمَ تَقُومُ السَّاعَهُ أَدْخِلُوا آلَ فِرْعَوْنَ أَشَدَّ الْعَذابِ مؤمن آیه ۴۸. که این آیه هم عذاب دنیوی و هم عالم برزخ و هم در قیامت، امّا دنیوی غرق، و امّا برزخ آنها را عرضه بدارند بر آتش صبح و شام، و امّا قیامت اشدّ العذاب لذا میفرماید:

[سوره الدخان (۴۴): آیه ۲۳] .... ص: ۸۴

فَأَسْرِ بِعِبادِی لَیْلًا إِنَّکُمْ مُتَّبَعُونَ (۲۳)

امر شد بموسی که شبانه بنی اسرائیل را بردار و از شهر خارج شو فرعون و لشگریانش در تعقیب شما میآیند.

ص: ۸۴

فَأَسْرِ اسراء سیر در شب است، چنانچه در موضوع معراج حضرت رسالت میفرماید: سُبْحانَ الَّذِی أَسْری بِعَبْدِهِ لَیْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ إِلَی الْمَسْجِدِ الْأَقْصَی اسراء آیه ۱. و اسراء سیر دادن است که بموسی خطاب شد که بنی اسرائیل را سیر دهد.

بِعِبادِی همان کسانی که ایمان بموسی آورده بودند برداشت و شبانه خارج شدند.

إِنَّکُمْ مُتَّبَعُونَ یعنی شما را متابعت میکنند یعنی در تعقیب شما میآیند فرعون و لشگریانش که شما را دستگیر کنند و بکشند چنانچه شرح آن در سوره شعراء مفصلا گذشت از آیه ۵۲: وَ أَوْحَیْنا إِلی مُوسی أَنْ أَسْرِ بِعِبادِی إِنَّکُمْ مُتَّبَعُونَ الی آیه ۶۷: ثُمَّ أَغْرَقْنَا الْآخَرِینَ ۱۶ آیه مراجعه کنید.

و خلاصه آن اینکه بعد از قضیّه سحره و بلعیدن عصای موسی سحر آنها را بسیاری از بنی اسرائیل و سحره و جمعی از قبطیان ایمان آوردند بموسی فرعون ترسید که هر روز موسی یک معجزه محیر العقول اقامه کند و جمعی باو ایمان بیاورند و دستگاه فرعون متزلزل میشود خواست بفوریّت موسی را دستگیر کند.

باو را فرستاد در مدائنی که تحت ریاست و قدرت او بود قشونی جمع آوری کرد و در تعقیب موسی و اصحابش حرکت کردند، اصحاب موسی رسیدند برود نیل دیگر راه فرار نداشتند و لشگر فرعون رسیدند، اصحاب موسی گفتند:

ما الان دستگیر می شویم، حضرت موسی مأمور شد عصا را بدریا زد دوازده جاده پیدا شد، چون اصحاب موسی از دریا خارج شدند لشگر فرعون لب دریا رسیدند که طرفین یکدیگر را میدیدند، و چون فرعون و لشگریانش وارد این دوازده جاده شدند تماما یک مرتبه آب غلطید و تمام غرق شدند لذا میفرماید:

[سوره الدخان (۴۴): آیه ۲۴] .... ص: ۸۵

وَ اتْرُکِ الْبَحْرَ رَهْواً إِنَّهُمْ جُنْدٌ مُغْرَقُونَ (۲۴)

و واگذار دریا را آرام محقّقا آنها لشگری هستند که تمام غرق میشوند.

پس از خروج موسی و اصحابش از دریا این دوازده جاده بآرامی باقی بود که آب دریا هیچ سیلانی و جریانی نداشت، فرعون رسید ترسید وارد جاده شود جبرئیل

با مادیان بهشتی آمد مقابل اسب فرعون اسب وارد شد جاده ها هم بحال خود باقی که مفاد:

وَ اتْرُكِ الْبَحْرَ رَهْواً است تا تمام آنها وارد شدند آب سر بهم آورد و تمام غرق شدند که مفاد:

إِنَّهُمْ جُنْدٌ مُغْرَقُونَ است.

[سوره الدخان (۴۴): آیات ۲۵ تا ۲۷] .... ص : ۸۶

كَمْ تَرَكُوا مِنْ جَنَّاتٍ وَ عُيُونٍ (۲۵) وَ زُرُوعٍ وَ مَقامٍ كَرِيمٍ (۲۶) وَ نَعْمَةٍ كانُوا فِيها فاكِهِينَ (۲۷)

چه بسیار گذاردند از باغستانها و چشمه ها و مزارع کشت و زراعت، و عمارات عالیه که مقامات کریمه بود، و نعمت های زیاد از میوه ها که در باغستانها از اشجار مثل سیب گلابی به آلو زرد و سایر فواکه، و در مزارع مثل بطّیخ و دابوق و یقطین و امثال آنها، بلکه جواهرات و اندوخته های آنها و فرش و اوانی و سایر اموال آنها تمام گذاشتند و هلاک شدند. و آنچه بنظر میرسد اینکه رود نیل تمام اطراف مدائن فرعون را داشت که به همه شهرستانها آب میرسید و مشروب میشد از این جهت باغات و مزارع بسیار داشتند فقط بعض اطراف یک راه خشکی بوده که عبور میکردند، و از همین جهت بود که اصحاب موسی راه نداشتند که فرار کنند که شرحش گذشت.

[سوره الدخان (۴۴): آیه ۲۸] .... ص : ۸۶

كَذلِكَ وَ أَوْرَثْناها قَوْماً آخَرِينَ (۲۸)

همین نحو بمیراث دادیم تمام آنها را بقوم دیگران که بنی اسرائیل باشند چنانچه میفرماید كَذلِكَ وَ أَوْرَثْناها بَنِي إِسْرائِيلَ شعراء آیه ۵۹. و تعبیر بمیراث برای این است که انسان چیزی را که مالک میشود یا بتجارت و مبادله و کسب است، یا باجرت عمل است که اجیر میشود، یا اجرت منافع ملک است که اجاره میدهد یا بزحمت غواصی یا شکار یا حیازت تمام اینها ما بازاء و زحمت دارد و امّا بارث مالک شدن هیچ ما بازایی ندارد، لذا مؤمنین بهشت میروند فقط تفضل است استحقاقی ندارند که میفرماید: الَّذِينَ يَرِثُونَ الْفِرْدَوْسَ هُمْ فِيها خالِدُونَ مؤمنون،

آیه ۱۱. و اینها بدون هیچ زحمتی که جنگ کنند بکشند کشته شوند، فتح کنند، دست بیارند مالک تمام آنها شدند، در واقع فرعونیان برای بنی اسرائیل گذرادند و رفتند مثل مورّث که برای وارث میگذارد و میرود.

سؤال: البته این فرعونیان نساء و اطفالی گذاشتند بلکه بسا پیر مردهایی یا مریض هایی یا عجزه در آنها بود که غرق نشدند و در عسکر فرعون نبودند اینها چه شدند؟- در آیات و اخبار بیانی نشده لکن آنچه بنظر میآید که اگر آنها ایمان آوردند که بکمال آزادی هستند، و اگر بهمان کفر اوّلی باقی ماندند آنها را بنی اسرائیل بعنوان غلامی و کنیزی گرفته باشند، و اللّه العالم.

[سوره الدخان (۴۴): آیه ۲۹] .... ص: ۸۷

فَما بَکَتْ عَلَیْهِمُ السَّماءُ وَ الْأَرْضُ وَ ما کانُوا مُنْظَرِینَ (۲۹)

پس نگریست بر آنها آسمان و زمین و نبودند آنها مهلت داده شده، هیچ گونه انقلابی در عالم برای هلاکت فرعونیان واقع نشد نه زمین بآسمان رفت، و نه آسمان بزمین افتاد.

فَما بَکَتْ عَلَیْهِمُ السَّماءُ وَ الْأَرْضُ کنایه از اینکه در هلاکت آنها احدی متأثر نشد زیرا اگر یک نفر عادی از دنیا برود بالاخص اگر تصادف و قتل باشد لا اقل در فامیل آن یک ضجّه و شیون و انقلابی واقع میشود بخصوص اگر یک بزرگی از میان برود، ببینید در پیش آمد مرحوم آقای شمس آبادی چه انقلابی در ایران و ممالک اسلامی بلکه غیر اسلامی اتفاق افتاد چه رسد برای امام و پیشوایان دین، مشاهده کنید در شهادت ابی عبد اللّه (ع) از زمان آدم ابو البشر الی انقراض دنیا بلکه یوم القیامه و انتقام خداوند متعال بلکه الی الابد چه تأثیراتی داشت ولی برای هلاکت فرعونیان باصطلاح ما مو از ماست کشیده نشد.

وَ ما کانُوا مُنْظَرِینَ آنی مهلت داده نشد حتی قوم نوح که بغرق هلاکت شدند آب از آسمان بارید و از زمین جوشید و البته این مدّتی ادامه داشت تا آنها غرق شدند، قوم عاد یک هفته ادامه داشت تا بباد هلاک شدند که میفرماید:

وَ أَمَّا عادٌ فَأُهْلِکُوا بِرِیحٍ صَرْصَرٍ عاتِیَهٍ سَخَّرَها عَلَیْهِمْ سَبْعَ لَیالٍ وَ ثَمانِیَهَ

أَيَّامٍ

... الایه الحاقه، آیه ۶ و ۷. قوم ثمود سه روز مهلت داشتند که حضرت صالح فرمود: فَقالَ تَمَتَّعُوا فِی دارِکُمْ ثَلاثَهَ أَیَّامٍ هود آیه ۶۷. قوم لوط یک شب که میفرماید: إِنَّ مَوْعِدَهُمُ الصُّبْحُ أَ لَیْسَ الصُّبْحُ بِقَرِیبٍ هود آیه ۸۳. و امّا فرعونیان تا تمام آنها در جادّه هایی که از عصای موسی احداث شده بودند هیچ آثار عذاب بر آنها نبود و با اطمینان تمام گفتند: از دریا خارج میشویم و قوم موسی را دستگیر میکنیم آنی آبها سر بهم گذاشت و تمام هلاک شدند.

[سوره الدخان (۴۴): آیه ۳۰] .... ص : ۸۸

وَ لَقَدْ نَجَّیْنا بَنِی إِسْرائِیلَ مِنَ الْعَذابِ الْمُهِینِ (۳۰)

و هر آینه بتحقیق نجات دادیم بنی اسرائیل را از عذاب خوار کننده که ابناء آنها را ذبح میکردند، و زنها آنها را بکنیزی و کلفتی میگرفتند، و مردان آنها را باعمال شاقه وادار میکردند خداوند تفضل فرمود.

وَ لَقَدْ نَجَّیْنا بَنِی إِسْرائِیلَ که بکلّی راحت شدند و نجات پیدا کردند.

مِنَ الْعَذابِ الْمُهِینِ که خدمت حضرت موسی عرض کردند: قالُوا أُوذِینا مِنْ قَبْلِ أَنْ تَأْتِیَنا وَ مِنْ بَعْدِ ما جِئْتَنا اعراف، آیه ۱۲۶.

[سوره الدخان (۴۴): آیه ۳۱] .... ص : ۸۸

مِنْ فِرْعَوْنَ إِنَّهُ کانَ عالِیاً مِنَ الْمُسْرِفِینَ (۳۱)

از فرعون بدرستی که او بلند پروازی میکرد و بود از اسراف کنندگان.

مِنْ فِرْعَوْنَ گفتند: از مادّه فرع است و او و نون زایده است و اسم اعجمی است و هر که سرکشی میکند او را فرعون میگویند، و فراعنه سه فرعون بودند فرعون خلیل الرّحمن که اسم او سنان بود و در مقام احراق ابراهیم برآمد و با ابراهیم محاجّه کرد، و دعوی خدایی میکرد که محاجّه او را خداوند بیان فرموده: أَ لَمْ تَرَ إِلَی الَّذِی حَاجَّ إِبْراهِیمَ فِی رَبِّهِ (الی قوله) فَبُهِتَ الَّذِی کَفَرَ وَ اللَّهُ لا یَهْدِی الْقَوْمَ الظَّالِمِینَ بقره آیه ۲۶۰. و فرعون یوسف و اسم اوریّان بن ولید که شرحش در سوره یوسف مفصّلا گذشت، و فرعون موسی و اسم او ولید بن مصعب بود، و از زمانی که یوسف داخل مصر شد تا زمانی که موسی برسالت بر فرعون وارد شد چهار صد سال بود سیصد سال فرعون سلطنت کرد.

إِنَّهُ کانَ عالِیاً آن قدر علوّ کرد که گفت: ما عَلِمْتُ لَکُمْ مِنْ إِلهٍ غَیْرِی

و بموسی گفت: لَئِنِ اتَّخَذْتَ إِلهاً غَیْرِی لَأَجْعَلَنَّکَ مِنَ الْمَسْجُونِینَ و گفت: أَنَا رَبُّکُمُ الْأَعْلی

مِنَ الْمُسْرِفِینَ اسراف حتی در مباحات حرام و از گناهان کبیره است چه رسد در ظلم و کفر و ایذاء، و در معاصی، و اسراف زیاده روی است بخلاف تبذیر که بیجا مصرف کردن است.

[سوره الدخان (۴۴): آیه ۳۲] .... ص: ۸۹

وَ لَقَدِ اخْتَرْناهُمْ عَلی عِلْمٍ عَلَی الْعالَمِینَ (۳۲)

و هر آینه اختیار کردیم بنی اسرائیل را از روی علم بر عالمین.

وَ لَقَدِ اخْتَرْناهُمْ اختیار خداوند جعل انبیاء و ملوک بنی اسرائیل است مثل داود و سلیمان و ذو الکفل و زکریا و یحیی و عیسی و سایر انبیاء بنی اسرائیل مثل ایّوب و یونس و غیر آنها. و امّا اکثر بنی اسرائیل در شرک و کفر و قتل انبیاء و تکذیب آنها سیر کردند چنانچه در کتب عهد قدیم خود یهود و عهد جدید نصاری مفصّلا دارد و ما در مجلد اوّل کلم الطیب نقل کرده ایم در بحث نبوت موسی، و در قرآن مجید هم اشاره دارد که میفرماید: أَ فَکُلَّما جاءَکُمْ رَسُولٌ بِما لا تَهْوی أَنْفُسُکُمُ اسْتَکْبَرْتُمْ فَفَرِیقاً کَذَّبْتُمْ وَ فَرِیقاً تَقْتُلُونَ وَ قالُوا قُلُوبُنا غُلْفٌ بَلْ لَعَنَهُمُ اللَّهُ بِکُفْرِهِمْ فَقَلِیلًا ما یُؤْمِنُونَ بقره، آیه ۸۱ و ۸۲.

عَلی عِلْمٍ ارسال انبیاء و جعل ملوک از روی علم و حکمت و اتمام حجت صحیح و درست و بجا بوده که زمین باید خالی از حجّت نباشد

لو خلت الارض عن الحجه لساخت بأهلها

بلکه باید روی زمین همیشه یک جمعی از مؤمنین باشند که اگر نباشند و تمام کافر و فاسق شوند یک جنبنده روی زمین باقی نمیماند وَ لَوْ یُؤاخِذُ اللَّهُ النَّاسَ بِظُلْمِهِمْ ما تَرَکَ عَلَیْها مِنْ دَابَّةٍ ... الآیه نحل، آیه ۶۳.

عَلَی الْعالَمِینَ همین جمله دلالت دارد که مراد از اخترناهم انبیاء هستند که بر جمیع ملائکه و جنّ و انس برتری دارند.

[سوره الدخان (۴۴): آیه ۳۳] .... ص : ۹۰

وَ آتَيْناهُمْ مِنَ الْآياتِ ما فِيهِ بَلؤُا مُبِينٌ (۳۳)

و داديم بنى اسرائيل را از آيات آنچه كه در او بلاء آشكارا بود.

وَ آتَيْناهُمْ مِنَ الْآياتِ آيات معجزات بود كه در حق موسى و باو عنايت شده بود و اينها بسيار است از ابتداء نطفه موسى زير تخت فرعون و اخفاء حمل مادر موسى و القاء او در بحر تا در دامن فرعون بزرگ شد، و پس از بعثت او معجزه عصا و يد و بيضاء و بلع سحر سحره فرعون، و انفلاق بحر و ضرب عصا دوازده چشمه آب از سنگ خارج شدن، و نزول منّ و سلوى، و زنده شدن هفتاد نفر از آنها كه بصاعقه هلاك شدند، و زنده شدن آن جوان مقتول در ذبح بقره كه در قرآن بيان ميفرمايد و گرفتارى فرعونيان بطوفان و جراد و قمّل و ضفادع و دم و غير اينها كه هر كدام بتنهايى دليل بر حقّانيّت موسى و رسالت او است و هر كدام در محلّ خودش بيان شده.

ما فِيهِ بَلؤُا مُبِينٌ بلاء امتحان است كه مؤمن و كافر حق و باطل از يكديگر جدا شوند، و امتحانات الهى بسيار است چه راجع بتكوينيات از غنى و فقر، صحت و مرض، نعمت و نقمت، عزّت و ذلت، سعه و ضيق و غير اينها، و چه راجع بتشريعيّات از ارسال رسل و انزال كتب و جعل احكام و غير اينها. تا اينجا قضايای بنى اسرائيل و موسى و فرعونيان خاتمه پيدا كرد پس از آن ميفرمايد:

[سوره الدخان (۴۴): آيات ۳۴ تا ۳۶] .... ص : ۹۰

إِنَّ هؤُلاءِ لَيَقُولُونَ (۳۴) إِنْ هِيَ إِلاَّ مَوْتَتُنَا الْأُولى وَ ما نَحْنُ بِمُنْشَرِينَ (۳۵) فَأْتُوا بِآبائِنا إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ (۳۶)

بدرستى كه اينها ميگويند كه نيست مگر مردن اولى ما و ما نيستيم كه دو مرتبه زنده شويم و منشور گرديم اگر شما راست مى گوييد پس بياوريد پدران ما را يعنى زنده كنيد.

إِنَّ هؤُلاءِ لَيَقُولُونَ مفسرين گفتند: اين كلام ابو جهل است كه بپيغمبر گفت: اگر راست مى گويى جدّ خود را زنده كن تا ما از آن بپرسيم كه پس از مردن چه چيز است، و اين باطل است زيرا با كلمه هؤلاء مناسبت ندارد زيرا اشاره

بجماعت است ممکن است بگوئیم: اشاره به طبیعی و دهری و لا مذهب است که اصلا منکر معاد هستند چنانچه گفتند: وَ قالُوا ما هِیَ إِلَّا حَیاتُنَا الدُّنْیا نَمُوتُ وَ نَحْیا وَ ما یُهْلِکُنا إِلَّا الدَّهْرُ جاثیه آیه ۲۳، و وَ قالُوا إِنْ هِیَ إِلَّا حَیاتُنَا الدُّنْیا وَ ما نَحْنُ بِمَبْعُوثِینَ انعام، آیه ۲۹. و گفتند: هَیْهاتَ هَیْهاتَ لِما تُوعَدُونَ إِنْ هِیَ إِلَّا حَیاتُنَا الدُّنْیا نَمُوتُ وَ نَحْیا وَ ما نَحْنُ بِمَبْعُوثِینَ مؤمنون آیه ۳۸ و ۳۹، و غیر اینها از آیات، و ممکن است اشاره بجماعتی باشد که معاد را در همین دنیا میدانند و میگویند:

انسان که مرد روحش تعلق میگیرد ببدن انسان دیگر و هکذا و ابدان خاک میشود، و ممکن است اشاره باشد بکسانی که معاد جسمانی را منکرانند و میگویند: روح تعلق میگیرد بقالب مثالی و بدن حور قلیایی، و ممکن است اشاره باشد بکسانی که میگویند:

روح پس از رها کردن بدن میرود در صقع ملائکه و بالجمله منکر عود روح ببدن هستند، و بعید نیست که بگوئیم شامل تمام اینها میشود.

إِنْ هِیَ إِلَّا مَوْتَتُنَا الْأُولی همین یک مردن است وَ ما نَحْنُ بِمُنْشَرِینَ دیگر زنده نمیشویم.

فَأْتُوا بِآبائِنا إِنْ کُنْتُمْ صادِقِینَ جواب آنها اوّلا- انبیاء نفرمودند که برمیگردید در همین دنیا بلکه در آخرت و دار جزا نه دار تکلیف، و ثانیا چه بسیاری از مرده ها زنده شدند در عهد موسی و عیسی و پیغمبر اسلام و ائمّه اطهار، و چه بسیاری زنده میشوند در ظهور حضرت بقیه اللّه و در دوره وجعت ائمّه طاهرین.

[سوره الدخان (۴۴): آیه ۳۷] .... ص: ۹۱

أَ هُمْ خَیْرٌ أَمْ قَوْمُ تُبَّعٍ وَ الَّذِینَ مِنْ قَبْلِهِمْ أَهْلَکْناهُمْ إِنَّهُمْ کانُوا مُجْرِمِینَ (۳۷)

آیا این کفّار و مشرکین که ذکر شد در آیات قبل بهترانند یا قوم تبع و کسانی که قبل از آنها بودند هلاک کردیم آنها را محققا آنها بودند مجرم و گناهکار:

أَ هُمْ خَیْرٌ مرجع ضمیر هم ظاهرا همان مشار الیه هؤلاء است که منکر معاد بودند بشرح مذکور، و ممکن است تمام مشرکین و کفّار باشند که تکذیب نبیّ کردند.

أَمْ قَوْمُ تُبَّعٍ تبع از ملوک حمیر بوده، و آنها هفتاد ملک بودند، و در مجمع

البحرین دارد که تبّع اسکندر ذو القرنین بود و مالک تمام روی زمین شد، و بعضی گفتند: نبیّ بود، و لو رسالت نداشته، و بعضی گفتند: مؤمن صالح بوده و بسیاری از انبیاء در نزد او بودند مثل خضر و الیاس و غیر اینها و شرح حال او در آیه شریفه:

وَ یَسْئَلُونَکَ عَنْ ذِی الْقَرْنَیْنِ (الی قوله تعالی) وَ کانَ وَعْدُ رَبِّی حَقًّا کهف، آیه ۸۲ الی ۹۸ گذشت و قوم او ایمان نیاوردند و در مکنت و ثروت و قوّت و قدرت و عزّت نظیر نداشتند.

وَ الَّذِینَ مِنْ قَبْلِهِمْ قوم نوح و قوم هود و قوم صالح ثمود و قوم لوط و اصحاب ایکه و مدین و فراعنه آیا مکنت و قوت و قدرت این مشرکین و کفّار بیشتر است یا آنها؟

أَهْلَکْناهُمْ بانحاء مختلف، بغرق و باد و صیحه و خسف و امطار حجاره آیا قدرت این مشرکین و کفار و دهریین بیشتر است یا آنها بترسند که در اثر تکذیب دچار شوند چنانچه پیشینیان دچار شدند.

إِنَّهُمْ کانُوا مُجْرِمِینَ مجرم معنای عامّی دارد مخالف فرمان الهی است شامل دهری که منکر وجود حقّ است و مشرک که شریک بر خدا قائل است بجمیع اقسام شرک، شرک ذاتی که از برای خدا ضدّی و ندّی و مثلی قائل است، و شرک صفاتی که قائل بصفات زائد بر ذات قائل است، و شرک افعالی که افعال الهی را مثل خلق و رزق و احیاء و اماته و سایر افعال او را مستند بغیر او میداند، و شرک عبادتی که پرستش و الوهیت غیر او میکند، و شرک نظری که توکل و امید بغیر او دارند، شامل کافر میشود که تکذیب انبیاء میکند و لو یک نفر آنها را و مخالف و معاند نسبت باوصیاء و لو یک نفر آنها باشد، و شاک در دین و منکر یکی از ضروریات دین، و مبدع که بدعتی در دین گذارد، و بالجمله غیر مؤمن و لو اسم مسلم بر او صادق باشد، و شامل عاصی و فاسق و فاجر میشود تمام مجرم هستند و مستحق عقوبت و عذاب.

[سوره الدخان (۴۴): آیات ۳۸ تا ۳۹]..... ص : ۹۲

وَ ما خَلَقْنَا السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ وَ ما بَیْنَهُما لاعِبِینَ (۳۸) ما خَلَقْناهُما إِلَّا بِالْحَقِّ وَ لکِنَّ أَکْثَرَهُمْ لا یَعْلَمُونَ (۳۹)

و ما خلق نکردیم آسمانها و زمین و آنچه بین آنها است از روی لغو و لعب و بیهوده و بی فایده، ما خلق نکردیم آن دو را مگر بحق از روی حکمت و مصلحت و صحیح و بجا و بموقع لکن اکثر افراد ناس نمیدانند. یکی از اصول خمسه که مدخلیّت در ایمان دارد و اصل ریشه ایمان است که بدون واحدی از آنها ایمان زایل میشود عدل است که خداوند تبارک و تعالی عادل است و عدل فرع حکمت است و حکمت از صفات ذات است که عالم بجمیع حکم و مصالح است، و عدل از صفات فعل است که افعال او موافق حکمت و مصلحت و حسن است، و لازمه آن این است که فعل قبیح و فعل لغو و ظلم از او محال است صادر شود نه بمعنی اینکه نمیتواند که کوتاهی در قدرت باشد بلکه نمیکند نظیر عصمت در انبیاء و ائمّه هدی که محال است از آنها کوچکترین معصیتی یا خطایی و سهوی و نسیانی صادر شود با اینکه کمال توانایی و قدرت بر آن دارند، و گفتیم: هر فعلی که در خارج تحقّق پیدا کند بحسب تقسیم عقلی از شش قسم خارج نیست:

۱- مصلحت دارد و هیچ مفسده در او نیست حسن صرف است.

۲- مفسده دارد و هیچ مصلحت ندارد قبیح صرف است.

۳- نه مصلحت دارد نه مفسده لغو صرف.

۴- هم مصلحت دارد هم مفسده لکن مصلحتش غالب بر مفسده است حسن مطلق ۵- مفسده او غالب بر مصلحت او است قبیح مطلق.

۶- مصلحت و مفسده او مساوی است لغو مطلق.

خداوند محال است از او فعل قبیح و فعل لغو بهر دو قسمش صادر شود و تمام افعالش حسن است، و ظلم هم نمیکند، زائد بر استحقاق عذاب نمیکند و کوتاهی در احراز مقدار قابلیت محل هم نمیکند تفضّلا لذا میفرماید:

وَ ما خَلَقْنَا السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ وَ ما بَيْنَهُما از کرات جویه و ملائکه و جن و انس و آنچه در آسمانها و زمین و بین این دو است.

لاعِبِينَ چون لغو است و خلاف عدل است.

ما خَلَقْناهُما آسمانها و زمین و آنچه بین آنها و در آنها است.

إِلَّا بِالْحَقِّ موافق حکمت و مصلحت، از آیات شریفه چنانچه در بسیاری از مواقع تذکر داده شده که خلقت آسمانها و این کرات جویه، و زمین و آنچه در آنها و بین آنها است.

برای انسان خلق شده و انسان هم برای نیل بسعادت و رستگاری و ترقی و تعالی و تحصیل قابلیت فیوضات الهیّه و نیل بنعم اخروی خلق شده چنانچه میفرماید:

أَ فَحَسِبْتُمْ أَنَّما خَلَقْناکُمْ عَبَثاً وَ أَنَّکُمْ إِلَیْنا لا تُرْجَعُونَ مؤمنون، آیه ۱۱۷.

و در حدیث:

خلقتم للبقاء لا للفناء.

وَ لکِنَّ أَکْثَرَهُمْ لا یَعْلَمُونَ حتی عامه عمیا که منکر حسن و قبح عقلی هستند و از این جهت عدل را منکر میشوند حتی بسیاری از عوام شیعه که بمجرد یک ناملایماتی العیاذ باللّه نسبت ظلم بخدا میدهند، فقط معتقد باین عقیده کسانی که در بلا صبر و در نعمت شکر و تمام افعال الهیّه را عین صلاح میدانند.

[سوره الدخان (۴۴): آیه ۴۰] .... ص: ۹۴

إِنَّ یَوْمَ الْفَصْلِ مِیقاتُهُمْ أَجْمَعِینَ (۴۰)

بدرستی که یوم الفصل محل آنها است بالتمام.

إِنَّ یَوْمَ الْفَصْلِ روز قیامت است و فصل بمعنی جدایی است مقابل وصل، و روز قیامت را یوم الفصل گفتند که خوب و بد از هم جدا میشوند چنانچه میفرماید:

وَ امْتازُوا الْیَوْمَ أَیُّهَا الْمُجْرِمُونَ یس آیه ۵۹. فَرِیقٌ فِی الْجَنَّهِ وَ فَرِیقٌ فِی السَّعِیرِ شوری، آیه ۵. و فصل قضا که حق و باطل از هم جدا میشود، و اسامی القیامه بسیار است که یکی از آنها یوم الفصل است.

مِیقاتُهُمْ أَجْمَعِینَ میقات از ماده وقت است مثل مفعال و مراد وقت معیّن است مثل یوم الموعود، و اطلاق بر مکانی که بوقت معین باید در آنجا وقوف کنند مثل مواقیت حج برای احرام که تعبیر بمیقاتگاه میکنیم، و مرجع ضمیر هم ممکن است مذکورین در آیات قبل باشد مثل قوم فرعون و قوم تبع

و من قبلهم قوم نوح و هود و صالح و لوط و شعیب و منکرین معاد ولی اثبات شیئی نفی ما عدا نمیکند و ممکن است مراد جمیع انس و جن و ملک باشد بلکه حیوانات و وحوش که تمام محشور میشوند و هر یک بجزاء خود نائل میشود بخصوص با تأکید بقوله تعالی أَجْمَعِینَ چنانچه میفرماید: وَ یَوْمَ یَحْشُرُهُمْ جَمِیعاً یا مَعْشَرَ الْجِنِّ قَدِ اسْتَکْثَرْتُمْ مِنَ الْإِنْسِ و میفرماید:ا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَ الْإِنْسِ أَ لَمْ یَأْتِکُمْ رُسُلٌ مِنْکُمْ یَقُصُّونَ عَلَیْکُمْ آیاتِی وَ یُنْذِرُونَکُمْ لِقاءَ یَوْمِکُمْ هذا

... الایه انعام آیه ۱۲۸ و ۱۳ و میفرماید: یا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَ الْإِنْسِ إِنِ اسْتَطَعْتُمْ أَنْ تَنْفُذُوا مِنْ أَقْطارِ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ فَانْفُذُوا لا تَنْفُذُونَ إِلَّا بِسُلْطانٍ الرحمن، آیه ۳۳ و غیر اینها.

[سوره الدخان (۴۴): آیات ۴۱ تا ۴۲] .... ص : ۹۵

یَوْمَ لا یُغْنِی مَوْلًی عَنْ مَوْلًی شَیْئاً وَ لا هُمْ یُنْصَرُونَ (۴۱) إِلَّا مَنْ رَحِمَ اللَّهُ إِنَّهُ هُوَ الْعَزِیزُ الرَّحِیمُ (۴۲)

روزی که هیچ دوست و رفیقی بی نیاز نمیکند دوست از او رفیق خود هیچ شیئی را و نیستند آنها که بتوانند یاری کنند آنها را مگر کسانی که مشمول رحمت الهی شده باشند محققا خداوند او است عزیز مقتدر و رحیم بمؤمنین.

یَوْمَ لا یُغْنِی مَوْلًی عَنْ مَوْلًی شَیْئاً روز قیامت روز وانفسا است هر کس بفکر خویش است نه پدر بفکر فرزند نه فرزند بفکر پدر: یَوْمَ یَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ أَخِیهِ وَ أُمِّهِ وَ أَبِیهِ وَ صاحِبَتِهِ وَ بَنِیهِ لِکُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ یَوْمَئِذٍ شَأْنٌ یُغْنِیهِ عبس، آیه ۳۴ الی ۳۷.

وَ لا تَزِرُ وازِرَهٌ وِزْرَ أُخْری انعام آیه ۱۶۴.

وَ لا هُمْ یُنْصَرُونَ احدی آنها را یاری نمیکند بلکه با یکدیگر عداوت پیدا میکنند که اگر تو نبودی من باین عذاب گرفتار نمیشدم. الْأَخِلَّاءُ یَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ زخرف، آیه ۶۷.

إِلَّا مَنْ رَحِمَ اللَّهُ کسانی که مشمول رحمت الهی هستند درجه اول انبیاء و ائمه طاهرین که شفاعت میکنند عصات مؤمنین را، و پس از آنها مؤمنین که برحمت الهی نائل شدند دیگران از مؤمنین را شفاعت میکنند، و مسأله شفاعت از ضروریات مذهب شیعه است و صریح آیات و اخبار متواتره و اجماع علماء شیعه بر او قائم

است و انکار کننده او از ربقه ایمان خارج است غایه الامر مشروط باذن پروردگار است و خاص اهل ایمان است که دین او مرضی خدا باشد، و ما در مجلد سوم کلم الطیب صفحه ۲۳۷- ۲۴۵ مفصلا آیات و اخبار آن را ذکر کرده ایم، و شرایط شفیع و مشفع عنه و شفعاء یوم القیامه و دفع اشکالاتی که عامه کرده اند بیان کرده ایم مستدعی است مراجعه نمائید.

إِنَّهُ هُوَ الْعَزِیزُ قاهر و غالب و قادر بر عذاب اهل النار است، او اشد المعاقبین است فی موضع النکال و النقمه، و أعظم المتجبرین است فی موضع الکبریاء و العظمه.

الرَّحِیمُ نسبت بمؤمنین و ارحم الراحمین است فی موضع العفو و الرحمه که میفرماید: وَ رَحْمَتِی وَسِعَتْ کُلَّ شَیْ ءٍ فَسَأَکْتُبُها لِلَّذِینَ یَتَّقُونَ وَ یُؤْتُونَ الزَّکاهَ وَ الَّذِینَ هُمْ بِآیاتِنا یُؤْمِنُونَ اعراف آیه ۱۵۵.

[سوره الدخان (۴۴): آیات ۴۳ تا ۴۶] .... ص : ۹۶

إِنَّ شَجَرَهَ الزَّقُّومِ (۴۳) طَعامُ الْأَثِیمِ (۴۴) کَالْمُهْلِ یَغْلِی فِی الْبُطُونِ (۴۵) کَغَلْیِ الْحَمِیمِ (۴۶)

بدرستی که درخت زقوم طعام گنه کار است مثل مس آب کرده میجوشد در شکمها مثل جوشش آب جوش.

إِنَّ شَجَرَهَ الزَّقُّومِ خداوند توصیف میفرماید شجره زقوم را: إِنَّها شَجَرَهٌ تَخْرُجُ فِی أَصْلِ الْجَحِیمِ طَلْعُها کَأَنَّهُ رُؤُسُ الشَّیاطِینِ فَإِنَّهُمْ لَآکِلُونَ مِنْها فَمالِؤُنَ مِنْهَا الْبُطُونَ و الصافات، آیه ۶۱ الی ۶۴ شرحش در محلش گذشت.

اشکال: آتش جهنم که آن قدر سوزنده است چرا این درخت را نمیسوزاند؟

جواب: آتش جهنم و لو سوزنده است لکن مامور بامر الهی است بسیار چیزهایی در جهنم هستند و نمی سوزند مثل اغلال و سلاسل و حیات و عقارب و ملائکه عذاب، بلکه اهل عذاب که میسوزند بتفاوت درکات آنها، و کفریات و ظلمها و معاصی میسوزند یکی را یک درجه میسوزاند یکی را هزار درجه حتی گفتند: مثل انوشیروان و حاتم برای کفرشان در جهنم میروند و برای عدالت و

سخاوت که داشتند نمیسوزند، و ریشه این درخت در قعر جهنم است ولی شاخ و برگ و میوه او در تمام طبقات جهنم است و بسیار کریه المنظر است و متعفن و تلخ لکن از شدت جوع و گرسنگی که گفتند: اشد از سوزش آتش است اهل جهنم میگیرند با اینکه شوک و تیغ بسیار دارد و بسختی فرو میدهند، و دیگر از طعام اهل جهنم غسلین است که میفرماید: وَ لا طَعامٌ إِلَّا مِنْ غِسْلِينٍ الحاقه، آیه ۳۶. و گفتند: غساله مدفوعات اهل جهنم و چرک و خون خارج از بدنهای آنها است.

طَعامُ الْأَثِيمِ اثم معصیت و نافرمانی است، و اثیم گنه کار است و مراد در اینجا کافر و مشرک و ضال است که غیر مؤمن باشد هر که هست.

كَالْمُهْلِ مهل فلز گداخته است مثل مس و طلا و نقره و قلع و آهن و سایر فلزات.

يَغْلِي فِي الْبُطُونِ از آن حرارتی که در داخل اهل جهنم هست آب میشود و بجوش میآید.

كَغَلْيِ الْحَمِيمِ حمیم آب جوشیده است در حالی که میجوشد و مکرر گفته ایم همین نحو که نعم بهشتی طرف نسبت نیست با نعم دنیوی همین نحو عذاب جهنم هم طرف نسبت نیست با این عذاب های دنیوی و این تشبیهات برای تقریب بذهن است.

[سوره الدخان (۴۴): آیات ۴۷ تا ۵۰] .... ص : ۹۷

خُذُوهُ فَاعْتِلُوهُ إِلى سَواءِ الْجَحِيمِ (۴۷) ثُمَّ صُبُّوا فَوْقَ رَأْسِهِ مِنْ عَذابِ الْحَمِيمِ (۴۸) ذُقْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ (۴۹) إِنَّ هذا ما كُنْتُمْ بِهِ تَمْتَرُونَ (۵۰)

بگیرید او را پس او را بکشید بسوی وسط جهنم پس از آن بریزید بر فرق سر او از عذاب حمیم آب جوشیده جهنم و بگویید بر او بچش بدرستی که تو بودی خودت بسیار عزیز و محترم در نزد مردم محققا این است آنچه که بودید شما باور نمیکردید، در جای دیگر میفرماید: خُذُوهُ فَغُلُّوهُ ثُمَّ الْجَحِيمَ صَلُّوهُ ثُمَّ فِي سِلْسِلَةٍ ذَرْعُها سَبْعُونَ ذِراعاً فَاسْلُكُوهُ الحاقه، آیه ۳۰ الی ۳۲.

خُذُوهُ امر بملائکه عذاب است که میآیند بالای قبر او بمجرد آنکه از قبر

بیرون میآید او را میگیرند.

فَاعْتِلُوهُ اعتلاء کشیدن بعنف و شدت و سختی است.

إِلی سَواءِ الْجَحِیمِ بسوی وسط آتش و از این جمله استفاده می شود که بدون حساب و پرسش و سؤال و نامه عمل او را میاندازند وسط جحیم که آتش افروخته است چنانچه بعضی بدون حساب وارد بهشت میشوند و بدون میزان و بیانش این است که اهل محشر سه دسته میشوند. یک دسته کسانی هستند که هیچ خطایی و معصیتی از آنها سر نزده، در عقائد معتقد بجمیع عقاید حقه بودند، در اخلاق و صفات نفسانیه متصف بصفات حمیده و منزه از ملکات رذیله، در افعال عامل باعمال صالحه و متقی از جمیع افعال سیئه اینها نه حساب دارند و نه میزان بدون حساب وارد بهشت میشوند، دسته دوم کسانی که نه معتقد بعقاید حقه بودند و نه صفات حمیده ای داشتند و نه عمل نیک بلکه غرق معاصی و صفات خبیثه و عقاید فاسده اینها هم بدون حساب و میزان در جهنم آنها را میاندازند دسته سوم که عمل نیک و بد داشتند و در عقاید سستی یا جدی بودند و در اخلاق هم پاره ای از صفات حمیده و قسمتی از صفات خبیثه داشتند اینها را پای حساب و میزان میبرند: فَمَنْ ثَقُلَتْ مَوازِینُهُ فَأُولئِکَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ وَ مَنْ خَفَّتْ مَوازِینُهُ فَأُولئِکَ الَّذِینَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ بِما کانُوا بِآیاتِنا یَظْلِمُونَ اعراف آیه ۷ و ۸.

ثُمَّ صُبُّوا فَوْقَ رَأْسِهِ مِنْ عَذابِ الْحَمِیمِ از حمیم جهنم بر فرق او بریزید که تمام بدنش را بگیرد و تاول کند.

ذُقْ باو بگویند از روی سخریه و استهزاء بچش چه طعمی دارد.

إِنَّکَ أَنْتَ الْعَزِیزُ الْکَرِیمُ بدرستی که تو خودت را در دنیا خیلی عزیز و محترم میدانستی حال مشاهده کن چه عزت و احترامی داری.

إِنَّ هذا این نوع عذاب ها را بودی.

ما کُنْتُمْ بِهِ تَمْتَرُونَ مریه مجادله و القاء شبهه و تشکیک در امر است تا اینجا حال اهل عذاب اما حال اهل ثواب:

[سوره الدخان (۴۴): آیات ۵۱ تا ۵۲] .... ص: ۹۸

إِنَّ الْمُتَّقِینَ فِی مَقامٍ أَمِینٍ (۵۱) فِی جَنَّاتٍ وَ عُیُونٍ (۵۲)

محققا متقین در مقام امین هستند که مأمون از هر خطری هستند در بهشت و چشمه ها.

إِنَّ الْمُتَّقِينَ کلمه المتقین جمع محلی بالف و لام افاده جمیع مراتب تقوی را میکند و شامل جمیع مراتب آن میشود حتی مرتبه ادنی تقوی که تقوای از عقاید فاسده و مذاهب باطله باشد که مرادف با ایمان است و دلالت دارد هر که با ایمان از دنیا رفت و لو آلوده بپاره ای از معاصی باشد اهل نجات است یا بتوبه تدارک معاصی او شده یا بمصایب دنیوی یا حین الموت یا در عالم برزخ یا روز قیامت به شفاعت شفعاء و مغفرت الهی و عفو پروردگار.

و مراتب تقوی را مکرر تذکر داده ایم که این مرتبه ادنی است و فوق آن تقوای از کبار معاصی که مرادف با عدالت است، و فوق آن از کلیه معاصی که مرادف با عصمت است حتی از خیال معصیت، و فوق آن تقوای از خطا و سهو و نسیان و شک و شبهه است که خاص انبیاء و ائمه طاهرین است، و فوق آن تقوای از مباحات و مکروهات زاید بر مقدار ضرورت، و فوق آن تقوای از ترک اولی در مستحبات که خاص محمد و آل او است صلی اللّه علیه و آله.

فِی مَقامٍ أَمِینٍ که ایمن از هر خطر و نقص و عیب و هم و غم و بلائی هستند که فنا و زوال ندارد و آن مقام امین.

جَنَّاتٍ وَ عُیُونٍ

است اما جنات هشت بهشت جنه الخلد، جنه عدن، جنّه المأوی، جنه الفردوس، و غیر اینها و متقین بمراتب تقوی در آن جنات متنعم هستند و ایمن، و عیون بهشت هم بسیار است کوثر، سلسبیل، عینا یشرب منها المقربون، انهار أربعه من عسل مصفی، من لبن لم یتغیر طعمه، من ماء غیر آسن، من خمر لذه للشاربین یُطافُ عَلَیْهِمْ بِکَأْسٍ مِنْ مَعِینٍ بَیْضاءَ لَذَّهٍ لِلشَّارِبِینَ لا فِیها غَوْلٌ وَ لا هُمْ عَنْها یُنْزَفُونَ و الصافات، آیه ۴۴ الی ۴۶، و سایر نعم بهشتی از فواکه و لحم طیر مما یشتهون و سایر مأکولات که میفرماید:

أُکُلُها دائِمٌ رعد، آیه ۳۵.

[سوره الدخان (۴۴): آیه ۵۳] .... ص: ۹۹

یَلْبَسُونَ مِنْ سُنْدُسٍ وَ إِسْتَبْرَقٍ مُتَقابِلِینَ (۵۳)

میپوشند لباس از سندس و استبرق مقابل یکدیگر.

یَلْبَسُونَ مِنْ سُنْدُسٍ وَ إِسْتَبْرَقٍ سندس گفتند: رقیق دیباج و ابریشم است، و استبرق غلیظ آن است لکن لباس های بهشت باندازه ای رقیق است که در خبر دارد که از زیر هفتاد لباس مخ ساق رؤیت میشود و الف در استبرق همزه قطع است و وصل نیست و لو ماده او از استفعال است و همزه او وصل است و نکته او این است که اسم لباس است نه از باب استفعال باشد، و در بعض آیات یُحَلَّوْنَ فِیها مِنْ أَساوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَ لُؤْلُؤاً وَ لِباسُهُمْ فِیها حَرِیرٌ حج آیه ۲۳، فاطر، آیه ۳۰ وَ جَزاهُمْ بِما صَبَرُوا جَنَّةً وَ حَرِیراً دهر، آیه ۱۲. این است لباس اهل جنت. اما لباس اهل نار میفرماید: سَرابِیلُهُمْ مِنْ قَطِرانٍ ابراهیم، آیه ۵۱. در مجمع البحرین دارد که از درخت عرعر گرفته میشود و طبخ میکنند و از او لباس درست میکنند سیاه و متعفن و حار است برای شتری که جرب پیدا کرده میپوشانند جرب آن از شدت حرارت میسوزد و برطرف میشود. و خداوند تشبیه فرموده که این لباس بدنهای آنها را میسوزاند و از تعفن آن مشمئز میشوند.

مُتَقابِلِینَ اهل بهشت مقابل یکدیگر هستند یکدیگر را میبینند و با هم تکلم میکنند برادر وار که میفرماید: وَ نَزَعْنا ما فِی صُدُورِهِمْ مِنْ غِلٍّ إِخْواناً عَلی سُرُرٍ مُتَقابِلِینَ حجر، آیه ۴۷. عَلی سُرُرٍ مَوْضُونَةٍ مُتَّکِئِینَ عَلَیْها مُتَقابِلِینَ واقعه، آیه ۱۵ و ۱۶.

[سوره الدخان (۴۴): آیه ۵۴] .... ص: ۱۰۰

کَذلِکَ وَ زَوَّجْناهُمْ بِحُورٍ عِینٍ (۵۴)

این نحوه است حال اهل بهشت و تزویج میکنیم آنها را بحور العین یعنی حور العین را از زوجات آنها قرار میدهیم، و در اخبار داریم که الذ لذات جسمانی در بهشت جماع با حور العین است مدت های زیادی طول دارد که خستگی و سستی ندارد و دائما ملتذ میشوند، و اوصاف حور العین را خداوند در آیات بسیار بیان فرموده: وَ عِنْدَهُمْ قاصِراتُ الطَّرْفِ عِینٌ کَأَنَّهُنَّ بَیْضٌ مَکْنُونٌ و الصافات آیه ۴۷، وَ حُورٌ عِینٌ کَأَمْثالِ اللُّؤْلُؤِ الْمَکْنُونِ واقعه، آیه ۲۲، وَ عِنْدَهُمْ قاصِراتُ الطَّرْفِ أَتْرابٌ زمر، آیه ۵۲. فِیهِنَّ قاصِراتُ الطَّرْفِ لَمْ یَطْمِثْهُنَّ إِنْسٌ قَبْلَهُمْ وَ لا جَانٌّ

الرحمن، آیه ۵۶. فِیهِنَّ خَیْراتٌ حِسانٌ (الی قوله) حُورٌ مَقْصُوراتٌ فِی الْخِیامِ الرحمن، آیه ۷۰ و ۷۲ و غیر اینها از آیات.

سؤال: در بسیاری از ادعیه بالاخص ادعیه شهر رمضان دارد

(و من الحور العین برحمتک فزوجنا)

و البته این ادعیه اختصاص برجال ندارد و نساء هم میخوانند و چه معنی دارد تزویج نساء با حور العین؟.

جواب: بعضی توهم کردند که حور جمع است شامل مذکر و مؤنث میشود و تزویج نساء با غلمان بهشتی است، و بعضی توهم کردند که اصلا جماع در بهشت نیست حتی رجال هم با حور العین جماع ندارند و مراد از تزویج قرین است و این دو توهم در طرف افراط و تفریط است و حق در مقام مطابق نصوص قرآن این است که تزویج اعم از ازدواج زن و شوهر است و از قرین یکدیگر بودن چنانچه میفرماید: یَخْلُقُ ما یَشاءُ یَهَبُ لِمَنْ یَشاءُ إِناثاً وَ یَهَبُ لِمَنْ یَشاءُ الذُّکُورَ أَوْ یُزَوِّجُهُمْ ذُکْراناً وَ إِناثاً وَ یَجْعَلُ مَنْ یَشاءُ عَقِیماً شوری: آیه ۴۸ و ۴۹. یعنی ببعضی اولاد دختر میدهیم و ببعضی پسر و بعضی هر دو قرین یکدیگر و بعضی عقیم، و یزوجهم معنای تزویج زناشویی نیست بلکه مقارن یکدیگر، و کلمه حور العین هم اختصاص بزن دارد چنانچه صریح آیات مذکوره است بالاخص با قرینه تقابل در سوره واقعه که میفرماید: یَطُوفُ عَلَیْهِمْ وِلْدانٌ مُخَلَّدُونَ (الی قوله) وَ حُورٌ عِینٌ آیه ۱۷ الی ۲۲، و تمام ضمائر راجعه بحور ضمیر مؤنث است اگر غلمان هم داخل بودند باید مذکر ادا کند چون جمع بین ذکور و اناث مذکر بیان فرموده در بسیار از آیات مثل متقین، اقیموا الصلاه، آتو الزکاه و سایر احکام مشترکه با اینکه در آیه مذکوره فرمود: وِلْدانٌ مُخَلَّدُونَ و نیز میفرماید: وَ یَطُوفُ عَلَیْهِمْ غِلْمانٌ لَهُمْ کَأَنَّهُمْ لُؤْلُؤٌ مَکْنُونٌ طور، آیه ۲۴ که ضمیر کانهم بغلمان برمیگردد.

[سوره الدخان (۴۴): آیه ۵۵] .... ص: ۱۰۱

یَدْعُونَ فِیها بِکُلِّ فاکِهَهٍ آمِنِینَ (۵۵)

استدعا میکنند هر نوع میوه و فاکهه که متمایل باشند در حالی که ایمن هستند یعنی هر نوع میوه در دسترس آنها هست و برای آنها تهیه شده.

یَدْعُونَ فِیها یعنی طالب و مایل باشند در بهشت ها.

بِكَلِّ فاكِهَةٍ چه از اشجار باشد مثل به و انار و آلو باقسامها، و چه زمینی باشد مثل هندوانه و خربزه و کدو و بادنجان و بقول و غیرها.

آمِنِينَ ایمن از زوال و فناء، و ایمن از فساد و ایمن از احداث مرض کسالت حتی دارد در بهشت نه الم گرسنگی دارد نه سیری که دیگر مایل نباشد، و هر نعمتی که تصرف شود باز جای خود میماند.

[سوره الدخان (۴۴): آیه ۵۶] .... ص : ۱۰۲

لا يَذُوقُونَ فِيهَا الْمَوْتَ إِلَّا الْمَوْتَةَ الْأُولى وَ وَقاهُمْ عَذابَ الْجَحِيمِ (۵۶)

نمی چشند مرگ را در بهشت مگر همان مرگ اولی در دنیا و حفظ میفرماید آنها را از عذاب جهنم. این آیه مشتمل بر دو جمله است یکی خلود که ابد الاباد در بهشت متنعم هستند و فناء و زوال ندارد که جمله:

لا يَذُوقُونَ فِيهَا الْمَوْتَ إِلَّا الْمَوْتَةَ الْأُولى دلالت دارد، دیگری ایمن از عذاب که:

وَ وَقاهُمْ عَذابَ الْجَحِيمِ باشد و تمام اینها نه از روی استحقاق است بلکه از راه تفضل است که میفرماید:

[سوره الدخان (۴۴): آیه ۵۷] .... ص : ۱۰۲

فَضْلًا مِنْ رَبِّكَ ذلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ (۵۷)

تمام این نعم بهشت تفضل است از پروردگار تو و این نوع تفضل فوز عظیم است. مکرر گفته ایم که اگر کسی تمام عمر دنیا را داشته باشد و با عبادت جن و انس وارد صحرای محشر شود استحقاق کوچکترین نعم بهشتی را ندارد زیرا تقابل نمیکند با نعمی که خدا باو عنایت کرده از حیات و رزق و توفیق و هدایت و ارشاد و دلالت بخیر، و اینکه تمام آنچه از نعم آسمانی و زمینی را برای او خلق فرموده نمیکند فقط ایمان و اطاعت و تقوی قابلیت تفضل میآورد، و خداوند در محل غیر قابل تفضّل نمیکند لذا میفرماید:

فَضْلًا مِنْ رَبِّكَ و البته این همه تفضلات فوز عظیم است که میفرماید:

ذلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ.

[سوره الدخان (۴۴): آیه ۵۸] .... ص : ۱۰۲

فَإِنَّما يَسَّرْناهُ بِلِسانِكَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ (۵۸)

پس جز این نیست که ما آسان کردیم قرآن را بلسان تو که لسان عربی فصیح باشد برای اینکه قوم تو متذکر شوند، گفتیم: که لعلّ از جانب خدا بمعنی تردید نیست بلکه بمعنی باید است نه بمعنی شاید یعنی البته باید متذکر شوند، و این آیه شریفه مطابق با آیات بسیاری است مثل: وَ لَقَدْ یَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّکْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَّکِرٍ قمر آیه ۱۷ و ۲۲ و ۳۲ و ۴۰، و مثل: فَإِنَّما یَسَّرْناهُ بِلِسانِکَ لِتُبَشِّرَ بِهِ الْمُتَّقِینَ وَ تُنْذِرَ بِهِ قَوْماً لُدًّا مریم، آیه ۹۷ و تفسیر قرآن و فصاحت و بلاغت او را در مقدمه این تفسیر مجلد اول مفصلا بیان کرده ایم مراجعه فرمائید:

[سوره الدخان (۴۴): آیه ۵۹] .... ص: ۱۰۳

فَارْتَقِبْ إِنَّهُمْ مُرْتَقِبُونَ (۵۹)

پس منتظر باش بدرستی که آنها هم انتظار دارند، فردای قیامت بر تمام معلوم میشود حق و باطل که تمام فرمایشات قرآن از بشارات و انذارات و فرمایشات انبیاء و ائمّه و علمای اعلام حق و صدق بوده و تمام گفتار مشرکین و کفار و ظالمین و ضالین و مضلین و مبدعین و مخالفین و معاندین و منکرین ضروریات دین و فساق و فجار باطل و کذب بوده.

فَارْتَقِبْ إِنَّهُمْ مُرْتَقِبُونَ هذا آخر ما اردنا فی تفسیر هذه السوره المبارکه حم دخان و یتلوه ان شاء اللّه تبارک و تعالی سوره الجاثیه و بقیه سور القرآن الی سوره و الناس بحوله و قوّته و توفیقه و تأییده و عونه، و الحمد له و الصلاه و السلام لانبیائه و رسله و آله. و انا العبد العاصی الحقیر الفقیر المدعو بالطیب

سوره الجاثیه مکیه و هی سبع و ثلاثون آیه .... ص: ۱۰۴

اشاره

بسم اللَّه الرّحمن الرّحیم، و الحمد للَّه و الصلاه علی رسول اللَّه، و علی آله آل اللَّه و اللعن علی اعدائهم اعداء اللَّه الی یوم لقاء اللَّه.

[سوره الجاثیه (۴۵): آیات ۱ تا ۲] .... ص: ۱۰۴

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِیمِ

حم (۱) تَنْزِیلُ الْکِتابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِیزِ الْحَکِیمِ (۲)

فضلها:

«عن ابن بویه باسناده عن عاصم عن أبی بصیر عن أبی عبد اللَّه علیه السلام قال: من قرأ سوره الجاثیه کان ثوابها أن لا یری النار ابدا و لا یسمع زفیر جهنم و لا شهیقها، و هو مع محمد (ص)»

و أخبار زیادی از خواص القرآن از پیغمبر (ص) و از حضرت صادق (ع) نقل کرده اند صرف نظر کردیم چون سند نداشت حم از رموز است.

تَنْزِیلُ الْکِتابِ این قرآن مجید نازل شده مِنَ اللَّهِ و اطلاق کتاب بر قرآن بواسطه این است که در لوح محفوظ ثبت شده بقدرت کامله الهیّه چنانچه میفرماید: بَلْ هُوَ قُرْآنٌ مَجِیدٌ فِی لَوْحٍ مَحْفُوظٍ بروج، آیه ۲۱ و ۲۲. و تعبیر بقرآن برای اینکه الفاظ او صادره از حق است که بقدرت کامله عین این الفاظ ایجاد شده که کلام الهی است و این اضافه تشریفی است که از جانب او نازل شده، و بالجمله ایجاد الفاظ قرآن و ثبت در لوح محفوظ و نزول بر حضرت رسالت از خداوند متعال است که روح الامین از خداوند تبارک و تعالی گرفته و بر قلب مطهر حضرت رسالت نازل کرده که میفرماید: وَ إِنَّهُ لَتَنْزِیلُ رَبِّ الْعالَمِینَ نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِینُ عَلی قَلْبِکَ لِتَکُونَ مِنَ الْمُنْذِرِینَ شعراء، آیه ۹۲ الی ۹۵.

الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ عزيز است غالب و قاهر و قادر است، و حكيم است عالم بجميع حكم و مصالح و مضارّ و مفاسد است.

[سوره الجاثيه (۴۵): آيه ۳] .... ص: ۱۰۵

إِنَّ فِي السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ لَآياتٍ لِلْمُؤْمِنِينَ (۳)

بدرستى كه در آسمانها و زمين هر آينه آياتى است براى مؤمنين، آيات سماويه و ارضيّه از حد و حصر خارج است و آنچه كه بتوان درك كرد خلقت انوار قدسيّه و ارواح و سرادقات و ملائكه و لوح و قلم و سدره المنتهى و جنّه المأوى و عرش و كرسى و كرات جويّه از شمس و قمر و كواكب و بيت المعمور و غير اينها در عالم بالا، و در زمين از عناصر اربعه آب و خاك و هوا و نار، و از مركبات از جمادات و معادن و جواهرات، و از نباتات اشجار و فواكه و حبوبات و خضرويات، و از جن و شياطين و حيوانات بحرى و برّى از سباع و هوامّ و انعام و طيور و وحوش، و از انسان اصناف مختلفه، و لكن اين آيات براى مؤمنين است كه معتقد بخدا و رسول و دين و عقائد حقّه اسلاميّه باشند، و امّا ديگران يا بكلى مستند بخدا نميدانند يا بسيارى از آنها را منكرند لذا ميفرمايد: إِنَّ فِي السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ لَآياتٍ لِلْمُؤْمِنِينَ.

[سوره الجاثيه (۴۵): آيه ۴] .... ص: ۱۰۵

وَ فِي خَلْقِكُمْ وَ ما يَبُثُّ مِنْ دابَّةٍ آياتٌ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ (۴)

و در خلقت شما بنى آدم و آنچه بر روى زمين از جنبنده منتشر شده آياتى است براى قومى كه يقين دارند اما:

وَ فِي خَلْقِكُمْ از خاك جماد تبديل بحبوب و فواكه نباتى تا تبديل بنطفه و علقه و عظم تا پوشيده بلحم تا افاضه صورت و اجزاء بدن داخليّه و خارجيّه و افاضه روح حيوانى و انسانى ملكوتى تا ولادت و رشد و كهولت و هزار چيزهاى ديگر و اما:

وَ ما يَبُثُّ مِنْ دابَّةٍ يك قسمت آنها تكوينى و يك قسمت توليدى و آنها يك قسمت به تخم و يك قسمت بحمل و انواع آنها از حدّ و حصر خارج است و هر نوعى اصناف مختلفه و هر صنفى اشخاص متشتّته، تمام اينها آثار قدرت و حكمت الهى است و لكن:

آیاتٌ لِقَوْمٍ یُوقِنُونَ که بمرتبه یقین رسیده باشند و یقین هم سه مرتبه دارد علم الیقین، عین الیقین، حق الیقین. از روی دلیل و برهان یقین پیدا کند، عین الیقین از روی حس و مشاهده یقین داشته باشد، حق الیقین از روی و جدان و معرفت یقین پیدا کند علم الیقین.

[سوره الجاثیه (۴۵): آیه ۵] .... ص: ۱۰۶

وَ اخْتِلافِ اللَّیْلِ وَ النَّهارِ وَ ما أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّماءِ مِنْ رِزْقٍ فَأَحْیا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِها وَ تَصْرِیفِ الرِّیاحِ آیاتٌ لِقَوْمٍ یَعْقِلُونَ (۵)

و اختلاف شب و روز و آنچه نازل میفرماید خداوند متعال از عالم بالا پس زنده میکند زمین را پس از مردن او و گردش بادها آیاتی است برای قومی که تعقل میکنند.

وَ اخْتِلافِ اللَّیْلِ وَ النَّهارِ دو نحوه میتوان تفسیر کرد.

نحوه اولی: اینکه شب و روز خلف یکدیگر نه فقط روز تنها باشد یا شب تنها بلکه یکی پس از دیگری و این خود یک آیه بزرگی است که در اثر حرکت وضعی زمین که دور خود میچرخد و همیشه آن نصف که مقابل خورشید است روز است و نصف دیگر که بر خلاف است شب است، اگر این گردش نبود آن نصف که مقابل خورشید است همیشه روز بود و از حرارتش قابل سکونت نبود و استراحتی بر احدی نبود، و آن نصف که بر خلاف است همیشه شب بود و از برودتش قابل بقاء نبود و گیاهی نمیرویید و تحصیل امر معاش میسر نبود لذا میفرماید: قُلْ أَ رَأَیْتُمْ إِنْ جَعَلَ اللَّهُ عَلَیْکُمُ اللَّیْلَ سَرْمَداً إِلی یَوْمِ الْقِیامَهِ مَنْ إِلهٌ غَیْرُ اللَّهِ یَأْتِیکُمْ بِضِیاءٍ أَ فَلا تَسْمَعُونَ قُلْ أَ رَأَیْتُمْ إِنْ جَعَلَ اللَّهُ عَلَیْکُمُ النَّهارَ سَرْمَداً إِلی یَوْمِ الْقِیامَهِ مَنْ إِلهٌ غَیْرُ اللَّهِ یَأْتِیکُمْ بِلَیْلٍ تَسْکُنُونَ فِیهِ أَ فَلا تُبْصِرُونَ وَ مِنْ رَحْمَتِهِ جَعَلَ لَکُمُ اللَّیْلَ وَ النَّهارَ لِتَسْکُنُوا فِیهِ وَ لِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَ لَعَلَّکُمْ تَشْکُرُونَ قصص، آیه ۷۱ تا ۷۳.

تنبیه: در دو آیه قبلی تعبیر بعلیکم فرموده که لیل بدون نهار و نهار بدون لیل بر ضرر شما است و در آیه اخیره تعبیر فرمود بلکم که جعل شب و روز معا خلف یکدیگر بنفع شما است.

نحوه ثانیه: اینکه مراد از اختلاف در زیادتی و نقصان شب و روز است در

فصول اربعه شتاء و صیف تابستان و زمستان که این در حرکت انتقالی زمین است دور کره شمس چون در خط منطقه البروج سیر دارد و این خط با خط معدل النهار در دو نقطه توافق دارند اول فروردین حمل و اول مهر که اول میزان است شب و روز موافق میشود و در دو نقطه دور میشوند بیست و چهار درجه اول سرطان و جدی که اول تیر باشد و اول دی روز در منتها درجه بلندی و شب در منتها درجه کوتاهی و بالعکس و این اختلاف برای تربیت نباتات و حیوانات و انسان است نه همیشه تابستان است و نه زمستان و الا گیاه روئیده نمیشد.

وَ ما أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّماءِ مِنْ رِزْقٍ نزول باران و برف و تگرگ که تشکیل رودخانه ها و انهار و چشمه ها و چاه ها و روییدن گیاهها و تلطیف هوا میکند که اگر یک سال نبارد خشکسالی میشود و تولید امراض، در واقع زمین مرده را زنده میکند.

فَأَحْیا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِها وَ تَصْرِیفِ الرِّیاحِ تموج هوا و حرکت باد که هم تلطیف هوا میکند و هم میکروب ها را برطرف میکند و هم موجب رشد گیاهان و حیوانات و انسان میشود اینها بالتمام.

آیاتٌ قدرت و حکمت الهی است لکن.

لِقَوْمٍ یَعْقِلُونَ که تعقّل و تفکّر و تأمّل کنند و درک نمایند که اگر یکی از این آیات نقصانی پیدا کند بچه بلیاتی گرفتار میشوند و هر یک اینها چه فوائد بزرگی دارد جل الخالق.

[سوره الجاثیه (۴۵): آیه ۶] .... ص: ۱۰۷

تِلْکَ آیاتُ اللَّهِ نَتْلُوها عَلَیْکَ بِالْحَقِّ فَبِأَیِّ حَدِیثٍ بَعْدَ اللَّهِ وَ آیاتِهِ یُؤْمِنُونَ (۶)

این است آیات خداوند متعال تلاوت میکنیم آنها را بر تو بحقّ و صدق پس بکدام حدیثی بعد از خداوند و آیات او ایمان میآورید.

تِلْکَ ممکن است اشاره بآیات قدرت باشد که در آیات قبل بیان شده لکن بعید نیست که آیات قرآنی باشد که از مصدر جلال صادر شده.

آیاتُ اللَّهِ بقرینه نَتْلُوها عَلَیْکَ بِالْحَقِّ نزول قرآن مجید بر حضرت

رسالت دو نحوه بوده یکی بطریق وحی بر قلب مطهر حضرتش چنانچه میفرماید:

نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ عَلى قَلْبِكَ لِتَكُونَ مِنَ الْمُنْذِرِينَ شعراء، آیه ۱۹۳ و ۱۹۴ نظیر الهام ملائکه بر قلوب مؤمنین چون قلب مطهرش خالی از وساوس شیطانی است هر چه هست وحی الهی است، و دیگر بصورتی بر حضرتش نازل شود و تلاوت کند چنانچه در این آیه بیان میفرماید و مفاد بالحق یعنی حق و صدق است موافق حکم و مصالح و درست و بجا است رد کسانی که گفتند افتراء است و پیش خود میگوید، و از دیگران فراگرفته قالُوا إِنَّما أَنْتَ مُفْتَرٍ و گفتند: إِنَّما يُعَلِّمُهُ بَشَرٌ نحل آیه ۱۰۳ و ۱۰۵. وَ قالَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ هَذا إِلَّا إِفْكٌ افْتَراهُ وَ أَعانَهُ عَلَيْهِ قَوْمٌ آخَرُونَ فرقان، آیه ۵.

فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَ اللَّهِ وَ آياتِهِ يُؤْمِنُونَ آیا بکتب رومان و قصه رستم و حسین کرد و کتب عهد قدیم یهود و عهد جدید نصاری و زند و پازند مجوس و سایر مزخرفات کفّار و مشرکین باینها ایمان میآورید با اینکه قرآن مجید از جهات بسیاری معجزه است که در مقدمه این تفسیر بیان شده و تمام دستوراتش موافق عقل سلیم و بر وفق حکم و مصالح است

[سوره الجاثیه (۴۵): آیه ۷] .... ص: ۱۰۸

وَيْلٌ لِكُلِّ أَفَّاكٍ أَثِيمٍ (۷)

ویل مختص است برای هر که دروغ میبندد و نسبت کذب میدهد و در اثم طغیان و زیاده روی میکند.

وَيْلٌ دو معنی دارد اسمی و وصفی، امّا اسمی چاه ویل در قعر جهنم که آتش جهنم از آن چاه بیرون میآید، و امّا وصفی بمعنی وای بر آن و این معنی صادق میشود بر کسی که بوی نجات بمشامش نمیرسد.

لِكُلِّ أَفَّاكٍ افّاک کسانی هستند که معجزات انبیاء را سحر میپندارند و انبیاء را ساحر و جادوگر و کذّاب و مجنون و مفتری میگویند و پشت پا باحکام الهی و فرامین او میزنند و بدعت در دین میگذارند و منکر ضروریّات دین میشوند.

أَثِيمٍ که در کفر و شرک و ضلالت و معاصی و طغیان و ظلم ثابت و باقی میمانند سپس خداوند تفسیر میفرماید افاک اثیم را:

[سوره الجاثیه (۴۵): آیات ۸ تا ۹] .... ص : ۱۰۹

یَسْمَعُ آیاتِ اللَّهِ تُتْلی عَلَیْهِ ثُمَّ یُصِرُّ مُسْتَکْبِراً کَأَنْ لَمْ یَسْمَعْها فَبَشِّرْهُ بِعَذابٍ أَلِیمٍ (۸) وَ إِذا عَلِمَ مِنْ آیاتِنا شَیْئاً اتَّخَذَها هُزُواً أُولئِکَ لَهُمْ عَذابٌ مُهِینٌ (۹)

میشنود آیات خدا را که بر او تلاوت میشود پس از آن ثابت و باقی و مقیم میشود بر کفر و ضلالت خود از روی بزرگی که بخود بسته است است و خود را با عظمت میداند مثل اینکه اصلا نشنیده آن آیات را پس بشارت ده باو بعذاب دردناک و زمانی که علم پیدا کند بچیزی از آیات ما آنها را میگیرد باستهزاء و جسارت و بی اعتنایی اینها از برای آنها است عذاب خوار کننده ای.

یَسْمَعُ آیاتِ اللَّهِ تُتْلی عَلَیْهِ بگوش سر میشنود و لکن گوش قلب کر است.

صُمٌّ بُکْمٌ عُمْیٌ فَهُمْ لا یَرْجِعُونَ بقره، آیه ۱۷. فَهُمْ لا یَعْقِلُونَ بقره، آیه ۱۶۶.

ثُمَّ یُصِرُّ مُسْتَکْبِراً اصرار ثبات و بقاء بر شی ء است مثل اصرار بر معاصی، و در اینجا بقاء بر کفر و شرک و ضلالت است یعنی آیات الهی هیچ تأثیری در قلب او نمیکند و بخود نمیآید و توجه نمیکند، و استکبار بزرگی بخود بستن است و گفتیم:

سه عنوان داریم کبر تکبر استکبار، کبر آن است که در خود یک بزرگی تصور میکند یا از جهت مال و جاه و مقام یا از جهت حسب و نسب و عشیره و قبیله و اتباع و انصار در خبر است:

«لا یدخل الجنه من کان فی قلبه حبّه خردل من الکبر»

و اما تکبر اظهار این بزرگی است بر دیگران بالاخصّ بر انبیاء و اولیاء الهی که در قرآن میفرماید فَادْخُلُوا أَبْوابَ جَهَنَّمَ خالِدِینَ فِیها فَلَبِئْسَ مَثْوَی الْمُتَکَبِّرِینَ نحل، آیه ۳۱. و امّا استکبار بدتر از تکبّر است و او این است که چیزی که موجب تکبّر او شود در او نیست نه مال و جاه و مقامی نه حسب و نسب و عشیره و قبیله ای بلکه بزرگی را بخود میبندد که میفرماید: إِنَّهُ لا یُحِبُّ الْمُسْتَکْبِرِینَ نحل آیه ۲۵.

کَأَنْ لَمْ یَسْمَعْها بزبان ما خود را بگوش کری میزند که من نشنیدم یا آنکه مثل کسانی که نشنیده است محسوب میدارد یعنی هیچ اثری بر او ندارد بواسطه سیاهی قلب و قساوت و هوای نفس و مضارّ دیگر.

فَبَشِّرْهُ تعبیر به بشارت یک نوع سرزنش و اهانت است.

بِعَذابٍ أَلِيمٍ عذاب های الهی تمام مولم است، و الیم ثبات الم است یعنی الی الابد در آلام هست و دیگر از صفات افّاک اثیم این است که:

وَ إِذا عَلِمَ مِنْ آياتِنا شَيْئاً و لو شیئی مختصری باشد که باو ارائه دادند و گوشزد کردند. اتَّخَذَها هُزُواً استهزاء میکند جسارت و توهین مینماید أُولئِكَ لَهُمْ عَذابٌ مُهِينٌ فردای قیامت هم بآنها استهزاء میکنند و اهانت که میفرماید: اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَ يَمُدُّهُمْ فِي طُغْيانِهِمْ ... الایه بقره، آیه ۱۴. و میفرماید فَالْيَوْمَ الَّذِينَ آمَنُوا مِنَ الْكُفَّارِ يَضْحَكُونَ (الی قوله تعالی) هَلْ ثُوِّبَ الْكُفَّارُ ما كانُوا يَفْعَلُونَ مطففین، آیه ۳۴ الی ۳۶. و دیگر از عقوبات افاک اثیم این است که.

[سوره الجاثیه (۴۵): آیه ۱۰] .... ص: ۱۱۰

مِنْ وَرائِهِمْ جَهَنَّمُ وَ لا يُغْنِي عَنْهُمْ ما كَسَبُوا شَيْئاً وَ لا مَا اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْلِياءَ وَ لَهُمْ عَذابٌ عَظِيمٌ (۱۰)

از عقب آنها جهنّم است که بر آن وارد میشوند و بینیاز نمیکند آنها را آنچه اتخاذ کردند از غیر خدا اولیائی و از برای آنها است عذاب عظیم.

مِنْ وَرائِهِمْ جَهَنَّمُ خداوند اهل جهنّم را معین فرموده و صفات آنها را بیان کرده میفرماید: وَ لَقَدْ ذَرَأْنا لِجَهَنَّمَ كَثِيراً مِنَ الْجِنِّ وَ الْإِنْسِ لَهُمْ قُلُوبٌ لا يَفْقَهُونَ بِها وَ لَهُمْ أَعْيُنٌ لا يُبْصِرُونَ بِها وَ لَهُمْ آذانٌ لا يَسْمَعُونَ بِها أُولئِكَ كَالْأَنْعامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ أُولئِكَ هُمُ الْغافِلُونَ اعراف، آیه ۱۷۸.

وَ لا يُغْنِي عَنْهُمْ ما كَسَبُوا نه مال و نه جاه و نه منصب و نه مقام و نه اولاد و نه عشیره و نه اتباع و نه غیر اینها آنچه در دنیا بدست آورده اند و بآنها میپردازند.

وَ لا مَا اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْلِياءَ نه الهه آنها از اصنام و شمس و قمر و نار و بقر و عجل و شجر و ملک و جن و انس، و نه دوستان و موالیان آنها.

وَ لَهُمْ عَذابٌ عَظِيمٌ تمام عذاب ها عظمت دارد لکن سبک و سنگین است اعظم آنها این است که در میان عذاب ها عظیم است.

[سوره الجاثیه (۴۵): آیه ۱۱] .... ص : ۱۱۱

هذا هُدیً وَ الَّذِینَ کَفَرُوا بِآیاتِ رَبِّهِمْ لَهُمْ عَذابٌ مِنْ رِجْزٍ أَلِیمٌ (۱۱)

این است هدایت و کسانی که کافر شدند بآیات پروردگار خود از برای آنها است عذابی از پلیدی و کثیفی دردناک.

هذا هُدیً مشار الیه ممکن است قرآن باشد که میفرماید: إِنَّ هذَا الْقُرْآنَ یَهْدِی لِلَّتِی هِیَ أَقْوَمُ وَ یُبَشِّرُ الْمُؤْمِنِینَ اسراء، آیه ۹. و ممکن است آیات مذکوره در این سوره باشد که باعث ارشاد و هدایت است و اجتناب از کفر و ضلالت و اوّل أقرب بنظر میآید.

وَ الَّذِینَ کَفَرُوا بِآیاتِ رَبِّهِمْ دلیل نیست بر اینکه جمیع آیات الهی را منکر شوند بلکه یک آیه را کافر شد صدق میکند.

لَهُمْ عَذابٌ مِنْ رِجْزٍ أَلِیمٌ رجز نجاست و کثافت و پلیدی است یعنی عذاب پستی کثیفی برای آنها است که بسیار دردناک است.

[سوره الجاثیه (۴۵): آیه ۱۲] .... ص : ۱۱۱

اللَّهُ الَّذِی سَخَّرَ لَکُمُ الْبَحْرَ لِتَجْرِیَ الْفُلْکُ فِیهِ بِأَمْرِهِ وَ لِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ وَ لَعَلَّکُمْ تَشْکُرُونَ (۱۲)

خداوند آن خدایی است که مسخر فرمود برای شما دریا را برای اینکه کشتی ها بجریان بیفتد در دریا بأمر پروردگار و برای اینکه بدست بیاورید از فضل او منافعی و باشد که شما شکر کنید نعمتهای او را.

اللَّهُ الَّذِی سَخَّرَ لَکُمُ الْبَحْرَ قدرت نمایی الهی دریای آب که آن قدر لین است که اگر یک سوزن در آن بیندازی بقعر دریا فرو میرود چوب را و لو یک کشتی باشد که هزار خروار اجناس در او باشد و هزار نفر در او ساکن شوند روی آب بایستد و فرو نرود.

لِتَجْرِیَ الْفُلْکُ فِیهِ یا بتوسّط باد یا بقوّه نفت و بنزین از بندری به بندر دیگر برساند.

بِأَمْرِهِ که اگر امر او نباشد چه بسا امواج عظیمه دریا کشتی و ساکنین در او را و اشیاء محموله در او را غرق کند بالاخص اگر چهار موجه شود که از

چهار طرف موج بردارد بقدر کوه و کشتی را فرو برد، یا اگر باد مخالف بوزد و مانع از سیر کشتی شود. حقیر خود مشاهده کردم دیدم در کشتی کیف های زیادی پر از هوا و باد باطراف کشتی است ناگاه دیدم اجزاء کشتی آمدند و این کیفها را بخود بستند مثل دو بال پرسیدم گفتند: کشتی نزدیک است غرق شود اینها این کیفها را بخود میبندند که روی آب بایستند تا کشتی دیگری بیاید و آنها را نجات دهد لکن خداوند تبارک و تعالی ببرکت تربت أبی عبد اللّه (ع) و حدیث شریف کساء کشتی را نجات داد و قرار گرفت.

وَ لِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ که اجناس و ما یحتاج بشر را از بندری به بندر دیگر میرساند و استفاده میکنند و انتفاع میبرند.

وَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ خداوند میداند کی شکر گزار است و کی کفران میکند و تردید در ساحت قدس او نیست و لعلّ بمعنی باید است یعنی باید شکر گزار باشید لکن اکثر بکلّی فراموش میکنند یا نجات را مستند بیک اسباب ظاهریّه که تخیّل میکنند میدانند چنانچه میفرماید: فَإِذا رَكِبُوا فِي الْفُلْكِ دَعَوُا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ فَلَمَّا نَجَّاهُمْ إِلَى الْبَرِّ إِذا هُمْ يُشْرِكُونَ عنکبوت، آیه ۶۵.

[سوره الجاثیه (۴۵): آیه ۱۳] .... ص : ۱۱۲

وَ سَخَّرَ لَكُمْ ما فِي السَّماواتِ وَ ما فِي الْأَرْضِ جَمِيعاً مِنْهُ إِنَّ فِي ذلِكَ لَآياتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ (۱۳)

و مسخر فرمود برای شما آنچه در آسمانها است و آنچه در زمین است جمیع آنها را بدرستی که در این تسخیر هر آینه آیاتی است برای قومی که تفکّر کنند.

وَ سَخَّرَ لَكُمْ تسخیر الهی برای نفع بشر است چنانچه در بسیاری از آیات بیان فرموده و تفسیر شده.

ما فِي السَّماواتِ از کرات جویّه و شمس و قمر و نزول باران و برف و تگرگ و غیر اینها.

وَ ما فِي الْأَرْضِ از حبوب و فواکه و خضرویات و میاه و حیوانات و غیر اینها.

جَمِيعاً مِنْهُ این جمله دو نحو تفسیر شده. یکی اینکه: جمیعا متعلق بما قبل باشد و محلّ وقف یعنی جمیع ما فی السّماوات و ما فی الارض را سخر لکم دوّم اینکه: جمله مستقلّه باشد یعنی جمیع آنچه ذکر شد از خداوند افاضه شده که مفاد منه است که باید قدردانی کنید جمیع آنها از او است.

إِنَّ فِی ذلِکَ لَآیاتٍ آن هم چه آیات بزرگ و قدرت نمایی که این کرات علویّه و سفلیّه تمام در این فضاء بدون ستون و قائمه نگاه داشته شده و هر کدام سیر مخصوصی دارند بنحو منظّم مرتّب که ذرّه ای تخلّف یا سرعت باشد یا بطاء از مقدار مقرّر ندارند و چه منافعی از آنها ظاهر میشود امّا:

لِقَوْمٍ یَتَفَکَّرُونَ که بالاتر از همه عبادات تفکّر در صنایع و آیات الهیّه و معارف حقّه و آیات قرآنیّه و دستورات دینیّه و عبرت در پیش آمدهای بر کفّار و مشرکین و عنایات و تفضّلات و نصرت مؤمنین و امثال اینها است که فرمود:

«تفکّر ساعه خیر من عباده ستّین سنه او سبعین سنه»

و گفتند: «الفکر حرکه الی المبادی و من مبادی الی المراد» ترتیب مقدّمات برای اخذ نتیجه.

[سوره الجاثیه (۴۵): آیه ۱۴] .... ص: ۱۱۳

قُلْ لِلَّذِینَ آمَنُوا یَغْفِرُوا لِلَّذِینَ لا یَرْجُونَ أَیَّامَ اللَّهِ لِیَجْزِیَ قَوْماً بِما کانُوا یَکْسِبُونَ (۱۴)

بفرما برای کسانی که ایمان آوردند گذشت کنند کسانی را که امید ندارند ایّام اللَّه را تا اینکه جزا دهد خداوند قومی را بآنچه بودند کسب میکردند. مفاد آیه قریب باین مفاد که این کفار و ظلمه که اهانت بمؤمنین میکنند و اذیّت بآنها مؤمنین در مقام تلافی برنیایند و آنها را واگذار کنند بخداوند در ایّامی که مقتضی میداند جزای آنها را میدهد.

قُلْ لِلَّذِینَ آمَنُوا این مؤمنینی که در شکنجه ظلم ظالمین و کفّار و مشرکین و ضالّین گرفتار شدند.

یَغْفِرُوا یعنی گذشت کنند و در مقام معارضه و تلافی برنیایند که موجب فساد زیادتر میشود و آنها جری تر میشوند.

لِلَّذِینَ لا یَرْجُونَ أَیَّامَ اللَّهِ در تفسیر ایام اللَّه مفسرین اقوالی گفتند که در

سوره ابراهیم آیه پنجم میفرماید: وَ ذَكِّرْهُمْ بِأَيَّامِ اللَّهِ گذشت لکن حدیث از حضرت صادق (ع) است که ایّام اللّه سه یوم است: روزی که حضرت بقیّه اللّه ظاهر میشود و اینها زنده میشوند و از آنها انتقام میکشد، و روزی که ائمّه اطهار رجعت میفرمایند و از ظالمین بآنها انتقام میکشند، و روز قیامت که خداوند از آنها انتقام میکشد.

لِيَجْزِيَ قَوْماً بِما كانُوا يَكْسِبُونَ که هر کس را بجزای خود میرساند و انتقام هر مظلوم را از ظالم میکشد، و فرج مؤمنین در این سه روز است ایّام ظهور حجّت (عج) و دوره رجعت و روز رستاخیز در قیامت و صحرای محشر. سپس خداوند جزای هر یک را معیّن میفرماید:

[سوره الجاثیه (۴۵): آیه ۱۵] .... ص : ۱۱۴

مَنْ عَمِلَ صالِحاً فَلِنَفْسِهِ وَ مَنْ أَساءَ فَعَلَيْها ثُمَّ إِلى رَبِّكُمْ تُرْجَعُونَ (۱۵)

کسی که عمل صالح بجا آورد پس نفعش بخودش عائد میشود و کسی که بد کند ضررش بخودش متوجّه میشود پس از آن بسوی پروردگار خود بازگشت شما است.

مَنْ عَمِلَ صالِحاً اعمال صالحه سه قسم است. اعمال قلبیّه و نفسیّه و خارجیّه امّا عمل قلب ایمان است و علم و تدبّر و تفکّر و خوف و رجاء که از شئونات عقل است و گفتیم: در ایمان چهار امر شرط است اوّل یقین بمراتبه الثلاثه علم الیقین، عین الیقین، حقّ الیقین، دوّم اعتقاد که عقد قلب است بمعنی دل بستگی و در بند دین باشد از دست ندهد و دین فروشی بثمن قلیل دنیا نکند، سوّم اقرار لسانا و قلبا که کفر جحودی نباشد، چهارم تسلیم و علم باحکام دین و وظائف شرع و تفکر در آثار قدرت و در امر آخرت و تدبّر در آیات الهیّه و خوف و رجاء نه ایمن من مکر اللّه و نه یأس من روح اللّه.

و اما اعمال نفسیه تخلق باخلاق الهیه و صفات حمیده و ملکات حسنه و تنزّه از اخلاق رذیله و صفات خبیثه و ملکات قبیحه.

و امّا اعمال خارجیّه اتیان بوظائف دینیّه و واجبات شرعیّه و اعمال حسنه و ترک زیاد شده از اعمال سیّئه و محرّمات الهیّه که هر چه بالاتر و بهتر و بیشتر

باشد تفضّلات الهی در حقّ او بیشتر میشود دنیوی و اخروی و قابلیّت او زیادتر میگردد.

فَلِنَفْسِهِ نفعش عاید بخودش میشود بر خداوند نفعی عاید نمیشود.

وَ مَنْ أَساءَ فَعَلَيْها آنهم سه قسم است عقاید سوء از کفر و شرک و جهل و یأس من روح اللَّه و أمن من مکر اللَّه، و اخلاق سوء صفات خبیثه ملکات قبیحه اخلاق رذیله، و اعمال سوء از ظلم و ارتکاب معاصی و ترک فرائض و بی حیایی و بی عفّتی و و و که ضررش و عقوبتش دنیوی و اخروی بخودش متوجه میشود.

ثُمَّ إِلى رَبِّكُمْ تُرْجَعُونَ فردای قیامت که هر کس را بقدر قابلیتش ثواب میدهند و بقدر استحقاقش عذاب میکنند مگر کسانی که مشمول عفو و غفران الهی و شفاعت شفعاء شوند.

[سوره الجاثیه (۴۵): آیه ۱۶] .... ص : ۱۱۵

وَ لَقَدْ آتَيْنا بَنِي إِسْرائِيلَ الْكِتابَ وَ الْحُكْمَ وَ النُّبُوَّةَ وَ رَزَقْناهُمْ مِنَ الطَّيِّباتِ وَ فَضَّلْناهُمْ عَلَى الْعالَمِينَ (۱۶)

و هر آینه بتحقیق دادیم بنی اسرائیل را کتاب و حکمت و نبوّت و روزی دادیم آنها را از طیبات و برتری دادیم آنها را بر عالمین.

وَ لَقَدْ آتَيْنا بَنِي إِسْرائِيلَ الْكِتابَ توراه و زبور و انجیل بموسی و داود و عیسی.

وَ الْحُكْمَ که علم بمصالح و مفاسد باشد که ممیز بین حق و باطل، و خیر و شرّ، و نفع و ضرر، و سعادت و شقاوت، و نجات و هلاکت، و ثواب و عقاب باشد که انبیاء برای آنها بطریق اوفی بیان کردند.

وَ النُّبُوَّةَ که انبیاء بنی اسرائیل بسیار بودند حتی بعضی گفتند: بالغ بر هزار نبیّ که اسماء بعضی از آنها را خداوند در قرآن و در أخبار ذکر فرموده اند مثل یعقوب و یوسف و شعیب و موسی و هارون و زکریا و یونس و یحیی و عیسی و خضر و الیاس و ذا الکفل.

وَ رَزَقْناهُمْ مِنَ الطَّيِّباتِ علاوه از فواکه و حبوبات و خضرویات نزول من و سلوی بر آنها و غیر اینها.

وَ فَضَّلْناهُمْ عَلَى الْعالَمِينَ نظر باین که مسلم است که پیغمبر خاتم (ص) و اوصیاء طیبین او و دین و شریعت او و کتاب او و امت مرحومه او و سایر شئونات او، و اعطاء مقام شفاعت کبری و سایر تفضلات الهی افضل و اکمل و اتمّ بر تمامی انبیاء و اوصیاء انبیاء و امم آنها و دین و شریعت و صحف و کتب آنها بوده لذا بعضی از مفسرین گفتند: مراد عالمین زمان خود آنها است که دوره بنی اسرائیل باشد، و بعضی گفتند: مراد افضلیت از کثرت انبیاء در آنها است و این دو وجه بنظر ما تمام نیست زیرا العالمین جمع محلی بالف و لام افاده عموم دارد و کلمه فضلناهم اطلاق دارد تمام جهات فضیلت را شامل میشود لکن عمومات کتاب و مطلقات آن ظهور در عموم و اطلاق دارد و نصّ نیست که قابل تخصیص و تقیید نباشد و در مقام خود گفته ایم که قابل تخصیص و تقیید هست به مخصص و مقید معتبر از خبر متواتر و یقینی الصدور و دلیل قطعی عقلی و نقل معتبر، و چون بنصّ قرآن و ضرورت دین و برهان عقلی و اخبار متواتره و قطعی الصدور و اخبار معتبره ثابت شده که پیغمبر اسلام و اوصیاء او و امت او و کتاب او و دین او افضل من جمیع الجهات هستند ما عموم العالمین و اطلاق فضلناهم را را تخصیص و تقیید میکنیم و محتاج بتأویل نیستیم، هذا ما عندنا.

[سوره الجاثیه (۴۵): آیه ۱۷] .... ص: ۱۱۶

وَ آتَيْناهُمْ بَيِّناتٍ مِنَ الْأَمْرِ فَمَا اخْتَلَفُوا إِلاَّ مِنْ بَعْدِ ما جاءَهُمُ الْعِلْمُ بَغْياً بَيْنَهُمْ إِنَّ رَبَّكَ يَقْضِي بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيامَةِ فِيما كانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ (۱۷)

و دادیم بآنها بینات معجزات صادره از انبیاء از امر الهی پس مختلف نشدند مگر بعد از آن که آمد آنها را علم از روی بغی و تجاوز و عدوان محققا پروردگار تو حکم میفرماید بین آنها روز قیامت در آنچه بودند که در او اختلاف میکردند.

این بنی اسرائیل پس از این همه تفضلات و مراحم و عنایات چه اندازه طغیان و مخالفت و کفر و عناد ورزیدند، اما انبیاء را: فَفَرِيقاً كَذَّبْتُمْ وَ فَرِيقاً تَقْتُلُونَ بقره، آیه ۸۲. و اما کتاب را عقب سر انداختند: نَبَذَ فَرِيقٌ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتابَ كِتابَ اللَّهِ وَراءَ ظُهُورِهِمْ كَأَنَّهُمْ لا يَعْلَمُونَ بقره، آیه ۹۵. و اما معجزات بینات را حمل به سحر کردند. و بالجمله از بعد از زمان یوسف تا زمان

موسی و از بعد از موسی تا زمان عیسی در شرک و کفر، و از بعد از عیسی تا زمان محمد بسر میبردند حتی در زمان موسی گاهی گوساله پرست شدند، گاهی بموسی گفتند: اجْعَلْ لَنا إِلهاً کَما لَهُمْ آلِهَةٌ اعراف، آیه ۱۳۴. گاهی گفتند: یا مُوسی لَنْ نُؤْمِنَ لَکَ حَتَّی نَرَی اللَّهَ جَهْرَةً بقره، آیه ۵۲. و ما در مجلد اوّل کلم الطیب در بحث نبوّت موسی و عیسی شرح حال بنی اسرائیل را از کتب عهد قدیم و جدید آنها بیان کرده ایم.

وَ آتَیْناهُمْ بَیِّناتٍ مثل عصای موسی، و ید بیضاء، و انفلاق بحر، و انفجار شجره، و بلع سحر سحره، و معجزات عیسی احیاء موتی، و ابراء اکمه و أبرص، و ابصار اعمی، و لین حدید بر داود، و تسخیر باد بر سلیمان و غیر اینها از معجزات.

مِنَ الْأَمْرِ از احکام و بشارات و بالاخص بشارات بآمدن پیغمبر خاتم.

فَمَا اخْتَلَفُوا إِلَّا مِنْ بَعْدِ ما جاءَهُمُ الْعِلْمُ که یقین بنبوّت حضرت خاتم پیدا کردند بلکه قبل از بعثتش انتظار ظهورش داشتند لکن پس از بعثت مخالفت کردند و این مخالفت نبود الّا.

بَغْیاً بَیْنَهُمْ که چرا از بنی اسرائیل نیست و از بنی اسماعیل است و عداوتی که با آنها و با مسلمین بآنها داشتند که: لَتَجِدَنَّ أَشَدَّ النَّاسِ عَداوَةً لِلَّذِینَ آمَنُوا الْیَهُودَ مائده، آیه ۸۵.

إِنَّ رَبَّکَ یَقْضِی بَیْنَهُمْ یَوْمَ الْقِیامَهِ در محکمه قضای الهی در حضور تمام خلایق صحرای محشر پای حساب و میزان.

فِیما کانُوا فِیهِ یَخْتَلِفُونَ در أمر نبوّت حضرت رسالت (ص) و سایر اختلافات.

[سوره الجاثیه (۴۵): آیه ۱۸] .... ص : ۱۱۷

ثُمَّ جَعَلْناکَ عَلی شَرِیعَهٍ مِنَ الْأَمْرِ فَاتَّبِعْها وَ لا تَتَّبِعْ أَهْواءَ الَّذِینَ لا یَعْلَمُونَ (۱۸)

پس از آن قرار دادیم و جعل فرمودیم تو را بر شریعت و طریقت از امر الهی پس متابعت کن آن شریعت را و متابعت نکن هواهای نفسانیّه کسانی که جاهل و نادان هستند.

شریعه عبارت است از راهی که باز میکنند و میروند از دریا آب بردارند، و شریعت الهی دین حقّ است که بروی بندگان باز کرده که بروند و برسند بدریای رحمت الهی آب حیات و سعادت ابدی و جنات عدن و فیوضات الهی که میفرماید:

ثُمَّ جَعَلْناکَ یعنی پس از این همه تفضلات که در حقّ بنی اسرائیل کردیم و قدر ندانستند و مخالفت کردند قرار دادیم تو را بجعل الهی و ارسال، رسول محترم.

عَلی شَرِیعَهٍ مِنَ الْأَمْرِ طریقه حقه موصله بسعادت از امر دین عقاید حقه و اخلاق فاضله و اعمال صالحه و افعال حسنه که تمام مورث سعادت و نجات از مهالک و فوز به جنت و قرب برحمت و نجات از عذاب های اخروی است.

فَاتَّبِعْها خطاب به پیغمبر اکرم و لکن بر جمیع افراد جنّ و انس تا دامنه قیامت واجب است متابعت این شریعت مطهره آن هم وجوبی که در مخالفتش عقوبت خلودی دارد و عذاب ابدی.

وَ لا- تَتَّبِعْ أَهْواءَ الَّذِینَ لا- یَعْلَمُونَ عدم علم جهل است و دو قسم جاهل داریم یکی بی خبر و بی اطلاع و یکی حماقت و بی ادراکی که حقّ را تعمدا ترک کند و باطل را بگیرد و تابع هواهای نفسانیه شود که تعبیر بنفس اماره فرموده:

إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَهٌ بِالسُّوءِ إِلَّا ما رَحِمَ رَبِّی یوسف، آیه ۵۳ مقابل نفس مطمئنه که میفرماید: یا أَیَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّهُ ارْجِعِی إِلی رَبِّکِ راضِیَهً مَرْضِیَّهً فَادْخُلِی فِی عِبادِی وَ ادْخُلِی جَنَّتِی فجر، آیه ۲۸ الی ۳۰. و مقابل نفس لوامه که خود را ملامت میکند که چرا مرتکب معاصی شدم و نفس توّابه که موفق بتوبه میشود.

اجمالا- هواهای نفس اماره بسیار است نفس شهویه و غضبیه و وهمیه که هر که متابعت کند پرستش نفس کرده چنانچه در همین سوره آیه ۲۲ میآید.

[سوره الجاثیه (۴۵): آیه ۱۹] .... ص : ۱۱۸

إِنَّهُمْ لَنْ یُغْنُوا عَنْکَ مِنَ اللَّهِ شَیْئاً وَ إِنَّ الظَّالِمِینَ بَعْضُهُمْ أَوْلِیاءُ بَعْضٍ وَ اللَّهُ وَلِیُّ الْمُتَّقِینَ (۱۹)

بدرستی که این جهال که متابعت خواهش های آنها را بکنی هرگز بی نیاز

نمیکنند از تو آنچه از جانب خدا بیاید شیئی را و بدرستی که ظالمین بعض آنها اولیاء بعض دیگراند و خداوند ولیّ اهل تقوی است.

إِنَّهُمْ لَنْ یُغْنُوا عَنْکَ مِنَ اللَّهِ شَیْئاً اگر جنّ و انس مجتمع شوند و بخواهند دفع ضرری یا جلب نفعی که مشیت الهی تعلق نگرفته بکنند قدرت ندارند و مقابل قدرت الهی نمیتوانند عرض اندام کنند.

وَ إِنَّ الظَّالِمِینَ بَعْضُهُمْ أَوْلِیاءُ بَعْضٍ ظالمین تابع و متبوع، آمر و مأمور معین و معان، رئیس و مرءوس، مباشر و سبب و راضی هستند تمام صدق ظلم بر آنها میکند و اینها اولیاء یک دیگرند و تمام اهل جهنّم هستند که دارد، فردای قیامت خطاب میرسد:

«این الظّلمه و این أعوان الظّلمه و این أشباه الظلمه فیضرب لهم سرادق من النار حتی یفرغ من الحساب».

راوی سؤال کرد که:

«انی أخیط للسلطان فهل أنا من أعوان الظلمه؟- فقال علیه السلام: أما انت فمنهم و أعوان الظلمه من یبیعک الإبر و الخیوط».

وَ اللَّهُ وَلِیُّ الْمُتَّقِینَ در حفظ و کنف او هستند دنیا و آخرت.

[سوره الجاثیه (۴۵): آیه ۲۰] .... ص : ۱۱۹

هذا بَصائِرُ لِلنَّاسِ وَ هُدیً وَ رَحْمَهٌ لِقَوْمٍ یُوقِنُونَ (۲۰)

این بیانات و آیات شریفه قرآن بینایی ناس است چه در قسمت مواعظش و چه در بیان قصصش از انبیاء سلف و امم سالفه، و چه در قسمت احکامش باعث بصیرت ناس است و لکن انتفاع از آن:

وَ هُدیً وَ رَحْمَهٌ لِقَوْمٍ یُوقِنُونَ یقین بامر آخرت و ثواب و عقاب و رحمت و غضب الهی داشته باشند البته کاری که موجب غضب الهی شود از آنها سر نمیزند و براه مستقیم الهی هدایت شدند و مشمول رحمت های غیر متناهی او گردیدند ببرکت قرآن مجید.

هذا بَصائِرُ لِلنَّاسِ بصیرت در هر امری آن است که بداند طریق وصول به آنرا و قرآن مجید بهترین طریق وصول بسعادت را نشان میدهد و از هر جهت حجت را تمام میکند: إِنَّ هذَا الْقُرْآنَ یَهْدِی لِلَّتِی هِیَ أَقْوَمُ وَ یُبَشِّرُ الْمُؤْمِنِینَ

اسراء، آیه ۹. لکن بهره برداری از آن خاصّ اهل یقین است: هُدیً وَ رَحْمَهٌ لِقَوْمٍ یُوقِنُونَ.

[سوره الجاثیه (۴۵): آیه ۲۱] .... ص: ۱۲۰

أَمْ حَسِبَ الَّذِینَ اجْتَرَحُوا السَّیِّئاتِ أَنْ نَجْعَلَهُمْ کَالَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ سَواءً مَحْیاهُمْ وَ مَماتُهُمْ ساءَ ما یَحْکُمُونَ (۲۱)

در جای دیگر میفرماید: أَمْ نَجْعَلُ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ کَالْمُفْسِدِینَ فِی الْأَرْضِ أَمْ نَجْعَلُ الْمُتَّقِینَ کَالْفُجَّارِ ص، آیه ۲۷.

آیا گمان میکنند کسانی که کسب سیئات کردند اینکه ما آنها را قرار دهیم مثل کسانی که ایمان آوردند و عمل بصالحات نمودند، مساوی است زنده شدن آنها و زنده بودن آنها و مردن آنها بد است آنچه حکم میکنند.

أَمْ حَسِبَ الَّذِینَ اجْتَرَحُوا السَّیِّئاتِ

اجتراح بمعنی تکسب و عمل است چنانچه جوارح انسان آلات و اجزاء انسان است که توسط آنها اجتراح میکند یعنی کسب سیئات میکنند، و استفهام در أم حسب استفهام انکاری است یعنی نه چنین است.

أَنْ نَجْعَلَهُمْ کَالَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ

که این دو را به یک چشم نگاه کنیم و یک نحو معامله کنیم.

سَواءً مَحْیاهُمْ وَ مَماتُهُمْ

البته تفاوت بسیار دارد اما در دنیا اینها مورد غضب الهی و بلیات دنیوی که مکرّر گفته شده که آثار معاصی در دنیا سیاهی قلب قساوت، ضعف ایمان، یا زوال ایمان، تسلط شیطان، نزول بلاء، سلب توفیق، بعد از رحمت، عدم اجابت دعا، رنجش خاطر پیغمبر و امام و غیر اینها، و آثار ایمان و اعمال صالحه قوت ایمان، نورانیت قلب، توفیق، قرب برحمت الهی، مشمول نعم او، دفع بلیات، رضای الهی، خوشنودی انبیاء و ائمه و غیر اینها.

و اما در حال موت سختی جان دادن، آمدن ملائکه عذاب با تازیانه ها و گفتن آنها که میفرماید: وَ لَوْ تَری إِذِ الظَّالِمُونَ فِی غَمَراتِ الْمَوْتِ وَ الْمَلائِکَهُ باسِطُوا أَیْدِیهِمْ أَخْرِجُوا أَنْفُسَکُمُ الْیَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذابَ الْهُونِ بِما کُنْتُمْ تَقُولُونَ عَلَی

اللَّهِ غَيْرَ الْحَقِّ وَ كُنْتُمْ عَنْ آياتِهِ تَسْتَكْبِرُونَ انعام، آیه ۹۳. و اما مؤمنین و صالحین را میفرماید: إِنَّ الَّذِينَ قالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقامُوا تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ الْمَلائِكَهُ أَلَّا تَخافُوا وَ لا تَحْزَنُوا وَ أَبْشِرُوا بِالْجَنَّهِ الَّتِي كُنْتُمْ تُوعَدُونَ نَحْنُ أَوْلِياؤُكُمْ فِي الْحَياهِ الدُّنْيا ...

الایه فصلت، آیه ۳۰.

و اما در قبر و عالم برزخ که در اخبار مفصلا جهات طرفین را بیان فرموده که شرحش طولانی است.

و اما پس از بعثت و صحرای محشر در حقّ اینها خطاب میرسد: خُذُوهُ فَغُلُّوهُ ثُمَّ الْجَحِيمَ صَلُّوهُ ثُمَّ فِي سِلْسِلَهٍ ذَرْعُها سَبْعُونَ ذِراعاً فَاسْلُكُوهُ الحاقه، آیه ۳۰ و ۳۱. و در حق آنها میفرماید: وَ سِيقَ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ إِلَى الْجَنَّهِ زُمَراً حَتَّى إِذا جاؤُها وَ فُتِحَتْ أَبْوابُها وَ قالَ لَهُمْ خَزَنَتُها سَلامٌ عَلَيْكُمْ طِبْتُمْ فَادْخُلُوها خالِدِينَ زمر، آیه ۷۳. و بالجمله حکم بتساوی این دو ساءَ ما يَحْكُمُونَ

[سوره الجاثیه (۴۵): آیه ۲۲] .... ص: ۱۲۱

وَ خَلَقَ اللَّهُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ بِالْحَقِّ وَ لِتُجْزى كُلُّ نَفْسٍ بِما كَسَبَتْ وَ هُمْ لا يُظْلَمُونَ (۲۲)

و خلق فرمود خداوند متعال آسمانها و زمین را بحق و برای اینکه جزا بدهد هر نفسی را بآنچه کسب کرده و بآنها ظلم نمیفرماید.

[سوره الجاثیه (۴۵): آیه ۲۳] .... ص: ۱۲۱

أَ فَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلهَهُ هَواهُ وَ أَضَلَّهُ اللَّهُ عَلى عِلْمٍ وَ خَتَمَ عَلى سَمْعِهِ وَ قَلْبِهِ وَ جَعَلَ عَلى بَصَرِهِ غِشاوَهً فَمَنْ يَهْدِيهِ مِنْ بَعْدِ اللَّهِ أَ فَلا تَذَكَّرُونَ (۲۳)

آیا پس می بینی کسی که گرفته است خدای خود را هوای نفس خود و گمراه کرده او را خداوند بر حسب علم که داشته و مهر کرده بر گوش او که نمیشنود و بر قلب او که درک نمیکند و قرار داده بر چشم او پوشیده ای پس کیست که او را هدایت کند از بعد از خداوند متعال آیا پس از این متذکر نمیشوید؟.

أَ فَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلهَهُ هَواهُ یعنی متابعت هوای نفس خود میکند هر چه نفسش مایل باشد میکند و هر چه نباشد نمیکند کأنه نفس خود را خدای خود میداند

اطاعت نفس و لو مخالف فرمان خدا باشد و هوای نفس را بر فرمان الهی مقدّم میداند.

وَ أَضَلَّهُ اللَّهُ گفتیم اضلال الهی بعد از اینکه قابل هدایت نیست بخود وا- گذاشتن است.

عَلی عِلْمٍ چون میداند که این دیگر قابل هدایت نیست روح او مثل لباسی شده که اگر صد دست او را بشویند رنگ ثابت دارد و تغییر نمیکند رنگ کفر و شرک و ضلالت برای روحش ثابت شده قابل تغییر نیست و چنانچه رنگ لباس قابل تغییر نباشد صرف زحمت برای زوال رنگ لغو و بی فایده است اگر هزار پیغمبر با هزار معجزه بیایند نمیتوانند تغییر دهند لذا میفرماید: فَذَرْهُمْ یَخُوضُوا وَ یَلْعَبُوا حَتَّی یُلاقُوا یَوْمَهُمُ الَّذِی یُوعَدُونَ زخرف، آیه ۸۳، معارج آیه، ۴۲.

وَ خَتَمَ عَلی سَمْعِهِ وَ قَلْبِهِ وَ جَعَلَ عَلی بَصَرِهِ غِشاوَةً گفتیم همین نحوی که بدن انسان گوش و چشم و قلب دارد روح انسان هم چشم و گوش و قلب دارد اگر پنبه غفلت گوش او را کر کند و کفر و شرک و ضلالت و عناد و عصبیت و سایر صفات خبیثه قلب او را بمیراند و پرده هوای نفس و معاصی روی چشم او را بپوشاند نمیشنود و نمی بیند و درک نمیکند لذا از قابلیت افتاده.

فَمَنْ یَهْدِیهِ مِنْ بَعْدِ اللَّهِ کسی که بهدایت الهی هدایت نمیشود کی میتواند او را هدایت کند.

أَ فَلا تَذَکَّرُونَ آیا پس از این متذکر نمیشوید که نگذارید کار به اینجا بکشد که بکلی خود را از قابلیت بیندازید.

[سوره الجاثیه (۴۵): آیه ۲۴] .... ص : ۱۲۲

وَ قالُوا ما هِیَ إِلَّا حَیاتُنَا الدُّنْیا نَمُوتُ وَ نَحْیا وَ ما یُهْلِکُنا إِلَّا الدَّهْرُ وَ ما لَهُمْ بِذلِکَ مِنْ عِلْمٍ إِنْ هُمْ إِلَّا یَظُنُّونَ (۲۴)

و گفتند نیست این مگر زندگانی دنیوی میمیریم و زنده میشویم و هلاک نمیکند ما را مگر روزگار که دهر باشد و نیست از برای آنها باین دعوی علمی

نیستند آنها مگر آنکه گمان میکنند. یک دسته کفار بلکه اکثریت آنها دهری مذهب هستند ما وراء حس موجودی قائل نیستند و میگویند: هر چه وجود پیدا کند باید محسوس باشد نه خدایی قائلند و نه ملکی و نه جنی و نه عقل مجرّدی و نه روح ملکوتی و نه بهشتی و نه جهنمی و نه حسابی و نه کتابی و نه پیغمبری و نه امامی و نه دینی و نه شریعتی و نه بعثی و نه قیامتی همین است دنیا که طبیعت اقتضا میکند بیاییم بدنیا و برویم هست و نیست شویم. اینها را طبیعی مذهب و لا مذهب و دهری مذهب میگویند با اینکه میگوییم این طبیعت کجا بود کی او را موجود کرد اوّلا، ثانیا اینکه طبیعت که دیده نمیشود و نادیده را که میگویید موجود نیست، ثالثا شما عقل و شعور و ادراک ندارید زیرا عقل و شعور و ادراک دیده نمیشود.

وَ قالُوا ما هِیَ إِلَّا حَیاتُنَا الدُّنْیا نَمُوتُ وَ نَحْیا تقدیم موت بر حیات شاید نظر اینها این باشد که پس از مردن و خاک شدن باز همین خاک بمقتضای طبیعت سیر میکند تا آدم شود و هکذا.

وَ ما یُهْلِکُنا إِلَّا الدَّهْرُ چون بخار قلب تمام شد و خون از جریان افتاد انسان میمیرد نه قابض ارواحی در بین است و نه اراده و مشیّتی.

وَ ما لَهُمْ بِذلِکَ مِنْ عِلْمٍ زیرا دلیلی بر نبودن ما وراء الطبیعه ندارند بلکه چون مشاهد نیست گمان میکنند که نیست.

إِنْ هُمْ إِلَّا یَظُنُّونَ ظنّ در اینجا مجرّد خیال و توهم است.

[سوره الجاثیه (۴۵): آیه ۲۵] .... ص: ۱۲۳

وَ إِذا تُتْلی عَلَیْهِمْ آیاتُنا بَیِّناتٍ ما کانَ حُجَّتَهُمْ إِلَّا أَنْ قالُوا ائْتُوا بِآبائِنا إِنْ کُنْتُمْ صادِقِینَ (۲۵)

و زمانی که بر آنها تلاوت شود آیات ما نیست در جواب آنها و حجّت و دلیل آنها مگر آنکه میگویند بیاورید پدران ما را اگر شما راست گو هستید چون اینها ما وراء حسّ را قائل نیستند میگویند ما تا نبینیم باور نمیکنیم لذا میفرماید:

وَ إِذا تُتْلی عَلَیْهِمْ آیاتُنا بَیِّناتٍ از بیان ادلّه عقلیّه و آیات قرآنیّه و حجج شرعیّه قبول نمیکنند، و هر چه بر آنها انبیاء اقامه معجزه کنند نمیپذیرند چه

ادلّه بر وجود حق از آثار قدرت و علم و حکمت و نظم عالم که بقول خود آنها طبیعت لا یشعر است، و چه بر اثبات رسالت انبیاء باقامه معجزات که از قدرت بشر خارج است کدام طبیعت عصا را اژدها و افعی میکند، یا قرآنی بیاورد که اگر جنّ و انس جمع شوند مثل یک سوره آن را نمیتوانند بیاورند، یا از گل بصورت طیر درست میکند و در او میدمد پرواز میکند، یا تخت بلقیس را طرفه العین حاضر میکند، یا تخت سلیمان را از این شهر بآن شهر میبرد و تمام معجزات دیگر، و از همه اینها گذشته لا اقل احتمال صدق میدهید و یقین بکذب ندارید و دفع ضرر محتمل بوجدان لازم است چنانچه هر جا احتمال خطر دهید اجتناب میکنید تا فحص نکنید و یقین بعدم خطر پیدا نکنید اقدام نمیکنید برای عذر تراشی.

ما کانَ حُجَّتَهُمْ إِلَّا أَنْ قالُوا ائْتُوا بِآبائِنا إِنْ کُنْتُمْ صادِقِینَ با اینکه این هم بسیار واقع شده مثل مرده زنده کردن عیسی و هفتاد نفر موسی که در صاعقه هلاک شدند و قضیه عزیز و غیر اینها.

[سوره الجاثیه (۴۵): آیه ۲۶] .... ص : ۱۲۴

قُلِ اللَّهُ یُحْیِیکُمْ ثُمَّ یُمِیتُکُمْ ثُمَّ یَجْمَعُکُمْ إِلی یَوْمِ الْقِیامَهِ لا رَیْبَ فِیهِ وَ لکِنَّ أَکْثَرَ النَّاسِ لا یَعْلَمُونَ (۲۶)

بفرما بآنها که خداوند زنده میکند شما را پس از آن میمیراند پس از آن جمع میکند شما را بسوی روز قیامت هیچ ریب و شکی در او نیست و لکن اکثر ناس نمیدانند چنانچه مکرر گفته شد که اکثر اهل عالم طبیعی هستند و منکر قیامت و حشر و نشر هستند.

قُلِ اللَّهُ یُحْیِیکُمْ ثُمَّ یُمِیتُکُمْ ثُمَّ یَجْمَعُکُمْ إِلی یَوْمِ الْقِیامَهِ خواه شما بپذیرید و قبول کنید یا نه.

لا رَیْبَ فِیهِ بلکه اگر نباشد دستگاه خلقت عالم لغو میشود ولی چه باید کرد که قساوت و سیاهی قلب و هوای نفس و غرق دنیا شدن باعث این میشود که:

وَ لکِنَّ أَکْثَرَ النَّاسِ لا یَعْلَمُونَ.

[سوره الجاثیه (۴۵): آیه ۲۷] .... ص : ۱۲۵

وَ لِلَّهِ مُلْكُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ يَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يَوْمَئِذٍ يَخْسَرُ الْمُبْطِلُونَ (۲۷)

و اختصاص دارد بخداوند ملك آسمانها و زمین و روزی که برپا میشود ساعت خسران پیدا میکنند باطل کنندگان.

وَ لِلَّهِ مُلْكُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ ملکیّت ذاتیّه نسبت بجمیع عوالم امکانیّه مخصوص ذات اقدس ربوبی است و مالکیّت هر کس غیر از او از ممکنات جعلیّه است که خداوند جعل فرموده، و این جعل هم مراتبی دارد مرتبه اعلی او از برای پیغمبر و ائمّه طاهرین است که میفرماید:

الارض کلها للامام

و دون او ملکیه مؤمنین است تملکیّه دائمیّه جنت که میفرماید: وَ أُزْلِفَتِ الْجَنَّةُ لِلْمُتَّقِينَ و دون او ملکیت عاریه است در دنیا که بیکی از اسباب مملّکه مالك شوند بحیازت یا ارث یا نقل و انتقال یا بهبه و هدیّه و مهریّه و امثال اینها.

وَ يَوْمَ ت...ŞŘ...Iالسَّاعَةُ که قیامت باشد که یکی از اسماء آن روز ساعت است.

يَخْسَرُ الْمُبْطِلُونَ مبطل کسی را گویند که دین خدا را و پیغمبران او را و اوصیاء آنها را و أحکام الهیّه را باطل میپندارد و البتّه خسران آنها در قیامت بسیار است و خاسر کسی را گویند که علاوه از اینکه نفعی نبرده سرمایه را هم از دست داده بلکه کلّی ورشکست شده و مدیون گشته، سرمایه عمر دنیا است و دنیا محلّ تجارت و مغازه و مرکز کسب است و تاجر و کاسب انسان است و اینها سه دسته هستند کسانی که ایمان و تقوی و عمل صالح تحصیل کردند اینها نفع زیاد بدست آورده اند که بهشت و حور العین و سایر نعم الهیه را که ابد الاباد متنعم هستند باشند، و کسانی که ببطالت و بیهودگی عمر گرانبهای خود را از دست داده اند، و کسانی که صرف کفر و شرك و ظلم و فسق و فجور کرده اند بسیار ضرر برده اند و اینها مبطلون هستند.

[سوره الجاثیه (۴۵): آیه ۲۸] .... ص : ۱۲۵

وَ تَرى كُلَّ أُمَّةٍ جاثِيَةً كُلُّ أُمَّةٍ تُدْعى إِلى كِتابِهَا الْيَوْمَ تُجْزَوْنَ ما كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (۲۸)

ص: ۱۲۵

و می بینی هر امتی بزانو در آمده که دیگر قدرت بر قیام ندارد هر امتی خوانده میشود بسوی کتاب خود امروز جزا داده میشوید بآنچه بودید عمل میکردید.

وَ تَرى كُلَّ أُمَّةٍ جاثِيَةً کنایه از بیچارگی و درماندگی است که هیچ راه فراری ندارد فردای قیامت هر دسته و جمعیتی گرفتار حال خود نه پناهگاهی دارند و نه چاره سازی همه درمانده و پریشان حال هستند.

كُلُّ أُمَّةٍ تُدْعى إِلى كِتابِهَا نامه عمل که رقیب و عتید مینویسند. إِذْ يَتَلَقَّى الْمُتَلَقِّيانِ عَنِ الْيَمِينِ وَ عَنِ الشِّمالِ قَعِيدٌ ما يَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ ق، آیه ۱۶ و ۱۷. و یکی از نصوص قرآن و ضرورت دین نامه عمل است بعضی بدست راست بعضی بدست چپ بعضی از عقب سر چنانچه میفرماید: فَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتابَهُ بِيَمِينِهِ فَسَوْفَ يُحاسَبُ حِساباً يَسِيراً وَ يَنْقَلِبُ إِلى أَهْلِهِ مَسْرُوراً وَ أَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتابَهُ وَراءَ ظَهْرِهِ فَسَوْفَ يَدْعُوا ثُبُوراً وَ يَصْلى سَعِيراً انشقاق، آیه ۷ الی ۱۲.

الْيَوْمَ تُجْزَوْنَ ما كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ چنانچه میفرماید: الْيَوْمَ تُجْزى كُلُّ نَفْسٍ بِما كَسَبَتْ لا ظُلْمَ الْيَوْمَ مؤمن، آیه ۱۷. يَوْمَئِذٍ يَصْدُرُ النَّاسُ أَشْتاتاً لِيُرَوْا أَعْمالَهُمْ فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقالَ ذَرَّةٍ خَيْراً يَرَهُ وَ مَنْ يَعْمَلْ مِثْقالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ زلزال، آیه ۶ الی ۸.

[سوره الجاثیه (۴۵): آیه ۲۹] .... ص : ۱۲۶

هذا كِتابُنا يَنْطِقُ عَلَيْكُمْ بِالْحَقِّ إِنَّا كُنَّا نَسْتَنْسِخُ ما كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (۲۹)

این است کتاب ما که میگوید بر شما آنچه حقّ است محققا ما استنساخ میکنیم آنچه را که بودید عمل میکردید.

هذا كِتابُنا اشاره به همان نامه عمل است که بدست هر یک داده میشود.

يَنْطِقُ عَلَيْكُمْ بِالْحَقِّ که چیزی بر خلاف واقع در او نوشته نشده و اطلاق نطق بر کتاب کنایه از بیان و نشان دادن است چنانچه در لسان ما هم می گوییم: این نامه چنین میگوید و چنین شهادت میدهد و چنین نشان میدهد.

إِنَّا كُنَّا نَسْتَنْسِخُ استنساخ امر بکتبه اعمال است که بنویسند.

ما كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ آنچه را که بودید عمل میکردید در خبر دارد حتی نفخ بآتش را مینویسند و خداوند بصفت ستّاریّت کتبه روز را غیر شب قرار داده و

بعکس، و هر روز و شب پست آنها عوض میشود که هر ملکی بیش از یک روز یا یک شب ندارد.

[سوره الجاثیه (۴۵): آیه ۳۰] .... ص: ۱۲۷

فَأَمَّا الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ فَیُدْخِلُهُمْ رَبُّهُمْ فِی رَحْمَتِهِ ذلِکَ هُوَ الْفَوْزُ الْمُبِینُ (۳۰)

پس امّا کسانی که ایمان آوردند و عمل صالح نمودند پس پروردگار آنها آنها را داخل میکند در رحمت خود این است فوز آشکارا. البته کسی که داخل رحمت الهی شد از عذاب الهی در امان است و هیچ نعمتی از او دریغ نخواهد فرمود، و این وعده الهی است در بسیاری از آیات شریفه قرآن و البته وعده الهی تخلف ندارد زیرا خلف وعد قبیح است و محال است از خدا صادر شود بمقتضای عدلش.

فَأَمَّا الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ اینها کسانی هستند که نامه عملشان بدست راست میافتد.

فَیُدْخِلُهُمْ رَبُّهُمْ فِی رَحْمَتِهِ دخول رحمت امّا در دنیا مغفرت ذنوب، و فوز نعمت و دفع بلیّات، و کشف کربات، و قضاء حاجات، و توفیق عبادات، و حفظ از خطرات و امّا در آخرت یسر حساب و ثقل میزان و عبور از صراط و دخول جنات.

ذلِکَ هُوَ الْفَوْزُ الْمُبِینُ چه فوزی بالاتر و بهتر از این است.

[سوره الجاثیه (۴۵): آیه ۳۱] .... ص: ۱۲۷

وَ أَمَّا الَّذِینَ کَفَرُوا أَ فَلَمْ تَکُنْ آیاتِی تُتْلی عَلَیْکُمْ فَاسْتَکْبَرْتُمْ وَ کُنْتُمْ قَوْماً مُجْرِمِینَ (۳۱)

و امّا کسانی که کافر شدند بآنها میفرماید آیا نبود آیات ما که بر شما تلاوت میشد پس شما استکبار کردید و بودید قوم مجرم.

وَ أَمَّا الَّذِینَ کَفَرُوا عموم دارد شامل جمیع کفّار میشود و کسانی که ملحق به کفار هستند از اهل ضلال و بدعت و انکار ضروریّات و بالجمله غیر مؤمن.

أَ فَلَمْ تَکُنْ آیاتِی تُتْلی عَلَیْکُمْ چه آیات قرآنی و چه معجزات نبیّ و چه بیانات آن حضرت که اعتنا نکردید.

فَاسْتَكْبَرْتُمْ تکبر ورزیدید و زیر بار نرفتید و قبول نکردید.

وَ كُنْتُمْ قَوْماً مُجْرِمِينَ بر کفر و عناد و مخالفت و معاصی الهیّه زیادتی کردید.

[سوره الجاثیه (۴۵): آیه ۳۲] .... ص: ۱۲۸

وَ إِذا قِيلَ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَ السَّاعَةُ لا رَيْبَ فِيها قُلْتُمْ ما نَدْرِي مَا السَّاعَةُ إِنْ نَظُنُّ إِلَّا ظَنًّا وَ ما نَحْنُ بِمُسْتَيْقِنِينَ (۳۲)

و زمانی که گفته شد محقّقا وعده الهی حقّ است و تخلف پذیر نیست و ساعت قیامت هیچ ریبی در او نیست گفتید ما نمیدانیم چه ساعت است گمان نمیکنیم مگر یک احتمالی و نیستیم که طلب یقین کنیم.

وَ إِذا قِيلَ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ قائل وجود مقدّس نبیّ در آیات شریفه سرتاسر قرآن مجید و وعده الهی پس از بعثت از مثوبات بر اهل ایمان و عقوبات بر کفّار و ظلمه و قوم ضاله و منافقین و مشرکین و بهشت و جهنم و حساب و کتاب و میزان و صراط و سایر خصوصیات عالم آخرت.

وَ السَّاعَةُ لا رَيْبَ فِيها که البته قیامت برپا میشود و هر کس بجزای خود میرسد.

قُلْتُمْ ما نَدْرِي مَا السَّاعَةُ شما گفتید ما خبر از ساعت نداریم البته خداوند انبیاء را فرستاد کتابها نازل فرمود که شما را خبردار کنند آنها را تکذیب کردید و کتابها را افترا شمردید.

إِنْ نَظُنُّ إِلَّا ظَنًّا با آنکه بر فرض ظنّ و شک هم باشد باید فحص کنید تا یقین پیدا کنید به بود یا نبود او.

وَ ما نَحْنُ بِمُسْتَيْقِنِينَ اگر دو نفر یا چند نفر بشما خبر دادند که دشمنی در پیش دارید در مقام اذیت بشما است مثل قطاع طریق یا سباع درنده یا حیوانات موذیه یا دشمنان خارجیه البته در مقام برمیآیید و یقین پیدا میکنید این همه انبیاء بلکه جمیع ملّیّین عالم خبر از همچه روزی میدهند مع ذلک از قول اینها یقین پیدا نمیکنید لا اقل احتیاط نمیکنید که گرفتار نشوید.

[سوره الجاثیه (۴۵): آیه ۳۳] .... ص : ۱۲۹

وَ بَدا لَهُمْ سَيِّئاتُ ما عَمِلُوا وَ حاقَ بِهِمْ ما كانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ (۳۳)

و ظاهر شد برای آنها سیئاتی که آنچه عمل میکردند و احاطه کرد بآنها آنچه که بودند باو استهزاء میکردند.

وَ بَدا لَهُمْ سَيِّئاتُ ما عَمِلُوا تمام اعمال آنها در قیامت ظاهر می شود و مشاهده می کنند و در دفتر الهی ثبت شده چنانچه میفرماید: وَ وُضِعَ الْكِتابُ فَتَرَى الْمُجْرِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ وَ يَقُولُونَ يا وَيْلَتَنا ما لِهذَا الْكِتابِ لا يُغادِرُ صَغِيرَةً وَ لا كَبِيرَةً إِلَّا أَحْصاها وَ وَجَدُوا ما عَمِلُوا حاضِراً وَ لا يَظْلِمُ رَبُّكَ أَحَداً کهف، آیه ۴۷.

وَ حاقَ بِهِمْ ما كانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ که قیامتی و عذابی و جهنمی نیست و استهزاء میکردند بآنها احاطه کرده که میفرماید: إِنَّا أَعْتَدْنا لِلظَّالِمِينَ ناراً أَحاطَ بِهِمْ سُرادِقُها وَ إِنْ يَسْتَغِيثُوا يُغاثُوا بِماءٍ كَالْمُهْلِ يَشْوِي الْوُجُوهَ بِئْسَ الشَّرابُ وَ ساءَتْ مُرْتَفَقاً کهف آیه ۲۸.

[سوره الجاثیه (۴۵): آیه ۳۴] .... ص : ۱۲۹

وَ قِيلَ الْيَوْمَ نَنْساكُمْ كَما نَسِيتُمْ لِقاءَ يَوْمِكُمْ هذا وَ مَأْواكُمُ النَّارُ وَ ما لَكُمْ مِنْ ناصِرِينَ (۳۴)

و گفته می شود بآنها که امروز ما شما را فراموش کردیم چنانچه شما هم فراموش کردید ملاقات این روز را که برای شما هست و جایگاه شما آتش است و نیست از برای شما از یاری کنندگان.

وَ قِيلَ الْيَوْمَ نَنْساكُمْ قائل ظاهرا ملائکه عذاب باشند و ممکن است خداوند متعال باشد و نسیان در اینجا بمعنی بی اعتنایی و بی توجهی و کم محلی است.

كَما نَسِيتُمْ لِقاءَ يَوْمِكُمْ هذا چنانچه شما هم اعتنایی و توجهی بملاقات همچو روزی بر خود نداشتید و خود را آماده برای این روز نکردید.

وَ مَأْواكُمُ النَّارُ جای شما معین شده قبلا در آتش جهنم است وَ ما لَكُمْ مِنْ ناصِرِينَ و نیست کسی که شما را نجات دهد و یاری کند نه آلهه شما و نه شفعائی دارید و نه پدران شما و نه سلاطین شما و نه رؤساء شما.

[سوره الجاثیه (۴۵): آیه ۳۵] .... ص : ۱۳۰

ذلِكُمْ بِأَنَّكُمُ اتَّخَذْتُمْ آياتِ اللَّهِ هُزُواً وَ غَرَّتْكُمُ الْحَياةُ الدُّنْيا فَالْيَوْمَ لا يُخْرَجُونَ مِنْها وَ لا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ (۳۵)

این عذاب شما و جایگاه شما در آتش برای این است که بآیات الهی استهزاء کردید و مسخره نمودید و فریب داد شما را زندگانی دنیا پس امروز بیرون نمی شوند از آتش و نه از آنها پذیرفته میشود عذرهایی که میآورند.

ذلِكُمْ این پیش آمد شما بِأَنَّكُمُ سببش و منشأش برای این است که شما در دنیا اتَّخَذْتُمْ گرفتید آیاتِ اللَّهِ قرآن مجید و معجزات انبیاء و فرستادگان خدا را:

هُزُواً گفتید قرآن افترا است و معجزات سحر است و رسولان الهی کاذب و ساحر و مجنون هستند.

وَ غَرَّتْكُمُ الْحَياةُ الدُّنْيا گول این چهار روزه دنیا را خوردید و گمان کردید همیشه در دنیا هستید و صاحب قوه و قدرت و جاه و منصب و مقام و عزت و ریاست هستید تا اینجا خطاب باهل نار است سپس خداوند خبر میدهد از حال آنها میفرماید:

فَالْيَوْمَ لا يُخْرَجُونَ مِنْها پس امروز دیگر بیرون نمی شوند از آتش.

وَ لا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ و عذرهای آنها و تقاضاهای آنها پذیرفته نمی شود که بگویند: رَبِّ ارْجِعُونِ لَعَلِّي أَعْمَلُ صالِحاً فِيما تَرَكْتُ یا: رَبَّنا أَخْرِجْنا مِنْها فَإِنْ عُدْنا فَإِنَّا ظالِمُونَ یا بگویند: لِيَقْضِ عَلَيْنا که بمیریم، یا گردن دیگران بیندازند و بگویند: هؤُلاءِ أَضَلُّونا یا تخفیف عذاب: «يُخَفِّفْ عَنَّا يَوْماً مِنَ- الْعَذابِ» یا اعذار دیگر و گفتیم آنچه در قرآن یا لسان اخبار بنحو اخبار است قابل تخلف نیست زیرا مستلزم کذب می شود و آنچه بنحو وعید است ممکن است تخلف پیدا کند زیرا خلف وعید قبیح نیست خلف وعد قبیح است.

[سوره الجاثیه (۴۵): آیه ۳۶] .... ص : ۱۳۰

فَلِلَّهِ الْحَمْدُ رَبِّ السَّماواتِ وَ رَبِّ الْأَرْضِ رَبِّ الْعالَمِينَ (۳۶)

پس مختص بذات مقدس اوست جنس حمد که پروردگار و مالک آسمانها و پروردگار زمین است پروردگار عالمین جمیع عوالم.

ص: ۱۳۰

فَلِلَّهِ الْحَمْدُ وجه اختصاص بذات مقدس او برای این است که تمام افعال او تکوینا و تشریعا دنیویه و اخرویه درست و بجا موافق حکم و مصالح است از خلق و رزق، و اماته و احیاء، و غنی و فقر، و عزت و ذلت و صحت و مرض، و ثواب و عقاب، و ارسال رسل و انزال کتب، و جعل احکام، و عفو و غفران تماما از روی حکمت و مصلحت است، و شرح معنی حمد و فرق با مدح و شکر و وجه اختصاص باو و معنی محمد و احمد و محمود و معنی مقام محمود در سوره مبارکه حمد مفصلا بیان شد.

رَبِّ السَّماواتِ عالم بالا از کرات جویه و عرش و کرسی و لوح و قلم و بیت المعمور و سدره المنتهی و جنت و نار و انوار و ارواح و سرادقات و ملائکه.

وَ رَبِّ الْأَرْضِ از جمادات و نباتات و حیوانات و معادن و غیر اینها تمام مخلوق او و مملوک اوست و مربی تمام آنهاست.

رَبِّ الْعالَمِینَ جن و انس و ما یری و ما لا یری تمام در قبضه قدرت او است.

[سوره الجاثیه (۴۵): آیه ۳۷] .... ص: ۱۳۱

وَ لَهُ الْکِبْرِیاءُ فِی السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ هُوَ الْعَزِیزُ الْحَکِیمُ (۳۷)

و از برای اوست و اختصاص باو دارد کبریایی و بزرگواری در آسمان ها و زمین و اوست عزیز قادر قاهر حکیم عالم بجمیع حکم و مصالح و مفاسد.

وَ لَهُ الْکِبْرِیاءُ فِی السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ چنانچه در حدیث قدسی است:

الکبریاء ردائی و العظمه ازاری فمن نازعنی فیه فقد اخذلته بزرگی باو می برازد و بس تمام مخلوقات در پیشگاه او ذلیل و حقیر و کوچک هستند چه از عالم بالا و چه از عالم سفلی.

وَ هُوَ الْعَزِیزُ عزت و شوکت و عظمت و علو و قهر و غلبه اختصاص باو دارد.

الْحَکِیمُ که از شئونات علم است مثل سمیع و بصیر و مدرک و مرید که منشأ آنها علم است چنانچه منشأ انتزاع کبریایی و عظمت و عزت و علوّ قدرت است.

هـذا آخر ما اردنا فی تفسـیر سوره المبارکه الجاثیه و یتلوه تفسـیر سوره الاحقاف و بقیه السور بعون اللّه و توفیقه. و الحمد للّه و الصلاه علی رسوله و اللعن علی اعدائه و اعداء رسوله و اعداء آل رسوله. و انا العبد سید عبد الحسین الطیب.

ص: ۱۳۲

بسم اللَّه العزيز الحكيم، و الحمد للَّه العلى العظيم. و الصلاه و السلام على نبيه الكريم و على من هو من اللَّه العليم، و اللعن على اعدائهم اللئيم

سوره المباركه الاحقاف مكيه و هى خمسه و ثلاثون آيه] .... ص : ۱۳۳

[سوره الأحقاف (۴۶): آيات ۱ تا ۲] .... ص : ۱۳۳

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

حم (۱) تَنْزِيلُ الْكِتابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ (۲)

اما الكلام فى فضلها:

از ابن بابويه مسندا از ابن ابى يعفور از حضرت صادق عليه السلام كه فرمود:

«من قرء كل يوم او جمعه سوره الاحقاف لم يصبه اللَّه بروعه فى الحيوه الدنيا و امنه من فزع يوم القيامه ان شاء اللَّه»

و از خواص القرآن هم اخبار زيادى روايت شده كه از نقلش خوددارى ميكنم بعلاوه آنچه در حواميم گذشت و آنچه در فضيلت تلاوت قرآن مجيد است.

حم گذشت كه از رموز است.

تَنْزِيلُ الْكِتابِ نزول قرآن از طرف و جانب خداست.

مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ است و تفسيرش مكرر بيان شده حاجت بتكرار نيست.

[سوره الأحقاف (۴۶): آيه ۳] .... ص : ۱۳۳

ما خَلَقْنَا السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ وَ ما بَيْنَهُما إِلَّا بِالْحَقِّ وَ أَجَلٍ مُسَمًّى وَ الَّذِينَ كَفَرُوا عَمَّا أُنْذِرُوا مُعْرِضُونَ (۳)

ما خلق نكرديم آسمان ها و زمين و آنچه بين اين دو است مگر بحق و مدت معينى و كسانى كه كافر شدند از آنچه كه انذار ميشوند اعراض ميكنند.

ما خَلَقْنَا السَّماواتِ آنچه در عالم بالا است از عرش و كرسى و لوح و قلم و كرات جويه شمس و قمر و ستاركان و سدره المنتهى و بيت المعمور و جنه- المأوى و غير اينها.

وَ الْأَرْضَ از جمادات و نباتات و جبال و معادن و فلزّات و غير اينها، وَ ما بَيْنَهُما از هواى بين آسمان و زمين و جن و انس و ملك و غيرهم و باران و غير اينها،

إِلَّا بِالْحَقِّ بدون حکمت و مصلحت نیست که یکی از حکم و مصالح آن این است که بتوانند بندگانش تحصیل سعادت و رستگاری و فوز بنعم الهی کنند و به آن نعم بهشتی دائمی ابدی نائل شوند که:

من نکردم خلق تا سودی کنم بلکه تا بر بندگان جودی کنم

ما خَلَقْتُ الْجِنَّ وَ الْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ ذاریات آیه ۵۶ وَ أَجَلٍ مُسَمًّى و مدت معینی که نام نهاده شده که روز قیامت باشد که تغییرات کلی در عالم واقع می شود: يَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ غَيْرَ الْأَرْضِ وَ السَّماواتُ ابراهیم آیه ۴۹، و بسیار از آیات دیگر که مکرر بیان شده و تعبیر به مسمی یا برای این است که معین عند اللّه است: يَسْئَلُونَکَ عَنِ السَّاعَهِ أَيَّانَ مُرْساها قُلْ إِنَّما عِلْمُها عِنْدَ رَبِّی لا يُجَلِّيها لِوَقْتِها إِلَّا هُوَ اعراف آیه ۱۸۶ یا برای این است که در دفتر الهی ثبت شده.

وَ الَّذِينَ كَفَرُوا عَمَّا أُنْذِرُوا مُعْرِضُونَ اعراض آنها یا برای این است که منکر قیامت هستند مثل طبیعی، یا اینکه خود را معاف میدانند مثل یهود و نصاری که گفتند: لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّهَ إِلَّا مَنْ كانَ هُوداً أَوْ نَصاری بقره آیه ۱۰۵ یا برای اینکه اهمیتی باو نمیدهند مثل اکثر ناس

[سوره الأحقاف (۴۶): آیه ۴] .... ص: ۱۳۴

قُلْ أَ رَأَيْتُمْ ما تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَرُونِی ما ذا خَلَقُوا مِنَ الْأَرْضِ أَمْ لَهُمْ شِرْكٌ فِی السَّماواتِ ائْتُونِی بِكِتابٍ مِنْ قَبْلِ هذا أَوْ أَثارَهٍ مِنْ عِلْمٍ إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ (۴)

بفرما باین مشرکین آیا مشاهده کرده اید که این آلهه شما که میخوانید آنها را از غیر از خداوند متعال بمن نشان بدهید چه چیز اینها خلق کرده اند از زمین یا از برای آنها شرکتی هست در آسمان ها بیاورید برای من کتابی که دلیل بر این باشد از پیش از این یا یک اثر علمی و برهان قطعی بیاورید اگر هستید راستگویان قُلْ أَ رَأَيْتُمْ یعنی هرگز مشاهده نکرده اید ما تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ از اصنام و اوثان شما و ملائکه و جن و انس و آتش و شمس و قمر و کواکب و گاو و گوساله و درخت که هر دسته از شماها یکی از

آنها را میپرستید.

أَرُونِی بمن بنمائید و نشان دهید ما ذا خَلَقُوا مِنَ الْأَرْضِ که یک پشه و مگس را اینها خلق کرده باشند که میفرماید: إِنَّ الَّذِینَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَنْ- یَخْلُقُوا ذُباباً وَ لَوِ اجْتَمَعُوا لَهُ وَ إِنْ یَسْلُبْهُمُ الذُّبابُ شَیْئاً لا یَسْتَنْقِذُوهُ مِنْهُ ضَعُفَ الطَّالِبُ وَ الْمَطْلُوبُ حج آیه ۷۲.

أَمْ لَهُمْ شِرْکٌ فِی السَّماواتِ که با خدا شرکت کرده باشند در خلقت آسمانها یا آنچه در آسمانها هست حتی یک قطره باران نازل کرده باشند.

ائْتُونِی بِکِتابٍ مِنْ قَبْلِ هذا کدام کتابی و کدام پیغمبری آورده باشد آیا در صحف آدم و شیث و نوح و ابراهیم یا توراه و زبور و انجیل که شما هیچکدام اینها را معتقد نیستید بیاورید.

أَوْ أَثارَةٍ مِنْ عِلْمٍ یا یک اثر علمی و دلیل و برهانی دارید بر الوهیت آنها و شرکت آنها فقط دلیل آنها تقلید آباء و اجداد آنهاست.

إِنْ کُنْتُمْ صادِقِینَ در الوهیت اینها، و بالجمله هیچگونه مدرکی بر این دعوی ندارید.

[سوره الأحقاف (۴۶): آیه ۵] .... ص : ۱۳۵

وَ مَنْ أَضَلُّ مِمَّنْ یَدْعُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ مَنْ لا یَسْتَجِیبُ لَهُ إِلی یَوْمِ الْقِیامَهِ وَ هُمْ عَنْ دُعائِهِمْ غافِلُونَ (۵)

و کیست گمراه تر از کسی که بخواند از غیر خدا کسی را که اجابت نمی کند او را تا روز قیامت یعنی اگر تا روز قیامت او را بخواند اجابت نمی کند و آنهایی را که میخواند از دعاء او غافل هستند، در جای دیگر میفرماید: وَ الَّذِینَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ ما یَمْلِکُونَ مِنْ قِطْمِیرٍ إِنْ تَدْعُوهُمْ لا یَسْمَعُوا دُعاءَکُمْ وَ لَوْ سَمِعُوا مَا اسْتَجابُوا لَکُمْ وَ یَوْمَ الْقِیامَهِ یَکْفُرُونَ بِشِرْکِکُمْ فاطر، آیه ۱۴ و ۱۵ وَ مَنْ أَضَلُّ یعنی گمراه تر از این نیست حتی طبیعی طبیعت را نمیخواند و عادم الشعور میداند.

مِمَّنْ یَدْعُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ مثل اصنام و شمس و قمر و کواکب و گاو و گوساله و آتش و درخت.

مَنْ لا يَسْتَجِيبُ لَهُ حتى ملائكه و جن و انس كه شاعر هستند اجابت نمى كنند.

إِلى يَوْمِ الْقِيامَهِ و لو تا روز قيامت آنها را دعوت كنى.

وَ هُمْ عَنْ دُعائِهِمْ غافِلُونَ حتى فردای قيامت ميگويند ملائكه كه اينها ما را عبادت نمى كردند كه ميفرمايد: يَوْمَ يَحْشُرُهُمْ جَمِيعاً ثُمَّ يَقُولُ لِلْمَلائِكَهِ أَ هؤُلاءِ إِيَّاكُمْ كانُوا يَعْبُدُونَ قالُوا سُبْحانَكَ أَنْتَ وَلِيُّنا مِنْ دُونِهِمْ بَلْ كانُوا يَعْبُدُونَ الْجِنَّ أَكْثَرُهُمْ بِهِمْ مُؤْمِنُونَ سبأ آيه ۳۹ و ۴۰، كه حتى ملائكه هم غافل هستند از عبادت آنها.

[سوره الأحقاف (۴۶): آيه ۶] .... ص: ۱۳۶

وَ إِذا حُشِرَ النَّاسُ كانُوا لَهُمْ أَعْداءً وَ كانُوا بِعِبادَتِهِمْ كافِرِينَ (۶)

و زمانى كه محشور شدند ناس بودند اين آلهه اعداء عبده خود و بودند بعبادت آنها كافرين بلكه بكلى منكر مى شوند چنانچه ميفرمايد: وَ يَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِيعاً ثُمَّ نَقُولُ لِلَّذِينَ أَشْرَكُوا مَكانَكُمْ أَنْتُمْ وَ شُرَكاؤُكُمْ فَزَيَّلْنا بَيْنَهُمْ وَ قالَ شُرَكاؤُهُمْ ما كُنْتُمْ إِيَّانا تَعْبُدُونَ يونس، آيه ۲۸.

وَ إِذا حُشِرَ النَّاسُ جميع افراد مؤمن و كافر و مشرك و ضال و مضل.

كانُوا لَهُمْ أَعْداءً چنانچه ميفرمايد: الْأَخِلَّاءُ يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ إِلَّا الْمُتَّقِينَ زخرف آيه ۶۸.

آلهه مشركين اعداء مشركين هستند، اما عداوت ملائكه و جن و انس از ذوى العقول واضح، اما عداوت اصنام و حيوانات و اشجار براى اين است كه آنها را هم جهنم ميبرند براى اينكه مشركين عبده آنها بودند كه ميفرمايد:

إِنَّكُمْ وَ ما تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ حَصَبُ جَهَنَّمَ أَنْتُمْ لَها وارِدُونَ لَوْ كانَ هؤُلاءِ آلِهَهً ما وَرَدُوها وَ كُلٌّ فِيها خالِدُونَ انبياء آيه ۹۸.

وَ كانُوا بِعِبادَتِهِمْ كافِرِينَ يا بكلى انكار مى كنند يا اقرار و اعتراف باين كه ما آلهه نبوديم و اين مشركين از روى كفر و جهالت عبادت ما را ميكردند و ما از آنها بيزاريم.

[سوره الأحقاف (۴۶): آيه ۷] .... ص: ۱۳۶

وَ إِذا تُتْلى عَلَيْهِمْ آياتُنا بَيِّناتٍ قالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلْحَقِّ لَمَّا جاءَهُمْ هذا سِحْرٌ مُبِينٌ (۷)

و زمانی که تلاوت شود بر آنها آیات ما که واضح و روشن است میگویند کسانی که کافر شدند از برای حقی که آمد آنها را که همین آیات بینات باشد این سحر آشکار است، بسیار تعجب است معجزات انبیاء را سحر شمردند چندان تعجب ندارد بگویند عصا اژدها شدن یا مرده زنده شدن بگویند چشم بندی است چنانچه سحره بسا ساعت را خورد میکنند سپس صحیحا بدست صاحبش رد میکند یا پنبه را مرغ می کند پرواز کند بعدا همان پنبه باشد و امثال اینها، اما آیات شریفه قرآن که هر آیه آن در کمال فصاحت و بلاغت است و مشتمل بر حکم و مصالح و مواعظ کافیه شافیه است چه مناسبت با سحر دارد باز اگر میگفتند مفتری است یا از دیگران فرا گرفته باین درجه نبود که میفرماید:

وَ إِذا تُتْلی عَلَیْهِمْ آیاتُنا آیات شریفه قرآن که بَیِّناتٍ است و واضح و روشن و مشتمل بر حکم و مصالح و مواعظ و نصایح و قصص انبیاء و امم ماضیه و احکام متقنه است.

قالَ الَّذِینَ کَفَرُوا از روی عناد و کبر و نخوت و قساوت و سیاهی قلب و حب شهوات لِلْحَقِّ قرآنی که حق و صحیح و مطابق با واقع و از مصدر جلال صادر شده لَمَّا جاءَهُمْ که خداوند فرستاده برای آنها که به بهترین راه ها و محکمترین طریقه ها هدایت شوند که میفرماید:

إِنَّ هذَا الْقُرْآنَ یَهْدِی لِلَّتِی هِیَ أَقْوَمُ اسراء آیه ۹ همچون کتابی را بگویند هذا سِحْرٌ مُبِینٌ.

[سوره الأحقاف (۴۶): آیه ۸] .... ص : ۱۳۷

أَمْ یَقُولُونَ افْتَراهُ قُلْ إِنِ افْتَرَیْتُهُ فَلا تَمْلِکُونَ لِی مِنَ اللَّهِ شَیْئاً هُوَ أَعْلَمُ بِما تُفِیضُونَ فِیهِ کَفی بِهِ شَهِیداً بَیْنِی وَ بَیْنَکُمْ وَ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِیمُ (۸)

یا اینکه میگویند افتراء است که این پیغمبر افتراء بخدا میزند از جانب خدا نیست.

بگو اگر من افتراء بزنم این قرآن را شما نمیتوانید و مالک نمی شوید برای من از خداوند چیزی را او داناتر است بآنچه شما خارج می کنید و در می آورید.

أَمْ یَقُولُونَ افْتَراهُ فریه دروغ بستن بغیر است این کفار برای اینکه تصدیق نبوت حضرت رسالت را نکنند و ایمان نیاورند ناچار هستند که قرآن که سرتا سرش دلیل و بیان نبوت و رسالت آن حضرت است رد کنند گاهی بگویند: سحر است، گاهی بگویند: افتراء بخدا بسته از جانب خدا نیست، گاهی بگویند:

از دیگران فرا گرفته، گاهی بگویند: بکمک و اعانت دیگران بوده، گاهی بگویند: بهم بافته و امثال اینها.

قُلْ إِنِ افْتَرَیْتُهُ بفرما اگر من یک کلمه بر خلاف فرمایش خداوند بگویم گرفتار عذاب سخت میشوم چنانچه میفرماید:

وَ لَوْ تَقَوَّلَ عَلَیْنا بَعْضَ الْأَقاوِیلِ لَأَخَذْنا مِنْهُ بِالْیَمِینِ ثُمَّ لَقَطَعْنا مِنْهُ الْوَتِینَ فَما مِنْکُمْ مِنْ أَحَدٍ عَنْهُ حاجِزِینَ الحاقه آیه ۴۴.

فَلا تَمْلِکُونَ لِی مِنَ اللَّهِ شَیْئاً قدرت دفع کوچکترین بلا و عذاب الهی را از من ندارید.

هُوَ أَعْلَمُ بِما تُفِیضُونَ فِیهِ افاضه بیرون رفتن و خروج از شیئی است مثل افاضه از عرفات و مشعر و در اینجا مراد اقاویلی است که شما از خود در میآورید و نسبت میدهید.

کَفی بِهِ شَهِیداً بَیْنِی وَ بَیْنَکُمْ کافی است بخداوند تبارک و تعالی که شاهد باشد بین من و بین شما اشاره بآیه شریفه است: لکِنِ اللَّهُ یَشْهَدُ بِما أَنْزَلَ إِلَیْکَ أَنْزَلَهُ بِعِلْمِهِ وَ الْمَلائِکَهُ یَشْهَدُونَ وَ کَفی بِاللَّهِ شَهِیداً نساء. آیه ۱۶۴.

وَ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِیمُ اگر آمدید و ایمان آوردید خداوند از این گفتار ها و کردارهای شما گذشت می کند و مشمول رحمت خود مینماید بسعادت و رستگاری.

[سوره الأحقاف (۴۶): آیه ۹] .... ص : ۱۳۹

قُلْ ما كُنْتُ بِدْعاً مِنَ الرُّسُلِ وَ ما أَدْرِی ما يُفْعَلُ بِی وَ لا بِكُمْ إِنْ أَتَّبِعُ إِلَّا ما يُوحى إِلَیَّ وَ ما أَنَا إِلَّا نَذِيرٌ مُبِينٌ (۹)

بفرما باین کفار و مشرکین من پیغمبر بی سابقه نیستم انبیاء قبل از من بودند و نمیدانم چه پیش آمدی بر من پیش می آید و چه بر شما متابعت نمیکنم مگر آنچه وحی شود بمن و نیستم من مگر انذار کننده آشکار قُلْ ما كُنْتُ بِدْعاً مِنَ الرُّسُلِ قبل از من انبیاء و رسل بسیار بودند از آدم تا عیسی که معروف صد و بیست و چهار هزار است که شما تعجب می کنید که چه شده که یک بشر مثل ما فرستاده خدا باشد و باو وحی نازل شود از روزی که خدا بشر را خلق کرد تا دامنه قیامت زمین خالی از حجت و دین و شریعت نبوده و نیست.

وَ ما أَدْرِی ما يُفْعَلُ بِی وَ لا بِكُمْ اشاره بآیه شریفه است: وَ ما تَدْرِی نَفْسٌ ما ذا تَكْسِبُ غَداً وَ ما تَدْرِی نَفْسٌ بِأَیِّ أَرْضٍ تَمُوتُ لقمان آیه ۳۴. و این اشاره بلوح محو و اثبات است که بتغییر مصالح و مفاسد تغییر میکند و علم بتغییر او مختص بذات اقدس او است، و أما آنچه قابل تغییر نیست و در لوح محفوظ است علم بآن را پیغمبر و ائمه بلکه بعض ملائکه بلکه بعض آنها را مؤمنین هم میدانند مثل ظهور حضرت بقیه اللّه و رجعت ائمه و قیام قیامت و امثال اینها و در دعاء ندبه است:

«و علمته علم ما كان و ما يكون الى انقضاء خلقك».

إِنْ أَتَّبِعُ إِلَّا ما يُوحى إِلَیَّ اشاره بآیه شریفه است: وَ ما يَنْطِقُ عَنِ الْهَوى إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْیٌ يُوحى عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوى و النجم، آیه ۳ الی ۵ وَ ما أَنَا إِلَّا نَذِيرٌ مُبِينٌ.

[سوره الأحقاف (۴۶): آیه ۱۰] .... ص : ۱۳۹

قُلْ أَ رَأَيْتُمْ إِنْ كانَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَ كَفَرْتُمْ بِهِ وَ شَهِدَ شاهِدٌ مِنْ بَنِی إِسْرائِيلَ عَلى مِثْلِهِ فَآمَنَ وَ اسْتَكْبَرْتُمْ إِنَّ اللَّهَ لا يَهْدِی الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ (۱۰)

بفرما باین کفار که آیا چه نظر دارید اگر این قرآن بوده باشد از نزد خدای متعال و شما باو کافر شدید و شهادت داد شاهدی از بنی اسرائیل بر مثل او پس ایمان آورد و شما تکبر ورزیدید محققا خداوند هدایت نمی کند قوم ستمکارها را.

قُلْ أَ رَأَيْتُمْ یعنی چه تصور میکنید و بر خود هموار میدارید.

إِنْ کانَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ شما که خود اقرار دارید که ما یقین بخلاف نداریم و احتمال میدهید که از جانب خدا باشد بلکه می گویید: مظنه داریم در اینصورت اگر از طرف او باشد و شما.

وَ کَفَرْتُمْ بِهِ جواب شرط محذوف است پس شما ظالم هستید.

وَ شَهِدَ شاهِدٌ مِنْ بَنِی إِسْرائِیلَ بعضی گفتند: مراد عبد اللَّه بن سلام است و بعضی انکار کردند که این سوره در مکه نازل شده و عبد اللَّه بن سلام در مدینه اسلام آورد.

و بسیار تعجب است که از علی بن ابراهیم نقل می کنند که گفت: این شاهد أمیر المؤمنین است بقرینه آیه شریفه: أَ فَمَنْ کانَ عَلی بَیِّنَهٍ مِنْ رَبِّهِ وَ یَتْلُوهُ شاهِدٌ مِنْهُ هود آیه ۱۹ که تفسیر بأمیر المؤمنین شده. ما می گوییم: در آیه تصریح دارد از بنی اسرائیل و امیر المؤمنین از بنی اسرائیل نبود پس آنچه بنظر میآید شهادت مثل موسی و عیسی و داود و سایر انبیاء بنی اسرائیل است که در توراه و زبور و انجیل بشارت بآمدن پیغمبر و قرآن مجید دادند که مفاد:

عَلی مِثْلِهِ است که آن کتابها هم مثل قرآن از طرف خدا نازل شده و این اشاره بآیه شریفه است که از قول عیسی (ع) میفرماید:

وَ مُبَشِّراً بِرَسُولٍ یَأْتِی مِنْ بَعْدِی اسْمُهُ أَحْمَدُ صف آیه ۶ و بآیه شریفه:

وَ إِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِیثاقَ النَّبِیِّینَ لَما آتَیْتُکُمْ مِنْ کِتابٍ وَ حِکْمَهٍ ثُمَّ جاءَکُمْ رَسُولٌ مُصَدِّقٌ لِما مَعَکُمْ لَتُؤْمِنُنَّ بِهِ وَ لَتَنْصُرُنَّهُ .. الایه آل عمران آیه ۷۵.

فَآمَنَ وَ اسْتَکْبَرْتُمْ آن شاهد مثل انبیاء ایمان آورد باو و شما استکبار کردید.

إِنَّ اللَّهَ لا یَهْدِی الْقَوْمَ الظَّالِمِینَ شما بواسطه ظلم بدین و بقرآن و رسول از قابلیّت هدایت افتادید.

[سوره الأحقاف (۴۶): آیه ۱۱] .... ص: ۱۴۰

وَ قالَ الَّذِینَ کَفَرُوا لِلَّذِینَ آمَنُوا لَوْ کانَ خَیْراً ما سَبَقُونا إِلَیْهِ وَ إِذْ لَمْ یَهْتَدُوا بِهِ فَسَیَقُولُونَ هذا إِفْکٌ قَدِیمٌ (۱۱)

و گفتند کسانی که کافر شدند بکسانی که ایمان آوردند که اگر این دین اسلام خوب بود و این قرآن و رسول از طرف خدا آمده بودند سبقت نمیگرفتند بر مادر ایمان باو و چون هدایت نشدند این کفار باین دین و باین قرآن زود باشد که بگویند این افک پیشینیان است.

وَ قالَ الَّذِینَ کَفَرُوا لِلَّذِینَ آمَنُوا بنحو تخاطب نیست که بمؤمنین بگویند بلکه پیش خود می گفتند که این مؤمنین اشتباه و خطاء بزرگی کردند زیرا لَوْ کانَ خَیْراً و از جانب خدا بود و حق بود و فرستاده او بود.

ما سَبَقُونا إِلَیْهِ ما سزاوارتر بودیم بایمان باو زودتر ایمان می آوردیم زیرا این پیغمبر از قریش است و خویشاوند ما است، و تعبیر بلو امتناعیه برای این است که میگفتند: هیچگونه خیری در او نیست و این قول کفار و مشرکین برای این بود که دیدند از مدینه فوج فوج انصار می آمدند و بشرف اسلام مشرف می شدند و اصرار بلیغ داشتند که حضرت تشریف ببرد مدینه و حضرت میفرمود تا دستور الهی نرسد نمیتوانم بیایم.

وَ إِذْ لَمْ یَهْتَدُوا بِهِ باین قرآن هدایت نشدند فَسَیَقُولُونَ پس ناچار میگویند.

هذا إِفْکٌ قَدِیمٌ یعنی این دروغ ها و افتراها تازگی ندارد پیش از ما هم بسیار آمدند و گفتند ما پیغمبریم و کتاب داریم مثل موسی و عیسی و سایر مدعیان نبوت این پیغمبر هم از آنها یاد گرفته دعوی نبوت میکند و میگوید این کتاب خداست و ما بتمام آنها کافر هستیم چنانچه در آیه شریفه است: فَلَمَّا جاءَهُمُ الْحَقُّ مِنْ عِنْدِنا (الی قوله) وَ قالُوا إِنَّا بِکُلٍّ کافِرُونَ قصص آیه ۴۸.

[سوره الأحقاف (۴۶): آیه ۱۲] .... ص: ۱۴۱

وَ مِنْ قَبْلِهِ کِتابُ مُوسی إِماماً وَ رَحْمَهً وَ هذا کِتابٌ مُصَدِّقٌ لِساناً عَرَبِیًّا لِیُنْذِرَ الَّذِینَ ظَلَمُوا وَ بُشْری لِلْمُحْسِنِینَ (۱۲)

و از پیش از این قرآن کتاب موسی که توراه باشد پیشوا و رحمت بود و این کتاب که قرآن باشد تصدیق میکند بلسان عربی برای اینکه انذار کند کسانی را که ظلم کردند و بشارت دهد احسان کنندگان را.

وَ مِنْ قَبْلِهِ كِتابُ مُوسى كه پيش از قرآن الواح توراه بر موسى نازل شد در ميقاتگاه.

إِماماً وَ رَحْمَةً امام كسى را گويند كه ديگران باو اقتدا كنند و اقتدا به كتاب موسى عمل بدستورات او است و رحمت تفضل الهى است بامت موسى كه ميفرمايد:

أَخَذَ الْأَلْواحَ وَ فِي نُسْخَتِها هُدىً وَ رَحْمَةٌ لِلَّذِينَ هُمْ لِرَبِّهِمْ يَرْهَبُونَ اعراف، آيه ۱۵۳.

وَ هذا كِتابٌ قرآن مجيد مُصَدِّقٌ كه تصديق انبياء سلف را ميكند كه اگر قرآن مجيد نبود ما دليلى بر نبوت احدى از آنها نداشتيم زيرا تواتر يهود سه مرتبه منقرض شد و تورات از بين آنها برداشته شد و اختلاف اناجيل هم خود موجب زوال علم است بالاخص كفرياتى كه در آنها هست.

لِساناً عَرَبِيًّا كه اهل حجاز بفهمند و هر پيغمبرى بلسان قوم خود مبعوث شد كه ميفرمايد:

وَ ما أَرْسَلْنا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا بِلِسانِ قَوْمِهِ ابراهيم آيه ۴، اين قرآن مجيد نزولش براى اين بود كه:

لِيُنْذِرَ الَّذِينَ ظَلَمُوا چه ظالم بدين مثل كفر و شرك و ضلالت، و چه ظالم بنفس طغيان و سركشى و فسق و فجور، و چه ظالم بغير، بانبياء و ائمه و مؤمنين، چه ظلم جانى يا عرضى يا مالى، و انذار آنها تخويف از عذاب هاى دنيوى و اخروى است.

وَ بُشْرى لِلْمُحْسِنِينَ اين هم چه احسان بدين ايمان اسلام، و چه احسان بنفس تقوى و عمل صالح، و چه احسان بغير جانا و مالا و عرضا باحترام و تكريم و تواضع و غير اينها سپس محسنين را تفسير ميفرمايد:

[سوره الأحقاف (۴۶): آيه ۱۳] .... ص: ۱۴۲

إِنَّ الَّذِينَ قالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقامُوا فَلا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَ لا هُمْ يَحْزَنُونَ (۱۳)

محققا محسنين كسانى هستند كه گفتند پروردگار ما خداى متعال است پس از آن استقامت ورزيدند پس آنها نيست از براى آنها خوفى از عذاب و نيستند آنها

محزون از کوتاهی ثواب.

إِنَّ الَّذِينَ قالُوا رَبُّنَا اللَّهُ منحصرا پروردگار ما اللّه است که هیچگونه شرکی در آنها نیست نه شرک ذاتی نه صفاتی نه افعالی و نه عبادتی و نه نظری.

ثُمَّ اسْتَقامُوا استقامت در دین این است که هیچگونه لغزشی و کوتاهی در امر دین نداشته باشند و این امر بسیار مشکلی است که از پیغمبر اکرم رسیده که فرمود:

شیّبتنی سوره هود لمکان قوله: فَاسْتَقِمْ کَما أُمِرْتَ وَ مَنْ تابَ مَعَکَ

آیه ۱۴، زیرا استقامت در دین این است که هیچگونه واجبی از او ترک نشود و هیچگونه حرامی مرتکب نشود نه در عقاید لغزش داشته باشد و نه در اخلاق و نه در افعال و این معنی منطبق نمی شود مگر در معصوم.

فَلا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ نه از عقوبات دنیوی و نه از عذاب های اخروی در کمال امن و امان هستند.

وَ لا هُمْ يَحْزَنُونَ از هیچگونه خیر و ثوابی از آنها دریغ نمیفرماید که موجب حزن آنها شود حتی در حق بستگان بآنها و دوستان آنها و شیعیان آنها که دارای مقام شفاعت و مقام محمود میشوند.

[سوره الأحقاف (۴۶): آیه ۱۴] .... ص: ۱۴۳

أُولئِکَ أَصْحابُ الْجَنَّهِ خالِدِينَ فِيها جَزاءً بِما کانُوا يَعْمَلُونَ (۱۴)

این محسنین اصحاب بهشت هستند مخلد در آن بهشت که همیشه دائما ابدا در او هستند بسبب جزاء آنچه که بودند عمل میکردند.

أُولئِکَ أَصْحابُ الْجَنَّهِ باصطلاح اثبات شی ء نفی ما عدا را نمی کند زیرا بضرورت دین ثابت شده که اگر کسی با ایمان از دنیا رود و لو آلوده بپاره ای از معاصی باشد و لو مصداق لا خوف علیهم و لا هم یحزنون نباشد و بپاره ای از عقوبات دنیوی یا پس از مردن گرفتار باشد بالاخره بواسطه ایمانش اهل بهشت می شود.

و اگر بگویی: اولئک اصحاب الجنه مفید انحصار است. می گوییم:

تصرف در معنای استقامت می کنیم که مراد استقامت در عقاید باشد که مرادف با

ایمان است و اللَّه العالم.

خالِدِينَ فِيها هر که وارد بهشت شد دیگر بیرون رفتن و تمام شدن ندارد.

جَزاءً بِما كانُوا يَعْمَلُونَ یعنی قابلیت تفضل الهی پیدا می کنند نه طلبکار باشند و البته حسب الوعده خداوند تخلف نمیکند.

[سوره الأحقاف (۴۶): آیه ۱۵] .... ص : ۱۴۴

وَ وَصَّيْنَا الْإِنْسانَ بِوالِدَيْهِ إِحْساناً حَمَلَتْهُ أُمُّهُ كُرْهاً وَ وَضَعَتْهُ كُرْهاً وَ حَمْلُهُ وَ فِصالُهُ ثَلاثُونَ شَهْراً حَتَّى إِذا بَلَغَ أَشُدَّهُ وَ بَلَغَ أَرْبَعِينَ سَنَةً قالَ رَبِّ أَوْزِعْنِي أَنْ أَشْكُرَ نِعْمَتَكَ الَّتِي أَنْعَمْتَ عَلَيَّ وَ عَلى والِدَيَّ وَ أَنْ أَعْمَلَ صالِحاً تَرْضاهُ وَ أَصْلِحْ لِي فِي ذُرِّيَّتِي إِنِّي تُبْتُ إِلَيْكَ وَ إِنِّي مِنَ الْمُسْلِمِينَ (۱۵)

و سفارش کردیم و دستور دادیم انسان را که بپدر و مادر خود احسان کند مادرش حمل میکند آن را بزحمت و اکراه و میزاید او را بزحمت و اکراه. و حمل و ارضاع او تا از شیر باز دارند سی ماه است تا زمانی که محکم شود قوای او و برسد بچهل سالگی که منتهای رشد است بگوید پروردگار من نصیب من فرما و توفیق عنایت کن اینکه شکر گزار باشم نعمت تو را که بمن عنایت فرموده ای و بر پدر و مادر من مرحمت کرده ای، و اینکه عمل کنم عمل صالحی که موجب رضا و خشنودی تو باشد و صالح گردان از برای من ذریه من محققا من از تقصیراتم توبه کردم بسوی تو و محققا من از مسلمین هستم.

اخبار بسیاری داریم که این آیه شریفه در مورد حضرت حسین (ع) وارد شده که چون خبر شهادت او را بپیغمبر دادند و بامیر المؤمنین و بصدیقه طاهره حضرت زهراء بکراهت حمل او را برداشت و بکراهت زائید و حمل او هم شش ماه بود مثل یحیی (ع) و مدت رضاعش دو سال و خداوند بعوض شهادت امامت را در نسل او و ذریه او قرار داد. و این اخبار بسیار مفصل است و ما مکرر گفته ایم که: اخبار بیان مصداق اتم میکند تنافی با عموم آیه ندارد.

وَ وَصَّيْنَا الْإِنْسانَ بِوالِدَيْهِ إِحْساناً یکی از واجبات مهمه شرع مطهر برّ

بوالدین است، و از معاصی بسیار بزرگ عاق والدین است حتی اگر والدین کافر باشند قرآن میفرماید:

وَ وَصَّیْنَا الْإِنْسانَ بِوالِدَیْهِ حَمَلَتْهُ أُمُّهُ وَهْناً عَلی وَهْنٍ وَ فِصالُهُ فِی عامَیْنِ أَنِ اشْکُرْ لِی وَ لِوالِدَیْکَ إِلَیَّ الْمَصِیرُ وَ إِنْ جاهَداکَ عَلی أَنْ تُشْرِکَ بِی ما لَیْسَ لَکَ بِهِ عِلْمٌ فَلا تُطِعْهُما وَ صاحِبْهُما فِی الدُّنْیا مَعْرُوفاً لقمان آیه ۱۳ و ۱۴.

و حَمَلَتْهُ أُمُّهُ کُرْهاً وَ وَضَعَتْهُ کُرْهاً همان وهنا علی وهن است چه در ایام حمل و چه در ایام رضاع که چه اندازه مادر در حمل و وضع و رضاع باید زحمت بکشد تا این بچه از شیر باز شود.

وَ حَمْلُهُ وَ فِصالُهُ ثَلاثُونَ شَهْراً که گفتند: اقل حمل شش ماه است و اکثر یک سال و نوعا ۹ ماه و اقل رضاع بیست و یک ماه و اکثر دو سال، پس از فصال هم این پدر و مادر چه اندازه زحمت میکشند، حَتَّی إِذا بَلَغَ أَشُدَّهُ که قوای او محکم شود و شعور و ادراکش بجا بیاید تا بحد بلوغ و رشد رسد.

وَ بَلَغَ أَرْبَعِینَ سَنَهً که غایت رشد است.

قالَ رَبِّ أَوْزِعْنِی أَنْ أَشْکُرَ نِعْمَتَکَ الَّتِی أَنْعَمْتَ عَلَیَّ که نعمت ایمان و اسلام باشد که بزرگترین نعمت الهی است حتی از نعمت وجود.

وَ عَلی والِدَیَّ که آنها هم دارای این نعمت عظمی بودند و مرا در دامن ایمان تربیت کردند که اگر آنها کافر بودند مرا بکیش خود در میآوردند چنانچه در خبر است میفرماید:

(کل مولود یولد علی الفطره و انّما ابواه یهودانه و ینصرانه).

وَ أَنْ أَعْمَلَ صالِحاً تَرْضاهُ که بالاترین مقامات انسان رضای الهی است حتی در خبر است که: چون اهل بهشت در بهشت جای گرفتند خطاب می رسد آیا توقع دیگری هم دارید؟ عرض میکنند: ربنا رضاک وَ أَصْلِحْ لِی فِی ذُرِّیَّتِی که در ذریه و نسل من همه صالح باشند که صلاح آنها هم بصلاح من تمام می شود، و از اعمال صالحه آنها هم من بهره برداری می کنم.

إِنِّی تُبْتُ إِلَیْکَ از هر تقصیر و کوتاهی در امر دین علما و عملا و اخلاقا شده.

وَ إِنِّی مِنَ الْمُسْلِمِینَ اسلام و تسلیم و ارادت و دستورات.

[سوره الأحقاف (۴۶): آیه ۱۶] .... ص: ۱۴۶

أُولئِکَ الَّذِینَ نَتَقَبَّلُ عَنْهُمْ أَحْسَنَ ما عَمِلُوا وَ نَتَجاوَزُ عَنْ سَیِّئاتِهِمْ فِی أَصْحابِ الْجَنَّهِ وَعْدَ الصِّدْقِ الَّذِی کانُوا یُوعَدُونَ (۱۶)

اولئک همچو انسانی و والدینی و ذریه ای کسانی هستند که ما قبول می کنیم از آنها بهترین اعمالی که بجا آورند و گذشت می کنیم از سیئات آنها در اصحاب بهشت وعده صدق الهی است که باینها وعده داده شده.

تنبیه: بعض مضامین این آیات منطبق نمی شود با ابی عبد اللّه (ع) مثل انی تبت الیک، و نتجاوز عن سیئاتهم. و ناچار باید بگوئیم بعموم آیه و آن اخبار مصداق اتم آن را بیان میکند.

أُولئِکَ اشاره بانسان و والدین و ذریه او است.

الَّذِینَ نَتَقَبَّلُ عَنْهُمْ أَحْسَنَ ما عَمِلُوا معنی این نیست که عمل احسن آنها را قبول میکنیم و بقیه اعمال آنها مورد قبول نیست بلکه مراد این است که تمام اعمال حسنه آنها را ببهترین قبول و اجر قبول می کنیم چنانچه میفرماید: وَ لَنَجْزِیَنَّ الَّذِینَ صَبَرُوا أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ ما کانُوا یَعْمَلُونَ زمر، آیه ۳۶ وَ نَتَجاوَزُ عَنْ سَیِّئاتِهِمْ سیئات معاصی صغار است که و لو بدون توبه باشد گذشت می کند چنانچه میفرماید: إِنْ تَجْتَنِبُوا کَبائِرَ ما تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُکَفِّرْ عَنْکُمْ سَیِّئاتِکُمْ وَ نُدْخِلْکُمْ مُدْخَلًا کَرِیماً نساء آیه ۳۵. بشرطی که اصرار بر او نباشد زیرا اصرار بر صغیره کبیره میشود.

فِی أَصْحابِ الْجَنَّهِ عطف بمدخلا کریما است یعنی ندخلکم فی اصحاب الجنه و با آنها محشور میشوند.

وَعْدَ الصِّدْقِ وعده های الهی تخلف پذیر نیست زیرا خلف وعده قبیح است و محال است از خداوند صادر شود.

الَّذِی کانُوا یُوعَدُونَ که بآنها وعده داده شده.

[سوره الأحقاف (۴۶): آیه ۱۷] .... ص : ۱۴۷

وَ الَّذِی قالَ لِوالِدَیْهِ أُفٍّ لَکُما أَ تَعِدانِنِی أَنْ أُخْرَجَ وَ قَدْ خَلَتِ الْقُرُونُ مِنْ قَبْلِی وَ هُما یَسْتَغِیثانِ اللَّهَ وَیْلَکَ آمِنْ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ فَیَقُولُ ما هذا إِلاَّ أَساطِیرُ الْأَوَّلِینَ (۱۷)

و کسی که گفت برای والدین خود اف بر شما آیا بمن وعده میدهید که من پس از مردن بیرون میآیم برای بعث و زنده می شوم و حال آنکه قرونی گذشت پیش از من و هیچکدام زنده نشدند و از قبور خود بیرون نیامدند، و پدر و مادر او استغاثه میکردند خداوند را و میگفتند وای برتر ایمان بیاور به پیغمبر و قرآن و بعث روز قیامت وعده خدا حق است تخلف پذیر نیست پس میگوید بآنها که این وعده ها نیست مگر حرفها و کتاب ها و نوشتجات پیشینیان از این حرف ها زده شده.

تنبیه: این بحث این فرزند کافر با پدر و مادر مؤمن خود امروز بسیار رواج دارد، هر چه پدر و مادر باین جوان های امروز پسران و دختران میگویند: نماز بخوانید، بی حجاب نباشید، در فسق و فجور و بی حیایی و بی عفتی فرو نروید، از خدا بترسید، بوظایف دین عمل کنید در جواب آنها میگویند: شما امّل و کهنه پرست هستید آب و هوای امروز و مد امروزه را خبر ندارید همچو اقتضایی ندارد این حرف ها تمام بی مغز است و هیچ جا خبری نیست بگذاریم و بگذریم.

وَ الَّذِی قالَ لِوالِدَیْهِ فرزند کافر به پدر و مادر مؤمن میگوید أُفٍّ لَکُما اف کلمه انزجار است یعنی من از شما منزجر هستم بدا بحال شما که این کلمه علاوه بر کفر عاق والدین است که در خبر دارد: بوی بهشت بمشامش نمیرسد با اینکه پانصد سال راه بوی بهشت میآید.

أَ تَعِدانِنِی بمن وعده میدهید و مرا میترسانید أَنْ أُخْرَجَ که من زنده میشوم و بعذاب الهی ابد الاباد معذب در جهنم میشوم و از قبر بیرون میآیم.

وَ قَدْ خَلَتِ الْقُرُونُ مِنْ قَبْلِی از زمان آدم تا این زمان چندین هزار میلیون مردند و هیچکدام زنده نشدند و بیرون از قبر نیامدند.

وَ هُما يَسْتَغِيثانِ اللَّهَ و این پدر و مادر مؤمن استغاثه می کنند و هر چه ناله و فریاد میزنند و باو میگویند:

وَيْلَكَ آمِنْ وای بر تو ایمان بیاور بفرمایشات خدا و رسول و قرآن و دست از کفر بردار.

إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ اینها دروغ نیست وعده الهی است تخلف ندارد پس در جواب اینها فَيَقُولُ میگوید: تمام این وعده ها کذب و بی مغز است هیچ حقیقتی ندارد.

ما هذا إِلَّا أَساطِيرُ الْأَوَّلِينَ پیشینیان نوشتند مثل قصه رستم و حسین کرد است بهم بافته و نوشته و میگویند.

[سوره الأحقاف (۴۶): آیه ۱۸] .... ص : ۱۴۸

أُولئِكَ الَّذِينَ حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ فِي أُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنَ الْجِنِّ وَ الْإِنْسِ إِنَّهُمْ كانُوا خاسِرِينَ (۱۸)

این نحو کفار کسانی هستند که دیگر قابل هدایت نیستند و ثابت شده بر آنها قول عذاب در امم ماضیه که قبل از اینها رفتند از جن و انس محققا آنها بودند خسران دار و زیانکار.

أُولئِكَ الَّذِينَ حَقَّ عَلَيْهِمُ الْقَوْلُ قول همان وعده عذاب است که بر آنها ثابت شده چون قابل هدایت نیستند و ایمان نمی آوردند تا عذاب را مشاهده نکنند چنانچه میفرماید:

إِنَّ الَّذِينَ حَقَّتْ عَلَيْهِمْ كَلِمَتُ رَبِّكَ لا يُؤْمِنُونَ وَ لَوْ جاءَتْهُمْ كُلُّ آيَةٍ حَتَّى يَرَوُا الْعَذابَ الْأَلِيمَ یونس، آیه ۹۶ و ۹۷.

فِي أُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنَ الْجِنِّ وَ الْإِنْسِ مثل قوم نوح و عاد و ثمود و قوم لوط و اصحاب مدین و ایکه و فرعونیان و اصحاب فیل و غیر اینها: وَ إِنَّ جَهَنَّمَ لَمَوْعِدُهُمْ أَجْمَعِينَ حجر آیه ۴۳.

إِنَّهُمْ كانُوا خاسِرِينَ خسران و زیان این است که علاوه بر اینکه سرمایه عمر خود را بباد دادند زیان و کسر و مدیون هم شدند.

[سوره الأحقاف (۴۶): آیه ۱۹] .... ص : ۱۴۹

وَ لِكُلٍّ دَرَجاتٌ مِمَّا عَمِلُوا وَ لِيُوَفِّيَهُمْ أَعْمالَهُمْ وَ هُمْ لا يُظْلَمُونَ (۱۹)

و از برای هر یک از مؤمن و کافر درجاتی هست از آنچه عمل کردند و هر آینه بالتمام جزا میدهیم اعمال آنها را و آنها ظلم نمی شوند یعنی از اعمال مؤمن کسر نمیگذاریم و برای اعمال کافر زیاده روی نمیکنیم.

وَ لِكُلٍّ دَرَجاتٌ یعنی لکل واحد من المؤمنین از انبیاء و اولیاء و صلحاء حتی ضعفاء مؤمنین هر کدام بقدر ایمان آنها و اخلاق حمیده آنها و اعمال صالحه آنها درجه در بهشت بآن ها میدهیم و چیزی از اعمال آنها را کسر نمی گذاریم که فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقالَ ذَرَّةٍ خَيْراً يَرَهُ و لکل واحد من الکافرین از مشرک و یهود و نصاری و طبیعی و سایر طبقات کفار و ضالین و مضلین هم درکاتی دارند هر کدام بقدر کفر و شرک و ضلالت و صفات خبیثه و اعمال سوء معذب در جهنم میشوند.

مِمَّا عَمِلُوا چنانچه میفرماید: وَ مَنْ يَعْمَلْ مِثْقالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ.

وَ لِيُوَفِّيَهُمْ أَعْمالَهُمْ که میفرماید: وَ وَجَدُوا ما عَمِلُوا حاضِراً وَ لا يَظْلِمُ رَبُّكَ أَحَداً کهف، آیه ۲۷.

وَ هُمْ لا يُظْلَمُونَ زائد بر استحقاقش عذاب نمی کنیم و کمتر از قابلیتش ثواب نمیدهیم.

[سوره الأحقاف (۴۶): آیه ۲۰]..... ص : ۱۴۹

وَ يَوْمَ يُعْرَضُ الَّذِينَ كَفَرُوا عَلَى النَّارِ أَذْهَبْتُمْ طَيِّباتِكُمْ فِي حَياتِكُمُ الدُّنْيا وَ اسْتَمْتَعْتُمْ بِها فَالْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذابَ الْهُونِ بِما كُنْتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَ بِما كُنْتُمْ تَفْسُقُونَ (۲۰)

و روزی که عرضه داشته میشوند کسانی که کافر شدند بر آتش بآنها گفته می شود که شما خوش گذرانی های خود را و کیف و لذت های خود را در دنیا کردید و بلذائذ دنیا استفاده نمودید پس امروز جزا داده میشوید عذاب خوار کننده ای بسبب آنچه تکبر ورزیدید در زمین و بسبب آنکه بودید مشغول فسق و فجور.

وَ يَوْمَ يُعْرَضُ الَّذِينَ كَفَرُوا عَلَى النَّارِ که خطاب شود بملائکه: خُذُوهُ فَغُلُّوهُ ثُمَّ الْجَحِيمَ صَلُّوهُ ثُمَّ فِي سِلْسِلَةٍ ذَرْعُها سَبْعُونَ ذِراعاً فَاسْلُكُوهُ الحاقه، آیه ۳۰ الی ۳۲ و نیز خطاب رسد: خُذُوهُ فَاعْتِلُوهُ إِلى سَواءِ الْجَحِيمِ دخان، آیه ۴۷.

أَذْهَبْتُمْ طَيِّباتِكُمْ فِي حَياتِكُمُ الدُّنْيا از عمارات عالیه و فرش ظریفه و لباس شیک و مدل و خوراکهای لذیذه، و خانم های وجیهه و مرئیات مکفیه و قائل بآنها ملائکه عذاب هستند.

وَ اسْتَمْتَعْتُمْ بِها از جاه و مقام و مال و منال و عزت و ریاست و اسم و عنوان و نحو اینها دیگر شما را کافی است که گفتند:

حلاوه الدنیا مراره الاخره و مراره الدنیا حلاوه الاخره.

فَالْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذابَ الْهُونِ خوراک زقوم شراب حمیم لباس قطران عمارت درکات جهنم حشر با شیاطین و کفره و فجره و فسقه.

بِما كُنْتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ فِي الْأَرْضِ هر چه توانستید فیس و افاده و بزرگ منشی کردید در روی زمین.

وَ بِما كُنْتُمْ تَفْسُقُونَ خود را غرق در طغیان و سرکشی و ظلم و تعدی و تجاوز نمودید.

[سوره الأحقاف (۴۶): آیه ۲۱] .... ص : ۱۵۰

وَ اذْكُرْ أَخا عادٍ إِذْ أَنْذَرَ قَوْمَهُ بِالْأَحْقافِ وَ قَدْ خَلَتِ النُّذُرُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَ مِنْ خَلْفِهِ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ إِنِّي أَخافُ عَلَيْكُمْ عَذابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ (۲۱)

و یاد کن برای قوم خود برادر عاد را که حضرت هود باشد زمانی که انذار کرد قوم خود را که عاد باشند بالاحقاف در زمین رمل سار و بتحقیق گذشت از پیش از آن انذار کننده و از بعد از آن اینکه عبادت نکنید مگر خدای متعال را محققا من میترسم بر شما عذاب روز با عظمتی را.

وَ اذْكُرْ أَخا عادٍ تعبیر ببرادر برای این است که حضرت هود از همین

قوم عاد بود که بعد از حضرت نوح مبعوث برسالت شد و بین نوح و هود طول زمانی فاصله شد زیرا بعد از طوفان تمام هلاک شدند و آنچه بشر در زمان هود دنیا را پر کرده بودند اولاد نوح بودند که او را آدم ثانی گفتند.

إِذْ أَنْذَرَ قَوْمَهُ که عاد باشند و جمعیت زیاد با ثروت و مکنت بودند و عمارات عالیه داشتند که میفرماید: أَ لَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِعادٍ إِرَمَ ذاتِ الْعِمادِ الَّتِي لَمْ يُخْلَقْ مِثْلُها فِي الْبِلادِ فجر آیه ۵ و ۶ و ۷.

بِالْأَحْقافِ جمع حقف بیابانی که رمل زیاد داشته باشد که مثل کوه روی هم ریخته و نزدیک دریا و اطراف آن اشجار روئیده که قوم عاد در اطراف آن رملسار بود.

وَ قَدْ خَلَتِ النُّذُرُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ از آدم و شیث، ادریس، نوح و انبیاء بین آنها که تمام انذار میکردند.

وَ مِنْ خَلْفِهِ مثل صالح، ابراهیم، اسمعیل، لوط، اسحاق، یعقوب، یوسف، شعیب، موسی، هارون، زکریا، یحیی، عیسی و غیر اینها اشاره به اینکه در هر عصری انبیاء بسیار بودند که انذار میکردند و انذار هود این بود که:

أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ که دعوت می کرد بتوحید که اول وظیفه انبیاء بوده.

إِنِّي أَخافُ عَلَيْكُمْ عَذابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ ممکن است یوم القیامه باشد یا روزی که بباد هلاک شوند.

[سوره الأحقاف (۴۶): آیه ۲۲] .... ص: ۱۵۱

قالُوا أَ جِئْتَنا لِتَأْفِكَنا عَنْ آلِهَتِنا فَأْتِنا بِما تَعِدُنا إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ (۲۲)

گفتند عاد در جواب هود که آیا آمده ای ما را که بدروغ خود ما را منصرف کنی از خدایان ما پس بیاور بآنچه وعده میدهی ما را اگر هستی از راست گویان.

قالُوا أَ جِئْتَنا اشاره باین که از پیش خود آمده ای از جانب خدا نیست دروغ میبندی.

لِتَأْفِكَنا افک نسبت دروغی بغیر دادن است مثل افک عایشه بماریه قبطیه در موضوع ابراهیم فرزند حضرت رسول که خداوند در سوره نور در چندین آیه

از آیه شریفه: إِنَّ الَّذِینَ جاؤُ بِالْإِفْکِ (الی قوله تعالی) لُعِنُوا فِی الدُّنْیا وَ الْآخِرَهِ وَ لَهُمْ عَذابٌ عَظِیمٌ. آیه ۱۱ الی ۲۴، بیان فرموده و شرحش گذشت، اینها گفتند که این دعوای تو افک است دروغ بخدا بسته ای، و ممکن است مراد این باشد که افک بآلهه آنها باشد که اینها آلهه نیستند و یک جمادی بیش نیست.

عَنْ آلِهَتِنا که ما از آنها منصرف شویم و دیگر عبادت آنها را نکنیم.

فَأْتِنا بِما تَعِدُنا که می گویی من میترسم بر شما عذاب عظیم را پس آن عذاب عظیم کجا است بیاور.

إِنْ کُنْتَ مِنَ الصَّادِقِینَ یعنی اینها وعده های دروغی است میخواهی ما را بترسانی مثل اینکه بچه ها را میترسانند میگویند لولو میآید و تو را میخورد.

[سوره الأحقاف (۴۶): آیه ۲۳] .... ص: ۱۵۲

قالَ إِنَّمَا الْعِلْمُ عِنْدَ اللَّهِ وَ أُبَلِّغُکُمْ ما أُرْسِلْتُ بِهِ وَ لکِنِّی أَراکُمْ قَوْماً تَجْهَلُونَ (۲۳)

فرمود در جواب آنها که منحصر است علم بنزول آن عذاب موعود به خداوند متعال وظیفه من و مأموریت من فقط ابلاغ است بآنچه فرستاده شده ام و لکن من می بینم شما را قومی که جهل می ورزید مرا دروغگو و وعده عذاب را کذب میپندارید.

قالَ إِنَّمَا الْعِلْمُ عِنْدَ اللَّهِ داخل در اموری است که علمش مختص بخداست احدی خبر از فردای خود ندارد که چه پیش آمدی برای او می شود چنانچه گذشت که میفرماید:

عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَهِ وَ یُنَزِّلُ الْغَیْثَ وَ یَعْلَمُ ما فِی الْأَرْحامِ وَ ما تَدْرِی نَفْسٌ ما ذا تَکْسِبُ غَداً وَ ما تَدْرِی نَفْسٌ بِأَیِّ أَرْضٍ تَمُوتُ إِنَّ اللَّهَ عَلِیمٌ خَبِیرٌ لقمان، آیه ۳۴.

وَ أُبَلِّغُکُمْ ما أُرْسِلْتُ بِهِ فقط تکلیف رسول ابلاغ است چنانچه میفرماید:

وَ ما عَلَی الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلاغُ.

وَ لكِنِّی أَراكُمْ يعنی چنين درک ميكنم و ميفهمم كه شما قَوْماً تَجْهَلُونَ دو قسم جهل است يک جهل مقابل علم نادان و يک جهل مقابل عقل كه بمعنی حمق است يعنی نافهم و ظاهرا جهل در اينجا بمعنی دوم است.

[سوره الأحقاف (۴۶): آيه ۲۴] .... ص : ۱۵۳

فَلَمَّا رَأَوْهُ عارِضاً مُسْتَقْبِلَ أَوْدِيَتِهِمْ قالُوا هذا عارِضٌ مُمْطِرُنا بَلْ هُوَ مَا اسْتَعْجَلْتُمْ بِهِ رِيحٌ فِيها عَذابٌ أَلِيمٌ (۲۴)

پس چون ديدند آن عذاب را ابری كه آمد در وادی های آنها گفتند اين ابری است كه باران بر ما می بارد بلكه اين آن چيز است كه شما طلب تعجيل او را ميكرديد باو بادی است كه در او عذاب دردناک است. خداوند باد را فرستاد كه ميفرمايد:

وَ أَمَّا عادٌ فَأُهْلِكُوا بِرِيحٍ صَرْصَرٍ عاتِيَةٍ سَخَّرَها عَلَيْهِمْ سَبْعَ لَيالٍ وَ ثَمانِيَةَ أَيَّامٍ حُسُوماً فَتَرَى الْقَوْمَ فِيها صَرْعى كَأَنَّهُمْ أَعْجازُ نَخْلٍ خاوِيَةٍ فَهَلْ تَرى لَهُمْ مِنْ باقِيَةٍ الحاقه آيه ۶ الی ۸.

فَلَمَّا رَأَوْهُ چون آنچه استعجال ميكردند ديدند عارِضاً ابر تيره ای را ميگويند سياه و ظلمانی.

مُسْتَقْبِلَ أَوْدِيَتِهِمْ آمد تمام مراكز آنها را از منازل و مزارع و باغستانهای آنها را فرو گرفت اينها بسيار خشنود شدند چون گرفتار خشک سالی بودند.

قالُوا هذا عارِضٌ مُمْطِرُنا گفتند: اين ابر باران شديد دارد تمام مزارع و باغستانهای ما را مشروب ميكند و نهرها و رودخانه ها و چشمه ها و چاههای ما پر آب ميشود لكن چنين نيست.

بَلْ هُوَ مَا اسْتَعْجَلْتُمْ بِهِ كه گفتيد بحضرت هود: فَأْتِنا بِما تَعِدُنا حال آمد.

رِيحٌ فِيها عَذابٌ أَلِيمٌ كه از صبح روز اول تا شام روز هشتم شب و روز پی در پی كه معنی حسوما است آن هم تند و سخت كه معنای صرصر است كه در اين باد عذاب دردناک است سپس بيان عذاب اليم را ميفرمايد:

[سوره الأحقاف (۴۶): آیه ۲۵] .... ص : ۱۵۴

تُدَمِّرُ كُلَّ شَيْ ءٍ بِأَمْرِ رَبِّها فَأَصْبَحُوا لا يُرى إِلاَّ مَساكِنُهُمْ كَذلِكَ نَجْزِي الْقَوْمَ الْمُجْرِمِينَ (۲۵)

درهم کوبید هر چیزی را بامر پروردگارش پس صبحگاه آنها دیده نمیشد مگر زمین که در او ساکن بودند همین نحو جزا میدهیم قوم مجرمین را.

تُدَمِّرُ كُلَّ شَيْ ءٍ تمام آنها مثل چوب خشک روی زمین افتادند که گفتند:

باد آنها را بلند میکرد میکوفت بکوه و عمارات تمام اشجار و مزارع آنها از بین رفت عمارات آنها خراب شد.

بِأَمْرِ رَبِّها که باد مأمور بامر پروردگار بود شعور و ادراک داشت.

فَأَصْبَحُوا یعنی چون صبح روز نهم شد دیگر اثری از آنها باقی نماند لا يُرى إِلَّا مَساكِنُهُمْ فقط مساکن خراب شده آنها دیده میشد.

كَذلِكَ نَجْزِي الْقَوْمَ الْمُجْرِمِينَ تهدید است که این نحو عذابها خصیصه آنها نیست بلکه هر قومی که مجرم شدند باین نحوها گرفتار میشوند و جزا داده میشوند.

[سوره الأحقاف (۴۶): آیه ۲۶] .... ص : ۱۵۴

وَ لَقَدْ مَكَّنَّاهُمْ فِيما إِنْ مَكَّنَّاكُمْ فِيهِ وَ جَعَلْنا لَهُمْ سَمْعاً وَ أَبْصاراً وَ أَفْئِدَةً فَما أَغْنى عَنْهُمْ سَمْعُهُمْ وَ لا أَبْصارُهُمْ وَ لا أَفْئِدَتُهُمْ مِنْ شَيْ ءٍ إِذْ كانُوا يَجْحَدُونَ بِآياتِ اللَّهِ وَ حاقَ بِهِمْ ما كانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ (۲۶)

و هر آینه بتحقیق ما متمکن نمودیم آنها را در چیزهایی که به شما کفار و مشرکین همچو مکنتی نداده ایم و جعل فرمودیم سمعی از برای آنها که بشنوند و ابصاری که ببینند و افئده و قلوبی که درک کنند پس بی نیاز نکرد از آنها گوش و چشم و فؤاد از عذاب الهی زیرا بودند انکار میکردند بآیات الهی و گرفت بآنها آنچه را که بودند باو استهزا میکردند، وَ لَقَدْ مَكَّنَّاهُمْ از قوت بدنی و بزرگی جسمی و طول عمر و کثرت اموال و قدرت و توانایی و انصار و اعوان و عده و عدت فِيما إِنْ مَكَّنَّاكُمْ فِيهِ در چیزهایی که بشما کفار و مشرکین همچو مکنتی نداده ایم.

وَ جَعَلْنا لَهُمْ سَمْعاً وَ أَبْصاراً وَ أَفْئِدَةً هم گوش شنوا داشتند هم چشم بینا و هم قلب ادراک کننده لکن:

فَما أَغْنى عَنْهُمْ سَمْعُهُمْ وَ لا أَبْصارُهُمْ وَ لا أَفْئِدَتُهُمْ مِنْ شَيْ ءٍ نرفتند فرمایشات هود را اخذ کنند و آیات الهیه را مشاهده کنند و حقایق را درک کنند برای قساوت قلب و سیاهی دل و کوری باطنی و تیر قلبی و تقلید آبائی و عداوت و عناد با حق.

إِذْ كانُوا يَجْحَدُونَ بِآياتِ اللَّهِ معجزات انبیاء را سحر گفتند، انبیاء را ساحر و مجنون و مفتری شمردند و یا این قدرت و توانایی که داشتند، وَ حاقَ بِهِمْ عذاب الهی که همان باد صرصر باشد ما كانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ که می گفتند:

فَأْتِنا بِما تَعِدُنا إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ شما کفار بترسید از این نوع عذاب ها با اینکه همچو قدرتی ندارید.

[سوره الأحقاف (۴۶): آیه ۲۷] .... ص : ۱۵۵

وَ لَقَدْ أَهْلَكْنا ما حَوْلَكُمْ مِنَ الْقُرى وَ صَرَّفْنَا الْآياتِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ (۲۷)

و هر آینه بتحقیق هلاک کردیم کسانی را که اطراف شما کفار بودند از اهل شهرها و تصریف آیات نمودیم باشد که آنها رجوع کنند.

وَ لَقَدْ أَهْلَكْنا ما حَوْلَكُمْ مِنَ الْقُرى خطاب باهل مکه است و قرایی که اطراف مکه است یمن که مرکز عاد بود و جحفه و حجر که مرکز ثمود بود و شام که مرکز قوم لوط بود و مدین و ایکه که مرکز قوم شعیب بود و مصر که مرکز فرعونیان تمام آنها را هلاک کردیم باز شما متنبه نمیشوید؟

وَ صَرَّفْنَا الْآياتِ تصریف آیات یک قسمت معجزات صادره از انبیاء یک قسمت هلاکت کفار و مشرکین، و یک قسمت نجات انبیاء و مؤمنین، یک قسمت تذکر به نعم الهیه، یک قسمت تذکر ببلاهای متوجه بر مخالفین، یک قسمت در توصیف ابرار که باید بآنها اقتداء کرد، و یک قسمت توصیف فجار که باید اجتناب کرد، یک قسمت بشارات بهشت، یک قسمت تخویفات از عذاب جهنم، یک قسمت بیان مواعظ و نصایح، یک قسمت بیان احکام و دستورات و غیر اینها.

لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ که گفتیم: لعل از خداوند بمعنی باید است نه تردیدی که شاید باشد.

[سوره الأحقاف (۴۶): آیه ۲۸] .... ص : ۱۵۶

فَلَوْ لا نَصَرَهُمُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ قُرْباناً آلِهَةً بَلْ ضَلُّوا عَنْهُمْ وَ ذلِكَ إِفْكُهُمْ وَ ما كانُوا يَفْتَرُونَ (۲۸)

پس چرا یاری نکردند آنها را کسانی که اینها گرفتند آنها را از غیر از خدا آلهه جهت تقرب بآنها بلکه از آنها ضلالت پیدا کردند و این برای این است که دروغ بستند بآنها که اینها ما را یاری میکنند و آنچه که بودند و افترا میزدند.

فَلَوْ لا نَصَرَهُمُ نه جلب نفعی بر آنها کردند نه دفع ضری الَّذِينَ اتَّخَذُوا کسانی را که این کفار آنها را گرفتند، مِنْ دُونِ اللَّهِ قُرْباناً که تقرب بآن ها پیدا کنند آلِهَةً آلهه خود مثل اصنام و ازلام و سایر آلهه آنها.

بَلْ ضَلُّوا عَنْهُمْ علاوه از اینکه یاری نکردند از آنها جدایی جستند که دیگر آنها را نیافتند.

وَ ذلِكَ این اتخاذ آلهه إِفْكُهُمْ دروغی بود که نسبت باین آلهه میدادند.

وَ ما كانُوا يَفْتَرُونَ و افترا می بستند.

[سوره الأحقاف (۴۶): آیه ۲۹] .... ص : ۱۵۶

وَ إِذْ صَرَفْنا إِلَيْكَ نَفَراً مِنَ الْجِنِّ يَسْتَمِعُونَ الْقُرْآنَ فَلَمَّا حَضَرُوهُ قالُوا أَنْصِتُوا فَلَمَّا قُضِيَ وَلَّوْا إِلى قَوْمِهِمْ مُنْذِرِينَ (۲۹)

و یاد کن زمانی که توجه دادیم بسوی تو طایفه ای از جن را که از شما استماع میکردند قرآن را پس چون حاضر شدند خدمت شما برای استماع قرآن بیکدیگر گفتند که ساکت شوید و همهمه نکنید تا ما توجه کنیم برای استماع قرآن و چون تلاوت قرآن تمام شد رفتند بسوی قوم خود و آنها را انذار کردند که بیائید و بشرف اسلام مشرف شوید.

نظر بر اینکه پیغمبر اکرم مبعوث بر کافه جن و انس بود با آنها تماس می گرفت و خدمتش مشرف می شدند، و مؤمنین جن دستورات احکامی خود را اخذ میکردند که خداوند در سوره جن بیست آیه در شرح حال آنها و کفار آنها و مؤمنین آنها بیان فرموده و در اینجا میفرماید:

وَ إِذْ صَرَفْنا إِلَيْكَ نَفَراً مِنَ الْجِنِّ اذ متعلق بمحذوف است یعنی و اذکر اذ صرفنا، و صرف توجه و آمدن آنها خدمت پیغمبر، و نفر بمعنی جماعت است یعنی جماعتی از جن شرفیاب شدند حضور آن حضرت.

يَسْتَمِعُونَ الْقُرْآنَ پیغمبر برای آنها آیات شریفه قرآن را تلاوت فرمود، و اما اینکه مفسرین گفتند در نماز صبح بود یا در حال نماز مدرکی ندارد.

فَلَمَّا حَضَرُوهُ ظاهرا مرجع ضمیر حضرت رسول باشد یعنی چون خدمتش مشرف شدند، و ممکن است قرآن باشد که چون حاضر شدند برای استماع قرآن قالُوا أَنْصِتُوا گفتند ساکت باشید.

فَلَمَّا قُضِيَ تمام شد آنچه تلاوت فرمود و درک کردند حقانیت او را و اعجاز قرآن را ایمان آوردند.

وَلَّوْا إِلى قَوْمِهِمْ رفتند که هدایت کنند قوم خود را و آنها هم بشرف اسلام مشرف شوند.

مُنْذِرِينَ و آنها را انذار کنند که از کفر و فساد و مخالفت بترسانند و تهدید و تحذیر کنند.

[سوره الأحقاف (۴۶): آیه ۳۰] .... ص: ۱۵۷

قالُوا يا قَوْمَنا إِنَّا سَمِعْنا كِتاباً أُنْزِلَ مِنْ بَعْدِ مُوسى مُصَدِّقاً لِما بَيْنَ يَدَيْهِ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ وَ إِلى طَرِيقٍ مُسْتَقِيمٍ (۳۰)

گفتند ای قوم ما محققا ما شنیدیم کتابی را که قرآن باشد که نازل شده از بعد موسی و این کتاب تصدیق میکند انبیایی را که قبل از او بودند هدایت میکند بسوی حق و بسوی طریق مستقیم.

قالُوا يا قَوْمَنا خطاب بسایر طوایف جن إِنَّا سَمِعْنا كِتاباً رفتیم خدمت

رسول محترم شرفیاب شدیم برای ما تلاوت فرمود قرآن را و آیات شریفه آن را استماع کردیم.

أُنْزِلَ مِنْ بَعْدِ مُوسی معلوم می شود که این طایفه از جن و قوم آنها مؤمنین بانبیاء سلف بودند.

مُصَدِّقاً لِما بَیْنَ یَدَیْهِ تمام انبیاء سلف و کتابهای آنها و صحف آنها را تصدیق میکند و بعلاوه یَهْدِی إِلَی الْحَقِّ توحید و معاد و عقاید حقه وَ إِلی طَرِیقٍ مُسْتَقِیمٍ راه راست.

[سوره الأحقاف (۴۶): آیه ۳۱] .... ص: ۱۵۸

یا قَوْمَنا أَجِیبُوا داعِیَ اللَّهِ وَ آمِنُوا بِهِ یَغْفِرْ لَکُمْ مِنْ ذُنُوبِکُمْ وَ یُجِرْکُمْ مِنْ عَذابٍ أَلِیمٍ (۳۱)

ای قوم ما اجابت کنید داعی الی اللَّه را و ایمان آورید باو می آمرزد برای شما گناهان شما را و باز میدارد شما را از عذاب دردناک.

یا قَوْمَنا أَجِیبُوا داعِیَ اللَّهِ داعی الی اللَّه رسول محترم است و ممکن است قرآن مجید باشد که دعوت بتوحید و نفی شرک، و دعوت بایمان و نفی کفر، و دعوت به جنت و نجات از نار، و دعوت بصراط مستقیم و ترک سبل شیطان میکند.

وَ آمِنُوا بِهِ مرجع ضمیر خدای متعال است که ایمان بخدا ایمان بجمیع عقاید حقه است بقرینه:

یَغْفِرْ لَکُمْ مِنْ ذُنُوبِکُمْ که قبل از ایمان مرتکب شده اید که:

«الاسلام یجب ما قبله».

وَ یُجِرْکُمْ مِنْ عَذابٍ أَلِیمٍ که جهنم باشد که میفرماید: وَ لَقَدْ ذَرَأْنا لِجَهَنَّمَ کَثِیراً مِنَ الْجِنِّ وَ الْإِنْسِ ... الایه اعراف ۱۷۸.

[سوره الأحقاف (۴۶): آیه ۳۲] .... ص: ۱۵۸

وَ مَنْ لا یُجِبْ داعِیَ اللَّهِ فَلَیْسَ بِمُعْجِزٍ فِی الْأَرْضِ وَ لَیْسَ لَهُ مِنْ دُونِهِ أَوْلِیاءُ أُولئِکَ فِی ضَلالٍ مُبِینٍ (۳۲)

و کسی که اجابت نکند داعی الی اللَّه را و ایمان نیاورد پس نیست کسی

که بتوانـد جلوگیری کند از تقدیرات الهی و از نزول عذاب و نیست از برای آنها از غیر خداوند متعال دوسـتانی و انصاری که آنها جلوگیری کنند اینها در گمراهی آشکار هستند.

وَ مَنْ لاـ یُجِبْ داعِیَ اللَّهِ که دست از شـرک و کفر خـود بر نـداشت و ایمـان بتوحیـد و رسـالت و داعی الی اللّه و بعث قیـامت نیاورد و بدستورات دینی عمل نکرد.

فَلَیْسَ بِمُعْجِزٍ فِی الْأَرْضِ معجز جلـوگیری از پیش آمـدهای سـویی که بـاو متـوجه می شـود و بلاهـایی که بر او نـازل می شود همچو قدرتی ندارد در روی زمین و لو مسلط بر تمام کره زمین یا قسمتی از آن باشد مثل نمرود و شداد و فرعون و امثال اینها.

وَ لَیْسَ لَهُ مِنْ دُونِهِ یعنی غیر از خدا هر که باشد و هر چه باشد نه لشکر و عسکر و نه رئیس و نه اتباع و نه حمیم و دوست.

أَوْلِیاءُ که بتوانند او را از عذاب الهی نجات دهند.

أُولئِکَ فِی ضَلالٍ مُبِینٍ این جمله ممکن است تتمه کلام آن نفر از جن باشد و ممکن است جمله مستقله باشد که خدا بفرماید

[سوره الأحقاف (۴۶): آیه ۳۳] .... ص: ۱۵۹

أَ وَ لَمْ یَرَوْا أَنَّ اللَّهَ الَّذِی خَلَقَ السَّمـاواتِ وَ الْأَرْضَ وَ لَمْ یَعْیَ بِخَلْقِهِنَّ بِقـادِرٍ عَلی أَنْ یُحْیِیَ الْمَوْتی بَلی إِنَّهُ عَلی کُلِّ شَـیْ ءٍ قَـدِیرٌ (۳۳)

آیا نمی بینند این هایی که منکر بعث و نشور هسـتند اینکه خداوندی که خلق فرمود آسمان ها و زمین را و خستگی از برای او نبود در خلقت آنها قدرت دارد که مرده ها را زنده کند بلی خداوند قادر بر هر شیئی است.

أَ وَ لَمْ یَرَوْا این محسوسات را که دیگر نمیتوانند انکار کنند.

أَنَّ اللَّهَ الَّذِی خَلَقَ السَّمـاواتِ این کرات جویه از شـمس و قمر و کواکب وَ الْأَرْضَ از کوه هـا و دریاهـا و اراضـی و اشـجار و نباتات و حیوانات را وَ لَمْ یَعْیَ بِخَلْقِهِنَّ زیرا: إِذا أَرادَ شَیْئاً أَنْ یَقُولَ لَهُ کُنْ فَیَکُونُ.

بِقادِرٍ عَلى أَنْ يُحْيِيَ الْمَوْتى بلكه آنى و فورى: وَ ما أَمْرُ السَّاعَهِ إِلَّا كَلَمْحِ الْبَصَرِ أَوْ هُوَ أَقْرَبُ نحل آيه ٧٩ بَلى إِنَّهُ عَلى كُلِّ شَيْ ءٍ قَدِيرٌ تعبير به كل شى ء از ضيق عبارت است زيرا كل اشياء محدود هستند و قدرت الهى حدى از براى او نيست مثل علم و ساير صفات ذاتيه كماليه.

[سوره الأحقاف (۴۶): آيه ۳۴] .... ص: ۱۶۰

وَ يَوْمَ يُعْرَضُ الَّذِينَ كَفَرُوا عَلَى النَّارِ أَ لَيْسَ هذا بِالْحَقِّ قالُوا بَلى وَ رَبِّنا قالَ فَذُوقُوا الْعَذابَ بِما كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ (۳۴)

و روزى كه عرضه داشته ميشوند كسانى كه كافر شدند بر آتش بآنها گفته ميشود آيا نيست اين حق؟- گويند: بلى قسم به پروردگار ما، ميفرمايد: پس بچشيد عذاب را بسبب آنچه كه بوديد كافر مى شديد.

وَ يَوْمَ يُعْرَضُ الَّذِينَ كَفَرُوا اين هايى كه منكر بعث بودند يا خود را اهل نجات ميدانستند و معاف از عذاب.

عَلَى النَّارِ بر آتش.

أَ لَيْسَ هذا بِالْحَقِّ كه انبياء بشما خبر ميدادند و شما تكذيب ميكرديد حال معلوم شد بر شما صدق فرمايشات آنها.

قالُوا بَلى وَ رَبِّنا گفتند بلى حال كه مشاهده كرديم بر ما معلوم شد قسم به پروردگار ما.

قالَ فَذُوقُوا الْعَذابَ بِما كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ ايمان و تصديق بعد از مشاهده اجبارى است اختيارى نيست ديگر مورد عنايت حق نمى شويد چنانچه ميفرمايد:

وَ لَيْسَتِ التَّوْبَهُ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئاتِ حَتَّى إِذا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قالَ إِنِّي تُبْتُ الْآنَ وَ لَا الَّذِينَ يَمُوتُونَ وَ هُمْ كُفَّارٌ- الايه «نساء، آيه ۲۲.»

[سوره الأحقاف (۴۶): آيه ۳۵] .... ص: ۱۶۰

فَاصْبِرْ كَما صَبَرَ أُولُوا الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ وَ لا تَسْتَعْجِلْ لَهُمْ كَأَنَّهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَ ما يُوعَدُونَ لَمْ يَلْبَثُوا إِلَّا ساعَهً مِنْ نَهارٍ بَلاغٌ فَهَلْ يُهْلَكُ إِلَّا الْقَوْمُ الْفاسِقُونَ (۳۵)

پس اى رسول محترم صبر كن بر اذيت هاى قوم چنانچه صبر كردند انبياء

اولو العزم مثل نوح و ابراهیم و موسی و عیسی و تعجیل نکن در عذاب آنها گویا آنها روزی که مشاهده میکنند آنچه وعده داده شده اند میگویند:

لَمْ یَلْبَثُوا إِلَّا ساعَةً مِنْ نَهارٍ بَلاغٌ فَهَلْ یُهْلَکُ إِلَّا الْقَوْمُ الْفاسِقُونَ مکث نکردند در دنیا و عالم برزخ مگر یک ساعت از روز این بیان بلاغ است پس آیا هلاک میشوند مگر قومی که فاسق باشند؟

فَاصْبِرْ امر بصبر بر اذیت هایی که از قوم بحضرت رسالت کردند که فرمود:

«ما اوذی نبی مثل ما اوذیت»

سنگ بقدمهایش میزدند تا مجروح می شد خاکروبه و شکنبه شتر بر سرش می ریختند، سه سال در شعب ابی طالب با کمال سختی طی میکرد، عبا بگردنش تابیدند تا نفس او حبس شد، دور خانه اش احاطه کردند برای قتلش هجرت کرد پس از هجرت با او جنگ کردند جنگ بدر و حنین و احزاب و احد و غیر اینها تماما حسب الدستور صبر کرد.

کَما صَبَرَ أُولُوا الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ اولو العزم انبیایی بودند که صاحب شریعت جدید و ناسخ شریعت سابق بودند و اینها پنج نفر بودند نوح و ابراهیم و موسی و عیسی و محمد (ص) چه اندازه نوح صبر کرد نهصد و پنجاه سال تا طوفان آمد، ابراهیم در چنگال نمرود و مشرکین تا او را میانه آتش انداختند، موسی در دعوت فرعونیان تا آنکه لشکر انبوهی در تعقیب او بقصد کشتن او و بنی اسرائیل آمدند، عیسی در چنگال یهود تا آنکه بخیال خود او را بدار زدند و کشتند و خداوند شبه لهم و او را نجات داد وَ لا تَسْتَعْجِلْ لَهُمْ طلب تعجیل عذاب بر آنها ننما.

کَأَنَّهُمْ یَوْمَ یَرَوْنَ ما یُوعَدُونَ روز قیامت که عذاب را مشاهده می کنند گمان می کنند که در دنیا و عالم برزخ لَمْ یَلْبَثُوا إِلَّا ساعَةً مِنْ نَهارٍ بَلاغٌ فَهَلْ یُهْلَکُ إِلَّا الْقَوْمُ الْفاسِقُونَ لَمْ یَلْبَثُوا إِلَّا ساعَةً مِنْ نَهارٍ بیش از یک ساعت مکث نکردند ظاهرا اینجا خاتمه آیه است و بَلاغٌ اول آیه که ابلاغ بآنها شده بود.

فَهَلْ يُهْلَكَ إِلَّا الْقَوْمُ الْفاسِقُونَ غیر از آنها هلاکت ندارند و فاسق شامل طبیعی و مشرک و کافر و ضال و غیر مؤمن هر که هست و هر چه هست می شود.

هذا آخر ما اردنا فی تفسیر هذه السوره و یتلوه ان شاء اللَّه بقیه السور و الحمد للَّه علی رسول اللَّه و علی آله آل اللَّه من العبد سید عبد الحسین طیب.

ص: ۱۶۲

بسمه تعالی

سوره محمد صلّی اللَّه علیه و آله و سلّم مدنی- ۳۸ آیه .... ص: ۱۶۳

اشاره

الکلام فی فضلها: از ابن بابویه از ابی المعزی از ابی بصیر از حضرت صادق (ع) روایت کرده فرمود:

«من قرأ سوره الذین کفروا لم یرتب ابدا و لم یدخله شک فی دینه ابدا.

و لم یبتله اللَّه بفقر أبدا، و لا خوف من سلطان أبدا. و لم یزل محفوظا من الشک و الکفر ابدا حتی یموت فاذا مات و کل به فی قبره الف ملک یصلون فی قبره یکون ثواب صلواتهم له حتی یوقفوه موقف الا من عند اللَّه عز و جل و یکون فی امان اللَّه و امان محمد صلی اللَّه علیه و آله»

و نیز از آن حضرت روایت شده فرمود:

«من اراد ان یعرف حالنا او حال اعدائنا فلیقرأ سوره محمد (ص) فانه یراها آیه فینا و آیه فیهم»

و از خواص القرآن هم روایتی نقل شده از پیغمبر (ص) فرمود:

«من قرأ سوره محمد (ص) کان حقا علی اللَّه ان یسقیه من انهار الجنه».

[سوره محمد (۴۷): آیات ۱ تا ۲] .... ص: ۱۶۳

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِیمِ

الَّذِینَ کَفَرُوا وَ صَدُّوا عَنْ سَبِیلِ اللَّهِ أَضَلَّ أَعْمالَهُمْ (۱) وَ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ وَ آمَنُوا بِما نُزِّلَ عَلی مُحَمَّدٍ وَ هُوَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ کَفَّرَ عَنْهُمْ سَیِّئاتِهِمْ وَ أَصْلَحَ بالَهُمْ (۲)

کسانی که کافر شدند و جلوگیری کردند دیگران را از راه و سبیل خداوند متعال اعمال آنها از بین رفت و از دست دادند و کسانی که ایمان آوردند و اعمال صالحه بجا آوردند و ایمان آوردند بآنچه نازل شده بر محمد (ص) و او حق است

از پروردگار آنها است تکفیر شد سیئات آنها و بخشیده شد و اصلاح فرمود حال آنها را.

اخبار بسیاری داریم که این دو آیه شریفه راجع بکسانی هست که پس از رحلت حضرت رسالت مرتد شدند و حق امیر المؤمنین و ائمه طاهرین را از بین بردند و جلوگیری کردند دیگران را که رو بعلی «ع» نروند، و کسانی که ولایت علی را و ائمه را قبول کردند و متابعت آنها را نمودند. و این اخبار را در برهان مسندا از امیر المؤمنین و از حضرت باقر «ع» روایت کرده، و ما مکرر گفته ایم که اخبار بیان مصداق اتم میکند و منافی با عموم آیه نیست لذا در مقام تفسیر بر میآییم.

الَّذِینَ کَفَرُوا شامل مشرکین و یهود و نصاری و سایر فرق کفار و کسانی که ضروری دین که من جمله ولایت این خاندان باشد و محبت آنها که بنص قرآن ثابت شده منکر شدند، و کسانی که بدعت در دین گذاردند، و کسانی که به مقدسات دین بی احترامی کردند، و کسانی که قرآن را مهجور کردند و اشباه اینها.

وَ صَدُّوا عَنْ سَبِیلِ اللَّهِ که دیگران را هم مانع شدند که متابعت حق کنند و جلوگیری کردند آنها را، أَضَلَّ أَعْمالَهُمْ حبط شد اعمال آنها و باطل و فاسد گردید کأن لم یکن اما مشرکین مثل عتق و صدقه و ضیافت و کارهای نیک که در نظر آنها خوب بود تمام باطل و از بین رفت، و اما یهود و نصاری اعتقاد بنبوت انبیاء سلف و آنچه به دستورات آنها عمل میکردند، و اما مرتدین اعمال قبل از ارتداد آنها زیرا شرط صحت کلیه اعمال ایمان است و موافاه که بقاء ایمان باشد تا آخرین نفس.

وَ الَّذِینَ آمَنُوا بجمیع عقاید حقه و بقاء آن تا زمان فوت وَ عَمِلُوا- الصَّالِحاتِ گفتیم مراد جمیع اعمال صالحه نیست زیرا ممکن نیست، و نیز مراد نیست که جمیع اعمال آنها صالح باشد زیرا مباحات بلکه مکروهات بلکه پاره ای از سیئات که قابل مغفرت باشد همین اندازه که اعمال صالحه از آنها صادر

شده باشد.

وَ آمَنُوا بِما نُزِّلَ عَلى مُحَمَّدٍ این جمله داخل در الذین آمنوا بود تخصیص بذکر برای دفع توهم کسانی است که نگویند ما او را بپیغمبری قبول داریم و شهادتین را میگویند بلکه نماز و روزه و زکاه و حج و سایر چیزهای دیگر را بجا بیاورند باید بجمیع ما انزل علی الرسول معتقد باشند که عمده آنها مسأله ولایت است، بلکه اگر یک حکم از احکام را منکر شد مثل باب حدود و دیات و قصاص و میراث و ربا و غیر این ها از مصداق این جمله بیرون است.

وَ هُوَ الْحَقُّ که آنچه فرموده و بر او نازل شده حق و صدق از جانب خداوند متعال صادر شده مِنْ رَبِّهِمْ آنچه میفرماید از وحی الهی است از پیش خود چیزی نمیفرماید:

ما ضَلَّ صاحِبُكُمْ وَ ما غَوى وَ ما يَنْطِقُ عَنِ الْهَوى إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحى و النجم آیه ۲ الی ۴ كَفَّرَ عَنْهُمْ سَيِّئاتِهِمْ سیئه اعمال زشت است که تعبیر بصغار معاصی می کنند اگر چه لفظ عموم دارد تمام معاصی را شامل می شود ولی البته مؤمنین که اعمال صالحه داشته باشد و ایمان بجمیع ما انزل علی محمد «ص» آورده باشد کبیره از او صادر نمی شود و اگر احیانا صادر شد فورا تائب میشود.

وَ أَصْلَحَ بالَهُمْ بال بمعنی شأن، و حال، و امر عظیم، و قلب استعمال شده مثل: فَما بالُ الْقُرُونِ الْأُولى طه آیه ۵۳.

و: ما بالُ النِّسْوَةِ اللَّاتِي قَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ یوسف آیه ۵۰، و در حدیث است کل امر ذی بال لم یبدأ ببسم اللّه فهو أبتر، و در کلمات بزرگان: یخطر ببالی. و در اینجا بمعنی شأن و حال است یعنی اصلح شأنهم و حالهم

[سوره محمد (۴۷): آیه ۳] .... ص : ۱۶۵

ذلِكَ بِأَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا اتَّبَعُوا الْباطِلَ وَ أَنَّ الَّذِينَ آمَنُوا اتَّبَعُوا الْحَقَّ مِنْ رَبِّهِمْ كَذلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ لِلنَّاسِ أَمْثالَهُمْ (۳)

فرق بین مؤمن و کافر این است که کفار متابعت کردند باطل را و مؤمنین متابعت کردند حق را که از جانب پروردگارشان آمده بود همچنین مثل می زند

خداوند برای ناس مثل های آنها را ذلِکَ این تفاوت و اختلاف بین ناس برای این است که بِأَنَّ الَّذِینَ کَفَرُوا اتَّبَعُوا الْباطِلَ باطل شرک و کفر و ضلالت و شیطان و هوای نفس و کبر و عناد و تقلید آباء و حب دنیا و هر چه بر خلاف دستور حق است.

وَ أَنَّ الَّذِینَ آمَنُوا اتَّبَعُوا الْحَقَّ مِنْ رَبِّهِمْ آنچه از جانب خداست تمام حق است.

چه در تکوینیات از خلق و رزق و واردات و چه در تشریعیات از عقاید حقه و صفات حمیده و اعمال حسنه.

کَذلِکَ این امتیازات ضرب المثل است برای تنبه یَضْرِبُ اللَّهُ لِلنَّاسِ مؤمن و کافر أَمْثالَهُمْ.

[سوره محمد (۴۷): آیه ۴] .... ص: ۱۶۶

فَإِذا لَقِیتُمُ الَّذِینَ کَفَرُوا فَضَرْبَ الرِّقابِ حَتَّی إِذا أَثْخَنْتُمُوهُمْ فَشُدُّوا الْوَثاقَ فَإِمَّا مَنًّا بَعْدُ وَ إِمَّا فِداءً حَتَّی تَضَعَ الْحَرْبُ أَوْزارَها ذلِکَ وَ لَوْ یَشاءُ اللَّهُ لانْتَصَرَ مِنْهُمْ وَ لکِنْ لِیَبْلُوَا بَعْضَکُمْ بِبَعْضٍ وَ الَّذِینَ قُتِلُوا فِی سَبِیلِ اللَّهِ فَلَنْ یُضِلَّ أَعْمالَهُمْ (۴)

پس زمانی که تلاقی کردید شما مؤمنین مجاهدین کسانی را که کافر شدند از کفار دار الحرب پس بزنید گردن های آنها را اشاره بقتل است تا اینکه بر آنها سخت بگیرید پس آنها را دستگیر کنید و اسیر کنید، قضیه راجع بدستورات جهاد است که یکی از ارکان دین اسلام است و کتاب جهاد بسیار مفصل و احکام زیادی دارد لکن چون در زمان غیبت حکم جهاد برداشته شده چون شرط جهاد باید باذن پیغمبر یا امام یا نایب خاص امام باشد. بلی اگر کفار حمله کردند باید مسلمین دفاع کنند لذا بیان احکام جهاد چندان فایده ندارد، تا حضرت بقیه اللّه ظاهر شود و امر بجهاد فرماید و ما فقط بتفسیر این آیات قناعت میکنیم.

فَإِذا لَقِیتُمُ الَّذِینَ کَفَرُوا از مشرکین فَضَرْبَ الرِّقابِ آنها را بقتل رسانید چنانچه میفرماید:

وَ قاتِلُوا الْمُشْرِکِینَ کَافَّةً کَما یُقاتِلُونَکُمْ کَافَّةً توبه آیه ۳۶ حَتَّی إِذا أَثْخَنْتُمُوهُمْ تثخین بمعنی ثقل و ضیق است و در اینجا یعنی بر آنها تنگ گرفتید از کثرت قتل و جراحت و بر آنها سنگین شد مبارزه

فَشُدُّوا الْوَثاقَ آنها را دستگیر کنید که نتوانند فرار کنند محکم بگیرید و اسیر کنید بغلامی و کنیزی فَإِمَّا مَنًّا بَعْدُ وَ إِمَّا فِداءً حَتَّی تَضَعَ الْحَرْبُ أَوْزارَها ذلِکَ وَ لَوْ یَشاءُ اللَّهُ لَانْتَصَرَ مِنْهُمْ وَ لکِنْ لِیَبْلُوَا بَعْضَکُمْ بِبَعْضٍ وَ الَّذِینَ قُتِلُوا فِی سَبِیلِ اللَّهِ فَلَنْ یُضِلَّ أَعْمالَهُمْ بعد از آنکه اسیر شدند پس یا منت بر آنها بگذارید و آنها را رها کنید یا از آنها فدا بگیرید و رها کنید تا آتش جنگ فرو نشیند و خاموش شود و این دستور است و اگر خداوند میخواست هر آینه شما را یاری میکرد و آنها را هلاک مینمود بدون اینکه جهادی در کار باشد لکن برای امتحان شما مسلمین بعضی ببعض دیگر مطیع و عاصی، ثبات قدم و فرار، مؤمن و منافق دستور جهاد داده و کسانی که در جهاد در راه خدا کشته میشوند و بدرجه شهادت نائل میشوند اجر اعمال آنها در نزد خدا ضایع نمیشود.

فَإِمَّا مَنًّا بَعْدُ وَ إِمَّا فِداءً مفسرین در موضوع من و فداء و چه موقعی است اختلاف کردند لکن مستفاد از اخبار ائمه هدی صلوات اللَّه علیهم اجمعین این است که اسرایی که در حال حرب بدست میآیند مورد من و فداء نیستند بلکه اختیار با پیغمبر یا امام است آنها را بقتل برساند یا یک دست و یک پای آنها را بر خلاف یکدیگر قطع کند و آنها را رها کند، و اما اسرایی که بعد از فرو نشستن حرب باشد استرقاق میشوند و این مورد منّ و فداء است، و مراد از من آزاد کردن آنهاست و مراد از فداء فدا گرفتن از آنها است، و فداء هم دو قسم است یا اسیرانی که آنها از مسلمین گرفته اند رها کنند و اینها هم رها شوند. یا مالی بدهند عوض خود و رها شوند و اگر ندادند برقیّت مسلمین باقی هستند و حکم قتل و قطع ید و رجل در آنها نیست.

حَتَّی تَضَعَ الْحَرْبُ أَوْزارَها و فرو نشستن جنگ بسه چیز است یا اسلام آورند آنها، یا اسلحه جنگ را زمین گذارند، یا فرار کنند که دیگر تعقیب آنها نکنند.

ذلک این دستور جهاد نه برای این است که خداوند العیاذ باللّه قدرت بر اهلاک آنها نداشته باشد.

وَ لَوْ یَشاءُ اللَّهُ لَانْتَصَرَ مِنْهُمْ چنانچه امم ماضیه را هلاک کرد قوم نوح، هود، صالح، لوط، موسی، شعیب و غیر اینها، بلکه حکمت جهاد امتحان شما مسلمین است که ثابت قدم هستید یا فراری و کناره گیر، وَ لکِنْ لِیَبْلُوَا بَعْضَکُمْ بِبَعْضٍ هر کدام امتحان خود را بدهند، وَ الَّذِینَ قُتِلُوا فِی سَبِیلِ اللَّهِ از شما مسلمین ثابت قدم فَلَنْ یُضِلَّ أَعْمالَهُمْ مقامی بالاتر از این که برای اعلاء کلمه اسلام و ترویج دین جان خود را از دست دهد و مقام شهادت را بدست بیاورد که میفرماید وَ لا تَحْسَبَنَّ الَّذِینَ قُتِلُوا فِی سَبِیلِ اللَّهِ أَمْواتاً بَلْ أَحْیاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ یُرْزَقُونَ فَرِحِینَ بِما آتاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَ یَسْتَبْشِرُونَ بِالَّذِینَ لَمْ یَلْحَقُوا بِهِمْ مِنْ خَلْفِهِمْ أَلَّا خَوْفٌ عَلَیْهِمْ وَ لا هُمْ یَحْزَنُونَ یَسْتَبْشِرُونَ بِنِعْمَهٍ مِنَ اللَّهِ وَ فَضْلٍ وَ أَنَّ اللَّهَ لا یُضِیعُ أَجْرَ الْمُؤْمِنِینَ آل عمران، آیه ۱۶۳ الی ۱۶۵

[سوره محمد (۴۷): آیات ۵ تا ۶] .... ص: ۱۶۸

سَیَهْدِیهِمْ وَ یُصْلِحُ بالَهُمْ (۵) وَ یُدْخِلُهُمُ الْجَنَّهَ عَرَّفَها لَهُمْ (۶)

زود باشد که خداوند هدایت میفرماید آنها را و اصلاح میفرماید حال و شأن آنها را و داخل میفرماید آنها را بهشت که بآنها تعریف فرموده سَیَهْدِیهِمْ بسوی بهشت و مثوبات اخروی وَ یُصْلِحُ بالَهُمْ به نعم و درجاتی که بر آنها مقرر فرموده در آن عالم.

وَ یُدْخِلُهُمُ الْجَنَّهَ آن بهشتی که عَرَّفَها لَهُمْ توصیف فرموده از برای آنها که در آیات بسیار خداوند اوصاف بهشت را بیان فرموده از حور و قصور و انهار و فواکه و لحوم طیر و از برای آنهاست آنچه مایل باشند که میفرماید: وَ لَکُمْ فِیها ما تَشْتَهِی أَنْفُسُکُمْ وَ لَکُمْ فِیها ما تَدَّعُونَ

فصلت آیه ۳۱، و ممکن است

معنای عرّفها لهم آنکه بآنها نشان میدهد که مشاهده می کنند چنانچه در اخبار داریم که مؤمن در حال احتضار قبل از وفات جای او را در بهشت باو نشان میدهند چنانچه کافر را هم جای او را در جهنم نشان میدهند.

[سوره محمد (۴۷): آیه ۷] .... ص : ۱۶۹

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا إِنْ تَنْصُرُوا اللَّهَ یَنْصُرْکُمْ وَ یُثَبِّتْ أَقْدامَکُمْ (۷)

ای کسانی که ایمان آوردید اگر یاری کنید خدای متعال را یاری میکند شما را و ثابت میدارد قدمهای شما را.

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا خطاب بجمیع مؤمنین است الی یوم القیامه إِنْ تَنْصُرُوا اللَّهَ خداوند احتیاج بناصر و معین ندارد نصرت خدا نصرت دین خدا و نصرت انبیاء خدا و اولیاء خدا و بندگان صالح خدا و کتاب خدا و احکام و دستورات خدا و هر چه منتسب بخدا است.

یَنْصُرْکُمْ و یاری کردن خدا بندگان را توفیق عبادت و ایمان و اصلاح امور و دفع بلیات و نجات از مهالک و فوز ببهشت و سعادت و رستگاری و ارتفاع درجه و سایر تفضلات الهی است.

وَ یُثَبِّتْ أَقْدامَکُمْ در بقاء دین و قیام بطاعت و ترک معاصی و بالاخص در امر جهاد و دفع اعداء دین.

[سوره محمد (۴۷): آیه ۸] .... ص: ۱۶۹

وَ الَّذِینَ کَفَرُوا فَتَعْساً لَهُمْ وَ أَضَلَّ أَعْمالَهُمْ (۸)

و کسانی که کافر شدند پس تعس از برای آنها است و از بین می برد اعمال آنها را.

وَ الَّذِینَ کَفَرُوا جمیع اقسام کفر را شامل می شود حتی ناصبی و خوارج و مبدعین و منکرین ضروریات که موجب کفر و نجاست می شود و مرتدین و کسانی که ملحق بکافرین هستند مثل مخالفین و معاندین و ضالین و مضلین فَتَعْساً لَهُمْ تعس در مجمع البحرین دارد: التعس الهلاک و العثار و السقوط و الشر و البعد و الانحطاط که تمام اینها برای کفار ثابت است.

وَ أَضَلَّ أَعْمالَهُمْ اضلال عمل حبط و از بین بردن است چنانچه میفرماید أُولئِکَ الَّذِینَ حَبِطَتْ أَعْمالُهُمْ فِی الدُّنْیا وَ الْآخِرَهِ وَ ما لَهُمْ مِنْ ناصِرِینَ آل عمران

آیه ۲۱ و بسیاری از آیات دیگر و میفرماید: وَ قَدِمْنا إِلی ما عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ فَجَعَلْناهُ هَباءً مَنْثُوراً فرقان آیه ۲۵

[سوره محمد (۴۷): آیه ۹] .... ص: ۱۷۰

ذلِکَ بِأَنَّهُمْ کَرِهُوا ما أَنْزَلَ اللَّهُ فَأَحْبَطَ أَعْمالَهُمْ (۹)

این تعس و اضلال اعمال سببش این بود به اینکه اینها کراهت داشتند آنچه را که خداوند نازل فرموده پس حبط فرمود اعمال آنها را.

در اخبار دارد تفسیر فرمودند کرهوا ما انزل اللَّه فی علی در موضوع ولایت و نصب امیر المؤمنین بر خلافت و مکرر گفته ایم که اخبار بیان مصداق یا شأن نزول آیه را میفرماید منافی با عموم آیه ندارد.

ذلِکَ اشاره بآیه قبل است که فرمود: فَتَعْساً لَهُمْ وَ أَضَلَّ أَعْمالَهُمْ که سببش و منشأش اینست که:

بِأَنَّهُمْ کَرِهُوا ما أَنْزَلَ اللَّهُ ما در ما انزل اللَّه عموم دارد شامل: قرآن و احکام و دستورات و مجعولات الهی بالتمام می شود حتی اگر یک حکم از احکام الهیه را کراهت داشته باشد و قبول نکند و نپذیرد و زیر بار نرود و تسلیم نشود مشمول این جمله میشود.

فَأَحْبَطَ أَعْمالَهُمْ زیرا از ایمان خارج می شود و کلیه اعمالی که قبلا از او صادر شده یا پس از آن صادر می شود حبط می شود زیرا ایمان شرط صحت کل اعمال است.

[سوره محمد (۴۷): آیه ۱۰] .... ص: ۱۷۰

أَ فَلَمْ یَسِیرُوا فِی الْأَرْضِ فَیَنْظُرُوا کَیْفَ کانَ عاقِبَهُ الَّذِینَ مِنْ قَبْلِهِمْ دَمَّرَ اللَّهُ عَلَیْهِمْ وَ لِلْکافِرِینَ أَمْثالُها (۱۰)

آیا پس سیر نمیکنند در زمین پس نظر کنند که چگونه بوده عاقبت کسانی که پیش از آنها بودند چگونه خداوند آنها را هلاک فرمود و بر آنها عذاب های مهلکه فرستاد و آنها را از بین برد و از برای کافرین امثال این عذاب ها هست.

أَ فَلَمْ یَسِیرُوا سیر تاریخی و پرسش از حال سابقین فِی الْأَرْضِ در اطراف دنیا و شهرستانهای سابقین و مساکن آنها.

فَیَنْظُرُوا بنظر فکری و تأملی و تدبری کَیْفَ کانَ عاقِبَهُ الَّذِینَ مِنْ قَبْلِهِمْ

قوم نوح، عاد، ثمود، قوم لوط، قوم شعیب، فرعونیان و امثال آنها حتی قوم ابرهه و اصحاب فیل.

دَمَّرَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ دمار از روزگار آنها برداشت و بغرق و باد و صاعقه و امطار حجاره آنها را از بین برد و هلاک نمود، وَ لِلْكافِرِينَ أَمْثالُها بترسند از این نوع بلاها زیرا سنت الهی تغییر پذیر نیست ..

فَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اPlJ...ęęлъIتَبْدِيلًا وَ لَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَحْوِيلًا و اینکه چهار روز مهلت میدهد حکمی دارد، یا اینکه در نسل آنها مؤمنی بوجود می آید، یا اینکه بعض آنها بشرف اسلام و ایمان مشرف میشوند، یا اینکه بار خود را سنگین کند بازدیاد کفر و فسق و فجور یا حکم دیگری

[سوره محمد (۴۷): آیه ۱۱] .... ص: ۱۷۱

ذلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ مَوْلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَ أَنَّ الْكافِرِينَ لا مَوْلى لَهُمْ (۱۱)

این هلاکت امم سابقه از کفار و مشرکین و نجات مؤمنین برای اینست که خداوند ولی و مولای کسانی است که ایمان آوردند و بدرستی که کافرین هیچ مولی و ناصر و معینی ندارند.

ذلک این بیان که در آیات بسیار دارد که خداوند نوح و مؤمنین باو را نجات داد و بقیه را هلاک کرد و هکذا هود و گرویدگان باو و صالح و پیروان او و لوط و اهلش و شعیب و اصحابش و موسی و بنی اسرائیل را نجات داد و عاد و ثمود و قوم لوط و اصحاب مدین و ایکه و فرعونیان را هلاک کرد برای این است که خداوند مولی و حافظ و ناصر و معین و نگهبان مؤمنین است.

بِأَنَّ اللَّهَ مَوْلَى الَّذِينَ آمَنُوا و اما کافرین احدی فریاد رس آنها نیست وَ أَنَّ الْكافِرِينَ لا مَوْلى لَهُمْ نه ناصری و معینی و دادرسی دارند و نه مولی و دوستی برای آنها است.

[سوره محمد (۴۷): آیه ۱۲] .... ص: ۱۷۱

إِنَّ اللَّهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ وَ الَّذِينَ كَفَرُوا يَتَمَتَّعُونَ وَ يَأْكُلُونَ كَما تَأْكُلُ الْأَنْعامُ وَ النَّارُ مَثْوىً لَهُمْ (۱۲)

بدرستی که خداوند داخل میفرماید کسانی را که ایمان آوردند و اعمال صالحه بجا آوردند بهشتهایی که جاری می شود از زیر آنها نهرهایی. و کسانی که کافر شدند در این چهار روز دنیا بهره برداری میکنند از لذایذ دنیوی و می خورند همین نحوی که چهارپایان میخورند و آتش جایگاه آنهاست إِنَّ اللَّهَ یُدْخِلُ الَّذِینَ آمَنُوا ایمان بجمیع عقاید حقه از توحید عدل نبوت امامت و معاد و خصوصیات آنها و ضروریات دین و مذهب بالتمام وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ اعمال صالحه داشته باشند جَنَّاتٍ هر هشت بهشت جنه الخلد، جنه عدن، جنه المأوی، فردوس و غیر اینها تَجْرِی مِنْ تَحْتِهَا یعنی از پای آنها الْأَنْهارُ که چهار نهر است من عسل مصفی، من لبن لم یتغیر طعمه من خمر لذه للشاربین، من ماء غیر آسن که شرحش در همین سوره میآید و وعده الهی خلف ندارد إِنَّ اللَّهَ لا یُخْلِفُ الْمِیعادَ آل عمران، آیه ۷ وَ الَّذِینَ کَفَرُوا یَتَمَتَّعُونَ از شهوت رانی و هواهای نفسانی و خوش- گذرانی.

وَ یَأْکُلُونَ از مأکولات لذیذ کَما تَأْکُلُ الْأَنْعامُ مثل حیوانات که نه شعور دارند و نه امتیاز حلال و حرام میدهند و نه باک از ظلم و تعدی دارند:

أُولئِکَ کَالْأَنْعامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ اعراف آیه ۱۷۸ وَ النَّارُ مَثْوىً لَهُمْ جایگاه همیشگی آنها آتش است که در آن مخلد هستند و تمام شدن ندارد.

[سوره محمد (۴۷): آیه ۱۳] .... ص : ۱۷۲

وَ کَأَیِّنْ مِنْ قَرْیَهٍ هِیَ أَشَدُّ قُوَّهً مِنْ قَرْیَتِکَ الَّتِی أَخْرَجَتْکَ أَهْلَکْناهُمْ فَلا ناصِرَ لَهُمْ (۱۳)

چه بسیار از شهرستانها که آنها شدیدتر بود از حیث قوت و قدرت از شهرستان تو که مکه معظمه باشد آن شهرستانی که تو را بیرون کرد از آن هلاک کردیم ما آنها را پس هیچ ناصری برای آنها نبود.

وَ کَأَیِّنْ مثل اینکه کنایه از کثرت است مِنْ قَرْیَهٍ اطلاق بر اماکن که سکنه زیادی دارد حتی شهرهای معظم را شامل میشود.

هِیَ أَشَدُّ قُوَّةً یعنی سکنه آنها قوت و قدرت و عده و عده و جاه و مقام و طول قامت و قوای بدنی آنها و عمر طولانی آنها شدیدتر و محکمتر بودند.

مِنْ قَرْیَتِکَ که اهل مکه از مشرکین باشند الَّتِی أَخْرَجَتْکَ که از کثرت اذیت بشما و تصمیم قتل شما سبب شد که شما ترک وطن کنی و هجرت فرمایی بمدینه.

أَهْلَکْناهُمْ مثل عاد و ثمود و فرعونیان که چه اندازه دولت و مکنت و ثروت و شوکت و جاه و مقام داشتند تمام را هلاک کردیم فَلا ناصِرَ لَهُمْ احدی را نداشتند که آنها را یاری کند نه آلهه آنها و نه عده و عده آنها و نه جاه و مقام و ثروت آنها از قدرت ما بیرون نیست که این مشرکین مکه را هلاک کنیم و بآنها ملحق کنیم.

[سوره محمد (۴۷): آیه ۱۴] .... ص: ۱۷۳

أَ فَمَنْ کانَ عَلی بَیِّنَهٍ مِنْ رَبِّهِ کَمَنْ زُیِّنَ لَهُ سُوءُ عَمَلِهِ وَ اتَّبَعُوا أَهْواءَهُمْ (۱۴)

آیا پس کسی که بوده باشد بر بینه و دلیل از پروردگار خود مثل کسی است که زینت داده شده بر او بدی عملش و متابعت کردند هواهای نفسانیه خود را البته اینها مساوی نیستند.

أَ فَمَنْ کانَ عَلی بَیِّنَهٍ مِنْ رَبِّهِ مثل انبیاء که دارای جمیع شرایط نبوت باشند و دارای معجزات باهرات، و مثل ائمه هدی که شرایط امامت را واجد باشند با نص قطعی و دلیل محکم و معجزات، و مثل مؤمنین که از روی قطع و یقین ایمان آورده باشند.

کَمَنْ زُیِّنَ لَهُ سُوءُ عَمَلِهِ که فریب زخارف دنیوی و وساوس شیطانی که جلوه داده بر آنها اعمال سوء را، وَ اتَّبَعُوا أَهْواءَهُمْ بنده نفس شدند و گرفتند معبودان خود را هواهای نفسانیه خود چنانچه میفرماید: أَ فَرَأَیْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلهَهُ هَواهُ ... الایه جاثیه آیه ۲۲ شرحش گذشت.

[سوره محمد (۴۷): آیه ۱۵] .... ص: ۱۷۳

مَثَلُ الْجَنَّهِ الَّتِی وُعِدَ الْمُتَّقُونَ فِیها أَنْهارٌ مِنْ ماءٍ غَیْرِ آسِنٍ وَ أَنْهارٌ مِنْ لَبَنٍ لَمْ یَتَغَیَّرْ طَعْمُهُ وَ أَنْهارٌ مِنْ خَمْرٍ لَذَّهٍ لِلشَّارِبِینَ وَ أَنْهارٌ مِنْ عَسَلٍ مُصَفًّی وَ لَهُمْ فِیها مِنْ کُلِّ الثَّمَراتِ وَ مَغْفِرَهٌ مِنْ رَبِّهِمْ کَمَنْ هُوَ خالِدٌ فِی النَّارِ وَ سُقُوا ماءً حَمِیماً فَقَطَّعَ أَمْعاءَهُمْ (۱۵)

مثل بهشتی که وعده داده شده باهل تقوی در آن بهشت نهرهایی است از آب که تغییری در او داده نشده، و انهاری از شیر که طعم آن تغییر نکرده باشد، و انهاری از خمر که لذت است بر کسانی که می آشامند، و انهاری از عسل صاف شده، و از برای آنها در بهشت از جمیع انواع میوه ها و آمرزش از پروردگار آنها نظر باین که اوصاف بهشت و جهنم را نمیشود بطور حقیقت بیان کرد چون ندیده ایم و درک نکرده ایم و نچشیده ایم از تشبیه بآنچه در دنیا مشاهده شده و درک شده خداوند بیان میفرماید لذا بطور مثل میفرماید:

مَثَلُ الْجَنَّهِ الَّتِی وُعِدَ الْمُتَّقُونَ بهشت را بجنت که باغستان باشد بیان میفرماید. و متقون شامل جمیع مراتب تقوی می شود که اولین مرتبه تقوی از عقاید فاسده است و مرادف با ایمان است که باهل ایمان وعده داده شده.

فِیها أَنْهارٌ مِنْ ماءٍ غَیْرِ آسِنٍ آسن آب متغیر را گویند که کثیف شده باشد و الا چه نسبت بآبهای دنیا دارد بالاخص نهر کوثر که خدا بپیغمبر عطا فرموده و ساقی آن امیر المؤمنین است و بعدد ستاره های آسمان لیوان دارد که بدوستان و شیعیان اش عنایت میفرماید:

وَ أَنْهارٌ مِنْ لَبَنٍ لَمْ یَتَغَیَّرْ طَعْمُهُ تعبیر بلبن شاید برای سفیدی او که مثل شیر سفید است، یا برای التذاذ باو که از شربش لذت میبرند وَ أَنْهارٌ مِنْ خَمْرٍ لَذَّهٍ لِلشَّارِبِینَ خمر بهشت از انگور و خرما نیست و مضراتی که خمر دنیا دارد که موجب زوال عقل و مستی می شود ندارد فقط التذاذ و کیف است و منافعی دارد چنانچه میفرماید:

یَسْئَلُونَکَ عَنِ الْخَمْرِ وَ الْمَیْسِرِ قُلْ فِیهِما إِثْمٌ کَبِیرٌ وَ مَنافِعُ لِلنَّاسِ وَ إِثْمُهُما أَکْبَرُ مِنْ نَفْعِهِما بقره آیه ۲۱۶ بلکه از برای او حدی معین شده هشتاد تازیانه.

وَ أَنْهارٌ مِنْ عَسَلٍ مُصَفًّی از شیرینی و خوش طعمی وَ لَهُمْ فِیها مِنْ کُلِّ الثَّمَراتِ تمام اقسام میوه ها.

تنبیه: اطعمه بهشتی و اشربه آن نه گرسنگی و تشنگی دارد و نه سیرایی که

دیگر میل نداشته باشند زیرا گرسنگی و بی میلی هر دو الم است و آلام در بهشت نیست لذا میفرماید: أُكُلُها دائِمٌ رعد آیه ۳۵ وَ مَغْفِرَةٌ مِنْ رَبِّهِمْ غفران پرده پوشی است چنانچه کلاه خود را مغفر میگویند.

غفران الهی این است که از نامه عمل محو می شود و بجای او حسنات نوشته میشود:

فَأُولئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئاتِهِمْ حَسَناتٍ فرقان، آیه ۷۰ و از نظر کتبه و زمین و سایر شهداء هم میبرد که احدی نیست که در حق آنها شهادت دهد.

كَمَنْ هُوَ خالِدٌ فِي النَّارِ وَ سُقُوا ماءً حَمِيماً فَقَطَّعَ أَمْعاءَهُمْ آیا حال متقین مثل کسی است که مخلد در آتش باشد ابد الاباد و بآنها آب میدهند از حمیم پس پاره پاره میکند روده های آنها را كَمَنْ هُوَ خالِدٌ فِي النَّارِ غیر مؤمن که از روی تقصیر باشد مخلد است در آتش اما اگر از روی قصور باشد مثل اطفال کفار و مجانین و سفهاء و امثال اینها نه داخل بهشت میشوند چون ایمان ندارند و نه در جهنم چون تقصیر نکرده اند وَ سُقُوا ماءً حَمِيماً آب جوشیده که از چرک و خون گرفته شده فَقَطَّعَ أَمْعاءَهُمْ پاره میکند روده های آنها را.

[سوره محمد (۴۷): آیه ۱۶] .... ص : ۱۷۵

وَ مِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُ إِلَيْكَ حَتَّى إِذا خَرَجُوا مِنْ عِنْدِكَ قالُوا لِلَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ ما ذا قالَ آنِفاً أُولئِكَ الَّذِينَ طَبَعَ اللَّهُ عَلى قُلُوبِهِمْ وَ اتَّبَعُوا أَهْواءَهُمْ (۱۶)

و بعض این کفار که شاید منافقین باشند کسانی هستند که استماع فرمایشات شما را میکنند تا آنکه از نزد شما بیرون می روند میگویند بکسانی که بآن ها علم داده شده چه چیز میگفت در این زمان که نزد او بودیم اینها کسانی هستند که دل های آنها را خداوند طبع فرموده و متابعت میکند هواهای نفس خود را وَ مِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُ إِلَيْكَ من تبعیضیه است یعنی بعض از کسانی که مخلد در آتش هستند.

از علی بن ابراهیم است که گفت «نزلت فی المنافقین» زیرا آنها می آمدند

حضور پیغمبر و استماع میکردند فرمایشات آن حضرت را و آیات شریفه قرآن را.

حَتَّی إِذا خَرَجُوا مِنْ عِنْدِکَ چون از خدمتت بیرون میرفتند.

قالُوا لِلَّذِینَ أُوتُوا الْعِلْمَ مثل أمیر المؤمنین و بعض خواص مؤمنین.

ما ذا قالَ آنِفاً یعنی ما نفهمیدیم و درک نکردیم فرمایشات او را اشاره باین که بیهوده و بی مغز بود چیزی بدست ما نیامد.

أُولئِکَ الَّذِینَ طَبَعَ اللَّهُ عَلی قُلُوبِهِمْ بواسطه قساوت قلب و سیاهی دل قلب آنها مهر شده از قابلیت افتاده و نسبت بخدا اینکه خداوند آنها را بخود واگذارده و عنایتی بآنها ندارد وَ اتَّبَعُوا أَهْواءَهُمْ اینها متابعت میکنند هواهای نفسانیه خود را.

«بگذار تا بمیرند در عین خود پرستی»

[سوره محمد (۴۷): آیه ۱۷] .... ص: ۱۷۶

وَ الَّذِینَ اهْتَدَوْا زادَهُمْ هُدیً وَ آتاهُمْ تَقْواهُمْ (۱۷)

و کسانی که هدایت شدند زیاد میفرماید خداوند متعال هدایت آنها را و عنایت میفرماید آنها را تقوی و پرهیزگاری آنها وَ الَّذِینَ اهْتَدَوْا اهتداء قبول هدایت است، هادی خدای متعال که نور ایمان را در قلوب آنها قذف میکند و قلب آنها روشن می شود. و اهتداء پذیرفتن و فعل قلب است که بکمال شوق اتخاذ می کنند که گفتیم ایمان پنج چیز لازم دارد:

اول- تخم ایمان را از مرکز صحیح اتخاذ کند خدمت پیغمبر و ائمه هدی و علماء اعلام از روی دلیل و برهان.

دوم- زمین قلب را آماده کند باخلاق حمیده و ازاله صفات خبیثه سوم- آبیاری کند باعمال صالحه و عبادت و اطاعت.

چهارم- آفات ایمان مثل زنگ و شفته و کرم و امثال آنها را از درخت ایمان برطرف کند بتقوای از معاصی که یکی از ضررهای معاصی ضعف ایمان است چنانچه یکی از فوائد عبادات رشد و تقویت ایمان است.

پنجم- دشمنان ایمان را مثل شیطان و شیاطین انسی و ارباب ضلال را از خود دور کند که القاء شبهه میکنند و ایمان را میربایند.

زادَهُمْ هُدیً روز بروز رشد ایمانش زیاد می شود که فرمود:

«ویل لمن ساواه یومان»

بعکس امروز که روز بروز ضعف ایمان می شود بکثرت معاصی و ترک فرائض.

وَ آتاهُمْ تَقْواهُمْ مراتب تقوی را مکرر بیان کرده ایم: تقوای از عقاید فاسده، از اخلاق رذیله از معاصی کبار، از کلیه معاصی، از علاقه بدنیا زائد بر مقدار ضرورت.

[سوره محمد (۴۷): آیه ۱۸] .... ص : ۱۷۷

فَهَلْ يَنْظُرُونَ إِلاَّ السَّاعَةَ أَنْ تَأْتِيَهُمْ بَغْتَةً فَقَدْ جاءَ أَشْراطُها فَأَنَّى لَهُمْ إِذا جاءَتْهُمْ ذِكْراهُمْ (۱۸)

پس آیا اینها نظر نمی کنند مگر ساعت قیامت را که می آید آنها را بغته بناگاه پس بتحقیق آمد اشراط ساعت که باید پیش از قیامت بیاید پس چه میکنند آنها زمانی که آمد آنها را ساعت یاد آوری خود را.

فَهَلْ يَنْظُرُونَ یعنی تأمل و تدبر و نظر نمی کنند إِلَّا السَّاعَةَ قیامت.

أَنْ تَأْتِيَهُمْ بَغْتَةً که میفرماید: وَ ما أَمْرُ السَّاعَةِ إِلَّا كَلَمْحِ الْبَصَرِ أَوْ هُوَ أَقْرَبُ نحل آیه ۷۹.

فَقَدْ جاءَ أَشْراطُها اشراط ساعه علامات داله بر قرب قیامت است و حدیث مفصلی از پیغمبر اکرم که بسلمان بیان میفرماید اشراط ساعت را که در برهان نقل فرموده متجاوز از صد علامت و ما ببعض آن بطور اختصار اشاره می کنیم: اضاعه صلوه، متابعت شهوات، تمایل بهوای نفسانی، تعظیم به ثروتمندان، فروختن دین بدنیا، جور امراء، وزارت فسقه، ظلم عرفاء، خیانت امناء، معروفیت منکرات، منکریت معروفات، و خائن را امین بدانند و امین را خائن، دروغگو را تصدیق کنند و راستگو را تکذیب کنند، زن ها امیر شوند، و زنها با مردان در تجارت شرکت کنند، و تشبه الرجال بالنساء و النساء بالرجال، و زنها بر مراکب سوار شوند، و ربا ظاهر شود، و رشوه متعارف شود، دین را کوچک شمارند و دنیا را بزرگ، غنا و ساز رواج پیدا کند، و اشرار ولایت

پیدا میکنند یعنی والی می شوند. حج اغنیا برای نزهت و تماشا است و متوسطین برای تجارت، و فقرا برای ریا، قرآن را در جعبه ساز و مزمار بطریق آواز می خوانند، و اولاد زنا بسیار می شوند، هتک محارم می کنند و کسب مآثم یعنی معاصی، و اشرار بر اخیار مسلط می شوند، بلباس فخر و مباهات می کنند، و بقمار و بازی فخر می کنند و خوب میشمارند و منکر را معروف میدانند و معروف را منکر می شمارند الی غیر ذلک.

اقول: از اشراط ساعت ظهور حضرت بقیه اللّه و رجعت ائمه هدی و بسیار دیگری است که در اخبار ذکر شده.

فَأَنَّى لَهُمْ إِذا جاءَتْهُمْ ذِكْراهُمْ چه عذری می آورند و چه می کنند زمانی که آمد آنها را ذکر و یاد آوری آنها که قرآن و پیغمبر و ائمه هدی آنها را متذکر فرمودند نمیتوانند بگویند ما خبر نداشتیم و نمیدانستیم.

[سوره محمد (۴۷): آیه ۱۹] .... ص: ۱۷۸

فَاعْلَمْ أَنَّهُ لا إِلهَ إِلاَّ اللَّهُ وَ اسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ وَ لِلْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُؤْمِناتِ وَ اللَّهُ يَعْلَمُ مُتَقَلَّبَكُمْ وَ مَثْواكُمْ (۱۹)

پس بدان بدرستی که نیست الهی مگر اللّه و طلب مغفرت و استغفار کن برای ذنب خود و برای مؤمنین و مؤمنات و خداوند میداند برگشت شما را و محل و جایگاه شما را.

مسأله مهمه: اینکه وجود مبارک حضرت رسالت که درجه اعلای عصمت را داشته حتی فعل مکروه بلکه ترک اولی هم در تمام عمر از او صادر نشده پس چه معنی دارد و استغفر لذنبک؟.

اما عامه عمیاء که مقام عصمت را منکرانند زیرا خلفای خود را میدانند که مدت زمانی در شرک بودند نسبت های ناروایی بحضرتش میدهند حتی العیاذ باللّه نسبت شرک قبل از بعثت.

و اما خاصه که مقام عصمت را اولین شرط نبوت و خلافت میدانند میگویند:

انسان هر چه مقامش بالا رود باید خود را در پیشگاه عظمت الهی کوچک و حقیر و مقصر بداند چنانچه از خود آن حضرت است که عرض میکند:

«ما عرفناک حق معرفتک و ما عبدناک حق عبادتک»

و استغفار کند که دارد هر روزی چندین

مرتبه، صد مرتبه، هفتاد مرتبه استغفار میکرد، بعلاوه ذکر شریف استغفار خود یک عبادت بزرگی میباشد.

لکن این کلام هم بنظر تمام نمی آید و مخالف و استغفر لذنبک است و آنچه بنظر می آید و ما در کلم الطیب در باب عصمت انبیاء و ائمه هدی متعرض شده ایم این که مشرکین پس از بعثت حضرت رسالت نسبت های ناروایی و زشتی بحضرتش میدادند و پیغمبر خوش نداشت از خداوند طلب میکرد که این خیالات سوء را از ذهن آنها بیرون کند و بدبین نباشند لذا استغفار میکرد و مغفرت الهی این بود که آنها بشرف اسلام مشرف شدند و فهمیدند که این نسبت ها تمام بیجا بوده و حق با حضرتش بوده و خوشبین شدند پس معنی استغفر لذنبک فی نظر الکفار و المشرکین است.

فَاعْلَمْ أَنَّهُ لا إِلهَ إِلَّا اللَّهُ اولین کلمه که تمام انبیاء داشتند دعوت بتوحید بود و معرفت بتوحید هم مراتبی دارد که مرتبه اعلای او را آنچه در خور استعداد ممکنات است پیغمبر داشت، و این ذکر شریف فوائد و مثوبات بسیاری دارد از خود آن حضرت است فرمود:

«من قال لا اله الا اللَّه غرست له شجره فی الجنه من یاقوته حمراء نبتها فی مسک ابیض احلی من العسل و اشد بیاضا من الثلج و اطیب ریحا من المسک مثال ثدی الأبکار»

و نیز فرمود:

«خیر العباده قول لا اله الا اللَّه»

و در حدیث سلسله- الذهب از حضرت رضا (ع):

«من قال لا اله الا اللَّه دخل فی حصنی و من دخل فی حصنی أمن من عذابی»

و گذشت که این ذکر شریف سه دلالت دارد مطابقی توحید عبادتی، التزامی سایر اقسام توحید ذاتی و صفتی و افعالی و نظری، اقتضایی تصدیق بجمیع ما جاء به النبی (ص).

وَ اسْتَغْفِرْ لِذَنْبِکَ گذشت معنای ذنبک و استغفار هم ذکر بسیار شریف است و در فضیلت او اخبار بسیاری داریم مثل:

«خیر الدعاء الاستغفار»

و

«اذا کثر العبد الاستغفار رفعت صحیفته تلالا»

و

«من قال استغفر اللَّه مائه مره غفر له سبعمائه ذنب»

و

«مثل الاستغفار مثل و رق على شجر تحرک فيتناثر»

و غير اينها.

ص: ۱۷۹

وَ لِلْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُؤْمِناتِ از این جمله استفاده می شود که با استغفار نبی (ص) سیّما پس از امر الهی خداوند مسلما تمام مؤمنین و مؤمنات را میآمرزد و عفو میفرماید و این هم یک عبادتی است که باید در حق همه آنها طلب مغفرت کرد.

وَ اللَّهُ یَعْلَمُ مُتَقَلَّبَکُمْ فردای قیامت وَ مَثْواکُمْ بهشت یا جهنم.

[سوره محمد (۴۷): آیات ۲۰ تا ۲۱] .... ص: ۱۸۰

وَ یَقُولُ الَّذِینَ آمَنُوا لَوْ لا- نُزِّلَتْ سُورَهٌ فَإِذا أُنْزِلَتْ سُورَهٌ مُحْکَمَهٌ وَ ذُکِرَ فِیهَا الْقِتالُ رَأَیْتَ الَّذِینَ فِی قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ یَنْظُرُونَ إِلَیْکَ نَظَرَ الْمَغْشِیِّ عَلَیْهِ مِنَ الْمَوْتِ فَأَوْلی لَهُمْ (۲۰) طاعَهٌ وَ قَوْلٌ مَعْرُوفٌ فَإِذا عَزَمَ الْأَمْرُ فَلَوْ صَدَقُوا اللَّهَ لَکانَ خَیْراً لَهُمْ (۲۱)

و میگویند کسانی که ایمان آورده اند چرا نازل نمی شود سوره ای که دستور جهاد بدهد تا ما برویم و دفع شر این کفار و مشرکین را بکنیم پس زمانی که نازل شود سوره ای که محکم باشد در او ذکر قتال باشد میبینی که در قلوب آنها مرض است که منافقین باشند نظر میکنند بسوی شما نظر کسی که غشوه بر او عارض شده باشد از ترس مرگ پس سزاوارتر است از برای آنها- طاعت اوامر الهی- و قول پسندیده پس زمانی که عزم بر جهاد شد پس اگر تصدیق کنند فرمایش الهی را و از روی صدق و صفا بپذیرند هر آینه میباشد برای آنها بهتر که خداوند آنها را نصرت میفرماید.

وَ یَقُولُ الَّذِینَ آمَنُوا لَوْ لا- نُزِّلَتْ سُورَهٌ نظر باین که مؤمنین در شکنجه مشرکین و یهود و سایر کفار گرفتار بودند چه در مکه بودند و چه هجرت بمدینه و چه اهل مدینه دیدند جمعیت مسلمین بسیار شده که فوج فوج بشرف اسلام مشرف می شوند که میفرماید: یَدْخُلُونَ فِی دِینِ اللَّهِ أَفْواجاً نصر آیه ۲.

تقاضا کردند که چرا سوره ای نازل نمی شود دستور جهاد تا برویم و این دشمن ها را رفع و دفع کنیم ولی غافل بودند از این که میانه مسلمین یک دسته منافقین هستند که میفرماید:

وَ مِمَّنْ حَوْلَکُمْ مِنَ الْأَعْرابِ مُنافِقُونَ وَ مِنْ أَهْلِ الْمَدِینَهِ مَرَدُوا عَلَی النِّفاقِ ...

الایه توبه آیه ۱۰۲. و اگر امر جهاد بیاید اینها مضافا باین که همراهی نمیکنند با آنها هم همدست میشوند.

فَإِذا أُنْزِلَتْ سُورَهٌ مُحْکَمَهٌ وَ ذُکِرَ فِیهَا الْقِتالُ که اگر دستور جهاد بیاید اینها بهمان کفر اولی برمیگردند.

رَأَيْتَ الَّذِينَ فِی قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ امراض قلبیه بسیار است ما در مجلد سوم کلم الطیب در کتاب عمل الصالح قریب هفتاد مرض روحی را متعرض شده ایم و مضرات هر یک و طریق معالجه آن را و اطباء روح را بیان کرده ایم و در مجلد اول تفسیر در ذیل آیه: فِی قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ بقره آیه ۹ در صفحه ۳۶۴ طبعه ثانیه اشاره کرده ایم که اعظم این امراض کفر و نفاق و حب جاه و ریاست و عناد و عصبیت و کبر و عجب و حسد و قساوت و حقد و عداوت و امثال اینهاست مراجعه فرمائید.

رَأَيْتَ الَّذِينَ فِی قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ نَظَرَ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ نَظَرَ الْمَغْشِیِّ عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ این منافقین متحیر می شوند اگر مخالفت کنند امر جهاد را نفاق آنها ظاهر می شود و اگر موافقت کنند نمیتوانند هم مسلک های خود را بکشند و بسا کشته می شوند حال آنها حال احتضار میشود و غشوه قبل الموت.

الْمَغْشِیِّ عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ فَأَوْلی لَهُمْ طاعَةٌ وَ قَوْلٌ مَعْرُوفٌ فَإِذا عَزَمَ الْأَمْرُ فَلَوْ صَدَقُوا اللَّهَ لَكانَ خَيْراً لَهُمْ فَأَوْلی لَهُمْ طاعَةٌ وَ قَوْلٌ مَعْرُوفٌ و سزاوارتر است بر آنها که اطاعت کنند اوامر پروردگار را و قول نیک و معروف، قول معروف اقرار بتوحید و شهادتین و ایمان است و ترک کفر و نفاق، و طاعه اقدام در امر جهاد و ثبات قدم است.

فَإِذا عَزَمَ الْأَمْرُ عازم شد بر امر جهاد که عزم امر صبر و ثبات قدم است چنانچه میفرماید: وَ اصْبِرْ عَلی ما أَصابَكَ إِنَّ ذلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ لقمان، آیه ۱۶ و میفرماید: وَ اصْبِرْ عَلی ما أَصابَكَ إِنَّ ذلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ فَلَوْ صَدَقُوا اللَّهَ لَكانَ خَيْراً لَهُمْ پس اگر تصدیق کنند امر الهی را و دستور قرآن را و فرمایش رسول را هر آینه برای آنها بهتر است. و گفتیم معنی این نیست که اگر تصدیق نکنند هم خوب است و لکن این بهتر است بلکه هزار گونه ضرر دارد و این مثل این است که بگویی: الجنه خیر من النار، و الایمان خیر من الکفر و التوحید خیر من الشرک، و الطاعه خیر من العصیان، و الهدایه خیر من الضلاله و امثال اینها.

[سوره محمد (۴۷): آیه ۲۲] .... ص : ۱۸۲

فَهَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ تَوَلَّيْتُمْ أَنْ تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ وَ تُقَطِّعُوا أَرْحامَكُمْ (۲۲)

پس آیا اگر شما منافقین تولی کردید فساد می کنید در زمین و قطع رحم میکنید.

فَهَلْ عَسَيْتُمْ یکی از اخبار غیبیه که پیغمبر خبر داده این است که این منافقین نزدیک است که چه فسادی در زمین کنند و قطع رحم کنند.

إِنْ تَوَلَّيْتُمْ دو نحوه تفسیر شده یکی معنی تولی قبول ولایت است یعنی شما منافقین اگر والی و مسلط شدید چه می کنید چنانچه خلفاء ثلاث و بنی امیه و بنی العباس چه کردند، دیگر معنای تولی اعراض از جهاد و ترک مجاهده یا فرار از زحف باشد که برگردید بهمان کفر و شرک اولی.

أَنْ تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ از ظلم و تعدی و طغیان و قتل و غارت دوره جاهلیت را پیش میگیرید.

وَ تُقَطِّعُوا أَرْحامَكُمْ دیدید خلفای سه گانه را با علی چه کردند با اینکه همه از قریش بودند و جزو مهاجرین، و بنی امیه با بنی هاشم که همه اولاد عبد مناف بودند، و بنی العباس با بنی ابی طالب ائمه طاهرین که همه از بنی عبد- المطلب بودند

[سوره محمد (۴۷): آیه ۲۳] .... ص : ۱۸۲

أُولئِكَ الَّذِينَ لَعَنَهُمُ اللَّهُ فَأَصَمَّهُمْ وَ أَعْمى أَبْصارَهُمْ (۲۳)

این منافقین کسانی هستند که خداوند آنها را لعن فرموده پس گوش آنها را کر کرد و چشمهای آنها را کور.

اولئک اشاره بهمان منافقین است که تولی کردند بهر دو معنی.

الَّذِينَ لَعَنَهُمُ اللَّهُ که میفرماید: إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ ما أَنْزَلْنا مِنَ الْبَيِّناتِ وَ الْهُدى مِنْ بَعْدِ ما بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ فِي الْكِتابِ أُولئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَ يَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ بقره آیه ۱۵۴. کتمان آیات غدیر خم، و آیه رکوع و آیه تطهیر و غیر اینها را کتمان کردند.

فَأَصَمَّهُمْ وَ أَعْمى أَبْصارَهُمْ گوش قلب آنها که آن روح انسانی و لطیفه ربانی و جوهر سماوی و روح ملکوتی باشد کر است ابدا بآن ها تأثیر ندارد و

چشم قلب آنها کور است و حقایق را درک نمیکند.

[سوره محمد (۴۷): آیه ۲۴] .... ص : ۱۸۳

أَ فَلا یَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ أَمْ عَلی قُلُوبٍ أَقْفالُها (۲۴)

آیا پس تدبر نمی کنند قرآن را یا آنکه بر قلوب آنها قفلهایی زده شده، خداوند تبارک و تعالی بانسان عقلی عنایت فرموده که مدرک محسنات و مقبحات است و محل توجه او بعقیده شرع و قرآن و اخبار قلب است، و بعقیده حکماء امروزه دماغ است، و شرط ادراک حسن و قبح نورانیت قلب است بنور علم و ایمان چنانچه میفرماید:

«العلم نور یقذفه اللّه فی قلب من یشاء»

و در قرآن میفرماید: أُولئِکَ کَتَبَ فِی قُلُوبِهِمُ الْإِیمانَ مجادله آیه ۲۳. و میفرماید: وَ لکِنَّ اللَّهَ حَبَّبَ إِلَیْکُمُ الْإِیمانَ وَ زَیَّنَهُ فِی قُلُوبِکُمْ حجرات آیه ۷. اگر ایمان نباشد قلب تاریک است و هیچ درک نمی کند که این کأنه عقل ندارد چنانچه میفرماید:

«العقل ما عبد به الرحمن و اکتسب به الجنان»

از امیر المؤمنین (ع) است، لذا قلب او قفل شده و عقل در او نیست درک حسن و قبح نمیکند.

أَ فَلا یَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ نه تدبر و نه تفکر و نه تعقل و نه تأمل.

أَمْ عَلی قُلُوبٍ أَقْفالُها اقفال قلب صفات خبیثه است مثل کبر عناد عصبیت، حب جاه و مقام و مال، حب نفس، حب دنیا و سایر صفات خبیثه که منشأ می شوند که عقل را کنار گذارده بیش از یک ذمی درک نمی کند و الناس یستسهلون الذم فی قضاء الوتر

[سوره محمد (۴۷): آیه ۲۵] .... ص : ۱۸۳

إِنَّ الَّذِینَ ارْتَدُّوا عَلی أَدْبارِهِمْ مِنْ بَعْدِ ما تَبَیَّنَ لَهُمُ الْهُدَی الشَّیْطانُ سَوَّلَ لَهُمْ وَ أَمْلی لَهُمْ (۲۵)

بدرستی که کسانی که برگشتند و رو بپشت خود کردند از بعد از آنکه برای آنها مبین شده هدایت، شیطان زینت داد بر آنها خطاهای آنها را و آمال و آرزو های آنها را.

إِنَّ الَّذِینَ ارْتَدُّوا عَلی أَدْبارِهِمْ از ایمان بکفر اولی که مرتد شدند و بدترین اقسام کفر ارتداد است و دو قسم مرتد داریم فطری و ملی. فطری آن کسی است که در حین انعقاد نطفه او ابوین او یا یکی از آن دو مسلم باشند که نطفه او

منعقد شده در اسلام، و احکام مرتد نجاست بدن است و جدایی عیال بدون طلاق که باید عده وفات بگیرد و شوهر کند و سلب مالکیت اموالش که تمام بوارث مسلمش میرسد تا بامام که وارث من لا وارث له است و قتل آن، و در قبولی توبه اش اختلاف است و حق این است که قبول می شود و پس از قبول میتواند عیالش را بعقد جدید ازدواج کند و اگر مالی پس از توبه پیدا کرد مالک می شود یا ورثه باو بخشیدند و بدنش پاک میشود و اما قتل او اگر قبل از ثبوت نزد حاکم توبه کند برداشته می شود و اما پس از ثبوت برداشته نمیشود.

و مرتد ملی آن که نطفه او در کفر منعقد شده سپس اسلام آورد پس از آن برگشت بحالت کفر، و احکام کفر بر او بار میشود.

و مسئله دیگر آنکه مرتد فقط کسی نیست که منکر اسلام شود اگر یکی از ضروریات دین را منکر شد بلکه اگر شیعه بوده و یکی از ضروریات مذهب را منکر شده، یا بیکی از مقدسات دین اهانت کرده، یا خروج بر امام زمانش نموده یا نصب عداوت کرده مثل خوارج نهروان و ناصبی ها مرتد می شود، و امروز این قسم مرتد در میان جامعه شیعه بسیار است و لو اسم اسلام و تشیع روی خود گذارند.

مِنْ بَعْدِ ما تَبَیَّنَ لَهُمُ الْهُدَی که از هر جهت حجت بر او تمام شده.

الشَّیْطانُ سَوَّلَ لَهُمْ معنای رسول بعضی گفتند که زینت داده شیطان در نظر او افعال و اعمال و هواهای نفسانیه او را، بعضی گفتند آنها را بمقاصد باطله خود سوق داده.

وَ أَمْلی لَهُمْ آمال و آرزوهای آنها را طول داده زیاد کرده و دور و دراز نمود.

[سوره محمد (۴۷): آیه ۲۶] .... ص : ۱۸۴

ذلِکَ بِأَنَّهُمْ قالُوا لِلَّذِینَ کَرِهُوا ما نَزَّلَ اللَّهُ سَنُطِیعُکُمْ فِی بَعْضِ الْأَمْرِ وَ اللَّهُ یَعْلَمُ إِسْرارَهُمْ (۲۶)

این تسویل شیطان و املاء آنها بواسطه این است که این منافقین گفتند برای کسانی که کراهت داشتند از آنچه خداوند نازل فرموده که ما اطاعت می کنیم شما را در بعض اموری که نازل شده و خداوند میداند اسرار آنها را.

در چندین حدیث از حضرت صادق و حضرت باقر علیهما السلام تفسیر فرموده قریب باین مفاد که: مراد از شیطان دومی است که فریب داد اولی را و سایر منافقین را و این منافقین گفتند ببنی امیه که کراهت داشتند از آنچه نازل شده در امر امیر المؤمنین که ما هم با شما همراهی داریم و متابعت می کنیم در بعض امور که منع خمس باشد زیرا اگر خمس بآن ها داده شود قوت میگیرند و بر ما غالب می شوند. و ما مکرر گفته ایم که این اخبار بیان مصداق می کند منافی با عموم نیست لذا می گوییم:

ذلک اشاره بآنچه در آیه سابقه بیان شده بانهم منافقین که در مدینه بودند که رئیس آنها خلفای سه گانه بودند.

قالُوا لِلَّذِینَ کَرِهُوا ما نَزَّلَ اللَّهُ چه راجع بامر ولایت باشد و چه سفارشاتی که در مورد اهل بیت شده و چه راجع بخمس باشد و چه راجع بجهاد و غیر اینها که بنی امیه و مشرکین کراهت داشتند از نزول این آیات.

سَنُطِیعُکُمْ فِی بَعْضِ الْأَمْرِ اما در امر جهاد ما سستی می کنیم یا فرار می کنیم یا القاء رعب می کنیم در قلوب مجاهدین، و اما راجع بخمس می گوئیم مختص به غنائم دار الحرب است چنانچه مذهب عامه بر این است آن هم ذی القربی خود شخص است ربطی بذی القربی پیغمبر ندارد و یتامی و مساکین و ابن سبیل مؤمنین است مربوط بسادات نیست، و اما در میراث می گوییم: پیغمبر بر کسی ارث نمی گذارد تمام صدقه است، و اما در امر ولایت از دست آنها میگیریم و تحت نظر خود میآوریم.

وَ اللَّهُ یَعْلَمُ إِسْرارَهُمْ دو نحو تفسیر شده یکی اسراری که بین منافقین و کارهین بوده چنان که مفاد جمله قبل است. دیگر بواطن آنها و اسراری که در باطن قلب آنهاست، و بعید نیست شامل هر دو باشد.

[سوره محمد (۴۷): آیه ۲۷] .... ص : ۱۸۵

فَکَیْفَ إِذا تَوَفَّتْهُمُ الْمَلائِکَهُ یَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ وَ أَدْبارَهُمْ (۲۷)

پس چگونه است زمانی که ملائکه که قبض روح می کنند بشدت آنها را بگیرند و با تازیانه آتش بر روی آنها و پشت آنها بزنند.

فکیف چه میکنند این منافقین و کارهین بما انزل اللّه را إِذا تَوَفَّتْهُمُ الْمَلائِکَهُ ملائکه غلاظ و شداد در موقع قبض روح آنها بشدت قبض کنند که معنی توفی است.

یَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ وَ أَدْبارَهُمْ در جای دیگر میفرماید: وَ لَوْ تَری إِذِ الظَّالِمُونَ فِی غَمَراتِ الْمَوْتِ وَ الْمَلائِکَهُ باسِطُوا أَیْدِیهِمْ أَخْرِجُوا أَنْفُسَکُمُ الْیَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذابَ الْهُونِ بِما کُنْتُمْ تَقُولُونَ عَلَی اللَّهِ غَیْرَ الْحَقِّ وَ کُنْتُمْ عَنْ آیاتِهِ تَسْتَکْبِرُونَ انعام آیه ۹۳.

[سوره محمد (۴۷): آیه ۲۸] .... ص: ۱۸۶

ذلِکَ بِأَنَّهُمُ اتَّبَعُوا ما أَسْخَطَ اللَّهَ وَ کَرِهُوا رِضْوانَهُ فَأَحْبَطَ أَعْمالَهُمْ (۲۸)

این سختی جان دادن آنها برای این است که متابعت کردند آنچه موجب سخط الهی است و کراهت داشتند از آنچه موجب رضای او است پس خداوند حبط فرمود اعمال آنها را. در زیارت جامعه صغیره دارد:

«و السلام علی الذین من و الاهم فقد و الی اللّه، و من عاداهم فقد عادی اللّه، و من احبهم فقد احب اللّه، و من ابغضهم فقد ابغض اللّه، و من اعتصم بهم فقد اعتصم باللّه و من تخلی منهم فقد تخلی من اللّه عز و جل»

و در جامعه کبیره:

«سعد من والاکم، و هلک من عاداکم و خاب من جحدکم، و ضل من فارقکم، و فاز من تمسک بکم، و امن من لجأ الیکم، و سلم من صدقکم، و هدی من اعتصم بکم، من اتبعکم فالجنه مأواه، و من خالفکم فالنار مثواه، و من جحدکم کافر، و من حاربکم مشرک، و من رد علیکم فی اسفل درک من الجحیم»

ذلِکَ بِأَنَّهُمُ اتَّبَعُوا ما أَسْخَطَ اللَّهَ اموری که موجب سخط الهی می شود شرک، کفر، ضلالت، غصب حقوق ائمه، ظلم، فسق، فجور، صفات خبیثه و غیر اینها که اعظم آنها نفاق است که: إِنَّ الْمُنافِقِینَ فِی الدَّرْکِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ نساء آیه ۱۴۴.

وَ کَرِهُوا رِضْوانَهُ و اموری که موجب رضای الهی میشود ایمان، عقاید حقه، اخلاق فاضله، اعمال حسنه، اطاعت خدا و رسول و ائمه اطهار و فرامین قرآن که اینها از تمام آنها کراهت داشتند.

فَأَحْبَطَ أَعْمالَهُمْ از نماز روزه صدقه و غیر اینها چون شرط صحت کل عبادات ایمان است و بدون او باطل و حبط است.

[سوره محمد (۴۷): آیه ۲۹] .... ص: ۱۸۷

أَمْ حَسِبَ الَّذِینَ فِی قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ أَنْ لَنْ یُخْرِجَ اللَّهُ أَضْغانَهُمْ (۲۹)

آیا گمان می کنند کسانی که در قلوب آنها مرض است اینکه خداوند تعالی ظاهر نمیکند و بیرون نمیآورد کینه های آنها را.

انسان هر چه سعی کند که امور باطنیه خود را مخفی کند بالاخره ظاهر می شود و خداوند کشف میکند، این منافقین که در باطن مشرک یا کافر یا ضال بودند یا دارای صفات خبیثه مثل حقد و حسد و کبر و عناد و عصبیت بودند بالاخره آثار آنها ظاهر شد چه در عصر نبی و چه پس از رحلتش.

أَمْ حَسِبَ الَّذِینَ فِی قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ سابقا امراض قلبیه را در همین سوره تذکر دادیم در آیه ۲۲، و اصلا کلیه امراض چه امراض بدنی و چه روحی یک آثاری دارد اگر چهار روز ظاهر نشود بالاخره ظاهر می شود هم در دنیا و هم در آخرت که: یَوْمَ تُبْلَی السَّرائِرُ است طارق، آیه ۹.

أَنْ لَنْ یُخْرِجَ اللَّهُ أَضْغانَهُمْ ضغن عداوت و کینه و بغض است چه با خدا و رسول و ائمه طاهرین و چه با مؤمنین. دیدید اعمال مشایخ ثلاثه و بنی امیه و بنی عباس و اتباع آنها را و من یحذوا حذوهم الی یومنا هذا.

[سوره محمد (۴۷): آیه ۳۰] .... ص: ۱۸۷

وَ لَوْ نَشاءُ لَأَرَیْناکَهُمْ فَلَعَرَفْتَهُمْ بِسِیماهُمْ وَ لَتَعْرِفَنَّهُمْ فِی لَحْنِ الْقَوْلِ وَ اللَّهُ یَعْلَمُ أَعْمالَکُمْ (۳۰)

و اگر ما بخواهیم هر آینه آنها را بتو نشان میدهیم و هر آینه آنها را بتو میشناسانیم بسیمای آنها و هر آینه میشناسانیم آنها را در لحن قول آنها و خداوند میداند اعمال شما را.

وَ لَوْ نَشاءُ لَأَرَیْناکَهُمْ چنانچه در لیله عقبه که میخواستند شتر حضرت را رم دهند آن چهارده نفر که نوری ظاهر شد حتی حذیفه آنها را مشاهده کرد، و در موارد دیگر حتی در رفتن ابی بکر بجای پیغمبر برای نماز حتی حین رحلت و گفتن: ان الرجل لیهجر.

فَلَعَرَفْتَهُمْ بِسِيماهُمْ که در انسان در وجه او نور ایمان و ظلمت کفر و نفاق حتی نور عبادت و ظلمت معاصی ظاهر است و کسانی که اهل بصیرت هستند مشاهده میکنند و فردای قیامت هم در حق مؤمنین میفرماید: يَوْمَ تَرَى الْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُؤْمِناتِ يَسْعى نُورُهُمْ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَ بِأَيْمانِهِمْ ... الایه حدید. آیه ۱۲. و در حق کفار میفرماید و کسانی که تکذیب آیات کردند: وَ يَوْمَ الْقِيامَهِ تَرَى الَّذِينَ كَذَبُوا عَلَى اللَّهِ وُجُوهُهُمْ مُسْوَدَّهٌ زمر، آیه ۶۱.

وَ لَتَعْرِفَنَّهُمْ فِي لَحْنِ الْقَوْلِ علاوه بر معرفت از سیما کلمات و گفتار آنها هم نشان میدهد باطن آنها را.

وَ اللَّهُ يَعْلَمُ أَعْمالَكُمْ هر چه مخفیانه عمل کنید از خدا مستور نیست و او میداند خوب و بد اعمال شما را.

[سوره محمد (۴۷): آیه ۳۱] .... ص : ۱۸۸

وَ لَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتَّى نَعْلَمَ الْمُجاهِدِينَ مِنْكُمْ وَ الصَّابِرِينَ وَ نَبْلُوَا أَخْبارَكُمْ (۳۱)

و هر آینه امتحان می کنیم شما را تا معلوم شود و بدانیم مجاهدین شما را و صبر کنندگان را و امتحان می کنیم اسرار و بواطن شما را که ظاهر مینمائیم.

وَ لَنَبْلُوَنَّكُمْ امر جهاد بزرگترین امتحان است چه جهاد اصغر باشد مجاهده با کفار و مشرکین که جانبازی است و چه اکبر باشد مجاهده با نفس.

حَتَّى نَعْلَمَ الْمُجاهِدِينَ مِنْكُمْ خداوند میدانست بر او مخفی نبود اینکه نسبت بخود میدهد یعنی معلوم کنیم بر خود و بر سایرین، و مجاهدین مثل امیر- المؤمنین و عده معدودی که ثبات قدم داشتند چه کشتند و چه کشته شدند در مقابل آنهایی که فرار کردند یا اصلا تقاعد کردند از آمدن برای جهاد یا سستی کردند در امر جهاد این دو دسته از هم امتیاز پیدا کنند و جدا شوند.

وَ الصَّابِرِينَ که هر چه امر مشکل تر میشد صبر آنها بیشتر می شد، و مکرر گفته ایم سه قسم صبر داریم: صبر بر بلایا و مصائب سیصد درجه. صبر بر عبادات ششصد درجه، صبر بر ترک معاصی نهصد درجه. و در موضوع جهاد هر سه صبر موجود است اما بلا- و مصیبت آزاری که از کفار و مشرکین می رسید حتی گفتند بامیر المؤمنین نود زخم وارد شد، و چه بسیار از مجاهدین که بدرجه رفیعه شهادت

نائل شدند، اما عبادت که جهاد از واجبات مهمه و از فرائض عظیمه است، و اما ترک معصیت که فرار از زحف از گناهان کبیره است.

وَ نَبْلُوَا أَخْبارَكُمْ دو نحو تفسیر شده یکی گفتگوهای بین خودشان و قرارداد هایی که کرده اند مخفیانه و بطریق نجوی، دیگر چیزهایی که پیش خود گفتند که چه میکنیم و چه میکنیم تمام مکشوف شود.

[سوره محمد (۴۷): آیه ۳۲] .... ص : ۱۸۹

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ صَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَ شَاقُّوا الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ ما تَبَيَّنَ لَهُمُ الْهُدى لَنْ يَضُرُّوا اللَّهَ شَيْئاً وَ سَيُحْبِطُ أَعْمالَهُمْ (۳۲)

بدرستی که کسانی که کافر شدند و جلوگیری کردند دیگران را از سبیل الهی و راه حق و عناد و عداوت و مخالفت ورزیدند با رسول محترم از بعد از آنکه بر آنها مبین شده بود راه هدایت، و اینها هر چه بکنند هرگز نمیتوانند ضرری بدستگاه الهی وارد کنند، و زود باشد که حبط شود تمام اعمال آنها بکلی.

تنبیه: از جملات این آیه شریفه استفاده میشود که اینها منافقین بودند که اظهار اسلام کردند بطمع آنکه در دستگاه او مقامی پیدا کنند و چون دیدند که مقامی بآنها عنایت نشد تصمیم داشتند که پس از رحلت آن حضرت یک مقامی بر خود تحصیل کنند، و چون دیدند در غدیر خم علی را بر خلافت نصب فرموده و از همه مؤمنین برای علی بیعت گرفت و آنها کمال عداوت را با علی داشتند چون بسیاری از آنها را کشته بود لذا تصمیم قطعی گرفتند بر مخالفت و نگذارند که این امر مستقر شود که شرح آن در ذیل تفسیر بیان می شود.

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا که کافر شدند بعد از تبین که بیان میفرماید: وَ صَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ که جلوگیری کردند دیگران را که بطریق حقه که پیغمبر نشان داده و بیان فرموده که صریح فرمایش او است در حدیث ثقلین که:

«ما ان تمسکتم بهما لن تضلوا ابدا»

و در غدیر خم:

«من کنت مولاه فعلی مولاه»

و غیر اینها نروند.

وَ شَاقُّوا الرَّسُولَ شق بمعنی جدایی است که مخالفت و معاندت و عداوت باشد با پیغمبر اکرم.

مِنْ بَعْدِ ما تَبَيَّنَ لَهُمُ الْهُدى که این جمله صریح است که مراد همین منافقین

هستند که برای آنها واضح و روشن شد طریق هدایت و این ها مرتد شدند که گفتند

«ارتد الناس بعد رسول اللّه الا اربعه او خمسه»

لَنْ یَضُرُّوا اللَّهَ شَیْئاً آنچه کردند بضرر خود کردند در دستگاه الهی ضرری متوجه نمیشود.

لَنْ یَضُرُّوا اللَّهَ شَیْئاً وَ سَیُحْبِطُ أَعْمالَهُمْ وَ سَیُحْبِطُ أَعْمالَهُمْ این جمله اشاره بکسانی است که متابعت این منافقین را کردند زیرا خود منافقین که ایمان نداشتند و عملی نداشتند چون ایمان شرط صحت کل اعمال است و اشاره بکسانی است که ایمان آورده بودند و پس از رحلت آن حضرت از امیر المؤمنین اعراض کردند و متابعت منافقین نمودند که شرحش بسیار مفصل است و جای دیگر باید بیان شود.

[سوره محمد (۴۷): آیه ۳۳] .... ص : ۱۹۰

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا أَطِیعُوا اللَّهَ وَ أَطِیعُوا الرَّسُولَ وَ لا تُبْطِلُوا أَعْمالَکُمْ (۳۳)

ای کسانی که ایمان آوردید اطاعت کنید خدا را و اطاعت کنید رسول را و باطل نکنید اعمال خود را.

اطاعت خدا و رسول واجب است و مخالفت حرام است لکن دو نحوه اطاعت داریم یکی در فروع مثل فعل واجبات و ترک محرمات که در ترک اطاعت معصیت است چه معاصی ترکیه مثل ترک واجبات یا فعلیه مثل فعل محرمات، و این معاصی مکرر گفته شده که علاوه از استحقاق عذاب مضرات بسیاری دارد مثل قساوت قلب، سیاهی دل، بعد از رحمت الهی، متابعت شیطان و هوای نفس، سلب توفیق، نزول بلا- و مصائب. رنجش خاطر رسول و ائمه، ضعف ایمان و غیر این ها لکن تا مادامی که سلب ایمان نشده باشد امید و رجاء مغفرت در او هست و موجب بطلان اعمال نمیشود.

دیگر اطاعت خدا و رسول در امور اعتقادیه که در ترکش ایمان زایل میشود و مورث بطلان اعمال می شود. زیرا گفتیم همین نحوی که ایمان شرط صحت کلیه اعمال است و بدون او باطل است همین نحو موافات که بقاء ایمان باشد تا آخرین نفس که اگر هفتاد سال با ایمان بود و اعمال صالحه بجا آورده و نزدیک رفتن از دنیا ایمانش زایل شد کلیه اعمال هفتاد ساله او باطل می شود و از این بیان

بخوبی معلوم می شود که اولا خطاب به مؤمنین است:

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا که حقیقتا ایمان آورده باشند و مراد از:

أَطِیعُوا اللَّهَ وَ أَطِیعُوا الرَّسُولَ قسم دوم مراد است که اموری که مدخلیت در ایمان دارد و اینها در امر توحید و رسالت و معاد مخالفت نداشتند پس منحصر است بامر ولایت که میفرماید:

وَ لا تُبْطِلُوا أَعْمالَکُمْ چون باعث زوال ایمان می شود و مورث بطلان کلیه اعمال.

[سوره محمد (۴۷): آیه ۳۴] .... ص: ۱۹۱

إِنَّ الَّذِینَ کَفَرُوا وَ صَدُّوا عَنْ سَبِیلِ اللَّهِ ثُمَّ ماتُوا وَ هُمْ کُفَّارٌ فَلَنْ یَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ (۳۴)

محققا کسانی که کافر شدند و مانع دیگران شدند که ایمان بیاورند پس از آن مردند و آنها کافر بودند پس هرگز خدا آنها را نمی آمرزد. چنانچه در جای دیگر میفرماید: وَ لَا الَّذِینَ یَمُوتُونَ وَ هُمْ کُفَّارٌ أُولئِکَ أَعْتَدْنا لَهُمْ عَذاباً أَلِیماً نساء آیه ۲۲. و سر این مطلب آن است که مغفرت الهی و لو بسیار توسعه دارد حتی انبیاء و ملائکه هم باین توسعه نمیدانستند لکن قابلیت محل هم شرط است و او فقط ایمان است لذا میفرماید:

إِنَّ الَّذِینَ کَفَرُوا وَ صَدُّوا عَنْ سَبِیلِ اللَّهِ ثُمَّ ماتُوا وَ هُمْ کُفَّارٌ که اگر قبل الموت ایمان آورد پذیرفته می شود. و این جمله دلالت دارد بر قبولی توبه مرتد چنانچه محققین گفتند خلافا لجماعتی که گفتند توبه مرتد قبول نمیشود.

أُولئِکَ أَعْتَدْنا لَهُمْ عَذاباً أَلِیماً و از این جمله هم میتوان استفاده کرد که دستگاه بهشت و جهنم قبلا موجود شده چنانچه آیات بسیاری دلالت دارد و در موارد زیادی تذکر داده ایم خلافا لکسانی که گفتند در قیامت مهیا میشود.

فَلَنْ یَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ چون از قابلیت مغفرت افتادند و خداوند حکیم در محل غیر قابل افاضه نمی کند زیرا قبیح است مثل اینکه سگ را ببرند بالای مجلسی که تمام اشراف و اعیان نشسته باشند، یا عذره را بگذارند در میان سفره که تمام انواع اطعمه و اشربه در آن سفره باشد بلکه مورد اقبح از اینها است و از شخص حکیم عادل محال است صادر شود لذا تعبیر به لن کرده که نفی ابد است.

[سوره محمد (۴۷): آیه ۳۵] .... ص : ۱۹۲

فَلا تَهِنُوا وَ تَدْعُوا إِلَى السَّلْمِ وَ أَنْتُمُ الْأَعْلَوْنَ وَ اللَّهُ مَعَكُمْ وَ لَنْ يَتِرَكُمْ أَعْمالَكُمْ (۳۵)

پس شما مؤمنین سستی نکنید در جهاد و دعوت بمسالمت نکنید با اینکه غلبه با شما است و خداوند هم با شماست شما را یاری میفرماید و چیزی از ثوابهای اعمال شما کم نمیگذارد و اجر کامل بشما میدهد.

فَلا تَهِنُوا خداوند تمجید میفرماید مجاهدینی که ثبات قدم داشته باشند که میفرماید: إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الَّذِينَ يُقاتِلُونَ فِي سَبِيلِهِ صَفًّا كَأَنَّهُمْ بُنْيانٌ مَرْصُوصٌ صف آیه ۳.

وَ تَدْعُوا إِلَى السَّلْمِ عطف به تهنوا است مدخول لا یعنی و لا تدعوا الی السلم البته کفار و مشرکین چون دیدند و حس مغلوبیت کردند اظهار تسالم میکنند اگر غالب شده بودند احدی از شما را باقی نمی گذاشتند شما هم با آنها تسالم نکنید با اینکه آنها پشتیبانی نداشتند و شما پشتیبان خدا دارید وَ أَنْتُمُ الْأَعْلَوْنَ وَ اللَّهُ مَعَكُمْ.

وَ لَنْ يَتِرَكُمْ أَعْمالَكُمْ هرگز خالی نمیگذارد اجر اعمال شما را بهر قدمی که بردارید در دفتر الهی ثبت است.

[سوره محمد (۴۷): آیه ۳۶] .... ص : ۱۹۲

إِنَّمَا الْحَياةُ الدُّنْيا لَعِبٌ وَ لَهْوٌ وَ إِنْ تُؤْمِنُوا وَ تَتَّقُوا يُؤْتِكُمْ أُجُورَكُمْ وَ لا يَسْئَلْكُمْ أَمْوالَكُمْ (۳۶)

جز این نیست که زندگانی دنیا بازیگری و بیهودگی است و اگر ایمان آوردید و پرهیزگار شدید داده می شود بشما اجر شما و سؤال نمی کند و مطالبه نمیفرماید اموال شما را.

إِنَّمَا الْحَياةُ الدُّنْيا لَعِبٌ وَ لَهْوٌ اگر ترک اطاعت خدا و رسول کنند برای چهار روزه حیاه دنیوی این زندگی جز این نیست که لعب و لهو است عمری را ببطالت طی کرده اید زیرا دنیا دار فانیه است و محفوفه ببلاهای گوناگون است

«الدنیا دار بالبلاء محفوفه و بالغدر موصوفه»

چنانچه میفرماید: اعْلَمُوا أَنَّمَا الْحَياةُ الدُّنْيا لَعِبٌ وَ لَهْوٌ وَ زِينَةٌ وَ تَفاخُرٌ بَيْنَكُمْ وَ تَكاثُرٌ فِي الْأَمْوالِ وَ الْأَوْلادِ كَمَثَلِ غَيْثٍ أَعْجَبَ الْكُفَّارَ نَباتُهُ ثُمَّ يَهِيجُ فَتَراهُ مُصْفَرًّا ثُمَّ يَكُونُ حُطاماً وَ فِي الْآخِرَهِ عَذابٌ شَدِيدٌ حدید، آیه ۱۹- و نیز میفرماید: أَلْهاكُمُ التَّكاثُرُ حَتَّى زُرْتُمُ الْمَقابِرَ تکاثر آیه ۱

يا من بدنياه اشتغل قد غره طول الامل

و الموت يأتى بغته و القبر صندوق العمل

وَ إِنْ تُؤْمِنُوا وَ تَتَّقُوا يُؤْتِكُمْ أُجُورَكُمْ اگر در دنيا ايمان آوريد و از مخالفت خدا و رسول پرهيز كرديد اين دنيا دار بلاغ است كه بهر ساعت و دقيقه ميتوان تحصيل ثواب و اجر و مقام در آخرت نمود.

وَ لا يَسْئَلْكُمْ أَمْوالَكُمْ نه خداوند بازاء اجرها و ثواب ها از شما مطالبه مال مى كند و نه رسول از شما مزد رسالت ميطلبد.

[سوره محمد (۴۷): آيه ۳۷] .... ص : ۱۹۳

إِنْ يَسْئَلْكُمُوها فَيُحْفِكُمْ تَبْخَلُوا وَ يُخْرِجْ أَضْغانَكُمْ (۳۷)

اگر بخواهد از شما مطالبه كند اموال شما را پس علاقه شما بمال موجب بخل شما ميشود و باعث كينه و عداوت و بغض شما ميگردد.

إِنْ يَسْئَلْكُمُوها اگر جميع اموال شما را با اينكه او بشما داده آن هم بنحو عاريت از ملك او بيرون نرفته بخواهد پس بگيرد شما فَيُحْفِكُمْ پس مبالغه كند و تأكيد كند. احفاء استقصاء در سؤال است چنانچه از امير المؤمنين (ع) بالاى قبر فاطمه خطاب به پيغمبر (ص):

ستنبئك ابنتك النازله بك فاحفك السؤال

» مفاد اينكه فاطمه دردهاى خود را بر من نگفت كه غم و هم من زياد شود بشما خبر مى دهد و شما استقصا و اصرار كنيد و بزبان امروزه استنطاق كنيد كه منافقين با او چه كردند.

تَبْخَلُوا يك زكاه و خمس قرار داده مع ذلك بخل مى كنيد بسيارى از شما چنانچه مى آيد در آيه بعد وَ يُخْرِجْ أَضْغانَكُمْ كينه هاى شما ظاهر مى شود نسبت به خدا و رسول و دين يعنى كافر و مرتد مى شويد.

[سوره محمد (۴۷): آيه ۳۸] .... ص : ۱۹۳

ها أَنْتُمْ هؤُلاءِ تُدْعَوْنَ لِتُنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَمِنْكُمْ مَنْ يَبْخَلُ وَ مَنْ يَبْخَلْ فَإِنَّما يَبْخَلُ عَنْ نَفْسِهِ وَ اللَّهُ الْغَنِيُّ وَ أَنْتُمُ الْفُقَراءُ وَ إِنْ تَتَوَلَّوْا يَسْتَبْدِلْ قَوْماً غَيْرَكُمْ ثُمَّ لا يَكُونُوا أَمْثالَكُمْ (۳۸)

آگاه باشيد همين مؤمنين مورد خطاب دعوت شدند به اينكه انفاق كنيد در راه خدا مثل زكاه و خمس، و در راه جهاد و در حفظ اسلام و اعلاى كلمه و ساير حقوق واجبه و مندوبه مثل صدقه و صله رحم و ساير مستحبات ماليه.

ها أَنْتُمْ هؤُلاءِ تُدْعَوْنَ که انفاق کنید در راه دین و سبیل اللَّه لِتُنْفِقُوا فِی سَبِیلِ اللَّهِ.

فَمِنْکُمْ مَنْ یَبْخَلُ چه بسیار از شما که بخل می کنند حتی حق واجب خود را ادا نمی کنند که بخل بدترین صفات ذمیمه است که فرمود:

(البخل شجره فی النار اغصانها متدلیه فمن تمسک بغصن منها تجره الی النار)

و فرمود:

«البخیل بعید عن اللَّه و عن الجنه و عن الناس»

، و فرمود:

«الجنه دار الاسخیاء»

و غیر اینها لذا میفرماید:

وَ مَنْ یَبْخَلْ فَإِنَّما یَبْخَلُ عَنْ نَفْسِهِ خود را از مثوبات محروم کرده و بعقوبات گرفتار نموده ضرری بدستگاه الهی وارد نشده.

وَ اللَّهُ الْغَنِیُّ خداوند احتیاج بمال شما ندارد تمام ما سوی اللَّه ملک طلق او است.

وَ أَنْتُمُ الْفُقَراءُ سرتاسر عوالم امکان احتیاج باو دارند از خود هیچ ندارند.

وَ إِنْ تَتَوَلَّوْا اگر شما از جهاد و بذل جان و مال خود روبر گردانید.

یَسْتَبْدِلْ قَوْماً غَیْرَکُمْ شما هلاک میشوید و خداوند عوض شما و بدل شما قومی را میآورد که کوتاهی در امر جهاد و بذل مال نکنند.

ثم پس از استبدال لا یَکُونُوا أَمْثالَکُمْ مثل شما نیستند که در بذل جان و مال مضایقه کنند. در بعض اخبار دارد که آن قوم عجم و اهل فارس هستند، و در بعض اخبار تفسیر بموالی شده شاید نظر بشیعه باشد.

هذا آخر ما اردنا فی تفسیر هذه السوره و یتلوها سوره الفتح و بقیه السور و الحمد للَّه و صلی اللَّه علی محمد و آله و انا العبد الذلیل الخاضع الفقیر السید عبد الحسین المدعو بالطیب.

سوره الفتح مدنی- ۲۹ آیه .... ص : ۱۹۵

اشاره

بسم اللَّه و الحمد للَّه، و الصلاه علی رسول اللَّه و علی آله آل اللَّه و اللعن علی أعدائهم اعداء اللَّه کلام در فضل این سوره مبارکه:

از ابن بابویه مسندا از عبد اللَّه بن بکیر از حضرت صادق (ع) فرمود:

«حصنوا اموالکم و نسائکم و ما ملکت ایمانکم من التلف بقرائه انا فتحنا فانه من کان یدمن قراءتها نادی مناد یوم القیامه حتی تسمع الخلائق: انت من عباد اللَّه المخلصین الحقوه بالصالحین من عبادی و اسکنوه جنات النعیم و اسقوه من الرحیق المختوم بمزاج الکافور»

و اخبار زیادی از خواص القرآن و از صحیح بخاری نقل کرده اند لکن چون سند ندارد از نقلش خودداری شد.

[سوره الفتح (۴۸): آیه ۱] .... ص : ۱۹۵

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِیمِ

إِنَّا فَتَحْنا لَکَ فَتْحاً مُبِیناً (۱)

محققا ما باز کردیم برای تو باز کردن آشکارایی را.

إِنَّا فَتَحْنا لَکَ فتح بمعنی امر بسته ای را باز کردن مثلا- در علم بروی قلب جاهل بسته شده آن را باز کنند از جهالت علم بیاموزند، یا امر مشکلی را آسان کنند یا راه بسته را بقطاع الطریق و حیوانات موذیه یا خرابی باز کنند و امثال اینها و در مراد از این فتح در آیه شریفه مفسرین اختلاف زیادی کردند بعضی گفتند: «قضینا لک قضاء ظاهرا» بعضی گفتند: «یسرنا لک یسرا بینا». بعضی گفتند «اعلمناک علما ظاهرا»، بعضی گفتند: «ارشدناک الی الدین البین»، بعضی گفتند: مراد فتح مکه است و غلبه بر مشرکین بعضی گفتند: مراد صلح حدیبیه است که کفار و مشرکین ممانعت نکنند و مزاحم مسلمین نباشند.

اقول: آنچه بنظر میرسد و اللّه العالم این کفار و مشرکین مانع بودند از تشرف ناس باسلام خداوند آنها مخذول و منکوب و مقتول و ذلیل و خفیف نمود و دین مقدس اسلام رونق پیدا کرد و افواج زیادی چه از حجاز اهل مکه و مدینه و غیر اینها و از عراق و روم و فرس بشرف اسلام مشرف شدند که میفرماید در سوره نصر: بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ إِذا جاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَ الْفَتْحُ وَ رَأَيْتَ النَّاسَ يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللَّهِ أَفْواجاً ... السوره اینست مفاد: فَتْحاً مُبِيناً و این معنی جامع تمام تفسیرات است.

[سوره الفتح (۴۸): آیه ۲] .... ص : ۱۹۶

لِيَغْفِرَ لَكَ اللَّهُ ما تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَ ما تَأَخَّرَ وَ يُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَ يَهْدِيَكَ صِراطاً مُسْتَقِيماً (۲)

تا اینکه بیامرزد از برای تو آنچه مقدم داشته شده از گناه تو و آنچه مؤخر شده و تمام کند نعمت خود را بر تو و هدایت کند تو را بصراط مستقیم راه راست.

لِيَغْفِرَ لَكَ اللَّهُ ما تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَ ما تَأَخَّرَ در تفسیر این جمله: اما مفسرین عامه خذلهم اللّه وجوهی گفتند که تمام منافی با مقام عصمت انبیاء است چه قبل از بعثت و چه بعد از بعثت، بعضی گفتند: گناهانی که قبل از بعثت و بعد از آن، از آن حضرت صادر شده، بعضی گفتند گناهانی که قبل از فتح و بعد از فتح و بعضی گفتند گناهانی که از او صادر شده و آنهایی که بعد از او صادر می شود.

بعضی گفتند: گناه آدم و حوا و گناهانی که از امت صادر می شود. بعضی گفتند: مراد صغایر ذنوب است و چون در مقام خود ثابت کرده ایم عصمت انبیاء و اوصیاء را از زمان ولادت تا حین رحلت و از ضروریات مذهب شیعه است بلکه شرط اولی نبوت و امامت است حتی مثل پیغمبر اکرم و اوصیاء او که از ترک اولی هم مصون و محفوظ بودند. در تفسیر این جمله وجوهی گفتند:

وجه اول: که مفاد بسیاری از اخبار هست که از ائمه سؤال می کنند میفرمایند: مراد اینکه برای تو خدا بشفاعت تو گناه امت تو را می آمرزد، و مراد از امت فقط شیعیان که معتقد بجمیع عقاید حقه باشند زیرا لفظ امت از ام است بمعنی متابعت که جمیع فرمایشات او را پذیرفته باشند و باو اقتدا کنند که او امام باشد و آنها مأموم و لذا در بسیاری از این اخبار بلفظ شیعه تعبیر

فرموده، و شاهد بر این که فردای قیامت جماعتی را که مدعی میشوند که ما امت این پیغمبر هستیم حضرت آنها را رد میکند که شما قبول ولایت نکردید و از امت من خارج شدید.

اقول: ممکن است از ظاهر خود این آیه هم استفاده کرد یکی تعبیر به یغفر که بلفظ مضارع بیان کرده که بعد از این می آمرزد که روز قیامت باشد بشفاعت تو و دیگر کلمه لک که لام لک یعنی برای خاطر تو و شفاعت تو و مقام محمود تو که میفرماید عَسی أَنْ یَبْعَثَکَ رَبُّکَ مَقاماً مَحْمُوداً اسراء آیه ۸۱ وجه دوم: فرمایش سید مرتضی- قدس سره- این که ذنب مصدر است گاهی اضافه بفاعل می شود و بسا اضافه بمفعول و در اینجا افاضه بمفعول است یعنی گناهانی که نسبت بشما کرده اند یعنی کسانی که بفرمایشات تو عمل نکردند و اطاعت نکردند آنها را برای خاطر تو میبخشیم و میآمرزیم.

وجه سوم: که مکرر اشاره کرده ایم اینکه نظرهای سویی که کفار و مشرکین بشما داشتند و نسبت های زشتی که بشما میدادند مثل کذاب مفتری مجنون ساحر و امثال آنها از نظر آنها می بریم که بشرف اسلام مشرف شوند و بفهمند اینکه تمام این نسبت ها ناروا بود و معرفت بمقام و شئونات شما پیدا کنند.

و اللّه العالم.

وَ یُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَیْکَ نعمت هایی که خداوند بپیغمبر (ص) عنایت فرموده از اول خلقت نور مقدسش و سیر در حجب دوازده گانه و در ساق عرش تا در صلب آدم و سیر دادن در اصلاب شامخه و ارحام مطهره و آثاری که در شب ولادتش ظاهر فرمود، و او را افضل از همه انبیاء قرار داد، دینش افضل ادیان، کتابش افضل کتب، شریعتش افضل شرایع، اوصیائش افضل اوصیاء تا مقام محمود و مقام شفاعت کبری و غیر اینها و بالجمله آنچه در خور امکان بود باو عنایت شد که مفاد: «وَ یُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَیْکَ» است که بالتمام جمیع نعم باو عنایت شده و نقصانی و کوتاهی در حق او نشده، و هر چه تفسیر شده بیان مصداق است تنافی با عموم ندارد.

وَ يَهْدِيَكَ صِراطاً مُسْتَقِيماً هادی خدای تبارک و تعالی، مهدی پیغمبر اکرم، هادی تام الفاعلیه، مهدی تام القابلیه، صراط مستقیم راهی که هیچگونه اعوجاجی در او نیست چه از حیث عقاید و چه از حیث اخلاق و چه از حیث احکام باو عنایت شده.

[سوره الفتح (۴۸): آیات ۳ تا ۴] .... ص : ۱۹۸

وَ يَنْصُرَكَ اللَّهُ نَصْراً عَزِيزاً (۳) هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ لِيَزْدادُوا إِيماناً مَعَ إِيمانِهِمْ وَ لِلَّهِ جُنُودُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ كانَ اللَّهُ عَلِيماً حَكِيماً (۴)

و یاری می کند خداوند تو را یاری با عزت هر چه تمامتر. این یاری الهی مجرد غلبه بر دشمن نیست در غزوات بلکه پس از ظهور حضرت بقیه اللّه و دوره رجعت که تمام انبیاء و بسیاری از ملائکه و صلحاء در خدمتش حاضر و در فرمانش مطیع، و در قیامت مقدم بر کل فی الکل و لذا بلفظ مضارع بیان میفرماید، و در اخذ میثاق از انبیاء میفرماید: وَ إِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثاقَ النَّبِيِّينَ لَما آتَيْتُكُمْ مِنْ كِتابٍ وَ حِكْمَةٍ ثُمَّ جاءَكُمْ رَسُولٌ مُصَدِّقٌ لِما مَعَكُمْ لَتُؤْمِنُنَّ بِهِ وَ لَتَنْصُرُنَّهُ قالَ أَ أَقْرَرْتُمْ وَ أَخَذْتُمْ عَلى ذلِكُمْ إِصْرِي قالُوا أَقْرَرْنا قالَ فَاشْهَدُوا وَ أَنَا مَعَكُمْ مِنَ الشَّاهِدِينَ آل عمران آیه ۷۵.

نکته: تعبیر به النبیین دون المرسلین شامل میشود حتی انبیایی که مأمور به تبلیغ و رسالت نبودند و جمع محلّی بالف و لام عموم دارد دلالت میکند بر اینکه جمیع انبیاء رجعت میکنند و در خدمت حضرتش او را یاری میکنند.

[سوره الفتح (۴۸): آیه ۵] .... ص : ۱۹۸

لِيُدْخِلَ الْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُؤْمِناتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ خالِدِينَ فِيها وَ يُكَفِّرَ عَنْهُمْ سَيِّئاتِهِمْ وَ كانَ ذلِكَ عِنْدَ اللَّهِ فَوْزاً عَظِيماً (۵)

او است خداوندی که نازل فرمود سکینه را در قلوب مؤمنین برای اینکه زیاد کنند ایمان را با ایمان خود آنها و از برای خدا است لشکر آسمان ها و زمین و خداوند عالم و حکیم است.

جمله ذرات زمین و آسمان لشگر حقند گاه امتحان

هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ در اخبار بسیار تفسیر فرموده اند سکینه را بایمان و البته مراد درجه قویه ایمان است که اطمینان قلبی باشد باین که شک و تزلزل و اضطراب و شبهه در قلوب آنها راه نداشته باشد چنانچه

حضرت ابراهیم عرض کرد: وَ إِذْ قالَ إِبْراهِیمُ رَبِّ أَرِنِی کَیْفَ تُحْیِ الْمَوْتی قالَ أَ وَ لَمْ تُؤْمِنْ قالَ بَلی وَ لکِنْ لِیَطْمَئِنَّ قَلْبِی بقره آیه ۲۶۲ نکته: در این آیه شریفه میفرماید انزل السکینه فی قلوب المؤمنین و در آیه غار میفرماید: إِذْ هُما فِی الْغارِ إِذْ یَقُولُ لِصاحِبِهِ لا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنا فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَکِینَتَهُ عَلَیْهِ ... الایه توبه ۴۰ و نفرمود علیهما، و از جمع بین این دو آیه استکشاف میشود که صاحب او ایمان نداشته چنانچه در محلش بیان کرده ایم رجوع کنید.

لِیَزْدادُوا إِیماناً مَعَ إِیمانِهِمْ یعنی مرتبه قوی ایمان پیدا کنند که ثبات قدم باشد و تزلزل و اضطراب پیدا نکنند و از این جمله هم استفاده میشود که کسانی که فرار کردند یا در میدان جنگ حاضر نشدند یا سستی کردند سکینه در قلب آنها نازل نشده چون ایمان نداشتند و جزو منافقین بودند.

وَ لِلَّهِ جُنُودُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ مراد مجرد ملائکه و جن و انس نیست که مفسرین گفتند بلکه جمیع موجودات عالم از حیوانات و نباتات و جمادات لشگر حق هستند و مأمور بامر او

«آب را دیدی که با طوفان چه کرد باد را دیدی که با

عادان چه کرد»

بسا نمرود کذایی را مأمور میشود یک پشه هلاکش کند، طیر ابابیل با اصحاب فیل چه کردند. صاعقه و صیحه و رجفه و خسف چه کردند؟

وَ کانَ اللَّهُ عَلِیماً بکل شی ء.

جمله ذرّات زمین و آسمان لشکر حقند گاه امتحان

حَکِیماً تمام کارهای او از روی حکمت و مصلحت است وَ یُکَفِّرَ عَنْهُمْ سَیِّئاتِهِمْ وَ کانَ ذلِکَ عِنْدَ اللَّهِ فَوْزاً عَظِیماً این انزال سکینه در قلوب مؤمنین برای این است که خداوند داخل میکند مؤمنین و مؤمنات را بهشتهایی که از پای آنها نهرهایی جاری است و مخلد هستند در آن بهشت ها و تکفیر میفرماید سیئات آنها را و میباشد این موهبت در پیشگاه الهی فوز عظیمی.

از این آیه استفاده می شود که ثبات ایمان و بقاء آن شرط است در دخول جنات و آمرزش گناهان و نجات از عذاب که مکرر گفته ایم که مجرد ایمان کافی نیست ثبات و بقاء ایمان که تعبیر بموافات می کنند هم لازم است و الا اگر

شک یا شبهه یا تزلزل پیدا شد ایمان زایل می شود و داخل در مرتدین میشود و با منافق و کافر در یک عرض هستند چنانچه در آیه بعد میفرماید:

[سوره الفتح (۴۸): آیه ۶] .... ص : ۲۰۰

وَ یُعَذِّبَ الْمُنافِقِینَ وَ الْمُنافِقاتِ وَ الْمُشْرِکِینَ وَ الْمُشْرِکاتِ الظَّانِّینَ بِاللَّهِ ظَنَّ السَّوْءِ عَلَیْهِمْ دائِرَهُ السَّوْءِ وَ غَضِبَ اللَّهُ عَلَیْهِمْ وَ لَعَنَهُمْ وَ أَعَدَّ لَهُمْ جَهَنَّمَ وَ ساءَتْ مَصِیراً (۶)

و عذاب میفرماید منافقین و منافقات را و مشرکین و مشرکات را کسانی که گمان بد می بردند بخدای متعال بر آنها است دائره سوء و غضب میفرماید خدا بر آنها و لعن می کند آنها را و مهیا فرمود برای آنها جهنم را و بد باز گشتی است برای آنها.

وَ یُعَذِّبَ الْمُنافِقِینَ وَ الْمُنافِقاتِ منافق ظاهر مسلمان و باطن کافر است و تقدیم آنها بر مشرکین برای این است که عقوبت آنها اشد از شرک است که می فرماید: إِنَّ الْمُنافِقِینَ فِی الدَّرْکِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ نساء آیه ۱۴۴ وَ الْمُشْرِکِینَ وَ الْمُشْرِکاتِ مجرد شرک عبادتی نیست که پرستش بت یا شمس و قمر و آتش و گاو و ملک و جن و انس و غیر این ها کنند بلکه شامل تمام اقسام شرک میشود چه شرک ذاتی مثل ابن کمونه، یا شرک صفاتی مثل اکثر عامه که قائل بصفات زایده بر ذات هستند، یا شرک افعالی مثل کسانی که قائل به یزدان و اهرمن هستند، یا شرک نظری که اسباب را مؤثر میدانند بنحو استقلال مثل قارون و امثال آن.

الظَّانِّینَ بِاللَّهِ ظَنَّ السَّوْءِ شامل هر گمان بدی است یا خدا را عادل نمیدانند که منکر عدل هستند، یا نسبت اولاد باو میدهند که ملائکه دختران خدا هستند و آدم و عزیز و عیسی بلکه یهود و نصاری را پسران او میگویند، یا منکر ارسال رسل و انزال کتب می شوند و بالجمله بدگمان هستند بخدا.

عَلَیْهِمْ دائِرَهُ السَّوْءِ در دنیا معذب ببلاهای دنیوی و در آخرت به عذابهای اخروی و در اعمال باعمال سوء و در اقوال بگفتار زشت تمام سوء بدور آنها دائره وار دور می زند و اطراف آنها را گرفته.

وَ غَضِبَ اللَّهُ عَلَیْهِمْ گفتیم غضب الهی معامله خداست با آنها معامله شخص

مغضب که عذاب الهی باشد.

وَ لَعَنَهُمْ لعن الهی دوری آنها است از رحمت و تفضلات الهی و از مقام قرب بحضرتش و طرد از درب خانه او.

وَ أَعَدَّ لَهُمْ جَهَنَّمَ که قبلا برای آنها تهیه شده وَ ساءَتْ مَصِيراً بسیار بد است مصیر آنها.

[سوره الفتح (۴۸): آیه ۷] .... ص : ۲۰۱

وَ لِلَّهِ جُنُودُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ كانَ اللَّهُ عَزِيزاً حَكِيماً (۷)

تکرار این جمله ممکن است برای این باشد که اول برای جنود الهی که نصرت مؤمنین میکنند و دفع معاندین. و دوم برای عذاب معاندین است. و ممکن است برای این باشد که اول برای نزول بلاها و هلاکت آنها در دنیا بانحاء عقوبات. و دوم بعذاب های اخروی باشد که ملائکه عذاب و نفس عقوبات که تمام جنود الهیه هستند و همچنین برای مؤمنین در دنیا ملائکه رحمت که آنها را یاری می کنند و در آخرت بنعم بهشتی منعم میکنند.

وَ كانَ اللَّهُ عَزِيزاً قادرا قاهرا حَكِيماً تمام کارهای او بجا و به موقع است.

[سوره الفتح (۴۸): آیه ۸] .... ص : ۲۰۱

إِنَّا أَرْسَلْناكَ شاهِداً وَ مُبَشِّراً وَ نَذِيراً (۸)

بدرستی که ما فرستادیم تو را که هم شاهد باشی بر امت هم بشارت دهی ببهشت و نعم آن و هم ترسانی و انذار کنی آنها را از جهنم و عذابهای آنها.

إِنَّا أَرْسَلْناكَ شاهِداً در باب شهادت باید حسی باشد شهادت علمی کافی نیست. و این جمله دلالت دارد که روح مقدس پیغمبر اکرم احاطه دارد بجمیع افعال امت خوب و بد آنها که فردای قیامت حضور پروردگار شهادت می دهد چنانچه میفرماید:

فَكَيْفَ إِذا جِئْنا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ بِشَهِيدٍ وَ جِئْنا بِكَ عَلى هؤُلاءِ شَهِيداً نساء آیه ۴۵. و همچنین ارواح مقدسه ائمه هدی که در زیارت جامعه دارد:

«و شهداء يوم القيامه»

و همچنین ارواح مقدسه انبیاء هر کدام برای امت خود.

وَ مُبَشِّراً بایمان بعقائد حقه و اخلاق فاضله و اعمال صالحه که هر کدام چه

اندازه فوائد و نتایج و مثوبات دنیوی و اخروی دارد.

وَ نَذِیراً از عقاید فاسده شرک و کفر و ضلالت و از صفات خبیثه وار سیئه که چه مضرات و عقوبات و عواقب وخیمه در دنیا و آخرت دارد

[سوره الفتح (۴۸): آیه ۹] .... ص : ۲۰۲

لِتُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ وَ تُعَزِّرُوهُ وَ تُوَقِّرُوهُ وَ تُسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَ أَصِيلًا (۹)

برای اینکه ایمان بیاورید بخدا و رسول خدا و او را یاری کنید و محترم بدارید و خدا را تسبیح کنید صبح و شام.

لِتُؤْمِنُوا بِاللَّهِ ایمان بخدا به اینکه ذات مقدس او صرف الوجود است ترکیب در ساحت قدس او نیست نه ترکیب خارجی که دارای اعضاء و جوارح باشد چنانچه یهود و نصاری قائلند و نه ترکیب ذهنی که مرکب از جنس و فصل باشد و نه ترکیب و همی که مرکب از وجود و ماهیت باشد چنانچه ممکنات حتی مجردات این نحو ترکیب را دارند، و مراد از ماهیت حد وجود است و وجود حق محدود نیست، و بنفی شرک باقسام خمسه ذاتا صفه فعلا الوهیت نظرا. و بعدل او و به اینکه تمام افعال او حسن است موافق حکمت و مصلحت، و فعل قبیح و لغو از او صادر نمی شود.

وَ رَسُولِهِ و ایمان برسول بمقام عصمت و افضلیت و خاتمیت و تصدیق به جمیع ما جاء به و بقرآنش و مقام شفاعتش و باوصیاء طیبین و طاهرینش و شئونات آنها وَ تُعَزِّرُوهُ بمعنی نصرت است، و ممکن است مرجع ضمیر اللَّه باشد که نصرت خدا یعنی نصرت دین خدا چنانچه میفرماید: إِنْ تَنْصُرُوا اللَّهَ یَنْصُرْكُمْ محمد آیه ۸- شرحش گذشت.

وَ تُوَقِّرُوهُ این هم ممکن است تعظیم خدا، خضوع و خشوع در پیشگاه او، و ممکن است احترام رسول و مقدم داشتن بر جمیع ما سوی اللَّه باشد.

وَ تُسَبِّحُوهُ مسلما مرجع ضمیر خدای متعال است اگر ضمایر قبل هم بمعنی اول باشد عطف بما سبق است، و اگر بمعنی دوم باشد عطف برسوله است که مرجع اللَّه باشد.

بُكْرَةً وَ أَصِيلًا اشاره بدوام است یعنی شب و روز.

[سوره الفتح (۴۸): آیه ۱۰] .... ص : ۲۰۳

إِنَّ الَّذِينَ يُبايِعُونَكَ إِنَّما يُبايِعُونَ اللَّهَ يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ فَمَنْ نَكَثَ فَإِنَّما يَنْكُثُ عَلى نَفْسِهِ وَ مَنْ أَوْفى بِما عاهَدَ عَلَيْهُ اللَّهَ فَسَيُؤْتِيهِ أَجْراً عَظِيماً (۱۰)

بدرستی که کسانی که با تو بیعت کردند جز این نیست که با خدا بیعت کرده اند دست خدا فوق دست آنها است پس کسی که نکث بیعت کند جز این نیست که نکث بر نفس خود کرده و کسی که وفا کند بآنچه با خدا عهد کرده پس زود باشد که باو داده شود اجر عظیمی.

إِنَّ الَّذِينَ يُبايِعُونَكَ گفتند بیعت حدیبیه است و حدیبیه محلی است نزدیک مکه از طریق جده که نصف آن داخل حرم است و نصف خارج حرم و بیعت برای ثبات است در امر جهاد تا شهادت و موت و عده ای که با حضرتش بیعت کردند گفتند هزار و چهارصد بودند و اول کسی که بیعت کرد امیر المؤمنین بود.

إِنَّما يُبايِعُونَ اللَّهَ عهد و میثاق با خدا است زیرا بیعت با رسول معاهده با خداوند است چنانچه اطاعت رسول و ائمه طاهرین عین اطاعت خدای متعال است

«من اطاعکم فقد اطاع اللّه و من عصاکم فقد عصی اللّه»

جامعه.

يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ این جمله را چند تفسیر کردند: ۱- کأنه بیعت با رسول بیعت با خداست بدون واسطه ۲- قوت و قدرت خدا در نصرت رسول فوق نصرت آنها است. ۳- تفضلات و نعم الهی بپیغمبرش بیش از اطاعت و استقامت آنهاست ۴- ثواب ها و اجرهایی که خدا بآن ها میدهد بیش از صدق و ثبات آنها است.

فَمَنْ نَكَثَ از این بیعت فَإِنَّما يَنْكُثُ عَلى نَفْسِهِ بضرر خود تمام کرده که از مثوبات محروم شده و بعذاب گرفتار شده.

وَ مَنْ أَوْفى بِما عاهَدَ عَلَيْهُ اللَّهَ که وفای بعهد کرده و ثبات قدم پیدا کرده چه شهید شده باشد با ظفر پیدا کرده باشد.

فَسَيُؤْتِيهِ أَجْراً عَظِيماً

[سوره الفتح (۴۸): آیه ۱۱] .... ص : ۲۰۳

سَيَقُولُ لَكَ الْمُخَلَّفُونَ مِنَ الْأَعْرابِ شَغَلَتْنا أَمْوالُنا وَ أَهْلُونا فَاسْتَغْفِرْ لَنا يَقُولُونَ بِأَلْسِنَتِهِمْ ما لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ قُلْ فَمَنْ يَمْلِكُ لَكُمْ مِنَ اللَّهِ شَيْئاً إِنْ أَرادَ بِكُمْ ضَرًّا أَوْ أَرادَ بِكُمْ نَفْعاً بَلْ كانَ اللَّهُ بِما تَعْمَلُونَ خَبِيراً (۱۱)

زود باشد که بگویند بشما کسانی که تخلف کردند از خروج با شما که ما

گرفتار اموال و اولاد و اهل بودیم نتوانستیم همراه شما بیائیم شما برای ما از خدا طلب مغفرت کنید.

خدا میفرماید اینها میگویند بزبان های خود چیزی را که نیست در قلب آنها بفرما بآن ها پس کیست بتواند برای شما که جلوگیری کند از خدا چیزی را اگر اراده فرماید برای شما ضرری را یا اراده کند برای شما نفعی را بلکه هست خدای متعال بآنچه میکنید با خبر و دانا.

توضیح کلام اینکه حضرت رسول (ص) در سال ششم هجرت در ماه ذی قعده عازم شد برای عمره برود مکه و مخصوصا لباس احرام پوشید و قلائد بدنه ها را داغ گذاشت برای قربانی که اهل مکه مشرکین بدانند که قصد جهاد و جنگ ندارد یک دسته اعراب عربهای بادیه نشین پیش خود گفتند که این ها باین کیفیت میروند مشرکین مکه آنها را دستگیر می کنند و میکشند چنانچه در آیه بعد بیان میفرماید لذا تخلف کردند و همراه حضرت نرفتند و چون حضرت برگشت بمدینه اینها در مقام عذرخواهی برآمدند که میفرماید:

سَيَقُولُ لَكَ الْمُخَلَّفُونَ مِنَ الْأَعْرابِ فرق است بین لفظ عرب شهرنشین و اعراب بادیه نشین ..

شَغَلَتْنا أَمْوالُنا وَ أَهْلُونا گرفتاری های دنیوی برای تحصیل امر معاش و حفظ اهل و عیال ما را مشغول کرد نتوانستیم در خدمتت مشرف شویم.

فَاسْتَغْفِرْ لَنا حال شما از خدا بخواهید از گناه ما در این تخلف بگذرد و بیامرزد، خداوند میفرماید: و خبر از ما فی الضمیر آنها میدهد:

يَقُولُونَ بِأَلْسِنَتِهِمْ ما لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ بآنها بفرما اگر تقدیر شد موت و قتل یا حیاه و نفع آمدن و نیامدن شما جلوگیری نمی کند و کسی مالک و توانا نیست که مانع شود.

قُلْ فَمَنْ يَمْلِكُ لَكُمْ مِنَ اللَّهِ شَيْئاً إِنْ أَرادَ بِكُمْ ضَرًّا أَوْ أَرادَ بِكُمْ نَفْعاً بَلْ كانَ اللَّهُ بِما تَعْمَلُونَ خَبِيراً سپس خدا خبر میدهد از ما فی الضمیر آنها میفرماید:

بلکه گمان کردید که پیغمبر و مؤمنین که در خدمتش مشرف شدند بمکه هرگز دیگر برنمی گردند بسوی اهل و عیال خود تمام بدست مشرکین کشته می شوند و این گمان بد زینت داده شده در قلوب شما و گمان کردید گمان بدی و هستید شما قومی هلاک شده.

بَلْ ظَنَنْتُمْ أَنْ لَنْ يَنْقَلِبَ الرَّسُولُ وَ الْمُؤْمِنُونَ إِلى أَهْلِيهِمْ أَبَداً بَلْ ظَنَنْتُمْ أَنْ لَنْ يَنْقَلِبَ الرَّسُولُ لن برای نفی ابد است که هرگز پیغمبر از این مسافرت برنمیگردد بالاخص با تأکید بکلمه ابدا.

وَ الْمُؤْمِنُونَ آنها هم هرگز برگشت ندارند إِلى أَهْلِيهِمْ أَبَداً تمام کشته میشوند و بسوی اهل خود برنمیگردند ابدا.

وَ زُيِّنَ ذلِكَ فِي قُلُوبِكُمْ زینت دهنده شیطان است که وسوسه میکند چنانچه میفرماید: وَ إِذْ زَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطانُ أَعْمالَهُمْ وَ قالَ لا غالِبَ لَكُمُ الْيَوْمَ مِنَ النَّاسِ وَ إِنِّي جارٌ لَكُمْ انفال، آیه ۵۰.

[سوره الفتح (۴۸): آیه ۱۲] .... ص: ۲۰۵

بَلْ ظَنَنْتُمْ أَنْ لَنْ يَنْقَلِبَ الرَّسُولُ وَ الْمُؤْمِنُونَ إِلى أَهْلِيهِمْ أَبَداً وَ زُيِّنَ ذلِكَ فِي قُلُوبِكُمْ وَ ظَنَنْتُمْ ظَنَّ السَّوْءِ وَ كُنْتُمْ قَوْماً بُوراً (۱۲)

وَ ظَنَنْتُمْ ظَنَّ السَّوْءِ نه به نصرت الهی اعتماد داشتید، و نه بوعده های قرآنی، و نه به فرمایشات پیغمبر بلکه معتمد شما همان وعده شیطانی بود.

وَ كُنْتُمْ قَوْماً بُوراً خود را بهلاکت ابدی انداختید و بعذاب همیشگی گرفتار نمودید.

تنبیه: حال این اعراب بعینه حال جوانان امروزه رجالا و نساء است که نمیروند تحصیل علم بعقاید و اخلاق و احکام دین کنند نزد علما بلکه یفرون من العلماء فرار الغنم من الذئب، و معتذر میشوند که اشتغال دنیویه بما فرصت نمیدهد و لکن قلبا معتقد نیستند و علاقه بدین ندارند با عیب های نگفتنی.

[سوره الفتح (۴۸): آیه ۱۳] .... ص: ۲۰۵

وَ مَنْ لَمْ يُؤْمِنْ بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ فَإِنَّا أَعْتَدْنا لِلْكافِرِينَ سَعِيراً (۱۳)

و کسی که ایمان بخدا و رسول نیاورد پس محققا ما برای کفار مهیا نموده ایم سعیر آتش جهنم را.

وَ مَنْ لَمْ يُؤْمِنْ بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ لازم نیست که منکر وجود حق و رسالت رسول باشد بلکه اگر یکی از دستورات الهی و فرمایشات رسول و احکام قرآنی و بیانات ائمه هدی را منکر شد صدق میکند که لم یؤمن باللّه و رسوله.

فَإِنَّا أَعْتَدْنا لِلْكافِرِينَ سَعِيراً معلوم میشود که مجرد عدم ایمان کفر است و لو ظاهر مسلمان باشد و سعیر آتش افروخته است.

[سوره الفتح (۴۸): آیه ۱۴] .... ص: ۲۰۶

وَ لِلَّهِ مُلْكُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ يَغْفِرُ لِمَنْ يَشاءُ وَ يُعَذِّبُ مَنْ يَشاءُ وَ كانَ اللَّهُ غَفُوراً رَحِيماً (۱۴)

و مختص بخدا است ملکیت آسمانها و زمین میآمرزد هر که را که مشیتش تعلق گرفته و عذاب میکند هر که را که اراده کند و هست خدا آمرزنده مهربان.

وَ لِلَّهِ مُلْكُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ ملکیت ذاتیه حقه حقیقیه اختصاص باو دارد نسبت بتمام موجودات سماویه و أرضیه و تمام در تحت اختیار او هستند احدی را نمیرسد که بتواند در مقابل قدرت او عرض اندام کند و جلوگیری نماید.

يَغْفِرُ لِمَنْ يَشاءُ و بر حسب وعده او مؤمن مشمول مغفرت او میشود.

وَ يُعَذِّبُ مَنْ يَشاءُ غیر مؤمن هر که باشد اگر از روی تقصیر باشد نه قصور مورد عذاب او میشود.

وَ كانَ اللَّهُ غَفُوراً رَحِيماً لکن قابلیت شرط است که قابل رحمت و مغفرت باشد از طرف فاعل نقصی نیست هر چه هست از طرف قابل است.

هر چه هست از قامت ناساز بی اندام ماست ور نه تشریف تو بر بالای کس کوتاه نیست

[سوره الفتح (۴۸): آیه ۱۵] .... ص: ۲۰۶

سَيَقُولُ الْمُخَلَّفُونَ إِذَا انْطَلَقْتُمْ إِلى مَغانِمَ لِتَأْخُذُوها ذَرُونا نَتَّبِعْكُمْ يُرِيدُونَ أَنْ يُبَدِّلُوا كَلامَ اللَّهِ قُلْ لَنْ تَتَّبِعُونا كَذلِكُمْ قالَ اللَّهُ مِنْ قَبْلُ فَسَيَقُولُونَ بَلْ تَحْسُدُونَنا بَلْ كانُوا لا يَفْقَهُونَ إِلَّا قَلِيلًا (۱۵)

زود باشد که میگویند کسانی که تخلف کردند و تقاعد نمودند و نیامدند برای جنگ احزاب و موقعی که حضرت عازم مکه شد اینها هم تقاعد کردند که شرحش میآید و حضرت در حدیبیه که نزدیک مکه بود بیعت گرفت چنانچه شرحش گذشت خداوند خبر میدهد که شما موقعی که فتح خیبر گردید بنی قریظه را هلاک کردید و غنائم آنها را بدست آوردید این منافقین که تخلف کردند میگویند: بگذارید ما هم با شما شرکت کنیم در غنائم آنها میخواهند کلام خدا را تغییر دهند. بفرما شما هرگز متابعت نمیکنید خداوند قبلا خبر داده پس میگویند: شما از راه حسد ما را منع میکنید بلکه اینها نمیفهمند مگر قلیلی.

سَيَقُولُ الْمُخَلَّفُونَ منافقین و کسانی که فی قلوبهم مرض است: إِذَا انْطَلَقْتُمْ إِلى مَغانِمَ لِتَأْخُذُوها غنائم خبیر و یهود ذَرُونا نَتَّبِعْكُمْ ما هم جزو شما مؤمنین مجاهدین هستیم باید سهم از غنائم داشته باشیم.

يُرِيدُونَ أَنْ يُبَدِّلُوا كَلامَ اللَّهِ وعده الهی در حدیبیه که کسانی که بیعت کردند غنائمی بدست میآورند و اینها بیعت نکردند و تخلف کردند.

قُلْ لَنْ تَتَّبِعُونا هرگز شما متابعت ما را نمیکنید كَذلِكُمْ قالَ اللَّهُ مِنْ قَبْلُ خداوند قبلا خبر داده از حال شما.

فَسَيَقُولُونَ بَلْ تَحْسُدُونَنا میگویند که این منع شما ما را از غنائم از روی حسد است.

بَلْ كانُوا لا يَفْقَهُونَ إِلَّا قَلِيلًا دو نحو تفسیر شده یکی آنکه: فقه و فهم شما بسیار کم است جزئی از احکام دین را میفهمید، دیگر آنکه: قلیلی از شما میفهمند که معاندین باشند.

[سوره الفتح (۴۸): آیه ۱۶] .... ص: ۲۰۷

قُلْ لِلْمُخَلَّفِينَ مِنَ الْأَعْرابِ سَتُدْعَوْنَ إِلى قَوْمٍ أُولِي بَأْسٍ شَدِيدٍ تُقاتِلُونَهُمْ أَوْ يُسْلِمُونَ فَإِنْ تُطِيعُوا يُؤْتِكُمُ اللَّهُ أَجْراً حَسَناً وَ إِنْ تَتَوَلَّوْا كَما تَوَلَّيْتُمْ مِنْ قَبْلُ يُعَذِّبْكُمْ عَذاباً أَلِيماً (۱۶)

بفرما به این هایی که تخلف کردند از اعراب زود باشد که شما خوانده شوید برای جهاد با کفار که صاحب بأس شدید هستند با آنها مقاتله کنید یا اسلام بیاورند پس اگر اطاعت کنید خداوند از تقصیرات قبل شما میگذرد و بشما اجر نیکی عطا میکند و اگر باز مخالفت کردید و تولی نمودید عذاب میکند شما را عذاب الیم.

قُلْ لِلْمُخَلَّفِينَ مِنَ الْأَعْرابِ همین هایی که منافق و فی قلوبهم مرض بودند و قعود کردند و همراه حضرت نرفتند و معتذر شدند.

سَتُدْعَوْنَ إِلى قَوْمٍ أُولِي بَأْسٍ شَدِيدٍ اختلاف کردند مفسرین که اینها کیانند حرب هوازن است، یا ثقیف یا حنین یا طائف یا تبوک، و بعضی گفتند راجع ببعد رسول است حرب فارس و روم و صفین. اقول: ظاهر همان حرب زمان نبی است.

تُقاتِلُونَهُمْ أَوْ يُسْلِمُونَ این جمله هم دلالت دارد بر همان زمان نبی (ص) زیرا کفار مقاتله میکردند با مسلمین و مثل فارس و روم مسلمین با آنها مقاتله میکردند.

فَإِنْ تُطِيعُوا و حاضر شديد براى جهاد و تائب شديد از تولى قبلى.

يُؤْتِكُمُ اللَّهُ أَجْراً حَسَناً هم در دنيا سرفراز ميشويد و هم در آخرت سعادتمند مى گرديد.

وَ إِنْ تَتَوَلَّوْا كَما تَوَلَّيْتُمْ مِنْ قَبْلُ سستى و تقاعد و تخلف نموديد و بهمان نفاق و مرض قلب باقى مانديد.

يُعَذِّبْكُمْ عَذاباً أَلِيماً كه ميفرمايد: إِنَّ الْمُنافِقِينَ فِي الدَّرْكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ.

سپس خداوند بيان ميفرمايد كسانى كه معفو هستند از جهاد:

[سوره الفتح (۴۸): آيات ۱۷ تا ۱۸] .... ص : ۲۰۸

لَيْسَ عَلَى الْأَعْمى حَرَجٌ وَ لا عَلَى الْأَعْرَجِ حَرَجٌ وَ لا عَلَى الْمَرِيضِ حَرَجٌ وَ مَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ وَ مَنْ يَتَوَلَّ يُعَذِّبْهُ عَذاباً أَلِيماً (۱۷) لَقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ فَعَلِمَ ما فِي قُلُوبِهِمْ فَأَنْزَلَ السَّكِينَةَ عَلَيْهِمْ وَ أَثابَهُمْ فَتْحاً قَرِيباً (۱۸)

بر آدم كور و لنگ و مريض حرجى نيست در ترك جهاد و كسى كه اطاعت خدا و رسول را ميكند خداوند او را داخل ميفرمايد بهشتهايى كه از زير آنها نهرهايى جارى است و كسى كه تخلف كرد عذاب ميفرمايد او را عذاب دردناك.

لَيْسَ عَلَى الْأَعْمى حَرَجٌ وَ لا عَلَى الْأَعْرَجِ حَرَجٌ وَ لا عَلَى الْمَرِيضِ حَرَجٌ اينها از باب مثال است و مراد مطلق ذوى الاعذار معاف هستند مثل پير مرد فرسوده و دست شكسته و اطفال غير بالغ و مجنون و نساء و غير اينها.

وَ مَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ اين هم مخصوص بجهاد نيست. جميع واجبات شرعيه و ترك مناهى همين حكم را دارد.

يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ از پاى قصرها و زير اشجار انهار اربعه من ماء غير آسن و لبن لم يتغير طعمه و خمر لذه للشاربين و عسل مصفى.

وَ مَنْ يَتَوَلَّ اعراض كرد و مخالفت نمود يُعَذِّبْهُ عَذاباً أَلِيماً كلمه يعذبه بنحو اخبار است نه وعيد و تخلف ندارد چون كذب لازم ميآيد.

يُبايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ فَعَلِمَ ما فِي قُلُوبِهِمْ فَأَنْزَلَ السَّكِينَةَ عَلَيْهِمْ وَ أَثابَهُمْ فَتْحاً قَرِيباً هر آينه بتحقيق راضى شد خداوند از مؤمنين زمانى كه بيعت كردند با شما زير شجره پس ميدانست خداوند آنچه در قلوب آنها بود پس نازل فرمود سكينه و اطمينان قلبى بر آنها و اثابه فرمود آنها را فتح نزديكى.

لَقَدْ رَضِیَ اللَّهُ عَنِ الْمُؤْمِنِینَ بالاترین مقام رضای الهی است چنانچه میفرماید:

وَ رِضْوانٌ مِنَ اللَّهِ أَکْبَرُ ذلِکَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِیمُ توبه، آیه ۷۳.

إِذْ یُبایِعُونَکَ تَحْتَ الشَّجَرَهِ مراد بیعت حدیبیه است که شرحش گذشت و شجره گفتند درخت گردو است که سمره تعبیر میکنند.

فَعَلِمَ ما فِی قُلُوبِهِمْ خداوند از قلوب بندگانش با خبر است میداند که حقیقت ایمان در قلوب اینها ثابت و از روی صدق و صفا بیعت کردند و واقعیت داشت.

فَأَنْزَلَ السَّکِینَهَ عَلَیْهِمْ ثبات قدم و یقین و اطمینان قلبی بوعده های الهی که اگر کشته شوند بدرجه عالیه شهادت نائل و اگر فاتح شدند ترویج دین و اعلاء کلمه اسلام کردند.

تنبیه: از این جمله استفاده میشود که نزول سکینه شرط آن ایمان است که چون خدا میدانست که قلبا ایمان دارند و حقیقتا مؤمن هستند انزال سکینه بر آنها فرمود و در آیه غار فرمود: فَأَنْزَلَ السَّکِینَهَ عَلَیْهِمْ و نفرمود علیهما استفاده میشود که صاحب غار ایمان نداشته و منافق بوده.

وَ أَثابَهُمْ فَتْحاً قَرِیباً فتوحات اسلامی بسیار بوده و لکن ظاهر این است که مراد فتح مکه است بقرینه: إِنَّا فَتَحْنا لَکَ فَتْحاً مُبِیناً ... الآیات و چون این مؤمنین اکثر مهاجرین بودند پس از فتح مکه منازل خود را تصرف کردند، و آیه: إِذا جاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَ الْفَتْحُ.

[سوره الفتح (۴۸): آیه ۱۹] .... ص: ۲۰۹

وَ مَغانِمَ کَثِیرَهً یَأْخُذُونَها وَ کانَ اللَّهُ عَزِیزاً حَکِیماً (۱۹)

و پس از فتح قریب غنیمت های زیادی که از کفار و مشرکین میگیرید و خداوند قاهر و غالب و حکیم است، یکی از مثوبات شما بعد از فتح غنیمت های زیادی بدست میآورید و خداوند عزیز مقتدر و حکیم داناست.

بعضی گفتند غنائم خیبر است، خیبر شهری بود چهار منزلی مدینه و مرکز یهود بود و دولت و ثروت آنها زیاد بود و قلعه های محکم داشتند، و چون لشکر اسلام رو به آنها آوردند اینها برای جلوگیری خندقی سر راه لشکر اسلام کندند و چون لشکر اسلام نزدیک خندق رسیدند مرحب که اشجع یهود بود آمد مقابل

مسلمین و مبارز طلبید حضرت اولی و دومی را روانه کرد چون چشم آنها بمرحب افتاد برگشتند حضرت فرمود: فردا علم را بدست کسی میدهم که خدا و رسول را دوست دارد و خدا و رسول او را دوست دارند، و امیر المؤمنین در این جنگ نبود و چشم مبارکش درد میکرد در مدینه بود صبح حضرت فرمود: علی کجاست؟

عرض کردند: در مدینه مبتلا بچشم درد است. فرمود: او را بیاورید آوردند آب دهان بچشم او مالید که امیر المؤمنین گفتند که فرمود: دیگر چشم درد ندیدم علم را بدست او دادند آمد مقابل مرحب و شمشیری بر فرق او زد که راکب و مرکب را دو نیم کرد. چون یهود این شجاعت را دیدند رفتند داخل قلعه و در را بستند علی جستن کرد آن طرف خندق و دست انداخت در حلقه در و در را کند مسلمانان خواستند وارد قلعه شوند خندق مانع بود، امیر المؤمنین در خندق رفت و در را سر دست گرفت مسلمانان از روی در وارد قلعه شدند و غنائم زیادی بدست آوردند.

بعضی گفتند، غنائم فتح مکه است و مانعی ندارد هر دو باشد زیرا صدق وَ مَغانِمَ کَثِیرَةً یَأْخُذُونَها بر هر دو می کند وَ کانَ اللَّهُ عَزِیزاً حَکِیماً معنی واضح است.

[سوره الفتح (۴۸): آیه ۲۰] .... ص: ۲۱۰

وَعَدَکُمُ اللَّهُ مَغانِمَ کَثِیرَةً تَأْخُذُونَها فَعَجَّلَ لَکُمْ هذِهِ وَ کَفَّ أَیْدِیَ النَّاسِ عَنْکُمْ وَ لِتَکُونَ آیَةً لِلْمُؤْمِنِینَ وَ یَهْدِیَکُمْ صِراطاً مُسْتَقِیماً (۲۰)

وعده داد شما را خداوند متعال غنائم زیادی این قسمت را تعجیل فرمود برای شما و جلوگیری کرد دست کفار و مشرکین را از برای شما و برای اینکه این قدرت نمایی و فتح و پیروزی و غنائم آیت و دلیل باشد برای مؤمنین و هدایت کند شما را براه مستقیم.

تذکره: قضایای جنگ حدیبیه و فتح خیبر بسیار مفصل است و در کتب مبسوطه ذکر شده و چون از وضع تفسیر خارج بود و چندین فایده در بیان آنها نبود از نقلش صرف نظر کردیم.

وَعَدَکُمُ اللَّهُ مَغانِمَ کَثِیرَةً تَأْخُذُونَها چه در زمان حضرت رسالت چه پس از رحلت حضرت الی زمان ظهور حضرت بقیه اللّه و دوره رجعت ائمه هدی که

که چه انـدازه مسـلمین اسـتفاده کرده و میکننـد که بسا هزار شـهر در قلمرو اسـلام شـد و بالاخره تمام صـفحه زمین زیر پرچم مسلمین در میآید.

فَعَجَّلَ لَکُمْ هذِهِ در فتح مکه فتح خیبر وَ کَفَّ أَیْدِیَ النَّاسِ عَنْکُمْ کفار و مشرکین مکه و یهود و نصاری.

وَ لِتَکُونَ آیَهً لِلْمُؤْمِنِینَ که خداونـد چه عظمـتی بـدین اسـلام داده و القـاء رعب در قلوب معانـدین نموده که خود یـک معجزه بزرگی است با این ضعف مسلمین و شوکت معاندین.

وَ یَهْدِیَکُمْ صِـراطاً مُسْـتَقِیماً مرجع خطاب که مؤمنین هسـتند که فقط اینها بصـراط مستقیم هدایت شدند و اما سایر فرق اسلامی در سبل شیطانی سیر کردند.

[سوره الفتح (۴۸): آیه ۲۱] .... ص: ۲۱۱

وَ أُخْری لَمْ تَقْدِرُوا عَلَیْها قَدْ أَحاطَ اللَّهُ بِها وَ کانَ اللَّهُ عَلی کُلِّ شَیْ ءٍ قَدِیراً (۲۱)

و غنـائم دیگری است که شـما قـدرت بر آنها نداریـد لکن خداونـد بقـدرت کامله خود بر آنها احاطه فرموده و خداونـد بر هر چیزی قادر است.

وَ أُخْری عطف بوعـدکم اللَّه یعنی وعـدکم اللَّه مغانم اخری لَمْ تَقْدِرُوا عَلَیْها سایر فتوحات اسـلامی چه در عهد نبی (ص) و چه پس از رحلت آن حضرت که مسلمین تخیل و تصور نمی کردند که بتوانند نزدیک آنها بروند.

قَدْ أَحاطَ اللَّهُ بِها که وعده الهی تخلف ندارد که دین اسـلام بر تمامی ادیان غلبه پیدا کند چنانچه در همین سوره آیه ۲۸ و در سوره صف آیه ۹، و در سوره توبه آیه ۳۳ وعده فرموده و مصداق اتم آن پس از ظهور حضرت قائم است.

وَ کانَ اللَّهُ عَلی کُلِّ شَـیْ ءٍ قَدِیراً گفتیم تعبیر بکل شـی ء از ضیق عبارت است زیرا هر چه صدق شی ء بر او کند از عقل اول تا ماده المواد تماما محدود هستند و قدرت از صفات ذات و عین ذات است و غیر محدود.

[سوره الفتح (۴۸): آیه ۲۲] .... ص: ۲۱۱

وَ لَوْ قاتَلَکُمُ الَّذِینَ کَفَرُوا لَوَلَّوُا الْأَدْبارَ ثُمَّ لا یَجِدُونَ وَلِیًّا وَ لا نَصِیراً (۲۲)

و اگر مقاتله کنند با شما کسانی که کافر شدند هر آینه پشت می کنند

و نمی یابند ولیی و نه ناصری.

وَ لَوْ قاتَلَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا عموم دارد اختصاص بمشرکین حجاز و یهود ندارد شامل تمام کفار می شود که اگر طرف شوند با مسلمین منکوب و مخذول گردند یا فرار می کنند یا مقتول می شوند یا اسیر یا تسلیم میشوند.

لَوَلَّوُا الْأَدْبارَ پشت میکنند و برمیگردند ثُمَّ لا يَجِدُونَ وَلِيًّا که جلو- گیری کند از مسلمین وَ لا نَصِيراً که بیاری آنها بیاید خداوند یا القاء رعب می کند در قلوب آنها، یا ملائکه میفرستد بیاری مسلمین، یا عذاب بر آنها نازل میفرماید چنانچه در بسیاری از آیات بیان فرموده مثل آیه شریفه: سَنُلْقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ ... الایه آل عمران، آیه ۱۴۴»، آیه شریفه: إِذْ يُوحِي رَبُّكَ إِلَى الْمَلائِكَهِ أَنِّي مَعَكُمْ فَثَبِّتُوا الَّذِينَ آمَنُوا سَأُلْقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ فَاضْرِبُوا فَوْقَ الْأَعْناقِ وَ اضْرِبُوا مِنْهُمْ كُلَّ بَنانٍ انفال آیه ۱۲، و آیه شریفه:

سَيُهْزَمُ الْجَمْعُ وَ يُوَلُّونَ الدُّبُرَ قمر آیه ۴۵. و آیه شریفه: إِنَّا لَنَنْصُرُ رُسُلَنا وَ الَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَياهِ الدُّنْيا وَ يَوْمَ يَقُومُ الْأَشْهادُ مؤمن آیه ۵۴. و غیر اینها از آیات.

[سوره الفتح (۴۸): آیه ۲۳] .... ص : ۲۱۲

سُنَّهَ اللَّهِ الَّتِي قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلُ وَ لَنْ تَجِدَ لِسُنَّهِ اللَّهِ تَبْدِيلًا (۲۳)

چنین بود سنت الهی در انبیاء و مؤمنین امم سابقه و هرگز سنت الهی تغییر پذیر نیست.

سُنَّهَ اللَّهِ الَّتِي قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلُ چگونه نوح و مؤمنین باو را نجات داد و کفار و مشرکین را غرق کرد، هود و مؤمنین را نجات داد و عاد را بباد داد.

صالح و مؤمنین را نجات و ثمود را نابود بصیحه نمود و هکذا ابراهیم لوط شعیب موسی و غیر اینها.

وَ لَنْ تَجِدَ لِسُنَّهِ اللَّهِ تَبْدِيلًا لن برای نفی ابد است یعنی هرگز نمییابی تبدیل و تحویل و تغییری در سنت الهی زیرا تمام از روی حکمت بود خطا و اشتباهی در آنها نبود.

او است خداونـدی که بـاز داشت ایـادی کفـار و مشـرکین را بر شـما مؤمنین و مسـلمین. و بـاز داشت ایادی شـما را بر کفار و مشرکین بزمین مکه از بعد از آنکه شما را بر آنها ظفر داد و مظفر شدید، و خداوند هست بآنچه عمل می کنید بینا و بصیر.

[سوره الفتح (۴۸): آیه ۲۴] .... ص : ۲۱۳

وَ هُوَ الَّذِی کَفَّ أَیْدِیَهُمْ عَنْکُمْ وَ أَیْدِیَکُمْ عَنْهُمْ بِبَطْنِ مَکَّهَ مِنْ بَعْدِ أَنْ أَظْفَرَکُمْ عَلَیْهِمْ وَ کانَ اللَّهُ بِما تَعْمَلُونَ بَصِیراً (۲۴)

راجع بصـلح حدیبیه است که پیغمبر با جمع کثیری از مسلمین بقصد عمره در ماه ذی القعده آمدند که گفتند بالغ بر دوازده یا هفـده هزار بودنـد و هدی خود را تقلید کردند داغ گزاردند و اسـلحه خود را کنار گذاردند که بمشـرکین برسانند که ما برای جهاد و جنگ نیامده ایم بلکه برای عمره آمده ایم و مشـرکین ترسـیدند و اسـتغاثه نمودند و تقاضای صلح کردند و با حضرت صلح کردند که مسـلمین متعرض مشـرکین نباشند و مشرکین هم متعرض مسلمین نباشند، اگر مسلمین آمدند در میان مشرکین آنهـا را بمـأمن خود رساندنـد و همچنین اگر مشـرکین آمدنـد در میـان مسـلمین آنهـا را بمـأمن خود رساندنـد و مع ذلـک باز مشـرکین جرئت نکردند که مسـلمین بیایند برای عمره در این سال و بنا شد که در سال بعد بیایند که در ظرف این سال بر آنها معلوم شود که مسلمین قصد حرب و جهاد ندارند، و حضرت قبول فرمود.

و سر و حکمت این صلح آن بود که جماعتی از مسلمین که قدرت بر مهاجرت نداشتند در مکه و طایف و اطراف مکه بودند اگر حضـرت این صلح را نپذیرفته بود مشرکین آنها را میکشتند و زنهای آنها را اسیر میکردند و اموال آنها را تصرف میکردند برای حفظ آنها حضرت قبول فرمود لذا میفرماید.

هُوَ الَّذِی کَفَّ أَیْدِیَهُمْ عَنْکُمْ که این مسلمین در امان باشند.

وَ أَیْدِیَکُمْ عَنْهُمْ که شما متعرض آنها نباشید.

بِبَطْنِ مَکَّهَ که حدیبیه باشد باین مصالحه.

مِنْ بَعْدِ أَنْ أَظْفَرَکُمْ عَلَیْهِمْ که آنها آمدند و استغاثه کردند و تقاضای صلح نمودند.

وَ کانَ اللَّهُ بِما تَعْمَلُونَ بَصِیراً تفسیرش واضح است.

تنبیه: از همین باب است صلح حضرت مجتبی «ع» با معاویه برای حفظ

خون اصحابش لکن جمعی از اصحاب خود برگشتند بحضرت که میخواهی ما را بدست معاویه دهی و خود را نجات دهی و ریختند بخیام حضرت حتی سجاده از زیر پایش کشیدند، دراعه از دوش مبارکش برداشتند و خواستند او را بگیرند و تحویل معاویه دهند جمع دیگری آنها را دفع کردند و حضرت ناچار بمدائن تشریف برد و در مظلم ساباط مدائن خنجر زهر آلود بر ران مبارکش زدند، و از همین باب است سکوت أمیر المؤمنین در عصر خلفاء سه گانه، و سکوت ابی عبد اللّه (ع) در دوره معاویه و غیر اینها، و همچنین بقیه ائمه طاهرین در عصر خلفاء جور تمام از روی حکمت و مصلحت و برای حفظ شیعه بوده.

[سوره الفتح (۴۸): آیه ۲۵] .... ص: ۲۱۴

هُمُ الَّذِینَ کَفَرُوا وَ صَدُّوکُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ وَ الْهَدْیَ مَعْکُوفاً أَنْ یَبْلُغَ مَحِلَّهُ وَ لَوْ لا رِجالٌ مُؤْمِنُونَ وَ نِساءٌ مُؤْمِناتٌ لَمْ تَعْلَمُوهُمْ أَنْ تَطَؤُهُمْ فَتُصِیبَکُمْ مِنْهُمْ مَعَرَّهٌ بِغَیْرِ عِلْمٍ لِیُدْخِلَ اللَّهُ فِی رَحْمَتِهِ مَنْ یَشاءُ لَوْ تَزَیَّلُوا لَعَذَّبْنَا الَّذِینَ کَفَرُوا مِنْهُمْ عَذاباً أَلِیماً (۲۵)

آنها کسانی هستند که کافر بودند و جلوگیر شدند شما مسلمین را از دخول مسجد الحرام برای اعمال عمره و جلوگیری کردند بهدی شما را که برسانید بمحل قربانی و اگر نبود مردان مؤمن و زن های مؤمنه که شما نمی دانستید اینکه آنها را زیر پا میکردند پس اصابت میکرد شما را از این کفار ننگ و عار بدون علم برای اینکه خداوند داخل کند در رحمت خود هر که را بخواهد اگر تمیز داده می شدند مؤمنین با کفار هر آینه عذاب میکردیم کسانی که از آنها کافر هستند عذاب دردناکی.

خلاصه کلام اینکه جماعتی از ضعفا و مؤمنین و مؤمنات در مکه معظمه بودند که قدرت بر هجرت نداشتند و اینها با مشرکین مختلط بودند و تمیز داده نمی شدند و اگر پیغمبر با مشرکین صلح نکرده بود و با آنها مبارزه میفرمود و لو فتح و غلبه با مسلمین بود لکن در جهاد با کفار این مؤمنین و مؤمنات هم کشته می شدند و این باعث می شد که مشرکین مسلمین را سرزنش و تعییر کنند که این ها هم مسلک های خود را هم کشتند، و باعث رنجش خاطر مسلمین میشد که ما چرا ندانسته این مؤمنین را کشتیم و لو از روی خطا بود و لکن دیه و کفاره بآنها تعلق میگرفت لذا امر بصلح شد، و اگر این مؤمنین ممتاز بودند از کفار هر

البته امر بجهاد می شد و کفار بعذاب الیم گرفتار میشدند.

هُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ صَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ که وارد مسجد الحرام شوید برای اعمال عمره.

وَ الْهَدْيَ مَعْكُوفاً أَنْ يَبْلُغَ مَحِلَّهُ چون محل هدی عمره مکه است و محل هدی حج منی است نگذاشتند وارد مکه شوید و هدی را بمحل جود ذبح کنید و محل شدند و بمدینه مراجعه کردند و با کفار صلح کردند.

وَ لَوْ لا رِجالٌ مُؤْمِنُونَ وَ نِساءٌ مُؤْمِناتٌ این تصالح و مراجعت برای حفظ مؤمنین و مؤمنات بود که در میان مشرکین بودند.

أَنْ تَطَؤُهُمْ آنها را بخیال اینکه جزو مشرکین هستند میکشتید فَتُصِيبَكُمْ مِنْهُمْ مَعَرَّةٌ معرّه توبیخ و تعییر و سرزنش است که مشرکین شما را تعییر میکردند که هم عقیده های خود را کشتند و بعلاوه گرفتار دیه و کفاره هم می شدید.

بِغَيْرِ عِلْمٍ ندانسته و جواب لو در تقدیر است که اگر این جهت نبود امر بجهاد میکردم و بصلح راضی نمیشدم و حکمت دیگر بر این تصالح.

لِيُدْخِلَ اللَّهُ فِي رَحْمَتِهِ مَنْ يَشاءُ چه بسا این مشرکین بعض آنها در خلال این مدت تصالح بشرف اسلام مشرف شوند، و چه بسا در نسل آنها مؤمنینی بوجود آیند و داخل در رحمت الهی شوند.

لَوْ تَزَيَّلُوا اگر این مؤمنین که مختلط با مشرکین هستند و این مشرکین که بعدا بشرف اسلام مشرف میشوند یا در نسل آنها مؤمن بوجود میآیند جدا و ممتاز بودند از سایر مشرکین.

لَعَذَّبْنَا الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذاباً أَلِيماً چه عذاب های امم سابقه و چه قتل و اسیری.

[سوره الفتح (۴۸): آیه ۲۶] .... ص : ۲۱۵

إِذْ جَعَلَ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْحَمِيَّةَ حَمِيَّةَ الْجاهِلِيَّةِ فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلى رَسُولِهِ وَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَ أَلْزَمَهُمْ كَلِمَةَ التَّقْوى وَ كانُوا أَحَقَّ بِها وَ أَهْلَها وَ كانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْ ءٍ عَلِيماً (۲۶)

زمانی که قرار دادند کسانی که کافر شدند در قلوب خود حمیت را همان

حمیت جاهلیت را پس خداوند نازل فرمود سکینه و قوت قلب را بر رسول خود و بر مؤمنین ثبات قدم و اطمینان خاطر، و لازم فرمود بر آنها کلمه تقوی را و بودند آنها اهل تقوی و سزاوار تقوی و احق بآن و هست خداوند بهر چیزی دانا.

عمده مانعی که باعث این شد که کفار و مشرکین ایمان نیاوردند همان حمیت و عصبیت جاهلیت بود که تقلید آباء و اجداد خود میکردند چنانچه در بسیاری از آیات تصریح باین دارد بعلاوه قساوت قلب و سیاهی دل تسلط شیطان مکر و حیله، رؤساء عادت بفحشاء و منکرات، کبر و نخوت و سایر اخلاق رذیله و عناد خود را از قابلیت هدایت انداخته اند که میفرماید:

إِذْ جَعَلَ الَّذِینَ کَفَرُوا تمام طبقات کفر را شامل میشود از طبیعی دهری مشرکین یهود نصاری مجوس بلکه ارباب ضلالت و بدعت و منکرین ضروریات.

فِی قُلُوبِهِمُ الْحَمِیَّةَ همان عصبیت آبائی و اجدادی حَمِیَّةَ الْجاهِلِیَّةِ مثل دوره جاهلیت و مثل دوره حاضر.

فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَکِینَتَهُ عَلی رَسُولِهِ وَ عَلَی الْمُؤْمِنِینَ در مقابل آن حمیت خداوند ثبات قدم و قوت قلب باینها داده که هر چه امر سخت تر شود قوت قلب آنها بیشتر می شود و ایستادگی میکنند تا فتح و پیروزی نصیب آنها شود و لو بکشتن و کشته شدن باشد.

نکتتان: یکی آنکه قبلا که تذکر دادیم در صاحب غار. و دومی آنکه کسانی که در امر جهاد سستی کردند یا تقاعد نمودند یا فرار کردند مؤمن نیستند ..

وَ أَلْزَمَهُمْ کَلِمَةَ التَّقْوی بمراتب تقوی تقوای از عقائد فاسده و اخلاق رذیله و اعمال سیئه و از ترک واجبات بالاخص جهاد.

وَ کانُوا أَحَقَّ بِها وَ أَهْلَها ممکن است مرجع ضمیر بها و اهلها سکینه باشد یعنی مؤمنین سزاوارتر هستند بنزول سکینه در قلوب آنها و اهلیت دارند برای آن و ممکن است تقوی باشد که مؤمن اهل تقوی و سزاوار آن است و معنی دوم اقرب است وَ کانَ اللَّهُ بِکُلِّ شَیْ ءٍ عَلِیماً.

[سوره الفتح (۴۸): آیه ۲۷] .... ص : ۲۱۷

لَقَدْ صَدَقَ اللَّهُ رَسُولَهُ الرُّؤْيا بِالْحَقِّ لَتَدْخُلُنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرامَ إِنْ شاءَ اللَّهُ آمِنِينَ مُحَلِّقِينَ رُؤُسَكُمْ وَ مُقَصِّرِينَ لا تَخافُونَ فَعَلِمَ ما لَمْ تَعْلَمُوا فَجَعَلَ مِنْ دُونِ ذلِكَ فَتْحاً قَرِيباً (۲۷)

هر آینه بتحقیق خداوند راست فرمود رؤیای پیغمبر (ص) را که حق و ثابت بود هر آینه داخل میشوید شما مسلمین مسجد الحرام را ان شاء اللَّه با کمال امن سر تراشیده و تقصیر کرده بدون خوف پس میداند خدا آنچه را که شما نمیدانید پس جعل فرمود از پیش از این فتح نزدیکی.

شرح این قضیه این که: پیغمبر (ص) خواب دیدند که مسلمین داخل مسجد الحرام شدند با کمال امن و اعمال عمره را بجا آوردند و سر تراشیدند و تقصیر کردند بدون خوف. و این خواب قبل از صلح حدیبیه بود و حضرت با اصحابش آمدند و در حدیبیه که صلح واقع شده کفار و مشرکین مانع شدند که اینها وارد مکه شوند. و اینها برگشتند چنانچه شرحش گذشت منافقین کلمات زشتی گفتند که حقیر نقل نمی کنم خداوند این آیه را نازل فرمود.

اقول: انبیاء و ائمه هدی رؤیای آنها بمنزله وحی و الهام است شیطانی نیست مثل رؤیای ابراهیم و یوسف ولی لازم نیست که فوری تحقق پیدا کند.

رؤیای یوسف چندین سال طول کشید تا وقتی که یعقوب آمدند مصر که میفرماید:

وَ خَرُّوا لَهُ سُجَّداً وَ قالَ يا أَبَتِ هذا تَأْوِيلُ رُءْيايَ مِنْ قَبْلُ یوسف، آیه ۱۰۱.

و رؤیای پیغمبر (ص) که بوزینه ها بر منبرش بالا می روند چه اندازه طول کشید تا دوره بنی امیه و بنی مروان پیش آمد لذا میفرماید:

لَقَدْ صَدَقَ اللَّهُ رَسُولَهُ الرُّؤْيا بِالْحَقِّ که این رؤیای حق است و صدق و عملی میشود.

لَتَدْخُلُنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرامَ در سال بعد همان ماه ذی القعده إِنْ شاءَ اللَّهُ تعلیق بر مشیت از راه تردید نیست و معنی این است: آنهایی که مشیت الهی تعلق گرفته زیرا بسی در این سال وفات میکنند و بسی مریض می شوند و از این فیض محروم میگردند.

آمِنِينَ مُحَلِّقِينَ رُؤُسَكُمْ وَ مُقَصِّرِينَ در حج حلق است و در عمره تقصیر است لا تَخافُونَ بدون خوف

فَعَلِمَ ما لَمْ تَعْلَمُوا بعید نیست که حکمتش همان حفظ مؤمنین مکه باشد فَجَعَلَ مِنْ دُونِ ذلِکَ فَتْحاً قَرِیباً که فتح خیبر شد.

[سوره الفتح (۴۸): آیه ۲۸] .... ص : ۲۱۸

هُوَ الَّذِی أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدی وَ دِینِ الْحَقِّ لِیُظْهِرَهُ عَلَی الدِّینِ کُلِّهِ وَ کَفی بِاللَّهِ شَهِیداً (۲۸)

خداوند خدایی است که فرستاد رسول خود را برای هدایت دین و حق تا اینکه ظاهر فرماید او را بر تمام ادیان کله و کفایت میکند بخداوند که شاهد باشد.

هُوَ الَّذِی أَرْسَلَ رَسُولَهُ وجود مقدس رسول اکرم را که مبعوث بر تمام جن و انس تا صفحه قیامت.

بِالْهُدی که در هدایت فروگذار نکرد چه از حیث عقاید و چه از حیث اخلاق و چه از حیث افعال و اعمال که میفرماید:

«ما من شی ء یقربکم الی الجنه و یبعدکم عن النار الا و قد امرتکم به و ما من شی ء یبعدکم من الجنه و یقربکم الی النار الّا و قد نهیتکم عنه»

وَ دِینِ الْحَقِّ که ثابت و باقی است تا روز قیامت و حقی است که باطل در او راه ندارد چنانچه در وصف قرآنش میفرماید: وَ إِنَّهُ لَکِتابٌ عَزِیزٌ لا یَأْتِیهِ- الْباطِلُ مِنْ بَیْنِ یَدَیْهِ وَ لا مِنْ خَلْفِهِ تَنْزِیلٌ مِنْ حَکِیمٍ حَمِیدٍ فصلت. آیه ۴۲» و در وصف دینش میفرماید: وَ قُلْ جاءَ الْحَقُّ وَ زَهَقَ الْباطِلُ إِنَّ الْباطِلَ کانَ زَهُوقاً اسراء آیه ۸۳ لِیُظْهِرَهُ عَلَی الدِّینِ کُلِّهِ بعضی گفتند: بالحجج و البراهین، بعضی گفتند بالقهر و الغلبه و لکن در اخبار داریم بظهور القائم و رجعه الأئمه که سرتاسر دنیا فقط دین اسلام است و ادیان باطله بکلی از بین میرود.

وَ کَفی بِاللَّهِ شَهِیداً شهادت او کافی است احتیاج بشاهد دیگری نیست بقول مثنوی:

چون شهادت داد حق کبود ملک تا شود اندر شهادت مشترک

محمد (ص) رسول خداست و کسانی که با او هستند سخت گیرانند بر کفار و رحیم و مهربان هستند بین خود برادران دینی می بینی آنها را در حال رکوع و سجود طلب میکنند فضل را از خداوند و خوشنودی را نشانه های آنها در صورت های آنها ظاهر است از آثار سجده های آنها این است مثل آنها در تورات و مثل آنها در انجیل مثل زرعی که سبز و خرم باشد و رشد کند و شاخه های آن قوی و محکم شود پس مساوی شود باقامه او که زراع غرس کنندگان را بتعجب میآورد تا اینکه موجب غیظ کفار می شوند غیظ و غضب میکنند وعده داده خداوند کسانی را که ایمان آوردند و اعمال صالحه بجا آوردند آمرزش و اجر عظیمی را.

خداوند بشارت بوجود پیغمبر و صفات و علامات او و مؤمنین باو را بتمام انبیاء سلف داده در صحف و کتب آنها ثبت فرموده و امر بایمان باو کرده چنانچه میفرماید: وَ إِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثاقَ النَّبِيِّينَ لَما آتَيْتُكُمْ مِنْ كِتابٍ وَ حِكْمَةٍ ثُمَّ جاءَكُمْ رَسُولٌ مُصَدِّقٌ لِما مَعَكُمْ لَتُؤْمِنُنَّ بِهِ وَ لَتَنْصُرُنَّهُ ... الایه آل عمران، آیه ۷۵- و ما در مجلد اول کلم الطیب بشاراتی که در توراه و انجیل و زبور بوجود مقدس او داده شده بیان کرده ایم

[سوره الفتح (۴۸): آیه ۲۹] .... ص: ۲۱۹

مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَ الَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَماءُ بَيْنَهُمْ تَراهُمْ رُكَّعاً سُجَّداً يَبْتَغُونَ فَضْلاً مِنَ اللَّهِ وَ رِضْواناً سِيماهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ ذلِكَ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْراةِ وَ مَثَلُهُمْ فِي الْإِنْجِيلِ كَزَرْعٍ أَخْرَجَ شَطْأَهُ فَآزَرَهُ فَاسْتَغْلَظَ فَاسْتَوى عَلى سُوقِهِ يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ لِيَغِيظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ مِنْهُمْ مَغْفِرَةً وَ أَجْراً عَظِيماً (۲۹)

«محمد رسول اللّه»

ذکر اسم شریف برای این است که خلط نشود وَ الَّذِينَ مَعَهُ مراد مؤمنینی که با او هستند بمعیت دینی و عملی نه معیت مکانی و بلدی، مؤمن ثابت قدم.

أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ که در مقام خود دفع شر آنها را میکنند و با آنها مقاتله میکنند و سخت میگیرند.

رُحَماءُ بَيْنَهُمْ که فرمود:

«المؤمن اخ المؤمن»

و فرمود:

«للمؤمن علی اخیه ثلاثون حقا لا براءه له الا بالاداء او العفو»

تَراهُمْ رُكَّعاً سُجَّداً باقامه صلوه فرائض و نوافل و باقسام سجود مثل سجده سهو و سجده تلاوت و سجده فراموش شده و سجده شکر و سجده تواضع.

يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ که مکرر گفته ایم که بنده استحقاق برای عبادت

ندارد فقط قابلیت می آورد پس مشمول تفضلات الهی میشود.

وَ رِضْواناً که بالاترین مقامات است: وَ رِضْوانٌ مِنَ اللَّهِ أَکْبَرُ توبه، آیه ۷۳.

سِیماهُمْ فِی وُجُوهِهِمْ مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ پینه های پیشانی ذلِکَ مَثَلُهُمْ فِی التَّوْراهِ که خداوند در الواح تورات باین نحو معرفی آنها را کرده وَ مَثَلُهُمْ فِی الْإِنْجِیلِ دو نحو قرائت شده بدون وقف که همین مثل تورات در انجیل هم هست، و وقف که مثل در انجیل جمله بعد است.

کَزَرْعٍ أَخْرَجَ شَطْأَهُ خرمی او فَآزَرَهُ رشد او فَاسْتَغْلَظَ محکمی او فَاسْتَوی عَلی سُوقِهِ قائمه او یُعْجِبُ الزُّرَّاعَ آنکه غرس و زرع کرده لِیَغِیظَ بِهِمُ الْکُفَّارَ غیظ و غضب آنها.

وَعَدَ اللَّهُ الَّذِینَ آمَنُوا وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ مِنْهُمْ مَغْفِرَهً وَ أَجْراً عَظِیماً تم بحمد اللَّه سوره الفتح و یتلوه سوره الحجرات.

ص: ۲۲۰

سوره الحجرات و هی ثمانیه عشره آیه .... ص: ۲۲۱

اشاره

حمدا للّه و شکرا لنعمائه و الصلاه علی أنبیائه و أولیائه و اللعن علی أعدائهم اعدائه اما فی فضل هذه السوره فعن ابن بابویه مسندا عن الحسین بن العلاء عن ابی عبد اللّه علیه السلام قال:

«من قرأ سوره الحجرات فی کل لیله او فی کل یوم کان من زوار محمد «ص»

: و اخبار دیگری از خواص القرآن نقل کرده اند مثل قول النبی «ص»:

(من قرأ هذه السوره اعطی من الاجر بعدد من اطاع اللّه تعالی و عدد من عصاه عشر مرات «الی قوله «ص» و فتح اللّه علی یدیه باب کل خیر»

و غیر ذلک:

[سوره الحجرات (۴۹): آیه ۱] .... ص: ۲۲۱

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِیمِ

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لا تُقَدِّمُوا بَیْنَ یَدَیِ اللَّهِ وَ رَسُولِهِ وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ سَمِیعٌ عَلِیمٌ (۱)

ای کسانی که ایمان آورده اید خود را مقدم نیندازید پیش از خدا و رسول او و بپرهیزید از مخالفت خدا محققا خداوند هم شنوا است و هم دانا.

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا خطاب بمؤمنین است زیرا آنها متابعت می کنند و امتثال میکنند فرمایشات خدا و رسول را، اما کفار و مشرکین و منافقین و لو مکلف بجمیع تکالیف هستند لکن اطاعت و امتثال نمی کنند نظیر شیطان و ملائکه که و لو شیطان هم مکلف بود بسجده آدم ولی خطاب بملائکه شد.

لا تُقَدِّمُوا بَیْنَ یَدَیِ اللَّهِ وَ رَسُولِهِ بعضی گفتند: امری را انجام ندهید قبل از فرمان خدا و رسول. بعضی گفتند: تعجیل نکنید قبل از امر خدا و رسول، بعضی گفتند: طاعت بجا نیاورید قبل از وقت آن یعنی پیش نیندازید از وقت، بعضی گفتند: در مشی بر رسول خدا مقدم نشوید. بعضی گفتند: در کلام و در افعال بر او تقدم نجوئید، بعضی گفتند: در جواب مسائل سبقت نگیرید.

اقول: در کلیه امور تـا امر الهی نیامـده و پیغمبر ابلاـغ نکرده انجام از پیش خود ندهیـد تا ترخیص یا تحریمی از خـدا و رسول نیامده.

وَ اتَّقُوا اللَّهَ بجمیع مراتب تقـوی تقـوای از عقایـد فاسـده که موجب زوال ایمـان می شود از شـرک و کفر و ضـلالت و انکـار ضروری و بـدعت در دین، و تقوای از کبـار معاصـی که اسـتحقاق عقوبت میآورد، و از مطلق معاصـی، و از صـفات خبیثه و از امور مباحه فوق احتیاج و لزوم.

إِنَّ اللَّهَ سَمِیعٌ عَلِیمٌ هم گفتار شما را می شنود و هم بافعال شما داناست.

[سوره الحجرات (۴۹): آیه ۲] .... ص: ۲۲۲

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لا تَرْفَعُوا أَصْواتَکُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِیِّ وَ لا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ کَجَهْرِ بَعْضِکُمْ لِبَعْضٍ أَنْ تَحْبَطَ أَعْمالُکُمْ وَ أَنْتُمْ لا تَشْعُرُونَ (۲)

ای کسانی که ایمان آورده ایـد بلنـد نکنیـد صـدایتان را یعنی داد نزنید فوق صدای نبی و بلند با او صـحبت نکنید مثل اینکه با یکدیگر صحبت میکنید که موجب حبط اعمال و عبادات شما میشود و حال آنکه نمیفهمید.

یـا أَیُّهَـا الَّذِینَ آمَنُوا لا تَرْفَعُوا أَصْواتَکُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِیِّ بایـد برای احترام نبی با کمال خضوع و خشوع سـبک صـحبت کرد و فریـاد سـر نـبی نزد و ظـاهر نهی تحریم است و احـترام و تواضع نسـبت بـاو واجب است چنـانچه گـذشت که فرمود وَ تُعَزِّرُوهُ وَ تُوَقِّرُوهُ فتح آیه ۹.

وَ لا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ کَجَهْرِ بَعْضِکُمْ لِبَعْضٍ او را باسم صدا نزنید بگوئید یا محمد یا احمد چنانچه یکدیگر را صدا میزنید بلکه بیا رسول اللَّه یا خیره اللَّه یا صـفی اللَّه و امثال اینها آنهم بفریاد و جهر صوت نباشد بلکه مطلقا مذموم است چنانچه در وصایای لقمان گذشت: وَ اقْصِدْ فِی مَشْیِکَ وَ اغْضُضْ مِنْ صَوْتِکَ إِنَّ أَنْکَرَ- الْأَصْواتِ لَصَوْتُ الْحَمِیرِ لقمان. آیه ۱۸.

أَنْ تَحْبَطَ أَعْمـالُکُمْ از این جمله اسـتفاده میشود که فریـاد کردن و بلنـد با پیغمبر صـحبت کردن موجب کفر می شود زیرا کفر حبط اعمال میکند.

وَ أَنْتُمْ لا تَشْعُرُونَ بسا انسان کافر می شود و خیال میکند که مؤمن است مثل بسیاری از کارهای امروزه.

[سوره الحجرات (۴۹): آیه ۳] .... ص : ۲۲۳

إِنَّ الَّذِينَ يَغُضُّونَ أَصْواتَهُمْ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ أُولئِكَ الَّذِينَ امْتَحَنَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ لِلتَّقْوى لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَ أَجْرٌ عَظِيمٌ (۳)

محققا کسانی که فرو می نشانند اصوات خود را در حضور رسول اللّه آنها کسانی هستند که خداوند آنها را امتحان فرموده قلوب آنها برای تقوی از برای آنها آمرزش است و اجر عظیمی.

إِنَّ الَّذِينَ يَغُضُّونَ أَصْواتَهُمْ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ خداوند مدح میفرماید: آن مؤمنینی که شئونات حضرت رسالت را مراعات می کنند و با صدای ریز آهسته با کمال تواضع و احترام صحبت میکنند.

أُولئِكَ الَّذِينَ امْتَحَنَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ لِلتَّقْوى امتحانات خوب داده اند و مراتب تقوی در دلهای خود پیدا کرده اند مؤمن متقی هستند.

لَهُمْ مَغْفِرَةٌ از معاصی که قبلا مرتکب شده اند وَ أَجْرٌ عَظِيمٌ اجر بسیار بزرگی برای آنهاست.

[سوره الحجرات (۴۹): آیه ۴] .... ص : ۲۲۳

إِنَّ الَّذِينَ يُنادُونَكَ مِنْ وَراءِ الْحُجُراتِ أَكْثَرُهُمْ لا يَعْقِلُونَ (۴)

بدرستی که کسانی که صدا می زنند تو را از پشت حجرات اکثر آنها عقل ندارند.

إِنَّ الَّذِينَ يُنادُونَكَ مِنْ وَراءِ الْحُجُراتِ نظر باین که بیت رسول اللّه (ص) جنب مسجد بود که الان داخل مسجد النبی است و دیوار مسجد با دیوار حجرات نبی یکی بود بعضی می آمدند در مسجد حضرت نبود بیرون تشریف نیاورده بود از داخل مسجد فریاد میزد که حضرت در حجره که تشریف دارد بشنود و میگفتند (یا محمد اخرج) و حضرت بسا مشغول کاری بود این برای حضرت ناگوار بود خداوند مذمت میفرماید: آنها را به اینکه:

أَكْثَرُهُمْ لا يَعْقِلُونَ شعور و ادراک ندارند و نمی فهمند چنانچه میفرماید:

لَهُمْ قُلُوبٌ لا يَفْقَهُونَ بِها اعراف، آیه ۱۷۸) و از امیر المؤمنین است که فرمود

(العقل ما عبد به الرحمن و اکتسب به الجنان)

و تعبیر به اکثر برای این است که بسا امر لازم است یا از روی غفلت است.

[سوره الحجرات (۴۹): آیه ۵] .... ص : ۲۲۴

وَ لَوْ أَنَّهُمْ صَبَرُوا حَتَّى تَخْرُجَ إِلَيْهِمْ لَكانَ خَيْراً لَهُمْ وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۵)

و اگر اینها صبر میکردند تا شما خود بیرون می آمدی در نزد آنها هر آینه بهتر بود برای آنها و خداوند آمرزنده مهربان است.

وَ لَوْ أَنَّهُمْ صَبَرُوا حَتَّى تَخْرُجَ إِلَيْهِمْ چون افعال رسول کلا حتی دخول و خروجش موافق حکمت و صلاح است.

لَكانَ خَيْراً لَهُمْ معنی این نیست که عدم صبر هم خوب است بلکه مثل این است بگویی: الجنه خیر من النار و الایمان خیر من الکفر.

وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ اگر صبر می کردند هم گناهان آنها آمرزیده میشد و هم مشمول رحمت میشدید

[سوره الحجرات (۴۹): آیه ۶] .... ص : ۲۲۴

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ جاءَكُمْ فاسِقٌ بِنَبَإٍ فَتَبَيَّنُوا أَنْ تُصِيبُوا قَوْماً بِجَهالَةٍ فَتُصْبِحُوا عَلى ما فَعَلْتُمْ نادِمِينَ (۶)

ای کسانی که ایمان آورده اید اگر آمد شما را فاسقی بخبر مهمی تبین کنید و تحقیق کنید تا صدق و کذبش بر شما معلوم گردد و اثر بر او بار نکنید که باعث می شود که اصابت کنید قومی را بجهالت پس صبح می کنید در حال پشیمانی بر آنچه کرده اید.

مفسرین عامه گفتند که: شان نزول آیه در مورد ولید بن عقبه بود که خبر داد رسول اللّه را که بنی خزیمه کافر شدند بعد از اسلام و این کذب محض بود، و از خبری که از حضرت مجتبی است در مجلس معاویه که: این ولید ملعون سب امیر المؤمنین را کرد حضرت در جواب او فرمایشاتی فرمود که خلاصه آن اینکه خداوند امیر المؤمنین را در ده مورد از قرآن مؤمن یاد فرمود «و تو را در دو مورد فاسق شمرده یکی در آیه شریفه: أَ فَمَنْ كانَ مُؤْمِناً كَمَنْ كانَ فاسِقاً لا يَسْتَوُونَ و یکی در: إِنْ جاءَكُمْ فاسِقٌ بِنَبَإٍ.

لکن اخبار بسیاری داریم از ائمه طاهرین که راجع بافک عایشه بوده نسبت بماریه قبطیه و ضریح پسر عم ماریه که آنها را قیصر روم فرستاده بود بر آن حضرت که شرح آن را مفصلا در سوره نور بیان کردیم مراجعه فرمائید.

و اشکال باین که پیغمبر اگر میدانست افک است چرا امر بقتل او داد با

امیر المؤمنین و اگر نمیدانست چرا تبین نکرد.

جواب اینکه: این افک و دروغ یک افکی بود که بقول امروزه می چسبید لذا در السنه افتاده بود زیرا ماریه غالبا با این جریح بود و جریح خدمت او را میکرد بعلاوه پیغمبر از هیچکدام از زوجاتش اولاد نمی آورد بعد از خدیجه حضرت خواست بر تمام معلوم شود که ضریح ممسوح است و هیچ عورت مردانه و زنانه ندارد.

اقول: مکرر گفته ایم که مورد مخصص نیست و منافی با عموم آیه نیست و حکم عام است یک مصداقش افک عایشه و یک مصداقش ولید بن مغیره (عقبه) و هزارها مصادیق دیگر.

مسأله: عامه متمسک شدند باین جمله: إِنْ جاءَکُمْ فاسِقٌ بِنَبَإٍ فَتَبَیَّنُوا باین که اگر عادل خبر داد نباید تبین کرد و خبر او حجت است لکن این جمله مفهومش این است که اگر فاسق نیامد جای تبین نیست چون خبری نیست تا تبین شود نه این که اگر عادل است تبین نکنید و مخصوصا در باب شهادت عدلین لازم است، و مخصوصا در این مورد چهار شاهد عادل لازم دارد آن هم کالمیل فی المکحله و الا حد قذف دارد.

أَنْ تُصِیبُوا قَوْماً بِجَهالَهٍ یعنی حذرا من ان تصیبوا فَتُصْبِحُوا عَلی ما فَعَلْتُمْ نادِمِینَ که دیگر سودی ندارد.

[سوره الحجرات (۴۹): آیه ۷] .... ص : ۲۲۵

وَ اعْلَمُوا أَنَّ فِیکُمْ رَسُولَ اللَّهِ لَوْ یُطِیعُکُمْ فِی کَثِیرٍ مِنَ الْأَمْرِ لَعَنِتُّمْ وَ لکِنَّ اللَّهَ حَبَّبَ إِلَیْکُمُ الْإِیمانَ وَ زَیَّنَهُ فِی قُلُوبِکُمْ وَ کَرَّهَ إِلَیْکُمُ الْکُفْرَ وَ الْفُسُوقَ وَ الْعِصْیانَ أُولئِکَ هُمُ الرَّاشِدُونَ (۷)

و بدانید اینکه در میان شما رسول خدا است اگر اطاعت شما را بکند و تقاضاهای شما را بپذیرد در بسیاری از امور هر آینه بهلاکت می افتید و لکن خداوند شما را توفیق داد بدوستی ایمان و زینت داد در دل های شما نور ایمان را، و بد و کراهیت انداخت در نظر شما کفر و فسق و عصیان را کسانی که این نحوه باشند آنها رشد پیدا کردند و ارشاد شده اند.

وَ اعْلَمُوا أَنَّ فِیکُمْ رَسُولَ اللَّهِ اشاره باین که باید متابعت او را بکنید اگر

خدا را دوست دارید: قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِی یُحْبِبْكُمُ اللَّهُ وَ یَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِیمٌ آل عمران، آیه ۲۹.

لَوْ یُطِیعُكُمْ فِی كَثِیرٍ مِنَ الْأَمْرِ لو یطیعکم بمعنی مجازی است زیرا اطاعت از ادنی است با علی بمعنی اینکه آنچه شما تقاضا می کنید عمل کند در بسیاری از تقاضاهای شما.

لَعَنِتُّمْ باعث هلاکت شما می شود زیرا شما صلاح و فساد کارها را نمی دانید چه بسیار ضررها را نفع می پندارید و نفع ها را ضرر تصور می کنید چنانچه میفرماید: عَسی أَنْ تَكْرَهُوا شَیْئاً وَ هُوَ خَیْرٌ لَكُمْ وَ عَسی أَنْ تُحِبُّوا شَیْئاً وَ هُوَ شَرٌّ لَكُمْ وَ اللَّهُ یَعْلَمُ وَ أَنْتُمْ لا تَعْلَمُونَ بقره آیه ۲۱۳. و تعبیر بکثیر برای این است که گاهی تقاضاهای شما موافق با حکمت است باید امریه از جانب حق برسد که بر وفقش عمل نماید لذا امر فرمود بحضرتش وَ شاوِرْهُمْ فِی الْأَمْرِ فَإِذا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَی اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ یُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِینَ آل عمران، آیه ۱۵۳.

وَ لكِنَّ اللَّهَ حَبَّبَ إِلَیْكُمُ الْإِیمانَ تسلیم صرف باشید وَ زَیَّنَهُ فِی قُلُوبِكُمْ نور ایمان روشن کرده و علاقه مند باو شده اید و بر جان و مال و عرض خود مقدم میدانید.

وَ كَرَّهَ إِلَیْكُمُ الْكُفْرَ وَ الْفُسُوقَ وَ الْعِصْیانَ فسق و عصیان مثل فقیر و مسکین است «اذا اجتمعا افترقا و اذا افترقا اجتمعا» و در اینجا ظاهرا فسق ترک الطاعه و عصیان فعل المعصیه است.

أُولئِكَ هُمُ الرَّاشِدُونَ رشد ایمانی و تقوایی.

[سوره الحجرات (۴۹): آیه ۸] .... ص : ۲۲۶

فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَ نِعْمَةً وَ اللَّهُ عَلِیمٌ حَكِیمٌ (۸)

این حب و کراهیت تفضلی است از خداوند و نعمتی است که بشما عنایت فرموده و خداوند میداند کی قابل این تفضل است و صلاح و مصلحت دارد و کی لیاقت ندارد، و اخبار بسیاری داریم که اصل ایمان و حقیقت ایمان مسأله حب و بغض است که سؤال میکند که، هل الحب و البغض من الایمان؟ جواب میفرماید هل الایمان الا الحب و البغض، و مضامین دیگر.

هر که و هر چه خدا دوست دارد باید دوست داشت مثل انبیاء و اوصیاء و مؤمنین و افعال حسنه و اعمال صالحه، و هر که و هر چه خداوند دشمن دارد مثل

کفار و مشرکین و ضالین و مضلین و مبدعین و ظالمین و فسق و فجور باید دشمن داشت.

فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَ نِعْمَةً بالاترین تفضلات الهی و نعم پروردگار همین است بلکه سایر تفضلات و نعم دائر مدار این است.

وَ اللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ تمام کارهای او از روی علم و عین صلاح است.

[سوره الحجرات (۴۹): آیه ۹] .... ص: ۲۲۷

وَ إِنْ طائِفَتانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُما فَإِنْ بَغَتْ إِحْداهُما عَلَى الْأُخْرى فَقاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي حَتَّى تَفِيءَ إِلى أَمْرِ اللَّهِ فَإِنْ فاءَتْ فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُما بِالْعَدْلِ وَ أَقْسِطُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ (۹)

و اگر دو دسته از مؤمنین با یکدیگر مقابله کردند پس اولا باید بین آنها را اصلاح کرد و اگر یکی از آن دو طایفه بر خلاف حق هستند و تعدی و تجاوز می کنند بر دیگری با آنکه بر خلاف حق هست مقاتله کنید تا تسلیم امر الهی شود و چون تسلیم شدند پس اصلاح کنید بین آنها بعدل و انصاف خدا دوست میدارد مقسطین را.

اخباری داریم که راجع باهل بصره باشد، اصحاب عایشه و طلحه و زبیر با اهل کوفه، اصحاب امیر المؤمنین. اولا امیر المؤمنین حجت را بر آنها تمام کرد و اشکالاتی که داشتند جواب کافی شافی داد بلکه مقاتله نکنند و بین آنها اصلاح کنند و چون اهل بصره نپذیرفتند و بغی نمودند با آنها مقاتله فرمود پس از آنکه مغلوب شدند و دست از جنگ کشیدند بعدل و قسط بآنها رفتار نمود. مکرر گفته ایم که اخبار بیان مصداق می کنند و آیه عام است.

وَ إِنْ طائِفَتانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا البته معلوم است که هر دو بر حق نیستند یکی بر حق است و ممکن است هیچکدام بر حق نباشند باید.

فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُما اصلاح آنکه هر دو را بر حق وادار نمود.

فَإِنْ بَغَتْ إِحْداهُما عَلَى الْأُخْرى که زیر بار حق نرفت باید با او مقاتله کرد تا تسلیم شود و حق را بپذیرد.

فَقاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي حَتَّى تَفِيءَ إِلى أَمْرِ اللَّهِ و چون تسلیم شدند به اینکه فرار کردند یا اسلحه را کنار گذاردند و یا طلب امان کردند.

فَإِنْ فاءَتْ فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُما بِالْعَدْلِ که حق باشد وَ أَقْسِطُوا که حق پامال نشود.

إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ قسط از لغت اضداد است بمعنی عدل می آید مثل همین آیه، و بمعنی ظلم هم می آید و تعدی چنانچه میفرماید أَمَّا الْقاسِطُونَ- فَكانُوا لِجَهَنَّمَ حَطَباً

جن آیه ۱۵.

[سوره الحجرات (۴۹): آیه ۱۰] .... ص: ۲۲۸

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ وَ اتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ (۱۰)

جز این نیست که مؤمنین برادر یکدیگر هستند پس اصلاح کنید بین برادران خود و بپرهیزید از مخالفت دستورات الهی باشد که شما مشمول رحمت شوید.

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ اخوت اقسامی دارد اخوت نسبی پدر و مادری که در طبقه دوم میراث هستند چه ابوینی باشند یا ابی تنها یا امی تنها بر حسب جعل الهی که امی ارث نصیب ام میبرند بالسویه و ابی ارث نمیبرد با وجود ابوینی و با فقد آنها للذکر مثل حظ الانثیین، و اخوت شانی و جعلی مثل اخوت رسول اللّه (ص) با امیر المؤمنین (ع)، و اخوت دینی و ایمانی که فرمود:

«المؤمن اخ المؤمن»

و اخبار بسیاری در کافی و در جامع السعادات در حقوق مؤمن بر مؤمن داریم که نقل آنها از وضع تفسیر خارج است حتی از رسول (ص) است:

«للمؤمن علی اخیه ثلاثون حقا لا برائه له الا بالاداء او العفو»

بلکه از حضرت صادق (ع) است فرمود:

سبعون حقا

فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ دو برادر دینی اگر با هم اختلافی پیدا کردند بر دیگران است که بین آنها را اصلاح دهند.

وَ اتَّقُوا اللَّهَ که بر خلاف حق حکم ندهید لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ گفتیم لعلی از خدا بمعنی باشد است که باشد مورد رحمت الهی واقع شوید.

[سوره الحجرات (۴۹): آیه ۱۱] .... ص: ۲۲۸

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لا يَسْخَرْ قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ عَسى أَنْ يَكُونُوا خَيْراً مِنْهُمْ وَ لا نِساءٌ مِنْ نِساءٍ عَسى أَنْ يَكُنَّ خَيْراً مِنْهُنَّ وَ لا تَلْمِزُوا أَنْفُسَكُمْ وَ لا تَنابَزُوا بِالْأَلْقابِ بِئْسَ الاسْمُ الْفُسُوقُ بَعْدَ الْإِيمانِ وَ مَنْ لَمْ يَتُبْ فَأُولئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ (۱۱)

ای کسانی که ایمان آورده اید مسخره و استهزا نکنید قومی قوم دیگری را و نه زنهایی زن های دیگری را بسا آن قوم بهتر باشند از آن قومی را که مسخره می کنند و آن نساء بهتر باشند از آن زنها و یکدیگر را عیب نگذارید و بلقب های بد و صفات سوء یکدیگر را نخوانید و صدا نزنید بد است اسم بد بعد از ایمان، و کسی که توبه نکند از این سخریه و عیبگویی و صفات بد پس آنها بخود ظلم کرده اند.

گفتند: صفیه زوجه حضرت رسول خدمت حضرت شکایت کرد و گریه میکرد که عایشه و حفصه بمن میگویند یهودیه بنت یهودیین، حضرت فرمود: بگو بآنها که پدر من هارون است و عم من موسی است و زوج من رسول اللّه است این آیه نازل شد و این یکی از مصادیق است مؤمن و مؤمنه را باید احترام گذاشت لاجل ایمانش جایی که خداوند در بسیاری از آیات شریفه وصف مؤمنین را میفرماید: بصفات خوب و محترم میدارد، و همچنین پیغمبر اکرم و ائمه طاهرین چه اندازه اوصاف شیعه را بیان میفرمایند: البته دیگران باید آنها را بخوبی یاد کنند و بخوبی صدا زنند بالاخص هم مسلک و هم عقیده خود را لذا میفرماید.

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لا یَسْخَرْ قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ مسخره سخریه و استهزاء است بزبان ما می گوییم کلمات زشت که موجب مضحکه دیگران شود، یا نوای او را بیاورد که تقلیدش میگویند مثل او راه رود یا مثل او صحبت کند یا مثل او رفتار نماید که بسا موجب کفر می شود و واجب قتل می شود چنانچه متوکل دستور داد که تقلید صدیقه طاهره را درآورند و او مضحکه کند که پسرش طاقت نیاورد و نوشت بعنوان گمنامی بر حضرت هادی، حضرت فرمود: واجب القتل است و لو موجب شود بکوتاهی عمر آن پسر.

عَسی أَنْ یَکُونُوا خَیْراً مِنْهُمْ وَ لا نِساءٌ مِنْ نِساءٍ عَسی أَنْ یَکُنَّ خَیْراً مِنْهُنَّ حتی دارد اگر اشخاص مبتلا را دیدید شکر کنید که شما مبتلا نشده اید لکن بنحوی که او متوجه نشود.

وَ لا تَلْمِزُوا أَنْفُسَکُمْ یعنی یکدیگر را باسماء زشت نخوانید که میفرماید:

وَيْلٌ لِكَلِّ هُمَزَةٍ لُمَزَةٍ همزه آیه ۱- عیوب و طعنه نزنید.

وَ لا تَنابَزُوا بِالْأَلْقابِ لقب های بد بیکدیگر نگذارید.

بِئْسَ الِاسْمُ الْفُسُوقُ بَعْدَ الْإِيمانِ مؤمن را باید بصفات حمیده و القاب نیک یاد کرد و محترم داشت.

وَ مَنْ لَمْ يَتُبْ فَأُولئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ هم ظلم بمؤمن کرده توهین نموده قلب مؤمن را رنجش داده و هم ظلم به نفس کرده خود را مستحق عذاب نموده هم ظلم بدین کرده که بر خلاف آن رفتار نموده.

[سوره الحجرات (۴۹): آیه ۱۲] .... ص: ۲۳۰

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيراً مِنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ وَ لا تَجَسَّسُوا وَ لا يَغْتَبْ بَعْضُكُمْ بَعْضاً أَ يُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتاً فَكَرِهْتُمُوهُ وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ رَحِيمٌ (۱۲)

ای کسانی که ایمان آورده اید گمان بد در حق یکدیگر نبرید زیرا بسیار از این گمان ها بر خلاف واقع است و افتراء و کذب است و تفتیش و تجسس از حال یکدیگر نکنید آیا دوست میدارد احدی از شما که گوشت برادر مرده خود را بخورد پس کراهیت دارید از خوردن گوشت مرده او بپرهیزید از معصیت الهی محققا خداوند هم توبه را قبول میفرماید و هم مشمول رحمت خود میکند.

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيراً مِنَ الظَّنِّ در خبر است فرمود:

«ضع امر اخیک علی احسنه، و لا تظنن باخیک ظن السوء».

إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ بر خلاف حق است بعلاوه باعث تفرقه و جدایی و ایذاء میشود، و لکن امروز بمجرد احتمال ضعیف اثر بار میکنند.

وَ لا تَجَسَّسُوا خداوند با اینکه از حال همه با خبر است ستار العیوب است و تفتیش حرام بزرگی است چه کنم و چه بگویم.

وَ لا يَغْتَبْ بَعْضُكُمْ بَعْضاً که فرمود:

«الغیبه اشد من الزنا»

که صد تازیانه یا رجم یا قتل دارد بعلاوه از معصیت حق الناس هم هست. و از معنی غیبت پرسیدند فرمود: ذکرک اخاک بما یکرهه، و اشد از غیبت تهمت است، و اشد از تهمت در حضور طرف گفتن است.

أَ يُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتاً ذکر عیوب بمنزله اکل لحم است و

در غیاب بمنزله میت است.

فَکَرِهْتُمُوهُ حتی حیوانات گوشت مرده همجنس خود را نمیخورند.

وَ اتَّقُوا اللَّهَ بمراتب تقوی إِنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ رَحِیمٌ بسا خداوند او را آمرزیده باشد و او توبه کرده باشد و مشمول رحمت و تفضلات خدا شده باشد خداوند قبول توبه میکند.

[سوره الحجرات (۴۹): آیه ۱۳] .... ص: ۲۳۱

یا أَیُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْناکُمْ مِنْ ذَکَرٍ وَ أُنْثی وَ جَعَلْناکُمْ شُعُوباً وَ قَبائِلَ لِتَعارَفُوا إِنَّ أَکْرَمَکُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقاکُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِیمٌ خَبِیرٌ (۱۳)

ای گروه ناس محققا ما شما را خلق کردیم از مرد و زن و قرار دادیم و جعل فرمودیم شعبه بشعبه و قبیله به قبیله برای اینکه یکدیگر را بشناسید بدرستی که گرامی ترین شما در نزد خداوند با تقوی ترین شما است محققا خداوند هم میداند و هم خبر دارد.

یا أَیُّهَا النَّاسُ خطاب بجمیع افراد بشر است سرتاسر عالم إِنَّا خَلَقْناکُمْ مِنْ ذَکَرٍ وَ أُنْثی آدم و حوا هیچگونه فخر و مباهات بر یکدیگر ندارید نه بدولت که من ثروتمند هستم و دیگری فقیر و نه بریاست، و نه بآباء و اجداد و نه به صحت و سایر اموری که بر یکدیگر فخر و مباهات می کنند: گفتند از حضرت عیسی پرسیدند که کدام قبیله و عشیره افضل هستند؟- حضرت عیسی یک قبضه خاک در یک دست گرفت و یک قبضه در دست دیگر و فرمود: کدامیک این دو خاک افضل از دیگر است؟- گفتند: هر دو خاک هستند متساوی فرمود ایشان هم از خاک خلق شده تمام متساوی هستند.

الناس من جهه التمثال اکفاء ابوهم آدم و الام حوّاء

بعینه مثل انسان مثل حیوانات است که این گربه بر آن فخر کند که پدر من گربه سیاهه بوده و مادر من گربه زرده بوده، یا من استخوان خورده ام یا گوشت یا از این حوض آب خورده ام، یا در خانه فلان ثروتمند متولد شده ام، یا از فلان بام جستن کرده ام و هکذا.

وَ جَعَلْناکُمْ شُعُوباً وَ قَبائِلَ لِتَعارَفُوا اینکه شما را شعبه شعبه و قبیله قبیله جعل نمودیم برای این است که یکدیگر را بشناسید. چون انسان مدنی بالطبع

است احتیاج به همنوع خود دارد در باب معاملات و سایر حوائج باید یکدیگر را بشناسد میزان شرافت ایمان است و اعمال صالحه و تقوی هر چه ایمان قوی تر باشد و اعمال صالحه بهتر باشد و درجات تقوی زیادتر باشد شرافتش بیشتر است.

إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقاكُمْ اگر شرافت بدولت و عزت و ریاست باشد نمرود و شداد و فرعون اشرف ناس بودند.

إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ باحوالكم خَبِيرٌ باعمالكم.

[سوره الحجرات (۴۹): آیه ۱۴] .... ص: ۲۳۲

قالَتِ الْأَعْرابُ آمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا وَ لكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنا وَ لَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمانُ فِي قُلُوبِكُمْ وَ إِنْ تُطِيعُوا اللَّهَ وَ رَسُولَهُ لا يَلِتْكُمْ مِنْ أَعْمالِكُمْ شَيْئاً إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۱۴)

گفتند اعراب که ما ایمان آوردیم بفرما ایمان نیاورده اید و لکن بگوئید اسلام آورده ایم و هنوز ایمان در قلوب شما داخل نشده و اگر اطاعت کنید خدا و رسول خدا را فرو گزار نمی شود از شما از اعمال شما چیزی محققا خداوند غفور و رحیم است.

قالَتِ الْأَعْرابُ آمَنَّا در ایمان شرایطی و اجزایی لازم است:

۱- یقین، شک و ظن کافی نیست.

۲- اقرار لسانا و قلبا که کفر جحودی نباشد که میفرماید: وَ جَحَدُوا بِها وَ اسْتَيْقَنَتْها أَنْفُسُهُمْ نمل آیه ۲۴.

۳- اعتقاد بمعنی عقد قلب یعنی دلبستگی و در بند بودن که بر هر چیزی مقدم دارد و لو جان و مال و عرض از بین برود.

۴- تسلیم که آنچه فرموده اند تسلیم باشد انکار ضروری دین نکند و بدعت در دین نگذارد و بمقدمات دینی بی اعتنایی و بی احترامی نکند و چون هنوز این اعراب باین مرتبه نرسیده بودند فرمود:

قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا تعبیر بلم بمعنی اینکه هنوز باین درجه نائل نشده اید.

وَ لكِنْ قُولُوا أَسْلَمْنا در فرق بین ایمان و اسلام پنج فرق گذارده اند:

۱- اسلام مجرد اقرار لسانی است بدون ایمان قلبی مثل اسلام منافقین که مادامی که کشف نفاق آنها نشده احکام اسلامیه ظاهریه بر آنها بار است ولی در

آخرت فی الدرک الاسفل من النار هستند.

۲- اقرار لسانی و ایمان قلبی لکن هنوز رسوخ در قلب نکرده و اگر تا موقع وفات باقی باشد در زمره اهل نجات هستند و ظاهرا همینها مراد باشند در این آیه که میفرماید: وَ لَمَّا یَدْخُلِ الْإِیمانُ فِی قُلُوبِکُمْ یعنی رسوخ نکرده در قلب هنوز.

۳- اسلام با رسوخ در قلب لکن ملکه نشده اسم آن را ایمان عاریتی میگذارند و در معرض زوال است و ایمان ملکه شده و دیگر قابل زوال نیست.

۴- اسلام ملکه شده لکن آلوده بمعاصی شده و ایمان مقرون باعمال صالحه و تقوی است.

۵- اسلام اخص از ایمان است که بمعنی تسلیم است نسبت بجمیع واردات و بلیات و مشکلات.

وَ إِنْ تُطِیعُوا اللَّهَ وَ رَسُولَهُ لا یَلِتْکُمْ مِنْ أَعْمالِکُمْ شَیْئاً که اگر ایمان قلبی و لو ضعیف باشد عبادات و اطاعات شما مقبول و پذیرفته است چون شرط صحت کلیه عبادات ایمان است و لو ضعیف باشد.

إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِیمٌ هم گناهان شما را می آمرزد و میبخشد و هم عبادات شما را ثواب و اجر میدهد.

[سوره الحجرات (۴۹): آیه ۱۵] .... ص: ۲۳۳

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِینَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ ثُمَّ لَمْ یَرْتابُوا وَ جاهَدُوا بِأَمْوالِهِمْ وَ أَنْفُسِهِمْ فِی سَبِیلِ اللَّهِ أُولئِکَ هُمُ الصَّادِقُونَ (۱۵)

جز این نیست که مؤمنون بحقیقت ایمان کسانی هستند که ایمان بخدا و رسول او دارند و پس از این شک و ریبی بر آنها نمی آید و مجاهده می کنند باموال خود و نفوس خود در راه الهی این ها آنهایی هستند که در دعوی ایمان راستگو هستند.

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ همان درجه چهارم که اعلا مراتب ایمان است الَّذِینَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ ایمان باللّه و توحید بجمیع مراتبه ذاتا صفتا فعلا عباده نظرا و بجمیع صفات کمالیه و جمالیه و جلالیه و ایمان برسول بجمیع شئونات رسالت

و خاتمیت و افضلیت و بقرآن او و تصدیق جمیع فرمایشات او.

ثُمَّ لَمْ یَرْتابُوا که ملکه شده و رسوخ در قلب کرده و نور ایمان قلب آنها را روشن کرده.

وَ جاهَدُوا بِأَمْوالِهِمْ وَ أَنْفُسِهِمْ چه جهاد با کفار و چه جهاد با نفس و لو آنها را قطعه قطعه کنند.

فِی سَبِیلِ اللَّهِ نه زحمت و مشقت عبادت آنها را باز دارد و نه شیطان و هوای نفس آنها را فریب میدهد.

أُولئِکَ هُمُ الصَّادِقُونَ که اعلا مراتب آن در وجود مبارک امیر المؤمنین و ائمه طاهرین ثم الامثل فالامثل بوده.

[سوره الحجرات (۴۹): آیه ۱۶] .... ص: ۲۳۴

قُلْ أَ تُعَلِّمُونَ اللَّهَ بِدِینِکُمْ وَ اللَّهُ یَعْلَمُ ما فِی السَّماواتِ وَ ما فِی الْأَرْضِ وَ اللَّهُ بِکُلِّ شَیْ ءٍ عَلِیمٌ (۱۶)

بفرما آیا شما دین خود را تعلیم خدا می کنید و حال آنکه خدا میداند آنچه در آسمانها و زمین است و خداوند بهر چیزی داناست علم او عین ذات است و تعبیر بما فی السموات و الارض و بکل شی ء از ضیق عبارت است چون جمیع ما فی السموات و الارض و جمیع اشیاء محدود است و علم الهی حد ندارد مثل علم ذات بذات که در خور امکان نیست که ممکن بتواند پی بذات ببرد حتی رسول اکرم که بگوید:

«ما عرفناک حق معرفتک»

قُلْ أَ تُعَلِّمُونَ اللَّهَ بِدِینِکُمْ خدا ما فی الضمیر هر کس را ازلا و ابدا میدانست.

وَ اللَّهُ یَعْلَمُ ما فِی السَّماواتِ وَ ما فِی الْأَرْضِ وَ اللَّهُ بِکُلِّ شَیْ ءٍ عَلِیمٌ تفسیرش واضح است.

[سوره الحجرات (۴۹): آیه ۱۷] .... ص: ۲۳۴

یَمُنُّونَ عَلَیْکَ أَنْ أَسْلَمُوا قُلْ لا تَمُنُّوا عَلَیَّ إِسْلامَکُمْ بَلِ اللَّهُ یَمُنُّ عَلَیْکُمْ أَنْ هَداکُمْ لِلْإِیمانِ إِنْ کُنْتُمْ صادِقِینَ (۱۷)

منت میگذارند بر شما که ما ایمان آوردیم بفرما بآنها که منت بر من ندارید که ایمان آورده اید خدا بر شما منت گذارده که شما را هدایت فرموده و توفیق داده که بشرف ایمان مشرف شده اید اگر راست می گویید و واقعا ایمان آورده اید.

يَمُنُّونَ عَلَيْكَ أَنْ أَسْلَمُوا مثل اشخاصی که اگر موفق بعبادتی شدند خود را طلبکار میدانند که ما فلان عمل را بجا آوردیم.

قُلْ لا تَمُنُّوا عَلَيَّ إِسْلامَكُمْ بلکه باید کمال امتنان را داشته باشید که خداوند شما را از تیه ضلالت و کفر و شرک نجات داد و سوق داد براه رستگاری و سعادت.

بَلِ اللَّهُ يَمُنُّ عَلَيْكُمْ أَنْ هَداكُمْ لِلْإِيمانِ إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ پیغمبر فرستاد بر شما، قرآن نازل فرمود، راه نجات و سعادت را بشما نشان داد، عقل و شعور عنایت فرمود، توفیق مرحمت نمود، شما را تأیید کرد نصرت داد با هزارها نعمت های دیگر اگر در این دعوی اسلام و ایمان راست می گویید.

[سوره الحجرات (۴۹): آیه ۱۸] .... ص: ۲۳۵

إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ غَيْبَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ اللَّهُ بَصِيرٌ بِما تَعْمَلُونَ (۱۸)

محققا خداوند میداند آنچه بر شما غیب است چه در آسمانها و چه در زمین و خداوند بینا است بآنچه عمل می کنید. در مسأله علم غیب مکرر در این تفسیر متعرض شده ایم که آنچه بر تمام موجودات امکانی چه انبیاء و ائمه و ملائکه غیب است بر خدا غیب نیست مثل علم ذات بذات، و آنچه بر جنّ و انس غیب است از ما کان و ما یکون بر مثل پیغمبر اکرم و اوصیاء او غیب نیست که دارای علم ما کان و ما یکون الی انقضاء خلق هستند که در لوح محفوظ ثبت شده، اما در لوح محو و اثبات مختص بخدا است، و آنچه بر کفار و مشرکین و اهل ضلالت مستور است مثل ظهور حضرت بقیه اللَّه و دوره رجعت و خصوصیات معاد بر مؤمنین غیب نیست لذا میفرماید:

إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ غَيْبَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ از عالم مجردات، و عالم ارواح، و عالم انوار و ملائکه و جن و انس و غیر اینها خدا میداند.

وَ اللَّهُ بَصِيرٌ بِما تَعْمَلُونَ حتی از خطورات قلبی شما و خیالات فاسده و مقاصد باطله با خبر و بینا است.

تم بحمد اللَّه تفسیر سوره الحجرات و یتلوها بتوفیقه سوره ق و بقیه السور.

و الحمد للَّه اولا و آخرا، و الصلاه علی نبیه و آله آل اللَّه و اللعن علی اعدائهم اعداء اللَّه.

سوره ق .... ص : ۲۳۶

[سوره ق (۵۰): آیه ۱] .... ص : ۲۳۶

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

ق وَ الْقُرْآنِ الْمَجِيدِ (۱)

اما الکلام فی فضل هذه السوره: از خواص القرآن اخبار زیادی نقل می کنند از حضرت رسول (ص) و حضرت صادق (ع) و ابن عباس، و ما از نقل آنها خودداری می کنیم چون سند ندارد و اعتباری نزد ما ندارد فقط اکتفاء می کنیم بحدیثی که از ابن بابویه مسندا از ابی حمزه ثمالی از حضرت باقر (ع) روایت نموده که فرمود:

«من ادمن فی فرائضه و نوافله سوره ق وسع اللَّه رزقه و اعطاه اللَّه کتابه بیمینه و حاسبه حسابا یسیرا».

اقول نظر باین که امروز مرسوم نیست از احدی که این سوره ها را در نماز بخوانند و نوعا اکتفاء میکنند بسوره قدر و توحید و امثال آنها از سور قصار می گوئیم کافی است در فضیلت آن مثوباتی که بر تلاوت قرآن هست و آیات شریفه آن.

(ق) مکرر گفته شده که حروف مقطعه قرآن رموزی است لا یعلمها الا اللَّه و الراسخون فی العلم و اخباری که نقل می کنند از جبل قاف که محیط بدنیا است از زمرد اخضر و خضرویت آسمان از اوست و ملکی است در آن نامش ترجائیل و وراء آن جبل هفتاد هزار عالم است اکثر از عدد جن و انس و تمام لعن می کنند فلان فلان را، و امیر المؤمنین با جمعی از اصحابش رفتند بکوه ق و با آن ملک مکالماتی داشتند چون از فهم ما بیرون است و با اکتشافات امروزه سازش ندارد لذا می گوییم محتاج بتأویل است و از فهم ما دور است.

وَ الْقُرْآنِ الْمَجِيدِ و او قسم است که خداوند قسم یاد می کند باین قرآن و مجیدش گفتند بواسطه عظمت و بزرگی قرآن که احد ثقلین است و هدایت کننده بقویم ترین راه ها. و اوصاف قرآن و اهمیت او بسیار است چه در قرآن بیان شده و چه در اخبار ذکر فرموده اند.

[سوره ق (۵۰): آیه ۲] .... ص: ۲۳۷

بَلْ عَجِبُوا أَنْ جاءَهُمْ مُنْذِرٌ مِنْهُمْ فَقالَ الْكافِرُونَ هذا شَيْ ءٌ عَجِيبٌ (۲)

بلکه تعجب میکنند اینکه آمد آنها را انذار کننده از خود آنها پس گفتند کفار این امر عجیبی است.

اولا جواب قسم در آیه قبل که فرمود ق و القرآن المجید محذوف است، و ممکن است این باشد که محمد (ص) رسول اللَّه است بدلالت این آیه شریفه نظر به اینکه تعجب میکنند که بشر رسول باشد زیرا آن هم مثل سایر افراد بشر است باید رسول ملک باشد چنانچه در بسیاری از آیات باین مطلب اشاره فرمود و ممکن است جواب قسم بعث یوم القیامه باشد بدلالت آیه بعد که اشاره می شود.

بَلْ عَجِبُوا أَنْ جاءَهُمْ مُنْذِرٌ مِنْهُمْ و ما در بحث نبوت در مجلد اول کلم- الطیب و در خلال این آیات در سور قرآنیه بیان کرده ایم که البته باید رسول از جنس بشر باشد غایه الامر بشری که دارای شرایط رسالت و نبوت باشد و بشر با بشر دیگری بسیار تفاوت دارد، یک بشر از ملائکه بالاتر می رود که مأمور میشوند بسجده باو و یک بشر از حیوانات پست تر می شود: أُولئِکَ کَالْأَنْعامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ اعراف، آیه ۱۷۸.

آدمی زاده طرفه معجونی است که از فرشته سرشته و از حیوان

گر کند میل این شود به از این ور کند میل آن شود پس از آن

از امیر المؤمنین (ع) است:

«من غلب عقله علی شهوته فهو افضل من- الملائکه و من غلب شهوته علی عقله فهو أخس من البهائم».

الانسان مرکب من الروح و البدن و السر و العلن و الظهر و البطن و انذار رسول خبر از بعث در قیامت و عذاب جهنم است.

فَقالَ الْكافِرُونَ هذا شَيْ ءٌ عَجِيبٌ البته مراد کفاری هستند که معتقد بهیچ پیغمبری نیستند و منکر بعث هستند مثل اکثر ممالک امروزه.

[سوره ق (۵۰): آیه ۳] .... ص: ۲۳۷

أَ إِذا مِتْنا وَ كُنَّا تُراباً ذلِکَ رَجْعٌ بَعِيدٌ (۳)

آیا زمانی که مردیم ما و بودیم خاک این است برگشتن دوری. این کفار

تعجب میکردند چگونه میشود خاک بر گردد انسان شود مگر آدم یک خاک و طینی بیش نبود چگونه آدم شد و همچنین حواء و مگر بسیاری از این حیوانات از خاک تولید نمی شوند، مگر اولاد آدم یک نطفه بیشتر بوده علقه شده، سپس مضغه سپس لحم و استخوان سپس انسان شده مگر این گیاه ها یک دانه و یک هسته بیشتر بوده یک شجره عظیمه شده، مگر آب بواسطه حرارت جزء هوی نشده مگر بخار ابر و باران نشده؟ آنکه قدرت بر این امور دارد قدرت دارد بر اینکه خاک و استخوان پوسیده رمیم را هم انسان کند که تعجب میکنید و می گویید:

أَ إِذا مِتْنا وَ كُنَّا تُراباً ذلِكَ رَجْعٌ بَعِيدٌ

[سوره ق (۵۰): آیه ۴] .... ص: ۲۳۸

قَدْ عَلِمْنا ما تَنْقُصُ الْأَرْضُ مِنْهُمْ وَ عِنْدَنا كِتابٌ حَفِيظٌ (۴)

محققا ما میدانیم چه اندازه زمین کم میکند از اینها و نزد ما است کتاب محفوظ.

قَدْ عَلِمْنا ما تَنْقُصُ الْأَرْضُ مِنْهُمْ چه اندازه روی زمین بودند و نیست شدند زمین گوشت و پوست آنها را خورد و درهم شکست: إِنَّكَ مَيِّتٌ وَ إِنَّهُمْ مَيِّتُونَ ثُمَّ إِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيامَهِ عِنْدَ رَبِّكُمْ تَخْتَصِمُونَ زمر آیه ۳۱ و ۳۲ انسان اگر یک نظر سطحی بخود کند می بیند که در شبانه روز این اغذیه و اشربه که تناول می کند قبل از تناول بچه صورت هایی هستند پس از تناول بچه صورتهایی تبدیل میشوند گوشت و پوست بلغم صفراء سوداء خون نطفه و غیر اینها در می آیند و مازادش کثافات دفع می شود، و بالجمله ماده معدوم نمی شود بلکه تغییرات در الوان و اشکال و صفات و صورت نوعیه است پس قول حکما محل ندارد که بگویند:

اعاده المعدوم مما امتنعا و بعضهم فیها الضروره ادعی

مربوط بمسأله معاد نیست: وَ عِنْدَنا كِتابٌ حَفِيظٌ ممکن است مراد لوح محفوظ باشد که آنچه واقع شده و میشود در آن ثبت است. و ممکن است نامه عمل باشد که آنچه انسان عمل می کند در او نوشته شده.

[سوره ق (۵۰): آیه ۵] .... ص: ۳۲۹

بَلْ كَذَّبُوا بِالْحَقِّ لَمَّا جاءَهُمْ فَهُمْ فِي أَمْرٍ مَرِيجٍ (۵)

بلکه این کفار حق را تکذیب کردند چون که آمد آنها را پس آنها در کار

مضطرب و متحیر هستند.

بَلْ كَذَّبُوا بِالْحَقِّ ممکن است مراد از حق قرآن باشد که گاهی گفتند سحر است و گاهی گفتند آموخته از دیگران است- گاهی گفتند مفتری است، گاهی گفتند رجز است، و ممکن است حق رسول باشد که گاهی گفتند مجنون است، گاهی گفتند ساحر است، گاهی گفتند شاعر است.

لَمَّا جاءَهُمْ چون آمد آنها را رسول یا قرآن فَهُمْ فِی أَمْرٍ در امر حق که رسول باشد یا قرآن مریج مختلط هستند متحیر و مضطرب نمیدانند چه بگویند و نمیخواهند قبول کنند و بپذیرند.

[سوره ق (۵۰): آیه ۶] .... ص: ۲۳۹

أَ فَلَمْ یَنْظُرُوا إِلَی السَّماءِ فَوْقَهُمْ کَیْفَ بَنَیْناها وَ زَیَّنَّاها وَ ما لَها مِنْ فُرُوجٍ (۶)

آیا پس از این نظر نمیکنند بطرف آسمان بالای سر آنها چگونه بنا نمودیم آن را و زینت دادیم او را و نیست از برای آن فرجه.

أَ فَلَمْ یَنْظُرُوا إِلَی السَّماءِ فَوْقَهُمْ چون انسان در هر نقطه از زمین باشد آسمان بالای سر اوست و نگاه ببالا کنید می بینید که چه قدرت نمایی که بدون اینکه بجایی وصل شده باشد یا بر جایی اعتماد کرده باشد که میفرماید: خَلَقَ السَّماواتِ بِغَیْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَها لقمان آیه ۹، و سر اینکه در اینجا مفرد بیان فرموده برای این است که آنچه دیده می شود همان آسمان اول است و بقیه آسمانها مشاهد انسان نیست.

کَیْفَ بَنَیْناها باین عظمت و استقامت و استحکام وَ زَیَّنَّاها باین ستاره ها و خورشید و ماه و از این جمله استفاده می شود که تمام این کواکب از ثوابت و سیارات در آسمان اول هستند با این همه بعدی که از یکدیگر دارند، چنانچه در جای دیگر میفرماید: فَقَضاهُنَّ سَبْعَ سَماواتٍ فِی یَوْمَیْنِ وَ أَوْحی فِی کُلِّ سَماءٍ أَمْرَها وَ زَیَّنَّا السَّماءَ الدُّنْیا بِمَصابِیحَ فصلت آیه- ۱۱ که صریح است در این دعوی و شرحش گذشت.

وَ ما لَها مِنْ فُرُوجٍ هیچگونه شکافی و رخنه ای و انفصالی در او نیست محیط بجمیع کرات سفلیه است.

[سوره ق (۵۰): آیه ۷] .... ص : ۲۴۰

وَ الْأَرْضَ مَدَدْناها وَ أَلْقَيْنا فِيها رَواسِيَ وَ أَنْبَتْنا فِيها مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ (۷)

و زمین را کش دادیم او را و القاء کردیم بر روی او کوه ها و جبال و رویانیدیم در زمین از هر زوجی با بهجت و خوش نمایی.

وَ الْأَرْضَ مَدَدْناها کره زمین ابتدا در میان کره آب بود بواسطه تموج دریاها آمد روی آب و اول نقطه ای که از آب خارج شد زمین کعبه بود و مکه معظمه که میفرماید: إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبارَكاً آل عمران، آیه ۹۰ بعد از آن بتدریج از آب یک ربع کره زمین خارج شد و سه ربع آن در آب است که ربع مسکونش نامند و لذا مکه را ام القری نامیدند و باین مناسبت پیغمبر را امی نام نهادند نه بمعنی بی سواد که مفسرین گفتند.

وَ أَلْقَيْنا فِيها رَواسِيَ این کوه ها و جبال بمنزله لنگر کشتی است که زمین متزلزل نشود و لذا در علامات قیامت موقعی که کوه ها از هم پاشیده می شود زمین متزلزل میشود که میفرماید: وَ إِذَا الْجِبالُ نُسِفَتْ مرسلات آیه ۱۰، و میفرماید: إِذا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زِلْزالَها زلزال آیه ۱.

وَ أَنْبَتْنا فِيها مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ زوج در اینجا گفتند بمعنی صنف است یعنی از هر صنفی از اصناف نباتات رویانیدیم در زمین با بهجت مثل گل ها و ریاحین و شکوفه ها و اوراق سبز و خضرویات که منظره آنها بهجت می آورد و موجب مسرت میشود و کیف و لذت دارد.

[سوره ق (۵۰): آیه ۸] .... ص : ۲۴۰

تَبْصِرَةً وَ ذِكْرى لِكُلِّ عَبْدٍ مُنِيبٍ (۸)

بینایی و یادآوری است برای بندگانی که بازگشت بخدا کنند. این خلقت آسمان و تزین بکواکب و امتداد زمین و نصب جبال و انبات خضرویات تمام دلیل و برهان و آیت حق است لکن اهل غفلت و هوی و هوس بنظر سطحی بآنها نظر می کنند بلکه موجب غفلت آنها می شود، و اما اهل حق بنظر عمقی نظر می کنند و هر یک را دلیل بر قدرت و علم و حکمت حق میگیرند چنانچه گفت:

برگ درختان سبز در نظر هوشیار هر ورقش دفتری است معرفت کردگار

تَبْصِرَةً بینایی قلب است و روشنایی دل نه مثل کسانی که: وَ لَهُمْ أَعْيُنٌ لا يُبْصِرُونَ بِها اعراف آیه ۱۷۸.

وَ ذِكْرى توجه بحق و تذکر نعم و شکر و انابه و رجوع الی اللَّه لِكُلِّ عَبْدٍ مُنِيبٍ

[سوره ق (۵۰): آیه ۹] .... ص: ۲۴۱

وَ نَزَّلْنا مِنَ السَّماءِ ماءً مُبارَكاً فَأَنْبَتْنا بِهِ جَنَّاتٍ وَ حَبَّ الْحَصِيدِ (۹)

و نازل فرمودیم از طرف بالا آب با برکت را و رویانیدیم بآن باغهایی و دانه هایی حصاد میشود.

وَ نَزَّلْنا مِنَ السَّماءِ باران های نافع بتوسط ابرها که از دریاها بخاراتی متصاعد می شود و بصورت ابرها در می آید و بتوسط بادها در نقاط زمین می بارد از طرف بالا.

ماءً مُبارَكاً برکات باران بسیار است اولا تلطیف هوا می کند و میکروب ها را رفع میکند، و ثانیا از مطهرات است که فرمود:

ما اصابه المطر فقد طهر

و ثالثا رودخانه ها و نهرها و چشمه ها و چاه ها پر از آب می شود. و رابعا گیاه ها از زمین روئیده می شود و سایر برکات باران، حتی گفتند: در دهان ماهی مروارید می شود.

فَأَنْبَتْنا بِهِ جَنَّاتٍ باغستانها سبز و خرم می شود گل ها تر و تازه میگردد و زمین از اوراث و کثافتها پاک میشود و فرح می آورد.

وَ حَبَّ الْحَصِيدِ مثل گندم و جو و نخود و عدس و ماش و برنج و لوبیا و سایر حبوبات و خضرویات.

[سوره ق (۵۰): آیه ۱۰] .... ص: ۲۴۱

وَ النَّخْلَ باسِقاتٍ لَها طَلْعٌ نَضِيدٌ (۱۰)

و میرویانیم نخل های خرما بسیار طولانی و مرتفع و از برای آنها است طلع شکوفه ای که نضید است یعنی هنوز از کم و پوست بیرون نیامده.

وَ النَّخْلَ باسِقاتٍ فوائد رطب و خرما بسیار است مثل انگور و در مناطق حاره نخلستان های زیادی است که از برکات آنها بسیاری از حوائج انسان را کفایت میکند.

لَها طَلْعٌ طلع شکوفه است که در وسط آن دانه ایست سر بسته که معنای نضید است و از آن دانه رطب و خرما بیرون میآید.

[سوره ق (۵۰): آیه ۱۱] .... ص: ۲۴۲

رِزْقاً لِلْعِبادِ وَ أَحْيَيْنا بِهِ بَلْدَةً مَيْتاً كَذلِكَ الْخُرُوجُ (۱۱)

این نخل خرما برای رزق بندگان است که از قامت او تا هسته او استفاده کنند و بهره برداری کنند، و زنده کردیم باین باران زمین مرده را و همین نحو است خروج در قیامت که پس از مردن روئیده میشوند.

مسأله علمیه: حکما گفتند. اعاده معدوم محال است زیرا میگویند انفکاک معلول از علت محال است و لذا عالم را قدیم میدانند زیرا تا علت باقی است معلول هم باقی است و این کلام مفاسد زیادی دارد زیرا موجب سلب اختیار و قدرت و علم از خدا می شود زیرا علت نه اختیار دارد و نه علم و نه قدرت.

و ما می گوییم: این کلام در علت ذاتیه تمام است لکن اطلاق علت بر خداوند غلط است خداوند فاعل بالاختیار است ان شاء فعل و ان شاء لم یفعل، و تمام از روی علم و حکمت و صلاح است، و عالم حادث است اطلاق موجود خالق بر او میشود بعلاوه و بناء بر قول آنها باید هیچگونه تغییری در عالم پیدا نشود و این خلاف حس و و جدان است و خود آنها هم در حیص و بیص افتاده و در ربط حادث بقدیم دست پاهایی می زنند.

رِزْقاً لِلْعِبادِ ممکن است اشاره بنخل باشد چنانچه در ترجمه بیان شد، ممکن است بلکه بعید نیست که اشاره بمذکورات قبل باشد از نزول باران و انبات اشجار و حبوب و احیاء ارض بعد موتها و سایر مذکورات بقرینه.

وَ أَحْيَيْنا بِهِ بَلْدَةً مَيْتاً که زمین مرده زنده میشود.

كَذلِكَ الْخُرُوجُ انسان مرده هم زنده میشود بلکه امر انسان اسهل است نه بدنش فانی شده فقط تبدیل بخاک شده و نه روحش فقط تعلق بقالب مثالی پیدا کرده، و آنکه قدرت دارد بدن را خاک کند قدرت دارد خاک را بدن کند، و آن که تعلق روح را از این بدن قطع می کند و تعلق بقالب مثالی دهد میتواند تعلق از او را قطع کند و بهمین بدن تعلق دهد جل الخالق.

[سوره ق (۵۰): آیات ۱۲ تا ۱۴] .... ص : ۲۴۳

كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَ أَصْحابُ الرَّسِّ وَ ثَمُودُ (۱۲) وَ عادٌ وَ فِرْعَوْنُ وَ إِخْوانُ لُوطٍ (۱۳) وَ أَصْحابُ الْأَيْكَهِ وَ قَوْمُ تُبَّعٍ كُلٌّ كَذَّبَ الرُّسُلَ فَحَقَّ وَعِيدِ (۱۴)

تکذیب کردند پیش از این کفار و مشرکین قوم نوح، و اصحاب رس، و ثمود امت صالح، و عاد امت هود، و فرعون، و قوم لوط، و اصحاب الایکه قوم شعیب، و قوم تبع و تمام اینها تکذیب کردند پیغمبران را پس ثابت و محقق شد وعیدهای ما که هلاک شدند بانحاء مختلف.

كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قبل از قوم شما از مشرکین و کفار امم ماضیه قَوْمُ نُوحٍ که تمام غرق شدند و فقط اصحاب سفینه که حدود هفتاد نفر بودند نجات پیدا کردند که حضرت نوح را آدم ثانی خواندند که تمام افراد بشر از نسل او باقی مانده.

وَ أَصْحابُ الرَّسِّ گفتند: رس اسم چاهی است و اصحاب رس بقیه قوم ثمود که قوم صالح بودند پس از صالح قبل از ابراهیم که اینها پیغمبر خود را کشتند و در آن چاه انداختند و آن قدر سنک بر او زدند تا آن چاه مملو از حجاره شده و خداوند آنها را هلاک کرد.

وَ ثَمُودُ قوم صالح که ناقه صالح را پی کردند و فصیل آن را کشتند و بصیحه و صاعقه و رجفه هلاک شدند.

و عاد قوم هود که بباد صرصر تمام هلاک شدند.

وَ فِرْعَوْنُ و اتباعش که در رود نیل غرق شدند.

وَ إِخْوانُ لُوطٍ تعبیر باخوان اخوت نسبی داشتند که بامطار حجاره و خسف که شهرهای آنها سرنگون شد.

وَ أَصْحابُ الْأَيْكَهِ که قوم شعیب باشند و اصحاب مدین که بصاعقه هلاک شد.

وَ قَوْمُ تُبَّعٍ تعبیر بتبع برای کثرت اتباع آنها بود و اینها سلاطینی بودند که گفتند: فقط تبع وسط مؤمن صالح بود بلکه بعضی گفتند: نبی بود که ذی القرنین نام نهادند که دو قرن سلطنت داشت، و حضرت خضر و الیاس نزد او

بودند، و بقیه آنها چه قبل از ذی القرنین تبع اول و چه بعد از آن تکذیب انبیاء خود کردند و بعذاب الهی هلاک شدند.

كُلٌّ كَذَّبَ الرُّسُلَ تمام اینها تکذیب پیغمبران سلف کردند.

فَحَقَّ وَعِيدِ تو عیدهایی که انبیاء برای کفار خبر دادند از عذاب های مهلکه بر آنها ثابت و محقق شد این کفار و مشرکین بترسند که اینها عزیزتر از آنها نیستند و قوت و قدرت اینها بیشتر از آنها نیست، و سنت الهی هم تغییر پذیر نیست.

[سوره ق (۵۰): آیه ۱۵] .... ص : ۲۴۴

أَ فَعَيِينا بِالْخَلْقِ الْأَوَّلِ بَلْ هُمْ فِي لَبْسٍ مِنْ خَلْقٍ جَدِيدٍ (۱۵)

آیا پس ما را عاجز و بزحمت انداخته بخلقت اولی بلکه این ها در شک اند در آفرینش جدیدی بر خداوند هیچ امری مشکل نیست همین که مشیتش تعلق بگیرد و حکمت اقتضاء کند موجود می شود: إِنَّما أَمْرُهُ إِذا أَرادَ شَيْئاً أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ یس آیه ۸۲ و مثال افعال عباد نیست که احتیاج بمقدماتی داشته باشد از تصور و تصدیق بفایده و عزم و جزم و حرکت عضلات و توانایی بر فعل و عدم وجود مانع، و بر خداوند هیچ تفاوتی در خلقت عرش با خلقت پشه نمی کند.

أَ فَعَيِينا بِالْخَلْقِ الْأَوَّلِ قادر متعالی که از خاک مأکولاتی بیرون می آورد و تبدیل بنطفه میکند و در ظلمات ثلاث تبدیل بعلقه و مضغه و لحم و اعضاء و جوارح و روح در او دمیده می شود که میفرماید: يَخْلُقُكُمْ فِي بُطُونِ أُمَّهاتِكُمْ خَلْقاً مِنْ بَعْدِ خَلْقٍ فِي ظُلُماتٍ ثَلاثٍ ... الایه زمر آیه ۸.

بَلْ هُمْ فِي لَبْسٍ مِنْ خَلْقٍ جَدِيدٍ بلکه اینها در گمراهی و جهالت و شک و ریب هستند از خلق جدید که از خاک دو مرتبه زنده کند و خلق کند خلقت جدیدی انسان را میفرماید که همین سیر خلقتی دلیل روشن است بر قدرت بر بعث و قیامت.

[سوره ق (۵۰): آیه ۱۶] .... ص : ۲۴۴

وَ لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسانَ وَ نَعْلَمُ ما تُوَسْوِسُ بِهِ نَفْسُهُ وَ نَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ (۱۶)

و هر آینه بتحقیق ما خلق فرمودیم انسان را و میدانیم آنچه خطور می کند در قلب او از خیالات شیطانی و هواهای نفسانی و لو بر احدی ظاهر نکند و ما نزدیکتریم بسوی او از رگ گردن و قلب بگردن و قلب خداوند احاطه قیومیت دارد

بجمیع ممکنات و علم ذاتی بجمیع موجودات.

وَ لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسانَ آیا کسی که خلق کند خبر از خصوصیات مخلوقش ندارد: أَ لا یَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ وَ هُوَ اللَّطِیفُ الْخَبِیرُ ملک آیه ۴.

وَ نَعْلَمُ ما تُوَسْوِسُ بِهِ نَفْسُهُ یَعْلَمُ خائِنَةَ الْأَعْیُنِ وَ ما تُخْفِی الصُّدُورُ مؤمن آیه ۲۰ و وسوسه نفس همان خیالات شیطانی و خطورات قلبی و هواهای نفسانی است.

وَ نَحْنُ أَقْرَبُ إِلَیْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِیدِ کنایه از احاطه قیومیت و علمیت است وَ أَنَّ اللَّهَ قَدْ أَحاطَ بِکُلِّ شَیْ ءٍ عِلْماً طلاق، آیه ۱۲- و در معنی حبل ورید بعضی گفتند: رگ گردن بگردن، بعضی گفتند: رگ قلب بقلب، هر چه معنی باشد رگ بگردن و بهم وصل و متصل است لکن از یکدیگر خبر ندارند و این از باب تشبیه است و لذا تعبیر باقرب فرده:

یار نزدیکتر از من بمن است این عجبتر که من از وی دورم

انسان هر چه ایمانش قویتر باشد و تقوایش زیادتر و اعمالش صالحتر باشد قربش بحق یعنی برحمت و تفضلات او بیشتر می شود، و هر چه کفرش شدیدتر باشد و اعمالش قبیحتر و طغیانش زیادتر بعد از رحمت و تفضلات بیشتر میشود.

[سوره ق (۵۰): آیات ۱۷ تا ۱۸] .... ص: ۲۴۵

إِذْ یَتَلَقَّی الْمُتَلَقِّیانِ عَنِ الْیَمِینِ وَ عَنِ الشِّمالِ قَعِیدٌ (۱۷) ما یَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ إِلَّا لَدَیْهِ رَقِیبٌ عَتِیدٌ (۱۸)

زمانی که تلقی می کنند و می گیرند دو نفر گیرندگان از هر طرف راست و از طرف چپ نشسته اند تلفظ نمی کند از قولی مگر آنکه رقیب و عتید نزد او هستند.

یکی از ضروریات دین و صریح آیات شریفه قرآن نامه عمل است که ملائکه موکلین باین مینویسند چه اعمال و اقوال خوب آنها را رقیب مینویسد و مراقب هستند، و بد آنها را عتید ثبت می کند و این نامه فردای قیامت بدست صاحبش میدهند مؤمنین و صلحا بدست راست و فساق و فجار بدست چپ و بعضی طوق کردن و بعضی از عقب سر چنانچه آیات مشحون به اینهاست مثل: وَ کُلَّ إِنسانٍ أَلْزَمْناهُ طائِرَهُ فِی عُنُقِهِ وَ نُخْرِجُ لَهُ یَوْمَ الْقِیامَهِ کِتاباً یَلْقاهُ مَنْشُوراً اقْرَأْ کِتابَکَ

كَفى بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيباً

اسراء آیه ۱۴ و ۱۵- و مثل: وَ وُضِعَ الْكِتابُ فَتَرَى الْمُجْرِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ وَ يَقُولُونَ يا وَيْلَتَنا ما لِهذَا الْكِتابِ لا يُغادِرُ صَغِيرَةً وَ لا كَبِيرَةً إِلَّا أَحْصاها وَ وَجَدُوا ما عَمِلُوا حاضِراً الايه كهف. آیه ۳۷ و مثل:

فَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتابَهُ بِيَمِينِهِ فَسَوْفَ يُحاسَبُ حِساباً يَسِيراً وَ يَنْقَلِبُ إِلى أَهْلِهِ مَسْرُوراً وَ أَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتابَهُ وَراءَ ظَهْرِهِ فَسَوْفَ يَدْعُوا ثُبُوراً وَ يَصْلى سَعِيراً انشقاق، آیه ۷ و ۸ و ۹ و غیر اینها از آیات و در دعای کمیل برای طلب مغفرت:

«و کل سیئه امرت باثباتها الکرام الکاتبین الذین و کلتهم بحفظ ما یکون منی ... الدعاء»

و در ادعیه وضو:

«اللهم اعطنی کتابی بیمینی، اللهم لا تعطنی کتابی بشمالی و لا من وراء ظهری و لا تجعلها مغلوله الی عنقی»

و غیر اینها از ادعیه لذا میفرماید:

إِذْ يَتَلَقَّى الْمُتَلَقِّيانِ که آنها حفظه اعمال باشند که رقیب مأمور بکتب حسنات است، و دارد در خبر که به مجرد قصد عمل خیر مینویسند و اگر صادر شد ده برابر می نویسند، و عتید مامور بکتب سیئات است و تا صادر نشود نمی نویسد بلکه تا هفت ساعت، و در بعض اخبار سیئات روز را تا شام و شب را تا صبح مهلت می دهد اگر توبه کرد نمینویسد و الا یک سیئه مینویسد و از امیر المؤمنین است فرمود:

«ویل لمن آحاده اکثر من عشراته».

عَنِ الْيَمِينِ وَ عَنِ الشِّمالِ قَعِيدٌ در طرف راست رقیب و در طرف چپ عتید کمال توجه را دارند که میفرماید ما يَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ حتی نفخ بآتش.

[سوره ق (۵۰): آیه ۱۹] .... ص: ۲۴۶

وَ جاءَتْ سَكْرَةُ الْمَوْتِ بِالْحَقِّ ذلِكَ ما كُنْتَ مِنْهُ تَحِيدُ (۱۹)

و آمد سکرات مرگ بالحق بموقع خود ثابت و محقق است این است آنکه از او رو برمیگردانی.

وَ جاءَتْ سَكْرَةُ الْمَوْتِ حال احتضار و سختی جان دادن و تعبیر به جاءت برای این است که مرگ از همه چیز بانسان نزدیکتر است حتی یک چشم بهم زدن فرصت ندارد حتی یک نفس مهلت نمیدهد چنانچه میفرماید: فَإِذا جاءَ أَجَلُهُمْ

لا يَسْتَأْخِرُونَ ساعَةً وَ لا يَسْتَقْدِمُونَ

اعراف آیه ۳۳ و تعبیر به سکره برای سختی و شدت جان دادن است که پرده برداشته میشود و جای خود را مشاهده می کند و ملائکه میگیرند جان او را و از مال و عیال و ریاست جدا میشود.

بالحق که نخورد ندارد کل من فی السموات و الارض می میرند:

إِنَّکَ مَیِّتٌ وَ إِنَّهُمْ مَیِّتُونَ زمر آیه ۳۱.

ذلِکَ ما کُنْتَ مِنْهُ تَحِیدُ تحید تنفر و اشمئزاز است که انسان متنفر و مشمئز از آن است خواهد آمد.

[سوره ق (۵۰): آیه ۲۰] .... ص: ۲۴۷

وَ نُفِخَ فِی الصُّورِ ذلِکَ یَوْمُ الْوَعِیدِ (۲۰)

و دمیده میشود در صور اسرافیل این است روزی که وعده داده شده وَ نُفِخَ فِی الصُّورِ ظاهرا صور دوم است، در صور اول تمام میمیرند و دستگاه دنیا برچیده می شود و در مورد دوم تمام زنده میشوند و دستگاه آخرت بر پا میشود چنانچه میفرماید: وَ نُفِخَ فِی الصُّورِ فَصَعِقَ مَنْ فِی السَّماواتِ وَ مَنْ فِی الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شاءَ اللَّهُ ثُمَّ نُفِخَ فِیهِ أُخْری فَإِذا هُمْ قِیامٌ یَنْظُرُونَ زمر آیه ۲۸ شرحش گذشت.

ذلِکَ یَوْمُ الْوَعِیدِ که تمام انبیاء خبر دادند و انذار کردند و سرتاسر قرآن بیان فرموده و از اصول دین است.

[سوره ق (۵۰): آیه ۲۱] .... ص: ۲۴۷

وَ جاءَتْ کُلُّ نَفْسٍ مَعَها سائِقٌ وَ شَهِیدٌ (۲۱)

و می آید هر نفسی با اوست سائق و راننده ای و شهادت دهنده.

وَ جاءَتْ کُلُّ نَفْسٍ جمیع افراد جن و انس میآیند و در صحرای محشر پای محکمه حساب و میزان و رسیدگی باعمال و افعال خود.

مَعَها سائِقٌ ملائکه رحمت یا ملائکه غضب که پس از بعث و زنده شدن می آیند بالای سر قبور آنها و آنها را میبرند پای محکمه حساب یا بعزت هر چه تمامتر و بشارت بآنها که میفرماید: إِنَّ الَّذِینَ قالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقامُوا تَتَنَزَّلُ عَلَیْهِمُ- الْمَلائِکَهُ أَلَّا تَخافُوا وَ لا تَحْزَنُوا وَ أَبْشِرُوا بِالْجَنَّهِ الَّتِی کُنْتُمْ تُوعَدُونَ فصلت، آیه ۳۰ یا بسختی هر چه تمامتر که میفرماید: خُذُوهُ فَاعْتِلُوهُ إِلی سَواءِ الْجَحِیمِ

دخان آیه ۴۷ و میفرماید: خُذُوهُ فَغُلُّوهُ ثُمَّ الْجَحِیمَ صَلُّوهُ الحاقه آیه ۳۰ و ۳۱.

وَ شَهِیدٌ شهداء روز قیامت بسیار هستند انبیاء و ائمه اطهار که میفرماید فَکَیْفَ إِذا جِئْنا مِنْ کُلِّ أُمَّهٍ بِشَهِیدٍ وَ جِئْنا بِکَ عَلی هؤُلاءِ شَهِیداً النساء آیه ۴۵ و در جامعه دارد:

«و شهداء دار الفناء و شفعاء دار البقاء»

و من جمله اعضا و جوارح که میفرماید:

حَتَّی إِذا ما جاؤُها شَهِدَ عَلَیْهِمْ سَمْعُهُمْ وَ أَبْصارُهُمْ وَ جُلُودُهُمْ بِما کانُوا یَعْمَلُونَ فصلت آیه ۱۹ و میفرماید: یَوْمَ تَشْهَدُ عَلَیْهِمْ أَلْسِنَتُهُمْ وَ أَیْدِیهِمْ وَ أَرْجُلُهُمْ بِما کانُوا یَعْمَلُونَ نور آیه ۲۴ و من جمله ملائکه کتبه اعمال و ملائکه حفظه و اراضی و اوقات شبانه روزی و قرآن مجید و غیر اینها، و بالجمله شهداء یوم القیامه بسیار هستند.

[سوره ق (۵۰): آیه ۲۲] .... ص: ۲۴۸

لَقَدْ کُنْتَ فِی غَفْلَهٍ مِنْ هذا فَکَشَفْنا عَنْکَ غِطاءَکَ فَبَصَرُکَ الْیَوْمَ حَدِیدٌ (۲۲)

هر آینه بودی تو در غفلت از همچه روزی پس کشف نمودیم از تو پرده های تو را پس بینایی تو امروز باز و تند و تیز است حدت دارد.

لَقَدْ کُنْتَ فِی غَفْلَهٍ مِنْ هذا انسان تا در دنیا هست خبری از قیامت و اوضاع قیامت ندارد فقط مؤمنین معتقد و یقین دارند لکن مشاهده نکردند و آنچه هم یقین دارند صد یک آنچه مشاهده می شود نیست- شنیدن کی بود مانند دیدن لذا میفرماید: لَقَدْ کُنْتَ خطاب بانسان است فِی غَفْلَهٍ مِنْ هذا غافل هستیم.

از قیامت خبری میشنوی دستی از دور بر آتش داری

فَکَشَفْنا عَنْکَ غِطاءَکَ پرده های غفلت و شک و ریب و جهل و سایر حجب تمام پاره می شود: یَوْمَ تُبْلَی السَّرائِرُ بواطن ظاهر می شود.

فَبَصَرُکَ الْیَوْمَ حَدِیدٌ بصیرت قلبی و جوارحی هم مشاهده میکند و هم درک میکند و هم توجه دارد.

[سوره ق (۵۰): آیه ۲۳] .... ص: ۲۴۸

وَ قالَ قَرِینُهُ هذا ما لَدَیَّ عَتِیدٌ (۲۳)

گفت آنکه قرین او بود این است آنچه نزد من مهیا شده.

وَ قالَ قَرِینُهُ مفسرین اختلاف کردند که قرین او کیست و بر حسب این

اختلاف معنای آیه مختلف میشود، بعضی گفتند، قرین همان ملک موکل باعمال او است و فردای قیامت شهادت می دهد پس معنای.

هذا ما لَدَیَّ عَتِیدٌ همان نامه عمل است که تهیه شده و بر طبق این اخباری از ائمه اطهار رسیده و ظاهر هم همین است، بعضی گفتند: قرین شیطانی است که موکل بر او شده و وسوسه میکرده پس معنی این است عذابی که برای من در اثر اغوای تو مهیا شده، بعضی گفتند: انسانی است که او را وادار به معاصی کرده که آنهم بسبب اغوای این معذب شده.

[سوره ق (۵۰): آیه ۲۴] .... ص: ۲۴۹

أَلْقِیا فِی جَهَنَّمَ کُلَّ کَفَّارٍ عَنِیدٍ (۲۴)

بیندازید در جهنم هر کافر معاندی را أَلْقِیا خطاب بآن سائق و شهید است و در حدیث است از پیغمبر اکرم که فرمود:

«اذا کان یوم القیامه یقول اللَّه تعالی لی و لعلی القیا فی النار من ابغضکما و ادخلا فی الجنه من احبکما و ذلک قوله تعالی أَلْقِیا فِی جَهَنَّمَ کُلَّ کَفَّارٍ عَنِیدٍ»

و مراد از عنید کسی است که راه حق و طریق هدایت را رها کرده و براه باطل و ضلالت رفته، و کفار آنکه فرو رفته در کفر و ضلالت.

[سوره ق (۵۰): آیه ۲۵] .... ص: ۲۴۹

مَنَّاعٍ لِلْخَیْرِ مُعْتَدٍ مُرِیبٍ (۲۵)

آن کفار عنید کسی است که منع می کند از وجوهات لازمه مثل زکاه و خمس و حق واجب النفقه و سایر خیرات. و معتد کسی است که تعدی و تجاوز و ظلم نسبت به بندگان الهی میکند، و مریب است و شک در دین دارد و دیگران را هم در شک میاندازد، و بالجمله غیر مؤمن هر که هست و هر چه هست.

اقول: در بسیاری از آیات اشاره باین موضوع دارد که امریه صادر می شود از مقام ربوبی بملائکه که: اینها را در عذاب بیندازید مثل خُذُوهُ فَغُلُّوهُ ثُمَّ الْجَحِیمَ صَلُّوهُ ثُمَّ فِی سِلْسِلَهٍ ذَرْعُها سَبْعُونَ ذِراعاً فَاسْلُکُوهُ الحاقه، آیه ۳۰ الی ۳۲- و مثل أَدْخِلُوا آلَ فِرْعَوْنَ أَشَدَّ الْعَذابِ مؤمن، آیه ۴۹ و غیر اینها از آیات.

[سوره ق (۵۰): آیه ۲۶] .... ص: ۲۴۹

الَّذِی جَعَلَ مَعَ اللَّهِ إِلهاً آخَرَ فَأَلْقِیاهُ فِی الْعَذابِ الشَّدِیدِ (۲۶)

آن کسی که قرار داده با خدای متعال اله دیگری پس بیندازید او را در عذاب سخت شدید.

الَّذِی جَعَلَ مَعَ اللَّهِ إِلهاً آخَرَ شامل می شود تمام مشرکین را چه شرک در عبادت باشد مثل عبده شمس و قمر و کواکب و انبیاء و ائمه (ع) و ملائکه و جن و انس و اصنام و اشجار و نار و گاو و گوساله و بعضی افراد انسان مثل باب و بهاء و فرعون و نمرود و شداد و غیر اینها، و چه شرک در ذات مثل ابن کمّونه، و شرک در صفات مثل اکثر عامه، و شرک در افعال مثل مجوس که قائل بیزدان و اهرمن هستند، و مثل حکما که قائل بعقول طولیّه و عرضیّه و مثل غلات، و چه شرک در نظر مثل اکثر مردم.

فَأَلْقِیاهُ آن سائق و شهید این مشرک را فِی الْعَذابِ الشَّدِیدِ همان آتش جهنم که امیر المؤمنین توصیف میفرماید در دعای کمیل:

«و هذا مالا تقوم له السموات و الارض»

و در قرآن میفرماید: کَلَّا لَیُنْبَذَنَّ فِی الْحُطَمَهِ وَ ما أَدْراکَ مَا الْحُطَمَهُ نارُ اللَّهِ الْمُوقَدَهُ الَّتِی تَطَّلِعُ عَلَی الْأَفْئِدَهِ إِنَّها عَلَیْهِمْ مُؤْصَدَهٌ فِی عَمَدٍ مُمَدَّدَهٍ همزه، آیه ۴ الی ۹.

[سوره ق (۵۰): آیه ۲۷] .... ص: ۲۵۰

قالَ قَرِینُهُ رَبَّنا ما أَطْغَیْتُهُ وَ لکِنْ کانَ فِی ضَلالٍ بَعِیدٍ (۲۷)

گفت قرین او پروردگار ما من او را بطغیان نینداختم و لکن او خود بود در گمراهی دوری.

قالَ قَرِینُهُ ممکن است همان شیطان باشد که او را اغوا نموده، و ممکن است همان انسانی باشد که او را فریب داده، و در اخبار قرین را ثانی قرار داده و مرجع ضمیر رَبَّنا ما أَطْغَیْتُهُ را اولی. و این مصداق اتم است و آیه شامل هر مضلّی که دیگری را بضلالت انداخته این عذر را بر خود می آورد که در بسیاری از آیات در مخاصمه اتباع با متبوعین در قیامت بیان فرموده و لکن تقصیر با طرفین است تابع و متبوع ضال و مضل اکابر و رؤساء و مرءوسین.

وَ لکِنْ کانَ فِی ضَلالٍ بَعِیدٍ و لکن او خودش در ضلالت دوری بود که از قابلیت هدایت افتاده بود.

[سوره ق (۵۰): آیه ۲۸] .... ص: ۲۵۱

قالَ لا تَخْتَصِمُوا لَدَیَّ وَ قَدْ قَدَّمْتُ إِلَیْکُمْ بِالْوَعِیدِ (۲۸)

خدا میفرماید: مخاصمه نکنید نزد من که هر کدام بخواهید تقصیر را کردن دیگری بیندازید طرفین مقصرید و من قبلا بشما خبر دادم که یک همچو روزی را دارید.

قالَ لا تَخْتَصِمُوا لَدَیَّ مثل مخاصمه با شیطان و مخاصمه مستضعفین با مستکبرین که میفرماید: وَ قالَ الشَّیْطانُ لَمَّا قُضِیَ الْأَمْرُ (الی قوله) وَ ما کانَ لِیَ عَلَیْکُمْ مِنْ سُلْطانٍ إِلَّا أَنْ دَعَوْتُکُمْ فَاسْتَجَبْتُمْ لِی فَلا تَلُومُونِی وَ لُومُوا أَنْفُسَکُمْ ... الایه ابراهیم، آیه ۲۶. و میفرماید: یَقُولُ الَّذِینَ اسْتُضْعِفُوا لِلَّذِینَ اسْتَکْبَرُوا لَوْ لا أَنْتُمْ لَکُنَّا مُؤْمِنِینَ قالَ الَّذِینَ اسْتَکْبَرُوا لِلَّذِینَ اسْتُضْعِفُوا أَ نَحْنُ صَدَدْناکُمْ عَنِ الْهُدی بَعْدَ إِذْ جاءَکُمْ بَلْ کُنْتُمْ مُجْرِمِینَ وَ قالَ الَّذِینَ اسْتُضْعِفُوا لِلَّذِینَ اسْتَکْبَرُوا بَلْ مَکْرُ اللَّیْلِ وَ النَّهارِ إِذْ تَأْمُرُونَنا أَنْ نَکْفُرَ بِاللَّهِ وَ نَجْعَلَ لَهُ أَنْداداً ... الایه سبأ آیه ۳۰ الی ۳۲ وَ قَدْ قَدَّمْتُ إِلَیْکُمْ بِالْوَعِیدِ تمام این قضایا را و خصوصیات معاد را گوشزد شما کردیم و شما گفتید کذب است و بعث و معادی نیست حال بچشید آنچه را که تکذیب کردید.

[سوره ق (۵۰): آیه ۲۹] .... ص: ۲۵۱

ما یُبَدَّلُ الْقَوْلُ لَدَیَّ وَ ما أَنَا بِظَلَّامٍ لِلْعَبِیدِ (۲۹)

عوض و تبدیل نمی شود قولی که داده ایم نزد ما و نیستم من بظلم کننده بندگان.

ما یُبَدَّلُ الْقَوْلُ لَدَیَّ آنچه قرآن فرموده و انبیاء خبر دادند و ائمه بیان کرده اند تغییر پذیر نیست زیرا کذب لازم می آید و بر خدا و معصومین محال است چون کذب از اقبح قبایح است حتی دارد در خبر:

«الکذب شر من الشراب»

وَ ما أَنَا بِظَلَّامٍ لِلْعَبِیدِ زاید بر استحقاق عذاب نمی کنم و اجر احدی را هم فرو نمیگذارم زیرا منافی با عدل است. و یکی از اصول عقاید عدل است، و گفتیم عدل بمعنی این است که فعل قبیح و فعل لغو محال است از خداوند صادر شود نه قبیح و لغو صرف و نه قبیح و لغو مطلق و ظلم از قبایح است بلکه اقبح قبایح، و تمام افعال الهی حسن است یا حسن صرف یا حسن مطلق و تمام از روی حکمت و

عین صلاح است. و مکرر در این تفسیر بیان شده که افعال از شش قسم بیرون نیست: حسن صرف که مصلحت دارد و هیچ مفسده ندارد و قبیح صرف که مفسده دارد و هیچ مصلحت ندارد، و لغو صرف که نه مصلحت دارد و نه مفسده، اما اگر هم مصلحت دارد هم مفسده آن هم سه قسم است اگر مصلحتش غالب باشد حسن مطلق، و اگر مفسده غالب باشد قبیح مطلق، و اگر هر دو مساوی باشد لغو مطلق.

[سوره ق (۵۰): آیه ۳۰] .... ص: ۲۵۲

یَوْمَ نَقُولُ لِجَهَنَّمَ هَلِ امْتَلَأْتِ وَ تَقُولُ هَلْ مِنْ مَزِیدٍ (۳۰)

روزی که می گوییم بجهنم که آیا پر شدی و مملو گشتی؟. جواب میدهد آیا زیادتر داری بفرستی من جا دارم و سیری ندارم مثل شکم معاویه که هر چه میخورد سیر نمیشد و میگفت: مللت و ما شبعت و بقول شاعر.

و صاحب لی بطنه کالهاویه کأن فی امعائه معاویه

یَوْمَ نَقُولُ لِجَهَنَّمَ هَلِ امْتَلَأْتِ که تمام کفار جن و انس و شیاطین و ضالّین و مضلّین و مبدعین و معاندین و ناصبین و مخالفین و منکرین ضروریات دین و ظالمین از اول دنیا تا آخر دنیا جهنم را پر نمی کنند چون از غضب الهی خلق شده.

وَ تَقُولُ هَلْ مِنْ مَزِیدٍ اشاره باین که اگر مؤمنین جن و انس هم کافر شده بودند بلکه العیاذ باللّه ملائکه هم مثل شیطان رانده شده بودند جهنم جای آنها را هم داشت چنانچه اگر تمام اهل عالم از جن و انس و ملک مشرف بایمان و تقوی و عمل صالح می شدند بهشت جای آنها را داشت، و در خبر داریم که از برای هر فردی خداوند مکانی در بهشت و جهنم قرار داده و چون دو دسته میشوند جای جهنمی ها را در بهشت باهل بهشت میدهند بمیراث چنانچه میفرمائید: الَّذِینَ یَرِثُونَ الْفِرْدَوْسَ هُمْ فِیها خالِدُونَ مؤمنون آیه ۱۱ و جای بهشتی ها را در جهنم باهل جهنم میدهند.

[سوره ق (۵۰): آیه ۳۱] .... ص: ۲۵۲

وَ أُزْلِفَتِ الْجَنَّهُ لِلْمُتَّقِینَ غَیْرَ بَعِیدٍ (۳۱)

و زینت شده بهشت برای اهل تقوی کسانی که متقی هستند.

وَ أُزْلِفَتِ زلفی و زلفه بمعنی نزدیک است و مزدلفه مشعر است که نزدیک حرم است یعنی سهل و آسان است و نزدیک و زینت شده است.

الجنه بهشت بتمام نعم آن از انهار و اشجار و ثمرات و حور و غلمان و ابنیه فاخره من الزمرد و الزبرجد و الیاقوت، و فرش عالیه و البسه، و مأکولات لذیذه و از همه بالاتر حشر با انبیاء و ائمه و صلحاء و امراء و اخیار و بالاترین از اینها رضای الهی و در جوار رحمت و خلود در آن.

لِلْمُتَّقِینَ مکرر مراتب تقوی را تذکر داده ایم تقوای از شرک. کفر و ضلالت و بدعت و انکار ضروری که مرادف با ایمان میشود، و تقوای از کبار معاصی که موجب تکفیر سیئات میشود، و تقوای از کلیه معاصی و صفات خبیثه و علاقه بدنیا و از وساوس شیطانی و هواهای نفسانی که کلمه المتقین جمع محلی بالف و لام است افاده عموم می کند شامل جمیع این مراتب میشود بتفاوت درجات و مقامات.

غَیْرَ بَعِیدٍ نزدیک است دور نیست بمجرد موت آثارش ظاهر میشود و بشاراتش میآید و پرده ها عقب می رود و جای خود را می بیند.

[سوره ق (۵۰): آیه ۳۲] .... ص: ۲۵۳

هذا ما تُوعَدُونَ لِکُلِّ أَوَّابٍ حَفِیظٍ (۳۲)

این است آنچه وعده داده شده اید برای هر بازگشت کننده حفظ نموده هذا ما تُوعَدُونَ بهشت با جمیع نعمش که بیان شد خداوند در بسیار از آیات و ائمه در بسیار از اخبار وعده داده اند و تخلف پذیر نیست چون خلف وعده هم قبیح است و هم کذب است صادق الوعد هستند: وَ مَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ قِیلًا نساء آیه ۱۲۱ وَ مَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ حَدِیثاً نساء آیه ۸۹.

لِکُلِّ أَوَّابٍ بازگشت از شرک و کفر و ضلالت بایمان، باز گشت از معاصی بطاعات، باز گشت از توجه بغیر خدا بخدا.

حفیظ حفظ ایمان و دین و اسلام و تقوی و اعمال صالحه و صفات حمیده و اهل ایمان و قرآن و اخبار و آنچه مربوط بدین است.

[سوره ق (۵۰): آیه ۳۳] .... ص: ۲۵۳

مَنْ خَشِیَ الرَّحْمنَ بِالْغَیْبِ وَ جاءَ بِقَلْبٍ مُنِیبٍ (۳۳)

آن اواب حفیظ کسی است که بترسد از عذاب خدای رحمن بغیب و بیاید با قلب انابت کننده.

مَنْ خَشِیَ الرَّحْمنَ بِالْغَیْبِ خوف از عذاب پس از مشاهده فایده ندارد لذا کسی که حین احتضار که پرده برداشته می شود و آثار عذاب را مشاهده میکند البته خائف و پشیمان می شود و کافر باشد یا مشرک یا ضال یا فاسق یا فاجر این نتیجه ندارد لذا میفرماید:

وَ لَیْسَتِ التَّوْبَهُ لِلَّذِینَ یَعْمَلُونَ السَّیِّئاتِ حَتَّی إِذا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قالَ إِنِّی تُبْتُ الْآنَ وَ لَا الَّذِینَ یَمُوتُونَ وَ هُمْ کُفَّارٌ نساء آیه ۱۸- خوفی که نتیجه دارد که میفرماید: وَ لِمَنْ خافَ مَقامَ رَبِّهِ جَنَّتانِ الرحمن، آیه ۴۶ برای کسی است که از غیب یعنی از روی تصدیق انبیاء و قرآن و اخبار معصومین معتقد باشد و خوف از عذاب الهی پیدا کند که گفتند: مؤمن باید بین خوف و رجاء باشد نه اطمینان بسعادت و نجات داشته باشد که امن من مکر اللَّه است و نه مأیوس باشد که یأس از روح اللَّه است آنهم خوف و رجائی که دارای اثر باشد خوف مانع شود از ارتکاب معاصی و رجا باعث شود بر اطاعت و امتثال.

وَ جاءَ بِقَلْبٍ مُنِیبٍ و بیاید با قلب منیب یعنی تا آخر عمر باقی باشد بر این حال که با حال خوف و انابه در پیشگاه الهی از دنیا رود که تعبیر بموافات میکنند که بقاء ایمان باشد تا حین رحلت که اگر قبل از وفات ایمان زایل شد کلیه اعمال او حبط می شود، و شرط صحت آنها با ایمان از دنیا رفتن است.

[سوره ق (۵۰): آیه ۳۴] .... ص: ۲۵۴

ادْخُلُوها بِسَلامٍ ذلِکَ یَوْمُ الْخُلُودِ (۳۴)

داخل شوید جنات را بسلامت این است روز خلود که همیشه در آن هستید.

ادْخُلُوها بِسَلامٍ ممکن است سلام خزان بهشت باشد چنانچه میفرماید:

وَ سِیقَ الَّذِینَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ إِلَی الْجَنَّهِ زُمَراً حَتَّی إِذا جاؤُها وَ فُتِحَتْ أَبْوابُها وَ قالَ لَهُمْ خَزَنَتُها سَلامٌ عَلَیْکُمْ طِبْتُمْ فَادْخُلُوها خالِدِینَ زمر آیه ۷۳ و ممکن است بشارت بسلامتی باشد که در بهشت هیچگونه ملالی و خستگی و بلائی و مصیبتی نیست

حتی دارد که گرسنگی و سیری نی...ﷺتمام لذت است، و ممکن است سلام اهل بهشت باشد با یکدیگر که میفرماید: تَحِیَّتُهُمْ فِیها سَلامٌ ابراهیم آیه ۲۸: و میفرماید: دَعْواهُمْ فِیها سُبْحانَکَ اللَّهُمَّ وَ تَحِیَّتُهُمْ فِیها سَلامٌ وَ آخِرُ دَعْواهُمْ أَنِ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعالَمِینَ یونس، آیه ۱۰.

ذلِکَ یَوْمُ الْخُلُودِ یکی از اسامی بهشت جنه الخلد است، و مسأله خلود از ضروریات دین است و نصوص قرآن و انکارش موجب کفر است.

[سوره ق (۵۰): آیه ۳۵] .... ص: ۲۵۵

لَهُمْ ما یَشاؤُنَ فِیها وَ لَدَیْنا مَزِیدٌ (۳۵)

از برای اهل بهشت هست آنچه بخواهند و نزد ما است زیادتر از آنچه طلب کنند که میفرماید: فِیها ما تَشْتَهِیهِ الْأَنْفُسُ وَ تَلَذُّ الْأَعْیُنُ زخرف آیه ۷۱:

و در حدیث:

«و ما خطر علی قلب بشر».

لَهُمْ برای اهل تقوی و مؤمنین و صلحاء ما یَشاؤُنَ فِیها در بهشت هر چه بخواهند از منازل و تخت و فرش و البسه و أطعمه و اشربه و ازواج مطهرات و سرر مرفوعه و اکواب موضوعه: وُجُوهٌ یَوْمَئِذٍ ناعِمَهٌ لِسَعْیِها راضِیَهٌ فِی جَنَّهٍ عالِیَهٍ لا تَسْمَعُ فِیها لاغِیَهً فِیها عَیْنٌ جارِیَهٌ فِیها سُرُرٌ مَرْفُوعَهٌ وَ أَکْوابٌ مَوْضُوعَهٌ وَ نَمارِقُ مَصْفُوفَهٌ وَ زَرابِیُّ مَبْثُوثَهٌ غاشیه، آیه ۸ الی ۱۶.

وَ لَدَیْنا مَزِیدٌ و نزد ما زیاده است که آخر و منتهی ندارد و علی الدوام افاضه می شود که میفرماید: أُکُلُها دائِمٌ وَ ظِلُّها تِلْکَ عُقْبَی الَّذِینَ اتَّقَوْا رعد آیه ۳۵.

[سوره ق (۵۰): آیه ۳۶] .... ص: ۲۵۵

وَ کَمْ أَهْلَکْنا قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْنٍ هُمْ أَشَدُّ مِنْهُمْ بَطْشاً فَنَقَّبُوا فِی الْبِلادِ هَلْ مِنْ مَحِیصٍ (۳۶)

و چه بسیار هلاک کردیم پیش از اینها از قرن هایی که آنها شدیدتر بودند از اینها در قوت و قدرت پس سیر کردند در بلاد و تصرف کردند بقوت و قدرت خود آیا توانستند خود را از عذاب و هلاکت نجات دهند هیچگونه چاره ای نداشتند.

وَ کَمْ أَهْلَکْنا قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْنٍ مثل قوم نوح و عاد و ثمود و مثل نمرود و شداد و فرعون و هامان و قارون و اصحاب اخدود و قوم لوط و شعیب و

اصحاب فیل و غیر اینها که بغرق و باد و صیحه و صاعقه و خسف و امطار حجاره هلاک شدند.

هُمْ أَشَدُّ مِنْهُمْ بَطْشاً از قوت و قدرت و عدت و عدت و ثروت و مکنت و دولت.

فَنَقَّبُوا فِی الْبِلادِ بسا تمام کره زمین را تصرف کردند و دعوی الوهیت کردند و سرتاسر بلاد را سلطنت کردند تمام در اثر تکذیب انبیاء و فسق و فجور و ظلم و تعدی و طغیان هلاک شدند.

هَلْ مِنْ مَحِیصٍ بدانند این کفار و مشرکین و ظلمه و طاغیان و فساق و فجار اینکه اگر بلائی بآنها متوجه شد چاره پذیر نیست و از تحت قدرت الهی بیرون نیستند.

[سوره ق (۵۰): آیه ۳۷] .... ص: ۲۵۶

إِنَّ فِی ذلِکَ لَذِکْری لِمَنْ کانَ لَهُ قَلْبٌ أَوْ أَلْقَی السَّمْعَ وَ هُوَ شَهِیدٌ (۳۷)

بدرستی که این آیات شریفه که ذکر شد و بیان شد هر آینه یاد آوری است برای کسی که بوده باشد از برای او قلب بینا یا القاء سمع کند و توجه داشته باشد و استماع کند فرمایشات الهی را و بیانات رسول محترم را و او شاهد و حاضر باشد.

إِنَّ فِی ذلِکَ از آیات مذکوره و قضایای امم سابقه و فیوضات اهل جنت و عقوبات اهل عذاب جهنم.

لَذِکْری هر آینه باعث تذکر و درک و بینایی است لِمَنْ کانَ لَهُ قَلْبٌ تفسیر شده بعقل، و ما مکرر تمثیل زده ایم قلب را بمنزله حجره که آئینه کاری شده بعقل که در این آئینه حقایق را درک کند و مشاهده کند و شرط درک چراغ علم میخواهد و چشم بینا و این که روی چشم را نبسته باشند و آئینه قلب بر پشت نگشته باشد و روی آئینه حجاب نباشد و صفحه آئینه سیاه نشده باشد همچو قلبی متذکر میشود و درک میکند.

أَوْ أَلْقَی السَّمْعَ تمام توجهش باستماع آیات و بیانات رسول باشد که چراغی است که قلب را روشن میکند.

وَ هُوَ شَهِيدٌ حقایق را مشاهده میکند.

[سوره ق (۵۰): آیه ۳۸] .... ص: ۲۵۷

وَ لَقَدْ خَلَقْنَا السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ وَ ما بَيْنَهُما فِي سِتَّهِ أَيَّامٍ وَ ما مَسَّنا مِنْ لُغُوبٍ (۳۸)

و هر آینه خلق فرمودیم آسمانها و زمین و آنچه بین آسمان ها و زمین است در مدت شش روز و هیچگونه تعب و زحمتی بر ما مس نکرد و بزحمت نیفتادیم، خداوند تبارک و تعالی قدرت دارد که در آن واحد تمام ما سوی اللّه را از عالم عقول و نفوس و عالم انوار و عرش و کرسی و تمام کرات جویه و آنچه در آنها است ایجاد فرماید: إِنَّما أَمْرُهُ إِذا أَرادَ شَيْئاً أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ یس آیه ۸۲. افعال الهی مقدماتی لازم ندارد از تصور و تصدیق و عزم و جزم و حرکت عضلات همین که حکمت و مصلحت در ایجاد باشد ایجاد میفرماید و اینکه میفرماید:

وَ لَقَدْ خَلَقْنَا السَّماواتِ جمیع کرات جویه و عرش و کرسی و جمیع طبقات آسمانها وَ الْأَرْضَ بجمیع ما فیها.

وَ ما بَيْنَهُما از ملائکه و جن و انس و هوا و باد و باران و غیر اینها فِي سِتَّهِ أَيَّامٍ برای این است که حکمت و مصلحت این نحو اقتضاء داشته وَ ما مَسَّنا مِنْ لُغُوبٍ لغوب زحمت و خستگی است بر او زحمت و خستگی ندارد.

[سوره ق (۵۰): آیات ۳۹ تا ۴۰] .... ص: ۲۵۷

فَاصْبِرْ عَلى ما يَقُولُونَ وَ سَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَ قَبْلَ الْغُرُوبِ (۳۹) وَ مِنَ اللَّيْلِ فَسَبِّحْهُ وَ أَدْبارَ السُّجُودِ (۴۰)

پس صبر کن ای رسول محترم بر آنچه این کفار و مشرکین میگویند و تسبیح کن بضمیمه حمد پروردگارت را پیش از طلوع آفتاب و پیش از غروب و یک قسمت از شب را پس تسبیح کن و اطراف سجده ها را فَاصْبِرْ عَلى ما يَقُولُونَ از اینکه نسبت میدهند کذب و افترا و سحر و جنون و سایر مزخرفات آنها را که

«الصبر مفتاح الفرج»

: إِنَّما يُوَفَّى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسابٍ زمر، آیه ۱۳ اینها بعقوبات خود میرسند.

وَ سَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ که در بعض اخبار دارد مراد

صلوه فجر است بین الطلوعین و تسبیح دو اطلاق دارد بمعنی خاص سبحان اللّه.

و بمعنی عام که مطلق اذکار را تسبیح میگویند مثل تسبیح فاطمه (ع) و باین معنی اطلاق بر صلوه میشود چون مشتمل بر اذکار است ذکر رکوع سجده تسبیحات اربعه تشهد تکبیرات قنوت و در بعض اخبار است: ده مرتبه ذکر

لا اله الا اللّه وحده لا شریک له له الملک و له الحمد یحیی و یمیت و هو علی کل شی ء قدیر

بمعنی اول وجوبی است و بمعنی دوم ندبی و بمعنی عام مطلق الرجحان.

وَ قَبْلَ الْغُرُوبِ بمعنی اول صلوه ظهر و عصر و بمعنی ثانی همان ذکر ده مرتبه.

وَ مِنَ اللَّیْلِ فَسَبِّحْهُ بمعنی اول صلوه مغرب و عشاء و بمعنی دوم ذکر وَ أَدْبارَ السُّجُودِ نوافل شبانه روزی ظهر و عصر و صبح قبل الفریضه و مغرب و عشا بعد الفریضه و صلوه لیل و شفع و وتر، یا مطلق اذکار در اوقات مذکوره، و معنی ادبار السجود یعنی پی در پی در دبر یکدیگر.

اقول: از این جمله ادبار السجود میتوان گفت که مراد همان معنی اول است که صلوات فرائض و نوافل باشد و ادبار سجود صلوه لیل است که بر پیغمبر واجب بود و امر هم امر وجوبی است چون عطف به فاصبر است که وجوب صبر باشد.

[سوره ق (۵۰): آیه ۴۱] .... ص: ۲۵۸

وَ اسْتَمِعْ یَوْمَ یُنادِ الْمُنادِ مِنْ مَکانٍ قَرِیبٍ (۴۱)

و استماع کن روزی که منادی ندا میکند از مکان نزدیک. بسیاری از مفسرین تفسیر کردند بنفخه ثانیه که تمام زنده میشوند و مبعوث می گردند در قیامت برای جزاء لکن در بعضی از اخبار تفسیر فرموده بروز ظهور حضرت بقیه اللّه و در بعضی بدوره رجعت.

وَ اسْتَمِعْ خطاب و لو بپیغمبر است لکن مقصود جمیع مکلفین است، و بعضی گفتند: و معنی استماع اینکه خود را آماده کن برای همچو روزی و انتظار داشته باش.

یَوْمَ یُنادِ الْمُنادِ منادی بر معنی اول اسرافیل است که در نفخه ثانیه میدمد

در صور و بر معنی ثانی جبرئیل است که تعبیر بصیحه که یکی از علائم قریبه ظهور است که حضرت مهدی ظاهر شده بروید برای یاری او.

مِنْ مَکانٍ قَرِیبٍ چون تمام اهل عالم بیک میزان بزبان خود میشنوند مثل اینکه منادی نزدیک آنهاست و ندا از نزدیک میآید.

[سوره ق (۵۰): آیه ۴۲] .... ص: ۲۵۹

یَوْمَ یَسْمَعُونَ الصَّیْحَهَ بِالْحَقِّ ذلِکَ یَوْمُ الْخُرُوجِ (۴۲)

روزی که میشنوید صیحه را بحق این است روز بیرون رفتن اگر نفخه اسرافیل باشد خروج از قبور است نسبت بجمیع افراد، و اگر صیحه جبرئیل است خروج برای جهاد و نصرت دین و یاری امام زمان، و اگر راجع برجعت باشد رجوع ظالمین برای انتقام از آنها و رجوع مؤمنین برای تشرف خدمت ائمه اطهار.

یَوْمَ یَسْمَعُونَ الصَّیْحَهَ که تمام اهل عالم میشنوند بِالْحَقِّ که ثابت و محقق است و تخلف پذیر نیست.

ذلِکَ یَوْمُ الْخُرُوجِ که منکر بودید هم انکار بعث میکردید و هم انکار ظهور قائم و هم انکار رجعت ائمه هدی، این است روز خروج.

[سوره ق (۵۰): آیه ۴۳] .... ص: ۲۵۹

إِنَّا نَحْنُ نُحْیِی وَ نُمِیتُ وَ إِلَیْنَا الْمَصِیرُ (۴۳)

محققا ما زنده می کنیم و میمیرانیم و بسوی ما است بازگشت، اختلافی است که نسبت بین موت و حیات چه نسبت است بعضی گفتند: ایجاب و سلب است هستی و نیستی حیات هستی است و موت نیستی چنانچه نوع عوام این توهم را دارند بالاخص کفار دهری مذهب که موت را فناء صرف میدانند، بعضی گفتند:

عدم و ملکه است بموت قوا از بین می رود از حس و حرکت میافتد. لکن تحقیق این است که نسبت بحیات نباتی و حیوانی عدم و ملکه است بخار تمام می شود بدن از کار باز داشته می شود و اما نسبت بحیات انسانی تضاد است انتقال نشئه از این عالم بعالم دیگری میرود، و موت امر وجودی است قرآن هم ناطق است که نسبت خلق بموت میدهد: الَّذِی خَلَقَ الْمَوْتَ وَ الْحَیاهَ لِیَبْلُوَکُمْ أَیُّکُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا ملک، آیه ۲.

إِنَّا نَحْنُ نُحْيِي وَ نُمِيتُ و لذا موت را اطلاق توفی کردند که بمعنی اخذ بقوه است تاره نسبت بخدا میدهند.

اللَّهُ يَتَوَفَّى الْأَنْفُسَ حِينَ مَوْتِها زمر، آیه ۴۳، تاره نسبت بملك الموت میدهند قُلْ يَتَوَفَّاكُمْ مَلَكُ الْمَوْتِ الَّذِي وُكِّلَ بِكُمْ سجده. آیه ۱۱، تاره نسبت بملائکه میدهند وَ لَوْ تَرى إِذْ يَتَوَفَّى الَّذِينَ كَفَرُوا الْمَلائِكَةُ يَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ وَ أَدْبارَهُمْ وَ ذُوقُوا عَذابَ الْحَرِيقِ انفال آیه ۵۲، وَ الْمَلائِكَةُ باسِطُوا أَيْدِيهِمْ أَخْرِجُوا أَنْفُسَكُمُ انعام آیه ۹۳ لذا میفرماید: إِنَّا نَحْنُ با سه تأکید ان و تکرار نحن و نا و جمله اسمیه نُحْيِي وَ نُمِيتُ حیات و موت بدست قدرت اوست.

وَ إِلَيْنَا الْمَصِيرُ بازگشت جن و انس و ملك بسوی اوست در محکمه عدل الهی برای جزا و پاداشت اعمال و افعال.

[سوره ق (۵۰): آیه ۴۴] .... ص: ۲۶۰

يَوْمَ تَشَقَّقُ الْأَرْضُ عَنْهُمْ سِراعاً ذلِكَ حَشْرٌ عَلَيْنا يَسِيرٌ (۴۴)

روزی که زمین شکاف بر میدارد و از قبور و زیر زمین خارج میشوند و بیرون می آیند بسرعت و این حشر صحرای محشر است و بر ما بسیار آسان است.

يَوْمَ تَشَقَّقُ الْأَرْضُ اشاره بشکاف قبور است که هر که در داخل او است او را بیرون میاندازد.

عَنْهُمْ سِراعاً شکاف زمین از آنها است یعنی هر کجای زمین باشند زمین آنها را بیرون می اندازد بسرعت و فوریت چنانچه میفرماید: وَ نُفِخَ فِي الصُّورِ فَإِذا هُمْ مِنَ الْأَجْداثِ إِلى رَبِّهِمْ يَنْسِلُونَ یس، آیه ۵۱، اجداث قبور است ینسلون یعنی بشتاب. و نیز میفرماید: يَخْرُجُونَ مِنَ الْأَجْداثِ كَأَنَّهُمْ جَرادٌ مُنْتَشِرٌ قمر آیه ۷ و میفرماید: يَوْمَ يَخْرُجُونَ مِنَ الْأَجْداثِ سِراعاً معارج آیه ۴۳.

ذلِكَ حَشْرٌ این است حشر که تمام اولین و آخرین از آدم تا حضرت قائم (ع) که آخرین کسی است که از دنیا میرود صحرای محشر تمام محشور میشوند حتی طائفه جن حتی وحوش که میفرماید: وَ إِذَا الْوُحُوشُ حُشِرَتْ تکویر آیه ۵.

عَلَيْنا يَسِيرٌ بمجرد اراده تمام زنده بسرعت وارد محشر می شوند بر او زحمتی نیست.

[سوره ق (۵۰): آیه ۴۵] .... ص: ۲۶۱

نَحْنُ أَعْلَمُ بِما يَقُولُونَ وَ ما أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِجَبَّارٍ فَذَكِّرْ بِالْقُرْآنِ مَنْ يَخافُ وَعِيدِ (۴۵)

ما داناتریم بآنچه کفار و مشرکین میگویند و نیستی تو بر آنها به جبر کننده.

نَحْنُ أَعْلَمُ بِما يَقُولُونَ از نسبت هایی که بتو میدهند از کذاب مفتری مجنون ساحر و از انکار نبوت و رسالت تو و انکار بعث و نشور و تکذیب قرآن و مکرها و حیله ها، ما داناتریم بخفایای قلوب آنها و اسرار آنها.

وَ ما أَنْتَ عَلَيْهِمْ بِجَبَّارٍ هر چه بخواهی آنها را هدایت کنی و بجبر و عنف آنها را بایمان سوق دهی نمیتوانی و نه اهل غلظت و تندی هستی: إِنَّكَ لا تَهْدِی مَنْ أَحْبَبْتَ قصص آیه ۵۶. فَبِما رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَ لَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ آل عمران، آیه ۱۵۳، اینها بواسطه قساوت قلب و سیاهی دل و کبر و نخوت و بغض و عداوت و حب نفس و تسلط شیطان از قابلیت هدایت افتاده اند، قلوب آنها از سنگ سخت تر است که میفرماید: فَهِیَ كَالْحِجارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً بقره. آیه ۶۹.

بِجَبَّارٍ فَذَكِّرْ بِالْقُرْآنِ مَنْ يَخافُ وَعِيدِ پس یاد آور کن بقرآن کسی را که خوف از وعید و عذاب آخرت دارد، پس از آنکه این کفار و مشرکین از قابلیت افتادند اینها را رها فرما: فَذَرْهُمْ يَخُوضُوا وَ يَلْعَبُوا حَتَّى يُلاقُوا يَوْمَهُمُ الَّذِی يُوعَدُونَ زخرف آیه ۸۳.

پس کسانی که نور ایمان قلب آنها را روشن کرده و معتقد بمعاد و بعث هستند.

فَذَكِّرْ بِالْقُرْآنِ به بیانات آیات شریفه چه راجع باحکام و فرائض الهیه باشد، و چه راجع بمناهی و محرمات شرعیه، و چه راجع باعتقادات دینیه و چه راجع بانبیاء سلف و امم ماضیه، و چه راجع بنعم بهشتی و عقوبات جهنمی و غیر اینها متذکر فرما.

مَنْ یَخافُ وَعِیدِ کسانی که میترسند از خوف عذاب هایی که خداوند در قرآن وعده داده شده انسان در هر مرتبه از عبادات و اعمال صالحه و تقوی باشد باید خائف باشد زیرا امن من مکر اللَّه یکی از گناهان بزرگ است و در هر مرتبه از معاصی و اعمال سیئه باشد باید رجاء داشته باشد که یأس از روح اللَّه هم از کبار معاصی است و گفتند: خوف سه مرتبه دارد:

یکی خوف از عاقبت که آیا تا آخر اجل با ایمان و آمرزیده میرود یا خدای نخواسته بدون ایمان از دنیا میرود باید ایمان را سپرد بخدا او حفظ فرماید و عاقبت بخیر از دنیا رود.

دیگر خوف از معاصی و لو صغار آنها زیرا اگر بخواهد بعدل رفتار کند برای یک معصیت استحقاق عذاب دارد و لو تمام عمر عبادت کرده باشد زیرا آنها وظیفه عبودیت او بوده چنانچه شما اگر غلامی نوکری کلفتی داشته باشید یک روز یک نافرمانی کرد مؤاخذه می کنید و همچنین در دنیا اگر کسی همیشه اهل عبادت و تقوی بود یک مرتبه سرقتی کرد باید دست او را قطع کنند یا شربی کرد یا زنایی یا قذفی باید حد بر او جاری کنند حتی بر ترک اولی هم انبیاء خائف بودند.

و دیگر از کوتاهی در عبادت و شکر نعمت و انجام وظیفه.

هذا آخر تفسیر سوره ق و یتلوه تفسیر الذاریات و بقیه السور بتوفیق و تأیید من اللَّه، و الحمد للَّه. و الصلاه علی رسول اللَّه و علی آله آل اللَّه، و اللعن علی اعداء اللَّه. و انا العبد الذلیل المدعو بالطیب.

سوره الذاریات .... ص : ۲۶۳

اشاره

بسم اللّه الرحمن الرحیم الحمد و الشکر لک یا رب العالمین و الصلاه و السلام لنبیّک سید المرسلین و لاوصیائک سادات اهل الجنه اجمعین و اللعن و العذاب لاعدائهم الی یوم الدین. اما الکلام فی فضل هذه السوره

عن ابن بابویه مسندا عن داود بن فرقد عن الصادق (ع) (قال: من قرء سوره الذاریات فی یومه او فی لیلته اصلح اللّه له معیشته و اتاه برزق واسع و نور له فی قبره بسراج یزهر الی یوم القیامه)

و اخبار دیگری هم روایت کرده اند لکن مرسلات است لذا صرف نظر کردیم.

[سوره الذاریات (۵۱): آیات ۱ تا ۴] .... ص : ۲۶۳

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِیمِ

وَ الذَّارِیاتِ ذَرْواً (۱) فَالْحامِلاتِ وِقْراً (۲) فَالْجارِیاتِ یُسْراً (۳) فَالْمُقَسِّماتِ أَمْراً (۴)

قسم به بادهای پراکنده کننده خاکها که گرد باشد. پس بابرها که برداشت آبها و باران می کنند: پس بکشتیها که بر روی دریا بآسانی سیر می کنند پس بملائکه که تقسیم ارزاق و امور میکنند.

وَ الذَّارِیاتِ ذَرْواً و او قسم و در باب قسم باید باسم جلاله باشد باللّه تاللّه و اللّه چه در باب مرافعه و چه در ایجاب شی ء مثل نذر و عهد و چه در باب رفع حد در قذف بین زوج و زوجه، لکن خداوند به مخلوقاتش قسم یاد میکند از باب بیان آثار قدرت خود که در واقع قسم بقادر متعال است که این آثار قدرت از او ظاهر شده و ذاریات بادها است که گرد باشد که گاه باشد پراکنده میکند چنانچه مثل می زند میفرماید: وَ اضْرِبْ لَهُمْ مَثَلَ الْحَیاهِ الدُّنْیا کَماءٍ أَنْزَلْناهُ مِنَ السَّماءِ فَاخْتَلَطَ بِهِ نَباتُ الْأَرْضِ فَأَصْبَحَ هَشِیماً تَذْرُوهُ الرِّیاحُ کهف آیه ۴۳.

فَالْحامِلاتِ وِقْراً ابرها که از دریاها آب بر میدارند و حمل میکنند و اطراف زمین میبارند و وقر سنگینی است، چنانچه میفرماید: وَ الَّذِینَ لا یُؤْمِنُونَ

فِی آذانِهِمْ وَقْرٌ

یعنی گوش آنها سنگین شده نمی شنوند.

فَالْجارِیاتِ یُسْراً کشتیها با آن همه ثقالت و سنگینی از افراد و امتعه دارد بسهولت و آسانی روی آب سیر می کند، چنانچه میفرماید: وَ الْفُلْکَ تَجْرِی فِی الْبَحْرِ بِأَمْرِهِ حج آیه ۶۴.

فَالْمُقَسِّماتِ أَمْراً ملائکه که بامر الهی تقسیم امور می کنند بین خلایق و مقسم ارزاق هستند، و از علی بن ابراهیم مسندا از حضرت صادق (ع) روایت کرده

(قال ابن کوا سئل امیر المؤمنین (ع) عن الذاریات ذروا قال: هی الریح و عن- الحاملات وقرا فقال: هی السحاب و عن الجاریات یسرا فقال: هی السفن و عن- المقسمات امرا فقال: هی الملائکه)

و از شیخ طوسی در تهذیب از حضرت صادق علیه السلام روایت کرده

(فی قول اللّه عز و جل. فالمقسمات امرا قال: الملائکه تقسم ارزاق بنی آدم من طلوع الفجر الی طلوع الشمس فمن نام فیما بین هما نام عن رزقه).

[سوره الذاریات (۵۱): آیه ۵] .... ص: ۲۶۴

إِنَّما تُوعَدُونَ لَصادِقٌ (۵)

جواب قسم است جز این نیست که آنچه وعده داده شده اید راست است خداوند آنچه خبر دهد و بفرماید هر آینه صدق و مطابق با واقع است. وَ مَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ حَدِیثاً نساء آیه ۸۹ وَ مَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ قِیلًا نساء آیه ۱۲۱ و مقرون بقسم برای تاکید است که.

إِنَّما تُوعَدُونَ از جنه و نار و ثواب و عقاب و میزان و صراط و سایر خصوصیات، پس از مرگ از قبر و برزخ و صحرای محشر و بعث و نشر و نامه عمل تماما.

لَصادِقٌ جای انکار و ریب و شک نیست، بلکه مسئله معاد از ضروریات عقلیه است.

[سوره الذاریات (۵۱): آیه ۶] .... ص: ۲۶۴

وَ إِنَّ الدِّینَ لَواقِعٌ (۶)

و بدرستی که جزاء هر آینه واقع میشود.

وَ إِنَّ الدِّینَ بعضی تفسیر کردند دین را بجزاء عمل. الناس مجزیون

باعمالهم ان خيرا فخير و ان شرا فشر فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقالَ ذَرَّةٍ خَيْراً يَرَهُ وَ مَنْ يَعْمَلْ مِثْقالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ زلزال آيه ۷ و ۸. و بعضى تفسير كردند بحساب كه نيك و بد تحت حساب مى آيد چه حساب يسير نسبت باخيار و چه سخت گيرى در حساب نسبت باشرار.

[سوره الذاريات (۵۱): آيات ۷ تا ۹] .... ص : ۲۶۵

وَ السَّماءِ ذاتِ الْحُبُكِ (۷) إِنَّكُمْ لَفِي قَوْلٍ مُخْتَلِفٍ (۸) يُؤْفَكُ عَنْهُ مَنْ أُفِكَ (۹)

قسم بآسمان صاحب طريقها محققا شما هر آينه در قول و گفتار مختلف هستيد، بر ميگردد از او كسى كه بر ميگردد يعنى منصرف مى شود كسى كه صرف نظر ميكند.

وَ السَّماءِ ذاتِ الْحُبُكِ حبك جمع حبيكه بمعنى طريق است، و اين آيه شريفه از مشكلات آيات است و ميتوان گفت از متشابهات است، و حديثى از حضرت رضا (ع) نقل مى كنند كه آنهم از مشكلات احاديث است، از على بن ابراهيم از پدرش از حسين بن خالد كه گفت: سؤال كردم از حضرت رضا (ع) از اين آيه فرمود:

(فقال: محبوكه الى الارض و شبك بين اصابعه فقلت:

فكيف تكون محبوكه الى الارض و اللَّه تعالى: يقول بغير عمد فقال: سبحان اللَّه أ ليس يقول. بغير عمد ترونها قلت: بلى قال فثم عمد و لكن لا ترى فقلت كيف ذلك جعلنى اللَّه فداك، فقال: فبسط كفه اليسرى ثم وضع اليمنى عليها فقال: هذه ارض الدنيا و السماء الدنيا فوقها قبه و الارض الثانيه فوق سماء الدنيا و السماء الثانيه فوقها قبه و الارض الثالثه فوق السماء الثانيه و السماء الثالثه فوقها قبه، ثم هكذا الى الارض السابعه فوق السماء السادسه و السماء- السابعه فوقها قبه، و عرش الرحمن فوق السماء السابعه و هو قوله: خلق سبع سماوات و من الارض مثلهن يتنزل الامر بينهن، و صاحب الامر بينهن و صاحب الامر و هو النبى صلى اللَّه عليه و آله و الوصى من بعده و هو على وجه الارض، و انّما يتنزل الامر اليه فوق السماوات و الارضين، قلت: فما تحتنا الا ارض واحده قال: و ما تحتنا الا ارض واحده و ان الست لفوقنا).

اقول: منتها چيزى كه ما بتوانيم گفت در توجيه و تاويل و تفسير اين حديث شريف و العلم عند اللَّه و عند الراسخون فى العلم اين است كه مراد از سماوات اين

این فضاء وسیعی که در عالم بالا خداوند خلق فرموده و هفت طبقه قرار داده که هر طبقه دارای خصوصیاتی هستند، و هر طبقه بالا محیط بطبقه زیر هست که تعبیر بهفت آسمان میکنند، آسمان اول محیط بکره زمین که ما در آن هستیم لذا در قرآن تعبیر بسماء الدنیا فرموده و تمام این کواکب و ستاره ها و ماه و خورشید ثوابت و سیارات در این طبقه است، بدلیل قوله تعالی فَقَضاهُنَّ سَبْعَ سَماواتٍ فِی یَوْمَیْنِ وَ أَوْحی فِی کُلِّ سَماءٍ أَمْرَها وَ زَیَّنَّا السَّماءَ الدُّنْیا بِمَصابِیحَ وَ حِفْظاً ذلِکَ تَقْدِیرُ الْعَزِیزِ الْعَلِیمِ فصلت آیه ۱۱ و قوله تعالی: إِنَّا زَیَّنَّا السَّماءَ الدُّنْیا بِزِینَهِ الْکَواکِبِ وَ حِفْظاً مِنْ کُلِّ شَیْطانٍ مارِدٍ و الصافات آیه ۶ و ۷ و اما طبقات بالا که احدی از آنها خبر ندارد جز خدا و راسخون فی العلم در هر کدام کراتی هست که آن طبقه محیط بآن هستند و نام آن کره ارض است و البته مخلوقاتی مثل ملائکه در آنها هستند، هذا ما عندنا خداوند باین ها قسم یاد میکند و جواب قسم.

إِنَّکُمْ لَفِی قَوْلٍ مُخْتَلِفٍ به اینکه گاهی به پیغمبر اکرم نسبت ساحر، کذاب، مفتری، اخذ از دیگران، مجنون، و غیر اینها و از برای خدا شریک قرار میدهند، بعضی ملائکه را، بعضی اصنام، بعضی آتش، بعضی شمس، بعضی قمر و کواکب، بعضی گاو و گوساله و درخت و غیر اینها، و نسبت بخدای متعال نسبت جسمیت و مکان، و اینکه ملائکه دختران خدا و آدم و عیسی و عزیز پسران خدا، بلکه یهود و نصاری ابناء الهی و سایر کفریات که خیال میکنند.

یُؤْفَکُ عَنْهُ مَنْ أُفِکَ رجوع از حق به باطل، از ایمان بکفر، از حسنات به سیئات، از خیرات بشرور، از صدق بکذب، از عدل بظلم، از جنه به نار و امثال اینها

[سوره الذاریات (۵۱): آیات ۱۰ تا ۱۱] .... ص: ۲۶۶

قُتِلَ الْخَرَّاصُونَ (۱۰) الَّذِینَ هُمْ فِی غَمْرَهٍ ساهُونَ (۱۱)

هلاک شدند دروغ گویان کسانی که در جهالت بدرجه اعلای جهل فرو رفته اند.

قُتِلَ الْخَرَّاصُونَ گفتند: قتل در اینجا بمعنی لعن و طرد است که بکلی از فیوضات آخرت محروم هستند.

اقول: دو قسم قتل داریم، یکی قتل نفس است، و یکی قتل عقل و اینجا قتل عقل است که بکلی عقل خود را سرکوب نفس و هوا و هوس و حب دنیا و زخارف آن و شیاطین جن و انس نمودند که بکلی از انسانیت خارج شدند، زیرا انسانیت انسان بعقل است.

أُولئِکَ کَالْأَنْعامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ أُولئِکَ هُمُ الْغافِلُونَ اعراف آیه ۱۷۸ در واقع قتل انسانیت شده لذا مورد طعن و لعن واقع شدند و خراص کذاب است چنانچه میفرماید: إِنْ یَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَ إِنْ هُمْ إِلَّا یَخْرُصُونَ انعام آیه ۱۱ یونس آیه ۶۶ و میفرماید: ما لَهُمْ بِذلِکَ مِنْ عِلْمٍ إِنْ هُمْ إِلَّا یَخْرُصُونَ زخرف آیه ۱۹.

الَّذِینَ هُمْ فِی غَمْرَةٍ ساهُونَ گفتند: جهل سه درجه دارد ۱- تردید است ۲- نسیان است ۳- سهو است که بکلی غفلت و فراموش میکند، و غمره بمعنی جهل است. اقول: بالاتر از اینها جهل مرکب است که خیال میکند عالم است و جاهل بجهل خود است و قابل هدایت و ارشاد نیست.

[سوره الذاریات (۵۱): آیات ۱۲ تا ۱۴] .... ص: ۲۶۷

یَسْئَلُونَ أَیَّانَ یَوْمُ الدِّینِ (۱۲) یَوْمَ هُمْ عَلَی النَّارِ یُفْتَنُونَ (۱۳) ذُوقُوا فِتْنَتَکُمْ هذَا الَّذِی کُنْتُمْ بِهِ تَسْتَعْجِلُونَ (۱۴)

سؤال میکنند چه موقع تحقق پیدا میکند روز جزاء اعمال بفرما روزی که آنها را بر آتش عذاب میکشد بچشید عذاب خود را این است آن چیزی که بودید باو عجله میکردید.

یَسْئَلُونَ أَیَّانَ یَوْمُ الدِّینِ از روی استهزاء و تمسخر میپرسند پس آن عذابی که میگفتید و روز جزائی هست، پس کجا و کی میآید اگر راست می گویید پس چرا نیامده هنوز.

یَوْمَ هُمْ عَلَی النَّارِ یُفْتَنُونَ جواب سؤال که آن روزی که سؤال میکنند روزیست که آنها را بر آتش بیندازند و بسوزانند، مثل فلزی که در آتش آب شود.

ذُوقُوا فِتْنَتَكُمْ خزنه جهنم به آنها میگویند، بچشید عذاب خود را.

هـذَا الَّذِی کُنْتُمْ بِهِ تَسْتَعْجِلُونَ اینست آن روزی که شـما بـاو عجله داشتیـد و می گفتیـد چرا نیامـده حـال آمـده آنچه اسـتهزاء میکردید، و این کلام خزنه استهزاء بآنها است بازاء استهزاء آنها.

[سوره الذاریات (۵۱): آیه ۱۵] .... ص: ۲۶۸

إِنَّ الْمُتَّقِینَ فِی جَنَّاتٍ وَ عُیُونٍ (۱۵)

محققا متقین در بهشت ها و چشمه ها هستند.

إِنَّ الْمُتَّقِینَ در مقابل کفار و مشـرکین و ضالین و مضـلین و معاندین و مخالفین که اصـحاب جحیم هستند.: میفرماید: متقین که مکرر اشـاره شـده که جمع محلی بـالف و لام افـاده عمـوم دارد جمیع مراتب تقوا را شامـل می شود که مرتبه اولی تقوای از شرک و کفر و ضلالت باشد که مرادف با ایمان است، و این جمله دلالت دارد که جمیع اهل ایمان مشروط بر این که معاصی باعث زوال ایمان آنها نشود و با ایمان از دنیا بروند.

فِی جَنَّاتٍ که گفتیم هشت بهشت داریم و متقین در تمام آنها سهم و نصیب دارند.

وَ عُیُونٍ یعنی در آن جنات از پای قصرهای آنها عیون جاریست که انهار اربعه باشد. از لبن لم یتغیر طعمه، و خمر لذه للشاربین و عسـل مصـفی، و ماء غیر آسن: بعلاوه نهر کوثر که بحضـرت رسالت عنایت شـده و ساقی آن امیر المؤمنین (ع) است و آنکه میفرماید:

إِنَّ الْأَبْرارَ یَشْرَبُونَ مِنْ کَأْسٍ کانَ مِزاجُها کافُوراً عَیْناً یَشْرَبُ بِها عِبادُ اللَّهِ یُفَجِّرُونَها تَفْجِیراً دهر آیه ۵ و ۶. و نیز میفرماید:

یُسْقَوْنَ مِنْ رَحِیقٍ مَخْتُومٍ خِتامُهُ مِسْکٌ وَ فِی ذلِکَ فَلْیَتَنافَسِ الْمُتَنافِسُونَ وَ مِزاجُهُ مِنْ تَسْنِیمٍ عَیْناً یَشْرَبُ بِهَا الْمُقَرَّبُونَ مطففین آیه ۲۵ تا ۲۸.

[سوره الذاریات (۵۱): آیات ۱۶ تا ۱۸] .... ص: ۲۶۸

آخِذِینَ ما آتاهُمْ رَبُّهُمْ إِنَّهُمْ کانُوا قَبْلَ ذلِکَ مُحْسِنِینَ (۱۶) کانُوا قَلِیلًا مِنَ اللَّیْلِ ما یَهْجَعُونَ (۱۷) وَ بِالْأَسْحارِ هُمْ یَسْتَغْفِرُونَ (۱۸)

میگیرند آنچه پروردگار آنها بآنها میدهد محققا اینها بودند پیش از این

احسان کننده بودند. کمی از شب آنچه استراحت میکردند و خواب می رفتند و سحر ها آنها استغفار میکردند.

آخِذِينَ ما آتاهُمْ رَبُّهُمْ گفتیم در باب تفضلات باید فاعل تام الفاعلیه باشد و قابل تام الفاعلیه خداوند متعال در اعطاء نعم و تفضل تام القابلیه است. بلکه غیر متناهی و این متقین هم تام القابلیه هستند لیاقت همه گونه تفضلات را دارند لذا آنچه خداوند بآنها تفضل فرماید بجا و بموقع است میگیرند و شکر گزار هستند، سپس خداوند بیان میفرماید: لیاقت و قابلیت آنها برای چیست.

إِنَّهُمْ كانُوا قَبْلَ ذلِكَ موقعی که در عالم دنیا بودند و در قید حیات (محسنین سه نحو احسان داریم.

۱- احسان بنفس باتیان باعمال حسنه و قبول ایمان و اطاعت و عبادت و بندگی و تکمیل اخلاق حسنه و ازاله صفات خبیثه و ترک معاصی و افعال سیئه و تحصیل علم و تکمیل اعمال صالحه.

۲- احسان بدین بامر بمعروف و نهی از منکر و ارشاد و هدایت و تعلیم علم دین و تحصیل علوم شرعیه و اعلاء کلمه اسلام و ترویج دین و دفع اعداء دین و جلوگیری از دشمنان دین و دفع شر آنها.

۲- احسان بغیر بخدمت بجامعه مسلمین مالا و قولا و عملا و معاشره.

كانُوا قَلِيلًا مِنَ اللَّيْلِ ما يَهْجَعُونَ سه نحوه تفسیر کردند.

۱- اینکه کمی از شب را میخوابند که بعد از عشاء آخره باشد تا نیمه شب و بقیه شب را بعبادت مشغول می شوند و همین معنی ظاهر آیه است و مفاد اخبار ۲- کمی از شبها را خواب می روند و اکثر شب ها تا صبح بیدار و اشتغال بعبادت دارند.

۳- قلیلی از متقین شب ها بخواب می روند و اکثر آنها شب بیدارند، و این معنای سوم ابعد احتمالات است.

وَ بِالْأَسْحارِ هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ در اخبار ائمه علیهم السلام تفسیر فرمودند به هفتاد استغفار که در قنوت وتر وارد شده در آخر شب زیرا سایر صلوات افضل اول وقت است که فرمودند:

اول الوقت رضوان اللّه و آخر الوقت غفران اللّه

و نماز شب بالاخص سه رکعت شفع و وتر آخر وقت قریب به صبح افضل است، بعضی گفتند: مراد نماز در وقت سحر است، چون موجب مغفرت می شود. و بعضی گفتند: از اول شب تا وقت سحر اشتغال بصلوات و از سحر تا صبح اشتغال باستغفار و همان مفاد اخبار معتبر است، این قسمت احساس بنفس است، و اما احسان بغیر میفرماید:

[سوره الذاریات (۵۱): آیه ۱۹] .... ص : ۲۷۰

وَ فِی أَمْوالِهِمْ حَقٌّ لِلسَّائِلِ وَ الْمَحْرُومِ (۱۹)

در اموال آنها حقی قرار دادند از برای سؤال کننده و از برای محروم، ظاهرا مراد حقوق واجبه نیست مثل زکاه و خمس و حق واجب النفقه و نذور و کفارات و امثال آنها، زیرا آنها بجعل الهیست و ملک آنهاست، و این آیه میفرماید:

وَ فِی أَمْوالِهِمْ حَقٌّ که ملک خود محسنین هست و مصداق احسان است و مراد اینست که خود انسان یک قسمت از اموالش را برای این مصرف معین کند.

لِلسَّائِلِ کسانی که می آیند و سؤال می کنند، همین نحوی که سؤال مکروه است و بسا حرام است همین نحو رد سائل مذموم است و بسا حرام می شود، اگر سائل مضطر باشد و جانش یا بستگانش در معرض خطر باشند که حفظ نفس مؤمن واجب است، بلکه بسا غیر مؤمن هم اگر باشد، بلکه بعض حیوانات خدا لعنت کند آنهایی را که از یک شربت آب حتی بر طفل شیر خوار منع کردند.

وَ الْمَحْرُومِ ظاهرا مراد کسانی باشند که روی سؤال ندارند و در مضیقه و فشار هستند که در قرآن میفرماید: لِلْفُقَراءِ الَّذِینَ أُحْصِرُوا فِی سَبِیلِ اللَّهِ لا یَسْتَطِیعُونَ ضَرْباً فِی الْأَرْضِ یَحْسَبُهُمُ الْجاهِلُ أَغْنِیاءَ مِنَ التَّعَفُّفِ تَعْرِفُهُمْ بِسِیماهُمْ لا یَسْئَلُونَ النَّاسَ إِلْحافاً الایه بقره آیه ۲۷۵ و احسان بغیر منحصر ببذل مال نیست تمام اقسام احسان را شامل است و آیه شریفه این مصداقش را بیان

فرموده.

[سوره الذاریات (۵۱): آیه ۲۰] .... ص: ۲۷۱

وَ فِی الْأَرْضِ آیاتٌ لِلْمُوقِنِینَ (۲۰)

و در زمین آیاتی است از برای کسانی که یقین دارند آیات زمینی بسیار است و در بسیاری از آیات قرآنی بیان فرموده از اینکه بقدرت کامله روی آب قرار داده و کوه ها بمنزله لنگر کشتی است که بتموج دریاها متزلزل نشود و معدن جواهرات و فلزات قرار داده و معدن نفط و از او حیوانات و وحوش و طیور و اشجار و حبوب و نباتات رویانیده و فی کل شی ء له آیه تدل علی انه واحد برگ درختان سبز در نظر هوشیار هر ورقش دفتریست معرفت کردگار لذا بطور اجمال میفرماید:

وَ فِی الْأَرْضِ آیاتٌ لکن کسانی که قلوب آنها سیاه شده درک نمیکنند و مستند بطبیعت میدانند کسانی که درک می کنند کسانی هستند که ایمان آنها بحد یقین رسیده که میفرماید:

«ما رایت شیئا الا و رایت اللَّه قبله و بعده و معه».

لِلْمُوقِنِینَ و از برای یقین هم مراتبی است، علم الیقین عین الیقین حق الیقین، علم الیقین از روی دلیل و برهان و منطق یقین پیدا کند. عین الیقین از روی مشاهده و حس آثار قدرت را به بیند بچشم بصیرت، حق الیقین. که بنور ایمان و افاضه حق قلب روشن شود که هیچ گونه غفلتی و نسیانی و ریبی در او راه نیابد.

[سوره الذاریات (۵۱): آیه ۲۱] .... ص: ۲۷۱

وَ فِی أَنْفُسِکُمْ أَ فَلا تُبْصِرُونَ (۲۱)

و آیاتی در نفوس شماست آیا پس از این بینا نمیشوید. آیات الهی دو قسم است. آیات انفسیه و آیات آفاقیه، اما انفسیه اینکه اولا از خاک خلق شده اید تا جزو ماکولات سپس بنطفه تبدیل شده اید و مراحلی را طی کرده از علقه و مضغه و لحوم و عظام و اعضاء و جوارح و اخلاط اربعه صفراء سوداء بلغم دم تا صورت نباتی پس از آن خلقا آخر افاضه روح تا بدنیا آمدید قوای زیادی بشما عنایت شد باصره سامعه شامه ضائقه لامسه حس مشترک قوه عاقله و دراکه و متفکره و غیر

اینها و حالات مختلفه از قوه بضعف و بالعکس از صحت بمرض و بالعکس از عزت بذلت و بالعکس از سرور بحزن و بالعکس از ذکر بغفلت و بالعکس از تنبه بنسیان و بالعکس از رشد بنکس و بالعکس از الوان مختلف الی غیر ذلک.

(تو خود یک چیزی و چندین هزاری دلیل از خویش روشن تر نداری).

وَ فِی أَنْفُسِکُمْ عطف به و فی الارض است.

أَ فَلا تُبْصِرُونَ بچشم سر می بینید ولی چشم قلب کور است درک نمی کنید.

[سوره الذاریات (۵۱): آیه ۲۲] .... ص: ۲۷۲

وَ فِی السَّماءِ رِزْقُکُمْ وَ ما تُوعَدُونَ (۲۲)

و در سماء روزی شما است و آنچه بشما وعده داده شده، نوع مفسرین تفسیر کردند بنزول غیث و مطر که باعث نبات ارض می شود، و مأکولات از زمین روئیده میشود و رزق انسان میگردد، لکن این بنظر تمام نیست: زیرا اولا باران سبب انبات میشود و مأکولات از زمین خارج می شود: و ثانیا: رزق منحصر بمأکولات نیست آنچه خداوند عنایت کند رزق است، ایمان، علم، توفیق و غیر اینها می گویی: (اللهم ارزقنی ایمانا کاملا و علما نافعا و یقینا ثابتا و عقلا کاملا) و غیر اینها، و ثالثا: مناسب با کلمه وَ ما تُوعَدُونَ نیست و آنچه بنظر میرسد اینکه خداوند آنچه برای بنده تقدیر فرموده چه از مأکول و مشروب و غنی و فقر و صحت و سلامت و مرض و نعمت و بلاء و غیر اینها در دفتر الهی ثبت است، و مشهود ملائکه و انبیاء و ائمه می شود و بالاخص همین مأکولات که از امیر المؤمنین است که میفرماید:

(طلب العلم اوجب علیکم من طلب المال لان المال قد قسمه عادل بینکم و سیفی لکم و العلم مخزون عند اهله)

تعبیر تفسیر و از حضرت رسالت است که بعمار فرمود آخرین روزی تو یک ظرف شیر است، و در حدیث است

(لا یموت نفس حتی تستکمل رزقه)

و غیر اینها و مراد از.

وَ فِی السَّماءِ رِزْقُکُمْ عالم بالا است که قبل از خلقت انسان خداوند معین فرموده و بسا بواسطه بعض امور توسعه و تضییق می شود که آن در لوح محو

و اثبات است و آنچه قابل تغییر نیست در لوح محفوظ است.

وَ ما تُوعَدُونَ در خبر دارد وعده ظهور حضرت بقیه اللّه و رجعت ائمه و استشهاد فرموده بآیه شریفه.

وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَ عَمِلُوا الصَّالِحاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَ لَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِي ارْتَضى لَهُمْ وَ لَيُبَدِّلَنَّهُمْ مِنْ بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْناً يَعْبُدُونَنِي لا يُشْرِكُونَ بِي شَيْئاً نور آیه ۵۴ اقول: این یکی از مصادیق است و ما توعدون عام است از جنت و نار و ثواب و عقاب و بعث و نشور و حساب و کتاب و غیر اینها تماما معین شده و محقق است و تخلف ندارد.

[سوره الذاریات (۵۱): آیه ۲۳] .... ص: ۲۷۳

فَوَ رَبِّ السَّماءِ وَ الْأَرْضِ إِنَّهُ لَحَقٌّ مِثْلَ ما أَنَّكُمْ تَنْطِقُونَ (۲۳)

پس قسم به پروردگار آسمان و زمین این حق است مثل آنچه هستید نطق میکنید.

فَوَ رَبِّ السَّماءِ وَ الْأَرْضِ إِنَّهُ لَحَقٌّ یعنی روزی شما و آنچه که وعده داده شده بشما هر آینه حق و ثابت است و تخلف پذیر نیست، با چند تاکید قسم آنهم به پروردگار و کلمه انّ و جمله اسمیه و لام تاکید.

مِثْلَ ما أَنَّكُمْ تَنْطِقُونَ وجه تشبیه گفتند همین نحوی که می دانید آنچه می گوئید بدانید که ما توعدون هم حق و ثابت است لکن آنچه بنظر نزدیک می آید پس از بیان مقدمه ای و آن اینست که موجودات امکانیه را گفتند از چهارده قسم بیرون نیست جواهرات خمسه و اعراض تسعه امّا اعراض که بنفسه وجود پیدا نمی کند زیرا معنای عرض اذا وجد فی الموضوع مثل کم و کیف و اعراض نسبیه و اما جواهرات خمسه عبارت از عقل و نفس و جسم و ماده و صورت است عقل جوهر مجرد از ماده و صورت نفس مجرد از ماده دون الصوره جسم مرکب از ماده و صورت و ماده بدون صورت تحقق پیدا نمی کند و گفتند شیئیت شیئی به صورت است نه به ماده، هیولا در بقاء محتاج صورت، تشخص کرد صورت را گرفتار. و مراد صورت نوعیّه است نه صورت شخصیه که از عوارض است و صورت نوعیه عبارت از فصل ممیّز است بین الانواع و فصل ممیز انسان از

سایر انواع نطق است که گفتند (الانسان حیوان ناطق) پس مشخص و ممیّز انسان نطق است لذا سایر حیوانات را صامت میگویند و نطق اظهار ما فی- الضمیر است.

وَ ما تُوعَدُونَ هم ظاهر می کند آنچه در غیبت تقدیر شده بمنصه ظهور می رسد و اللَّه العالم.

[سوره الذاریات (۵۱): آیه ۲۴] .... ص : ۲۷۴

هَلْ أَتاکَ حَدِیثُ ضَیْفِ إِبْراهِیمَ الْمُکْرَمِینَ (۲۴)

آیا آمد تو را حکایت مهمانی ابراهیم مکرمین را.

خداوند قصه مهمانی ابراهیم را و نزول ملائکه بر او در این سوره در چهارده آیه بیان میفرماید:

توضیح اینکه ملائکه بصورت اصلی مشاهد انسان نمی شوند مثل ملائکه حفظه و کتبه و موکلین به نزول ارزاق و قطرات باران و مامورین به الهام در قلوب مؤمنین و ملائکه که در جنگ بدر نازل شدند برای نصرت مسلمین و غیر اینها و اگر بخواهند مشاهد انسان شوند باید متشکل بصورت شوند، مثل اینکه بر پیغمبر بسا روح الامین به صورت دحیه کلبی وارد می شد و این ملائکه که بر ابراهیم وارد شدند جبرئیل و میکائیل و اسرافیل به صورت جوان خوش سیما با صورت نورانی که آثار صلاح از آنها مشاهده می شد و حضرت ابراهیم بسیار مسرور شدند چون سرتاسر دنیا را کفر و شرک گرفته بود اینها را به این صورت دید به عنوان ضیافت تلقی کرد و آنها را محترم داشت و حضرت ابراهیم مهمان دوست بود.

[سوره الذاریات (۵۱): آیه ۲۵] .... ص : ۲۷۴

إِذْ دَخَلُوا عَلَیْهِ فَقالُوا سَلاماً قالَ سَلامٌ قَوْمٌ مُنْکَرُونَ (۲۵)

زمانی که این مکرمین داخل شدند بر ابراهیم سلام گفتند ابراهیم در جواب آنها سلام گفت و فرمود من شما را نشناختم شما کیستید بر من وارد شده اید؟

إِذْ دَخَلُوا عَلَیْهِ چون وارد شدند بر او.

فَقالُوا سَلاماً که اول ورود مستحبّ مؤکد است سلام و از برای سلام سه معنی کردند یکی آنکه سلام از اسماء الهیه است چنانچه میفرماید: هُوَ الْمَلِکُ

الْقُدُّوسُ السَّلامُ الْمُؤْمِنُ الْمُهَيْمِنُ الْعَزِيزُ الْجَبَّارُ الْمُتَكَبِّرُ

حشر آیه ۴۳ یعنی خداوند حافظ و نگهبان و ناصر و معین شما باشد. دیگر آنکه دعا و طلب سلامتی از کلیه آفات و بلیات دنیوی و اخروی. سوّم وعد است که شما از ما خیالتان راحت باشد هیچ قصد سویی نداریم از ما سالم هستید و گفتند: صیغ سلام چهار است سلام علیک و علیکم و السلام علیک و علیکم که جواب سلام واجب است و بهتر در جواب تقدیم علیک و علیکم است و بهتر ضمیمه و رحمه اللّه و برکاته است بر سلام و یکی از واجبات نماز سلام است.

قَوْمٌ مُنْكَرُونَ شما را نشناختم کیانید؟ و از کجا آمده اید؟ و برای چه امری آمده اید؟

[سوره الذاریات (۵۱): آیات ۲۶ تا ۲۷] .... ص : ۲۷۵

فَراغَ إِلى أَهْلِهِ فَجاءَ بِعِجْلٍ سَمِينٍ (۲۶) فَقَرَّبَهُ إِلَيْهِمْ قالَ أَ لا تَأْكُلُونَ (۲۷)

پس برای تشریفات آنها که از راه رسیده و خسته و گرسنه هستند رفت نزد اهلش که ساره باشد و آمد به گوساله فربه که فوری طبخ کردند و آورد نزد مهمانها. فَقَرَّبَهُ إِلَيْهِمْ قالَ أَ لا تَأْكُلُونَ پس نزدیک آنها آورد گفت چرا نمی خورید نظر به اینکه ملائکه مأکول و مشروب ندارند چون قوای شهویه در آنها نیست فقط قوه عقلانیه دارند و حضرت ابراهیم ابتداء نمیدانست که اینها ملک هستند لذا.

فَقَرَّبَهُ إِلَيْهِمْ قالَ أَ لا تَأْكُلُونَ و چون اینها اکل نکردند ابراهیم خوفی پیدا کرد که اینها قصد سویی نسبت باو دارند.

[سوره الذاریات (۵۱): آیه ۲۸] .... ص : ۲۷۵

فَأَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً قالُوا لا تَخَفْ وَ بَشَّرُوهُ بِغُلامٍ عَلِيمٍ (۲۸)

یعنی بخود برداشت خوفی پنهانی بدون اینکه اظهار کند لکن چون آنها از قلب او با خبر بودند گفتند خوف نداشته باش ما ملائکه هستیم و شهوت اکل نداریم و برای اذیت شما هم نیامده ایم بلکه بشارت آورده ایم به فرزندی که دارای علم باشد که حضرت اسحاق باشد و چون این کلام را ساره عیال ابراهیم شنید.

[سوره الذاریات (۵۱): آیه ۲۹] .... ص : ۲۷۵

فَأَقْبَلَتِ امْرَأَتُهُ فِي صَرَّةٍ فَصَكَّتْ وَجْهَها وَ قالَتْ عَجُوزٌ عَقِيمٌ (۲۹)

پس آمد عیال ابراهیم ساره در فریاد زدن پس زد به صورت خود و گفت پیره زن نازا و در جای دیگر میفرماید وَ امْرَأَتُهُ قائِمَةٌ فَضَحِكَتْ فَبَشَّرْناها بِإِسْحاقَ وَ مِنْ وَراءِ إِسْحاقَ يَعْقُوبَ قالَتْ يا وَيْلَتى أَ أَلِدُ وَ أَنَا عَجُوزٌ وَ هذا بَعْلِي شَيْخاً هود آیه ۷۴ و در آنجا توضیح داده ایم که خداوند به حضرت ابراهیم در سن پیری و شیخوخیت دو فرزند عنایت فرمود اسمعیل از هاجر و اسحق از ساره که میفرماید الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي وَهَبَ لِي عَلَى الْكِبَرِ إِسْماعِيلَ وَ إِسْحاقَ ابراهیم آیه ۴۱ و ساره در حال جوانی عقیم بود و سن او رسیده بود به نود و پنجسال از ابراهیم بزرگتر بود که این بشارت را شنید ناله او بلند شد از روی تعجب.

فَأَقْبَلَتِ امْرَأَتُهُ فِي صَرَّةٍ گفتند که الصیاح یعنی صیحه زد بلند فَصَكَّتْ وَجْهَها که ضرب شدید است که به زبان ما می گوئیم سیلی بصورتش زد.

وَ قالَتْ عَجُوزٌ که من پیره زن عجوزه شدم عَقِيمٌ در زمان جوانی هم عقیم بودم و اولاد نمی آوردم.

[سوره الذاریات (۵۱): آیه ۳۰] .... ص : ۲۷۶

قالُوا كَذلِكَ قالَ رَبُّكِ إِنَّهُ هُوَ الْحَكِيمُ الْعَلِيمُ (۳۰)

گفتند ملائکه به ساره که این نحوه فرموده پروردگار تو محققا او حکیم و علیم است تمام کارهای او از روی حکمت و علم است و در جای دیگر می فرماید که ملائکه به ساره گفتند: أَ تَعْجَبِينَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ رَحْمَتُ اللَّهِ وَ بَرَكاتُهُ عَلَيْكُمْ أَهْلَ الْبَيْتِ هود آیه ۷۶.

خداوند قادر متعال همین نحوی که آدم و حوا را بدون پدر و مادر آفرید و عیسی را بدون پدر و حمل مادر موسی را تا حین ولادت مخفی فرمود: قدرت دارد از شوهر پیر و زن عجوز عقیم اولاد بیاورد لذا.

قالُوا ملائکه که در اینجا بشارت به ابراهیم دادند و در سوره هود بشارت به ساره و معلوم می شود که ساره هم حاضر بود و بشارت به هر دو داده شد گفتند: به ساره.

كَذلِكَ قالَ رَبُّكِ ما از پیش خود نمی گوئیم فرمان خداست مأمور هستیم به شما ابلاغ کنیم.

إِنَّهُ هُوَ الْحَكِيمُ تمام كارهاى او از روى حكمت و مصلحت است به جا و به موقع.

الْعَلِيمُ عالم به همه چيز هم شيخوخيت ابراهيم را مى داند و هم عجوز و عقيم تو را مى داند و قدرت نمايى مى كند كه إِذا أَرادَ شَيْئاً أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ.

[سوره الذاريات (۵۱): آيه ۳۱] .... ص : ۲۷۷

قالَ فَما خَطْبُكُمْ أَيُّهَا الْمُرْسَلُونَ (۳۱)

حضرت ابراهيم فرمود به ملائكه پس چيست مقصد شما و دستور شما اى فرستادگان؟ چون فهميد كه اينها براى بشارت به اسحاق مجردا نيامده اند زيرا كافى بود مجرد بشارت كن و چه توسط جبرئيل و اين سه ملك مقرب براى امر عظيمى آمده اند لذا.

قالَ فَما خَطْبُكُمْ أَيُّهَا الْمُرْسَلُونَ خطب امر عظيم است و لذا خطيب بكسى ميگويند كه به كلام بليغ صحبت ميكند.

[سوره الذاريات (۵۱): آيه ۳۲] .... ص : ۲۷۷

قالُوا إِنَّا أُرْسِلْنا إِلى قَوْمٍ مُجْرِمِينَ (۳۲)

گفتند ما را خداوند فرستاده براى هلاكت قوم مجرمين كه قوم لوط باشند و جرم آنها علاوه از تكذيب لوط اعمال سيئه داشتند كه اعظم آنها لواط بود كه سابقه نداشت و در مجالس اخراج ريح مى كردند كه منكر تعبير شده چنانچه مى فرمايد.

أَ تَأْتُونَ الْفاحِشَةَ ما سَبَقَكُمْ بِها مِنْ أَحَدٍ مِنَ الْعالَمِينَ إِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجالَ شَهْوَةً مِنْ دُونِ النِّساءِ اعراف آيه ۷۸ و ۷۹ و مى فرمايد وَ تَأْتُونَ فِي نادِيكُمُ- الْمُنْكَرَ عنكبوت آيه ۲۸ كه در خبر از حضرت رضا (ع) است فرمود:

(يتضارطون فى المجالس من غير حشمه و لاحياء)

و از حضرت صادق است

(ان حل الازار فى الصلاه و الحذف بالحصى و مضغ الكندر فى المجالس و على ظهر الطريق من عمل قوم لوط)

و در بعضى اخبار بخل از صفات قوم لوط بود و او منشأ اين عمل شنيع شده.

[سوره الذاريات (۵۱): آيات ۳۳ تا ۳۴] .... ص : ۲۷۷

لِنُرْسِلَ عَلَيْهِمْ حِجارَةً مِنْ طِينٍ (۳۳) مُسَوَّمَةً عِنْدَ رَبِّكَ لِلْمُسْرِفِينَ (۳۴)

براى اينكه ارسال نمائيم بر اينها سنگ ريزه هايى از گل نشان دار نزد

پروردگار تو برای اسراف کنندگان.

لِنُرْسِلَ عَلَيْهِمْ حِجارَةً مِنْ طِينٍ در سوره هود میفرماید: فَلَمَّا جاءَ أَمْرُنا جَعَلْنا عالِيَها سافِلَها وَ أَمْطَرْنا عَلَيْها حِجارَةً مِنْ سِجِّيلٍ مَنْضُودٍ مُسَوَّمَةً عِنْدَ رَبِّكَ وَ ما هِيَ مِنَ الظَّالِمِينَ بِبَعِيدٍ آیه ۸۴ و ۸۵ در اخبار داریم که هفت شهر قوم لوط بودند که جبرئیل از زمین جدا کرد و برد بالا باندازه ای که صدای خروسان و سگ ها را ملائکه آسمان می شنیدند و بر آنها سنگ ریزه بارید که هر سنگی نشان دار بود که معنی منضود و مسومه است اسم هر یک روی آن سنگ بود بر فرق او وارد میشد و هلاک شدند.

سپس شهرها وارونه شد که هیچ اثری از عمارات و اشجار و انهار و حیوانات باقی نماند و زمین قاعا صفصفا شد و نیز میفرمایند که هر ظالمی حین موتش به یکی از این سنگریزه ها مبتلا می شود که مفاد (وَ ما هِيَ مِنَ الظَّالِمِينَ ببعید است).

مُسَوَّمَةً عِنْدَ رَبِّكَ لِلْمُسْرِفِينَ اسراف در معاصی به تجاهر و فسق و زیاده روی در طغیان که امروز بسیار رواج پیدا کرده نه شرمی و نه حیائی و نه باکی و نه خوفی و نه وحشتی دارند باشد تا آثارش را ببینند و برخورد کنند.

[سوره الذاریات (۵۱): آیات ۳۵ تا ۳۶] .... ص : ۲۷۸

فَأَخْرَجْنا مَنْ كانَ فِيها مِنَ الْمُؤْمِنِينَ (۳۵) فَما وَجَدْنا فِيها غَيْرَ بَيْتٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ (۳۶)

پس بیرون کردیم ما کسانی که در آن قریه ها بودند از مؤمنین پس نیافتیم در آن قریه ها غیر از یک بیت از مسلمین که بیت لوط بود و فقط دختران لوط بودند که میفرماید: در سوره هود قالُوا يا لُوطُ إِنَّا رُسُلُ رَبِّكَ لَنْ يَصِلُوا إِلَيْكَ فَأَسْرِ بِأَهْلِكَ بِقِطْعٍ مِنَ اللَّيْلِ وَ لا يَلْتَفِتْ مِنْكُمْ أَحَدٌ إِلَّا امْرَأَتَكَ إِنَّهُ مُصِيبُها ما أَصابَهُمْ إِنَّ مَوْعِدَهُمُ الصُّبْحُ أَ لَيْسَ الصُّبْحُ بِقَرِيبٍ آیه ۸۳ و اینکه تاخیر افتاد تا صبح برای این بود که لوط با اهلش از قریه های آنها خارج شوند.

(تنبیه) از اخبار استفاده میشود. بلکه از خود آیات هم میتوان استفاده کرد که بشارت بابراهیم دو مرتبه بوده یکی قبل از قضیه لوط بشارت باسمعیل

داده شده که میفرماید پس از دعاء ابراهیم که عرض کرد رَبِّ هَبْ لِی مِنَ الصَّالِحِینَ فَبَشَّرْناهُ بِغُلامٍ حَلِیمٍ الی آخر الآیات الصافات آیه ۹۷ الی ۱۰۸ و دیگر بشارت باسحق و یعقوب که در سوره هود و در این سوره بیان فرموده در قضیه لوط و قوم او.

[سوره الذاریات (۵۱): آیه ۳۷] .... ص : ۲۷۹

وَ تَرَکْنا فِیها آیَةً لِلَّذِینَ یَخافُونَ الْعَذابَ الْأَلِیمَ (۳۷)

و ما باقی گذاشتیم در آن قریه ها آیه و نشانه و دلیل برای کسانی که میترسند از عذاب دردناک.

وَ تَرَکْنا فِیها آیَةً اشکال ترک عدم الفعل است امر عدمی چگونه آیه میشود؟

جواب مراد از ترک در اینجا اعدام پس از وجود است، مثل موت که اعدام حیات است و فعل است و مراد از بین بردن تمام قری از عمارات و اشجار و حیوانات و هیچ اثری از آنها باقی نگذاشتن که خود دلیل قطعی محکم است که آثار اعمال زشت اینها این است، اما کجا کفار و فسّاق و فجار و ظلمه متنبه می شوند فقط.

لِلَّذِینَ یَخافُونَ الْعَذابَ الْأَلِیمَ که متنبه شوند و پیرامون این گونه معاصی نگردند و خودداری کنند.

[سوره الذاریات (۵۱): آیات ۳۸ تا ۴۰] .... ص : ۲۷۹

وَ فِی مُوسی إِذْ أَرْسَلْناهُ إِلی فِرْعَوْنَ بِسُلْطانٍ مُبِینٍ (۳۸) فَتَوَلَّی بِرُکْنِهِ وَ قالَ ساحِرٌ أَوْ مَجْنُونٌ (۳۹) فَأَخَذْناهُ وَ جُنُودَهُ فَنَبَذْناهُمْ فِی الْیَمِّ وَ هُوَ مُلِیمٌ (۴۰)

و در مورد موسی زمانی که فرستادیم او را بسوی فرعون با معجزه بزرگ و دلیل آشکار پس اعراض کرد بر کنه یعنی با لشکر و جنود. که اعتمادش به آنها بود مثل اعتماد عمارت به ارکانش و گفت موسی ساحر است یا دیوانه پس گرفتیم او را و جنود او را پس انداختیم آنها را در دریا و او خود را ملامت میکرد قصه موسی را خداوند در بسیاری از سور و آیات مفصلا و اشاره بیان فرموده و شرح آنها بیان شده و در اینجا فقط به تفسیر آیات قناعت میکنیم.

وَ فِی مُوسی عطف به وَ فِی الْأَرْضِ آیاتٌ لِلْمُوقِنِینَ است یعنی آیاتی از برای موقنین هست در مورد موسی.

إِذْ أَرْسَلْناهُ إِلى فِرْعَوْنَ و جنود فرعون در آن جایی که خطاب شد به موسی اذْهَبْ إِلى فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغى طه آیه ۲۵.

بِسُلْطانٍ مُبِينٍ عصائی که ثعبان افعی و اژدها شد و سحر سحره فرعون را بلعید و ید و بیضاء و سایر معجزات که میفرماید:

فِي تِسْعِ آياتٍ إِلى فِرْعَوْنَ وَ قَوْمِهِ نمل آیه ۱۲.

فَتَوَلَّى بِرُكْنِهِ تولی اعراض است و ترک قبول و رکن فرعون قوت و قدرت و جنودش بود که به آنها مغرور بود مثل عمارت که بر ارکانش اعتماد دارد و باء برکنه از برای تعدیه است یعنی رکن خود را که جنودش بود آنها را هم وادار نمود بر اعراض و عدم قبول.

وَ قالَ ساحِرٌ أَوْ مَجْنُونٌ به قومش گفت این موسی ساحر است که عصا را به نظر ثعبان می آورد و ید را به نظر بیضاء مینماید و یا مجنون است که غیر از من بر خود خدایی اتخاذ کرده.

َخَذْناهُ وَ جُنُودَهُ

اخذ عزیز مقتدر آن موقعی که با لشکر انبوه حرکت کرد در تعقیب موسی و قوم موسی که آنها را به قتل رساند و آمدند نزدیک دریا موقعی که قوم موسی از دریا خارج می شدند در آن دوازده جاده که میفرماید:

فَأَوْحَيْنا إِلى مُوسى أَنِ اضْرِبْ بِعَصاكَ الْبَحْرَ فَانْفَلَقَ فَكانَ كُلُّ فِرْقٍ كَالطَّوْدِ الْعَظِيمِ شعراء آیه ۶۳ فرعون و جنودش هم وارد این جادّه ها شدند موقعی که رسید فرعون در آخر جاده که از دریا بیرون آید که آخرین قوم موسی از جاده خارج شدند و آخرین قوم فرعون داخل در جاده شدند که شاید فاصله بین فرعون و قوم موسی چند متری بیش نبود که یک مرتبه دریا بهم آمد و تمام غرق شدند که میفرماید:

بَذْناهُمْ فِي الْيَمِ

فرعون در این موقع گفت: که میفرماید: حَتَّى إِذا أَدْرَكَهُ الْغَرَقُ قالَ آمَنْتُ أَنَّهُ لا إِلهَ إِلَّا الَّذِي آمَنَتْ بِهِ بَنُوا إِسْرائِيلَ وَ أَنَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ یونس آیه ۹۰ که مفاد.

هُوَ مُلِيمٌ

است گفتند: جبرئیل کفی از لجن به دهان او زد و گفت آلْآنَ وَ قَدْ عَصَيْتَ قَبْلُ وَ كُنْتَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ یونس آیه ۹۱.

[سوره الذاریات (۵۱): آیات ۴۱ تا ۴۲] .... ص : ۲۸۱

وَ فِی عادٍ إِذْ أَرْسَلْنا عَلَیْهِمُ الرِّیحَ الْعَقِیمَ (۴۱) ما تَذَرُ مِنْ شَیْ ءٍ أَتَتْ عَلَیْهِ إِلاَّ جَعَلَتْهُ کَالرَّمِیمِ (۴۲)

و در عاد زمانی که فرستادیم بر آنها بادی که زایش نداشت، و نگذشت از هر شیئی مگر اینکه قرار داد او را مثل خاکستر وَ فِی عادٍ نیز عطف است یعنی آیت بزرگی است برای موقنین، و عاد قوم هود بودند و بسیار طغیان و سرکشی کردند و قوه و قدرت بکار زدند که میفرماید:

أَ لَمْ تَرَ کَیْفَ فَعَلَ رَبُّکَ بِعادٍ إِرَمَ ذاتِ الْعِمادِ الَّتِی لَمْ یُخْلَقْ مِثْلُها فِی الْبِلادِ فجر آیه ۵ تا ۷.

إِذْ أَرْسَلْنا عَلَیْهِمُ الرِّیحَ الْعَقِیمَ که هفت شب و هشت روز باد بر آنها وزید و باد عقیم بادی بود که زایش نداشت، ابر و باران و هوای خنک و سرد و سلامت و تصفیه هوا در آن نبود و پی در پی میوزید که میفرماید:

وَ أَمَّا عادٌ فَأُهْلِکُوا بِرِیحٍ صَرْصَرٍ عاتِیَهٍ سَخَّرَها عَلَیْهِمْ سَبْعَ لَیالٍ وَ ثَمانِیَهَ أَیَّامٍ حُسُوماً فَتَرَی الْقَوْمَ فِیها صَرْعی کَأَنَّهُمْ أَعْجازُ نَخْلٍ خاوِیَهٍ فَهَلْ تَری لَهُمْ مِنْ باقِیَهٍ الحاقه آیه ۶ و ۷ و ۸.

ما تَذَرُ مِنْ شَیْ ءٍ أَتَتْ عَلَیْهِ: از انسان و حیوان و عمارات و اشجار و نباتات.

إِلَّا جَعَلَتْهُ کَالرَّمِیمِ تمام مثل خاکستر شدند ریز ریز و از هم پاشیده و در هم کوبیده شدند که اثری از آنها باقی نماند.

[سوره الذاریات (۵۱): آیات ۴۳ تا ۴۵] .... ص : ۲۸۱

وَ فِی ثَمُودَ إِذْ قِیلَ لَهُمْ تَمَتَّعُوا حَتَّی حِینٍ (۴۳) فَعَتَوْا عَنْ أَمْرِ رَبِّهِمْ فَأَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَهُ وَ هُمْ یَنْظُرُونَ (۴۴) فَمَا اسْتَطاعُوا مِنْ قِیامٍ وَ ما کانُوا مُنْتَصِرِینَ (۴۵)

و در ثمود هم آیه است، زمانی که گفته شد برای آنها که زندگی کنید تا مدت کمی پس عتو و سرکشی کردند از امر پروردگار خود، پس گرفت آنها را صاعقه و آنها نظر میکردند، پس قدرت و استطاعت نداشتند بر قیام و نبودند که طلب مغفرت کنند، یعنی کسی را نداشتند که آنها را یاری کند.

وَ فِی ثَمُودَ قوم صالح که تکذیب صالح کردند با اینکه طلب آیه و معجزه کردند و خداوند ناقه صالح و فصیل آن را قرار داد و باندازه ای شیر می داد که تمام قوم را کفایت میکرد و حضرت صالح مقرر فرمود که یک روز برای فصیل او باشد و یک روز برای شما مخالفت کردند و ناقه را پی کردند و فصیل او را کشتند.

إِذْ قِیلَ لَهُمْ تَمَتَّعُوا حَتَّی حِینٍ که سه روز بیشتر مهلت نداشتند که میفرماید فَعَقَرُوها فَقالَ تَمَتَّعُوا فِی دارِکُمْ ثَلاثَهَ أَیَّامٍ ذلِکَ وَعْدٌ غَیْرُ مَکْذُوبٍ هود آیه ۶۷ و در خاندان نبوت سه نفر یاد از ناقه صالح و فصیل آن کردند اول صدّیقه طاهره ما کان ناقه صالح و فصیلها بالفضل عند اللّه الا دونی.

دوم ابی عبد اللّه (ع)

(یا رب لا یکون اهون الیک من فصیل الخ).

سوم حضرت هادی در مورد متوکل که فرمود ابهام پای من افضل از ناقه صالح است که متوکّل پس از سه روز کشته شد.

فَعَتَوْا عَنْ أَمْرِ رَبِّهِمْ عتو و سرکشی و مخالفت نمودند فرمان پروردگار خود را که میفرماید: وَ آتَیْنا ثَمُودَ النَّاقَهَ مُبْصِرَهً فَظَلَمُوا بِها اسراء آیه ۶۲.

فَأَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَهُ در این آیه تعبیر به صاعقه فرموده در سوره اعراف تعبیر به رجفه فرموده فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَهُ آیه ۷۶ در سوره هود صیحه تعبیر فرموده وَ أَخَذَ الَّذِینَ ظَلَمُوا الصَّیْحَهُ آیه ۷.

(اقول) هر سه بآن ها متوجه شد هم رجفه و صیحه و صاعقه.

وَ هُمْ یَنْظُرُونَ مشاهده میکردند اما.

فَمَا اسْتَطاعُوا مِنْ قِیامٍ که در آیات دیگر میفرماید فَأَصْبَحُوا فِی دِیارِهِمْ جاثِمِینَ هود آیه ۱۸. فَأَصْبَحُوا فِی دارِهِمْ جاثِمِینَ اعراف آیه ۷۶.

وَ ما کانُوا مُنْتَصِرِینَ یعنی احدی نبود از آلهه آنها و از اکابر آنها و از دیگران که آنها را یاری کنند و از عذاب نجات دهند پس اینها منتصر نبودند

[سوره الذاریات (۵۱): آیه ۴۶] .... ص : ۲۸۲

وَ قَوْمَ نُوحٍ مِنْ قَبْلُ إِنَّهُمْ کانُوا قَوْماً فاسِقِینَ (۴۶)

و قوم نوح از پیش از اینها بودند بدرستی که آنها بودند قومی فاسقین در

جای دیگر میفرماید.

وَ أَنَّهُ أَهْلَکَ عاداً الْأُولی وَ ثَمُودَ فَما أَبْقی وَ قَوْمَ نُوحٍ مِنْ قَبْلُ إِنَّهُمْ کانُوا هُمْ أَظْلَمَ وَ أَطْغی النجم آیه ۵۱ الی ۵۲ معلوم می شود که قوم نوح از جمیع طبقات کفار و مشرکین طغیان آنها و ظلم و اذیت آنها بیشتر و بالاتر بوده زیرا نهصد و پنجاه سال آنها را دعوت فرمود فقط حدود هفتاد نفر از فقراء به او ایمان آوردند و نوح و این مؤمنین در فشار این مشرکین و کفار گرفتار بودند و سر تا سر دنیا را پر کرده بودند و لذا موقعی که عذاب بر آنها نازل شد تمام اهل دنیا هلاک شدند و کره زمین زیر آب رفت فقط نجات برای اهل کشتی نوح و مؤمنین و حیواناتی که در کشتی بودند بود که امریه صادر شد بر نوح که میفرماید حَتَّی إِذا جاءَ أَمْرُنا وَ فارَ التَّنُّورُ قُلْنَا احْمِلْ فِیها مِنْ کُلٍّ زَوْجَیْنِ اثْنَیْنِ وَ أَهْلَکَ إِلَّا مَنْ سَبَقَ عَلَیْهِ الْقَوْلُ وَ مَنْ آمَنَ وَ ما آمَنَ مَعَهُ إِلَّا قَلِیلٌ هود آیه ۴۲.

وَ قَوْمَ نُوحٍ مِنْ قَبْلُ که اول عذابی که نازل شد و عمومیت پیدا کرد عذاب این ها بود که بکلی از قابلیت هدایت افتاده بودند و دیگر در نسل آنها هم مؤمن پیدا نمی شد چنانچه میفرماید:

وَ أُوحِیَ إِلی نُوحٍ أَنَّهُ لَنْ یُؤْمِنَ مِنْ قَوْمِکَ إِلَّا مَنْ قَدْ آمَنَ هود آیه ۳۵ و حضرت نوح هم عرض کرد در پیشگاه الهی وَ قالَ نُوحٌ رَبِّ لا تَذَرْ عَلَی الْأَرْضِ مِنَ الْکافِرِینَ دَیَّاراً إِنَّکَ إِنْ تَذَرْهُمْ یُضِلُّوا عِبادَکَ وَ لا یَلِدُوا إِلَّا فاجِراً کَفَّاراً نوح آیه ۲۷ و ۲۸.

إِنَّهُمْ کانُوا قَوْماً فاسِقِینَ فسق بتمام معنی از کفر و شرک و ظلم و عصیان و طغیان و افتراء و استهزاء و غیر این ها که در موارد زیادی در آیات شریفه اشاره شده.

[سوره الذاریات (۵۱): آیه ۴۷] .... ص: ۲۸۳

وَ السَّماءَ بَنَیْناها بِأَیْدٍ وَ إِنَّا لَمُوسِعُونَ (۴۷)

و آسمان را بپا کردیم بید قدرت و محققا ما هر آینه وسعت دهنده ایم.

وَ السَّماءَ جنس آسمان که شامل تمام سماوات سبع و کرسی و عرش و آنچه در عالم بالا است از شمس و قمر و کواکب و جمیع کرات جویه.

بَنَيْناها در دو روز چنانچه میفرماید: فَقَضاهُنَّ سَبْعَ سَماواتٍ فِی یَوْمَیْنِ فصلت آیه ۱۱ (باید) یعنی بقوه و قدره چنانچه بشیطان فرمود ما مَنَعَکَ أَنْ تَسْجُدَ لِما خَلَقْتُ بِیَدَیَّ ص آیه ۷۵ و میفرماید: وَ اذْکُرْ عَبْدَنا داوُدَ ذَا الْأَیْدِ ص آیه ۱۵.

وَ إِنَّا لَمُوسِعُونَ و محققا ما وسعت دهنده ایم، امّا سعه رحمت میفرماید:

وَ رَحْمَتِی وَسِعَتْ کُلَّ شَیْ ءٍ اعراف آیه ۱۵۵ سعه علم رَبَّنا وَسِعْتَ کُلَّ شَیْ ءٍ رَحْمَةً وَ عِلْماً مؤمن آیه ۷ سعه رزق یُغْنِ اللَّهُ کُلًّا مِنْ سَعَتِهِ وَ کانَ اللَّهُ واسِعاً حَکِیماً نساء آیه ۱۱۹ و غیر اینها.

[سوره الذاریات (۵۱): آیه ۴۸] .... ص: ۲۸۴

وَ الْأَرْضَ فَرَشْناها فَنِعْمَ الْماهِدُونَ (۴۸)

و زمین را فرش نمودیم پس خوب گسترنده گانیم بقدرت کامله این ربع کره زمین را که از آب خارج است چنان بسط داده برای سکونت انسان و حیوانات و نباتات و طیور و وحوش و چنان نگاه داشته که متزلزل نشود با این حرکت زمین از حرکت وضعی که دور خود میچرخد در مدت بیست و چهار ساعت و دور کره شمس بحرکت انتقالی در مدت یک سال بآرامی که بسیاری توهم کردند ساکن است.

وَ الْأَرْضَ فَرَشْناها زیر پای بندگان.

فَنِعْمَ الْماهِدُونَ مثل گهواره که در حرکت است و طفل در گهواره خیال میکند که ساکن است و خواب می رود، و مثل کشتی که روی آب بسرعت سیر می کند و ساکنین در آن توهم می کنند که واقف هستند. و مثل عمر که بسرعت طی میشود و خیال میکنند که ثابت هستند.

[سوره الذاریات (۵۱): آیه ۴۹] .... ص: ۲۸۴

وَ مِنْ کُلِّ شَیْ ءٍ خَلَقْنا زَوْجَیْنِ لَعَلَّکُمْ تَذَکَّرُونَ (۴۹)

و از هر چیزی خلق فرمودیم جفت باشد که شما متذکر شوید، خداوند تمام ممکنات و مخلوقات را دو نقطه مقابل زوج قرار داد شب و روز آسمان و زمین نور و ظلمت جن و انس روح و بدن برّی و بحری پرنده و چرنده دنیا و آخرت بهشت و جهنم ایمان و کفر مؤمن و کافر صالح و طالح حق و باطل ذکر و انثی

حیات و موت صحت و مرض غنی و فقر و غیر اینها حتی گفتند: الممکن زوج ترکیبی و مرکبات سه قسم است. اما مادیات از اجرام سماوی و ارضی ماده و صورت. و اما مجردات از وجود و ماهیت و انواع از جنس و فصل. برای اینکه دلیل باشد از برای اینکه ممکن شده احتیاج دارد بترکیب و مرکب و ذات اقدس پروردگار بسیط صرف، وجود صرف بدون ماهیت و حدی از برای وجودش نیست از لا و ابدا وحده لا شریک له لا ضد له و لا ند لذا میفرماید:

وَ مِنْ کُلِّ شَیْ ءٍ ما یشی ء وجوده که سرتاسر ممکنات را شامل می شود.

خَلَقْنا زَوْجَیْنِ که از لوازم امکان است.

لَعَلَّکُمْ تَذَکَّرُونَ که خدا بر همه چیز قادر و تواناست.

[سوره الذاریات (۵۱): آیه ۵۰] .... ص: ۲۸۵

فَفِرُّوا إِلَی اللَّهِ إِنِّی لَکُمْ مِنْهُ نَذِیرٌ مُبِینٌ (۵۰)

پس فرار کنید در کل امور بسوی پروردگار خود و توجه باو کنید محققا من برای شما از جانب خدای متعال انذار کننده آشکارا هستم، در اخبار تفسیر فرمودند بحج بیت اللّه و مکرر گفته ایم که اخبار بیان مصداق میکند منافی با عموم و اطلاق آیه نیست.

و توضیع کلام: اینکه انسان در میانه مخلوقات الهی احتیاجاتش بیشتر است و ضعفش زیادتر چنانچه میفرماید: وَ خُلِقَ الْإِنْسانُ ضَعِیفاً نساء آیه ۳۳ و نوع بلیات متوجه باو است چه در دنیا و چه در آخرت، و لذا از افلاطون است که گفت:

(الافلاک قسی و الحوادث سهام و الانسان هدف و الرامی هو اللّه فاین المفر) خدمت امیر المؤمنین «ع» کلام او را نقل کردند فرمود:

فَفِرُّوا إِلَی اللَّهِ

و فرار بسوی خدا توجه باو است و اطاعت او و ترک مخالفت او، زیرا هر عبادتی چه واجب چه مندوب قرب الی اللّه است، و هر معصیتی بعد من اللّه است.

إِنِّی لَکُمْ مِنْهُ نَذِیرٌ مُبِینٌ که من از جانب او آمده ام با حجّت و معجزه و

دلیل واضح روشن برای انذار شما که خود را در معرض عقوبات و بلاهای دنیوی و اخروی قرار ندهید و بایمان و اعمال صالحه و تقوی نجات دهید.

[سوره الذاریات (۵۱): آیه ۵۱] .... ص : ۲۸۶

وَ لا تَجْعَلُوا مَعَ اللَّهِ إِلهاً آخَرَ إِنِّی لَکُمْ مِنْهُ نَذِیرٌ مُبِینٌ (۵۱)

و قرار ندهید با خدای متعال اللّه دیگر را محققا من از برای شما از جانب او انذار کننده آشکار هستم، تکرار این جمله برای این است که شرک از تمام معاصی عقوبت و عذابش بیشتر است چنانچه عمده بلاهایی که بر امم ماضیه متوجه شد برای شرک آنها بوده چنانچه قبلا تذکر دادیم.

وَ لا تَجْعَلُوا مَعَ اللَّهِ إِلهاً آخَرَ مثل شمس و قمر و کواکب و ملک و جن و انس و صنم و شجر و گاو و گوساله و غیر این ها که آثارش زود ظاهر میشود.

إِنِّی لَکُمْ مِنْهُ نَذِیرٌ مُبِینٌ تکرار این جمله برای اهمیت شرک است که از تمام معاصی عقوبتش دنیوی و اخروی سخت تر است، و اول کلمه است که انبیاء مأمور بدعوت باو بودند که توحید باشد و ریشه اصول دین است و صحت تمام اعمال منوط باو است و تمام عبادات مربوط باو است.

[سوره الذاریات (۵۱): آیه ۵۲] .... ص : ۲۸۶

کَذلِکَ ما أَتَی الَّذِینَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا قالُوا ساحِرٌ أَوْ مَجْنُونٌ (۵۲)

و همین نحو بود که نیامد کسانی را که از پیش از این کفار و مشرکین بودند از رسول و پیغمبری مگر آنکه گفتند: ساحر است یا دیوانه این جریان در تمام امم سابقه بوده است، قوم نوح و عاد و ثمود و قوم ابراهیم و لوط و شعیب و موسی و عیسی که کفار و مشرکین انبیاء و رسولانی که خداوند برای هدایت آنها فرستاده تکذیب کردند و آنها را ساحر و مجنون و مفتری شمردند و گفتند:

این آیه برای تسلیت خواطر حضرت رسالت است که چندان متأثر نباشی که اینها شما را ساحر و مجنون میگویند و معجزات شما را سحر می پندارند این جریان همیشه بوده.

کَذلِکَ یعنی همین نحوی که بشما میگویند.

ما أَتَی الَّذِینَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِنْ رَسُولٍ ماء نافیه که نفی مطلق می کند که احدی از رسولان نبودند مگر آنکه قوم آنها.

إِلَّا قالُوا ساحِرٌ أَوْ مَجْنُونٌ و نسبتهای دیگر که به انبیاء می دادند حتی

کسانی که ایمان به انبیاء آوردند مثل یهود به موسی و نصاری به عیسی و عامه سنی ها که به پیغمبر اکرم ایمان آورده اند چه نسبت های زشت العیاذ به آنها می دهند مثل اینکه در این تورات رایج نسبت به لوط که شراب خورد و با دختران خود زنا کرد و از نسل آنها هفتاد پیغمبر بوجود آمد و در حق آدم که خدا به آدم دروغ گفت و شیطان راست گفت و از درخت عقل خوردند و خدا آمد برای تفرج و فهمید و ترسید که از درخت حیات بخورند و خدایی شوند مثل ماها و آنها را از بهشت بیرون کرد و بسیار مزخرفات دیگر و نصاری که به عیسی العیاذ شراب درست کرد و در مجلس عروسی با مادرش مریم شراب به اهل مجلس دادند و سنی ها که العیاذ پیغمبر را قبل از بعثت مشرک یا تابع عیسی یا موسی یا ابراهیم و بسیار از کفریات دیگر و بالجمله عصمت انبیاء را منکر هستند خذلهم اللّه.

[سوره الذاریات (۵۱): آیه ۵۳] .... ص: ۲۸۷

أَ تَواصَوْا بِهِ بَلْ هُمْ قَوْمٌ طاغُونَ (۵۳)

آیا امم سابقه وصیت کردند این قوم شما کفار و مشرکین را که شما هم پیغمبر خود را ساحر و مجنون بگوئید، بلکه اینها خود طغیان و سرکشی کردند و این نسبتها را دادند.

أَ تَواصَوْا بِهِ مرجع ضمیر سابقین بلاحقین سفارش و وصیت میکردند که انبیاء خود را ساحر و مجنون بدانید نه چنین است.

بَلْ هُمْ قَوْمٌ طاغُونَ خود اینها طغیان و سرکشی داشتند کبر و نخوت و عناد و عصبیت و قساوت قلب و سیاهی دل و اغوای شیطان و متابعت اکابر آنها را بکفر و شرک ثابت کرده شما محزون نباش.

[سوره الذاریات (۵۱): آیات ۵۴ تا ۵۵] .... ص: ۲۸۷

فَتَوَلَّ عَنْهُمْ فَما أَنْتَ بِمَلُومٍ (۵۴) وَ ذَكِّرْ فَإِنَّ الذِّكْرى تَنْفَعُ الْمُؤْمِنِينَ (۵۵)

پس شما از اینها اعراض فرما و روبرگردان، پس نیستی بملامت شدگان در اخبار از حضرت باقر و حضرت صادق و حضرت رضا علیهم السلام دارد که این آیه شریفه نازل شد.

فَتَوَلَّ عَنْهُمْ فَما أَنْتَ بِمَلُومٍ اصحاب نبی محزون شدند که کناره گرفتن

پیغمبر «ص» از اینها موجب انقطاع وحی است و نزول عـذاب خداونـد عـذاب را برداشت و مؤمنین را مسـرور کرد بآیه بعد که میفرماید:

و بداء حاصل شد و این آیه دلیل بر بداء است که در لوح محو و اثبات است غیر از لوح محفوظ که تغییر ناپذیر است.

اقول: آنچه بنظر میرسـد و میتوان اخبار را حمل بر آن کرد اینکه مؤمنین چنین خیالی کردنـد. خداوند برای اطمینان قلب آنها و رفع خیال آیه ثانیه را فرستاد نه اینکه ابتداء بناء بر نزول عذاب باشد، سپس خداوند تغییر دهد، و معنای بداء هم همین است که اظهـار بعـد از اخفـاء است، نه ظهور بعـد از خفـاء و در واقع قوم را دو قسـمت فرمود یـک قسـمت آنهـایی که قـابلیت هـدایت نداشتند از کفار و مشرکین میفرماید:

فَتَوَلَّ عَنْهُمْ فَما أَنْتَ بِمَلُومٍ زیرا حجت را بر آنها تمام کردی و راه عـذر بر آنها بسـته شـد مثل آیه شـریفه فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ وَ انْتَظِرْ إِنَّهُمْ مُنْتَظِرُونَ سجده آیه ۳۰ و آیه شریفه فَأَعْرِضْ عَنْ مَنْ تَوَلَّی عَنْ ذِکْرِنا وَ لَمْ یُرِدْ إِلَّا الْحَیاهَ الدُّنْیا النجم آیه ۳ و بسیار از آیات دیگر و یک قسمت کسانی که قابلیت هدایت دارند به پرداز بآنها.

وَ ذَکِّرْ فَإِنَّ الذِّکْری تَنْفَعُ الْمُؤْمِنِینَ آنها بهره برداری میکنند.

[سوره الذاریات (۵۱): آیه ۵۶] .... ص : ۲۸۸

وَ ما خَلَقْتُ الْجِنَّ وَ الْإِنْسَ إِلَّا لِیَعْبُدُونِ (۵۶)

و من خلق نکردم جنّ و انس را مگر برای اینکه مرا عبادت کننـد لام لیعبـدون لام غرض است یعنی حکمت خلقت جن و انس و غرض از خلقت آنها اینست که عبادت کننـد خـدا را به اختیار نه به اجبار تا قابلیت پیدا کنند برای سـعادت و نیل به بهشت و حیات ابدی که از امیر المؤمنین است که فرمود:

(خلقتم للبقاء لا للفناء)

زیرا اگر برای صـرف دنیا باشد لغو می شود و از او محال است صادر شود و البته عبادت مشـروط به شـرایطی می باشد که اهم آنها ایمان است و خداوند تمام وسایل را در دسترس آنها قرار داد از اعطاء عقل و قوه و قدرت و اختیار و انبیاء

فرستاد و کتاب ها نازل فرمود و راه سعادت و شقاوت را نشان داد و احکام جعل فرمود پس اگر بعضی اجابت نکردند تقصیر با آنهاست نقض غرض نشده مثل اینکه شخصی جماعتی را دعوت کند برای ضیافت و تمام وسائل پذیرایی را فراهم کند حال اگر جمعی اعتنا نکردند و نیامدند خود را بی بهره کردند نقض غرض او نشده لذا میفرماید:

وَ ما خَلَقْتُ الْجِنَّ وَ الْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ و گفتند: اثبات شی ء نفی ما عدا را نمی کند ملائکه هم برای عبادت و اطاعت خلق شدند بلکه می توان گفت تمام حیوانات هم در حد خود عبادت و ذکر دارند و برای آنها خلق شده اند و لو حکم دیگری هم داشته باشد.

[سوره الذاریات (۵۱): آیات ۵۷ تا ۵۸] .... ص : ۲۸۹

ما أُرِيدُ مِنْهُمْ مِنْ رِزْقٍ وَ ما أُرِيدُ أَنْ يُطْعِمُونِ (۵۷) إِنَّ اللَّهَ هُوَ الرَّزَّاقُ ذُو الْقُوَّةِ الْمَتِينُ (۵۸)

ما اراده نکردیم در خلقت آنها از آنها روزی را و اراده نکردیم اینکه ما را اطعام کنند.

من نکردم خلق تا سودی کنم بلکه تا بر بندگان جودی کنم

اگر تمام جن و انس بدون استثناء عبادت کنند خردلی بر خدایی او افزوده نمی شود و اگر تمام کافر و معصیت کننده، ذره ای از خدایی او کاسته نمی شود

گر جمله کاینات کافر گردند بر دامن کبریاش ننشیند گرد

خداوند آن قدر تفضل فرموده به انسان که تمام آنچه در آسمان و زمین است برای انسان خلق فرموده سَخَّرَ لَكُمْ ما فِي السَّماواتِ وَ ما فِي الْأَرْضِ.

شعر

ابر و باد و مه و خورشید فلک در کارند تا تو نانی به کف آری و به غفلت نخوری

همه از بهر تو سرگشته و فرمان بردار شرط انصاف نباشد که تو فرمان نبری

و انسان را خلق فرمود بنحوی که قابلیت و استعداد تمام فیوضات الهی و ترقی و تعالی را به او عنایت فرمود و در دنیا آمد که این قابلیت را به مقام فعلیت

رسانـد به عبـادت و بنـدگی و بـدبختانه اکثر خود را از این قـابلیت انداختنـد و الا وجود و عـدم آنها هیچگونه تغییر در ساحت قـدس او نمی دهـد اگر هیـچ مخلـوقی را و ممکنی را خلـق نه فرمـوده بـود نقصـی در الـوهیت او نبـود و اگر هزارهـا برابر این مخلوقات خلق بفرماید چیزی بر او افزوده نمی شود.

ما اریـد منهم من رزق و ما اریـد ان یطعمون ان اللّه هو الرزاق ذو القوه المتین محققا خداونـد رزاق است صاحب قوه محکم با کمال متانت و رزق الهی منحصـر به مأکولات و مشـروبات نیست آنچه عنایت کند رزق است ایمان توفیق صـحت مال و منال، جاه و جلال، علم و کمال ملبوسات و منکوحات دنیوی و اخروی و غیر اینها جل الخالق.

[سوره الذاریات (۵۱): آیات ۵۹ تا ۶۰] .... ص : ۲۹۰

فَإِنَّ لِلَّذِینَ ظَلَمُوا ذَنُوباً مِثْلَ ذَنُوبِ أَصْحابِهِمْ فَلا یَسْتَعْجِلُونِ (۵۹) فَوَیْلٌ لِلَّذِینَ کَفَرُوا مِنْ یَوْمِهِمُ الَّذِی یُوعَدُونَ (۶۰)

پس بدرستی که از برای کسانی که ظلم کردند نصـیبی هست مثل نصـیب اصحاب خود از ظالمین امم سابقه پس طلب تعجیل نکنند البته به آنها می رسد پس وای از برای کسانی که کافر شدند از روز آنها آن روزی که وعده داده شده اند.

فَإِنَّ لِلَّذِینَ ظَلَمُوا چه ظلم به دین از کفر و شـرک و اهانت به مقـدسات دین و به قرآن مجیـد و احکام شـرع مبین و چه ظلم به غیر بـه انبیـاء و اوصـیاء و مـؤمنین و چـه ظلم به نفس از معاصـی و طغیـان و ترک واجبـات و فعـل محرمـات و لام للـذین لام اختصاصی است.

ذَنُوباً ذنوب به فتح بمعنی نصیب و سهم است و مراد نصیب عذاب و عقوبت است.

مِثْلَ ذَنُوبِ أَصْحابِهِمْ از کفـار و مشـرکین و ظـالمین امم سـابقه قوم نوح و عـاد و ثمود و قوم لوط و اصـحاب مـدین و ایکه و فرعونیان و اشباه آنها فَلا یَسْتَعْجِلُونِ پس عجله نکنند به آنها خواهد رسید (امروز اگر نکرد

دو روز دیگر کند) بلکه ممکن است نصیب آنها در قیامت باشد که سخت تر و شدیدتر است چنانچه عذاب ظالمین آل محمد از تمام طبقات شدیدتر است حتی تفسیر کردند آیه شریفه را الذین ظلموا آل محمد حقهم فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا از برای ویل دو معنی گفتند معنای اسمی و وصفی.

اما اسمی چاه ویل است در قعر جهنم که جای منافقین است که إِنَّ الْمُنافِقِينَ فِي الدَّرْكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ نساء آیه ۱۴۴.

و اما وصفی بمعنی وای بحال آنها و این جمله دلالت دارد که هیچگونه عنایتی و لطفی در حق آنها نمیشود.

مِنْ يَوْمِهِمُ الَّذِي يُوعَدُونَ که یوم القیامه باشد که سرتاسر قرآن توعید شده برای کفار که میفرماید:

وَ سِيقَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِلى جَهَنَّمَ زُمَراً الی قوله قِيلَ ادْخُلُوا أَبْوابَ جَهَنَّمَ خالِدِينَ فِيها فَبِئْسَ مَثْوَى الْمُتَكَبِّرِينَ زمر آیه ۸ و می فرماید خُذُوهُ فَغُلُّوهُ ثُمَّ الْجَحِيمَ صَلُّوهُ ثُمَّ فِي سِلْسِلَةٍ ذَرْعُها سَبْعُونَ ذِراعاً فَاسْلُكُوهُ الحاقه آیه ۲ و غیر اینها از آیات بسیار تمّ بحمد اللّه سوره الذاریات فتاتی بحول اللّه سوره الطور و بقیه السور و الحمد لولیه و الصلاه و السلام لنبیه و آله و اللعن علی اعدائه بلسانی و لسان اولیائه الی یوم لقائه و انا العبد الذلیل المذنب الحقیر السید عبد الحسین المدعو بالطیب غفر اللّه له و لوالدیه.

سوره الطور .... ص: ۲۹۲

اشاره

بسمه تعالی الحمد للَّه و الصلاه و السلام علی نبینا و آله آل اللَّه

[سوره الطور (۵۲): آیات ۱ تا ۸] .... ص: ۲۹۲

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِیمِ

وَ الطُّورِ (۱) وَ کِتابٍ مَسْطُورٍ (۲) فِی رَقٍّ مَنْشُورٍ (۳) وَ الْبَیْتِ الْمَعْمُورِ (۴)

وَ السَّقْفِ الْمَرْفُوعِ (۵) وَ الْبَحْرِ الْمَسْجُورِ (۶) إِنَّ عَذابَ رَبِّکَ لَواقِعٌ (۷) ما لَهُ مِنْ دافِعٍ (۸)

اما الکلام فی فضلها، از ابن بابویه مسندا از حضرت باقر و حضرت صادق «ع» روایت کرده و

قال من قرء سوره الطور جمع اللَّه له خیر الدنیا و الاخره

و اخباری مرسلا از خواص قرآن از حضرت رسالت نقل کرده اند که

(من قرأها کان حقا علی اللَّه تعالی ان یؤمنه من عذابه و ان ینعّم علیه فی جنته و من قرأها و ادمن فی قراءتها و کان مغلولا مسجونا سهل علیه خروجه و لو کان من الجنایات و اذا ادمن فی قراءتها و کان مسافرا امن من سفره مما یکره و اذا رش بمائها علی لذع العقرب برأت باذن اللَّه)

اقول: همان حدیث مروی از امامین شامل جمیع خیرات دنیوی و اخروی میشود. احتیاج باین مرسلات نداریم و ظن بصدق هم نداریم.

وَ الطُّورِ و او قسم است و طور اسم کوه است و الف و لام از برای تعریف است کوه مخصوص و آن طور سیناء است که خداوند با موسی تکلم فرمود در آیه شریفه که وادی مقدس است، میفرماید: إِنَّکَ بِالْوادِ الْمُقَدَّسِ طُوىً طه آیه ۹ و وادی ایمن است که میفرماید فَلَمَّا أَتاها نُودِیَ مِنْ شاطِئِ- الْوادِ الْأَیْمَنِ فِی الْبُقْعَهِ الْمُبارَکَهِ مِنَ الشَّجَرَهِ قصص آیه ۳۰ و میفرماید وَ شَجَرَهً تَخْرُجُ مِنْ طُورِ سَیْناءَ مؤمنون آیه ۴۰.

وَ کِتابٍ مَسْطُورٍ بعضی گفتند: لوح محفوظ است. بعضی گفتند: توراه موسی است- بعضی گفتند: قرآن مجید است، بعضی گفتند: نامه عمل است اقول:

ظاهر این است و لو احدی از مفسرین برخورد نکرده اند که اشاره باشد بآیه

شریفه كَتَبَ عَلى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ لَيَجْمَعَنَّكُمْ إِلى يَوْمِ الْقِيامَهِ لا رَيْبَ فِيهِ انعام آیه ۱۲ و شاهد بر این دعوی حدیث شریف است، که از شرف الدین نجفی باسناد متصل از حضرت صادق (ع) است: روایت کرده

(قال: کتاب کتبه اللّه عز و جل فی و رق اسّ و وضعه علی عرشه قبل خلق الخلق بالفی عام، یا شیعه آل محمد انی انا اللّه اجبتکم قبل ان تدعونی و اعطیتکم قبل ان تسئلونی و غفرت لکم قبل ان تستغفرونی)

که همین مفاد كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ است.

فِي رَقٍّ مَنْشُورٍ رق در لغت جلد رقیق است که روی آن کتابت میکنند و منشور باز و مفتوح است که مشاهده میکنند.

وَ الْبَيْتِ الْمَعْمُورِ مسجد ملائکه است که گفتند در طبقه چهارم آسمان است و لیله المعراج پیغمبر «ص» در آنجا نماز کرد و جبرئیل اذان گفت و تمام انبیاء و ملائکه باو اقتداء کردند که امام و پیشوای کل فی الکل و امام بر همه آنها شد و در سوره اسراء گفتیم که مسجد اقصی در آیه شریفه سُبْحانَ الَّذِي أَسْرى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى همین بیت المعمور است که مطابق با کعبه است نه بیت المقدس که مفسرین گفتند و از این جمله استفاده می شود که پیغمبر (ص) مستقیما بطرف بالا عروج فرموده.

وَ السَّقْفِ الْمَرْفُوعِ که طبقات آسمانها است الی الکرسی و العرش و میتوان گفت که لیله المعراج پیغمبر اکرم (ص) از عرش هم بالاتر رفت که میفرماید وَ هُوَ بِالْأُفُقِ الْأَعْلى ثُمَّ دَنا فَتَدَلَّى فَكانَ قابَ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنى فَأَوْحى إِلى عَبْدِهِ ما أَوْحى النجم آیه ۷ تا ۱۰ و شرحش می آید انشاء اللّه تعالی در سوره بعد، و دلیل بر این دعوی اینکه افق اعلی عرش است. و ثم برای تراخی است که پس از عرش باشد و شاهد بر این حدیث شریف که فرمود: جایی رفت که هیچ ملک مقرب و نبی مرسلی آنجا نبود. زیرا حمله عرش بر عرش هستند و از ملائکه مقربین هستند.

وَ الْبَحْرِ الْمَسْجُورِ و مسجور مملوکه تمام بحر تا سطح فوق مملو است، و در قرآن میفرماید: وَ إِذَا الْبِحارُ سُجِّرَتْ تکویر آیه ۶ یعنی پر کرده می شود که مملوش گویند و میفرماید: يُسْحَبُونَ فِي الْحَمِيمِ ثُمَّ فِي النَّارِ يُسْجَرُونَ مؤمن آیه ۷۳

که جهنم از آنها پر می شود، چنانچه میفرماید: لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّهِ وَ النَّاسِ أَجْمَعِینَ هود آیه ۱۲۰ و خطاب به شیطان شد لَمَنْ تَبِعَکَ مِنْهُمْ لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنْکُمْ أَجْمَعِینَ اعراف آیه ۱۷.

إِنَّ عَذابَ رَبِّکَ لَواقِعٌ جواب قسم ها است که البته و صد البته عذاب قیامت محقق و واقع شدنی است، و تخلف پذیر نیست.

ما لَهُ مِنْ دافِعٍ نیست چیزی که بتواند دفع عذاب کند نه اصنام و نه اکابر و نه ارحام و نه اصدقاء نه جلوگیری میتوانند بکنند و نه پس از آمدن بر طرف کنند نه دفعی و نه رفعی.

[سوره الطور (۵۲): آیات ۹ تا ۱۰] .... ص : ۲۹۴

یَوْمَ تَمُورُ السَّماءُ مَوْراً (۹) وَ تَسِیرُ الْجِبالُ سَیْراً (۱۰)

روزی که موج می زند آسمان چه موج زدنی و از جا کنده می شود کوه ها و سیر میکند چه سیری.

یَوْمَ تَمُورُ السَّماءُ مَوْراً اشاره بآیه شریفه إِذَا السَّماءُ انْشَقَّتْ از هم پاشیده می شود و از جا کنده می شود و مثل امواج دریا موج می زند و در هم پیچیده می شود که میفرماید یَوْمَ نَطْوِی السَّماءَ کَطَیِّ السِّجِلِّ لِلْکُتُبِ انبیاء آیه ۱۰۴.

وَ تَسِیرُ الْجِبالُ سَیْراً اشاره به آیه شریفه وَ إِذَا الْجِبالُ سُیِّرَتْ تکویر آیه ۴ که از هم پاشیده می شود و مثل گرد پراکنده بیابان ها میشود و زمین قاعا صفصفا می شود و در دریاها خشک میشود و عمارات و اشجار و آنچه روی زمین است از بین می رود.

پس ویل در همچه روزی از برای تکذیب کنندگان است، مراد تکذیب انبیاء است و این منحصر بتکذیب رسالت نیست که اصلا انکار رسالت انبیاء و رسل کنند، اگر تکذیب یک حکم و فرمان الهی و فرمایشات نبی کنند صدق مکذب می کنند، مثل انکار نصب امیر المؤمنین للخلافه فی یوم الغدیر یا سایر ائمه یا انکار متعه حج و متعه نساء یا انکار حرمت لحم خنزیر و رباء یا سایر احکام.

و این بسیار عمومیت دارد و معنای ویل را هم مکرر گفته ایم اسمی و وصفی و

یومئذ روز قیامت است.

[سوره الطور (۵۲): آیات ۱۱ تا ۱۲] .... ص: ۲۹۵

فَوَیْلٌ یَوْمَئِذٍ لِلْمُکَذِّبِینَ (۱۱) الَّذِینَ هُمْ فِی خَوْضٍ یَلْعَبُونَ (۱۲)

مکذبین کسانی هستند که در حدیث باطل و مزخرف فرو رفته و ملعبه می کنند، مثل کلماتی که کفار و مشرکین در حق انبیاء میگویند ساحر مجنون مفتری کذاب و اشباه اینها. یا نسبت هایی که بقرآن و معجزات میدهند، یا نسبتهایی که بائمه طاهرین میدهند، یا احکام الهیه را اهانت و ملعبه خود قرار می دهند. مثل نماز روزه حج سایر واجبات. بلکه میتوان تعمیم داد بکسانی که بعلماء دین و مقدسات مذهب را اسباب بازی و لعب خود قرار میدهند و اینها هم بسیار هستند بالاخص دوره امروزه.

[سوره الطور (۵۲): آیات ۱۳ تا ۱۴] .... ص: ۲۹۵

یَوْمَ یُدَعُّونَ إِلی نارِ جَهَنَّمَ دَعًّا (۱۳) هذِهِ النَّارُ الَّتِی کُنْتُمْ بِها تُکَذِّبُونَ (۱۴)

روزی که دفع می کنند آنها را بسوی آتش جهنم دفع به عنف و بسختی و به آنها میگویند اینست آن آتشی که بودید شما باو تکذیب میکردید.

یَوْمَ یُدَعُّونَ یعنی یدفعون فرق است بین رفع و دفع دفع دور انداختن است و رفع برداشتن و دع بمعنی دفع است یعنی آنها را، می اندازند و دور می کنند.

إِلی نارِ جَهَنَّمَ دافع ملائکه غضب الهی هستند که مأمور می شوند که می فرماید:

خُذُوهُ فَغُلُّوهُ ثُمَّ الْجَحِیمَ صَلُّوهُ ثُمَّ فِی سِلْسِلَهٍ ذَرْعُها سَبْعُونَ ذِراعاً فَاسْلُکُوهُ الحاقه آیه ۳۰ الی ۳۲.

دَعًّا چه انداختنی به جبر و عنف و شدت و سختی که می فرماید:

خُذُوهُ فَاعْتِلُوهُ إِلی سَواءِ الْجَحِیمِ ثُمَّ صُبُّوا فَوْقَ رَأْسِهِ مِنْ عَذابِ الْحَمِیمِ ذُقْ إِنَّکَ أَنْتَ الْعَزِیزُ الْکَرِیمُ دخان آیه ۴۷ الی ۴۹ شرحش گذشت که اعتلی بمعنی عنف و شدت است.

هذِهِ النَّارُ الَّتِی کُنْتُمْ بِها تُکَذِّبُونَ این هم کلام ملائکه است که به آنها میگویند و مکذب نار دو دسته اند.

یک دسته که منکر معاد و بعث و نشور و بهشت و جهنم هستند که می

گویند أَ فَما نَحْنُ بِمَيِّتِينَ إِلَّا مَوْتَتَنَا الْأُولى وَ ما نَحْنُ بِمُعَذَّبِينَ الصافات آیه ۵۶ و ۵۷.

دسته دوم خود را اهل بهشت می پندارند و از عذاب مصون می شمارند مثل یهود و نصاری و بسیاری از فرق ضاله و دعاه باطله و معاندین.

[سوره الطور (۵۲): آیات ۱۵ تا ۱۶] .... ص : ۲۹۶

أَ فَسِحْرٌ هذا أَمْ أَنْتُمْ لا تُبْصِرُونَ (۱۵) اصْلَوْها فَاصْبِرُوا أَوْ لا تَصْبِرُوا سَواءٌ عَلَيْكُمْ إِنَّما تُجْزَوْنَ ما كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (۱۶)

آیا پس این سحر بوده یا شما چشم بصیرت نداشتید حال بچشید طعم آن را پس چه صبر کنید بر آتش یا صبر نکنید مساویست بر شما جز این نیست که جزاء داده میشوید آنچه را که بودید عمل میکردید.

أَ فَسِحْرٌ هذا که می گفتید قرآن که سرتاسرش انذار می کند و خبر از همچو روزی می دهد و شدت عذاب آن را سحر است و پیغمبری که خبر می دهد ساحرش میگفتید.

أَمْ أَنْتُمْ لا تُبْصِرُونَ یا شما هم چشم بصیرت نداشتید بواسطه قساوت قلب و سیاهی دل و حب شهوات و هواهای نفسانی و کبر و عجب و نخوت و عداوت و تقلید آباء و اطاعت شیطان چشم قلب شما کور شده و حقایق را درک نمی کند.

اصْلَوْها حال بچشید و داخل شوید و مشاهده کنید و ببینید که سحر نبوده و حقیقت داشته چنانچه می گوئید پس از مشاهده که خداوند بیان می فرماید:

وَ لَوْ تَرى إِذِ الْمُجْرِمُونَ ناكِسُوا رُؤُسِهِمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ رَبَّنا أَبْصَرْنا وَ سَمِعْنا فَارْجِعْنا نَعْمَلْ صالِحاً إِنَّا مُوقِنُونَ سجده آیه ۱۲.

فَاصْبِرُوا أَوْ لا تَصْبِرُوا سَواءٌ عَلَيْكُمْ چگونه میتوان صبر کرد بر آتشی که میفرماید: وَقُودُهَا النَّاسُ وَ الْحِجارَةُ أُعِدَّتْ لِلْكافِرِينَ بقره آیه ۲۲ و نیز میفرماید:

وَقُودُهَا النَّاسُ وَ الْحِجارَةُ عَلَيْها مَلائِكَةٌ غِلاظٌ شِدادٌ لا يَعْصُونَ اللَّهَ ما أَمَرَهُمْ وَ يَفْعَلُونَ ما يُؤْمَرُونَ تحریم آیه ۶ و در دعاء کمیل

(فکیف احتمالی لبلاء الاخره و جلیل وقوع المکاره فیها و هو بلاء تطول مدته و یدوم مقامه و لا یخفف عن اهله لانه لا

یکون الا عن غضبک و انتقامک و سخطک و هذا ما لا تقوم له السموات و الارض)

الدعاء چه صبر کنید و چه نکنید و جزع و فزع کنید همین آش است و همین کاسه هر چه به ملائکه و مالک و به خدای متعال الحاح و التماس و جزع و فزع کنید نتیجه ندارد به خداوند عرض کنید.

رَبَّنا أَخْرِجْنا مِنْها فَإِنْ عُدْنا فَإِنَّا ظالِمُونَ جواب میفرماید قالَ اخْسَؤُا فِیها وَ لا تُکَلِّمُونِ مؤمنون آیه ۱۰۹ و ۱۱۰ به مالک می گویند وَ نادَوْا یا مالِکُ لِیَقْضِ عَلَیْنا رَبُّکَ قالَ إِنَّکُمْ ماکِثُونَ زخرف آیه ۷۷ به خزنه جهنم می گویند وَ قالَ الَّذِینَ فِی النَّارِ لِخَزَنَهِ جَهَنَّمَ ادْعُوا رَبَّکُمْ یُخَفِّفْ عَنَّا یَوْماً مِنَ الْعَذابِ قالُوا أَ وَ لَمْ تَکُ تَأْتِیکُمْ رُسُلُکُمْ بِالْبَیِّناتِ قالُوا بَلی قالُوا فَادْعُوا وَ ما دُعاءُ الْکافِرِینَ إِلَّا فِی ضَلالٍ مؤمن آیه ۴۹ و ۵۰.

إِنَّما تُجْزَوْنَ ما کُنْتُمْ تَعْمَلُونَ خداوند خردلی زائد بر استحقاق عذاب نمی کند هر کرا بقدر استحقاق عذاب می کند بالعکس در ثواب و اجر دائر مدار استحقاق نیست زیرا بنده اگر عمر دنیا عبادت کند برابری نمی کند با نعم الهیه چه رسد که استحقاق اجر داشته باشد تمام تفضل الهی است فقط ایمان و عبادت قابلیت تفضل می آورد بلی چون وعده فرموده البته خلف وعده نمیکند.

[سوره الطور (۵۲): آیه ۱۷] .... ص: ۲۹۷

إِنَّ الْمُتَّقِینَ فِی جَنَّاتٍ وَ نَعِیمٍ (۱۷)

محققا متقین در بهشت ها و نعمت های الهی هستند.

مکرر در مکرر مراتب تقوی را تذکر داده ایم اولین مرتبه تقوای از عقاید فاسده که مرادف با ایمان است سپس تقوای از کبار معاصی ثم از صفات خبیثه ثم از کلیه معاصی ثم از ما زاد از ضروریات معاش ثم از توجه به غیر خدا و کلمه المتقین جمع محلی به الف و لام افاده عموم دارد شامل جمیع مراتب می شود که مؤمن هر که هست و هر چه هست در جنات است و لو آلوده به معاصی باشد زیرا معاصی او یا بلیات دنیوی تدارک شده یا به توبه آمرزیده شده یا بسختی جان دادن یا به عذاب قبر یا به دعاء مؤمنین یا در عالم برزخ یا فردای قیامت به شفاعت شفعاء تدارک می شود و گفتیم که عمده ضرر معاصی ضعف ایمان پا خدای نخواسته

زوال ایمان و تسلط شیطان و قساوت قلب و اشباه اینها است.

فِی جَنَّاتٍ جمع جنت شامل تمام جنات می شود جنه الخلد، دار السلام جنه العدل و غیر اینها.

وَ نَعِیم نعم الهیه بسیار است وَ إِنْ تَعُدُّوا نِعْمَهَ اللَّهِ لا تُحْصُوها ابراهیم آیه ۲۷ نمل آیه ۱۸ بالاخص نعم بهشت که تمام شدن ندارد و به آخر نمی رسد آن هم چه نعمت هایی که فِیها ما تَشْتَهِیهِ الْأَنْفُسُ وَ تَلَذُّ الْأَعْیُنُ وَ أَنْتُمْ فِیها خالِدُونَ زخرف آیه ۱۷ و در حدیث

(و ما خطر علی قلب بشر).

[سوره الطور (۵۲): آیه ۱۸] .... ص: ۲۹۸

فاکِهِینَ بِما آتاهُمْ رَبُّهُمْ وَ وَقاهُمْ رَبُّهُمْ عَذابَ الْجَحِیمِ (۱۸)

لذت می برند به آنچه به آنها عنایت فرموده پروردگار آنها و حفظ فرموده و باز داشته آنها را پروردگار آنها از عذاب جحیم.

فاکِهِینَ بعضی گفتند: متنعمین و بعضی گفتند: متعجبین و ما می گوئیم مسرورین و ملتذین.

بِما آتاهُمْ رَبُّهُمْ از حور و قصور و فواکه و انهار و ماکولات و مشروبات و البسه و ارائک و فرش مرفوعه و نمارق مصفوفه و زرابی مبثوثه و حشر با اولیاء و از همه بالاتر خشنودی حق و قرب به جوار رحمت او.

وَ وَقاهُمْ رَبُّهُمْ عَذابَ الْجَحِیمِ که مشاهده می کنند اهل عذاب را می گویند الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِی هَدانا لِهذا وَ ما کُنَّا لِنَهْتَدِیَ لَوْ لا أَنْ هَدانَا اللَّهُ اعراف آیه ۴۱.

[سوره الطور (۵۲): آیه ۱۹] .... ص: ۲۹۸

کُلُوا وَ اشْرَبُوا هَنِیئاً بِما کُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (۱۹)

بخورید و بیاشامید گوارا باد بسبب آنچه که بودید عمل می کردید.

کُلُوا وَ اشْرَبُوا از برای ترخیص است نه واجب است و نه مستحبّ و نه اعمال مولویت در او شده و در حدیث داریم

(ان اللَّه یحب ان یؤخذ برخصه کما یحب ان یؤخذ بعزائمه).

هَنِیئاً بمعنی گوارا که هیچگونه آفتی و اذیتی و عیب و نقصی در او نباشد.

بِما كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ از ایمان و اعمال صالحه و تقوی که قابلیت پیدا کردید از برای بهشت و تفضلات الهی.

[سوره الطور (۵۲): آیه ۲۰] .... ص: ۲۹۹

مُتَّكِئِينَ عَلى سُرُرٍ مَصْفُوفَةٍ وَ زَوَّجْناهُمْ بِحُورٍ عِينٍ (۲۰)

تکیه می دهند بر تخت هایی پهلوی یکدیگر گذارده شده و تزویج نمودیم آنها را به حوری های چشم زیبا.

مُتَّكِئِينَ عَلى سُرُرٍ تخت های سلطنتی که در مقابل آنها غلمان های بهشتی آماده خدمت ایستاده وِلْدانٌ مُخَلَّدُونَ که میفرماید وَ يَطُوفُ عَلَيْهِمْ وِلْدانٌ مُخَلَّدُونَ إِذا رَأَيْتَهُمْ حَسِبْتَهُمْ لُؤْلُؤاً مَنْثُوراً دهر آیه ۱۹ و میفرماید عَلى سُرُرٍ مَوْضُونَةٍ مُتَّكِئِينَ عَلَيْها مُتَقابِلِينَ يَطُوفُ عَلَيْهِمْ وِلْدانٌ مُخَلَّدُونَ بِأَكْوابٍ وَ أَبارِيقَ وَ كَأْسٍ مِنْ مَعِينٍ لا يُصَدَّعُونَ عَنْها وَ لا يُنْزِفُونَ واقعه آیه ۱۵ الی ۱۹.

مَصْفُوفَةٍ پهلوی هم گذارده شده و مقابل یکدیگر که معنای موضونه است.

وَ زَوَّجْناهُمْ بِحُورٍ عِينٍ فراخ چشم است جمع عیناء است یعنی واسعه العین و اوصاف حوری های بهشت را خداوند در بسیاری از آیات بیان فرموده وَ حُورٌ عِينٌ كَأَمْثالِ اللُّؤْلُؤِ الْمَكْنُونِ واقعه آیه ۲۲ و در حدیث داریم

(یری مخ ساقها من وراء سبعین حله رزقنا اللّه و ایاکم)

[سوره الطور (۵۲): آیه ۲۱] .... ص: ۲۹۹

وَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ اتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيَّتُهُمْ بِإِيمانٍ أَلْحَقْنا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَ ما أَلَتْناهُمْ مِنْ عَمَلِهِمْ مِنْ شَيْ ءٍ كُلُّ امْرِئٍ بِما كَسَبَ رَهِينٌ (۲۱)

و کسانی که ایمان آوردند و متابعت کردند آنها را ذراری آنها به ایمان ملحق می کنیم به آنها ذراری آنها را و کم نمی کنیم و ناقص نمی گذاریم از اعمال آنها از هر شیئی هر کسی به آنچه کسب کرده مرهون است یعنی در گرو عمل خود هست (ان خیرا فخیر و ان شرا فشر).

فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقالَ ذَرَّةٍ خَيْراً يَرَهُ وَ مَنْ يَعْمَلْ مِثْقالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ زلزال آیه ۷ و ۸.

وَ الَّذِينَ آمَنُوا عطف بان المتقین است و ایمان اعتقاد بجمیع عقاید حقه

بدون کم و زیاد.

وَ اتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيَّتُهُمْ بِإِيمانٍ آن ذراری که متابعت کردند آباء خود را در ایمان آوردن و ایمان هم آوردند.

أَلْحَقْنا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ ذراریرا هم بآباء ملحق می کنیم و با آنها محشور می گردانیم که این هم یک تفضل است چنان که میفرماید أُولئِکَ لَهُمْ عُقْبَى الدَّارِ جَنَّاتُ عَدْنٍ يَدْخُلُونَها وَ مَنْ صَلَحَ مِنْ آبائِهِمْ وَ أَزْواجِهِمْ وَ ذُرِّيَّاتِهِمْ الایه رعد آیه ۲۲ و ۲۳ و نیز میفرماید که حمله عرش دعا میکنند در حق آنها رَبَّنا وَ أَدْخِلْهُمْ جَنَّاتِ عَدْنٍ الَّتِي وَعَدْتَهُمْ وَ مَنْ صَلَحَ مِنْ آبائِهِمْ وَ أَزْواجِهِمْ وَ ذُرِّيَّاتِهِمْ الایه مؤمن آیه ۸.

وَ ما أَلَتْناهُمْ مِنْ عَمَلِهِمْ مِنْ شَيْ ءٍ آلت بمعنی نقص است التنا یعنی ناقص نمیگذاریم از عمل آنها از هر قسمتی، چه اعمال قلبیه باشد از ایمان و حب و بغض و غیر اینها، و چه نفسیه باشد از صفات و اخلاق چه جوارحیه باشد از افعال و اقوال كُلُّ امْرِئٍ بِما كَسَبَ رَهِينٌ انسان گرو اعمال است خوب و بد هر چه هست جزاء داده می شود، چنانچه میفرماید: كُلُّ نَفْسٍ بِما كَسَبَتْ رَهِينَةٌ إِلَّا أَصْحابَ الْيَمِينِ الی قوله تعالی: حَتَّى أَتانَا الْيَقِينُ مدثر آیه ۴۱ الی ۴۸.

[سوره الطور (۵۲): آیه ۲۲] .... ص : ۳۰۰

وَ أَمْدَدْناهُمْ بِفاكِهَةٍ وَ لَحْمٍ مِمَّا يَشْتَهُونَ (۲۲)

پی در پی میدهیم آنها را بمیوه ها و اثمار و لحوم از آنچه متمایل باشند.

وَ أَمْدَدْناهُمْ مد بمعنی کشش است یعنی دنباله یک دیگر که قطع و فصل نمیشود.

بِفاكِهَةٍ وَ لَحْمٍ نظر به اینکه در بهشت هیچ گونه المی و مرضی نیست اهل بهشت نه گرسنه می شوند که الم گرسنگی پیدا کنند و نه سیر میشوند که دیگر متمایل نباشند نه از ماکولات آن و نه از مشروبات آن و نه از منکوحات آن، چنانچه میفرماید: أُكُلُها دائِمٌ وَ ظِلُّها رعد آیه ۳۵ زیرا سفل و ثقالت ندارد، و فاکهه میوه های بهشتی که تمام اقسام میوه ها باشجار بهشت ثابت است، هر چه بگیرند باز جای خود می آید تمام شدن و کم شدن ندارد و هم چنین لحوم بهشت

که در جای دیگر میفرماید: وَ فاکِهَهٍ مِمَّا یَتَخَیَّرُونَ وَ لَحْمِ طَیْرٍ مِمَّا یَشْتَهُونَ وَ حُورٌ عِینٌ کَأَمْثالِ اللُّؤْلُؤِ الْمَکْنُونِ واقعه آیه ۲۰ تا ۲۲.

مِمَّا یَشْتَهُونَ آنچه متمایل باشند در بهشت موجود است وَ فِیها ما تَشْتَهِیهِ الْأَنْفُسُ وَ تَلَذُّ الْأَعْیُنُ زخرف آیه ۷۱.

[سوره الطور (۵۲): آیه ۲۳] .... ص: ۳۰۱

یَتَنازَعُونَ فِیها کَأْساً لا لَغْوٌ فِیها وَ لا تَأْثِیمٌ (۲۳)

بیک دیگر تعارف و تعاطی میکنند کاس شراب را که هیچ لغوی در او نیست و هیچ اثمی.

یَتَنازَعُونَ نزاع در اینجا بمعنی جذب است که میگیرند مثل اینکه بخود جذب میکنند.

فیها در آن جنات.

کاسا جام شراب که یکی از انهار جنه خَمْرٍ لَذَّهٍ لِلشَّارِبِینَ است.

لا لَغْوٌ فِیها که مست شوند و عقل آنها زائل شود و کلمات لغو و ناشایسته بگویند.

وَ لا تَأْثِیمٌ که مرتکب اعمال قبیحه و معاصی الهیه بشوند، چنانچه خمر دنیوی این آثار وخیمه را دارد هم مزیل عقل است و سکر می آورد و هم کلمات زشت از آنها صادر می شود. و هم اعمال قبیحه و هم معصیت بزرگی است. و لو یک قسمت لذت هم دارد، لذا میفرماید: یَسْئَلُونَکَ عَنِ الْخَمْرِ وَ الْمَیْسِرِ قُلْ فِیهِما إِثْمٌ کَبِیرٌ وَ مَنافِعُ لِلنَّاسِ وَ إِثْمُهُما أَکْبَرُ مِنْ نَفْعِهِما بقره آیه ۲۱۶- و میفرماید یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَ الْمَیْسِرُ وَ الْأَنْصابُ وَ الْأَزْلامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّیْطانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّکُمْ تُفْلِحُونَ إِنَّما یُرِیدُ الشَّیْطانُ أَنْ یُوقِعَ بَیْنَکُمُ الْعَداوَهَ وَ الْبَغْضاءَ فِی الْخَمْرِ وَ الْمَیْسِرِ وَ یَصُدَّکُمْ عَنْ ذِکْرِ اللَّهِ وَ عَنِ الصَّلاهِ فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ مائده آیه ۹۲ و ۹۳- لذا در شریعت مطهره از برای خمر و هر مسکری حد معین شده هشتاد تازیانه و از برای قمار که میسر است دون الحد گفتند و در اخبار داریم کسی که مشروب که خمر باشد بیاشامد از شراب طهور بهشت ممنوع است و لو تائب شود و بهشت رود.

ص: ۳۰۱

[سوره الطور (۵۲): آیه ۲۴] .... ص : ۳۰۲

وَ یَطُوفُ عَلَیْهِمْ غِلْمانٌ لَهُمْ کَأَنَّهُمْ لُؤْلُؤٌ مَکْنُونٌ (۲۴)

و دور می زنند بر آنها غلامانی که برای آنها است که گویا آنها مثل مروارید که در صدف بودند که تعبیر بمرواریدتر می کنند اجمالا خداوند از برای اهل بهشت سه دسته قرار داده که یک دسته ملائکه و خزنه بهشت هستند که برای آنها تحف و هدایا می آورند، و در خبر داد که میفرماید:

(الملائکه خدام شیعتنا)

و یک دسته حور العین هستند که آنها را تزویج میکنند که در آیه قبل فرمود: وَ زَوَّجْناهُمْ بِحُورٍ عِینٍ و یک دسته غلمان هستند که بغلامی خداوند تملیک آنها میکند برای خدمت که میفرماید:

وَ یَطُوفُ عَلَیْهِمْ غِلْمانٌ کنایه از اینکه حاضر بخدمت هستند و آماده انجام وظیفه.

لَهُمْ لام اختصاص است که هر یک نفر از اهل بهشت غلمان هایی دارند که خداوند بآنها تملیک فرموده.

کَأَنَّهُمْ لُؤْلُؤٌ مَکْنُونٌ آن قدر زیبا و مقبول و خوش صوره و خوش سیما هستند که مثل مرواریدتر هستند.

[سوره الطور (۵۲): آیات ۲۵ تا ۲۶] .... ص : ۳۰۲

وَ أَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلی بَعْضٍ یَتَساءَلُونَ (۲۵) قالُوا إِنَّا کُنَّا قَبْلُ فِی أَهْلِنا مُشْفِقِینَ (۲۶)

پس روبرو میشوند بعضی آنها مر بعض دیگر و از یکدیگر پرسش و سؤال میکنند میگویند ما بودیم قبلا در دنیا که خائف بودیم از مثل همچه روزی.

وَ أَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلی بَعْضٍ چون فرمود علی سرر متقابلین اینها با یکدیگر صحبت و گفت و گو و مذاکره می کنند که معنای.

یَتَساءَلُونَ است بیکدیگر میگویند.

قالُوا مقول قول آنها این است که.

إِنَّا کُنَّا قَبْلُ فِی أَهْلِنا یعنی در دنیا زمان حیات خود فِی أَهْلِنا خویشان و دوستان و رفقاء.

مُشْفِقِینَ که مؤمن باید بین خوف و رجاء باشد که مقام خوف بسیار عالی است که میفرماید: وَ لِمَنْ خافَ مَقامَ رَبِّهِ جَنَّتانِ الرحمن آیه ۴۶ ذَواتا أَفْنانٍ

۴۸ فِيهِما عَيْنانِ تَجْرِيانِ ۵۰ الی قوله تعالی: فِيهِما مِنْ كُلِّ فاكِهَةٍ زَوْجانِ الی قوله مُتَّكِئِينَ عَلى فُرُشٍ بَطائِنُها مِنْ إِسْتَبْرَقٍ وَ جَنَى الْجَنَّتَيْنِ دانٍ الی قوله:

فِيهِنَّ قاصِراتُ الطَّرْفِ لَمْ يَطْمِثْهُنَّ إِنْسٌ قَبْلَهُمْ وَ لا جَانٌّ الی قوله كَأَنَّهُنَّ- الْياقُوتُ وَ الْمَرْجانُ ۵۸ باسقاط آيات فَبِأَيِّ آلاءِ رَبِّكُما تُكَذِّبانِ و شرحش می آيد انشاء اللّه تعالی.

و از برای خوف درجات بسيار است و بالاترين درجات اينكه جلوگيری شود از ارتكاب كوچك ترين معاصی كه معنای عصمت است.

[سوره الطور (۵۲): آيه ۲۷] .... ص: ۳۰۳

فَمَنَّ اللَّهُ عَلَيْنا وَ وَقانا عَذابَ السَّمُومِ (۲۷)

پس منت گذاشت خداوند متعال بر ما و حفظ فرمود ما را از عذاب نفوذ كننده در مسام بدن.

فَمَنَّ اللَّهُ عَلَيْنا آنچه خداوند در دنيا و در آخرت ببنده عنايت ميفرمايد چه نعم ظاهريه و باطنيه باشد از حيات و صحت و امنيت و ايمان و توفيق و رزق و غير اينها و سعادت و رستگاری و نعم اخروی تمام از راه تفضل است بنده استحقاق كوچك ترين نعم را ندارد: و همچنين حفظ از آفات و بليات دنيوی و اخروی ظاهری و باطنی، مثل شرك و كفر و ظلالت و تسلط شياطين انسی و جنی و بليات و عذاب ها تماما تفضل است، لذا منت ميگذارد بر بندگان خود چنانچه ميفرمايد لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آياتِهِ وَ يُزَكِّيهِمْ وَ يُعَلِّمُهُمُ الْكِتابَ وَ الْحِكْمَةَ وَ إِنْ كانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلالٍ مُبِينٍ آل عمران آيه ۱۵۸ و آيات بسيار ديگر.

وَ وَقانا عَذابَ السَّمُومِ كه اگر حفظ الهی نبود هر آينه تمام مستحق عذاب ميشديم. زيرا دنيا و نفس اماره و شيطان انسی و جنی با اين كثره شبهات و اشكال تراشيها احدی نجات پيدا نميكرد، چنانچه اهل بهشت ميگويند: الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِی هَدانا لِهذا وَ ما كُنَّا لِنَهْتَدِیَ لَوْ لا أَنْ هَدانَا اللَّهُ اعراف آيه ۳۱ و آيات ديگر و عذاب سموم عذابی است كه در تمام اعضاء بدن نفوذ ميكند، چنانچه ميفرمايد إِنَّ شَجَرَةَ الزَّقُّومِ طَعامُ الْأَثِيمِ كَالْمُهْلِ يَغْلِی فِی الْبُطُونِ كَغَلْیِ الْحَمِيمِ دخان آيه

۴۳ تا ۴۶ و میفرماید: فَالَّذِینَ کَفَرُوا قُطِّعَتْ لَهُمْ ثِیابٌ مِنْ نارٍ یُصَبُّ مِنْ فَوْقِ رُؤُسِهِمُ الْحَمِیمُ یُصْهَرُ بِهِ ما فِی بُطُونِهِمْ وَ الْجُلُودُ حج آیه ۲۰ و ۲۱ اعاذنا اللّه و ایاکم بلطفه و کرمه و غفرانه.

[سوره الطور (۵۲): آیه ۲۸] .... ص : ۳۰۴

إِنَّا کُنَّا مِنْ قَبْلُ نَدْعُوهُ إِنَّهُ هُوَ الْبَرُّ الرَّحِیمُ (۲۸)

بدرستی که ما بودیم از قبل در دنیا که او را میخواندیم محققا او بذل کننده رحیم است.

إِنَّا کُنَّا مِنْ قَبْلُ نَدْعُوهُ اشاره به اینکه شریک برای او قرار ندادیم و غیر او را نمی خواندیم و گفتیم که اقسام شرک پنج است، شرک ذاتی صفاتی افعالی عبادتی نظری، شرک ذاتی منسوب بابن کمونه است که در منظومه میگوید: (هویتان به تمام الذات قد خالفتا بابن الکمونه استند.) و ما در جوابش گفتیم که اصلا این کلام تناقض است. زیرا هویتان لا بد ما به الامتیازی دارند که دوائیت محقق شود، و البته ما به الاشتراک هم دارند در الوهیت پس بتمام ذات مخالفت ندارند شرک صفاتی منسوب باکثر عامه و اهل تسنن است که صفات زائده بر ذات قائلند این کلام هم تناقض است زیرا ذات اقدس حق صرف الوجود است ماهیت ندارد که وجود عارض بر ماهیت شود که گفتند: (ان الوجود عارض الماهیه تصورا و اتحدا هویه) و صفت زائد بر وجود غلط صرف است، و از امیر المؤمنین است که فرمود:

و کمال توحیده نفی الصفات عنه لشهاده کل صفه انها غیر الموصوف و شهاده کل موصوف انه غیر الصفه فمن وصفه فقد قرنه و من قرنه فقد جزاه و من جزاه فقد جهله.

شرک افعالی اینکه امر خلقت و رزق و افعال را منسوب بغیر بدانند مثل حکماء که میگفتند (الواحد لا یصدر منه الا الواحد و الواحد لا یصدر الا من الواحد) خداوند فقط عقل اول را خلق فرمود الی آخر مزخرفاتهم از عقول طولیّه و عرضیّه و کدخدای عالم ناسوت، و این کلام باعث سلب قدرت و اختیار و علم و حکمت باری است و مورث قدم عالم است. زیرا تصور کردند که خدا علت تامه است که مرکب است از علت فاعلی و غایی و مادی و صوری است و علت قدرت بر ترک معلول ندارد و اختیار در او نیست، بالذات مورث «۱» معلول ۱- موجد معلول. م

میشود و مثل یهود که روز شنبه را میگویند خدا تعطیل کرد و کنار رفت و این عالم بخودی خود میچرخد و مثل کسانی که امر خلق و رزق را بدست ملائکه و انبیاء و اولیاء قرار میدهند. و اشباه اینها شرک عبادتی مثل عبده اصنام و ملائکه و شمس و قمر و کواکب و آتش و امثال اینها، شرک نظری نظر باسباب و وسائط ظاهریه داشته باشد و توکل بر غیر او کند و از این بیان معلوم می شود که موحد بجمیع معانی منحصر است بمؤمن پاک معتقد به جمیع عقاید حقه.

إِنَّهُ هُوَ الْبَرُّ الرَّحِيمُ با سه تأکید کلمه ان تکرار ضمیر انه هو جمله اسمیه خداوند برّ است احسان و بذل و عنایت زیادی دارد رحیم است برحمت واسعه.

[سوره الطور (۵۲): آیه ۲۹] .... ص : ۳۰۵

فَذَكِّرْ فَما أَنْتَ بِنِعْمَهِ رَبِّكَ بِكاهِنٍ وَ لا مَجْنُونٍ (۲۹)

پس شما بندگان مرا متذکر فرما پس نیستی تو بنعمت پروردگارت بکاهن و نه مجنون.

فَذَكِّرْ یکی از وظایف بزرگ انبیاء تذکر است مخصوصا کفار و مشرکین را بمعامله خدا با پیشینیان از امم سابقه که در اثر تکذیب انبیاء بچه عقوباتی هلاک شدند چنانچه میفرماید: فَذَكِّرْ إِنَّما أَنْتَ مُذَكِّرٌ لَسْتَ عَلَيْهِمْ بِمُصَيْطِرٍ غاشیه آیه ۲۱ و ۲۲.

فَما أَنْتَ بِنِعْمَهِ رَبِّكَ نعم پروردگار به پیغمبر اکرم بسیار است و عمده مقام رسالت و نبوت و اولی العزمی و خاتمیت و افضلیت آن حضرت است.

بِكاهِنٍ کاهن کسی را گویند که مدعی است که من با جنّ تماس میگیرم و خبرهایی از آنها بدست می آورم و بشما از مغیبات خبر میدهم آنهم اکثر لو لا- الکلّ کذب محض است، چنانچه منجمین از اوضاع کواکب استکشافاتی دارند که اکثر دروغ است.

وَ لا مَجْنُونٍ نسبتهایی که به وجود مقدس او دادند یکی آنکه کاهن است و با جن ارتباط دارد یکی آنکه دیوانه است عقلش زایل شده و دعاویش از روی جنون و بی عقلی و بی شعوری، دیگر.

[سوره الطور (۵۲): آیه ۳۰] .... ص : ۳۰۵

أَمْ يَقُولُونَ شاعِرٌ نَتَرَبَّصُ بِهِ رَيْبَ الْمَنُونِ (۳۰)

یا اینکه می گویند شاعر است انتظار می کشیم که حوادث روزگار او را هلاک و از بین ببرد.

أَمْ یَقُولُونَ شاعِرٌ که این کلمات قرآن را پیش خود بهم بافته و نسبت به خدا می دهد و افتراء می زند لذا خداوند میفرماید: وَ ما عَلَّمْناهُ الشِّعْرَ وَ ما یَنْبَغِی لَهُ إِنْ هُوَ إِلَّا ذِکْرٌ وَ قُرْآنٌ مُبِینٌ یس آیه ۶۹.

نَتَرَبَّصُ بِهِ رَیْبَ الْمَنُونِ ما این چهار صباح را خودداری می کنیم حوادث روزگار و پیشامدهای دهری او را از بین می برد و نام او و قرآن او از صفحه روزگار برداشته میشود.

[سوره الطور (۵۲): آیه ۳۱] .... ص: ۳۰۶

قُلْ تَرَبَّصُوا فَإِنِّی مَعَکُمْ مِنَ الْمُتَرَبِّصِینَ (۳۱)

بفرما باین کفار و مشرکین که شما انتظار بکشید بر من پس بدرستی که من هم با شما انتظار دارم به پیشامدهای سویی بر شما.

قُلْ تَرَبَّصُوا امری تعجیزی و تحدیدی است که حرام است بر شما همچو انتظاری و خداوند مرا و قرآن مرا در کنف خود از کلیه خطرات حفظ می فرماید چنانچه میفرماید وَ اللَّهُ یَعْصِمُکَ مِنَ النَّاسِ مائده آیه ۷۱ و میفرماید إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّکْرَ وَ إِنَّا لَهُ لَحافِظُونَ حجر آیه ۹.

فَإِنِّی مَعَکُمْ مِنَ الْمُتَرَبِّصِینَ که بهمین زودی خداوند شما را به عذاب در غزوه ها هلاک می کند و ما را یاری می کند سپس به عذاب ابدی خواهید گرفتار شوید.

إِنَّا لَنَنْصُرُ رُسُلَنا وَ الَّذِینَ آمَنُوا فِی الْحَیاهِ الدُّنْیا وَ یَوْمَ یَقُومُ الْأَشْهادُ مؤمن آیه ۵۴.

[سوره الطور (۵۲): آیه ۳۲] .... ص: ۳۰۶

أَمْ تَأْمُرُهُمْ أَحْلامُهُمْ بِهذا أَمْ هُمْ قَوْمٌ طاغُونَ (۳۲)

آیا صاحبان عقول آنها و عقل آنها وادار کرده آنها را باین نسبت های زشت که به شما می دهند یا آنکه خود آنها از روی طغیان و سرکشی این نسبت ها را می دهند.

أَمْ تَأْمُرُهُمْ أَحْلامُهُمْ بِهذا احلام را دو نحو تفسیر کردند ۱- مراد عقول است

یعنی عقل آنها آنها را وادار و امر کرده باین مزخرفات ۲- بزرگان آنها که آنها را صاحب عقول می دانند به آنها امر کرده اند چنانچه فردای قیامت می گویند وَ قالُوا رَبَّنا إِنَّا أَطَعْنا سادَتَنا وَ کُبَراءَنا فَأَضَلُّونَا السَّبِیلَا احزاب آیه ۶۷ این نیست زیرا نه خود آنها و نه کبراء آنها عقل ندارند چنانچه در وصف آنها میفرماید صُمٌّ بُکْمٌ عُمْیٌ فَهُمْ لا یَعْقِلُونَ بقره آیه ۱۶۶.

أَمْ هُمْ قَوْمٌ طاغُونَ چنین است طغیان و سرکشی و زیر بار دین نرفتن آنها را به این مزخرفات وادار کرده و لذا گفتند: ام در اینجا بمعنی بل است یعنی بلکه اینها طاغی بودند.

اقول ظاهرا هر دو بوده هم اکابر آنها و رؤساء آنها آنها را اضلال کردند و هم خود اینها طاغی بودند و آیه شریفه از برای تردید نیست زیرا بر خداوند مشکوک نیست بلکه مراد اینست که یک قسمت آنها برای اضلال اکابر آنها بودند و یک قسمت که خود اکابر آنها این نسبت ها را می دادند از جهت طغیان بوده به عبارت دیگر اکابر از جهت طغیان و ضعفاء از جهت متابعت و اللّه العالم.

[سوره الطور (۵۲): آیه ۳۳] .... ص: ۳۰۷

أَمْ یَقُولُونَ تَقَوَّلَهُ بَلْ لا یُؤْمِنُونَ (۳۳)

یا میگویند این قرآن را از پیش خود در آورده و نسبت دروغ میدهد که از جانب خدا است، بلکه اینها ایمان نمی آورند.

أَمْ یَقُولُونَ تَقَوَّلَهُ تقول تکلف در قول است اطلاق بر کذب می شود یعنی میگوید که از جانب خدا است خود پیش خود میگوید، چنانچه می فرماید:

وَ إِذْ قالُوا اللَّهُمَّ إِنْ کانَ هذا هُوَ الْحَقَّ مِنْ عِنْدِکَ فَأَمْطِرْ عَلَیْنا حِجارَةً مِنَ السَّماءِ أَوِ ائْتِنا بِعَذابٍ أَلِیمٍ انفال آیه ۳۲.

بَلْ لا یُؤْمِنُونَ اینها همه بهانه است میخواهند ایمان نیاورند این کفریات را میگویند و الا میدانند که شما دیوانه نیستی، بلکه عقل کل هستی و شاعر نیستی و از پیش خود چیزی نمی گویی که میفرماید: إِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ کَرِیمٍ.

(که جبرئیل باشد) وَ ما هُوَ بِقَوْلِ شاعِرٍ قَلِیلًا ما تُؤْمِنُونَ وَ لا بِقَوْلِ کاهِنٍ قَلِیلًا ما تَذَکَّرُونَ تَنْزِیلٌ مِنْ رَبِّ الْعالَمِینَ وَ لَوْ تَقَوَّلَ عَلَیْنا بَعْضَ الْأَقاوِیلِ لَأَخَذْنا مِنْهُ

بِالْيَمِينِ ثُمَّ لَقَطَعْنا مِنْهُ الْوَتِينَ فَما مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ عَنْهُ حاجِزِينَ وَ إِنَّهُ لَتَذْكِرَةٌ لِلْمُتَّقِينَ

الحاقه آیه ۴۰ تا ۴۸.

و نیز میفرماید: ما ضَلَّ صاحِبُكُمْ وَ ما غَوى وَ ما يَنْطِقُ عَنِ الْهَوى إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحى عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوى و النجم آیه ۲ تا ۵ و نیز میفرماید: وَ إِنَّهُ لَتَنْزِيلُ رَبِّ الْعالَمِينَ نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ عَلى قَلْبِكَ لِتَكُونَ مِنَ الْمُنْذِرِينَ بِلِسانٍ عَرَبِيٍّ مُبِينٍ شعراء آیه ۹۲ تا ۹۵ و غیر اینها.

[سوره الطور (۵۲): آیه ۳۴] .... ص: ۳۰۸

فَلْيَأْتُوا بِحَدِيثٍ مِثْلِهِ إِنْ كانُوا صادِقِينَ (۳۴)

پس اگر انکار می کنند و میگویند که از خود در آورده پس بیاورند بحدیثی مثل قرآن اگر هستند راست گویان، قرآن معجزه بزرگ حضرت رسالت است که از عهده بشر خارج است و از قدرت آنها بیرون، و لو جن و انس دست بدست هم دهند نمیتوانند و لو یک سوره مثل او بیاورند و از خصوصیات قرآن این است که معجزه باقیه است تا دامنه قیامت، مثل معجزات انبیاء نیست که مختص بموقعی است که اقامه می کنند امروز هم اگر تمام جن و انس جمع شوند با این صنایع غریبه که از آنها ظاهر می شود نمی توانند مثل او را بیاورند در یک جا میفرماید: قُلْ لَئِنِ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَ الْجِنُّ عَلى أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هذَا الْقُرْآنِ لا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَ لَوْ كانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيراً اسراء آیه ۹۰ چنانچه در همین سوره هم میفرماید:

فَلْيَأْتُوا بِحَدِيثٍ مِثْلِهِ إِنْ كانُوا صادِقِينَ و در یک جا ده سوره میفرماید:

أَمْ يَقُولُونَ افْتَراهُ قُلْ فَأْتُوا بِعَشْرِ سُوَرٍ مِثْلِهِ مُفْتَرَياتٍ وَ ادْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ هود آیه ۱۵ در یک جا بیک سوره اکتفاء فرموده وَ إِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنا عَلى عَبْدِنا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ وَ ادْعُوا شُهَداءَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ بقره آیه ۲۱ و جهات معجزه بودن قرآن را در مجلد اول در باب مقدمات در ذیل این آیات بیان کرده ایم مفصلا.

[سوره الطور (۵۲): آیه ۳۵] .... ص: ۳۰۸

أَمْ خُلِقُوا مِنْ غَيْرِ شَيْ ءٍ أَمْ هُمُ الْخالِقُونَ (۳۵)

آیا خلق شده اند بدون جهت و مقصدی یا اینکه آنها خالق خود بودند.

أَمْ خُلِقُوا مِنْ غَيْرِ شَيْ ءٍ یعنی خداوند در خلقت شما غرض و حکمتی نداشته که فقط بیایید در دنیا و بجان یکدیگر بیفتید و زد و خورد کنید و هر غلطی بخواهید

کنید و بروید این لغو و قبیح و ظلم است و محال است از خدا صادر شود و میفرماید: وَ ما خَلَقْتُ الْجِنَّ وَ الْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ ذاریات آیه ۵۶ و می فرماید:

أَ فَحَسِبْتُمْ أَنَّما خَلَقْناكُمْ عَبَثاً وَ أَنَّكُمْ إِلَيْنا لا تُرْجَعُونَ مؤمنون آیه ۱۱۷.

أَمْ هُمُ الْخالِقُونَ منکر خدا هستید و می گویید طبیعت خودمان اقتضاء کرده میآییم و می رویم که دهری مذهب ها و طبیعیّین این دعوا را دارند و می گویند:

وَ قالُوا ما هِيَ إِلَّا حَياتُنَا الدُّنْيا نَمُوتُ وَ نَحْيا وَ ما يُهْلِكُنا إِلَّا الدَّهْرُ جاثیه آیه ۲۳.

[سوره الطور (۵۲): آیه ۳۶] .... ص: ۳۰۹

أَمْ خَلَقُوا السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ بَلْ لا يُوقِنُونَ (۳۶)

یا اینکه آنها خلق کردند آسمانها و زمین را، بلکه اینها یقین ندارند امر خلقت و رزق بدست خداوند است و منحصر باو است قُلِ اللَّهُ خالِقُ كُلِّ شَيْ ءٍ وَ هُوَ الْواحِدُ الْقَهَّارُ رعد آیه ۱۷ اللَّهُ خالِقُ كُلِّ شَيْ ءٍ وَ هُوَ عَلى كُلِّ شَيْ ءٍ وَكِيلٌ زمر آیه ۶۳ ذلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ خالِقُ كُلِّ شَيْ ءٍ لا إِلهَ إِلَّا هُوَ مؤمن آیه ۶۴ و غیر اینها از آیات، و مکرر گفته ایم که این از توحید افعالی است و رد حکماء که عقول طولیه و عرضیه قائلند و کسانی که امر خلقت را مستند بملائکه و انبیاء و اولیاء یا مستند باسباب میدهند که شرک افعالی است.

بَلْ لا يُوقِنُونَ تمام این نسبتها را از روی جهل و نادانی و ظنّ و شک می دهند و میگویند یقین ندارند. وَ ما لَهُمْ بِذلِكَ مِنْ عِلْمٍ إِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ جاثیه آیه ۲۳ بر فرض دعوی یقین هم بکنند جهل مرکب است که جاهل بجهل خود هستند و همچه دعوایی هم نمیتوانند بکنند.

[سوره الطور (۵۲): آیه ۳۷] .... ص: ۳۰۹

أَمْ عِنْدَهُمْ خَزائِنُ رَبِّكَ أَمْ هُمُ الْمُصَيْطِرُونَ (۳۷)

آیا نزد آنها است خزینه های پروردگار تو یا آنکه آنها سیطره و تسلط و قدرت دارند بر امری.

أَمْ عِنْدَهُمْ خَزائِنُ رَبِّكَ بعضی مفسرین گفتند مراد تعیین رسول است که هر که را بخواهند تعیین کنند اللَّهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسالَتَهُ انعام آیه ۱۲۴ و بعضی گفتند: باران و رزق است که بتوانند باران نازل کنند یا از زمین رزق بیرون آورند، اقول: مراد ظاهرا کلیه مقدرات الهی است که در لوح محفوظ و

محو و اثبات ثبت شده تقدیر امور بید قدرت او است، چه امور تکوینیه از خلق و رزق و اماته و احیاء و صحت و مرض و بلاء و نعمت و غنی و فقر و غیر اینها، و چه امور تشریعیه از ارسال رسل و انزال کتب و جعل احکام و نصب خلفاء و غیر اینها در اختیار احدی نیست جز ذات اقدس او.

أَمْ هُمُ الْمُصَيْطِرُونَ سطر اصلا با سین است و لکن چون بعد او طاء مؤلف است جایز است تبدیل بصاد و در آیات شریفه اکثرا بسین قرائت شده مثل وَ ما يَسْطُرُونَ قلم آیه ۱ أَساطِيرُ در نه مورد از آیات مَسْطُورٍ و مَسْطُوراً در سه مورد مُسْتَطَرٌ قمر آیه ۵۳ لکن در دو مورد بعض صحف (به ص) ضبط کرده اند و بعضی (به س) و بعضی باختلاف یکی در این مورد و دیگری در سوره غاشیه لَسْتَ عَلَيْهِمْ بِمُصَيْطِرٍ آیه ۲۲ و اکثر (به ص) تدوین شده و مراد کسانی که تسلط دارند که میفرماید:

آیا این ها تسلط دارند که هر که را بخواهند برای رسالت تعیین کنند یا هر حکمی بخواهند جعل کنند همچه قدرت و سلطه ندارند.

[سوره الطور (۵۲): آیه ۳۸] .... ص: ۳۱۰

أَمْ لَهُمْ سُلَّمٌ يَسْتَمِعُونَ فِيهِ فَلْيَأْتِ مُسْتَمِعُهُمْ بِسُلْطانٍ مُبِينٍ (۳۸)

آیا از برای اینها نردبانی است که باو بالا روند و استماع کنند از ملائکه در آن نردبان پس بیاورد مستمع با حجه و دلیل آشکار امروز که با وسایل تا کره قمر، بلکه گفتند تا کره مریخ رفتند نه ملائکه را مشاهده کردند و نه سکنه در آنها بودند و نه استماعی نمودند.

أَمْ لَهُمْ سُلَّمٌ چه نردبانی دارند که بآسمان روند.

يَسْتَمِعُونَ فِيهِ که استماع کنند در آن که بر فرض محال اگر نردبانی بود مثل طیاره که بآسمان برسد استماعی نیست.

فَلْيَأْتِ مُسْتَمِعُهُمْ بر فرض محال اگر گفتند رفتیم بآسمان و استماع هم کردیم چه دلیل بر صدق دعوی دارید.

فَلْيَأْتِ مُسْتَمِعُهُمْ بِسُلْطانٍ مُبِينٍ نه نردبانی دارند و نه استماعی و نه دلیل بر صدق همچه دعوایی.

[سوره الطور (۵۲): آیه ۳۹] .... ص: ۳۱۰

أَمْ لَهُ الْبَناتُ وَ لَكُمُ الْبَنُونَ (۳۹)

آیا از برای خدا دخترانی است و از برای شما پسران که گفتند ملائکه دختران خدا هستند، آیا ملائکه را مشاهده کرده اند که دختر هستند و بر فرض دختر هم باشند مثل سایر مخلوقات خداوند آنها را خلق فرمود از کجا دختران او باشند، و بر فرض محال خدا اگر مرد بوده زن و عیال او که بوده و اگر زن بوده شوهر او که بوده، مگر خدا حوّی مادر آدمیان را بدون پدر و مادر خلق نفرموده، و گذشته از همه این ها خداوند جسم نیست مکان ندارد نه زائیده شده و نه زاینده مَا اتَّخَذَ صاحِبَةً وَ لا وَلَداً جن آیه ۳ و از این همه گذشته چرا دختر بر شما ننگ است که إِذا بُشِّرَ أَحَدُهُمْ بِالْأُنْثى ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَ هُوَ كَظِيمٌ يَتَوارى مِنَ الْقَوْمِ مِنْ سُوءِ ما بُشِّرَ بِهِ أَ يُمْسِكُهُ عَلى هُونٍ أَمْ يَدُسُّهُ فِي التُّرابِ نحل آیه ۶۰ و ۶۱ آنچه بد می دانید در حق خدا می گوئید و آنچه خوب می پندارید برای خود قرار میدهید أَ لَكُمُ الذَّكَرُ وَ لَهُ الْأُنْثى تِلْكَ إِذاً قِسْمَةٌ ضِيزى النجم آیه ۲۱ و ۲۲ و می فرماید:

وَ جَعَلُوا الْمَلائِكَةَ الَّذِينَ هُمْ عِبادُ الرَّحْمنِ إِناثاً أَ شَهِدُوا خَلْقَهُمْ سَتُكْتَبُ شَهادَتُهُمْ وَ يُسْئَلُونَ زخرف آیه ۱۸.

[سوره الطور (۵۲): آیه ۴۰] .... ص: ۳۱۱

أَمْ تَسْئَلُهُمْ أَجْراً فَهُمْ مِنْ مَغْرَمٍ مُثْقَلُونَ (۴۰)

آیا از اینها مطالبه مزد می کنی برای رسالت و هدایت آنها، پس این ها این اجر را غرم می دانند و برای آنها سنگین است از این جهه ایمان نمی آورند أَمْ تَسْئَلُهُمْ أَجْراً تمام انبیاء یکی از فرمایشات آنها بقوم این بود که ما مطالبه مال و مزد از شما نمی کنیم و بطمع مال دنیا نیامده ایم اجر ما با خدا است که ما را فرستاده، نوح فرمود: فَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَما سَأَلْتُكُمْ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلَى اللَّهِ یونس آیه ۷۲ حضرت هود فرمود: وَ ما أَسْئَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ أَجْرِيَ إِلَّا عَلى رَبِّ الْعالَمِينَ شعراء آیه ۱۴۵ و حضرت لوط آیه ۱۶۴ حضرت شعیب آیه ۱۸۰ پیغمبر اکرم فرمود: قُلْ ما أَسْئَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ وَ ما أَنَا مِنَ الْمُتَكَلِّفِينَ ص آیه ۸۶ فقط خداوند مزد رسالت حضرت را موده ذی القربی قرار داد که میفرماید:

قُلْ لا أَسْئَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْراً إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبى شوری آیه ۲۲ آن هم برای نفع خود آنها است که موده ذی القربی جزء ایمان است و بدون او مخلد در آتش

هستند، لذا میفرماید:

قُلْ ما سَأَلْتُکُمْ مِنْ أَجْرٍ فَهُوَ لَکُمْ إِنْ أَجْرِیَ إِلَّا عَلَی اللَّهِ سبأ آیه ۴۶ فَهُمْ مِنْ مَغْرَمٍ مُثْقَلُونَ که اگر سؤال اجر بکنم این را جرم می پندارید و برای شما سنگین و ناگوار است و این را مانع می شمارید برای قبولی دعوت من و ایمان بتوحید و رسالت. بالجمله، هیچ راه عذری ندارید و حجت از هر جهت برای شما تمام است.

[سوره الطور (۵۲): آیه ۴۱] .... ص: ۳۱۲

أَمْ عِنْدَهُمُ الْغَیْبُ فَهُمْ یَکْتُبُونَ (۴۱)

آیا نزد آنها است علم غیب، پس آنها ضبط می کنند و می نویسند، علم غیب مختصّ بخدا است قُلْ لا یَعْلَمُ مَنْ فِی السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ الْغَیْبَ إِلَّا اللَّهُ وَ ما یَشْعُرُونَ نمل آیه ۶۶ فقط بطریق وحی پاره ای از علوم غیبیه خداوند تعلیم فرماید ببعض رسل خود که مرضی او باشد، چنانچه می فرماید: عالِمُ الْغَیْبِ فَلا یُظْهِرُ عَلی غَیْبِهِ أَحَداً إِلَّا مَنِ ارْتَضی مِنْ رَسُولٍ جن آیه ۲۶ و ۲۷.

أَمْ عِنْدَهُمُ الْغَیْبُ فَهُمْ یَکْتُبُونَ بعضی گفتند: که آیا نزد آنها لوح محفوظ بوده استکشاف کرده اند، بعضی گفتند: آیا خبر دارند که پیغمبر قبل از آنها وفات میفرماید که گفتند: نَتَرَبَّصُ بِهِ رَیْبَ الْمَنُونِ بعضی گفتند: که می گویند اگر قیامت حقّ است ما اهل نجات هستیم، چنانچه خداوند از قول انسان که مراد انسان کافر است نقل می فرماید: وَ ما أَظُنُّ السَّاعَهَ قائِمَهً وَ لَئِنْ رُجِعْتُ إِلی رَبِّی إِنَّ لِی عِنْدَهُ لَلْحُسْنی فصلت آیه ۵۰. اقول: شامل می شود تمام مزخرفات و کفریات آنها که از دهان آنها بیرون می آید که هیچ مدرکی و دلیلی ندارند از روی عناد و قساوت قلب و حبّ نفس و وساوس شیطانی و اغوای اکابر و رؤساء آنها است.

[سوره الطور (۵۲): آیه ۴۲] .... ص: ۳۱۲

أَمْ یُرِیدُونَ کَیْداً فَالَّذِینَ کَفَرُوا هُمُ الْمَکِیدُونَ (۴۲)

آیا اراده می کنند که با شما کید و مکر کنند. پس کسانی که کافر شدند آنها کید می شوند، در بسیاری از آیات دارد که کفار بحیله و تزویر با پیغمبر و مؤمنین می خواهند اینها را از بین ببرند ولی غافل از مکر الهی هستند که بآنها خدا چه معامله می کند مثل آیه وَ مَکَرُوا وَ مَکَرَ اللَّهُ وَ اللَّهُ خَیْرُ الْماکِرِینَ

آل عمران آیه ۴۷ و مثل وَ لا یَحْسَبَنَّ الَّذِینَ کَفَرُوا أَنَّما نُمْلِی لَهُمْ خَیْرٌ لِأَنْفُسِهِمْ إِنَّما نُمْلِی لَهُمْ لِیَزْدادُوا إِثْماً وَ لَهُمْ عَذابٌ مُهِینٌ آل عمران آیه ۱۷۸ و مثل وَ أُمْلِی لَهُمْ إِنَّ کَیْدِی مَتِینٌ اعراف آیه ۱۸۲ و مکر و کید الهی این است که بآنها مهلت می دهد و بسا نعمت می دهد و قوه و قدرت و شوکت که هر روز بتوانند بار خود را سنگین کنند تا عذاب آنها شدیدتر و زیادتر گردد، چنانچه می فرماید: سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَیْثُ لا یَعْلَمُونَ اعراف آیه ۱۸۱.

أَمْ یُرِیدُونَ کَیْداً نوعا این کیدها و مکرها از منافقین است که اظهار ایمان می کنند و دزد داخلی هستند و کردند آنچه کردند.

فَالَّذِینَ کَفَرُوا که باطنا کافر بودند و ظاهرا مسلمان.

هُمُ الْمَکِیدُونَ إِنَّ الْمُنافِقِینَ فِی الدَّرْکِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ نساء آیه ۱۴۴ سؤال: مکر و کید و حیله مذموم است چه گونه خداوند نسبت بخود می دهد. جواب:

آنچه مذموم است با اهل ایمان است که حرام بزرگی است اما با کفار و مشرکین بالاخص اعداء دین بسا واجب می شود، مثل امیر المؤمنین (ع) با عمرو بن عبد ود و حضرت قاسم با ازرق شامی بالاخص برای دفع شر آنها.

[سوره الطور (۵۲): آیه ۴۳] .... ص: ۳۱۳

أَمْ لَهُمْ إِلهٌ غَیْرُ اللَّهِ سُبْحانَ اللَّهِ عَمَّا یُشْرِکُونَ (۴۳)

آیا از برای آنها الهی غیر از اللّه است منزه و مبرا است خداوند متعال از آنچه باو شرک می آورند.

أَمْ لَهُمْ إِلهٌ غَیْرُ اللَّهِ الوهیت اختصاص به ذات اقدس او دارد، چنانچه مفاد کلمه طیبه لا إِلهَ إِلَّا اللَّهُ است یعنی سزاوار پرستش او است و بس سرتاسر ممکنات از ملک و جن و انس تمام عبد هستند و باید او را عبادت و پرستش کنند که اصلا کلمه عبادت معنی اظهار عبودیت است عبده غیر اللّه از مشرکین چه آثاری از آلهه خود دیدند که آنها را بالوهیت اتخاذ کردند.

سُبْحانَ اللَّهِ عَمَّا یُشْرِکُونَ از شمس و قمر و کواکب و ملک و جن و انس و گاو و گوساله و اصنام و آتش و غیر اینها آیا خلق کردند یا روزی دادند یا دفع بلاء کردند یا افاضه نعمت و مکرر گفته ایم که این کلمه توحید سه دلالت

دارد مطابقی توحید عبادتی که معنی الوهیت است، التزامی توحید ذاتی و صفاتی و افعالی، اقتضایی توحید نظری، و کلمه سبحان اللَّه سلب صفات سلبیه (نه مرکب بود و جسم نه مرئی نه محل، بی شریک است و معانی تو غنی دان خالق) چنانچه الحمد للَّه اثبات صفات کمال و جمال صفات ثبوتیه ذاتیه و فعلیه جامع جمیع کمالات.

[سوره الطور (۵۲): آیه ۴۴] .... ص: ۳۱۴

وَ إِنْ یَرَوْا کِسْفاً مِنَ السَّماءِ ساقِطاً یَقُولُوا سَحابٌ مَرْکُومٌ (۴۴)

و اگر به بینند پاره ای از آسمان سقوط کند میگویند ابریست بهم پیوسته، اشاره به اینکه اینها از قابلیت هدایت افتاده اند اگر هر نوع بلائی و مصیبتی و عقوبتی بآنها متوجه شود محملی بر او می تراشند، یا مستند بطبیعت یا اتفاق یا امور دیگری می کنند، حتی اگر آسمان هم بر سر آنها خراب شود میگویند ابر تیره ایست ابدا متنبه نمیشوند.

الناس نیام فاذا ماتوا انتبهوا

چنانچه به چشم خود می بینیم در این تصادفات که همه روزه اتفاق می افتد و در این امراض گوناگون که تمام محکمه های اطباء و بیمارستان ها و دارو خانه ها را پر کرده و هر روز چه اندازه تلفات می دهد ابدا متوجه باعمال زشت خود نمی شوند و مستند باین فسق و فجورها نمی کنند، یا اینکه میفرماید: وَ ما أَصابَکُمْ مِنْ مُصِیبَهٍ فَبِما کَسَبَتْ أَیْدِیکُمْ شوری آیه ۲۹.

وَ إِنْ یَرَوْا کِسْفاً مِنَ السَّماءِ که آسمان بر سر آنها خراب شود.

ساقِطاً مع ذلک متنبّه نمی شوند و دست از کفر و شرک و اعمال زشت خود بر نمیدارند.

یَقُولُوا سَحابٌ مَرْکُومٌ ابر بهم پیوسته تیره شدیدی است.

[سوره الطور (۵۲): آیه ۴۵] .... ص: ۳۱۴

فَذَرْهُمْ حَتَّی یُلاقُوا یَوْمَهُمُ الَّذِی فِیهِ یُصْعَقُونَ (۴۵)

پس واگذار آنها را تا ملاقات کنند روز خود را آن روزی که در آن روز بصاعقه گرفتار می شدند.

فَذَرْهُمْ وظیفه انبیاء تبلیغ و دعوت و تبشیر و انذار است تا مادامی که احتمال تأثیر می رود، و اما پس از یأس که دیگر فائده ندارد و هدایت نمی شوند

باید آنها را رها کرد که مستحق عذاب الهی شدند.

حَتَّی یُلاقُوا یَوْمَهُمُ الَّذِی فِیهِ یُصْعَقُونَ گفتند:

مراد از صاعقه آن نفخه اولی است بدلیل قوله تعالی: وَ نُفِخَ فِی الصُّورِ فَصَعِقَ مَنْ فِی السَّماواتِ وَ مَنْ فِی الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شاءَ اللَّهُ ثُمَّ نُفِخَ فِیهِ أُخْری فَإِذا هُمْ قِیامٌ یَنْظُرُونَ زمر آیه ۶۸، اقول: این امهال تا مادامیست که وجود آنها بر مؤمنین ضرر نداشته باشد و الا بعذاب های دنیوی هلاک می شوند بعلاوه این کفار و مشرکین که تا آخر دنیا باقی نیستند که نفخه اولی باشد فقط کسانی که در آن روز زنده هستند بنفخه هلاک می شوند و معنای صعق من فی السموات و الارض موت است که غالبها را خالی می کنند بناء علی هذا معنی این می شود که آنها را واگذار تا مرگ دامن آنها را بگیرد و بعذاب الهی گرفتار شوند که همان اول مرگ است، چنانچه در حدیث است

(اذا مات ابن آدم قامت قیامته)

اگر مؤمن است در نعم الهی متنعّم و اگر غیر مؤمن است بعذابهای الهی معذب است.

[سوره الطور (۵۲): آیه ۴۶] .... ص: ۳۱۵

یَوْمَ لا یُغْنِی عَنْهُمْ کَیْدُهُمْ شَیْئاً وَ لا هُمْ یُنْصَرُونَ (۴۶)

روزی که بی نیاز نمی کند از آنها کید آنها هیچ گونه ای و نیستند آنها که یاری کرده شوند همان موقع که اجل رسید که میفرماید: فَإِذا جاءَ أَجَلُهُمْ لا یَسْتَأْخِرُونَ ساعَةً وَ لا یَسْتَقْدِمُونَ اعراف آیه ۳۲.

یَوْمَ لا یُغْنِی عَنْهُمْ کَیْدُهُمْ موقعی که اجل رسید آنچه داشتند از آنها گرفته می شود کیدها و مکرها و حیلها و تزویرها و نقشها و سیاست ها و پلتیک ها و تقلب ها و اموال ها و ریاستها و جاه و جلال تمام از بین می رود و خردلی آنها را از عذاب الهی بی نیاز نمی کند.

وَ لا هُمْ یُنْصَرُونَ نه پدر و مادر و نه اولاد و عشیره و لشکر و عسکر و دوست و آشنا و بیگانه نمی توانند آنها را یاری کنند، فقط اگر عمل صالحی داشته باشد بنفع او تمام می شود که دارد در حدیث انسان در موقع احتضار سه چیز در نظر او می آید باموالش می گوید: شما چه می کنید می گویند: تا کنون اختیار ما بدست تو بود دیگر منتقل بوارث شد باولاد و عشیره و اصحابش می گوید: شما چه

میکنید می گویند: غایت توانی ما تا تو را زیر خاک کنیم، باعمالش می گوید:

شما چه می کنید می گویند: ما با تو هستیم تا قیامت ان خیرا فخیر و ان شرا فشر.

[سوره الطور (۵۲): آیه ۴۷] .... ص : ۳۱۶

وَ إِنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا عَذاباً دُونَ ذلِكَ وَ لكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لا يَعْلَمُونَ (۴۷)

و بدرستی که برای کسانی که ظلم کردند عذابی است که غیر از این عذابها و پیش از مردن و لکن اکثر آنها نمی دانند.

وَ إِنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا غیر از کفر و شرک و فسق و فجور که داشتند ظلم به بندگان خدا بالاخص بانبیاء و اولیاء و مؤمنین میکردند آثارش در همین دنیا ظاهر میشود و زود اثر می کند گرفتار مصائب و بلیات و عقوبات دنیوی میشوند حتی آنکه گفتند (الملک یبقی مع الکفر و لا یبقی مع الظلم) بعلاوه عذاب ظلم در قیامت اشد از عذاب کفر و شرک است، و حدیث قدسی است

(و عزتی و جلالی لا یجوزنی ظلم ظالم)

و فردای قیامت خطاب میرسد

(این الظلمه و اعوان الظلمه و اشباه الظلمه فیضرب لهم سرادق من النار حتی یفرغ اللّه من الحساب)

و فرمودند

(الظلم ظلمات یوم القیامه)

و دارد اگر عبادت داشته باشد بازاء ظلمش بمظلوم میدهند و اگر نباشد گناهان مظلوم را بر او بار می کنند و اگر او هم گناه ندارد گناهان دوستان و خویشان او را بر او بار می کنند بناء علی هذا ظالمین به آل عصمت که عبادت ندارند و آل عصمت هم که گناه ندارند البته گناهان شیعیان خود را بر آنها بار میکنند.

وَ لكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لا يَعْلَمُونَ خیال میکنند که هر چه ظلم کردند گذشت و از بین رفت.

[سوره الطور (۵۲): آیات ۴۸ تا ۴۹] .... ص : ۳۱۶

وَ اصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ فَإِنَّكَ بِأَعْيُنِنا وَ سَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ حِينَ تَقُومُ (۴۸) وَ مِنَ اللَّيْلِ فَسَبِّحْهُ وَ إِدْبارَ النُّجُومِ (۴۹)

و صبر کن برای حکم پروردگار خود، پس بدرستی که تو در مقابل چشم های ما هستی و تسبیح کن بضمیمه حمد پروردگارت در حینی که قیام میکنی و از قسمتی از شب را، پس تسبیح کن و در حال بر گشتن ستاره ها.

وَ اصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّکَ از برای صبر سه درجه گفتند: درجه اول صبر بر بلاء و مصائب و گرفتاری ها، زیرا انسان در معرض بلاء و مصائب بسیار واقع

می شود بالاخص هر چه مقامش عالیتر باشد بلاهایش بیشتر و مصائبش زیادتر است

البلاء موکل بالانبیاء ثم الاولیاء ثم الامثل فالامثل

و صبر در موقعی صادق است که جزع و فزع نکند و نزد غیر خدا شکایت کند و بداند که عین صلاح او است و خداوند در قرآن میفرماید: إِنَّما يُوَفَّى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسابٍ زمر آیه ۱۳ و یکی از صفات امیر المؤمنین (ع) اصبر الصابرین است که از آن حضرت است که میفرماید:

(صبرت و فی العین قذی و فی الحلق شجی)

و در حق ابی عبد اللّه الحسین است

(لقد عجبت من صبرک ملائکه السماوات)

و هکذا نسبت بسایر ائمه هدی در مقابل خلفاء جور و گفتند: حکمت نزول بلیات و مصائب چند چیز است، یک امتحان است که در امتحان ثابت میماند یا از دست می رود و خداوند تمام بندگانش را امتحان می کند نه برای اینکه بر خدا العیاذ چیزی مستور باشد، بلکه بر خود بنده و بر دیگران مکشوف گردد، چنانچه میفرماید:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ الم أَ حَسِبَ النَّاسُ أَنْ يُتْرَكُوا أَنْ يَقُولُوا آمَنَّا وَ هُمْ لا يُفْتَنُونَ وَ لَقَدْ فَتَنَّا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَلَيَعْلَمَنَّ اللَّهُ الَّذِينَ صَدَقُوا وَ لَيَعْلَمَنَّ الْكاذِبِينَ عنکبوت آیه ۱ و ۲ و من جمله از حکم کفاره گناهان است حتی گفتند: تب یک شب کفاره گناه یک سال است، و من جمله ارتفاع درجه است، و من جمله عین نعمت و تفضل است و بنده خیال می کند بلاء و مصیبت است، و غیر این ها از حکم و مصالح. درجه دوم: صبر مشقت و زحمت عبادت و اداء فرائض و نوافل مثل صلاه بالاخص صلاه لیل وقت آخر شب و صبر بر صوم و اداء حقوق واجبه از اخماس و زکوات و بذل و احسان فی سبیل اللّه و بر تحصیل علم باحکام و ایصال برتبه اجتهاد و اعظم آنها در امر جهاد با کفار که نامش شجاعت است مثل صبر امیر المؤمنین در غزوات، نه مثل کسانی که فرار کردند یا تقاعد ورزیدند. درجه سوم: صبر بر ترک معاصی و جلوگیری از هواهای نفسانی و از خطورات و وساوس شیطانی و از ظلم و تعدی بدیگران و از کشف و ساز و آواز و تجاهر بفسق و فجور و رفتن مجالس لهو و لعب و تماس با کفار و ارباب ضلال و امثال اینها.

فَإِنَّكَ بِأَعْيُنِنا ما از تو غافل نیستیم و در کنف ما مصون و محفوظ هستی و

ما نگهبان تو هستیم از خطرات کفار و مشرکین توکل بما داشته باش و اعتماد بما نما و وحشتی از این دشمنان نداشته باش، و اطلاق اعین بر خدای متعال کنایه از احاطه قیومیت است، مثل اطلاق بصیر و سمیع، بلکه اطلاق علیم و قدیر، زیرا مکرر بیان شده که خدای متعال صرف وجود است صفت زائد بر ذات ندارد و عین وجود و محض وجود و بحت وجود است غیر متناهی ازلا- و ابدا و سرمدا وَ نَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ الْوَرِيدِ ق آیه ۱۵ ما يَكُونُ مِنْ نَجْوى ثَلاثَةٍ إِلَّا هُوَ رابِعُهُمْ وَ لا- خَمْسَةٍ إِلَّا هُوَ سادِسُهُمْ وَ لا أَدْنى مِنْ ذلِكَ وَ لا أَكْثَرَ إِلَّا هُوَ مَعَهُمْ أَيْنَ ما كانُوا مجادله آیه ۸.

وَ سَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ حِينَ تَقُومُ در این جمله اقوال زیادی گفتند: بالغ بر هفت قول.

(۱) قیام لیل برای تهجد.

(۲) قیام از نوم غیلوله برای صلاه ظهر.

(۳) قیام بر صلوات مفروضه.

(۴) قیام از مجالس که گفتند: کفاره هر مجلسی ذکر است.

(۵) قیام بر صلوه فجر.

(۶) قیام بر کلیه صلوات.

(۷) قیام بر نافله فجر.

اقول: تمام این اقوال بدون مدرک است و تفسیر برأی است. و کلمه حین تقوم مطلق است شامل هر قیامی می شود، و آیه شریفه اشاره است به اینکه بر هر امری قیام کردی ابتداء ذکر الهی را بگو باعث سهولت آن امر و انجام او می شود.

چنانچه در باب بسمله فرمودند

(کل امر ذی بال لم یبدء ببسم اللّه فهو ابتر)

و در حدیث است

(ذکر اللّه حسن فی کل حال)

و مراد از وَ سَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ خصوص سبحان اللّه و الحمد للّه نیست ظاهرا، بلکه مراد مطلق ذکر تسبیح است.

وَ مِنَ اللَّيْلِ فَسَبِّحْهُ و من برای تبعیض است یعنی یک قسمت از شبرا، پس تسبیح کن، بعضی گفتند: مراد نماز مغرب و عشاء است، و بعضی گفتند:

نماز شب است که بر پیغمبر واجب بوده. اقول: بعید نیست مراد مطلق عبادات باشد از نماز و ذکر و تلاوه و شاهد بر این دعوی حدیث شریفی است که از حضرت باقر و حضرت صادق (ع) زراره و حمران و محمد بن مسلم روایت کرده اند خلاصه مفادش اینکه حضرت رسالت سه مرتبه در شب از نصف شب تا صبح از بستر بر می خواستند و پنج آیه از آخر سوره عمران تلاوت می کرد که اول آن إِنَّ فِی خَلْقِ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ و آخر آن إِنَّکَ لا تُخْلِفُ الْمِیعادَ است، در مرتبه اول چهار رکعت از نماز شب میخواندند بدو سلام، و در مرتبه ثانیه: چهار رکعت بهمین نحو و در مرتبه ثالثه: سه رکعت شفع و وتر، و از این حدیث بخصوص مفاد آیه مذکوره استفاده عموم می شود که شامل نماز و ذکر و تلاوت می گردد.

وَ إِدْبارَ النُّجُومِ بعضی گفتند: دو رکعت نافله صبح است، بعضی گفتند: فریضه صبح است، و معنی ادبار النجوم، غیبوبت ستاره ها است بواسطه سفیدی صبح. اقول: از مجموع این آیه شریفه استفاده می شود که بنده باید غافل از خدا نباشد صباحا و مساء لیلا و نهارا در هر حالی هست از نماز و ذکر و تلاوت قرآن غفلت و کوتاهی نکند و در هر حالی که هست خداوند حاضر و ناظر باقوال و افعال و اعمال او است و خداوند حافظ و نگهبان او است خدا از او غافل نیست او هم نباید از خدا غافل باشد، و یکی از فوائد این عمل از وساوس شیطان محفوظ می ماند. (دیو بگریزد از آن قوم که قرآن خوانند) و یکی از خطرات و تصادمات و بلیات ارضی و سماوی مصون میشود، و یکی قلب روشن می شود توفیق می آورد جلوگیری از معاصی می شود ایمان قوت پیدا میکند نامه عمل عبادی پر می شود و نورانی می گردد و اگر ما بودیم و فقط این آیه شریفه ما را کافی بود که میفرماید:

فَاذْکُرُونِی أَذْکُرْکُمْ وَ اشْکُرُوا لِی وَ لا تَکْفُرُونِ بقره آیه ۱۴۷. هذا آخر

ما اردنا ایراده فی تفسیر سوره الطور و یتلوها بتوفیق اللّه تفسیر سوره النجم و بقیه السور و الحمد للّه علی ما هدانا و له الشکر علی ما ابلینا و الصلاه و السلام علی نبینا و آله و اللعن علی اعدائنا و مبغضینا و معاندینا ابد الآبدین و دهر الداهرین و انا العبد المذنب المقصر السید عبد الحسین المدعو بالطیب.

ص: ۳۲۰

سوره النجم .... ص : ۳۲۱

[سوره النجم (۵۳): آیات ۱ تا ۲] .... ص : ۳۲۱

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

وَ النَّجْمِ إِذا هَوى (۱) ما ضَلَّ صاحِبُكُمْ وَ ما غَوى (۲)

قسم بستاره زمانی که سقوط میکند گمراه نشده است صاحب شما پیغمبر اکرم و براه باطل نرفته است.

وَ النَّجْمِ إِذا هَوى بعضی گفتند: مراد قرآن مجید است که نجوما نازل شده در مدّت بیست دو سال از اوّل بعثت تا حین رحلت و اطلاق نجم بر قرآن برای این است که دفعه نازل نشده بلکه متفرقا نازل شده. بعضی گفتند: مراد ستاره ثریّا است که در موقع طلوع فجر غائب میشود. بعضی گفتند: مراد مطلق نجوم است که در صبح غائب میشوند بواسطه ضیاء شمس و الف و لام النجم برای جنس است نه عهد. بعضی گفتند: مراد شهاب است که رجوم شیاطین است چنانچه میفرماید:

وَ لَقَدْ جَعَلْنا فِي السَّماءِ بُرُوجاً وَ زَيَّنَّاها لِلنَّاظِرِينَ وَ حَفِظْناها مِنْ كُلِّ شَيْطانٍ رَجِيمٍ إِلَّا مَنِ اسْتَرَقَ السَّمْعَ فَأَتْبَعَهُ شِهابٌ مُبِينٌ حجر آیه ۱۶ تا ۱۸ لکن اخبار زیادی از عامّه و خاصّه داریم که از حضرت رسالت پرسیدند که پس از شما کیست جانشین شما و خلیفه و وصیّ شما؟ فرمود: آن کسی است که فلان ستاره فلان شب سقوط میکند در خانه هر کس سقوط کرد او است خلیفه و جانشین من تمام انتظار داشتند دیدند در خانه امیر المؤمنین سقوط کرد. اقول: آنچه بنظر میرسد مراد جنس نجم است نه نجم مخصوص و مراد از هوی هم مطلق سقوط و غیبوبیّت است و اخبار هم بیان مصداق است. و یکی از مصادیق آن در آخر دنیا و قیام قیامت است که میفرماید: إِذَا السَّماءُ انْفَطَرَتْ وَ إِذَا الْكَواكِبُ انْتَثَرَتْ انفطار آیه ۱ و ۲ و نیز میفرماید: إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ وَ إِذَا النُّجُومُ انْكَدَرَتْ تکویر آیه ۱ و ۲ مسئله:

خداوند بآثار قدرت خود قسم میخورد ولی در باب قسم برای مکلفین باید باسم

جلاله باشد سه صیغه قسم (باللّه تاللّه و اللّه) چنانچه قبلا هم اشاره شد.

ما ضَلَّ صاحِبُکُمْ خطاب بمؤمنین است و مراد از صاحبکم رسول اللّه (ص) است و ضلالت گمراهی است مقابل هدایت میفرماید: پیغمبر اکرم (ص) در ضلالت و گمراهی نیست، بلکه کار او هدایت است. چنانچه میفرماید: وَ إِنَّکَ لَتَهْدِی إِلی صِراطٍ مُسْتَقِیمٍ شوری آیه ۵۲.

وَ ما غَوی غوایت مقابل رشد است که راه باطل است، یعنی حضرت رسالت براه باطل نمیرود آنچه میگوید و آنچه میکند حق است و صدق است و عین صلاح و رشد است از روی سفاهت و جهالت و بی شعوری و بی ادراکی نیست و بر خلاف حق نیست تمام عین حقیقت است.

[سوره النجم (۵۳): آیات ۳ تا ۴] .... ص: ۳۲۲

وَ ما یَنْطِقُ عَنِ الْهَوی (۳) إِنْ هُوَ إِلاَّ وَحْیٌ یُوحی (۴)

و از روی هوای نفس و خواهش نفسانی چیزی نمیگوید آنچه میفرماید:

نیست مگر وحی الهی که باو وحی شده.

وَ ما یَنْطِقُ عَنِ الْهَوی نظر به اینکه گفتیم خطاب بمؤمنین است، و مؤمنین همچه توهمی در حق حضرتش نمیبرند در بیان احکام، زیرا احکام شرعیّه نوعا بر خلاف هواهای نفسانیه است و بر حضرتش سودی و نفعی ندارد فقط چیزی که مورد این توهم میشود همان نصب امیر المؤمنین (ع) است بر خلافت و بیان فضائل علی و اهل بیت که العیاذ حضرت رسالت از روی هوای نفسانی که میخواهد بستگان خود را ترجیح دهد و مقدّم دارد بر سایرین و آنها را پیشوای دیگران قرار دهد بالاخص نوع مسلمین دل خوشی با امیر المؤمنین نداشتند.

اما منافقین که اعدا عدوّ علی بودند، و اما سایرین که ایمان آورده بودند، یا از جهت اینکه آباء و ارحام و بستگان آنها بدست علی کشته شده بودند، یا از جهت خوف از منافقین تقاعد ورزیدند از حضرت امیر المؤمنین (ع) و تمایل پیدا کردند بطرف منافقین و شاهد بر این دعوی خبریست که میفرماید:

(ارتد الناس بعد رسول اللّه الّا اربعه او خمسه)

و ارتداد فرع ایمان است که ایمان آوردند سپس برگشتند منافقین را مرتد نمیگویند، زیرا نیامده بودند تا برگردند، لذا این توهمرا در حق

حضرتش بردند خداوند میفرماید: که پیغمبر (ص) کلمه ای از روی هوای نفس نمیگوید.

وَ ما یَنْطِقُ عَنِ الْهَوی آنچه میفرماید نیست مگر وحی الهی.

إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْیٌ یُوحی و در بسیاری از موارد خداوند دفع این توهمرا میکند مثل آیه شریفه وَ لَوْ تَقَوَّلَ عَلَیْنا بَعْضَ الْأَقاوِیلِ لَأَخَذْنا مِنْهُ بِالْیَمِینِ ثُمَّ لَقَطَعْنا مِنْهُ الْوَتِینَ الحاقه آیه ۴۴ تا ۴۶ لو امتناعیه است یعنی محال است پیغمبر پیش خود چیزی بگوید اگر بود با آن چنین میکردیم و دارد امیر المؤمنین شبها فاطمه را سوار میکرد و در خانه مهاجرین و انصار و وعده میکردند که صبح بیایند برای نصرت او و تخلف میکردند و پیغمبر هم میدانست عداوت آنها را لذا در غدیر خم خدا وعده حفظ داد باو وَ اللَّهُ یَعْصِمُکَ مِنَ النَّاسِ حتی آن ملعون که گفت: اگر از جانب خدا باشد صاعقه بیاید و مرا بسوزاند صاعقه آمد و او را هلاک نمود، و در قضیه زید پسر خوانده پیغمبر میفرماید: وَ تَخْشَی النَّاسَ وَ اللَّهُ أَحَقُّ أَنْ تَخْشاهُ احزاب آیه ۳۷.

[سوره النجم (۵۳): آیات ۵ تا ۷] .... ص : ۳۲۳

عَلَّمَهُ شَدِیدُ الْقُوی (۵) ذُو مِرَّهٍ فَاسْتَوی (۶) وَ هُوَ بِالْأُفُقِ الْأَعْلی (۷)

تعلیم کرد او را شدید القوی که صاحب قوّه شدیده بود صاحب مرّه پس استوی نمود.

عَلَّمَهُ شَدِیدُ الْقُوی نوع مفسّرین شدید القوی را جبرئیل گفتند: چنانچه آیات بعد را هم بر جبرئیل حمل کردند که او.

ذُو مِرَّهٍ فَاسْتَوی بوده و هم چنین آیات بعد را که شرحش میآید و این تفسیر خلاف ظاهر آیه بلکه نصّ آیه و خلاف صریح اخبار بسیاری از ائمه اطهار است، بلکه خلاف ضروره مذهب، بلکه ضروره دین است.

توضیح ذلک اینکه اگر شدید القوی جبرئیل باشد که بیان میکنند که هفت شهر لوط را از جا کند و روی بال خود قرار داد و بیک صیحه ثمود را هلاک کرد ما می گوییم:

لازمه این قول این است که جبرئیل افضل از حضرت رسول باشد، زیرا معلم افضل از متعلم است بالضروره که عالم افضل از جاهل است و این با صریح قرآن مخالف

است که خداوند امر فرمود بجمیع ملائکه که سجده کنند بآدم و میفرماید فَسَجَدَ الْمَلائِکَهُ کُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ حجر آیه ۳۰ با سه تأکید جمع محلی بالف و لام کلمه کلهم کلمه اجمعون، و این البته دلالت دارد که آدم افضل از جمیع ملائکه بوده و جبرئیل هم جزو ملائکه است و از این جهه شیطان زیر بار نرفت و گفت: أَنَا خَیْرٌ مِنْهُ خَلَقْتَنِی مِنْ نارٍ وَ خَلَقْتَهُ مِنْ طِینٍ اعراف آیه ۱۱ و البته پیغمبر اکرم افضل از آدم بلکه همه انبیاء بوده جبرئیل بزرگترین مقامش امین وحی الهی است قاصدیست و پستی است که که وحی میآورد بین خدا و انبیاء جایی که میفرمایند

الملائکه خدّام شیعتنا

پس می گوییم شدید القوی ذات اقدس ربوبی است چنانچه میفرماید: إِنَّ اللَّهَ هُوَ الرَّزَّاقُ ذُو الْقُوَّهِ الْمَتِینُ ذاریات آیه ۵۸ و صریح اخبار است.

ذُو مِرَّهٍ فَاسْتَوی مرّه در لغت بمعنی قوه فی عقله و رایه و متانه فی دینه و صحه فی جسمه مفسّرین صفت جبرئیل گفتند: که بقول آنها صفت شدید القوی است و لکن چون ما شدید القوی را ذات اقدس حق گفتیم ذو مرّه صفت صاحبکم است است که پیغمبر اکرم باشد و استوی بمعنی استقامت است بر دین و عقل و رأی و نیز مفسّرین مرجع هو را جبرئیل گفتند: که در افق اعلی است و لکن همان وجود مقدّس نبویست که در لیله المعراج رفت بجایی که هیچ ملک مقرّبی و نبی مرسلی راه ندارد که گفتیم: ما فوق العرش، زیرا در عرش حمله عرش هستند و در خبر داریم که جبرئیل عرض کرد

(لو دنوت انمله لاحترقت)

و پیغمبر تنها رفت باندازه ای که قرب بمقام ربوبی و عنایات او از همه بیشتر و بالاتر شد.

[سوره النجم (۵۳): آیات ۸ تا ۹] .... ص: ۳۲۴

ثُمَّ دَنا فَتَدَلَّی (۸) فَکانَ قابَ قَوْسَیْنِ أَوْ أَدْنی (۹)

پس نزدیک شد و بتواضع افتاد پس رسید بجایی که بقدر قاب دو کمان بلکه نزدیکتر اینها هم مفسّرین از صفات جبرئیل گفتند: با اینکه صریح آیه بعد خلاف آن را بیان میکند، چنانچه بیاید، و مراد نه قرب مکانی است، چنانچه مجسّمه قائلند، زیرا خداوند منزّه است از اینکه جسم باشد و مکان داشته باشد و قاب قوسین قوس وجوب و قوس امکان است که اعلی درجه امکان را حضرتش داشت در مقابل

وجوب وجود، چنانچه در خبر است که میفرماید:

(نزلونا عن الرّبوبیه و قولوا فی حقنا ما شئتم)

که این جمله دلالت دارد که آنچه در خور امکان بود خداوند به پیغمبرش عنایت فرمود، ممکن واجب نما فقط وجوب ذاتی نبود و دلیل بر این مدعی که اشاره کردیم.

[سوره النجم (۵۳): آیه ۱۰] .... ص: ۳۲۵

فَأَوْحی إِلی عَبْدِهِ ما أَوْحی (۱۰)

مرجع ضمیر فاوحی همان شدید القوی است و مفسرین اینجا در دست و پا افتاده اند گفتند: پس وحی نمود جبرئیل بعبد خدا و این خلاف صریح آیه است که ضمیر عبده و فاعل اوحی و فاعل ما اوحی یکی است همان شدید القوی است که ذات اقدس حق باشد، و این وحی بدون واسطه ملک و جبرئیل بوده، چنانچه با موسی تکلم فرمود: إِنِّی أَنَا رَبُّکَ فَاخْلَعْ نَعْلَیْکَ آیه ۱۲ و میفرماید: وَ کَلَّمَ اللَّهُ مُوسی تَکْلِیماً نساء آیه ۱۶۲ و با آدم تکلم فرمود: یا آدَمُ أَنْبِئْهُمْ بِأَسْمائِهِمْ بقره آیه ۳۱ و فردای قیامت با بندگانش تکلم میفرماید.

و بالجمله خداوند قادر است مشافهه با بندگانش تکلم کند و هم پیغام بفرستد و معلوم است که این وحی یک امر بزرگی که در پیشگاه الهی بسیار مهم و ارزنده بود و این نیست جز امر خلافت و وصایت و ولایت علی و آل علی علیهم السلام، زیرا باصطلاح حکما میگویند اثر مربوط بجزء أخیر علت تامه است تا جزء اخیر نیاید و نباشد اثر مترتب نمیشود و امر ولایت جزء اخیر ایمان و نجات و سعادت است و بر طبق این مطلب اخبار بسیاری داریم، و بسیار تعجب است از این مفسّرین که برخورد باین اخبار نکردند حتی بعض مفسّرین خاصه یا العیاذ منکر مسئله معراج شدند.

[سوره النجم (۵۳): آیه ۱۱] .... ص: ۳۲۵

ما کَذَبَ الْفُؤادُ ما رَأی (۱۱)

آنچه مشاهده نمود قلب مبارکش هم تصدیق کرد انسان بسا یک چیزی نظرش میآید لکن قلبش تکذیب میکند مثل اینکه سراب بنظرش آب میآید، چنانچه میفرماید: کَسَرابٍ بِقِیعَهٍ یَحْسَبُهُ الظَّمْآنُ ماءً حَتَّی إِذا جاءَهُ لَمْ یَجِدْهُ شَیْئاً نور آیه ۳۹ و مثل احول که یک چیز را دو چیز می بیند و مثل بعض خوابها که در نظر میآید

خداونـد میفرمایـد آنچه پیغمبر در لیله المعراج مشاهده کرد خواب نبود سـراب نبود حضـرتش احول نبود آنچه مشاهده فرمود حقیقت داشت و اشتباه و خطاء در او نبود.

ما كَذَبَ الْفُؤادُ ما رَأى

[سوره النجم (۵۳): آیه ۱۲] .... ص : ۳۲۶

أَ فَتُمارُونَهُ عَلى ما يَرى (۱۲)

آیا مجادله میکنید او را بر آنچه دیده، پیغمبر اکرم (ص) بعض قضایای معراج را بیان فرمود، بعضی اصل معراج را منکر شدند، بعضی مجادله میکردند که این نحو که می گویی نیست.

بالجمله مسئله معراج از ضروریّات دین است که حضرت با همین بدن عنصری جسمی خاکی رفت تا قاب قوسین و کسانی که منکر معراج شدنـد یا گفتنـد: روح حضـرت رفت و بـدن در زمین بود، بعضـی گفتند: با بدن حور قلیایی رفت، بعضـی گفتند: خواب دید، بعضی گفتند: در هر طبقه مادّه عنصری را گذاشت و با روح مجرد رفت و این مزخرفات برای این است که استبعاد میکنند که چه نحو با این بدن عنصـری میشود بالا رفت و جواب آنها این است که نه جسم مطهر حضـرت بزرگتر و سـنگین تر از تخت بلقیس بود و نه قدرت خداوند از قدرت آصف ابن برخیا کمتر بود که طرفه العین تخت بلقیس را نزد سـلیمان حاضـر کرد.

[سوره النجم (۵۳): آیات ۱۳ تا ۱۶] .... ص : ۳۲۶

وَ لَقَدْ رَآهُ نَزْلَةً أُخْرى (۱۳) عِنْدَ سِدْرَهِ الْمُنْتَهى (۱۴) عِنْدَها جَنَّهُ الْمَأْوى (۱۵) إِذْ يَغْشَى السِّدْرَهَ ما يَغْشى (۱۶)

و هر آینه دید او را دفعه دیگر نزد سدره المنتهی که نزد سدره المنتهی بود جنه المأوی.

وَ لَقَدْ رَآهُ نَزْلَةً أُخْرى مفسـرین فاعل رَآهُ را پیغمبر گفتند: و مرجع ضمیر را جبرائیل که پیغمبر (ص) دو مرتبه جبرائیل را بصوره اصـلی مشاهـده کرده یکی در قاب قوسـین او ادنی و یکی در سـدره المنتهی، و ما می گوییم فاعل رَآهُ خداونـد متعال است و مرجع ضـمیر پیغمـبر اکرم است، یعنی حضـرت رسـول منظـور نظر الهی واقع شـد در سـدره المنتهی که آیـات کـبرای الهی را مشاهده کند در واقع حکمت معراج پیغمبر (ص) دو چیز بود یکی اینکه اسراری باو سپرده شد که هیچ نبی مرسلی

و ملک مقربی حتی جبرائیل و حمله عرش و سایر ملائکه مقرّبین اطّلاعی و خبری نداشته باشند که در دعاء ندبه میخوانی

(و علمته علم ما کان و ما یکون الی انقضاء خلقک)

که بعض آنها را مأمور بود برای امّت بیان کند، و بعضی را بسپار بأوصیاء خود و ممکن است بعض آن باید مستور باشد و این در موردی بود که دَنا فَتَدَلَّی فَکانَ قابَ قَوْسَیْنِ أَوْ أَدْنی که شرحش بیان شد، و حکمت دیگر اینکه آیات کبرای الهی را بحس مشاهده کند چنانچه در حق ابراهیم میفرماید: وَ کَذلِکَ نُری إِبْراهِیمَ مَلَکُوتَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ انعام آیه ۷۵ اگر بابراهیم ملکوت السماوات و الارض را ارائه داد به پیغمبر اکرم فوق سماوات و ارض را نشان داد.

عِنْدَ سِدْرَهِ الْمُنْتَهی باشد که فوق آسمان هفتم است که.

عِنْدَها جَنَّهُ الْمَأْوی است که بهشت فوق آسمانها است، زیرا یوم القیامه نه آسمانی است نه زمینی که میفرماید یَوْمَ نَطْوِی السَّماءَ کَطَیِّ السِّجِلِّ لِلْکُتُبِ انبیاء آیه ۱۰۴ و میفرماید: وَ إِذَا السَّماءُ کُشِطَتْ تکویر آیه ۱۱ یعنی از جا کنده میشود إِذَا السَّماءُ انْفَطَرَتْ انفطار آیه ۱ إِذَا السَّماءُ انْشَقَّتْ انشقاق آیه ۱ و غیر اینها و مسلما بهشت بجای خود هست پس فوق سماوات است و تفسیر سدره المنتهی بر ما معلوم نیست فقط از کلمه المنتهی استفاده میشود که منتهای عوالم جسمانی بوده که می فرماید: إِذْ یَغْشَی السِّدْرَهَ ما یَغْشی زمانی که پوشانید سدره را آنچه پوشانید که احدی جز ذات مقدّس پروردگار از او خبری نداشت شاید اشاره باشد بفوق عالم ناسوت و عالم ملکوت مثل عالم عقول عالم جبروت عالم لاهوت و حضرت رسالت مشاهده کرد آیات قدرت الهی را تا حدّ امکان.

[سوره النجم (۵۳): آیات ۱۷ تا ۱۸] .... ص: ۳۲۷

ما زاغَ الْبَصَرُ وَ ما طَغی (۱۷) لَقَدْ رَأی مِنْ آیاتِ رَبِّهِ الْکُبْری (۱۸)

میل از حق و اشتباه نکرده بصر آن حضرت و تجاوز از حد نکرده هر اینه بتحقیق دید از آیات پروردگار خود آیات کبرای الهی را.

ما زاغَ الْبَصَرُ زاغ بمعنی میل از حق است چنانچه می فرماید: فَلَمَّا زاغُوا أَزاغَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ صف آیه ۵ یعنی چون میل از حق و از اطاعت کردند خداوند هم آنها را از ایمان برگردانید قلوب آنها را و زاغ البصر یعنی چشم چیز دیگری به بیند

بجای چیز دیگر چنین نبوده آنچه حق و حقیقت بوده.

وَ ما طَغی طغیان تجاوز از حدّ است چنانچه می فرماید: اذْهَبْ إِلی فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغی طه آیه ۲۵ و طغیان چشم این است که چیز کوچکی بنظر بزرگ بیاید چنین نبوده، بلکه.

لَقَدْ رَأی مِنْ آیاتِ رَبِّهِ الْکُبْری من تبعیضیّه است یعنی بعض آیات کبرای الهی را مشاهده کرد آنچه در خور امکان بود و ممکن بود مشاهده آن رؤیت نمود و آنچه از حدّ امکان خارج است علم بآن مختص بذات واجب الوجود است

[سوره النجم (۵۳): آیات ۱۹ تا ۲۰] .... ص : ۳۲۸

أَ فَرَأَیْتُمُ اللَّاتَ وَ الْعُزَّی (۱۹) وَ مَناةَ الثَّالِثَةَ الْأُخْری (۲۰)

آیا پس مشاهده و رؤیت می کنید لات و عزی و مناه سومی دیگری را اینها اسامی بتها مشرکین است خداوند می فرماید: چه آثاری از اینها دیده اید که آنها را می پرستید آیا نفعی از آنها بشما رسیده یا ضرری از شما دفع کرده اند یا چیزی خلق کردند یک جمادی بیش نیستند که شما بدست خود تراشیده اید آنها مصنوع شما هستند نه صانع شما، چنانچه حضرت ابراهیم بعبده اصنام فرمود: قالَ أَ تَعْبُدُونَ ما تَنْحِتُونَ الصافات آیه ۹۳.

أَ فَرَأَیْتُمُ رأی در اینجا بمعنی عقیده است یعنی درک می کند و بنظر میآورد.

اللَّاتَ وَ الْعُزَّی دو خدای بزرگ مشرکین که تمام قبائل این دو را می پرسیدند علی اختلاف بعضی لات را و بعضی عزّی را.

وَ مَناةَ الثَّالِثَةَ الْأُخْری و مناه که ثالثه آنها بود و خدای دیگری بود برای مشرکین، این ظاهر آیه شریفه و میتوان منطبق کرد بر اولی و دومی که اصل این دو بودند و سومی که ثالث آنها بود و پرستیدند آنها را و شاهد بر این مطلب اینکه بتهای مشرکین بسیار بودند هر قبیله یک بت مخصوص داشتند، بلکه هر فردی یک بت کوچک بر خود داشت و خداوند اقتصار فرمود باین سه برای همین تطبیق و اللَّه العالم.

[سوره النجم (۵۳): آیات ۲۱ تا ۲۲] .... ص : ۳۲۸

أَ لَکُمُ الذَّکَرُ وَ لَهُ الْأُنْثی (۲۱) تِلْکَ إِذاً قِسْمَةٌ ضِیزی (۲۲)

آیا برای شما فرزند ذکور باشد و برای خدا فرزند اناث این قسمت بر خلاف

عدالت و انصاف است، نظر به اینکه این مشرکین از دختر بسیار مشمئز بودند و پیغمبر (ص) فوق العاده علاقه داشتند، امّا اشمئز از آنها از اناث در قرآن می فرماید وَ إِذا بُشِّرَ أَحَدُهُمْ بِالْأُنْثى ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَ هُوَ كَظِيمٌ يَتَوارى مِنَ الْقَوْمِ مِنْ سُوءِ ما بُشِّرَ بِهِ أَ يُمْسِكُهُ عَلى هُونٍ أَمْ يَدُسُّهُ فِي التُّرابِ أَلا ساءَ ما يَحْكُمُونَ نحل آیه ۶۰ و ۶۱ و اما علاقه بذکور باندازه بود که اگر زنهای زانیه پسر میآوردند کسانی که با او زنا کرده بودند با یک دیگر اختلاف میکردند و زد و خورد مینمودند، چنانچه در مورد زیاد اختلاف داشتند که سمیّه مادرش این بچه را آورد و بالاخره پدرش معلوم نشد که میگفتند زیاد ابن ابیه حتی عمرو عاص مدعی شد که روزی ابو سفیان از سفر آمد نزد من گفت: یک زن از زنهایی که در دست تو است برای من بیاور گفتم من فعلا جز سمیّه نداریم گفت: او دهانش متعفن است، گفتم: غیر او نیست ناچار سمیّه را برای او آوردم و چون از نزد سمیّه مراجعت کرد قطرات منّی از عورتش چکه میزد، همین کلام را معاویه گرفت و گفت: زیاد برادر من است و او را برد نزد دخترانش و گفت: این عمّ شما است بشما محرم است، و در قضیّه عبید اللّه بن مرجانه چهل نفر مدّعی شدند بالاخره اشخاص شناسا را آوردند آنها گفتند:

شباهت باحدی از شما ندارد فقط ابهام پای او شبیه ابهام پای زیاد است، شداد بن زیاد و قضیّه ضحاک حبشیه و نوفل و خطّاب نگفتنی است بس است در مدح او (من کان حدّه عمّه و والده و امّه اخته و عمّته- أجدر أن یبغض الولی و ان ینکر یوم الغدیر بیعته).

لذا خداوند می فرماید: أَ لَكُمُ الذَّكَرُ شما پسر داشته باشید.

وَ لَهُ الْأُنْثى که ملائکه را دختران خدا می دانید ملائکه که خدا می فرماید:

أَ فَأَصْفاكُمْ رَبُّكُمْ بِالْبَنِينَ وَ اتَّخَذَ مِنَ الْمَلائِكَهِ إِناثاً اسرا آیه ۴۲.

و می فرماید: بَلْ عِبادٌ مُكْرَمُونَ لا يَسْبِقُونَهُ بِالْقَوْلِ وَ هُمْ بِأَمْرِهِ يَعْمَلُونَ انبیاء آیه ۲۶ و ۲۷.

تِلْكَ إِذاً قِسْمَهٌ ضِيزى ضیزی بمعنی نقص است اشاره به اینکه آنچه بد می دانید برای خدا گذارده اید و آنچه خوب می پندارید برای خود اتخاذ کرده اید با اینکه خداوند منزه از پسر و دختر است نه عیسی و عزیز پسران خدا هستند و نه

ملائکه دختران او و نه یهود و نه نصاری ابناء اللّه هستند تمام مخلوق او او خالق تمام است.

[سوره النجم (۵۳): آیه ۲۳] .... ص: ۳۳۰

إِنْ هِیَ إِلاَّ أَسْماءٌ سَمَّیْتُمُوها أَنْتُمْ وَ آباؤُکُمْ ما أَنْزَلَ اللَّهُ بِها مِنْ سُلْطانٍ إِنْ یَتَّبِعُونَ إِلاَّ الظَّنَّ وَ ما تَهْوَی الْأَنْفُسُ وَ لَقَدْ جاءَهُمْ مِنْ رَبِّهِمُ الْهُدی (۲۳)

نیست این مگر اسمهایی که شما مشرکین روی آنها گذارده اید شما و پدران شما که هیچ دلیلی و برهانی خداوند عالم بر شما نازل نفرموده متابعت نمی کنند مگر گمان و خیالبافی و تخیلات قلبی و آنچه هوای نفس آنها و خواهشهای نفسانی آنها تقاضا کند و حال آنکه آمد آنها را از جانب پروردگار آنها هدایت به راه حق.

إِنْ هِیَ إِلَّا أَسْماءٌ سَمَّیْتُمُوها اسم یکی را لات گذارده، و دیگری را عزّی، و دیگر را سواع، یکی را نسر، یکی را یعوق، یکی را یغوث و غیر اینها.

أَنْتُمْ وَ آباؤُکُمْ یک قسمت را شما اختراع کرده اید، و یک قسمت را پیشینیان شما بعین مثل این بتها مثل این صورت کشیها است، یکی را اسم می گذارند رستم، یکی افراسیاب حتی صورت انبیاء از آدم تا خاتم حتّی صورت ائمّه اطهار و علماء اعلام صورت ملائکه و جبرائیل حتی صورت شیطان، یکی از اینها به پرسد شما کجا اینها را دیده اید یا عکس آنها را دست آورده اید، با اینکه صورت کشی حرام است حتی مجسّمه حیوانات و انسان حرام است و اجرت بر آن سحت است اشکال: اگر چنین است پس چرا حضرت عیسی از گل صورت طیور میکشید و نفخ میکرد پرواز میکرد که می فرماید: أَنِّی أَخْلُقُ لَکُمْ مِنَ الطِّینِ کَهَیْئَهِ الطَّیْرِ فَأَنْفُخُ فِیهِ فَیَکُونُ طَیْراً بِإِذْنِ اللَّهِ آل عمران آیه ۴۳ و برای حضرت سلیمان تمثال می ساختند که می فرماید: یَعْمَلُونَ لَهُ ما یَشاءُ مِنْ مَحارِیبَ وَ تَماثِیلَ وَ جِفانٍ کَالْجَوابِ وَ قُدُورٍ راسِیاتٍ سبأ آیه ۱۲.

جواب: اما عیسی (ع) برای اعجاز بود که گل حیوان شود و پرواز کند بعین مثل اینکه خداوند صورت آدم و حوّی را از طین خلق فرمود و در او نفخ فرمود که می فرماید: فَإِذا سَوَّیْتُهُ وَ نَفَخْتُ فِیهِ مِنْ رُوحِی الایه حجر آیه ۲۹، و اما سلیمان تمثال حیوانات نبوده، بلکه مثل اشجار و ریاحین و اشباه اینها بوده.

ما أَنْزَلَ اللَّهُ بِها مِنْ سُلْطانٍ کدام پیغمبری و کدام وحیی و کدام عقلی و کدام دلیلی و برهانی قائم شده و خبر بشما داده اند که اینها آلهه شما هستند و اسامی هر یک را بیان کرده شما که مثل طبیعی نیستید که منکر خدای متعال باشید باید هر امری بالاخص امر اعتقادی از جانب او بشما برسد مدرک شما چیست؟

که می گوئید:

ما نَعْبُدُهُمْ إِلَّا لِيُقَرِّبُونا إِلَى اللَّهِ زُلْفى زمر آیه ۴ و می گوئید: در هر فحشایی وَ اللَّهُ أَمَرَنا بِها اعراف آیه ۲۷ هیچ مدرکی ندارند.

إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ فقط خیال بافی و گمان بیجا که از آباء آنها بآنها رسیده که گفتند: إِنَّا وَجَدْنا آباءَنا عَلى أُمَّةٍ وَ إِنَّا عَلى آثارِهِمْ مُهْتَدُونَ و گفتند:

إِنَّا عَلى آثارِهِمْ مُقْتَدُونَ زخرف آیه ۲۱ و ۲۲.

وَ ما تَهْوَى الْأَنْفُسُ و هوای نفس شما را وادار کرده باین، در واقع متابعت هوای نفس میکنید و نمیدانید. که إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ یوسف آیه ۵۳ مثل اینکه نفس خود را خدای خود می دانید که می فرماید: أَ رَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلهَهُ هَواهُ فرقان آیه ۴۵ وَ لَقَدْ جاءَهُمْ مِنْ رَبِّهِمُ الْهُدى از اول دنیا قبل از زمان نوح تا زمان حضرت خاتم انبیاء و رسل بسیار در هر عصر و زمانی آمدند و اوّلین دعوت آنها توحید بود و با معجزات باهرات و ادله روشن که از هر جهت حجت را بر تمام تمام کردند و راه عذری بر احدی باقی نگذاشتند.

آیا برای انسان میسر است آنچه آرزو میکند نه چنین است، پس اختصاص دارد برای خدا آخرت و دنیا بهر که هر چه بخواهد می دهد و هر که را نخواهد نمی دهد.

[سوره النجم (۵۳): آیات ۲۴ تا ۲۵] .... ص: ۳۳۱

أَمْ لِلْإِنْسانِ ما تَمَنَّى (۲۴) فَلِلَّهِ الْآخِرَةُ وَ الْأُولى (۲۵)

أَمْ لِلْإِنْسانِ ما تَمَنَّى انسان در غایه ضعف است قدرت ندارد که هر چه تمنّی کند بتواند دست بیاورد و تا مشیّت حق تعلق نگیرد و الّا تمام دولت و سلطنت و ریاست و صحّت و جاه و جلال طالب هستند وَ خُلِقَ الْإِنْسانُ ضَعِيفاً نساء آیه ۳۲ انسان با تمام قدرت و توانایی تحت قدرت الهیت و مشیت او فَلِلَّهِ الْآخِرَةُ وَ الْأُولى

در آخرت حکم حکم او است هر که را قابلیت دارد بهشت میبرد و هر که استحقاق دارد جهنّم بدون قابلیت بهشت نمیبرد بدون استحقاق عذاب نمی کند این آلهه مشرکین و بزرگان آنها که بعضی نظر بآنها دارند و بآنها امیدوارند. لَنْ یَخْلُقُوا ذُباباً وَ لَوِ اجْتَمَعُوا لَهُ وَ إِنْ یَسْلُبْهُمُ الذُّبابُ شَیْئاً لا یَسْتَنْقِذُوهُ مِنْهُ ضَعُفَ الطَّالِبُ وَ الْمَطْلُوبُ حج آیه ۷۲. و امّا در دنیا غناء و فقر صحّت و مرض عزّت و ذلت حیات و موت خلق و رزق ده فعل است مختص بذات اقدس او است.

[سوره النجم (۵۳): آیه ۲۶] .... ص : ۳۳۲

وَ کَمْ مِنْ مَلَکٍ فِی السَّماواتِ لا تُغْنِی شَفاعَتُهُمْ شَیْئاً إِلاَّ مِنْ بَعْدِ أَنْ یَأْذَنَ اللَّهُ لِمَنْ یَشاءُ وَ یَرْضی (۲۶)

و چه بسیار از ملائکه در آسمانها هستند که بی نیاز نمی کند شفاعت آنها شیئی را مگر از بعد اینکه خداوند اذن و اجازه دهد و رضایت داشته باشد.

مسئله شفاعت از ضروریات دین است و منکر آن کافر است و شفعاء روز قیامت هم بسیار هستند از انبیاء و ائمّه اطهار و صلحاء مؤمنین و ملائکه و قرآن مجید و اطفال مؤمنین و غیر اینها لکن شرائط زیادی دارد.

۱- اینکه آنکه را که شفاعت می کنند لیاقت شفاعت داشته باشد و این مخصوص باهل ایمان است غیر مؤمن هر که هست و هر چه هست قابلیت شفاعت ندارد.

۲- اینکه شفیع هم حق شفاعت داشته باشد تا اندازه حقش.

۳- اینکه تا اجازه و اذن از جانب خدا نیاید احدی قدرت بر شفاعت ندارد و این کفار و مشرکین می گویند ما عبادت ملائکه را می کنیم بامید اینکه آنها در پیشگاه احدیت شفاعت ما را بکنند، جواب آنها این است که نه شما قابلیت شفاعت دارید و نه ملائکه شما را شفاعت می کنند، بلکه از شما بیزارند و نه خداوند اجازه می دهد بلکه ملائکه مأمورند که شما را عذاب کنند و در آتش اندازند.

وَ کَمْ مِنْ مَلَکٍ فِی السَّماواتِ کلمه کم اشاره بکثره است که عدّه ملائکه از جن و انس و حیوانات و اشجار و برگهای درختان و ریگ های بیابانها و قطرات باران زیادتر است، که از حضرت رسالت است فرمود: در لیله المعراج در تمام آسمانها جای یک قدم نبود با این سعه آسمانها مطروس از ملائکه، بعضی در سجود

بعضی در رکوع، بعضی در قیام، بعضی در قعود و مشغول بعبادت.

لا تُغْنِی شَفاعَتُهُمْ شَیْئاً إِلَّا مِنْ بَعْدِ أَنْ یَأْذَنَ اللَّهُ لِمَنْ یَشاءُ وَ یَرْضی که گفتیم:

خاص باهل ایمان است، چنانچه می فرماید: الَّذِینَ یَحْمِلُونَ الْعَرْشَ وَ مَنْ حَوْلَهُ یُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَ یُؤْمِنُونَ بِهِ وَ یَسْتَغْفِرُونَ لِلَّذِینَ آمَنُوا الی قوله تعالی وَ ذلِکَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِیمُ مؤمن آیه ۷ الی ۹ و می فرماید: وَ الْمَلائِکَهُ یُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَ یَسْتَغْفِرُونَ لِمَنْ فِی الْأَرْضِ شوری آیه ۳ شرح آنها گذشت.

[سوره النجم (۵۳): آیه ۲۷] .... ص : ۳۳۳

إِنَّ الَّذِینَ لا یُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَهِ لَیُسَمُّونَ الْمَلائِکَهَ تَسْمِیَهَ الْأُنْثی (۲۷)

بدرستی که کسانی که ایمان بآخرت نیاوردند هر اینه اسم گذارند ملائکه را باسم انثی یعنی باسم زن که آنها را گفتند: دختران خدا هستند و نیست از برای آنها باین تسمیه از علم یعنی علم باین ندارند متابعت نمی کنند مگر ظن و گمان و ظن بی نیاز نمی کند از حق چیزی را که ظنّ در باب عقائد هیچ اعتباری ندارد.

إِنَّ الَّذِینَ لا یُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَهِ منکر معاد هستند می گویند: ما هِیَ إِلَّا حَیاتُنَا الدُّنْیا نَمُوتُ وَ نَحْیا وَ ما یُهْلِکُنا إِلَّا الدَّهْرُ جاثیه آیه ۲۳.

لَیُسَمُّونَ الْمَلائِکَهَ تَسْمِیَهَ الْأُنْثی که می گویند: ملائکه دختران خدا هستند بسیار مورد تعجب است اینها با اینکه قائل بوجود خداوند تبارک و تعالی هستند و بوجود ملائکه و عباده آنها را می کنند چه گونه منکر معاد می شوند این نیست مگر آنکه هر چه از دهان آنها بیرون می آید می گویند: باینها می گوئیم: شما که ملائکه را ندیده اید که زن و مردی آنها را مشاهده کنید هیچ نبیی و رسولی هم که خبر نداده بشما بعلاوه اگر دختران خدا باشند عیال و زوجه خدا کیست؟ و اگر العیاذ خدا خودش زائیده پس خدا هم زن است و شوهر لازم دارد لذا می فرماید:

بَدِیعُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ أَنَّی یَکُونُ لَهُ وَلَدٌ وَ لَمْ تَکُنْ لَهُ صاحِبَهٌ وَ خَلَقَ کُلَّ شَیْ ءٍ انعام آیه ۱۰۱ و از قول مؤمنین جنّ می فرماید: وَ أَنَّهُ تَعالی جَدُّ رَبِّنا مَا اتَّخَذَ صاحِبَهً وَ لا وَلَداً جن آیه ۳ و مراد از جدّ بمعنی عظمت و بزرگی است یعنی خدای بزرگ ما پروردگار است.

[سوره النجم (۵۳): آیه ۲۸] .... ص : ۳۳۳

وَ ما لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِنْ یَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَ إِنَّ الظَّنَّ لا یُغْنِی مِنَ الْحَقِّ شَیْئاً (۲۸)

وَ ما لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ هیچ گونه مدرکی که مورث علم باشد ندارند فقط

حدس و خیال بافیست و اعجب از اینها در میان همین عوام که شمایل پنج آل عبا را بر می دارند جبرئیل را دو بال صورتش را شبیه صورت زنها می کشند از اینها سؤال کنید شما جبرئیل را دیده اید باین صورت و شکل.

إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ مثل همین خیالاتی که در ذهن در می آید که هر چرا تصور کند یک صورتی در ذهن به او می دهد مثل تصور انبیاء سلف بر هر کدام یک صورتی تصور می کند بر ائمّه طاهرین بر ملائکه بر جن بر عرش و کرسی و بهشت و جهنّم و آسمان ها حتی بسیاری برای خدا هم یک شکل و صورتی تصور می کنند که امیر المؤمنین در حدیث است فرمود

(کلما میزتموه باوهامکم فهو مخلوق مثلکم مردود الیکم)

وَ إِنَّ الظَّنَّ لا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئاً ظن در باب عقائد هیچگونه حجیتی ندارد لذا در ایمان گفتیم چهار چیز لازم است.

۱- یقین قطعی بآنچه در ایمان مدخلیت دارد شک و ظن و وهم و شبهه باعث زوال ایمان می شود اگر شبهه آمد باید به فوریّت رفت نزد اهلش و رفع شبهه نمود.

۲- اعتقاد قلبی دل بستگی و در بند بودن.

۳- اقرار که کفر جحودی نباشد.

۴- تسلیم که اسلام از همین مادّه است و امّا در باب احکام و فروع دین آنچه که از ضروریات دین و مذهب و قطعیّات باشد که یقینی است و امّا غیر اینها ظن متآخم به علم که یقین عرضی می گویند و اطمینانش مینامند که احتمال خلافش موهون و ضعیف باشد حجت است و امّا ظن مطلق چون در زمان غیبت بلکه در عصر ائمّه اسباب یقین نداشتند و باب علم منسدّ بود شارع مقدس اماراتی را معتبر نموده و همچنین در موضوعات بسیار مثل ظواهر آیات و اخبار صحیحه وارده از ائمه اطهار و شهادت عدول در موضوعات و سایر امارات شرعیّه مثل ید مسلم و سوق و قول ذی الید و در باب احکام یا اجتهاد یا احتیاط یا تقلید و در موضوعات حکم مجتهد جامع الشرائط و ادله شرعیّه چهار است کتاب، سنت، اجماع، عقل.

[سوره النجم (۵۳): آیه ۲۹] .... ص : ۳۳۴

فَأَعْرِضْ عَنْ مَنْ تَوَلَّى عَنْ ذِكْرِنا وَ لَمْ يُرِدْ إِلَّا الْحَياةَ الدُّنْيا (۲۹)

پس اعراض کن از کسی که رو بر می گرداند از یادآوری ما و اراده نمی کند مگر همین زندگانی دنیا را.

فَأَعْرِضْ عَنْ مَنْ تَوَلَّی عَنْ ذِکْرِنا مکرر روایات شریفه بیان فرموده و توضیح داده ایم که وظیفه انبیاء و ائمه و علماء و دعات دین و آمرین بمعروف و ناهین عن منکر ابلاغ و انذار و تبشیر و امر و نهی است تا مادامی که احتمال تأثیر میرود و اما پس از قطع بعدم تأثیر باید اعراضی کرد حضرت رسالت حجت را بر اینها تمام کرد باقامه معجزات و ادله واضحات و بیانات شافیات و چون باینها خردلی تأثیر نکرد باید اعراضی کرد (بگذار تا بمیرد در عین خود پرستی).

وَ لَمْ یُرِدْ إِلَّا الْحَیاهَ الدُّنْیا تمام هم و فکر آنها تأمین دنیا است از مال و منال و جاه و مقام و ریاست و بزرگی ابدا نه بفکر دین هستند و نه بفکر آخرت. فَذَرْهُمْ یَخُوضُوا وَ یَلْعَبُوا حَتَّی یُلاقُوا یَوْمَهُمُ الَّذِی یُوعَدُونَ زخرف آیه ۸۳.

[سوره النجم (۵۳): آیه ۳۰] .... ص: ۳۳۵

ذلِکَ مَبْلَغُهُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِنَّ رَبَّکَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِیلِهِ وَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنِ اهْتَدی (۳۰)

این است غایت رسیدن آنها از فهم و دانش بدرستی که خداوند پروردگار تو او داناتر است به کسی که گمراه شده است از راه الهی و طریق مستقیم و او داناتر است بکسی که قبول هدایت کرده و هدایت شده. ذلِکَ مَبْلَغُهُمْ مِنَ الْعِلْمِ فهم و ادراک و عقل از آنها گرفته شده ما ورای حواس ظاهره هیچ درک نمی کنند، مثل ابناء امروزه که هیچ فکر و خیالی جز زخارف دنیوی و امور ظاهری ندارند و به معنویات هیچ توجه نمی کنند.

إِنَّ رَبَّکَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِیلِهِ علم الهی عین ذات است ازلا و ابدا احاطه بجمیع اشیاء ظواهر و بواطن و سرّ و علن دارد.

وَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنِ اهْتَدی کی قابل هدایت است و کی در ضلالت است.

[سوره النجم (۵۳): آیه ۳۱] .... ص: ۳۳۵

وَ لِلَّهِ ما فِی السَّماواتِ وَ ما فِی الْأَرْضِ لِیَجْزِیَ الَّذِینَ أَساؤُا بِما عَمِلُوا وَ یَجْزِیَ الَّذِینَ أَحْسَنُوا بِالْحُسْنَی (۳۱)

و اختصاص بخداوند دارد آنچه در آسمانها است و آنچه در زمین است تا اینکه جزاء دهد کسانی را که بد کردار هستند بآنچه عمل می کنند و جزاء می دهد بکسانی که نیکو کردارند به نیکی.

وَ لِلَّهِ ما فِی السَّماواتِ وَ ما فِی الْأَرْضِ بعضی گفتند: جمله معترضه است و لام.

لِیَجْزِیَ الَّذِینَ متعلق بآیه قبل است که فرمود: هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِیلِهِ الایه که چون عالم است بضالین و بمهتدین هر کدام را جزاء می دهد و لام لام عاقبت است و لام غایه که عاقبت هر کدام چیست؟. و بعضی گفتند: متعلق به وَ لِلَّهِ ما فِی السَّماواتِ وَ ما فِی الْأَرْضِ است و لام غرض است که غرض از خلقت آنها این است که نیک و بد بجزاء خود برسند، خداوند تبارک و تعالی آنچه در آسمانها و زمین است برای انسان خلق فرموده که می فرماید: أَ لَمْ تَرَوْا أَنَّ اللَّهَ سَخَّرَ لَکُمْ ما فِی السَّماواتِ وَ ما فِی الْأَرْضِ وَ أَسْبَغَ عَلَیْکُمْ نِعَمَهُ ظاهِرَةً وَ باطِنَةً لقمان آیه ۱۹ و انسان را برای عبادت و بندگی چنانچه می فرماید: وَ ما خَلَقْتُ الْجِنَّ وَ الْإِنْسَ إِلَّا لِیَعْبُدُونِ ذاریات آیه ۵۶ و غرض از عبادت قابلیت سعادت و بهشت و نجات از مهالک است اگر انس و جن بالاختیار عبادت کردند جزای خیر دارند و اگر مخالفت کردند و بازاء عبادت معصیت و طغیان نمودند جزاء سوء دارند، لذا می فرماید: لِلَّهِ ما فِی السَّماواتِ وَ ما فِی الْأَرْضِ تمام ملک الهی و مخلوق او هستند و غایه خلقت تمام آنها و نتیجه و ثمره اخروی آنها اینست که.

لِیَجْزِیَ الَّذِینَ أَساؤُا بِما عَمِلُوا از شرک و کفر و ضلالت و فسق و فجور و فحشاء و منکرات و ظلم.

وَ یَجْزِیَ الَّذِینَ أَحْسَنُوا از ایمان و تقوی اعمال صالحه و تکمیل اخلاق حمیده بِالْحُسْنَی سپس خداوند صفات محسنین را بیان می فرماید:

[سوره النجم (۵۳): آیه ۳۲] .... ص: ۳۳۶

الَّذِینَ یَجْتَنِبُونَ کَبائِرَ الْإِثْمِ وَ الْفَواحِشَ إِلاَّ اللَّمَمَ إِنَّ رَبَّکَ واسِعُ الْمَغْفِرَهِ هُوَ أَعْلَمُ بِکُمْ إِذْ أَنْشَأَکُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَ إِذْ أَنْتُمْ أَجِنَّةٌ فِی بُطُونِ أُمَّهاتِکُمْ فَلا تُزَکُّوا أَنْفُسَکُمْ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنِ اتَّقی (۳۲)

کسانی هستند که اجتناب می کنند از معاصی بزرگ و قبایح عقلیه مگر چیزهایی که موجب ملالت و خفت و سرزنش می شود محققا خداوند مغفرت و آمرزش او بسیار وسعت دارد او داناتر است بشما زمانی که شما را از زمین ایجاد فرمود و زمانی که مستور بودید در شکمهای مادران خود، پس نفوس خود را تعریف نکنید و مذکی نشمارید او داناتر است بکسی که متقی و پرهیزکار باشد.

الَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كَبائِرَ الْإِثْمِ معاصی کبیره گفتند: آن معاصی است که خدا وعده آتش یا وعده عذاب داده یا در نظر اهل شرع بزرگ شمرده شده یا نسبت بیک معصیت کبیره اشد قرار داده شده، مثل اینکه

(الغیبه اشد من الزنا

و

الکذب شر من الشراب)

وَ الْفَواحِشَ جمع فحشاء و مراد کارهائیست که در نظر جامعه قبیح و زشت است، مثل زنا که زانیه را فاحشه می گویند یا عمل قوم لوط که می فرماید وَ تَأْتُونَ فِی نادِیکُمُ الْمُنْکَرَ عنکبوت آیه ۲۸ که گفتند: مراد اخراج ریح در مجالس و محافل میکردند، بالجمله قبایح و منکرات.

إِلَّا اللَّمَمَ یعنی کارهایی که مورد ملامت میشود و سزاوار نیست از انسان صادر شود و گفتند: صغائر ذنوب که تعبیر بسیئات فرموده که می فرماید: إِنْ تَجْتَنِبُوا کَبائِرَ ما تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُکَفِّرْ عَنْکُمْ سَیِّئاتِکُمْ نساء آیه ۳۵.

إِنَّ رَبَّکَ واسِعُ الْمَغْفِرَهِ در اخبار دارد فردای قیامت چنان دستگاه مغفرت الهی توسعه پیدا می کند که هیچ نبی مرسلی و ملک مقربی تخیل نمی کرد، و در قرآن می فرماید قُلْ یا عِبادِیَ الَّذِینَ أَسْرَفُوا عَلی أَنْفُسِهِمْ لا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَهِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ یَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِیعاً إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِیمُ زمر آیه ۵۴.

هُوَ أَعْلَمُ بِکُمْ خداوند بنده شناس است از باطن و ظاهر هر که خبر دارد.

إِذْ أَنْشَأَکُمْ مِنَ الْأَرْضِ که حضرت آدم را از تراب زمین خلق فرمود و نطفه های شما را از مأکولات زمین مقرر فرمود و گوشت و پوست و اعضاء و جوارح شما را نیز از همین مأکولات روئیده شده از زمین در شکمهای مادرهای شما خلق فرمود که تمام شما از زمین بوده اید.

وَ إِذْ أَنْتُمْ أَجِنَّهٌ فِی بُطُونِ أُمَّهاتِکُمْ اجنه جمع جنّ است و جن در لغت بمعنی ستر است یعنی مستور بودید در شکمهای مادرهای خود و لذا طفل را تا به دنیا نیامده جنین می نامند که سقط جنین حرام است و دیه دارد و در جای دیگر می فرماید:

یَخْلُقُکُمْ فِی بُطُونِ أُمَّهاتِکُمْ خَلْقاً مِنْ بَعْدِ خَلْقٍ فِی ظُلُماتٍ ثَلاثٍ زمر آیه ۸ ظلمت مشیمه و رحم و بطن فَلا تُزَکُّوا أَنْفُسَکُمْ تزکیه نفس قبیح است از امیر المؤمنین است در معرّفی انسان می فرماید:

اوله نطفه قذره و آخره جیفه نتنه و بینهما حامل العذره

جایی برای تذکیه باقی نمی ماند ملاک خوبی تقوی است که می فرماید هُوَ أَعْلَمُ بِمَنِ اتَّقی و مراتب تقوی را مکرّرا بیان کرده ایم.

[سوره النجم (۵۳): آیات ۳۳ تا ۳۷] .... ص: ۳۳۸

أَ فَرَأَیْتَ الَّذِی تَوَلَّی (۳۳) وَ أَعْطی قَلِیلًا وَ أَکْدی (۳۴) أَ عِنْدَهُ عِلْمُ الْغَیْبِ فَهُوَ یَری (۳۵) أَمْ لَمْ یُنَبَّأْ بِما فِی صُحُفِ مُوسی (۳۶) وَ إِبْراهِیمَ الَّذِی وَفَّی (۳۷)

آیا رؤیت می کنی آن کسی که اعراض از حقّ می کند و عطای او بسیار کم است و بخل و امساک می کند از بذل مال آیا نزد او علم غیب است پس او می بیند.

أَ فَرَأَیْتَ الَّذِی تَوَلَّی اعراض از حق که به اوامر می فرمایی که زکاه مالش را رد کند و حقوق واجبه خود را اداء نماید.

وَ أَعْطی قَلِیلًا یک چیز مختصری میدهد از روی کراهت.

وَ أَکْدی اکدی قطع عطیّه و امساک از آن و امتناع از بذل است.

أَ عِنْدَهُ عِلْمُ الْغَیْبِ خبر از قیامت دارد که عذاب بر او متوجّه نمی شود و دیگران تحمّل می کنند.

فَهُوَ یَری می بیند و مشاهده می کند. ظاهرا مراد یهود هستند که فوق العاده علاقه به جمع مال دارند و در صرف مال و بذل به فقراء امتناع کلی می کنند نه خود می خورد نه به دیگران می دهد.

[سوره النجم (۵۳): آیه ۳۸] .... ص: ۳۳۸

أَلَّا تَزِرُ وازِرَةٌ وِزْرَ أُخْری (۳۸)

که تورات باشد مگر به او خبر ندادند که تورات که خداوند خبر می دهد می فرماید وَ أَنْزَلَ التَّوْراةَ وَ الْإِنْجِیلَ مِنْ قَبْلُ هُدیً لِلنَّاسِ آل عمران آیه ۲ و می فرماید وَ لَقَدْ آتَیْنا مُوسی وَ هارُونَ الْفُرْقانَ وَ ضِیاءً وَ ذِکْراً لِلْمُتَّقِینَ انبیاء آیه ۴۹.

عطف بموسی که دادیم بابراهیم صحف را که بالتمام دستورات او بود و چیزی فرو گذار نشده بود ولی اینها نه بصحف ابراهیم و نه بتورات موسی و نه بقرآن محمد (ص) عمل می کنند تمام را عقب سر انداخته و غرق دنیا شده اند.

احدی بار کسی را حمل نمی کند نه بتهای مشرکین و نه اکابر و رؤساء و نه انبیاء و رسل و نه ملائکه و نه پدر و مادر و اولاد و احفاد و خویشان و غریبه و دوست و رفیق هر کس گرفتار عمل خود می شود. يَوْمَ يَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ أَخِيهِ وَ أُمِّهِ وَ أَبِيهِ وَ صاحِبَتِهِ وَ بَنِيهِ لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ يَوْمَئِذٍ شَأْنٌ يُغْنِيهِ عبس آیه ۳۴ تا ۳۷ بلی گناهان مظلوم را بار بر ظالم می کنند بازاء ظلم او.

[سوره النجم (۵۳): آیه ۳۹] .... ص : ۳۳۹

وَ أَنْ لَيْسَ لِلْإِنْسانِ إِلاَّ ما سَعى (۳۹)

و اینکه نیست از برای انسان مگر آنچه خود سعی کرده. يا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمْ وَ اخْشَوْا يَوْماً لا يَجْزِي والِدٌ عَنْ وَلَدِهِ وَ لا مَوْلُودٌ هُوَ جازٍ عَنْ والِدِهِ شَيْئاً لقمان آیه ۴۳.

[سوره النجم (۵۳): آیات ۴۰ تا ۴۱] .... ص : ۳۳۹

وَ أَنَّ سَعْيَهُ سَوْفَ يُرى (۴۰) ثُمَّ يُجْزاهُ الْجَزاءَ الْأَوْفى (۴۱)

و اینکه سعی و عمل خود را بزودی مشاهده ما می کند پس از آن جزاء داده می شود بجزای او فی.

وَ أَنَّ سَعْيَهُ سَوْفَ يُرى در نامه عمل کوچک و بزرگ تمام اعمال ثبت است و بدست او میدهند و مشاهده می کند و می گویند: يا وَيْلَتَنا ما لِهذَا الْكِتابِ لا يُغادِرُ صَغِيرَةً وَ لا كَبِيرَةً إِلَّا أَحْصاها وَ وَجَدُوا ما عَمِلُوا حاضِراً وَ لا يَظْلِمُ رَبُّكَ أَحَداً کهف آیه ۴۷ ثُمَّ يُجْزاهُ الْجَزاءَ الْأَوْفى که میفرماید: لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا الْحُسْنى وَ زِيادَةٌ وَ لا يَرْهَقُ وُجُوهَهُمْ قَتَرٌ وَ لا ذِلَّةٌ أُولئِكَ أَصْحابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيها خالِدُونَ وَ الَّذِينَ كَسَبُوا السَّيِّئاتِ جَزاءُ سَيِّئَةٍ بِمِثْلِها وَ تَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ ما لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ عاصِمٍ كَأَنَّما أُغْشِيَتْ وُجُوهُهُمْ قِطَعاً مِنَ اللَّيْلِ مُظْلِماً أُولئِكَ أَصْحابُ النَّارِ هُمْ فِيها خالِدُونَ یونس آیه ۲۶ و ۲۷.

[سوره النجم (۵۳): آیه ۴۲] .... ص : ۳۳۹

وَ أَنَّ إِلى رَبِّكَ الْمُنْتَهى (۴۲)

و محققا بسوی پروردگار تو است منتهی مسیر بندگان که در قیامت باز گشت همه بسوی او است که می فرماید: فَكَيْفَ إِذا جَمَعْناهُمْ لِيَوْمٍ لا رَيْبَ فِيهِ وَ وُفِّيَتْ كُلُّ نَفْسٍ ما كَسَبَتْ وَ هُمْ لا يُظْلَمُونَ آل عمران آیه ۲۴ و می فرماید: هذا يَوْمُ الْفَصْلِ جَمَعْناكُمْ وَ الْأَوَّلِينَ مرسلات آیه ۳۸ و می فرماید: ثُمَّ إِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيامَةِ تُبْعَثُونَ

مؤمنون آیه ۱۶ و آیات بسیار دیگر که آخرین سیر بندگان بهشت است یا جهنّم دیگر آنجا بار میاندازند و منزل ابدی و همیشه گی آنها است.

[سوره النجم (۵۳): آیات ۴۳ تا ۴۴] .... ص : ۳۴۰

وَ أَنَّهُ هُوَ أَضْحَکَ وَ أَبْکی (۴۳) وَ أَنَّهُ هُوَ أَماتَ وَ أَحْیا (۴۴)

و بدرستی که خداوند او است می خنداند بندگان را و می گریاند و محققا او می میراند و زنده می کند.

وَ أَنَّهُ هُوَ أَضْحَکَ وَ أَبْکی اما در دنیا به نعمت هایی که به بنده عنایت می کند که باعث سرور و فرح بنده می شود و در قیامت در بهشت و سعادت مورث ضحک آنها می شود و در دنیا ببلیّات و مصائب محزون و غمناک می شوند و گریه می کنند و در آخرت بعذاب و آتش دچار می شوند و گریه می کنند، و این دو دو نقطه مقابل است خنده دنیا گریه آخرت است و بالعکس گریه دنیا خنده آخرت است

حلاوه الدنیا مراره الاخره و مراره الدنیا حلاوه الاخره

و گریه ممدوح سه گریه است.

۱- از خوف خدا مخصوصا در دل شب وقت سحر.

۲- گریه بر کوتاهی در عبادت و ارتکاب معاصی باظهار توبه و استغفار.

۳- بر مصائب وارده بر انبیاء و ائمّه و مؤمنین و علماء اعلام بالاخص بر مصائب ابی عبد اللّه الحسین (ع) که در چند مورد تقاضا فرموده در وداع با زین العابدین گفتند: فرمود:

(اذا رجعت الی المدینه بلغ شیعتی منّی السّلام و قل ان ابی مات غریبا فاندبوه و مضی شهیدا فابکوه)

و سکینه می فرماید: شنیدم از حلقوم بریده

شیعتی مهما شربتم عذب ماء فاذکرونی او سمعتم بغریب او شهید فاندبونی

و در حدیث است

(من بکی او ابکی او تباکی علی الحسین وجبت له الجنّه)

آدم و جبرائیل برای حسین (ع)

(بکیا بکاء الثکلی)

نوح ابراهیم موسی برای حسین گریه کردند پیغمبر (ص) امیر المؤمنین صدّیقه طاهره حضرت مجتبی قبل از شهادت گریه کردند ملائکه گریه کردند ائمّه اطهار تمام چه گریه هایی داشتند بخصوص ایّام عاشورا حتی از حضرت بقیّه اللّه است

(لاندبن لک صباحا و مساء و لأبکینّ علیک بدل الدّمدع دما)

حتی دارد صدیقه طاهره در قیامت که عرض می کند

(رب ارنی الحسن و الحسین)

خطاب میرسد

(انظری الی قلب المحشر)

چون نظر می کند

نعره میزند و روی زمین میأفتد بقول محتشم (سرهای قدسیان همه بر زانوی غم است یا رب چه ماتم چه عزاء چه ماتم است این رستخیز عام که نامش محرّم) باری گریه بر هر درد بیدرمان دوا است چشم گریان چشمه فیض خدا است) امیر المؤمنین (ع) آن قدر گریه می کرد که روی زمین میافتاد زین العابدین را تاج البکائین گفتند:

وَ أَنَّهُ هُوَ أَماتَ وَ أَحْيا می میراند كُلُّ نَفْسٍ ذائِقَةُ الْمَوْتِ آل عمران آیه ۱۸۲ انبیاء آیه ۳۶ كُلُّ مَنْ عَلَيْها فانٍ وَ يَبْقى وَجْهُ رَبِّكَ ذُو الْجَلالِ وَ الْإِكْرامِ الرحمن آیه ۲۶ و ۲۷ و تمام روز قیامت زنده می شوند. ثُمَّ إِنَّكُمْ بَعْدَ ذلِكَ لَمَيِّتُونَ ثُمَّ إِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيامَةِ تُبْعَثُونَ مؤمنون آیه ۱۵ و ۱۶ ان اهل السماء یموتون و اهل الارض لا یبقون.

[سوره النجم (۵۳): آیات ۴۵ تا ۴۷] .... ص : ۳۴۱

وَ أَنَّهُ خَلَقَ الزَّوْجَيْنِ الذَّكَرَ وَ الْأُنْثى (۴۵) مِنْ نُطْفَةٍ إِذا تُمْنى (۴۶) وَ أَنَّ عَلَيْهِ النَّشْأَةَ الْأُخْرى (۴۷)

و محققا خداوند خلق فرمود جفت نر و ماده از یک نطفه زمانی که ریخته میشود در رحم یا در تخم.

وَ أَنَّهُ خَلَقَ الزَّوْجَيْنِ در انسان و تمام حیوانات از قدرت کامله خود از یک نطفه در رحم یا در تخم خداوند نر و ماده قرار داده حتی در بسیاری از اشجار مثل خرما و توت و غیر اینها برای اینکه نسل آنها باقی باشد و دفع شهوات خود کنند و با یکدیگر مأنوس شوند.

مِنْ نُطْفَةٍ إِذا تُمْنى تمنی بمعنی ریخته شده که علامت منی اینست که جهندگی دارد در جای دیگر می فرماید: درباره انسان أَ لَمْ يَكُ نُطْفَةً مِنْ مَنِيٍّ قیامت آیه ۳۷، و دیگر از علائم آن خروج بشهوت است و مورث جنابت چه عمدی باشد یا قهری که دو چیز باعث جنابت می شود یکی خروج منی چه در خواب و چه در بیداری و دیگر دخول عوره و لو بمقدار رأس حشفه در عورت چه در قبل و چه در دبر چه در مرد و چه در زن و چه در انسان و چه در حیوان، و در حکم منی است بلل مشتبه قبل از استبراء و طول مدّه.

یکی از اصول دین تمام ملیین عالم مسئله معاد است که نشئه اخری است

و لو در خصوصیات آن اختلاف بسیاری است و آن نشئه با این نشئه اولی تفاوت زیادی دارد، این نشئه دار فناء است و آن دار بقاء است، در این نشئه تولید و تناسل است آن نشئه ندارد، این نشئه دار عمل است و آن نشئه دار جزاء است، آن نشئه نه روز دارد و نه شب نه خورشید نه ماه نه کواکب و نه سماوات بخلاف این نشئه و غیر اینها از تمایزات و انقلابات و کلمه.

وَ أَنَّ عَلَيْهِ النَّشْأَةَ الْأُخْرى دلالت دارد بر اینکه بمقتضای حکمت بر خداوند متعال لازم است آن نشئه، زیرا اگر نباشد دستگاه خلقت عبث و لغو می شود که می فرماید: أَ فَحَسِبْتُمْ أَنَّما خَلَقْناكُمْ عَبَثاً وَ أَنَّكُمْ إِلَيْنا لا تُرْجَعُونَ مؤمنون آیه ۱۱۷.

[سوره النجم (۵۳): آیه ۴۸] .... ص : ۳۴۲

وَ أَنَّهُ هُوَ أَغْنى وَ أَقْنى (۴۸)

و بدرستی که خداوند هم غنی و ثروت می دهد و هم نگه داری می کند. گفتیم:

مسئله غنی و فقر از افعال الهیّه است بهر که صلاح می داند می دهد و هر که صلاح نیست نمی دهد، و همین نحوی که عطاء می کند همین نحو حفظ می کند اگر بنده شکر گزار باشد خداوند علاوه بر اینکه نگهداری میکند ازدیاد هم می فرماید، چنانچه می فرماید: وَ إِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكُمْ لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ وَ لَئِنْ كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذابِي لَشَدِيدٌ ابراهیم آیه ۷ چنانچه قارون بواسطه کفرانش می فرماید: فَخَسَفْنا بِهِ وَ بِدارِهِ الْأَرْضَ قصص آیه ۸۱ و هم چنین با فرعون و نمرود و شدّاد و اشباه آنها چه معامله فرمود.

[سوره النجم (۵۳): آیه ۴۹] .... ص : ۳۴۲

وَ أَنَّهُ هُوَ رَبُّ الشِّعْرى (۴۹)

شعری ستاره ایست که در آخر شب ظاهر می شود بعد از ستاره جوزی و بسیاری از مشرکین او را می پرستیدند خدا می فرماید: که پروردگار شعری را به پرستید شعری مخلوق او است و خداوند ربّ الشعرا است.

وَ أَنَّهُ هُوَ رَبُّ الشِّعْرى

[سوره النجم (۵۳): آیات ۵۰ تا ۵۱] .... ص : ۳۴۲

وَ أَنَّهُ أَهْلَكَ عاداً الْأُولى (۵۰) وَ ثَمُودَ فَما أَبْقى (۵۱)

و بدرستی که خدا هلاک کرد عاد اول را و ثمود را پس چیزی باقی نماند از آنها عاد قوم حضرت هود بودند که خداوند باد را مسخر کرد تمام آنها را هلاک نمود که می فرماید: وَ أَمَّا عادٌ فَأُهْلِكُوا بِرِيحٍ صَرْصَرٍ عاتِيَةٍ سَخَّرَها عَلَيْهِمْ سَبْعَ لَيالٍ وَ

ثَمانِيَةَ أَيّامٍ حُسُوماً فَتَرَى الْقَوْمَ فِيها صَرْعى كَأَنَّهُمْ أَعْجازُ نَخْلٍ خاوِيَهٍ فَهَلْ تَرى لَهُمْ مِنْ باقِيَهٍ

الحاقه آیه ۶ تا ۸ و ثمود قوم حضرت صالح بودند که ناقه صالح را پی کردند و فصیل آن را کشتند و بصیحه و صاعقه و رجفه هلاک شدند.

[سوره النجم (۵۳): آیه ۵۲] .... ص : ۳۴۳

وَ قَوْمَ نُوحٍ مِنْ قَبْلُ إِنَّهُمْ كانُوا هُمْ أَظْلَمَ وَ أَطْغى (۵۲)

و قوم نوح که قبل از عاد و ثمود بودند محققا آنها بودند از تمام امم سابقه ظالمتر و طغیان ایشان زیادتر بود چنانچه نهصد و پنجاه سال آنها را دعوت فرمود و چه اندازه اذیّت باو و بمؤمنین کردند.

وَ قَوْمَ نُوحٍ عطف بعاد است یعنی و اهلک قوم نوح مدخول اهلک است.

مِنْ قَبْلُ که قبل از هود و صالح بود حضرت نوح و حضرت هود و صالح بر شریعت نوح و اوصیاء او بودند و شریعتش باقی بود تا زمان حضرت ابراهیم و اوّل پیغمبر اولو العزم بود.

که حضرت نوح در پیشگاه الهی عرض کرد. وَ قالَ نُوحٌ رَبِّ لا تَذَرْ عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكافِرِينَ دَيَّاراً إِنَّكَ إِنْ تَذَرْهُمْ يُضِلُّوا عِبادَكَ وَ لا يَلِدُوا إِلَّا فاجِراً كَفَّاراً نوح آیه ۲۷ و ۲۸.

[سوره النجم (۵۳): آیات ۵۳ تا ۵۴] .... ص : ۳۴۳

وَ الْمُؤْتَفِكَهَ أَهْوى (۵۳) فَغَشَّاها ما غَشَّى (۵۴)

و مؤتفکه که قوم لوط باشند آهوی وارونه شدند که هفت شهر آنها را جبرئیل از زمین کند و بالا برد باندازه ای که صدای خروسان و سگهای آنها را ملائکه می شنیدند و آن شهرها را برگردانید تمام آنها و عمارات آنها و اشجار آنها زیر زمین رفت که معنای وَ الْمُؤْتَفِكَهَ أَهْوى است.

فَغَشَّاها ما غَشَّى که سنگ ریزه بر سر آنها بارید که می فرماید: وَ أَمْطَرْنا عَلَيْهِمْ مَطَراً فَانْظُرْ كَيْفَ كانَ عاقِبَهُ الْمُجْرِمِينَ اعراف آیه ۸۲ و می فرماید: فَساءَ مَطَرُ الْمُنْذَرِينَ شعراء آیه ۱۷۳ نمل آیه ۵۹ و کلمه و غشّی دلالت می کند بر سختی عذاب آنها.

اشکال: در اکثر آیات ابتداء سقوط آنها را و زیر زمین رفتن را بیان میفرماید سپس امطار حجاره و این چه اثری دارد. جواب: اول زمین کنده شد و بالا رفت سپس امطار حجاره شد بعد زمین واژگون گشت.

[سوره النجم (۵۳): آیه ۵۵] .... ص : ۳۴۴

فَبِأَیِّ آلاءِ رَبِّکَ تَتَمارى (۵۵)

پس بکدام نعم الهی و ادله بر وحدانیّت او و قدرت او شک می آوری و شبهه می کنی گفتند: خطاب بانسان است که در خود آیه قبل فرمود: وَ أَنْ لَیْسَ لِلْإِنْسانِ إِلَّا ما سَعى که در آیات قبل آثار قدرت خود را بیان فرمود که دال بر وحدانیّت او می کند و جایی برای شک باقی نمی ماند که می فرماید:

فَبِأَیِّ آلاءِ رَبِّکَ تَتَمارى

[سوره النجم (۵۳): آیه ۵۶] .... ص : ۳۴۴

هذا نَذِیرٌ مِنَ النُّذُرِ الْأُولى (۵۶)

بعضی گفتند: اشاره بقرآن است که این قرآن انذار می کند مثل صحف انبیاء و توریه و زبور و انجیل اینهم یکی از آنها است و بعضی گفتند: اشاره به پیغمبر اکرم است که اینهم یکی از انبیاء سلف که انذار می کردند انذار می فرماید:

[سوره النجم (۵۳): آیه ۵۷] .... ص : ۳۴۴

أَزِفَتِ الْآزِفَهُ (۵۷)

نزدیک شد قیامت که فرمود: إِنَّهُمْ یَرَوْنَهُ بَعِیداً وَ نَراهُ قَرِیباً معارج آیه ۶ و ۷

[سوره النجم (۵۳): آیه ۵۸] .... ص : ۳۴۴

لَیْسَ لَها مِنْ دُونِ اللَّهِ کاشِفَهٌ (۵۸)

نیست از برای قیامت کسی غیر از خدا کشف کند که چه موقعی واقع و ظاهر می شود و کشف می گردد.

[سوره النجم (۵۳): آیات ۵۹ تا ۶۲] .... ص : ۳۴۴

أَ فَمِنْ هذَا الْحَدِیثِ تَعْجَبُونَ (۵۹) وَ تَضْحَکُونَ وَ لا تَبْکُونَ (۶۰) وَ أَنْتُمْ سامِدُونَ (۶۱) فَاسْجُدُوا لِلَّهِ وَ اعْبُدُوا (۶۲)

آیا از این حدیث تعجب می کنید و می خندید و گریه نمی کنید و شما در غفلت و لهو و لعب هستید پس واجب است سجده کنید و عبادت کنید.

أَ فَمِنْ هـذَا الْحَـدِيثِ تَعْجَبُونَ از حضـرت صادق علیه السـلام است، مراد از حدیث قضاییست که خبر داده از امم سابقه که در اثر شـرک و کفر و ظلم بچه بلاهایی هلاک شدند، ولی بعضـی مفسّرین گفتند: مراد قرآن است بمناسبت اینکه یکی از اسامی قرآن حدیث است، چنانچه می فرماید: ما کانَ حَدِیثاً یُفْتَری وَ لکِنْ تَصْدِیقَ الَّذِی

بَيْنَ يَدَيْهِ وَ تَفْصِيلَ كُلِّ شَيْ ءٍ وَ هُدىً وَ رَحْمَةً لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ

يوسف آيه ۱۱۱ لكن ظاهر آيه شريفه مطابق فرمايش حضرت صادق است.

وَ تَضْحَكُونَ از روى سخريه و استهزاء مضحكه خود قرار داده ايد.

وَ لا تَبْكُونَ بخود نمى آئيد كه عاقبت شرك و كفر اين است و بحال خود بگريد ولى هيهات قلب سياه قسى و هواى نفس مانع از گريه است.

وَ أَنْتُمْ سامِدُونَ يعنى ساهون غافلون لاهون لاعبون هيچ گونه توجّه نميكنند بايد متذكر شويد.

فَاسْجُدُوا در پيشگاه حضرت احديت بخاك بيفتيد و تسليم شويد و توبه و انا به كنيد و ايمان آوريد.

وَ اعْبُدُوا و در تدارك آن معاصى و لعب و لهو و ظلم و شرك و كفر عبادت كنيد كه فرمود: إِنَّ الْحَسَناتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئاتِ هود آيه ۱۱۶ و اين آيه شريفه يكى از چهار آيه است كه سجده واجب دارد چه قرائت كند يا استماع كند و بهمين مناسبت اين چهار سوره كه سجده واجب دارد عزائم گفتند سوره سجده و فصّلت و النجم و علق هذا آخر ما اردنا فى تفسير هذا السوره المباركه و يتلوها انشاء اللَّه تعالى سوره القمر الى سوره و الناس بحول اللَّه و قوّته و تأييده و توفيقه و تسديده و نصرته و انا العبد الحقير المقصر السيّد عبد الحسين طيب.

ص: ۳۴۵

سوره القمر .... ص : ۳۴۶

[سوره القمر (۵۴): آیه ۱] .... ص : ۳۴۶

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

اقْتَرَبَتِ السَّاعَهُ وَ انْشَقَّ الْقَمَرُ (۱)

اما کلام در فضیلت آن از ابن بابویه مسندا از یزید بن خلیفه از حضرت صادق (ع) روایت کرده فرمود:

(من قرء سوره اقربت السّاعه اخرجه من قبره علی ناقه من نوق الجنّه)

و از حضرت رسالت مرسلا روایت شده فرمود:

(من قرء هذا السوره بعثه اللَّه یوم القیامه و وجهه کالقمر لیله البدر مسفرا علی وجه الخلائق و من قرأها لیله کان افضل)

و غیر اینها از اخبار مرسله.

اقْتَرَبَتِ السَّاعَهُ اقتراب قبولی قرب است و ساعت قیامت است هر چه از عمر دنیا میگذرد بقیامت نزدیک می شود و چون پیغمبر را پیغمبر آخر الزمان میگویند پس آخر زمان دوره رسالت او است و این دو ره منتهی می شود باوّل قیامت چنانچه در حدیث ثقلین می فرماید:

(لن یفترقا حتی یرد اعلی الحوض).

وَ انْشَقَّ الْقَمَرُ یکی از معجزات حضرت رسالت شق القمر است که بعض مشرکین چون معجزات آن حضرت را حمل بسحر می کردند گفتند: سحر در آسمانها اثر نمی کند اگر ماه را دو نیم کردی ما بتو ایمان میآوریم حضرت در شب چهاردهم ماه ذی الحجه در مکّه معظمه اشاره فرمود بماه دو نیمه شد نصف آن آمد بطرف مشعر و نصف بطرف صفا سپس بهم وصل شد و بجای خود برگشت مع ذلک ایمان نیاوردند و گفتند: اگر مسافرین شام و یمن آمدند و گفتند: یک همچه قضیّه را ما در همچه شبی مشاهده کردیم ما ایمان می آوریم و چون مسافرین آمدند و خبر دادند باز هم ایمان نیاوردند و اخبار در این باب بسیار است که نقل آنها از وضع این تفسیر خارج است رجوع به برهان کنید ما را کافی است همین آیه شریفه برای

اثبات اینکه از ضروریات دین است و انکارش موجب کفر است، چنانچه بر یوشع ابن نون خورشید برگشت که آنهم شرح مفصلی دارد.

[سوره القمر (۵۴): آیه ۲] .... ص : ۳۴۷

وَ إِنْ یَرَوْا آیَهً یُعْرِضُوا وَ یَقُولُوا سِحْرٌ مُسْتَمِرٌّ (۲)

و اگر مشاهده کنند این مشرکین و کفار هر معجزه که باشد اعراض می کنند و رو برمی گردانند و می گویند سحری است استمرار دارد، چه در زمین باشد، چه در آسمان قلب قسیّ و سیاه از قابلیّت ایمان افتاده.

وَ إِنْ یَرَوْا آیه بنحو تنکیر آورده اشاره به اینکه هر آیه و معجزه باشد.

یُعْرِضُوا چه آسمانی باشد چه زمینی و ایمان نمی آورند.

یَقُولُوا و می گویند:

سِحْرٌ مُسْتَمِرٌّ استمرار سحر یعنی در تعقیب یکدیگر یعنی هر چه این پیغمبر معجزه اقامه کند تمام را سحر می پندارند، لکن رؤسای کفار بودند، ولی در خبر داریم که متجاوز از ششصد نفر ایمان آوردند لکن سرّا و اظهار نکردند تا زمانی که حضرت هجرت فرمود بمدینه آنها هم هجرت کردند و جزو مهاجرین محسوب شدند و نظیر این شق القمر برای امیر المؤمنین (ع) واقع شد که ردّ شمس باشد، چنانچه بر شمعون الصفا وصی حضرت عیسی واقع شد، چنانچه در زیارت امیر المؤمنین (ع) دارد

(و ردّ علیه الشمس فساوی شمعون الصفا).

[سوره القمر (۵۴): آیه ۳] .... ص : ۳۴۷

وَ کَذَّبُوا وَ اتَّبَعُوا أَهْواءَهُمْ وَ کُلُّ أَمْرٍ مُسْتَقِرٌّ (۳)

و تکذیب کردند و متابعت هواهای نفس نمودند و هر امری استقرار دارد.

وَ کَذَّبُوا این معجزه شق القمر را با اینکه خود آنها تقاضا کردند و گفتند ایمان میآوریم مع ذلک تکذیب کردند و ایمان نیاوردند.

وَ اتَّبَعُوا أَهْواءَهُمْ و متابعت هواهای نفسانیّه خود از شرک و کفر و عناد و کبر و نخوت و متابعت شیطان و تقلید پیشینان خود نمودند.

وَ کُلُّ أَمْرٍ مُسْتَقِرٌّ کسانی که حقیقه ایمان آوردند و پا بر جا و ثابت قدم بودند هر چه بلاء و مصیبت دیدند دست از ایمان برنداشتند تا آخر عمر که ایمان مستقرش مینامند مقابل ایمان مستودع و کسانی که قساوت قلب و سیاهی دل دارند هر چه آنها

را موعظه و پند دهند و اقامه حجّت و دلیل و معجزه بر آنها نمایند بآنها اثر نمیکند (بر سیه دل چه سود خواندن وعظ نرود میخ آهنین بر سنگ) بر همان کفر و شرک خود مستقر هستند (بگذار تا بمیرد در عین خودپرستی).

[سوره القمر (۵۴): آیه ۴] .... ص : ۳۴۸

وَ لَقَدْ جاءَهُمْ مِنَ الْأَنْباءِ ما فِيهِ مُزْدَجَرٌ (۴)

و هر آینه آمد آنها را محققا از خبرها آنچه که در او انزجار باشد.

وَ لَقَدْ جاءَهُمْ مِنَ الْأَنْباءِ از قضایای امم سابقه قوم نوح و عاد و ثمود و قوم لوط و قوم شعیب و فرعونیان که خداوند مؤمنین آنها را نجات داد و کفار و مشرکین آنها را هلاک فرمود.

ما فِيهِ مُزْدَجَرٌ مزتجر بوده تا قلب بدال شده از مادّه زجر است بمعنی جلوگیری و انزجار که متنبّه شوند که آثار کفر و شرک و تکذیب انبیاء و متابعت هواهای نفسانی این است که بانحاء عذابها هلاک می شوند پرهیز کنند و دوری بجویند و دست بردارند و بشرف ایمان و اسلام مشرّف شوند.

[سوره القمر (۵۴): آیه ۵] .... ص : ۳۴۸

حِكْمَةٌ بالِغَةٌ فَما تُغْنِ النُّذُرُ (۵)

حکمت بالغه است پس بی نیاز نمی کند هر چه انذار شوند.

حِكْمَةٌ بالِغَةٌ این قضایای امم سابقه که در بسیاری از سور قرآنی تذکّر داده غرض بیان قصّه و حکایت و سرگرمی نیست، مثل قصّه رستم و افراسیاب و حسین کرد و داستانهای الف لیله و لیله و بعض مجلّات و کتب بعض شعراء نیست بلکه غرض پند و اندرز و تنبّه و اینکه از خواب غفلت بیدار شوند و متذکّر شوند و بخود بیایند و هدایت شوند، لکن بقلب کی اثر کند که فرمودند:

(الناس نیام فاذا ماتوا انتبهوا)

که دیگر فایده ندارد.

فَما تُغْنِ النُّذُرُ چه نتیجه برند جز اینکه تمام اینها را حمل بر کذب و افتری کردند و پیغمبر خدا را کذّاب و مفتری دانستند و قرآن را بافته های دیگران شمردند.

[سوره القمر (۵۴): آیه ۶] .... ص : ۳۴۸

فَتَوَلَّ عَنْهُمْ يَوْمَ يَدْعُ الدَّاعِ إِلى شَيْ ءٍ نُكُرٍ (۶)

پس اعراض فرما از اینها روزی بیاید که دعوت می کند دعوت کننده ای به سوی چیزی که بسیار منکر است برای آنها.

فَتَوَلَّ عَنْهُمْ اینجا گفتند وقف تامّ لازم است کلام تمام شد و این موضوع را خداوند در بسیاری از آیات اشاره فرموده که وظیفه انبیاء مجرّد ابلاغ است که حجّت را از هر جهت تمام کنند و راه عذر بر کسی نگذارند خواه آنها بپذیرند یا اعراض کنند دیگر نباید خود را به زحمت بیندازند اینها دیگر قابل هدایت نیستند.

یَوْمَ یَدْعُ الدَّاعِ إِلی شَیْ ءٍ نُکُرٍ بعضی گفتند داعی اسرافیل است در نفخه ثانیه برای بعث و نشور بعضی گفتند خزنه جهنّم هستند که دعوت می کنند به آتش و جهنّم و بعید نیست که ملائکه قابض ارواح باشند که می فرماید: وَ لَوْ تَری إِذِ الظَّالِمُونَ فِی غَمَراتِ الْمَوْتِ وَ الْمَلائِکَهُ باسِطُوا أَیْدِیهِمْ أَخْرِجُوا أَنْفُسَکُمُ الْیَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذابَ الْهُونِ بِما کُنْتُمْ تَقُولُونَ عَلَی اللَّهِ غَیْرَ الْحَقِّ وَ کُنْتُمْ عَنْ آیاتِهِ تَسْتَکْبِرُونَ انعام آیه ۹۳.

[سوره القمر (۵۴): آیه ۷] .... ص : ۳۴۹

خُشَّعاً أَبْصارُهُمْ یَخْرُجُونَ مِنَ الْأَجْداثِ کَأَنَّهُمْ جَرادٌ مُنْتَشِرٌ (۷)

چشم های آنها به زیر افتاده طاقت مشاهده احوال قیامت را ندارند بیرون می شوند از قبرها مثل اینکه آنها ملخ پراکنده صحرای محشر هستند.

خُشَّعاً أَبْصارُهُمْ چون مشاهده می کنند عذاب و سختی های صحرای محشر را به ذلت و خواری و خفّت می افتند و آثار ذلت و خفّت در چشم آنها ظاهر می شود چنانچه آثار عزّت و فرح هم در چشم ظاهر می شود لذا چشمهای آنها خاشع و خاضع می شود.

یَخْرُجُونَ مِنَ الْأَجْداثِ نفخه ثانیه یک مرتبه تمام از زمان آدم تا آخر دنیا از قبر بیرون می آیند و احوال قیامت را مشاهده می کنند چنانچه می فرماید: ثُمَّ نُفِخَ فِیهِ أُخْری فَإِذا هُمْ قِیامٌ یَنْظُرُونَ زمر آیه ۶۸.

کَأَنَّهُمْ جَرادٌ مُنْتَشِرٌ تشبیه به ملخ یکی برای کثرت آنها است که ما در زبان خود می گوئیم مثل مور و ملخ و یکی در یک جهت سیر نمی کنند بهم می ریزند و

از هر طرفی فرار می کنند و راه نجاتی ندارند.

[سوره القمر (۵۴): آیه ۸] .... ص: ۳۵۰

مُهْطِعِينَ إِلَى الدَّاعِ يَقُولُ الْكافِرُونَ هذا يَوْمٌ عَسِرٌ (۸)

به شتاب می دوند بسوی دعوت کننده می گویند کفّار که این روز بسیار سخت و مشکل است.

مُهْطِعِينَ بمعنی شتاب است و سرعت چنانچه می فرماید: وَ نُفِخَ فِي الصُّورِ فَإِذا هُمْ مِنَ الْأَجْداثِ إِلى رَبِّهِمْ يَنْسِلُونَ قالُوا يا وَيْلَنا مَنْ بَعَثَنا مِنْ مَرْقَدِنا هذا ما وَعَدَ الرَّحْمنُ وَ صَدَقَ الْمُرْسَلُونَ یس آیه ۵۱ و ۵۲ که ینسلون هم بمعنی شتاب و سرعت است.

إِلَى الدَّاعِ داعی قائلی است که آنها را دعوت به جهنّم می کند چنانچه می فرماید: وَ سِيقَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِلى جَهَنَّمَ زُمَراً الی قوله تعالی قِيلَ ادْخُلُوا أَبْوابَ جَهَنَّمَ خالِدِينَ فِيها فَبِئْسَ مَثْوَى الْمُتَكَبِّرِينَ زمر آیه ۷۱ و ۷۲.

يَقُولُ الْكافِرُونَ هذا يَوْمٌ عَسِرٌ چه روزیست و چه عسریست که می فرماید:

وَ تَرَى الْمُجْرِمِينَ يَوْمَئِذٍ مُقَرَّنِينَ فِي الْأَصْفادِ سَرابِيلُهُمْ مِنْ قَطِرانٍ وَ تَغْشى وُجُوهَهُمُ النَّارُ ابراهیم آیه ۵۰ و ۵۱.

[سوره القمر (۵۴): آیه ۹] .... ص: ۳۵۰

كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ فَكَذَّبُوا عَبْدَنا وَ قالُوا مَجْنُونٌ وَ ازْدُجِرَ (۹)

تکذیب کردند پیش از این کفّار و مشرکین قوم نوح پس تکذیب کردند بنده ما را که حضرت نوح باشد و گفتند دیوانه است و او را زجر کردند که او زجر کرده شد.

كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ چنانچه این کفّار شما را تکذیب کردند در مدّت قلیلی تا هجرت فرمودی قوم نوح در مدّت نهصد و پنجاه سال نوح را تکذیب کردند که گفتند وَ قالُوا لا تَذَرُنَّ آلِهَتَكُمْ وَ لا تَذَرُنَّ وَدًّا وَ لا سُواعاً وَ لا يَغُوثَ وَ يَعُوقَ وَ نَسْراً نوح آیه ۲۲ و ۲۳ و نیز قالُوا لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ يا نُوحُ لَتَكُونَنَّ مِنَ الْمَرْجُومِينَ شعراء آیه ۱۱۶.

فَكَذَّبُوا عَبْدَنا با اینکه حضرت نوح صاحب شریعت بود و اولین پیغمبر اولو العزم بود پس شما هم باید تحمّل کنی و خودداری کنی چنانچه می فرماید:

فَاصْبِرْ كَما صَبَرَ أُولُوا الْعَزْمِ مِنَ الرُّسُلِ وَ لا تَسْتَعْجِلْ لَهُمْ احقاف آیه ۳۴.

وَ قالُوا مَجْنُونٌ همین نحوی که به تمام انبیاء حتی به شما این نسبت را می دهند.

وَ ازْدُجِرَ از تجر بوده تاء قلب بدال شده و معنی و رود زجر بوده که بسیار او را زجر می کردند چنانچه به شما هم زجر بسیار کردند سنگ به قدمهای مبارکت زدند تا مجروح می شد خاکروبه بر سرت ریختند شکمبه شتر بر سرت ریختند عبا به گردنت فشار دادند تا نفس حبس شد، سنگ به پیشانیت زدند شکست به دندانت زدند و غیر اینها از اذیتها و آزارها.

[سوره القمر (۵۴): آیه ۱۰] .... ص: ۳۵۱

فَدَعا رَبَّهُ أَنِّی مَغْلُوبٌ فَانْتَصِرْ (۱۰)

پس خواند نوح پروردگار خود را بدرستی که من مغلوب این مشرکین شدم پس مرا یاری بفرما و از اینها انتقام بکش: چنانچه در جای دیگر می فرماید:

وَ قالَ نُوحٌ رَبِّ لا تَذَرْ عَلَی الْأَرْضِ مِنَ الْکافِرِینَ دَیَّاراً نوح آیه ۲۷.

فَدَعا رَبَّهُ انبیاء تا مادامی که احتمال تأثیر می دهند که شاید ایمان بیاورند یا در نسل آنها مؤمنی پیدا شود خودداری می کنند لکن بعد از اینکه مأیوس شدند در مقام نفرین بر می آیند و خداوند آنها را به عذاب هلاک می فرماید چنانچه حضرت نوح عرض کرد در پیشگاه الهی إِنَّکَ إِنْ تَذَرْهُمْ یُضِلُّوا عِبادَکَ وَ لا یَلِدُوا إِلَّا فاجِراً کَفَّاراً نوح آیه ۲۸ و خداوند هم فرمود: وَ أُوحِیَ إِلی نُوحٍ أَنَّهُ لَنْ یُؤْمِنَ مِنْ قَوْمِکَ إِلَّا مَنْ قَدْ آمَنَ فَلا تَبْتَئِسْ بِما کانُوا یَفْعَلُونَ هود آیه ۳۸.

أَنِّی مَغْلُوبٌ که چه اندازه اذیّت کردند به او و به مؤمنین به او.

فَانْتَصِرْ انتقام مرا از آنها بکش و مرا از ظلم آنها نجات ده.

[سوره القمر (۵۴): آیات ۱۱ تا ۱۲] .... ص: ۳۵۱

فَفَتَحْنا أَبْوابَ السَّماءِ بِماءٍ مُنْهَمِرٍ (۱۱) وَ فَجَّرْنَا الْأَرْضَ عُیُوناً فَالْتَقَی الْماءُ عَلی أَمْرٍ قَدْ قُدِرَ (۱۲)

پس باز کردیم درهای آسمان را به آبی که ریزنده باشد و شکافتیم زمین را به چشمه هایی پس بهم پیوست آب آسمان و زمین بر آن امری که مقدّر شده بود.

فَفَتَحْنا أَبْوابَ السَّماءِ مراد از سماء عالم بالا است که ابرها بهم پیوست و باران بارید.

بِماءٍ مُنْهَمِرٍ به باران شدید که به زبان ما می گوئیم در آسمان باز شده و هر چه آب دارد می بارد.

وَ فَجَّرْنَا الْأَرْضَ تمام نقاط زمین شکاف برداشت و آب از زمین می جوشید عُيُوناً زمین چشم زار شد.

فَالْتَقَى الْماءُ آب بالا و زمین یکدیگر را ملاقات کردند و بهم پیوستند.

عَلى أَمْرٍ قَدْ قُدِرَ باندازه ای که کوه ها و اشجار و عمارات تمام زیر آب رفت بطوری که آب احاطه کرد به کره زمین و از این جمله بخوبی کشف می شود که آب و تمام مخلوقات مأمور به امر الهی هستند و در تحت فرمان او.

شعر

جمله ذرّات زمین و آسمان لشکر حقّند گاه امتحان

آب را دیدی که با طوفان چه کرد باد را دیدی که با عادان چه کرد

[سوره القمر (۵۴): آیه ۱۳] .... ص: ۳۵۲

وَ حَمَلْناهُ عَلى ذاتِ أَلْواحٍ وَ دُسُرٍ (۱۳)

و حمل کردیم نوح را بر کشتی که صاحب تخته ها و میخ ها بود که امر شد به نوح بر ساختن کشتی که پارچه های تخته ها را با میخ بهم وصل کرد و یک خانه چوبی روی زمین ساخت که اوّل نجّار کشتی او بود و کفّار می آمدند و او را مسخره می کردند که می فرماید وَ اصْنَعِ الْفُلْكَ بِأَعْيُنِنا وَ وَحْيِنا الی قوله وَ كُلَّما مَرَّ عَلَيْهِ مَلَأٌ مِنْ قَوْمِهِ سَخِرُوا مِنْهُ الآیه هود آیه ۳۹ و ۴۰.

پس از تمامیّت کشتی امر شد که نوح با مؤمنین و یک جفت از حیوانات در کشتی قرار گیرند که معنای وَ حَمَلْناهُ عَلى ذاتِ أَلْواحٍ وَ دُسُرٍ است سپس آب بارید و جوشید و کشتی روی آب افتاد تا آنکه آب فرو رفت و کشتی به کوه جودی قرار گرفت که می فرماید:

[سوره القمر (۵۴): آیه ۱۴] .... ص: ۳۵۲

تَجْرِي بِأَعْيُنِنا جَزاءً لِمَنْ كانَ كُفِرَ (۱۴)

جریان پیدا کرد و نجات پیدا کردند و سرتاسر زمین کفّار هلاک شدند که نسل بشر بکلّی قطع شد فقط از نوح باقی ماند که آدام ثانیش گفتند این کفّار بترسند که بچنین بلاها گرفتار خواهند شد رنگ و خصوصیاتش تغییر می کند.

[سوره القمر (۵۴): آیه ۱۵] .... ص : ۳۵۳

وَ لَقَدْ تَرَكْناها آيَةً فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ (۱۵)

و هر آینه بتحقیق ما واگذاریم قضایای نوح را از نجات مؤمنین و هلاکت کفّار و مشرکین آیت و دلیل پس آیا کسی هست متذکّر شود؟

وَ لَقَدْ تَرَكْناها آیه قضایای حضرت نوح از جهات بسیاری آیت و دلیل و حجّت است یکی آنکه خداوند قدرت نمایی فرموده که یک کشتی را در یک دنیا آب با این امواج که بقدر کوه ها موج داشت حفظ فرماید و این دریا را فرو نشاند تا کشتی روی زمین قرار گیرد در کوه جودی و اهلش تمام بسلامت بیرون آیند و گفتند کشتی باقی ماند تا اوائل بعثت. دیگر یک مرتبه تمام روی زمین از بشر و حیوانات هلاک شدند خدا می تواند در آخر دنیا یک مرتبه تمام را هلاک کند که می فرماید: وَ نُفِخَ فِي الصُّورِ فَصَعِقَ مَنْ فِي السَّماواتِ وَ مَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شاءَ اللَّهُ زمر آیه ۶۸ چنانچه قدرت دارد یک مرتبه تمام را زنده کند که می فرماید:

وَ ما أَمْرُ السَّاعَةِ إِلَّا كَلَمْحِ الْبَصَرِ أَوْ هُوَ أَقْرَبُ نحل آیه ۷۹ دیگر آنکه اثر شرک و کفر و ظلم و تکذیب انبیاء و فساد و فسق و فجور و طغیان اینست بخود بیائید و دست از این عقائد فاسده و اعمال سوء بردارید.

فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ فقط مؤمن صالح متذکّر شود و الّا تمام طبقات ناس هیچ تنبهی پیدا نمی کنند چنانچه امروزه در اکثر ناس همان طریقه که دارند و همان اعمال زشت که عادت کرده اند هیچ فکر و تذکّر و تنبّه در آنها نیست.

[سوره القمر (۵۴): آیه ۱۶] .... ص : ۳۵۳

فَكَيْفَ كانَ عَذابِي وَ نُذُرِ (۱۶)

پس چگونه بود عذاب من و بیم دادنم، بدبختی آنکه خود آنها تقاضای آمدن عذاب کردند از روی سخریّه و استهزاء قالُوا يا نُوحُ قَدْ جادَلْتَنا فَأَكْثَرْتَ جِدالَنا فَأْتِنا بِما تَعِدُنا إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ هود آیه ۳۴ چنانچه نوع مشرکین این نحو تقاضا را از انبیاء کردند تا گرفتار شدند و طعم عذاب را چشیدند پس از گرفتاری باید بآنها گفته شود برای تنبّه دیگران ببینید فَكَيْفَ كانَ عَذابِي وَ نُذُرِ.

[سوره القمر (۵۴): آیه ۱۷] .... ص : ۳۵۳

وَ لَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ (۱۷)

و هر آینه بتحقیق ما قرآن را آسان و سهل کردیم برای یاد آوری پس آیا کسی هست که متذکر شود و از غفلت بیرون آید.

وَ لَقَدْ یَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّکْرِ خداوند متعال نظر به اینکه کتب آسمانی و صحف را که بر انبیاء سلف فرستاد از صحف آدم و شیث و ابراهیم و تورات موسی و زبور داود و انجیل عیسی دشمنان دین از بین بردند امّا از صحف که هیچ اثری از آنها در دست نیست و امّا تورات سه مرتبه از بین رفت و یک کفریّاتی باسم تورات منتشر کردند و در دست یهود و نصاری با یک مزخرفاتی که بنام عهد قدیم تنظیم کردند همچنین نصاری چهار انجیل بنام چهار نفر از حواریین منتشر کردند با یک چیزهایی بنام عهد جدید که شرح آنها را ما در مجلد اوّل کلم الطیب در بحث نبوت از همان کتب خود یهود و نصاری که نتوانند انکار کنند بیان کرده ایم مراجعه کنید در قرآن هم اشاراتی باین مطلب دارد چنانچه می فرماید: یُحَرِّفُونَ الْکَلِمَ مِنْ بَعْدِ مَواضِعِهِ مائده آیه ۴۵ و می فرماید: یا أَهْلَ الْکِتابِ قَدْ جاءَکُمْ رَسُولُنا یُبَیِّنُ لَکُمْ کَثِیراً مِمَّا کُنْتُمْ تُخْفُونَ مِنَ الْکِتابِ مائده آیه ۱۸ خداوند این قرآن مجید را با کمال فصاحت و بلاغت و بیان شیوا قضایای گذشته را گوشزد بندگان کرده و کفریّاتی که نسبت بانبیاء دادند تذکر داده و ساحت قدس آنها را از لوث این مزخرفات و کفریات پاک نموده.

فَهَلْ مِنْ مُدَّکِرٍ هیهات که اینها متذکر شوند و ایمان آورند و بخود آیند.

[سوره القمر (۵۴): آیه ۱۸] .... ص: ۳۵۴

کَذَّبَتْ عادٌ فَکَیْفَ کانَ عَذابِی وَ نُذُرِ (۱۸)

تکذیب کردند عاد حضرت هود را و در اثر تکذیب پس چگونه بوده عذاب من و انذارها.

کَذَّبَتْ عادٌ قوم عاد که با چه قدرتها و ثروتها بودند که می فرماید: أَ لَمْ تَرَ کَیْفَ فَعَلَ رَبُّکَ بِعادٍ إِرَمَ ذاتِ الْعِمادِ الَّتِی لَمْ یُخْلَقْ مِثْلُها فِی الْبِلادِ فجر آیه ۵ الی ۷ که گفتند عمرهای طولانی داشتند و اجسام قویّه و عمارات مرتفعه عالیه.

فَکَیْفَ کانَ عَذابِی وَ نُذُرِ سپس بیان می فرماید چگونگی عذاب آنها را.

[سوره القمر (۵۴): آیه ۱۹] .... ص: ۳۵۴

إِنَّا أَرْسَلْنا عَلَیْهِمْ رِیحاً صَرْصَراً فِی یَوْمِ نَحْسٍ مُسْتَمِرٍّ (۱۹)

بدرستی که ما فرستادیم بر آنها باد تند شدید در روز نحس که استمرار داشت.

إِنَّا أَرْسَلْنا عَلَيْهِمْ رِيحاً صَرْصَراً صرصر بمعنی تندی و شدّت است باندازه ای که گفتند این عمارات محکم آنها را از جا کند و روی هم ریخت نخل های عظیم را از ریشه در آورد اشخاص را بلند می کرد و به دامنه های کوه می کوبید تمام را هلاک کرد فقط هود و مؤمنین باو را که مأمور بودند از میانه آنها بیرون روند نجات پیدا کردند که می فرماید: وَ لَمَّا جاءَ أَمْرُنا نَجَّيْنا هُوداً وَ الَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا وَ نَجَّيْناهُمْ مِنْ عَذابٍ غَلِيظٍ هود آیه ۶۱.

فِي يَوْمِ نَحْسٍ در خبر از حضرت باقر دارد چهار شنبه آخر ماه بوده.

اقول هر روزی که نعمت بزرگی از جانب خدا تفضّل شود آن روز سعد است مثل غدیر خمّ و بعثت حضرت رسول و ایّام ولادت این خاندان و امثال اینها و هر روز که بلای عظیمی نازل شود آن روز نحس است بلکه می توان گفت یک روز بر اهل عبادت و طاعت سعد است و بر اهل معاصی و طاغیان نحس است بلی البتّه ایّام و لیالی هم خالی از سعادت و نحوست نیست مثل شب های جمعه و روزهای آن و ایّام شهر صیام و لیالی قدر و نیمه شعبان و امثال اینها.

مُسْتَمِرٍّ که این باد یک هفته تمام استمرار و ادامه داشت که می فرماید:

وَ أَمَّا عادٌ فَأُهْلِكُوا بِرِيحٍ صَرْصَرٍ عاتِيَةٍ سَخَّرَها عَلَيْهِمْ سَبْعَ لَيالٍ وَ ثَمانِيَةَ أَيَّامٍ حُسُوماً فَتَرَى الْقَوْمَ فِيها صَرْعى كَأَنَّهُمْ أَعْجازُ نَخْلٍ خاوِيَةٍ الحاقّه آیه ۶ و ۷.

[سوره القمر (۵۴): آیه ۲۰] .... ص: ۳۵۵

تَنْزِعُ النَّاسَ كَأَنَّهُمْ أَعْجازُ نَخْلٍ مُنْقَعِرٍ (۲۰)

می رباید ناس را گویا آنها مثل بدنه نخل که از زمین ریشه کن شده و روی زمین افتاده.

تَنْزِعُ نزع کندن است آنها را با آن طول قامت و عظیم جثه از زمین می کند و در هوا می برد و بر زمین می کوبید.

كَأَنَّهُمْ أَعْجازُ نَخْلٍ تشبیه به اعجاز نخل برای طول قامت آنها بود چنانچه بدنه نخل طول قامت دارد.

مُنْقَعِرٍ قعر کوبیدن و از ریشه کنده شدن است اشاره به اینکه مجرّد

افتادن در زمین نبوده بلکه تمام استخوانهای آنها خورد شده و کوبیده شده.

[سوره القمر (۵۴): آیات ۲۱ تا ۲۲] .... ص: ۳۵۶

فَكَيْفَ كانَ عَذابِي وَ نُذُرِ (۲۱) وَ لَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ (۲۲)

گذشت تفسیرش و تکرارش برای تأکید و اختلاف نحوه عذاب است که عذاب الهی یک نحوه نیست قوم نوح را به آب غرق می کند و عاد را به باد هلاک می فرماید باز هم این کفار و مشرکین متنبه و متذکر نمی شوند.

[سوره القمر (۵۴): آیه ۲۳] .... ص: ۳۵۶

كَذَّبَتْ ثَمُودُ بِالنُّذُرِ (۲۳)

تکذیب کردند ثمود به انذارهای الهی.

ثمود قوم صالح بودند بعد از عاد و بقدری عمارت را محکم می کردند که از خطر آب و باد که بر قوم نوح و بر عاد متوجّه شده محفوظ مانند دل سنگ را خالی می کردند و منزل می نمودند که می فرماید: وَ ثَمُودَ الَّذِينَ جابُوا الصَّخْرَ بِالْوادِ فجر آیه ۶.

كَذَّبَتْ ثَمُودُ بِالنُّذُرِ انذار آنها فرمایش حضرت صالح بود قالَ يا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ ما لَكُمْ مِنْ إِلهٍ غَيْرُهُ هُوَ أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَ اسْتَعْمَرَكُمْ فِيها فَاسْتَغْفِرُوهُ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ إِنَّ رَبِّي قَرِيبٌ مُجِيبٌ هود آیه ۶۴ و تکذیب آنها کلام آنها در جواب حضرت صالح (ع) بود.

قالُوا يا صالِحُ قَدْ كُنْتَ فِينا مَرْجُوًّا قَبْلَ هذا أَ تَنْهانا أَنْ نَعْبُدَ ما يَعْبُدُ آباؤُنا وَ إِنَّنا لَفِي شَكٍّ مِمَّا تَدْعُونا إِلَيْهِ مُرِيبٍ هود آیه ۶۵ بلکه تعجّب کردند که چگونه می شود بشر رسول باشد و ما تمام متابعت یک بشر کنیم

[سوره القمر (۵۴): آیه ۲۴] .... ص: ۳۵۶

فَقالُوا أَ بَشَراً مِنَّا واحِداً نَتَّبِعُهُ إِنَّا إِذاً لَفِي ضَلالٍ وَ سُعُرٍ (۲۴)

پس گفتند آیا بشری را از جنس خودمان تنها متابعت کنیم او را در این صورت محققا ما هر آینه در ضلالت و گمراهی و در زحمت و شدّت و گرفتاری و عذاب وارد می شویم گویا اینها منکر نبودند که می شود رسول بشر باشد و اشکال آنها در این بود که بقول یک نفر چگونه دست برداریم از آلهه خود که آباء و اجداد ما پرستش می کردند. در موضوعات خارجیّه قول یک نفر حجّت نیست چه رسد در امر دین آنهم همچه امری باین بزرگی اگر قول او را بپذیریم ما در ضلالت

می افتیم و بعذاب و شدّت و سختی دچار می شویم.

فَقالُوا أَ بَشَراً مِنَّا واحِداً نَتَّبِعُهُ إِنَّا إِذاً لَفِی ضَلالٍ وَ سُعُرٍ لکن غافل به اینکه در امر دین قول جماعت هم اعتبار ندارد مثل آباء آنها که پرستش آلهه می کردند باید از روی مدرک و دلیل و حجّت باشد چه یک نفر باشد یا هزار نفر و خداوند که ارسال رسول می کند با مدرک و دلیل ارسال می فرماید به اعطاء معجزه بدست او که نشانی باشد که فعل الهی که از قدرت بشر خارج است بدست او جاری شود لذا حضرت صالح بی مدرک مدّعی رسالت نشد به ناقه و فصیل متمسّک شده مع ذلک تکذیب کردند او را و گفتند.

[سوره القمر (۵۴): آیه ۲۵] .... ص : ۳۵۷

أَ أُلْقِیَ الذِّکْرُ عَلَیْهِ مِنْ بَیْنِنا بَلْ هُوَ کَذَّابٌ أَشِرٌ (۲۵)

آیا بسوی او وحی نازل می شود در میانه این جمعیّت یا بلکه او بسیار دروغگو است و متکبر می خواهد تمام ما را در تحت اطاعت خود درآورد و بر ما ریاست پیدا کند بر فرض قول یک نفر حتّی در موضوعات حجّت نباشد لکن احتمال صدق می دهد که اگر یک نفر بشما گفت در راه قطاع الطریق هستند یا در این مشروب زهر ریخته شده یا در این بستر عقرب داخل شده احتمال صدق می رود و به حکم عقل واجب است فحص و تحقیق کرد تا صدق و کذب او مکشوف شود بخصوص اگر ضرر عظیم باشد نباید رمی به کذب کرد و اعتناء نکرد و چه مانع دارد که خداوند وحی فرستد بر یک نفر که از هر جهتی صالح باشد و به صلاح شناخته شده باشد که خود شما اعتراف کردید و باو گفتید: قَدْ کُنْتَ فِینا مَرْجُوًّا قَبْلَ هذا چنانچه اشاره شد پس نباید تعجب کرد که بگوئید.

أَ أُلْقِیَ الذِّکْرُ عَلَیْهِ مِنْ بَیْنِنا البتّه خدا می داند کی قابلیّت رسالت دارد اللَّهُ أَعْلَمُ حَیْثُ یَجْعَلُ رِسالَتَهُ انعام آیه ۱۲۴ و نفهمیده و نرسیده او را رمی بکذب کنید و بگوئید:

بَلْ هُوَ کَذَّابٌ أَشِرٌ لذا خداوند در جواب آنها می فرماید:

[سوره القمر (۵۴): آیه ۲۶] .... ص : ۳۵۷

سَیَعْلَمُونَ غَداً مَنِ الْکَذَّابُ الْأَشِرُ (۲۶)

زود باشد که بدانند فردا که کیست دروغگو و متکبر و ریاست طلب.

سَيَعْلَمُونَ غَداً بسیاری گفتند مراد از غد فردای قیامت است که حقّ و باطل از هم تمیز پیدا می کند می فهمند که کیست.

مَنِ الْكَذَّابُ الْأَشِرُ که کفّار و مشرکین را به جهنّم می برند و انبیاء و اولیاء و مؤمنین را به بهشت، روز قیامت يَوْمَ تُبْلَى السَّرائِرُ است و خطاب می رسد وَ امْتازُوا الْيَوْمَ أَيُّهَا الْمُجْرِمُونَ یس آیه ۵۶ و ممکن است همان حال احتضار باشد که پرده برداشته می شود و هر کسی جای خود را باو نشان می دهند بهشت یا جهنّم و ممکن است دوره رجعت باشد که از آنها انتقام کشیده می شود لکن اظهر همان معنای اوّل است و تعبیر به غد یعنی عاقبت معلوم می شود چنانچه در السنه متداول است کسی که عمل زشتی از او صادر می شود می گویند فردا اثرش را می بینی یعنی عاقبت به نتیجه آن می رسی و پشیمان می شوی و نتیجه ندارد.

[سوره القمر (۵۴): آیه ۲۷] .... ص: ۳۵۸

إِنَّا مُرْسِلُوا النَّاقَةِ فِتْنَةً لَهُمْ فَارْتَقِبْهُمْ وَ اصْطَبِرْ (۲۷)

محقّقا ما ارسال کننده ایم ناقه- شتر مادّه- امتحان آنها برای آنها پس انتظار داشته باش و مراقب باش و صبر کن بر اذیّتهای آنها. شرح حال ثمود و ناقه و فصیل آن را و امتحان آنها و عقر ناقه و نزول عذاب بر آنها به صیحه و صاعقه و رجفه در سوره مبارکه اعراف از آیه ۷۱ الی ۷۷ و در سوره مبارکه هود از آیه ۶۴ الی ۷۱ و در سایر سور مبارکه مفصلا بیان کرده ایم تکرار نمی کنیم.

فقط یک سؤال و جواب آن را متذکر می شویم مستفاد از حدیث منسوب به امیر المؤمنین و خلاصه مفاد حدیث اینکه پی کننده ناقه ثمود یک نفر بود برای چه عذاب بر تمام ثمود نازل شد خلاصه جواب اینکه چون آنها راضی بودند باین عمل و بدستور و امر آنها بود لذا در عذاب شریک بودند چنانچه در حدیث داریم

(الراضی بفعل قوم کالداخل فیهم)

و امّا الحدیث نعمانی مسندا از اصبغ بن نباته

(قال سمعت امیر المؤمنین علی منبر الکوفه یقول انا انف الهدی و عیناه ایّها الناس لا تستوحشوا فی طریق الهدی لقله من یسلکه انّ الناس اجتمعوا علی مائده قلیل شبعها کثیر جوعها و اللّه المستعان و انّما یجمع النّاس الرضا و الغضب ایّها الناس انما عقر ناقه ثمود واحد فاصابهم اللّه بعذابه بالرضا- در نسخه دیگر- او سبب الرّضا

و آیه ذلک قوله عزّ و جلّ فنادوا صاحبهم فتعاطی فعقر فکیف کان عذابی و نذر و قال فعقروها فدمدم علیهم ربهم بذنبهم فسویها و لا یخاف عقبیها الا من سئل عن قاتلی فزعم انّه مؤمن فقد قتلنی ایها الناس من سلک الطریق ورد الماء و من حاد عنه وقع فی التیه)

حاصل مفاد می فرماید من انف و شامّه هدایت و دو چشم هدایت هستم وحشت نکنید از کمی اهل هدایت خداوند بساط مائده برای همه گسترده دین مقدس اسلام بر تمام جن و انس آمد ولی قلیلی بهره برداشتند و اشباع شدند و بسیاری بهره نبردند و گرسنه ماندند رضا و غضب با هم مجتمع است یعنی کسی که راضی به غضب کسی باشد با او شریک است عاقر ناقه ثمود یک نفر بود نامش قدار خداوند نسبت به تمام ثمود می دهد که می فرماید فَعَقَرُوها اگر سؤال شود از قاتل من کسی بگوید مؤمن بوده و راضی به فعل او باشد آنهم قاتل من است (الحدیث).

از این حدیث بخوبی استفاده می شود کسانی که سبب شدند یا راضی باشند به ظلم هایی که به ائمّه اطهار و صدیقه طاهره و ذراری آنها و به قتل آنها اینها هم ظالم و قاتل هستند و در عذاب مشترکند.

[سوره القمر (۵۴): آیه ۲۸] .... ص : ۳۵۹

وَ نَبِّئْهُمْ أَنَّ الْماءَ قِسْمَةٌ بَیْنَهُمْ کُلُّ شِرْبٍ مُحْتَضَرٌ (۲۸)

خطاب به حضرت صالح خبر ده ثمود را اینکه آب قسمت باشد بین آنها هر یک برای شرب خود را حاضر کند. حضرت صالح آب را قسمت فرمود یک روز برای قوم و یک روز برای ناقه آنها مخالفت کردند روزی که سهم ناقه بود هم می رفتند و شرب می کردند با اینکه به ضرر آنها تمام می شد زیرا آنچه ناقه شرب می کرد شیر می شد و تمام قوم را کفایت می کرد.

وَ نَبِّئْهُمْ دستور وحی این هم امتحان قوم بود.

أَنَّ الْماءَ قِسْمَةٌ بَیْنَهُمْ یعنی بین ناقه و بین قوم.

کُلُّ شِرْبٍ هر یک که روز شرب خود است.

مُحْتَضَرٌ یعنی خود را حاضر کند.

[سوره القمر (۵۴): آیه ۲۹] .... ص : ۳۵۹

فَنادَوْا صاحِبَهُمْ فَتَعاطی فَعَقَرَ (۲۹)

پس خواندند صاحب خود را که قدار بن سلاف باشد پس حربه خود را برداشت پس ناقه را پی کرد.

فَنادَوْا صاحِبَهُمْ که شریرترین ثمود بود و جزء آن هفت نفر بود در اصحاب تابوت. هابیل، نمرود، شداد، قدار، فرعون، هامان، سامری.

فَتَعاطی یعنی اقدام کرد و در کمین ناقه بود اول فصیل آن را کشت سپس ناقه را پی کرد.

فَعَقَرَ در اخبار داریم سه نفر از خاندان رسالت یاد از ناقه صالح کردند صدّیقه طاهره

(ما کان ناقه صالح و فصیلها بالفضل عند اللّه الا دونی)

سید الشهداء در شهادت طفل شیرخوار

(رب لا یکون اهون الیک من فصیل)

حضرت هادی (ع) روزی که متوکل آن حضرت را در رکاب خود پیاده برد تا قصر که فرمود: انگشت های من افضل است از ناقه صالح و پس از سه روز متوکّل را کشتند، چنانچه ثمود را هم سه روز مهلت دادند که می فرماید: تَمَتَّعُوا فِی دارِکُمْ ثَلاثَةَ أَیّامٍ هود آیه ۶۸.

[سوره القمر (۵۴): آیه ۳۰] .... ص: ۳۶۰

فَکَیْفَ کانَ عَذابِی وَ نُذُرِ (۳۰)

تفسیرش واضع است و گذشت.

[سوره القمر (۵۴): آیه ۳۱] .... ص: ۳۶۰

إِنَّا أَرْسَلْنا عَلَیْهِمْ صَیْحَةً واحِدَةً فَکانُوا کَهَشِیمِ الْمُحْتَظِرِ (۳۱)

محققا ما فرستادیم بر آنها ثمود یک صیحه، پس بودند مثل چوب پوسیده خشک که مهیای سوختن است، در اینجا تعبیر بصیحه فرموده یک جا تعبیر بصاعقه فرموده: أَنْذَرْتُکُمْ صاعِقَةً مِثْلَ صاعِقَهِ عادٍ وَ ثَمُودَ فصلت آیه ۱۲ یک جا تعبیر- به رجفه فرموده: فَأَخَذَتْهُمُ الرَّجْفَهُ اعراف آیه ۷۶ و تمام بیک معنی صیحه آمد صاعقه که عذاب باشد گرفت آنها را آنها برجفه افتادند و هلاک شدند، لذا میفرماید:

إِنَّا أَرْسَلْنا عَلَیْهِمْ صَیْحَةً واحِدَةً که ابتداء صیحه آمد و عذاب رسید و رجفه آنها را گرفت.

فَکانُوا کَهَشِیمِ الْمُحْتَظِرِ هشیم چوب خشک در هم شکسته است محتضر پراکنده هر کدام بیک طرفی مثل چوبهایی که در اطراف یک قطعه نصب می کنند

حیوانات موذیه نتوانند داخل شوند.

[سوره القمر (۵۴): آیه ۳۲] .... ص: ۳۶۱

وَ لَقَدْ یَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّکْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَّکِرٍ (۳۲)

گذشت بیان و تفسیر آن.

[سوره القمر (۵۴): آیه ۳۳] .... ص: ۳۶۱

کَذَّبَتْ قَوْمُ لُوطٍ بِالنُّذُرِ (۳۳)

لوط پسر عموی ابراهیم بود و پسر خاله ابراهیم و برادر زن ابراهیم که سه نسبت داشت با ابراهیم، زیرا دو برادر پدر ابراهیم و پدر لوط دو خواهر را که مادر ابراهیم و مادر لوط باشند ازدواج کردند و حضرت ساره را که خواهر لوط بود و دختر عمو و دختر خاله ابراهیم بود ازدواج کرد و از او اسحاق را آورد، پس ساره سه نسبت با ابراهیم دارد زوجه ابراهیم و دختر عمو و دختر خاله، و لوط اول کسی بود که بابراهیم ایمان آورد که می فرماید: فَآمَنَ لَهُ لُوطٌ عنکبوت آیه ۲۵ او را فرستاد بطرف شام، و ابراهیم هم مهاجرت بشام کرد لوط را در ادنای شام و خود در اعلای شام و لوط سی سال دعوت کرد احدی ایمان نیاورد فقط دختران لوط ایمان آوردند، و شرح قضایای لوط در سوره هود و عنکبوت و ذاریات و سایر سور گذشت رجوع نمائید.

[سوره القمر (۵۴): آیه ۳۴] .... ص: ۳۶۱

إِنَّا أَرْسَلْنا عَلَیْهِمْ حاصِباً إِلَّا آلَ لُوطٍ نَجَّیْناهُمْ بِسَحَرٍ (۳۴)

بدرستی که ما فرستادیم بر قوم لوط حاصب که سنگ ریزه باشد مگر آل لوط را نجات دادیم در سحر، سه بلاء بر آنها متوجّه شد.

۱: باران سنگ بر فرق آنها بارید.

۲: چشمهای آنها کور شد.

۳: شهر آنها واژگون گردید.

إِنَّا أَرْسَلْنا عَلَیْهِمْ حاصِباً حاصب را تفسیر کردند بصغار حجاره که بتوسط باد ریزش کرد.

إِلَّا آلَ لُوطٍ فقط دختران لوط بودند که امر شد شبانه وقت سحر که تمام چشمهای آنها خواب است مخفیانه از میانه قوم بیرون روند، و دارد هفت شب طول کشید تا آنها رسیدند بمرکزی که از شهرهای قوم بیرون بود سپس امطار حجاره

شد نَجَّيْناهُمْ بِسَحَرٍ.

[سوره القمر (۵۴): آیه ۳۵] .... ص: ۳۶۲

نِعْمَةً مِنْ عِنْدِنا كَذلِكَ نَجْزِي مَنْ شَكَرَ (۳۵)

نعمت و تفضلی بود از جانب ما و همین نحو جزاء می دهیم کسی را که شکر گزار باشد این معامله ای بود که خداوند با انبیاء و مؤمنین بآنها فرموده نوح و من آمن معه هود و مؤمنین بآن صالح و کسانی که ایمان آورده بودند.

نِعْمَةً مِنْ عِنْدِنا چه نعمت بزرگی که از عذاب بر قوم نجات پیدا کردند.

كَذلِكَ نَجْزِي مَنْ شَكَرَ همین نحو با دیگران هم رفتار کرده ایم و می کنیم که مؤمنین بحضرت رسالت هم قلب آنها آرام باشد که اگر بلائی بر قوم نازل شود آنها در کنف حفظ الهی مصون هستند امروز هم مؤمنین اگر بوظائف خود رفتار کنند قلب آنها مطمئن باشد که اگر یک دنیا بلا ریزش کند آسیبی بآنها نمی رسد.

[سوره القمر (۵۴): آیات ۳۶ تا ۳۷] .... ص: ۳۶۲

وَ لَقَدْ أَنْذَرَهُمْ بَطْشَتَنا فَتَمارَوْا بِالنُّذُرِ (۳۶) وَ لَقَدْ راوَدُوهُ عَنْ ضَيْفِهِ فَطَمَسْنا أَعْيُنَهُمْ فَذُوقُوا عَذابِي وَ نُذُرِ (۳۷)

و هر آینه بتحقیق انذار کرد لوط آنها را بعذاب ما پس مجادله می کردند بانذارهای او سی سال میان آنها انذار کرد احدی از آنها نپذیرفت و می گفتند: که برای یک نفر تمام ما هلاک می شویم، و بانذارهای او مضحکه و متلک می گفتند و اعتناء نمی کردند.

وَ لَقَدْ أَنْذَرَهُمْ سی سال میان قوم انذار می فرمود که وظیفه انبیاء انذار و بشارت است منذر و مبشّر بشارت بسعادت و رستگاری در اثر ایمان و تقوی و اعمال صالحه و انذار در اثر کفر و اعمال سیّئه بخصوص قوم لوط و عمل شنیع آنها که فرمود:

أَ تَأْتُونَ الذُّكْرانَ مِنَ الْعالَمِينَ وَ تَذَرُونَ ما خَلَقَ لَكُمْ رَبُّكُمْ مِنْ أَزْواجِكُمْ شعراء آیه ۱۶۵ و ۱۶۶ در جواب او می گفتند: قالُوا لَئِنْ لَمْ تَنْتَهِ يا لُوطُ لَتَكُونَنَّ مِنَ الْمُخْرَجِينَ شعراء آیه ۱۶۷.

بَطْشَتَنا بطش عذاب نازله بر آنها و عقوبت آخرت فَتَمارَوْا بِالنُّذُرِ مور مجادله بباطل است و ردّ حقّ است که این انذارها دروغ محض است و فریب است و ما دست از اعمال خود بر نمیداریم و جایی خبری نیست نه عذاب دنیوی و نه

عقوبت اخروی.

[سوره القمر (۵۴): آیه ۳۸] .... ص : ۳۶۳

وَ لَقَدْ صَبَّحَهُمْ بُكْرَةً عَذابٌ مُسْتَقِرٌّ (۳۸)

و هر آینه بتحقیق صبح کرد آنها را همان اول صبح عذابی که دوام و استقرار داشت.

وَ لَقَدْ صَبَّحَهُمْ بُكْرَةً چون لوط و اهلش سحر نجات پیدا کردند که میفرماید:

نَجَّيْناهُمْ بِسَحَرٍ صبح عذاب نازل شد آنهم چه عذابی.

عَذابٌ مُسْتَقِرٌّ

[سوره القمر (۵۴): آیات ۳۹ تا ۴۰] .... ص : ۳۶۳

فَذُوقُوا عَذابِي وَ نُذُرِ (۳۹) وَ لَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ (۴۰)

تفسیرش گذشت.

[سوره القمر (۵۴): آیه ۴۱] .... ص : ۳۶۳

وَ لَقَدْ جاءَ آلَ فِرْعَوْنَ النُّذُرُ (۴۱)

و هر آینه بتحقیق آمد آل فرعون را انذارها که خطاب رسید بموسی اذْهَبْ إِلى فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغى طه آیه ۲۵ و شرح ارسال موسی را بر فرعون و قوم او را در بسیاری از سوره قرآن بیان فرموده در سوره اعراف می فرماید: ثُمَّ بَعَثْنا مِنْ بَعْدِهِمْ مُوسى بِآياتِنا إِلى فِرْعَوْنَ وَ مَلَائِهِ الی قوله تعالی فَأَغْرَقْناهُمْ فِي الْيَمِّ بِأَنَّهُمْ كَذَّبُوا بِآياتِنا وَ كانُوا عَنْها غافِلِينَ آیه ۱۰۱ الی آیه ۱۳۲ در سوره طه از آیه مذکوره الی قوله فَغَشِيَهُمْ مِنَ الْيَمِّ ما غَشِيَهُمْ آیه ۸۱ در سوره شعراء می فرماید: وَ إِذْ نادى رَبُّكَ مُوسى أَنِ ائْتِ الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ الی قوله تعالی: ثُمَّ أَغْرَقْنا بَعْدُ الْباقِينَ آیه ۹ الی آیه ۶۶ در سوره نمل قوله تعالی: فِي تِسْعِ آياتٍ إِلى فِرْعَوْنَ وَ قَوْمِهِ الی قوله: فَانْظُرْ كَيْفَ كانَ عاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ آیه ۱۲ الی ۱۴ در سوره قصص قوله تعالی: فَذانِكَ بُرْهانانِ مِنْ رَبِّكَ إِلى فِرْعَوْنَ وَ مَلَائِهِ الی قوله تعالی: فَانْظُرْ كَيْفَ كانَ عاقِبَةُ الظَّالِمِينَ آیه ۳۲ الی ۴۰ و غیر اینها از سور قرآن مجید و آنچه حدّ استعداد ما بود شرح و تفسیر نمودیم.

[سوره القمر (۵۴): آیه ۴۲] .... ص : ۳۶۳

كَذَّبُوا بِآياتِنا كُلِّها فَأَخَذْناهُمْ أَخْذَ عَزِيزٍ مُقْتَدِرٍ (۴۲)

تکذیب کردند بآیات ما کل آیات را پس گرفتیم آنها را گرفتن قاهر قادر.

كَذَّبُوا بِآياتِنا كُلِّها آيات تسع كه در سوره نمل بيان شده در سوره بنى اسرائيل در ذيل آيه شريفه وَ لَقَدْ آتَيْنا مُوسى تِسْعَ آياتٍ بَيِّناتٍ آيه ۱۰۳ اختلاف مفسرين در اين نه آيه و بيان اخبار را مفصلا بيان كرديم احتياج بتكرار ندارد.

فَأَخَذْناهُمْ ببلاهاى شديد مثل جراد و قمل و ضفادع و قحطى و عاقبت بغرق.

أَخْذَ عَزِيزٍ قاهر و غالب مُقْتَدِرٍ قادر متعال.

[سوره القمر (۵۴): آيه ۴۳] .... ص: ۳۶۴

أَ كُفَّارُكُمْ خَيْرٌ مِنْ أُولئِكُمْ أَمْ لَكُمْ بَراءَةٌ فِي الزُّبُرِ (۴۳)

آيا كفّار شما بهتر هستند از اين كفّار امم سابقه يا اينكه براى شما بيزارى از اين نوع عذابها در كتب آسمانى نوشته شده.

أَ كُفَّارُكُمْ خطاب بجميع مشركين و يهود و نصارى و ساير طبقات كفار كه اسلام اختيار نكردند و تكذيب رسالت حضرت خاتم را نمودند، يعنى شماها كه كافر شديد و ايمان نياورديد.

خَيْرٌ مِنْ أُولئِكُمْ اشاره بكفّار امم ماضيه قوم نوح و عاد و ثمود و اصحاب مدين و فرعونيان كه بانحاء عذابها هلاك شدند با اينكه قوّت و قدرت و مكنت و ثروت و جمعيت آنها بيشتر از شما بود شما چه امتيازى داريد بترسيد كه مورد اين گونه عذابها خواهيد شد.

أَمْ لَكُمْ بَراءَةٌ فِي الزُّبُرِ كدام كتابى و كدام پيغمبرى بشما خبر داده كه شما از اين گونه عذابها مصون و محفوظيد.

[سوره القمر (۵۴): آيه ۴۴] .... ص: ۳۶۴

أَمْ يَقُولُونَ نَحْنُ جَمِيعٌ مُنْتَصِرٌ (۴۴)

يا مى گويند ما بالاجتماع دفع هر ضررى كه از دشمن بما توجّه كند ميكنيم و از دشمنان خود انتقام مى كشيم، اين كفّار مكّه و مشركين نظر به اينكه ديدند جمعيت مسلمين بسيار قليل بودند و نوعا فقير بودند و آلات حرب هم در ميان آنها كم بود، و خود را ديدند جمعيّت زياد با قواى بسيار و مكنت و ثروت دار گفتند:

أَمْ يَقُولُونَ نَحْنُ جَمِيعٌ مُنْتَصِرٌ لذا بتمام قوى حركت كردند و جنگ بدر كبرى واقع شد با اينكه عدّه مسلمين ۳۱۳ نفر بيش نبود و سيوف آنها و مراكب آنها بده نمى رسيد گفتند: با يك حمله تمام آنها را مى كشيم و انتقام مى كشيم غافل از اينكه

كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللَّهِ بقره آیه ۲۵۰ چنانچه اصحاب لوط هم ۳۱۳ بودند و اصحاب حضرت بقیه اللّه هم در ابتداء ۳۱۳ هستند خداوند قادر متعال چنان غلبه بمسلمین داد و ملائکه بنصرت آنها آمدند و مشرکین مقتول و فرار کردند و مغلوب شدند که می فرماید:

[سوره القمر (۵۴): آیه ۴۵] .... ص: ۳۶۵

سَيُهْزَمُ الْجَمْعُ وَ يُوَلُّونَ الدُّبُرَ (۴۵)

زود باشد که منکوب و مخذول و مهزوم شوند و بر گردند بفرار پشت کرده، و این آیه شریفه خود یکی از معجزات پیغمبر است که خبر از آینده نزدیک میدهد با اینکه هیچ اسباب ظاهره هم نبود.

سَيُهْزَمُ الْجَمْعُ در جنگ بدر و حنین هم کشته شدند هم اسیر شدند هم غارت زده شدند که غنائم زیادی بدست مسلمین آمد و هم بقیه آنها فرار کردند و مخذول شدند که معنی سیهزم الجمع است که هزیمت بمعنی فرار است.

[سوره القمر (۵۴): آیه ۴۶] .... ص: ۳۶۵

بَلِ السَّاعَةُ مَوْعِدُهُمْ وَ السَّاعَةُ أَدْهى وَ أَمَرُّ (۴۶)

بلکه ساعت که قیامت باشد وعده گاه آنها است و آن ساعت سختر و تلخ تر است، زیرا عذاب قیامت بسیار سخت و تلخ است نمی توانند فرار کنند و نه کشته می شوند که خلاص شوند ابد الاباد در جهنم می سوزند و عذاب می کشند.

بَلِ السَّاعَةُ مَوْعِدُهُمْ که تمام جنّ و انس در صحرای محشر حاضر میشوند و هر کس بجزای خود میرسد يَوْمَ يَجْمَعُكُمْ لِيَوْمِ الْجَمْعِ الی قوله تعالی وَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ كَذَّبُوا بِآياتِنا أُولئِكَ أَصْحابُ النَّارِ خالِدِينَ فِيها وَ بِئْسَ الْمَصِيرُ تغابن آیه ۹ و ۱۰ وَ السَّاعَةُ أَدْهى سخت است از عذابهای دنیوی.

وَ أَمَرُّ تلخ تر است آرزوی مرگ می کنند و نمی میرند وَ نادَوْا يا مالِكُ لِيَقْضِ عَلَيْنا رَبُّكَ قالَ إِنَّكُمْ ماكِثُونَ زخرف آیه ۶۷.

[سوره القمر (۵۴): آیات ۴۷ تا ۴۸] .... ص: ۳۶۵

إِنَّ الْمُجْرِمِينَ فِي ضَلالٍ وَ سُعُرٍ (۴۷) يَوْمَ يُسْحَبُونَ فِي النَّارِ عَلى وُجُوهِهِمْ ذُوقُوا مَسَّ سَقَرَ (۴۸)

محققا مجرمین در گمراهی و آتش سوزان هستند.

روزی که آنها را برو میاندازند در آتش و بآنها می گویند بچشید و تماس پیدا کنید طعم سقر را.

یَوْمَ یُسْحَبُونَ فِی النَّارِ سحاب ابر است که بتوسط باد و ملائکه آنها را با شدّت هر چه تمام تر میرانند بآن محلی که مأمور هستند ببارند کنایه از اینکه آنها را ملائکه بشدت هر چه تمام تر میرانند با زنجیرها و غلها و تازیانه ها بسوی آتش.

عَلی وُجُوهِهِمْ بصوره و از سر آنها را پرتاب می کنند میانه آتش.

ذُوقُوا کلام ملائکه است بچشید.

مَسَّ سَقَرَ تماس بگیرید با آتش اشاره به اینکه آتش از شما جدا نمی شود و شما هم از آتش جدا نخواهید شد.

[سوره القمر (۵۴): آیه ۴۹] .... ص: ۳۶۶

إِنَّا کُلَّ شَیْ ءٍ خَلَقْناهُ بِقَدَرٍ (۴۹)

محققا ما آنچه خلق نمودیم موافق حکمت و مصلحت بمقدار معلوم معیّن نه زیاده روی کردیم و نه کوتاهی، اشاره به اینکه تمام مخلوقات روی اندازه است چیزی بیهوده و بی فائده خلق نکرده ایم و چیزی که حکمت و مصلحت داشته باشد ترک نکردیم عذاب جهنّم هم بقدر استحقاق است زیاده روی نشده، چنانچه از اعمال صالحه هم در مثوباتش کوتاهی نکرده ایم، و هم چنین در دنیا در اجزاء بدن و در امور تکوینی و تشریعی بیجا خلق نشده و فروگذار هم نشده.

إِنَّا کُلَّ شَیْ ءٍ خَلَقْناهُ بِقَدَرٍ.

[سوره القمر (۵۴): آیه ۵۰] .... ص: ۳۶۶

وَ ما أَمْرُنا إِلَّا واحِدَهٌ کَلَمْحٍ بِالْبَصَرِ (۵۰)

و نیست امر ما مگر یک امر احتیاج بتکرار ندارد و تحقق پیدا می کند مثل یک چشم بهم زدن، گفتیم: افعال الهی احتیاج بمقدّمات از تصوّر و تصدیق و عزم و جزم و حرکت عضلات ندارد بمجرّد اراده ایجاد می فرماید و گفتیم: اراده علم بصلاح است و ایجاد که فعل بمعنی مصدری است مشیّت است که باصطلاح حکماء وجود منبسط می گویند که الاشیاء کلّها یوجد بالایجاد و الایجاد یوجد بنفسه و همین معنی را در مشیت گفتند: (الاشیاء یوجد بالمشیّه و المشیه بنفسها) تعبیر بلمح بصرهم از ضیق عبارت است زیرا لمح بصرهم زمانیست و ایجاد حق آنیست و آن طرف زمان

است لذا می فرماید:

وَ ما أَمْرُ السَّاعَهِ إِلَّا كَلَمْحِ الْبَصَرِ أَوْ هُوَ أَقْرَبُ نحل آیه ۷۶.

[سوره القمر (۵۴): آیه ۵۱] .... ص : ۳۶۷

وَ لَقَدْ أَهْلَكْنا أَشْياعَكُمْ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ (۵۱)

و هر آینه ما هلاک کردیم هم طریقه شما را پس آیا هست میانه شما کسی که متذکر شود؟

وَ لَقَدْ أَهْلَكْنا أَشْياعَكُمْ سایر طبقات مشرکین و کفّار و ظالمین و مفسدین و طاغین از امم سابقه که شما هم مشایعت آنها کردید و آنها هم مسلک شما بودند مثل قوم نوح و عاد و ثمود و قوم ابراهیم و لوط و شعیب و فرعونیان.

فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ آیا متنبّه نمی شوید سنّت الهی تغییر پذیر نیست. فَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَبْدِيلًا وَ لَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَحْوِيلًا فاطر آیه ۴۱ و ۴۲.

[سوره القمر (۵۴): آیه ۵۲] .... ص : ۳۶۷

وَ كُلُّ شَيْ ءٍ فَعَلُوهُ فِي الزُّبُرِ (۵۲)

و هر چیزی که بجا آوردند در نامه عمل آنها ثبت شده که می فرماید: ما يَلْفِظُ مِنْ قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ ق آیه ۱۷ وَ يَقُولُونَ يا وَيْلَتَنا ما لِهذَا الْكِتابِ لا يُغادِرُ صَغِيرَهً وَ لا كَبِيرَهً إِلَّا أَحْصاها وَ وَجَدُوا ما عَمِلُوا حاضِراً کهف آیه ۴۷.

[سوره القمر (۵۴): آیه ۵۳] .... ص : ۳۶۷

وَ كُلُّ صَغِيرٍ وَ كَبِيرٍ مُسْتَطَرٌ (۵۳)

و هر کوچک و بزرگی سطر و ثبت و نوشته شده و فردای قیامت هر کس نامه عملش به دستش داده می شود و مؤمنین بدست راست فَأَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتابَهُ بِيَمِينِهِ فَيَقُولُ هاؤُمُ اقْرَؤُا كِتابِيَهْ الی قوله فِي الْأَيَّامِ الْخالِيَهِ الحاقه آیه ۱۹ الی ۲۴.

وَ أَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتابَهُ بِشِمالِهِ فَيَقُولُ يا لَيْتَنِي لَمْ أُوتَ كِتابِيَهْ الی قوله لا يَأْكُلُهُ إِلَّا الْخاطِؤُنَ الحاقه آیه ۲۵ الی ۳۷.

وَ أَمَّا مَنْ أُوتِيَ كِتابَهُ وَراءَ ظَهْرِهِ فَسَوْفَ يَدْعُوا ثُبُوراً الی قوله إِنَّهُ ظَنَّ أَنْ لَنْ يَحُورَ انشقاق آیه ۱۰ الی ۴۱ و هر کسی نامه او بر گردن او بار است وَ كُلَّ إِنسانٍ أَلْزَمْناهُ طائِرَهُ فِي عُنُقِهِ وَ نُخْرِجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيامَهِ كِتاباً يَلْقاهُ مَنْشُوراً اقْرَأْ كِتابَكَ كَفى بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيباً اسراء آیه ۱۴ و ۱۵.

[سوره القمر (۵۴): آیات ۵۴ تا ۵۵] .... ص : ۳۶۷

إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِی جَنَّاتٍ وَ نَهَرٍ (۵۴) فِی مَقْعَدِ صِدْقٍ عِنْدَ مَلِیکٍ مُقْتَدِرٍ (۵۵)

ص: ۳۶۷

محققا اهل تقوی در بهشت ها و نهرها در جایگاه صدق در پیشگاه خداوند متعال مالک و قادر علی کلّ شی ء هستند.

إِنَّ الْمُتَّقِينَ مکرر مراتب تقوی را متعرض شده ایم و کلمه المتقین جمع محلی به الف و لام افاده عموم می دهد جمیع مراتب تقوی را شامل می شود که اولین مراتب تقوی تقوای از عقائد فاسده و مذاهب باطله و انکار ضروریات دینیه و مذهبیه و معاصی که موجب سلب ایمان می شود و اظهار بدعتی در دین که مرادف با ایمان است که مؤمن هر چه هست و هر که هست متقی است و مشمول فِی جَنَّاتٍ وَ نَهَرٍ هست و جنات هشت بهشت است و نهر انهار اربعه.

ان قلت: اگر مؤمن آلوده به معاصی بسیاری باشد آنهم مشمول است؟

قلت: اگر معاصی او باعث زوال ایمان بشود و لو حین الموت بی ایمان از دنیا برود که از این عنوان خارج و نوعا هم این نحوه است چون معصیت ضعف ایمان می آورد تا زائل شود و اگر ایمانش ثابت و راسخ و مستقر باشد تدارک معاصی او می شود و یا به توفیق توبه یا به دعاء مؤمنین و ملائکه یا به بلیات دنیوی یا به عقوبات برزخی یا به شفاعت شفعاء یا به عفو الهی یا به رفع عبادات که إِنَّ الْحَسَناتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئاتِ هود آیه ۱۱۶.

فِی مَقْعَدِ صِدْقٍ در اخبار دارد مقام انبیاء و ائمّه هدی است و در تفسیر جایگاه حق ثابت با دوام خالی از لغو و لهو و امور باطله که خداوند وعده داده عمل فرموده صادق الوعد است.

عِنْدَ مَلِيكٍ مُقْتَدِرٍ مراد قرب مکانی نیست تعالی عن ذلک بلکه در کنف الهی و قرب به رحمت و در جوار عنایت های او هستند.

تم بحمد اللّه تفسیر سوره القمر و یتلوها سوره الرحمن و بقیه السور بتوفیقه و تأییده و الحمد له و الصلاه و السلام لرسوله و اولیائه و اللعن علی اعدائه و انا العبد الحقیر المقصر المذنب الفقیر الراجی لعفوه و غفرانه السیّد عبد الحسین المدعو بالطیب.

سوره الرحمن .... ص: ۳۶۹

اشاره

بسم اللَّه و الحمد للَّه و الصلاه علی رسول اللَّه و علی آله آل اللَّه و اللعن علی اعدائهم اعداء اللَّه الی یوم لقاء اللَّه.

امّا الکلام فی فضلها اخبار بسیار در فضیلت این سوره وارد شده شیخ طوسی مسندا از حضرت صادق ابن بابویه از ابی بصیر، و از حماد بن عثمان از حضرت صادق (ع)، و در روایت دیگر از موسی بن جعفر از آباء طیبین از حضرت رسول و مفاد این اخبار یکی آنکه فرمود:

لکلّ شی ء عروس و عروس القرآن سوره الرحمن

، دیگر هر که مکرر تلاوت کند با صورت سفید وارد محشر می شود و شفاعتش در حق هر کس که دوست دارد قبول می شود، دیگر آنکه اگر او شب تلاوت کند ملکی را خدا می فرستد تا صبح او را حفظ کند و اگر صبح تلاوت کند ملک تا شام او را حفظ کند الی غیر ذلک من الاخبار، و در بعض اخبار دستور داده اند که نزد قرائت آیه فَبِأَیِّ آلاءِ رَبِّکُما تُکَذِّبانِ بگوید: لا بشی ء من آلائک یا رب اکذب.

[سوره الرحمن (۵۵): آیات ۱ تا ۴] .... ص: ۳۶۹

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِیمِ

الرَّحْمنُ (۱) عَلَّمَ الْقُرْآنَ (۲) خَلَقَ الْإِنْسانَ (۳) عَلَّمَهُ الْبَیانَ (۴)

گفتند: آیه مستقله است و خبر مبتداء محذوف است که (اللَّه هو الرحمن) و رحمن از اسامی مختصه بذات مقدّس او است اطلاق بر غیر نمی شود بخلاف رحیم که بر غیر هم اطلاق می شود، زیرا رحمن دلالت بر سعه رحمت می کند که فرو گرفته کلّ شی ء را، چنانچه می فرماید: وَ رَحْمَتِی وَسِعَتْ کُلَّ شَیْ ءٍ اعراف آیه ۱۵۵ رَبَّنا وَسِعْتَ کُلَّ شَیْ ءٍ رَحْمَهً وَ عِلْماً مؤمن آیه ۷ و ما در مجلد اول در سوره حمد در تفسیر بسمله مفصلا بیان کرده ایم.

قرآن نصوصی دارد که واجب الاتباع است و ظواهری دارد که حجّت است بعد از فحص از مخصّصات و مقیدات و قرائن مجاز و متشابهات که می فرماید:

وَ أُخَرُ مُتَشابِهاتٌ الی قوله تعالی وَ ما یَعْلَمُ تَأْوِیلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَ الرَّاسِخُونَ فِی الْعِلْمِ آل عمران آیه ۵، و بواطنی دارد هفت بطن الی هفتاد بطن که علم به جمیع بواطن احدی ندارد جز رسول خدا و ائمّه اطهار که مفاد.

عَلَّمَ الْقُرْآنَ علم به جمیع قرآن نص، ظاهر، محکم، متشابه، بواطن قرآن را شامل می شود لذا در اخبار تفسیر به امیر المؤمنین کردند و این بیان مصداق است و نیز در اخبار داریم می فرماید

(لا یعرف القرآن الا من خوطب به).

اگر مراد نوع انسان باشد مراد از علمه البیان بیان ما فی الضمیر است که قوه ناطقه باشد که گفتند: (الانسان حیوان ناطق) که آنچه در دل دارد می تواند به زبان ظاهر کند و اگر مراد انسان کامل باشد که شخص شخیص پیغمبر اکرم است زیرا کفّار و مشرکین و اهل ضلالت که بکلی از انسانیت خارج شدند أُولئِکَ کَالْأَنْعامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ اعراف آیه ۱۷۸ إِنْ هُمْ إِلَّا کَالْأَنْعامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ فرقان آیه ۴۶ و اما مؤمنین و لو مقام انسانیت را دست آوردند لکن به هر درجه که باشند باز نقصان دارند فقط انسان کامل معصومین هستند انبیاء و ائمه اطهار و اوصیاء انبیاء و اکمل از کلّ وجود مقدّس ختمی مرتبت است پس مراد از علمه البیان علم ما کان و ما یکون است که در دعاء ندبه می خوانی

(و علمته علم ما کان و ما یکون الی انقضاء خلقک)

و از خود آن حضرت است فرمود:

(ما من شی ء یقربکم الی الجنه و یبعدکم عن النار الّا فقد امرتکم به و ما من شی ء یبعدکم عن الجنه و یقربکم الی النار الا فقد نهیتکم عنه).

[سوره الرحمن (۵۵): آیات ۵ تا ۶] .... ص: ۳۷۰

الشَّمْسُ وَ الْقَمَرُ بِحُسْبانٍ (۵) وَ النَّجْمُ وَ الشَّجَرُ یَسْجُدانِ (۶)

و شمس و قمر به حساب معین خردلی و دقیقه ای تخلف ندارند و نجم و شجر سجده می کنند.

الشَّمْسُ وَ الْقَمَرُ بِحُسْبانٍ ذکر شمس و قمر از باب اهمیّت آنها است و

فوائدی که از آنها استفاده می شود و کلمه بحسبان مفسرین نظر بعقیده قدماء که این سیارات و ثوابت حتی کرسی و عرش را دور کره زمین چرخ می خورند می گویند عرش در شبانه روز تمام این کرات و افلاک را دور کره زمین بتوالی در دائره معدّل دور می زند و شمس بر خلاف توالی در مدت یک سال که ۳۶۵ روز و کسری در خط نصف النهار سیر می کند و قمر در مدت ۲۸ روز و کسری و سایر سیارات در مدت معینی لکن این عقیده امروز بالحس و الوجدان باطل است و کره زمین دو حرکت دارد یکی وضعی که دور خود می چرخد تشکیل شب و روز می دهد و دیگر انتقالی که دور کره شمس در مدّت یک سال و قمر دور کره شمس در مدّت یک ماه تقریبی.

اقول: این آیه شریفه الشَّمْسُ وَ الْقَمَرُ بِحُسْبانٍ در مقام سیر شمس و قمر و کره زمین نیست بلکه مفاد آیه شریفه اینست که حساب ایّام و لیالی و شهور و سنوات و فصول به توسط شمس و قمر است که از زمان آدم تا انقراض عالم حسابش بتوسط شمس و قمر می شود چند سال و چند ماه و چند ساعت و چند دقیقه و چند ثانیه بلکه تا عاشره و آن، و این نعمت بسیار بزرگیست که اگر شمس و قمر نبود معلوم نمی شد.

وَ النَّجْمُ وَ الشَّجَرُ یَسْجُدانِ بعضی تفسیر کردند نجم را به نباتات که استقامت ندارند و شجر را به درختان و سجده آنها را سایه آنها که بر زمین می افتد می گویند بعضی تفسیر کردند به ستاره ها که سایه می اندازند و غیر اینها و تمام اینها مبنی بر اینست که غیر جنّ و انس و ملک را صاحب شعور و عقل و درک نمی دانند و آیات شریفه بسیار صراحت دارد که تمام مخلوقات ارضی و سماوی شعور و ادراک و فهم دارند تسبیح می کنند و سجده دارند و معرفت به خدا و انبیاء و اولیاء دارند و زبان دارند می گویند و می شنوند و می فهمند وَ إِنْ مِنْ شَیْ ءٍ إِلَّا یُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَ لکِنْ لا تَفْقَهُونَ تَسْبِیحَهُمْ اسراء آیه ۴۶ أَ لَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ یُسَبِّحُ لَهُ مَنْ فِی السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ الطَّیْرُ نور آیه ۴۱ وَ لِلَّهِ یَسْجُدُ ما فِی السَّماواتِ وَ ما فِی الْأَرْضِ مِنْ دابَّةٍ وَ الْمَلائِکَةُ نحل آیه ۵۱ و بسیاری دیگر از آیات و انبیاء و ائمّه زبان آنها را می دانستند حتّی زبان مورچه در حقّ داود و سلیمان می فرماید: عُلِّمْنا مَنْطِقَ الطَّیْرِ و می فرماید: وَ حُشِرَ لِسُلَیْمانَ جُنُودُهُ مِنَ الْجِنِّ وَ الْإِنْسِ وَ الطَّیْرِ

و قضیّه کلام نمله و قضیّه هدهد که تمام در سوره نمل است پس از این می گوئیم نجوم و اشجار و سایر موجودات سجده می کنند للّه و تسبیح می کنند فقط جماعتی از جنّ و انس مشرک شدند و برای غیر خدا سجده می کنند.

[سوره الرحمن (۵۵): آیه ۷] .... ص : ۳۷۲

وَ السَّماءَ رَفَعَها وَ وَضَعَ الْمِیزانَ (۷)

و سماء را بالا برد و میزان را قرار داد.

یکی از نعم بزرگ الهی اینکه کرات جویّه از شمس و قمر و کواکب و طبقات آسمان ها را محیط و بالای سر اهل زمین مقرر فرمود تا آثار و فوائد آنها به اهل زمین برسد و استفاده کنند و در بعض اخبار.

وَ السَّماءَ رَفَعَها را به وجود مقدس حضرت رسالت تفسیر کرده اند که مقام رسالت و خاتمیّت و افضلیّت به او عنایت شده و در آخرت مقام محمود مقام شفاعت اعطاء فرموده.

وَ وَضَعَ الْمِیزانَ میزان اقسام زیادی دارد.

۱- دین مقدس اسلام خالی از افراط و تفریط و صراط مستقیم.

۲- قرآن ممیز بین حق و باطل.

۳- امیر المؤمنین که در زیارتش می خوانی

(السلام علی یعسوب الایمان و میزان الاعمال و سیف ذی الجلال).

۴- عدل در معاشرت نه ظلم و تعدّی و نه ضعف و سستی.

۵- در باب معاملات نه زیاد بگیرید و نه کم بفروشید.

۶- عدل در صرف مال نه اسراف و نه تقتیر.

۷- عدل در دین نه چیزی بر دین بیفزائید و بدعتی بگذارید و نه چیزی از دین را منکر شوید و کسر گذارید.

۸- عدل در عبادت نه رهبانیّت و نه ترک معاشرت و نه غرق در دنیا و غفلت از آخرت.

۹- عدل در حقوق نه حقّ کسی را پامال کنید و نه زائد از حقّش انتقام کشید ۱۰- عدل در علم و معارف نه سفسطه و وسوسه و شبهات سوفسطایی و نه جهل و

کوتاهی، و بالجمله در کلیّه امور به میزان عدل رفتار شود حتی در خوراک و خواب و گفتار و کردار و غیر اینها تمام آنها را خداوند میزان معینی نصب فرموده و وضع نموده لذا می فرماید:

[سوره الرحمن (۵۵): آیه ۸] .... ص : ۳۷۳

أَلاَّ تَطْغَوْا فِی الْمِیزانِ (۸)

البتّه طغیان نکنید در میزان زیاده روی و تعدّی و تجاوز نشود در میزان.

[سوره الرحمن (۵۵): آیه ۹] .... ص : ۳۷۳

وَ أَقِیمُوا الْوَزْنَ بِالْقِسْطِ وَ لا تُخْسِرُوا الْمِیزانَ (۹)

و بر پا دارید میزان را به عدل و خسران نکنید میزان را خداوند برای انسان حدودی مقرر فرمود چه راجع به امور قلبیّه از عقائد و معارف و علوم و حب و بغض و نحو اینها و چه امور نفسیّه از اخلاق و صفات و ملکات و چه از امور جوارحیّه از اقوال و افعال و اعمال نباید از حدّ تجاوز کرد نه به طرف زیاده و نه نقیصه که می فرماید: وَ أَنَّ هذا صِراطِی مُسْتَقِیماً فَاتَّبِعُوهُ وَ لا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِکُمْ عَنْ سَبِیلِهِ انعام آیه ۱۵۴ و دارد حضرت رسالت روزی خطی روی زمین کشید و فرمود: این صراط مستقیم است و پس از آن خطوطی در طرف راست و چپ او کشید و فرمود: هذه سبل الشیطان و در اخبار داریم که هر که در این صراط لغزش پیدا نکند در صراط قیامت هم لغزش پیدا نمی کند و بالعکس بالعکس.

[سوره الرحمن (۵۵): آیات ۱۰ تا ۱۲] .... ص : ۳۷۳

وَ الْأَرْضَ وَضَعَها لِلْأَنامِ (۱۰) فِیها فاکِهَهٌ وَ النَّخْلُ ذاتُ الْأَکْمامِ (۱۱) وَ الْحَبُّ ذُو الْعَصْفِ وَ الرَّیْحانُ (۱۲)

بعد از آنکه بیان فرمود آن نعم بزرگ را در باب میزان ذکر می فرماید یک قسمت دیگر از نعم خود را که می فرماید: زمین را قرار دادیم برای افراد انسان و در این زمین میوه های مختلف و نخل های صاحب جلدها و دانه هایی دارای برگ های خرّم و گلهای خوشبو قرار دادیم.

وَ الْأَرْضَ وَضَعَها لِلْأَنامِ خداوند به قدرت کامله خود زمین را روی آب مثل یک کشتی و گهواره قرار داد آن قسمت که در آب بود که سه ربع کره باشد حکم کشتی دارد و کوه ها به منزله لنگر کشتی که متزلزل نشود و آن قسمت که خارج از آب است و در هوا است به منزله گهواره است که می فرماید: أَ لَمْ نَجْعَلِ

الْأَرْضَ مِهاداً

نبأ آیه ۶. زیرا انسان و بسیاری از حیوانات نه در آب می توانند زندگی کنند مثل حیوانات دریایی و نه در هوا مثل بعض طیور و مخلوقات هوایی و چون بشر احتیاج به تغذیه دارد می فرماید:

فِیها فاکِهَهٌ اقسام میوه ها.

وَ النَّخْلُ ذاتُ الْأَکْمامِ و درخت های خرما که ابتداء بنا بر قولی میانه پوست بوده خرما سپس شکافته می شود و بنا بر قولی میانه شکوفه خرما بوده و بنا بر قولی لیفه خرما.

وَ الْحَبُّ تمام حبوبات و دانه ها.

ذُو الْعَصْفِ مثل اشجار.

وَ الرَّیْحانُ مثل گل ها حبوبات برای تغذیه و اکل و ریاحین برای استشمام و ادویه و بسیاری از فوائد که هر یک دارا هستند.

[سوره الرحمن (۵۵): آیه ۱۳] .... ص: ۳۷۴

فَبِأَیِّ آلاءِ رَبِّکُما تُکَذِّبانِ (۱۳)

پس به کدامیک از نعم الهی شما دو طائفه انکار می کنید و جهل می ورزید و تکذیب می کنید ظاهرا آیه شریفه خطاب به جنّ و انس است که این نعم الهیّه را که خداوند عنایت فرموده تمام از قدرت جن و انس خارج است و نمی توان انکار کرد چنانچه در بسیاری از آیات اقرار و اعتراف نمودند کفّار و مشرکین وَ لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ وَ سَخَّرَ الشَّمْسَ وَ الْقَمَرَ لَیَقُولُنَّ اللَّهُ وَ لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ نَزَّلَ مِنَ السَّماءِ ماءً فَأَحْیا بِهِ الْأَرْضَ مِنْ بَعْدِ مَوْتِها لَیَقُولُنَّ اللَّهُ عنکبوت آیه ۶۱ و ۶۳ وَ لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَهُمْ لَیَقُولُنَّ اللَّهُ زخرف آیه ۸۷ و در بسیاری از سور قرآنی و در بعض اخبار خطاب ربکما را به فلان و فلان تفسیر فرموده، و مکرّر گفته شده که اخبار وارده در تفسیر نوعا بیان مصداق اتمّ می کند خطاب به همان جن و انس است و فلان و فلان و فلان ها مصداق اتم مکذبین هستند.

[سوره الرحمن (۵۵): آیات ۱۴ تا ۱۶] .... ص: ۳۷۴

خَلَقَ الْإِنْسانَ مِنْ صَلْصالٍ کَالْفَخَّارِ (۱۴) وَ خَلَقَ الْجَانَّ مِنْ مارِجٍ مِنْ نارٍ (۱۵) فَبِأَیِّ آلاءِ رَبِّکُما تُکَذِّبانِ (۱۶)

دیگر از نعم بزرگ الهی خلقت انس و جن است زیرا ملائکه روحانی صرف هستند و سایر مخلوقات ارضی و سماوی جسمانی فقط جن و انس مرکب از روحانی

و جسمانی هستند و چه قدرتیست که بین این دو ارتباط داده که در وصف انسانی پس از مراحلی که طی کرده می فرماید ثُمَّ أَنْشَأْناهُ خَلْقاً آخَرَ فَتَبارَکَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخالِقِینَ مؤمنون آیه ۱۴.

آدمی زاده طرفه معجونیست کز فرشته سرشته و ز حیوان

ور کند میل این شود پس از این ور کند میل آن شود به از آن

خَلَقَ الْإِنْسانَ مِنْ صَلْصالٍ کَالْفَخَّارِ صلصال گل یابس خشک شده و فخار گل پخته شده مثل آجر و خزف، در جای دیگر تعبیر به طین می فرماید و در جای دیگر تعبیر به تراب فرموده: إِنَّا خَلَقْناهُمْ مِنْ طِینٍ لازِبٍ و الصافات آیه ۱۱ آدم ابتداء از زمین سپس از تراب زمین سپس از طین لازب چسبنده سپس گل یابس سپس از ورزیده مثل آجر و خزف.

وَ خَلَقَ الْجَانَّ که ابو الجان باشد.

مِنْ مارِجٍ مرج مختلط است و بعضی گفتند شعله آتش است که خالی از دود باشد.

مِنْ نارٍ صافی آتش.

فَبِأَیِّ آلاءِ رَبِّکُما تُکَذِّبانِ همچه نعمت در اصل خلقت انس و جن با این همه قدرت نمایی چه نحوه می شود تکذیب کرد.

[سوره الرحمن (۵۵): آیات ۱۷ تا ۱۸] .... ص : ۳۷۵

رَبُّ الْمَشْرِقَیْنِ وَ رَبُّ الْمَغْرِبَیْنِ (۱۷) فَبِأَیِّ آلاءِ رَبِّکُما تُکَذِّبانِ (۱۸)

پروردگار دو مشرق و پروردگار دو مغرب پس بکدام نعمتهای پروردگارتان تکذیب می کنید.

بعض مفسرین گفتند: مراد مشرق تابستان و مشرق زمستان و همچنین مغرب این دو، بعضی گفتند: مشرق شمس و مشرق قمر و مغرب این دو در بعض اخبار دارد مشرقین پیغمبر و علی و مغربین حسن و حسین.

اقول: مکرر تذکر داده شده که کره زمین و کره آب به حرکت وضعی دور خود می گردد در شبانه روز یک دور میزند و همیشه اوقات نصف این که مقابل شمس است روز تشکیل داده می شود و نصف بر خلاف آن شب تشکیل داده می شود پس

در هر ساعت و دقیقه یک نقطه زمین مشرق است و نقطه مقابلش مغرب و این آیه شریفه یکی از معجزات است زیرا در عصر پیغمبر تا ازمنه متمادیه این عقیده را نداشتند جدیدا کشف شده و امّا اخبار بیان باطن قرآن را می کند که اشراق دین و طلوع اسلام به دعوت حضرت رسالت و شمشیر علی (ع) شده و غروب آن به شهادت حضرت مجتبی و حضرت سید الشهداء که در زیارتش می گویی:

(لقد اصبح کتاب اللّه فیک مهجورا و رسول اللّه فیک موتورا)

و غیر اینها که دوره بنی امیّه و بنی مروان و بنی عبّاس باشد و اللّه العالم.

[سوره الرحمن (۵۵): آیات ۱۹ تا ۲۱] .... ص : ۳۷۶

مَرَجَ الْبَحْرَیْنِ یَلْتَقِیانِ (۱۹) بَیْنَهُما بَرْزَخٌ لا یَبْغِیانِ (۲۰) فَبِأَیِّ آلاءِ رَبِّکُما تُکَذِّبانِ (۲۱)

دیگر از نعم الهی دو دریا یکدیگر را ملاقات می کنند و بین این دو دریا برزخیست که زیادتی بر یکدیگر ندارند پس بکدامیک از نعمای الهی را تکذیب می کنید.

مَرَجَ الْبَحْرَیْنِ یَلْتَقِیانِ دریای آب شور و دریای آب شیرین بهم متّصل می شوند.

بَیْنَهُما بَرْزَخٌ لا یَبْغِیانِ نه آب شور داخل آب شیرین می شود و نه شیرین داخل شور می گردد در اخبار دارد دریای ولایت امیر المؤمنین و دریای عصمت فاطمیّه و برزخ بین آنها وجود مقدس حضرت رسالت که شئونات هر یک را محفوظ داشته نه خردلی از ولایت علی کسر گذارده شده و نه از عصمت فاطمه و گفتیم این نوع اخبار بیان بواطن قرآن است مربوط به مفاد ظاهر قرآن نیست.

[سوره الرحمن (۵۵): آیات ۲۲ تا ۲۳] .... ص : ۳۷۶

یَخْرُجُ مِنْهُمَا اللُّؤْلُؤُ وَ الْمَرْجانُ (۲۲) فَبِأَیِّ آلاءِ رَبِّکُما تُکَذِّبانِ (۲۳)

بیرون می آید از این دو دریا لؤلؤ و مرجان گفتند لؤلؤ مروارید درشت است و مرجان مروارید ریز و نقل کردند از بعض غواصین که لؤلؤ و مرجان از دریای شور بیرون می آید و فرمود:

یَخْرُجُ مِنْهُمَا اللُّؤْلُؤُ وَ الْمَرْجانُ بعضی جواب دادند که چون این دو دریا بهم وصل شده یک دریا حساب می شود از بعض آن اگر خارج شود از هر دو خارج شده چنانچه وَ جَعَلَ الْقَمَرَ فِیهِنَّ نُوراً با اینکه قمر در یکی از آسمانها هست

و همچنین می فرماید:ا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَ الْإِنْسِ أَ لَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ

انعام آیه ۱۳۰ با اینکه رسل از انس بوده، بعضی گفتند دریای شیرین حکم لقاح دارد مثل گرد نر به درخت خرما و در بسیاری از اخبار ماضیه از سلمان فارسی و سعید بن جبیر و سفیان ثوری و ابی ذرّ و ابن عبّاس و در برهان از حضرت صادق که فرمود: لؤلؤ و مرجان حسنین هستند که از دو دریای علوی و فاطمی خارج شدند بناء علی هذا این آیات در شئون خمسه طیّبه وارد شده برزخ رسول خدا، بحرین علی و فاطمه، لؤلؤ و مرجان حسن و حسین.

[سوره الرحمن (۵۵): آیات ۲۴ تا ۲۵] .... ص : ۳۷۷

وَ لَهُ الْجَوارِ الْمُنْشَآتُ فِي الْبَحْرِ كَالْأَعْلامِ (۲۴) فَبِأَيِّ آلاءِ رَبِّكُما تُكَذِّبانِ (۲۵)

و از برای او است کشتیهایی که انشاء فرموده در دریا مثل کوه ها، دیگر از نعم الهیّه قضیّه کشتی است و دریا که خداوند آب دریا را چنان قرار داده که کشتی را فرو نبرد، و کشتی را چنان قرار داده که روی آب دریا قرار گیرد و چون دریا امواج بسیار دارد برای کشتی لنگرها قرار داده که متزلزل نشود و چون باید کشتی روی آب سیر کند برای او شراع قرار داده که بتوسط باد کشتی را سیر دهد جلّ الخالق و این موهبت بوحی الهی بحضرت نوح رسید که فرمود:

وَ اصْنَعِ الْفُلْكَ بِأَعْيُنِنا وَ وَحْيِنا هود آیه ۳۹ و چه اندازه استفاده می شود از این کشتی از این بندر بآن بندر حتّی امروز که بتوسط هواپیما سیر می کنند بسیاری از اشیاء را باید بتوسط کشتی برسانند.

وَ لَهُ الْجَوارِ کشتیها.

الْمُنْشَآتُ انشاء و ایجاد فرموده.

فِي الْبَحْرِ روی دریا.

كَالْأَعْلامِ بعضی گفتند: شراع کشتی است که مثل کوه ها ارتفاع دارد، و بعضی گفتند: لنگر کشتی است مثل کوه ها که لنگر زمین هستند که کره زمین را روی آب نگاه داشته که امواج آب زمین را متزلزل نکند.

[سوره الرحمن (۵۵): آیات ۲۶ تا ۲۸] .... ص : ۳۷۷

كُلُّ مَنْ عَلَيْها فانٍ (۲۶) وَ يَبْقى وَجْهُ رَبِّكَ ذُو الْجَلالِ وَ الْإِكْرامِ (۲۷) فَبِأَيِّ آلاءِ رَبِّكُما تُكَذِّبانِ (۲۸)

هر کس که بر روی زمین است فانی می شود و هلاک می گردد، و باقی میماند

وجه پروردگار تو که صاحب جلال و اکرام است، در جای دیگر می فرماید: كُلَّ شَیْ ءٍ هالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ قصص آیه ۸۸ در جای دیگر می فرماید: وَ نُفِخَ فِی الصُّورِ فَصَعِقَ مَنْ فِی السَّماواتِ وَ مَنْ فِی الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شاءَ اللَّهُ زمر آیه ۶۸ و غیر اینها از آیات كُلُّ مَنْ عَلَیْها از جنّ و انس بلکه جمیع حیوانات برّی و بحری بلکه جمیع ما فی الارض که اطلاق شی ء بر او می شود بقرینه کل شی ء در سوره قصص بلکه ملائکه آسمانها بقرینه فَصَعِقَ مَنْ فِی السَّماواتِ وَ مَنْ فِی الْأَرْضِ سوره زمر.

فانٍ فناء نیستی است، و فناء کل شی ء بحسبه فناء زمین یَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ غَیْرَ الْأَرْضِ وَ السَّماواتُ ابراهیم آیه ۴۹ فناء آسمانها یَوْمَ نَطْوِی السَّماءَ كَطَیِّ السِّجِلِّ لِلْكُتُبِ انبیاء آیه ۱۰۴.

وَ یَبْقی وَجْهُ رَبِّكَ در وجه ربک مجسّمه گفتند، العیاذ مراد صورت خدا است که فردای قیامت می آید روی تخت که عرش الهی است می نشیند و حکم میکند و مؤمنین او را می بینند و کفّار ممنوع هستند، چنانچه یهود و نصاری و مجوس و سایر فرق کفار و مشرکین هم خدا را جسم می دانند و این کفر محض است، و اما کسانی که خدا را منزه میدانند از جسم و جسمانی و صرف وجود و محض وجود است حتی مرکب از وجود و ماهیّت هم نیست، بعضی گفتند: مراد از وجه ربک ذات مقدس او است، و اما در اخبار اهل بیت در بعض آنها گفتند: مراد از وجه دین الهی است که باو باید توجّه کرد که باقی است و از بین رفتنی نیست، چنانچه میفرماید:

فَأَیْنَما تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللَّهِ بقره آیه ۱۰۹ و در بسیاری از اخبار دارد وجه اللَّه ائمّه اطهار هستند که تا قیامت باقی و از بین رفتنی نیستند. (اقول): در حدیث ثقلین دارد.

(انی تارک فیکم الثقلین کتاب اللَّه و عترتی لن یفترقا حتی یرد اعلی الحوض)

بناء علی هذا می گوئیم هر چه موجب توجه بخدا باشد وجه اللَّه است و فانی نمیشود دین قرآن انبیاء ائمّه هدی احکام الهی اطاعت عبادت اعمال صالحه تقوی چون حسن آنها ذاتی است تغییر پذیر نیست و البته باقی است حتی در حق شهداء می فرماید:

وَ لا تَحْسَبَنَّ الَّذِینَ قُتِلُوا فِی سَبِیلِ اللَّهِ أَمْواتاً بَلْ أَحْیاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ یُرْزَقُونَ آل عمران آیه ۱۶۳ و در خبر داریم فرمود:

(میتنا لم یمت و غائبنا لم یغب).

[سوره الرحمن (۵۵): آیات ۲۹ تا ۳۰] .... ص: ۳۷۸

یَسْئَلُهُ مَنْ فِی السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ كُلَّ یَوْمٍ هُوَ فِی شَأْنٍ (۲۹) فَبِأَیِّ آلاءِ رَبِّكُما تُكَذِّبانِ (۳۰)

سؤال و در خواست می کنند از خداوند متعال هر که در آسمانها و زمین است تمام روزها خداوند در کار است یهود عنود می گویند: خداوند روز یک شنبه شروع کرد بخلقت آسمانها و زمین و آنچه در آنها است تا شش روز روز جمعه و شنبه تعطیل کرد و این کارخانه دیگر خود بخود می گردد لذا شنبه ما هم تعطیل می کنیم.

وَ قالَتِ الْيَهُودُ يَدُ اللَّهِ مَغْلُولَةٌ غُلَّتْ أَيْدِيهِمْ وَ لُعِنُوا بِما قالُوا بَلْ يَداهُ مَبْسُوطَتانِ يُنْفِقُ كَيْفَ يَشاءُ مائده آیه ۶۹، اقول: پس از صرف نظر از کلمات مفسرین و اقوال مختلفه آنها در تفسیر این آیه شریفه می گوئیم: ممکن در حدّ ذات، نیست صرف است و احتیاج بواجب دارد حدوثا و بقاء یا أَيُّهَا النَّاسُ أَنْتُمُ الْفُقَراءُ إِلَى اللَّهِ وَ اللَّهُ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ فاطر آیه ۱۶ وَ اللَّهُ الْغَنِيُّ وَ أَنْتُمُ الْفُقَراءُ محمد آیه ۴۰ خداوند آن بآن افاضه دارد و سرتاسر ممکنات دست حاجت آنها بسوی او است حتی طبیعی منکر خدا در مورد اضطرار و بی چارگی قهرا توجّه باو می کند، چنانچه حضرت صادق (ع) بآن طبیعی که گفت بحضرت: ما الدلیل علی وجود ربک حضرت پس از اقرار آن که در کشتی بوده و کشتی غرق شده فرمود: در این حال آیا متوجّه شدی کسی هست تو را نجات دهد؟ عرض کرد بلی فرمود همان خدا است.

دست حاجت چه بری نزد خداوندی بر که کریم است و رحیم است و غفور است و ودود

کرمش نامتناهی نعمش بی پایان هیچ خواننده از این در نرود بی مقصود

يَسْئَلُهُ مَنْ فِي السَّماواتِ سؤال ملائکه طلب مغفرت و قضاء حوائج مؤمنین است وَ الْأَرْضِ سؤال دفع بلیّات و جلب نعم و بر آمدن حاجات أَمَّنْ يُجِيبُ الْمُضْطَرَّ إِذا دَعاهُ وَ يَكْشِفُ السُّوءَ نمل آیه ۶۳.

كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ تعبیر به یوم از باب مثال است و الا کل آن هو فی شأن.

اگر نازی کند از هم فرو ریزند قالب ها.

فَبِأَيِّ آلاءِ رَبِّكُما تُكَذِّبانِ شرحش گذشت.

[سوره الرحمن (۵۵): آیات ۳۱ تا ۳۲] .... ص : ۳۸۰

سَنَفْرُغُ لَكُمْ أَيُّهَ الثَّقَلانِ (۳۱) فَبِأَيِّ آلاءِ رَبِّكُما تُكَذِّبانِ (۳۲)

زود باشد بپردازیم و رسیدگی کنیم به حساب شما یا برای شما ای دو چیز سنگین.

سَنَفْرُغُ فراغ تمامیّت کار است انسان موقعی که به عملی مشغول می شود چون عمل تمام شد می گوید فارغ شدم و فراغت حاصل شد و این در حق خداوند تبارک و تعالی محال است زیرا لا یشغله شأن عن شأن و در اینجا مراد روز قیامت است که هر کس حسابش معلوم می شود و رسیدگی به نامه عمل او خواهد شد.

لَكُمْ أَيُّهَ الثَّقَلانِ ظاهر آیه مراد از ثقلان جنّ و انس هستند زیرا در محکمه حساب و رسیدگی فقط این دو طائفه هستند نه ملائکه و نه سایر حیوانات حساب و نامه عمل و میزان فقط این دو طائفه دارند و تعبیر به ثقلان برای سنگینی آنها است بر روی زمین از جهت عقل و تکلیف و شاهد بر اینکه مراد جن و انس هستند یکی کلمه ربّکما در.

فَبِأَيِّ آلاءِ رَبِّكُما تُكَذِّبانِ و یکی آیه بعد یا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَ الْإِنْسِ لکن در اخبار تفسیر فرموده اند به قرآن و عترت بواسطه فرمایش حضرت رسالت

(انّی تارک فیکم الثقلین کتاب اللّه و عترتی ... الحدیث).

اقول: آنچه بنظر می رسد فردای قیامت از جن و انس سؤال می شود از کتاب و عترت که به دستورات قرآن عمل کردید یا قرآن را مهجور گذاردید و با عترت چه کردید اطاعت یا مخالفت محبت یا عداوت و و و پس بناء علی هذا از ثقلان رسیدگی می شود از ثقلین و اللّه العالم.

[سوره الرحمن (۵۵): آیات ۳۳ تا ۳۴] .... ص : ۳۸۱

يا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَ الْإِنْسِ إِنِ اسْتَطَعْتُمْ أَنْ تَنْفُذُوا مِنْ أَقْطارِ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ فَانْفُذُوا لا تَنْفُذُونَ إِلَّا بِسُلْطانٍ (۳۳) فَبِأَيِّ آلاءِ رَبِّكُما تُكَذِّبانِ (۳۴)

ای گروه جنّ و انس اگر توانایی دارید اینکه از اطراف آسمان ها و زمین فرار کنید پس فرار کنید نمی توانید فرار کنید مگر از روی مدرک و دلیل و حجت.

دارد در حدیث که جنّ و انس در صحرای محشر جمع می شوند نمی گذارند احدی قدمی از قدم بردارد تا چند سؤال از او نشود:

عن دینک فیما اخترت و عن عمرک

فیما افنیت و عن مالک ممّا اکتسبت و فیما انفقت

و غیر اینها لذا می فرماید:

یا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَ الْإِنْسِ خطاب به جنّ و انس برای اینست که غیر این دو نوع مسئولیّتی ندارند نه ملائکه و نه طبقات حیوانات.

إِنِ اسْتَطَعْتُمْ أَنْ تَنْفُذُوا همچه استطاعتی و قدرتی ندارید زیرا فردای قیامت موقعی که جنّ و انس در صحرای محشر مجتمع می شوند ملائکه هفت آسمان هفت طبقه دور آنها را مثل سربازان چاتمه میزنند و آتش دور آنها را حلقه می زند قدرت اینکه از جای خود حرکت کنند ندارند.

مِنْ أَقْطارِ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ نه از آسمان ها می توانند بیرون روند و نه از زمین خارج شوند.

فَانْفُذُوا خطاب تعجیزیست که قدرت ندارید مثل اینکه شخصی که گرفتار شد بگویند هر جا می توانی فرار کن که راه فرار نداشته باشد.

لا تَنْفُذُونَ نمی توانید از تحت قدرت الهی بیرون روید و خود را نجات دهید و به جایی پناه برید.

إِلَّا بِسُلْطانٍ مگر مدرکی از خدا داشته باشید و اجازه از او صادر شود و مدارک الهی ایمان و عمل صالح و تقوی و شفاعت شفعاء و مغفرت الهیست که خطاب می رسد ادخلوا الجنه بغیر حساب و بفرمایید یا أَیَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّهُ ارْجِعِی إِلی رَبِّکِ راضِیَهً مَرْضِیَّهً فَادْخُلِی فِی عِبادِی وَ ادْخُلِی جَنَّتِی فجر آیه ۲۸ الی ۳۱.

[سوره الرحمن (۵۵): آیات ۳۵ تا ۳۶] .... ص: ۳۸۱

یُرْسَلُ عَلَیْکُما شُواظٌ مِنْ نارٍ وَ نُحاسٌ فَلا تَنْتَصِرانِ (۳۵) فَبِأَیِّ آلاءِ رَبِّکُما تُکَذِّبانِ (۳۶)

فرستاده می شود بر شما جن و انس شعله آتش که از آتش جدا می شود و مس گداخته آب شده پس نیست کسی که شما را یاری کند و نجات دهد از این دو نحوه عذاب البته این قسمت خطاب به مشرکین و کفار و ضالین و مضلین از جنّ و انس است زیرا اهل ایمان هیچگونه عذابی به آنها متوجّه نمی شود به فضل و کرم و رحمت و مغفرت الهی و به شفاعت شفعاء در حق عصاه مؤمنین.

[سوره الرحمن (۵۵): آیات ۳۷ تا ۳۸] .... ص: ۳۸۱

فَإِذَا انْشَقَّتِ السَّماءُ فَکانَتْ وَرْدَهً کَالدِّهانِ (۳۷) فَبِأَیِّ آلاءِ رَبِّکُما تُکَذِّبانِ (۳۸)

پس زمانی که پاشیده شد آسمان پس می باشد ورده مثل دهان ورده گفتند

رنـگ هـای مختلف به خود گرفتن است گاهی سـرخ گاهی زرد گاهی تیره مثل رنگ اسب ها و بسـیاری از گل ها بخصوص در فصول مختلف مثل شـتاء و صیف و ربیع و خریف و دهان جمع دهن بمعنی روغن که آنهم رنگ های مختلف دارد روغنی که از فواکه و گل ها گرفته می شود اشاره به اینکه روز قیامت که آسمان از هم پاشیده می شود که می فرماید:

إِذَا السَّماءُ انْشَقَّتْ انشقاق آیه ۱ هر قسـمتی رنگ های مختلف پیـدا می کنـد مثل گل ها و روغن ها و ممکن است اشاره باین باشـد که همین نحوی که آسـمان رنگ های مختلف پیـدا می کنـد رنگ بشـر هم در صـحرای محشـر مختلف بعضـی مبیضّـه الوجوه بعضـی مسوده الوجوه، بعضـی نورانی، بعضی ظلمانی، بعضی با صورت باز بعضی گرفته که در آیات شریفه اشاره دارد و ممکن است آسـمان ها در نظر اهل محشـر مختلف دیـده می شود در نظر بعضـی ابیض در نظر بعضـی احمر یا اصـفر و امثال اینها و اللّه العالم.

[سوره الرحمن (۵۵): آیات ۳۹ تا ۴۰] .... ص : ۳۸۲

فَیَوْمَئِذٍ لا یُسْئَلُ عَنْ ذَنْبِهِ إِنْسٌ وَ لا جَانٌّ (۳۹) فَبِأَیِّ آلاءِ رَبِّکُما تُکَذِّبانِ (۴۰)

پس روز قیامت سؤال نمی شود از گناهانش چه انس باشد و چه جنّ (اشـکال) صریح بعض آیات است که سؤال می شود مثل آیه شریفه وَ قِفُوهُمْ إِنَّهُمْ مَسْؤُلُونَ و الصّافّات آیه ۲۴ و در این آیه صریحا می فرماید سؤال نمی شوند.

(جواب) دو نحوه سؤال داریم یکی آنکه چه کردی؟ که تعبیر به اسـتفهام می کننـد مثل کسـی که مأموریّت داشـته برای انجام اموری از او می پرسند چه کردی؟

این آیه شـریفه راجع به این قسـمت است زیرا خداونـد متعال می دانـد نامه عمل در او ثبت است کتبه اعمال می داننـد ملائکه حفظه بلکه انبیاء و ائمّه به تمام جزئیات کارها مطلع هستند و آیات بسیار و اخبار در این باب بسیار است، دیگر آنکه با خویش چه کردیـد؟ آیه وَ قِفُوهُمْ إِنَّهُمْ مَسْؤُلُونَ راجع به این قسـمت است که مجـازات می شونـد ان خیرا فخیر و ان شـرا فشـر معنـای مسـئولیّت مجازات است چنانچه به کسـی بگویی اگر فلان عمل را بجا آوردی مسئول واقع می شوی یعنی مؤاخذه می کنند تو را.

فَيَوْمَئِذٍ لا يُسْئَلُ عَنْ ذَنْبِهِ إِنْسٌ وَ لا جَانٌّ انس و جان نایب فاعل هستند و عن ذنبه متعلّق به یسئل است مقدّم شده برای تأکید است کانّه می فرماید: لا يُسْئَلُ عَنْ ذَنْبِهِ إِنْسٌ وَ لا جَانٌّ.

[سوره الرحمن (۵۵): آیات ۴۱ تا ۴۲] .... ص : ۳۸۳

يُعْرَفُ الْمُجْرِمُونَ بِسِيماهُمْ فَيُؤْخَذُ بِالنَّواصِي وَ الْأَقْدامِ (۴۱) فَبِأَيِّ آلاءِ رَبِّكُما تُكَذِّبانِ (۴۲)

شناخته می شوند مجرمین به سیما و صورت خود پس گرفته می شوند به ناصیه و قدم ها.

سیمای اهل محشر و صورت های آنها مختلف است چنانچه می فرماید يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ وَ تَسْوَدُّ وُجُوهٌ فَأَمَّا الَّذِينَ اسْوَدَّتْ وُجُوهُهُمْ أَ كَفَرْتُمْ بَعْدَ إِيمانِكُمْ فَذُوقُوا الْعَذابَ بِما كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ وَ أَمَّا الَّذِينَ ابْيَضَّتْ وُجُوهُهُمْ فَفِي رَحْمَتِ اللَّهِ هُمْ فِيها خالِدُونَ آل عمران آیه ۱۰۲ و ۱۰۳.

يُعْرَفُ الْمُجْرِمُونَ نایب فاعل است ولی فاعل را ذکر نفرموده بعضی توهّم کردند که خداوند متعال است و این توهم فاسد است و اخبار زیادی بر ردّ او داریم که بر خدا چیزی مجهول نیست که معرفت پیدا کند بلکه بر ملائکه و انبیاء و ائمه اطهار هم مجهول نیست بلکه اهل محشر معرفت پیدا می کنند و مجرم را از غیر مجرم می شناسند چون يَوْمَ تُبْلَى السَّرائِرُ است طارق آیه ۹ و در اخبار دارد در زمان ظهور قائم سیمای مجرمین تغییر پیدا می کند که تمام می شناسند و مانعی ندارد که این هم یکی از مصادیق باشد و یکی از مصادیق دوره رجعت بلکه در همین دنیا اگر چشم بصیرتی باشد از گرفتگی صورت استکشاف می شود که کافر است یا فاسق و فاجر و همچنین صورت علماء و صلحاء را مشاهده می کند نورانی يُعْرَفُ الْمُجْرِمُونَ بِسِيماهُمْ.

فَيُؤْخَذُ بِالنَّواصِي وَ الْأَقْدامِ با غل و زنجیر و دستبند و پای بند آنها را می گیرند و بسوی جهنّم می برند که خطاب می رسد خُذُوهُ فَغُلُّوهُ ثُمَّ الْجَحِيمَ صَلُّوهُ ثُمَّ فِي سِلْسِلَةٍ ذَرْعُها سَبْعُونَ ذِراعاً فَاسْلُكُوهُ الحاقّه آیه ۳۰ الی ۳۲.

[سوره الرحمن (۵۵): آیات ۴۳ تا ۴۵] .... ص : ۳۸۳

هذِهِ جَهَنَّمُ الَّتِي يُكَذِّبُ بِهَا الْمُجْرِمُونَ (۴۳) يَطُوفُونَ بَيْنَها وَ بَيْنَ حَمِيمٍ آنٍ (۴۴) فَبِأَيِّ آلاءِ رَبِّكُما تُكَذِّبانِ (۴۵)

این جهنّم است که تکذیب می کردند به او مجرمون طوف می زنند بین جهنّم و بین حمیم حاضر موجود.

هـذِهِ جَهَنَّمُ بعضـی گفتنـد قائل خداونـد است که به پیغمبرش خبر می دهد که اینست جهنّم یعنی عذاب جهنم این نحوه اسـت برای تسـلیت خاطر رسول اللَّه ولی ظاهر اینست که ملائکه عـذاب به مجرمین می گوینـد هذِهِ جَهَنَّمُ الَّتِی یُکَذِّبُ بِهَا الْمُجْرِمُونَ مجرم هر گنهکـار را شامـل می شود هر عملی که جرم دارد فـاعلش مجرم است چه کافر باشـد چه مشـرک چه فاسق چه فاجر لکن به قرینه یکـذّب مراد مجرمینی هسـتند که تکـذیب می کردند، و تکذیب جهنم هم دو نحوه است یکی آنکه منکر معاد و عذاب باشند و دیگر آنکه خود را معاف بدانند و اهل سعادت بشمارند.

یَطُوفُونَ بَیْنَهـا طـواف بین جهنّم آنست که شـعله آتش آنهـا را بالاـ می برد و عمود آهنی آنهـا را فرو می برد دائمـا در نزول و صعود هستند.

وَ بَیْنَ حَمِیمٍ آنٍ امّا حمیم که بر سر آنها ریخته می شود که می فرماید:

فَالَّذِینَ کَفَرُوا قُطِّعَتْ لَهُمْ ثِیابٌ مِنْ نارٍ یُصَبُّ مِنْ فَوْقِ رُؤُسِـهِمُ الْحَمِیمُ یُصْـهَرُ بِهِ ما فِی بُطُونِهِمْ وَ الْجُلُودُ وَ لَهُمْ مَقامِعُ مِنْ حَـدِیدٍ کُلَّما أَرادُوا أَنْ یَخْرُجُوا مِنْها مِنْ غَمٍّ أُعِیـدُوا فِیها وَ ذُوقُوا عَـذابَ الْحَرِیقِ حـجّ آیه ۲۰ الی ۲۳ و آن زمـانیست که با او چنین می کنند و به تعبیر دیگر حال حاضر.

[سوره الرحمن (۵۵): آیات ۴۶ تا ۴۷] .... ص : ۳۸۴

وَ لِمَنْ خافَ مَقامَ رَبِّهِ جَنَّتانِ (۴۶) فَبِأَیِّ آلاءِ رَبِّکُما تُکَذِّبانِ (۴۷)

و از برای کسی که خوف داشته باشد مقام پروردگار خود را دو بهشت هست.

وَ لِمَنْ خافَ مَقامَ رَبِّهِ از برای خوف گفتند مؤمن باید بین خوف و رجاء باشد نه مأیوس از رحمت و مغفرت و نه امن از عذاب که گفتند هر دو از معاصـی کبار است یأس من روح اللَّه و امن من مکر اللَّه و سه قسم خوف داریم: یکی خوف از معاصی که اگر خـدا اراده فرمایـد برای یک معصـیت عذاب کند خلاف عدل نیست و لو یک عمر عبادت کرده باشد زیرا در اخبار داریم که فردای قیامت سه دیوان باز می شود دیوان نعم و دیوان عبادات و دیوان معاصـی دیوان عبادات مقابله نمی کند با دیوان نعم و باقی می ماند دیوان معاصی بلا عوض.

دوم خوف از عاقبت چه بسا کثرت معاصی باعث سلب ایمان شود و لو در

حال نزع و تسلط شیطان.

سوم خوف در پیشگاه احدیّت که خداوند حاضر و ناظر است مثل کسی که حضور سلطان بایستد و سلطان ناظر به احوال او باشد و در باب خوف و رجاء اخبار داریم که موقعی مثوبت دارد که اثر داشته باشد خوف جلوگیر شود از ارتکاب معصیت و رجاء باعث شود برایتان اعمال صالحه.

جَنَّتانِ بعضی گفتند جنّه المأوی و جنه الخلد، بعضی گفتند: جنّه العدن و جنه الخلد بعضی گفتند یک جنّت در داخل قصر و یک جنّت در خارج قصر.

(اقول):

اولا اثبات شیئی نفی ما عدا نمی کند و مؤمنین از تمام جنّات استفاده دارند بخصوص بقرینه چند آیه بعد که می فرماید: وَ مِنْ دُونِهِما جَنَّتانِ و این جنّات ثمانیه هر کدام دارای خصوصیّاتی هستند. و ثانیا در این مقام که فرمود «جنّتان» برای خصوصیّاتی که در این دو جنّت هست که بیان می فرماید یکی

[سوره الرحمن (۵۵): آیات ۴۸ تا ۴۹] .... ص : ۳۸۵

ذَواتا أَفْنانٍ (۴۸) فَبِأَیِّ آلاءِ رَبِّکُما تُکَذِّبانِ (۴۹)

بعضی افنان را به کثرت اشجار تفسیر کردند، بعضی به کثرت اغصان، بعضی به کثرت فواکه، بعضی به کثرت الوان.

اقول: افنان جمع فن است مثل فنون یعنی از هر فنی از نعم الهی در این دو جنّت هست از اطعمه و فواکه و البسه و غیر اینها.

[سوره الرحمن (۵۵): آیات ۵۰ تا ۵۱] .... ص : ۳۸۵

فِیهِما عَیْنانِ تَجْرِیانِ (۵۰) فَبِأَیِّ آلاءِ رَبِّکُما تُکَذِّبانِ (۵۱)

در این دو جنّت دو چشمه است که در تمام این دو جنت جاریست.

فِیهِما عَیْنانِ تَجْرِیانِ بعضی گفتند مراد عین سلسبیل و عین تسنیم و بعضی گفتند ماء غیر آسن و خمر لذه للشاربین.

اقول انهار جنّت چهار است چنانچه می فرماید: مَثَلُ الْجَنَّهِ الَّتِی وُعِدَ الْمُتَّقُونَ فِیها أَنْهارٌ مِنْ ماءٍ غَیْرِ آسِنٍ وَ أَنْهارٌ مِنْ لَبَنٍ لَمْ یَتَغَیَّرْ طَعْمُهُ وَ أَنْهارٌ مِنْ خَمْرٍ لَذَّهٍ لِلشَّارِبِینَ وَ أَنْهارٌ مِنْ عَسَلٍ مُصَفًّی محمّد (ص) آیه ۱۶ و ۱۷ بعلاوه عیون دیگری هم داریم یکی حوض کوثر که خداوند به پیغمبرش عطا فرموده و امیر المؤمنین

را ساقی او قرار داده دیگر سلسبیل که می فرماید:

وَ یُسْقَوْنَ فِیها کَأْساً کانَ مِزاجُها زَنْجَبِیلًا عَیْناً فِیها تُسَمَّی سَلْسَبِیلًا دهر آیه ۱۷ و ۱۸ دیگر معین می فرماید یَطُوفُ عَلَیْهِمْ وِلْدانٌ مُخَلَّدُونَ بِأَکْوابٍ وَ أَبارِیقَ وَ کَأْسٍ مِنْ مَعِینٍ واقعه آیه ۱۷ و ۱۸ دیگر تسنیم می فرماید یُسْقَوْنَ مِنْ رَحِیقٍ مَخْتُومٍ خِتامُهُ مِسْکٌ وَ فِی ذلِکَ فَلْیَتَنافَسِ الْمُتَنافِسُونَ وَ مِزاجُهُ مِنْ تَسْنِیمٍ عَیْناً یَشْرَبُ بِهَا الْمُقَرَّبُونَ مطفّفین آیه ۲۵ الی ۲۸.

[سوره الرحمن (۵۵): آیات ۵۲ تا ۵۳] .... ص : ۳۸۶

فِیهِما مِنْ کُلِّ فاکِهَهٍ زَوْجانِ (۵۲) فَبِأَیِّ آلاءِ رَبِّکُما تُکَذِّبانِ (۵۳)

در این دو جنّت از هر قسم میوه ها دو نحوه است بعضی گفتند مراد رطب و یابس است که هر دو قسم در طعم و عطر شبیه یکدیگرند و بعضی گفتند مراد فواکه معروفه در دنیا و شبیه آنها که در دنیا نبوده.

اقول: مفاد آیه شریفه اینکه هر میوه بهشت دو نحوه است در اسم یک اسم است و لکن در طعم و بو و سایر خصوصیّاتش مختلف است.

[سوره الرحمن (۵۵): آیات ۵۴ تا ۵۵] .... ص : ۳۸۶

مُتَّکِئِینَ عَلی فُرُشٍ بَطائِنُها مِنْ إِسْتَبْرَقٍ وَ جَنَی الْجَنَّتَیْنِ دانٍ (۵۴) فَبِأَیِّ آلاءِ رَبِّکُما تُکَذِّبانِ (۵۵)

تکیه می دهند بر فرش هایی که آستر آنها از استبرق است و چیده می شود میوه های این دو بهشت در نزدیکی.

مُتَّکِئِینَ در حالی که مثل سلاطین که بر اریکه سلطنت تکیه می دهند عَلی فُرُشٍ جمع فرش اطلاق بر فرش زیر پا و بر فراش که تعبیر به رختخواب می کنیم و بر مخدّه که تکیه می دهند و بر متکا که سر روی او می گذارند می کند.

بَطائِنُها مِنْ إِسْتَبْرَقٍ آستر این فرش از استبرق است که گفتند دیباج غلیظ است و البتّه رویه آن عالی تر است چون هر چیزی ظهاره او عالی تر از بطانه است غیر از انسان که باید باطن او بهتر از ظاهر باشد وَ جَنَی الْجَنَّتَیْنِ دانٍ گفتند میوه های بهشتی که به اغصان اشجار هست خود نزدیک دهان مؤمن می آید و می گوید ای مؤمن مرا تناول نما بدون اینکه احتیاج به برخاستن و چیدن و در دهان گذاردن باشد.

[سوره الرحمن (۵۵): آیات ۵۶ تا ۵۷] .... ص : ۳۸۶

فِیهِنَّ قاصِراتُ الطَّرْفِ لَمْ یَطْمِثْهُنَّ إِنْسٌ قَبْلَهُمْ وَ لا جَانٌّ (۵۶) فَبِأَیِّ آلاءِ رَبِّکُما تُکَذِّبانِ (۵۷)

در آن فراش ها حوریانی هستند که فقط نگاه به زوج خود می کنند و قصر می کنند نگاه خود را به زوج و به غیر او نظر نمی کنند و طمع نمی کنند نزدیکی نکرده آنها را قبل از زوج خود احدی نه از انس و نه از جنّ.

فِيهِنَّ نظر به اینکه به طریق جمع فرموده ظاهر اینست که مرجع ضمیر فیهنّ به فرش بر می گردد نه به جنّتین چنانچه در جای دیگر می فرماید در همین سوره چند آیه بعد حُورٌ مَقْصُوراتٌ فِي الْخِيامِ که اصلا از حجله گاه خود بیرون نمی آیند که چشم دیگری به آنها نیفتد.

قاصِراتُ الطَّرْفِ به خلاف حوری های دنیا که خود را به تمام زینت آرایش می کنند و به هر کس و ناکس نمایش می دهند در حدیث داریم که پیغمبر (ص) از فاطمه زهرا پرسیدند چه صفتی از برای زن بهترین صفات است؟ عرض کرد آنکه در مدّت عمر چشمش به نامحرم نیفتد و چشم نامحرم هم به او نیفتد.

لَمْ يَطْمِثْهُنَّ إِنْسٌ قَبْلَهُمْ وَ لا جَانٌّ طمث اطلاق بر نکاح و نزدیکی می شود و بر حیض و بر دم بکارت حوری های بهشت نه احدی قبل از زوج خود نزدیکی کرده آنها را نه انس و نه جن و نه حیض می شوند و نه دم بکارت دارند همیشه باکره هستند یک ثیبه در بهشت وجود ندارد.

[سوره الرحمن (۵۵): آیات ۵۸ تا ۵۹] .... ص : ۳۸۷

كَأَنَّهُنَّ الْياقُوتُ وَ الْمَرْجانُ (۵۸) فَبِأَيِّ آلاءِ رَبِّكُما تُكَذِّبانِ (۵۹)

مثل اینکه این حوریان یاقوت و مرجان هستند شبیه به یاقوت در صفا و به مرجان در بیاض که در حدیث دارد

(یری مخّ ساقها من وراء سبعین حله من حریر کما یری السّلک من وراء الیاقوت)

و در بعض اخبار دارد مثل دانه ای که در زیر آب صافی مشاهده می شود.

[سوره الرحمن (۵۵): آیات ۶۰ تا ۶۱] .... ص : ۳۸۷

هَلْ جَزاءُ الْإِحْسانِ إِلَّا الْإِحْسانُ (۶۰) فَبِأَيِّ آلاءِ رَبِّكُما تُكَذِّبانِ (۶۱)

آیا جزاء احسان نیست مگر احسان این آیه شریفه را دو نحوه می توان تفسیر کرد یکی آنکه جزاء ایمان و اعمال صالحه و تقوی بهشت و نعم بهشتی است چنانچه آیات قبل بیان فرموده دیگر آنکه جزای احسان هایی که خداوند انعام فرموده اطاعت و شکر گذاریست.

اقول: آیه عموم و اطلاق دارد و مصادیق زیادی من جمله در دنیا اگر کسی به شما احسان و محبّتی کرد شما هم باید تلافی کنید به احسان به او بلکه به بهتر از او حتّی در باب سلام می فرماید وَ إِذا حُيِّيتُمْ بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْها أَوْ رُدُّوها نساء آیه ۸۶ و من جمله اگر کسی انعام و خدمتی کرد پاس نعمت او را نگاه دارید و شکر گذار باشید که در حدیث دارد

من لم یشکر المخلوق لم یشکر الخالق

و من جمله جزاء بندگی و اطاعت و ایمان به خدا سعادت و رستگاری و بهشت است لکن نه از راه استحقاق زیرا اگر عبادت جنّ و انس را داشته باشد مقابله با نعم الهی ندارد بلکه از راه تفضّل است که ایمان و اعمال صالحه قابلیّت تفضّل می آورد که تفضّلات الهی در محلّ غیر قابل نیست و از جهت وعده های الهیست که تخلّف پذیر نیست، و من جمله اگر بر بنده شکر گذار باشد خداوند هم نعم خود را بر او زیاد می فرماید چنانچه می فرماید: وَ إِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكُمْ لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ ابراهیم آیه ۷.

بناء علی هذا بنده علاوه بر شکر گذاری نعم الهی باید پاس محبّت های پیغمبر و ائمه طاهرین و معلّمین و پدر و مادر و علماء دین و هادیان طریق را داشته باشد که انسان را از تیه ضلالت به راه سعادت رساندند و در باب شفاعت در قضاء حوائج دنیوی و نجات اخروی چه اندازه عنایت فرمودند و می فرمایند:

[سوره الرحمن (۵۵): آیات ۶۲ تا ۶۳] .... ص : ۳۸۸

وَ مِنْ دُونِهِما جَنَّتانِ (۶۲) فَبِأَيِّ آلاءِ رَبِّكُما تُكَذِّبانِ (۶۳)

و از غیر آن دو جنّت دو جنّت دیگریست دون آن دو جنّت.

وَ مِنْ دُونِهِما جَنَّتانِ کلمه دون سه نحوه تفسیر شده.

۱- یعنی این دو بهشت درجاتش کمتر از آن دو بهشت است و دون آنها است.

۲- بمعنی غیر یعنی غیر آن دو بهشت دو بهشت دیگر است.

۳- بمعنی نزدیک یعنی این دو نزدیک تر است از آن دو که ذکر شد.

اقول: البتّه مؤمنین که داخل جنّت می شوند درجات مختلفه دارند هر که ایمانش قوی تر و اعمال صالحه او بهتر و تقوای او زیادتر باشد هم جنّاتش بیشتر و هم درجاتش بالاتر است از درجات انبیاء گرفته تا کمترین درجات و نیز در هر

یک از جنّات قصرهای مختلف است یکی از نقره یکی از طلا- یکی از یاقوت، از زمرد، از زبرجد، از درّ بلکه در هر یک از این جنّات حوریانی هستند غیر از جنّات دیگر و فواکه و اشجار و سایر نعم بهشتی چنانچه در اخبار داریم یک حدیث از پیغمبر اکرم است می فرماید:

(جنّتان من فضّه ابنیتهما و ما فیهما و جنّتان من ذهب ابنیتهما و ما فیهما)

و در روایت عیّاشی از ابی بصیر از حضرت صادق (ع) فرمود:

(لا- تقولنّ الجنّه واحده فان اللَّه یقول و من دونهما جنّتان و لا تقولنّ درجه واحده ان اللَّه یقول درجات بعضها فوق بعض انّما تفاضل القوم بالاعمال الحدیث).

[سوره الرحمن (۵۵): آیات ۶۴ تا ۶۵] .... ص : ۳۸۹

مُدْهامَّتانِ (۶۴) فَبِأَیِّ آلاءِ رَبِّکُما تُکَذِّبانِ (۶۵)

دهمه بمعنی سواد است و کلمه «مدهامّتان» اشاره باین است که اشجار این دو جنّت از کثرت و شدّت سبزی به سیاهی می زند که منتهای خرّمیست و سایه انداخته.

[سوره الرحمن (۵۵): آیات ۶۶ تا ۶۷] .... ص : ۳۸۹

فِیهِما عَیْنانِ نَضَّاخَتانِ (۶۶) فَبِأَیِّ آلاءِ رَبِّکُما تُکَذِّبانِ (۶۷)

نضخ بمعنی جوشیدن است این دو چشمه می جوشد از زمین مثل فوّاره که جوشش دارد و بلند می شود و باعث صفای قصور و جنّات می شود بعضی گفتند از این دو چشمه مشک و عنبر و کافور خارج می شود بعضی گفتند انواع خیرات بیرون می آید و اللَّه العالم.

[سوره الرحمن (۵۵): آیات ۶۸ تا ۶۹] .... ص : ۳۸۹

فِیهِما فاکِهَهٌ وَ نَخْلٌ وَ رُمَّانٌ (۶۸) فَبِأَیِّ آلاءِ رَبِّکُما تُکَذِّبانِ (۶۹)

در این دو جنّت میوه و نخل خرما و درخت انار هست و کلمه فاکهه بطور تنکیر شامل جمیع اقسام فواکه می شود.

[سوره الرحمن (۵۵): آیات ۷۰ تا ۷۱] .... ص : ۳۸۹

فِیهِنَّ خَیْراتٌ حِسانٌ (۷۰) فَبِأَیِّ آلاءِ رَبِّکُما تُکَذِّبانِ (۷۱)

در این بهشت ها زن های بسیار خوب و خوش سیما است در این آیه تعبیر به جمع فرموده نه تثنیه که شامل تمام جنّات باشد که هر چهار جنّت دارای خیرات حسان هستند و گذشت وصف حوری های بهشتی در آیه ۵۶ که فرمود فِیهِنَّ قاصِراتُ الطَّرْفِ

لَمْ يَطْمِثْهُنَّ إِنْسٌ قَبْلَهُمْ وَ لا جَانٌّ و نیز در اینجا توصیف می فرماید:

[سوره الرحمن (۵۵): آیات ۷۲ تا ۷۵] .... ص : ۳۸۹

حُورٌ مَقْصُوراتٌ فِی الْخِیامِ (۷۲) فَبِأَیِّ آلاءِ رَبِّکُما تُکَذِّبانِ (۷۳) لَمْ یَطْمِثْهُنَّ إِنْسٌ قَبْلَهُمْ وَ لا جَانٌّ (۷۴) فَبِأَیِّ آلاءِ رَبِّکُما تُکَذِّبانِ (۷۵)

ص: ۳۸۹

گذشت تفسیر این آیات در ذیل همان آیه ۵۶ در صفحه ۳۸۷.

[سوره الرحمن (۵۵): آیات ۷۶ تا ۷۸] .... ص : ۳۹۰

مُتَّكِئِينَ عَلى رَفْرَفٍ خُضْرٍ وَ عَبْقَرِيٍّ حِسانٍ (۷۶) فَبِأَيِّ آلاءِ رَبِّكُما تُكَذِّبانِ (۷۷) تَبارَكَ اسْمُ رَبِّكَ ذِي الْجَلالِ وَ الْإِكْرامِ (۷۸)

تکیه می دهند بر و ساده سبز در کلمه رفرف بعضی گفتند بساط بعضی گفتند ریاض جنّت و اصل لغت رفرف طائری است که باز می کند بال خود را که بر جایی فرود آید لکن بقرینه متّکئین همان و ساده است که تکیه گاه است بساط و ریاض محل تکیه گاه نیست.

وَ عَبْقَرِيٍّ حِسانٍ و عبقریّ عبارت از چیز نرمی که زیر دست می گذارند زیر کتف برای استراحت مثل اینکه تکیه می دهند به و ساده و دست می اندازند بر عبقریّ.

تَبارَكَ اسْمُ رَبِّكَ اسامی الهی هر کدام آن دارای برکاتیست که اگر خدا را به آن اسماء بخوانید مورد عنایات الهی می شوید چنانچه می فرماید: وَ لِلَّهِ الْأَسْماءُ الْحُسْنى فَادْعُوهُ بِها اعراف آیه ۱۷۹.

بالاخصّ اسماء مختصّه به ذات مقدّسه او که اطلاق بر غیر نمی شود بالاخص کلمه اللّه و کلمه ربّ و امثال اینها.

ذِي الْجَلالِ صفات جلال تنزّه از هر عیب و نقص و احتیاج است که تعبیر به صفات سلبیّه و صفات جلالیّه می کنیم.

وَ الْإِكْرامِ صفات جمالیّه که جمیع افعال او حسن و بجا و بموقع و موافق حکم و مصالح است بالجمله کلمه تَبارَكَ اسْمُ رَبِّكَ راجع به صفات کمالیّه ذِي الْجَلالِ راجع به صفات جلالیّه وَ الْإِكْرامِ راجع به صفات جمالیّه است و این آیه شریفه کانّه جواب از سؤالات قبل است که خداوند پس از آنکه نعمت های خود را که در دنیا و آخرت و عقوبت هایی که به کفّار بیان فرموده و راه تکذیب آنها را بسته که نتوانند تکذیب کنند می فرماید پس خداوند تبارک و تعالی ذی الجلال و الاکرام است.

هذا آخر ما اردنا فی تفسیر هذه السوره المبارکه و یتلوه انشاء اللّه تعالی تفسیر

ص: ۳۹۰

سوره الواقعه و بقيّه السور. و الحمد للَّه و الصلاه و السلام على رسول اللَّه و على آله آل اللَّه و الشكر على نعماء اللَّه و اللعن على اعداء اللَّه و انا العبد المذنب المسى ء الراجى الى غفران اللَّه سيّد عبد الحسين المدعو بالطيّب غفر له.

ص: ۳۹۱

سوره الواقعه مكيّه و هى ستّ و تسعون آيه .... ص: ۳۹۲

اشاره

بسم اللَّه و الحمد للَّه و الصلاه على رسول اللَّه و على آله آل اللَّه، و اللعن على اعدائهم اعداء اللَّه الى يوم لقاء اللَّه.

امّا الكلام فى فضلها اخبار بسيار در فضائل اين سوره مباركه رسيده از ابن بابويه مسندا از ابى بصير از حضرت صادق (ع) فرمود:

(من قرء فى كلّ ليله الجمعه الواقعه احبّه اللَّه و احبّه الى النّاس اجمعين و لم ير فى الدنيا بؤسا و لا فقرا و لا فاقه و لا آفه من آفات الدنيا و كان من رفقاء امير المؤمنين و هذه السوره لامير المؤمنين خاصّه لم يشركه فيها احد)

و نيز مسندا از محمّد ابن حمزه از آن حضرت فرمود:

(من اشتاق الى الجنه و الى صفتها فليقرء الواقعه)

و از حضرت باقر (ع) روايت كرده فرمود:

(من قرأ الواقعه كل ليله قبل ان ينام لقى اللَّه عزّ و جلّ و وجهه كالقمر ليله البدر)

و از حضرت صادق ع روايت شده فرمود

(انّ فيها من المنافع مالا يحصى فمن ذلك اذا قرأت على الميت غفر اللَّه له و اذا قرأت على من قرب اجله عند موته سهل اللَّه له خروج روحه باذن اللَّه تعالى)

و غير اينها از اخبار مرويه از حضرت رسالت

[سوره الواقعه (۵۶): آيات ۱ تا ۲] .... ص: ۳۹۲

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

إِذا وَقَعَتِ الْواقِعَهُ (۱) لَيْسَ لِوَقْعَتِها كاذِبَهٌ (۲)

زمانى كه وقوع پيدا كرد واقعه كه قيامت باشد نيست از براى وقوع قيامت دروغى يعنى دروغ نيست.

يكى از اسامى القيامه واقعه است بواسطه وقوع شدائدى و امور مهمه در آن روز و جمله.

إِذا وَقَعَتِ الْواقِعَهُ متعلق به فعل محذوف است يعنى اذكروا باد كنيد و غفلت نكنيد و تدارك كنيد و آماده باشيد براى وقوع واقعه و قيامت همان نفخه ثانيه صور كه مى فرمايد وَ نُفِخَ فِي الصُّورِ فَصَعِقَ مَنْ فِي السَّماواتِ وَ مَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ

شاءَ اللَّهُ ثُمَّ نُفِخَ فِيهِ أُخْرى فَإِذا هُمْ قِيامٌ يَنْظُرُونَ

زمر آیه ۶۸.

لَيْسَ لِوَقْعَتِها كاذِبَةٌ قیامتی که تمام انبیاء خبر دادند و تمام کتب سماویّه بیان فرموده مخصوصا قرآن مجید که در بسیاری از سور و آیات صریحا یا اشاره یا تلویحا بیان فرموده بلکه حکم عقل بر طبقش قائم است که اگر دستگاه قیامت نباشد دستگاه خلقت لغو می شود و همچنین ارسال رسل و جعل احکام و انزال کتب تماما لغو می شود.

[سوره الواقعه (۵۶): آیه ۳] .... ص : ۳۹۳

خافِضَةٌ رافِعَةٌ (۳)

هم خوار و خفیف می کند هم عزّت و رفعت می دهد یک دسته را جهنّم می برد و یک دسته را بهشت چنانچه می فرماید وَ تُنْذِرَ يَوْمَ الْجَمْعِ لا رَيْبَ فِيهِ فَرِيقٌ فِي الْجَنَّةِ وَ فَرِيقٌ فِي السَّعِيرِ شوری آیه ۵ در بعض اخبار دارد از حضرت سجاد (ع) فرمود:

(و اللَّه ما الدنیا و الاخره الا ککفتی المیزان ایّهما رجح ذهب الاخر).

خافِضَةٌ اعداء اللَّه.

رافِعَةٌ اولیاء اللَّه چنانچه گفتند

(حلاوه الدنیا مراره الاخره و مراره الدنیا حلاوه الاخره)

و مراد از اعداء اللَّه اعداء دین، اعداء پیغمبر، اعداء ائمّه طاهرین چنانچه دارد:

(من عاداکم فقد عاد اللَّه)

و از اولیاء اللَّه اهل ولایت که دارد

(من والاکم فقد وال اللَّه).

[سوره الواقعه (۵۶): آیات ۴ تا ۶] .... ص : ۳۹۳

إِذا رُجَّتِ الْأَرْضُ رَجًّا (۴) وَ بُسَّتِ الْجِبالُ بَسًّا (۵) فَكانَتْ هَباءً مُنْبَثًّا (۶)

یکی از آثار قیامت.

إِذا رُجَّتِ الْأَرْضُ رَجًّا رجّ بمعنی اضطراب و تزلزل و انقلاب است چنانچه می فرماید: إِذا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زِلْزالَها زلزال آیه ۱ و می فرماید: يَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ غَيْرَ الْأَرْضِ حجر آیه ۴۹ که زمین تکان می خورد و آنچه روی زمین است از هم می پاشد

چنانچه گفتند قلب بسا اضطراب پیدا می کند بین صدر و حنجره می گویند رج القلب رجا.

وَ بُسَّتِ الْجِبالُ بَسًّا دیگر از آثار قیامت کوه ها از هم پاشیده می شود مثل آرد و سویق یعنی ریز ریز می شود که می فرماید وَ تَکُونُ الْجِبالُ کَالْعِهْنِ

ص: ۳۹۳

معارج آیه ۹ و عهن پنبه زده شده است.

فَكانَتْ هَباءً مُنْبَثًّا هباء بخاریست که از آب بر خواسته می شود و گردی که از زمین و دودی که از آتش برداشته می شود و در هوا پراکنده می شود و از بین می رود کوه ها این نحوه می شود و خداوند در جای دیگر اعمال اهل خلاف را از عبادات آنها تشبیه باین می فرماید که میفرماید: وَ قَدِمْنا إِلى ما عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ فَجَعَلْناهُ هَباءً مَنْثُوراً فرقان آیه ۲۵ و در حدیث معتبر از حضرت باقر (ع) است

(قال یبعث اللَّه یوم القیامه قوما بین ایدیهم نور کالقباطی ثم یقال له کن هباء منثورا ثمّ قال یا أبا حمزه انّهم کانوا یصومون و یصلون و لکن اذا عرض لهم شی ء من الحرام أخذوه و اذا ذکر لهم من فضل امیر المؤمنین انکروه)

(اقول) آثار قیامت و علامات آن بسیار است که در آیات شریفه بیان فرموده مثل إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ وَ إِذَا النُّجُومُ انْكَدَرَتْ وَ إِذَا الْجِبالُ سُيِّرَتْ وَ إِذَا الْعِشارُ عُطِّلَتْ وَ إِذَا الْوُحُوشُ حُشِرَتْ وَ إِذَا الْبِحارُ سُجِّرَتْ وَ إِذَا النُّفُوسُ زُوِّجَتْ وَ إِذَا الْمَوْؤُدَهُ سُئِلَتْ بِأَيِّ ذَنْبٍ قُتِلَتْ وَ إِذَا الصُّحُفُ نُشِرَتْ وَ إِذَا السَّماءُ كُشِطَتْ وَ إِذَا الْجَحِيمُ سُعِّرَتْ وَ إِذَا الْجَنَّهُ أُزْلِفَتْ تکویر آیه ۱ الی ۱۲ إِذَا السَّماءُ انْفَطَرَتْ وَ إِذَا الْكَواكِبُ انْتَثَرَتْ وَ إِذَا الْبِحارُ فُجِّرَتْ وَ إِذَا الْقُبُورُ بُعْثِرَتْ انفطار آیه ۱ الی ۴ و غیر اینها از آیات و بالجمله عالم عالم دیگری می شود و انقلاب کلّی در عالم ایجاد می شود

[سوره الواقعه (۵۶): آیات ۷ تا ۱۴] .... ص : ۳۹۴

وَ كُنْتُمْ أَزْواجاً ثَلاثَهً (۷) فَأَصْحابُ الْمَيْمَنَهِ ما أَصْحابُ الْمَيْمَنَهِ (۸) وَ أَصْحابُ الْمَشْئَمَهِ ما أَصْحابُ الْمَشْئَمَهِ (۹) وَ السَّابِقُونَ السَّابِقُونَ (۱۰) أُولئِكَ الْمُقَرَّبُونَ (۱۱)

فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ (۱۲) ثُلَّهٌ مِنَ الْأَوَّلِينَ (۱۳) وَ قَلِيلٌ مِنَ الْآخِرِينَ (۱۴)

خطاب به تمام افراد انسان است که اینها سه دسته می شوند امّا ملائکه یک دسته بیش نیستند و امّا طائفه جنّ دو دسته هستند مؤمن و کافر و امّا انسان سه دسته اصحاب میمنه اصحاب یمین و اصحاب مشئمه اصحاب شمال و السابقون.

پس یک دسته اصحاب میمنه هستند و اصحاب میمنه در سعادت و مقام و یک دسته اصحاب مشئمه هستند چه اصحاب مشئمه در شدّت و عذاب و یک دسته سابقون هستند سپس خداوند شرح حال هر سه را بیان می فرماید امّا سابقون می فرماید.

سابقون معصومین هستند که هیچگونه آلودگی پیدا نکردند انبیاء و رسل و اوصیاء انبیاء و بر طبق این دعوی اخباری داریم بسیار مفصل و مبسوط و اما مفسرین بعضی گفتند سبقت به متابعت انبیاء، بعضی گفتند سبقت به اطاعت الهی، بعضی گفتند سبقت به مثوبات الهی و تکرار کلمه و السابقون السابقون ممکن است دومی خبر اوّلی باشد یعنی معصومین سبقت به مثوبات الهی و درجات عالیه دارند و ممکن است تأکید باشد.

أُولئِکَ الْمُقَرَّبُونَ قرب به جوار رحمت الهی و درجات فضیلت و مقامات عالیه دارند.

فِی جَنَّاتِ النَّعِیمِ در اعلی مراتب جنّات و متنعم به جمیع نعم الهی که قرب و منزلت آنها بالاتر از جمیع ما سوی اللّه از ملائکه حتی حمله عرش و جنّ و انس است.

ثُلَّةٌ مِنَ الْأَوَّلِینَ از آدم الی عیسی و اوصیاء آنها تا زمان بعثت حضرت خاتم که گفتند صد و بیست و چهار هزار کم و بیش بودند.

وَ قَلِیلٌ مِنَ الْآخِرِینَ که منحصر به چهارده معصوم و بعض از اهل بیت و بستگان آنها که دارای مقام عصمت بودند سپس خداوند عنایاتی که به این سابقین عطا فرموده بیان می فرماید.

[سوره الواقعه (۵۶): آیات ۱۵ تا ۱۹] .... ص : ۳۹۵

عَلی سُرُرٍ مَوْضُونَهٍ (۱۵) مُتَّکِئِینَ عَلَیْها مُتَقابِلِینَ (۱۶) یَطُوفُ عَلَیْهِمْ وِلْدانٌ مُخَلَّدُونَ (۱۷) بِأَکْوابٍ وَ أَبارِیقَ وَ کَأْسٍ مِنْ مَعِینٍ (۱۸) لا یُصَدَّعُونَ عَنْها وَ لا یُنْزِفُونَ (۱۹)

بر سریرهایی منظم و مرتب تکیه می دهند چنانچه سلاطین بر تخت سلطنت تکیه می دهند چون این سابقین که انبیاء و اوصیاء انبیاء هستند سلاطین اهل بهشت هستند زیرا اهل بهشت کسانی هستند که متابعت اینها را کرده اند و در تحت فرمان آنها بودند.

مُتَقابِلِینَ که با هم محشور هستند و مقابل یکدیگر تکیه داده اند آنها هم به درجات مختلفه چنانچه می فرماید: تِلْکَ الرُّسُلُ فَضَّلْنا بَعْضَهُمْ عَلی بَعْضٍ بقره آیه ۲۵۴.

یَطُوفُ عَلَیْهِمْ وِلْدانٌ مُخَلَّدُونَ غلمان های بهشت در حضور آنها خدمتگزار هستند و در تحت اوامر و فرمانهای آنها رفت و آمد دارند.

بِأَکْوابٍ وَ أَبارِیقَ وَ کَأْسٍ مِنْ مَعِینٍ اکواب قدح های سرباز اباریق تنگ های شربت کأس لیوان معین یکی از اقسام مشروبات بهشت لا یُصَدَّعُونَ عَنْها شرابیست هیچگونه صداع و کسالت و مرض و ضعفی ندارد.

وَ لا یُنْزِفُونَ مستی و بی هوشی و ذهاب عقل ندارد مثل شراب دنیا نیست که هم تولید مرض می کند و هم عقل را زایل می کند.

[سوره الواقعه (۵۶): آیات ۲۰ تا ۲۱] .... ص : ۳۹۶

وَ فاکِهَهٍ مِمَّا یَتَخَیَّرُونَ (۲۰) وَ لَحْمِ طَیْرٍ مِمَّا یَشْتَهُونَ (۲۱)

وَ فاکِهَهٍ مِمَّا یَتَخَیَّرُونَ و فاکهه عطف به کأس من معین است که ولدان مخلدون می آورند هر نوع میوه که آنها اختیار کنند و بعید نیست بگوئیم فواکه در اکواب است یعنی در قدح ها و معین در اباریق و کأس است.

وَ لَحْمِ طَیْرٍ مِمَّا یَشْتَهُونَ این هم به دست ولدان است هر نوع طیری که متمایل باشند.

[سوره الواقعه (۵۶): آیات ۲۲ تا ۲۴] .... ص : ۳۹۶

وَ حُورٌ عِینٌ (۲۲) کَأَمْثالِ اللُّؤْلُؤِ الْمَکْنُونِ (۲۳) جَزاءً بِما کانُوا یَعْمَلُونَ (۲۴)

وَ حُورٌ عِینٌ کَأَمْثالِ اللُّؤْلُؤِ الْمَکْنُونِ شرحش گذشت در سوره الرحمن آیه ۷۰ و ۷۲ فِیهِنَّ خَیْراتٌ حِسانٌ حُورٌ مَقْصُوراتٌ فِی الْخِیامِ.

جَزاءً بِما کانُوا یَعْمَلُونَ مکرّر بیان شده که جزاء اهل بهشت از راه استحقاق و طلب نیست بلکه از راه تفضّل و وعده های الهیست که تخلّف پذیر نیست.

[سوره الواقعه (۵۶): آیات ۲۵ تا ۲۶] .... ص : ۳۹۶

لا یَسْمَعُونَ فِیها لَغْواً وَ لا تَأْثِیماً (۲۵) إِلَّا قِیلًا سَلاماً سَلاماً (۲۶)

لا یَسْمَعُونَ فِیها لَغْواً وَ لا تَأْثِیماً لغو کلمات بیهوده و بیفایده است و تأثیم از اثم کلمات زشت و قبیح. بالجمله الفاظ صادره از انسان سه قسم است حسن کلمات مفیده چه حسن صرف باشد چه حسن مطلق و قبیح چه قبیح صرف و چه قبیح مطلق لغو چه لغو صرف

و چه لغو مطلق چهار قسم اخیر در بهشت نیست ولی دو قسم اوّل بلکه می توان گفت همان قسم اوّل کلام حسن صرف به قرینه استثناء.

إِلَّا قِيلًا سَلاماً سَلاماً تکرار سلام اشاره به سلام و جواب سلام است که هر دو سلام است و صیغ سلام چهار است: سلام علیک، السلام علیک، سلام علیکم، السلام علیکم- و صیغ جواب این چهار است بعلاوه تقدیم علیک و علیکم بر السلام.

[سوره الواقعه (۵۶): آیه ۲۷] .... ص : ۳۹۷

وَ أَصْحابُ الْيَمِينِ ما أَصْحابُ الْيَمِينِ (۲۷)

اصحاب یمین مؤمنین به انبیاء معتقدین به جمیع عقائد اسلامی چه سابقین آنها از امم ماضیه مثل امّت آدم و نوح و ابراهیم و موسی و عیسی و چه لاحقین به آنها امّت مرحومه از زمان بعثت حضرت رسالت تا دوره غیبت و دوره ظهور و دوره رجعت تا دامنه قیامت تمام بدون استثناء اهل بهشت هستند و اگر چه آلوده به پاره ای از معاصی باشند به شرطی که با ایمان از دنیا روند مشمول شفاعت و مغفرت و عفو الهی می شوند و لو درجات مختلف داشته باشند.

[سوره الحدید (۵۷): آیات ۲۸ تا ۲۹] .... ص : ۳۹۷

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَ آمِنُوا بِرَسُولِهِ يُؤْتِكُمْ كِفْلَيْنِ مِنْ رَحْمَتِهِ وَ يَجْعَلْ لَكُمْ نُوراً تَمْشُونَ بِهِ وَ يَغْفِرْ لَكُمْ وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ (۲۸) لِئَلاَّ يَعْلَمَ أَهْلُ الْكِتابِ أَلاَّ يَقْدِرُونَ عَلى شَيْ ءٍ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ وَ أَنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشاءُ وَ اللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ (۲۹)

در زیر سایه درختانی هستند که هیچ تیغ و خار ندارد.

در اخبار طلح را تفسیر فرموده اند به طلع و منضود اشاره باینست که از سر تا پای او غرق میوه است و شکوفه و گل.

[سوره الواقعه (۵۶): آیه ۳۰] .... ص : ۳۹۷

وَ ظِلٍّ مَمْدُودٍ (۳۰)

سایه آن درخت ها همیشه است دائما تغییر نمی کند به آفتاب ثابت و باقیست

[سوره الواقعه (۵۶): آیه ۳۱] .... ص : ۳۹۷

وَ ماءٍ مَسْكُوبٍ (۳۱)

آب ریخته شده اشاره به اینکه انهار بهشت دائما جاریست و در شرب آنها هیچگونه مضرّتی نیست.

[سوره الواقعه (۵۶): آیه ۳۲] .... ص : ۳۹۸

وَ فاكِهَةٍ كَثِيرَةٍ (۳۲)

و فواکه بهشت بسیار است وَ فِيها ما تَشْتَهِيهِ الْأَنْفُسُ وَ تَلَذُّ الْأَعْيُنُ زخرف آیه ۷۱.

[سوره الواقعه (۵۶): آیه ۳۳] .... ص : ۳۹۸

لا مَقْطُوعَةٍ وَ لا مَمْنُوعَةٍ (۳۳)

نه قطع می شود که تمام شود هر چه از او بردارند باز جای او هست و نه منعی از اکل او هست نه سیری و شبعی در او است و نه بی میلی و بی رغبتی و نه مانعی از اکل آنها هست هر چه بخواهند

[سوره الواقعه (۵۶): آیه ۳۴] .... ص : ۳۹۸

وَ فُرُشٍ مَرْفُوعَةٍ (۳۴)

و فراش هایی بالای تختها که در هر یک حوریهایی هستند.

محقّقا ما ایجاد فرمودیم آن حوری ها چه ایجاد کردنی از زیبایی و صباحت و خوش سیمایی.

[سوره الواقعه (۵۶): آیه ۳۵] .... ص : ۳۹۸

إِنَّا أَنْشَأْناهُنَّ إِنْشاءً (۳۵)

همیشه باکره هستند و لو هزارها بار نزد آنها رفته باشند.

[سوره الواقعه (۵۶): آیات ۳۶ تا ۳۷] .... ص : ۳۹۸

فَجَعَلْناهُنَّ أَبْكاراً (۳۶) عُرُباً أَتْراباً (۳۷)

عرب را بعضی گفتند عاشقات لازواجهن بعضی گفتند مأنوسات لهم بعضی گفتند ملاعبه می کنند با ازواج خود بعضی گفتند متحببات یعنی دوست می دارند ازواج خود را، و اتراب یعنی تمام متساویه با یکدیگر در سن و زیبایی و متساویه با ازواج خود تماما جرد مرد جوانی که هنوز انبات شعر نکرده.

[سوره الواقعه (۵۶): آیات ۳۸ تا ۴۰] .... ص : ۳۹۸

لِأَصْحابِ الْيَمِينِ (۳۸) ثُلَّةٌ مِنَ الْأَوَّلِينَ (۳۹) وَ ثُلَّةٌ مِنَ الْآخِرِينَ (۴۰)

مؤمنین که اطاعت خدا و پیغمبران خدا کرده اند.

مؤمنین به انبیاء سلف

ص: ۳۹۸

و امت پیغمبر اسلام که اینها دو برابر اوّلین هستند چنانچه حدیث از پیغمبر اکرم است که فرمود: صد و بیست صف در قیامت بسته می شود چهل صف امّت انبیاء سلف هستند و هشتاد صف امّت من.

(اقول) یک حدیث شریف برای بشارت مؤمنین از حضرت صادق (ع) نقل می کنم حدیث مرویست از کتاب صفه الجنّه و النار از احمد بن محمد بن عیسی از سعید- بن جناح از عوف بن عبد اللَّه از حضرت ابی عبد اللَّه الصادق (ع) فرمود:

(ما من مؤمن یدخل الجنه الّا کان له من الازواج خمس مائه حوراء مع کل حوراء سبعون غلاما و سبعون جاریه کأنهنّ اللؤلؤ المنثور و کأنهنّ اللؤلؤ المکنون و له سبعه قصور فی کلّ قصر سبعون بیتا و فی کلّ بیت سبعون سریرا و علی کلّ سریر سبعون فراشا علیها زوجه من الحور العین تجری من تحتهم الانهار انهار من ماء غیر آسن صاف لیس بکدر و انهار من لبن لم یتغیر طعمه و لم یخرج من ضریع المواشی و انهار من عسل مصفّی لم یخرج من بطون النحل و انهار من خمر لذّه للشاربین لم یعصره الرجال باقدامهم فاذا اشتهوا الطعام جاءتهم طیور بیض یرفعن اجنحتهن فیأکلون من ایّ الوان یشتهون جلوسا ان شاءوا او متکئین و ان اشتهوا الفاکهه سعت الیهم الاغصان فاکلوا من ایها اشتهوا و الملائکه یدخلون علیهم من کل باب سلام علیکم بما صبرتم فنعم عقبی الدار).

[سوره الواقعه (۵۶): آیات ۴۱ تا ۴۲] .... ص: ۳۹۹

وَ أَصْحابُ الشِّمالِ ما أَصْحابُ الشِّمالِ (۴۱) فِی سَمُومٍ وَ حَمِیمٍ (۴۲)

اصحاب شمال کسانی هستند که بدون ایمان از روی تقصیر از دنیا رفتند چه اصحاب شمالی که در چه عذابها و شدائد گرفتار می شوند و اما کسانی که از روی قصور بی ایمان رفتند مثل اطفال کفار و مجانین آنها و قاصرین نه داخل در اصحاب یمین هستند چون ایمان نداشتند و نه داخل در اصحاب شمال چون تقصیر نداشتند فعلیهذا خطاب کُنْتُمْ أَزْواجاً ثَلاثَهً خطاب به مکلفین است.

در شعله آتش و آب جوشان. شرح سموم و حمیم در سوره الرحمن آیه ۳۵ یُرْسَلُ عَلَیْکُما شُواظٌ مِنْ نارٍ وَ نُحاسٌ فَلا تَنْتَصِرانِ و آیه ۴۴ یَطُوفُونَ بَیْنَها وَ بَیْنَ حَمِیمٍ آنٍ گذشت.

[سوره الواقعه (۵۶): آیه ۴۳] .... ص: ۴۰۰

وَ ظِلٍّ مِنْ یَحْمُومٍ (۴۳)

و سایه از یحموم بعضی گفتند: یحموم دود سیاه جهنم است شدید السواد و بعضی گفتند: کوهیست در جهنم که اهل جهنم می روند به زیر سایه آن کوه لکن این یحموم.

[سوره الواقعه (۵۶): آیه ۴۴] .... ص: ۴۰۰

لا بارِدٍ وَ لا کَرِیمٍ (۴۴)

نه سرد است که آنها را از حرارت آتش نجات دهد، و نه کریم است که باعث استراحت آنها شود، و این عذابها سببش و منشأش این است که.

[سوره الواقعه (۵۶): آیه ۴۵] .... ص: ۴۰۰

إِنَّهُمْ کانُوا قَبْلَ ذلِکَ مُتْرَفِینَ (۴۵)

در دنیا خوش گذران بودند بلهو و لعب و ساز و آواز و زنهای بی حجاب و شرب و قمار و هزارها معاصی دیگر میگذراندند.

[سوره الواقعه (۵۶): آیه ۴۶] .... ص: ۴۰۰

وَ کانُوا یُصِرُّونَ عَلَی الْحِنْثِ الْعَظِیمِ (۴۶)

و بودند اصرار زیاد داشتند بر معصیت بزرگ از شرک و کفر و ضلالت و ظلم و تکذیب انبیاء و قتل انبیاء و اوصیاء انبیاء و صلحاء و اتقیاء و کبر و نخوت و امثال اینها.

[سوره الواقعه (۵۶): آیات ۴۷ تا ۴۸] .... ص: ۴۰۰

وَ کانُوا یَقُولُونَ أَ إِذا مِتْنا وَ کُنَّا تُراباً وَ عِظاماً أَ إِنَّا لَمَبْعُوثُونَ (۴۷) أَ وَ آباؤُنَا الْأَوَّلُونَ (۴۸)

و بودند می گفتند: که آیا زمانی که ما مردیم و استخوان شدیم آیا محققا ما مبعوث می شویم، آیا پدران ما هم که پیش از ما پوسیده و ریسیده شدند آنها هم مبعوث می شوند، این مقاله مقاله تمام کفار و اهل ضلالت نیست بلکه مقاله منکرین معاد یا شاکّین در آن هستند که امروز سرتاسر دنیا در جمیع ممالک اکثریت با اینها است، لذا بطور کلّی می فرماید:

[سوره الواقعه (۵۶): آیات ۴۹ تا ۵۰] .... ص: ۴۰۰

قُلْ إِنَّ الْأَوَّلِينَ وَ الْآخِرِينَ (۴۹) لَمَجْمُوعُونَ إِلى مِيقاتِ يَوْمٍ مَعْلُومٍ (۵۰)

ص: ۴۰۰

بفرما جمیع اولین و آخرین از زمان آدم تا آخر دنیا، بلکه جمیع جنّ و انس و ملک، بلکه وحوش و طیور و حیوانات تماما جمع می شوند و آنها را جمع میکند خداوند متعال در میقات روز معین که روز قیامت باشد در صحرای محشر که پس از نفخه ثانیه باشد که سرتاسر قرآن خبر از معاد و اوضاع قیامت می دهد و مکرر گفته ایم که این مقاله تمام انبیاء و اوصیاء و علماء است که انذار و بشارت می دهند، بلکه مطابق حکم عقل است.

[سوره الواقعه (۵۶): آیه ۵۱] .... ص: ۴۰۱

ثُمَّ إِنَّكُمْ أَيُّهَا الضَّالُّونَ الْمُكَذِّبُونَ (۵۱)

پس از آنکه جمیعا اجتماع کردید شما که اصحاب شمال هستید، اصحاب شمال دو دسته هستند یک دسته ضالّون هستند که شامل تمام اهل ضلالت می شود حتی منکر یکی از ضروریات دین یا ضروریات مذهب شیعه اثنی عشری یا مبدع در دین، و یک دسته مکذبین که تکذیب انبیاء و فرامین الهی کردند و لو یک نفر آنها را یا یک فرمان الهی باشد.

[سوره الواقعه (۵۶): آیات ۵۲ تا ۵۴] .... ص: ۴۰۱

لَآكِلُونَ مِنْ شَجَرٍ مِنْ زَقُّومٍ (۵۲) فَمالِؤُنَ مِنْهَا الْبُطُونَ (۵۳) فَشارِبُونَ عَلَيْهِ مِنَ الْحَمِيمِ (۵۴)

هر آینه خوراک شما از درخت زقوم است، پس سیر می کنید از آن شکمهای خود را، پس شراب و آب شما از حمیم است.

امّا شجر زقوم را توصیف می فرماید: إِنَّها شَجَرَةٌ تَخْرُجُ فِی أَصْلِ الْجَحِیمِ طَلْعُها كَأَنَّهُ رُؤُسُ الشَّیاطِینِ فَإِنَّهُمْ لَآكِلُونَ مِنْها فَمالِؤُنَ مِنْهَا الْبُطُونَ و الصافات آیه ۶۲ تا ۶۴.

و اما حمیم را توصیف می فرماید: ثُمَّ إِنَّ لَهُمْ عَلَیْها لَشَوْباً مِنْ حَمِیمٍ و الصافات آیه ۶۵ یُصَبُّ مِنْ فَوْقِ رُؤُسِهِمُ الْحَمِیمُ یُصْهَرُ بِهِ ما فِی بُطُونِهِمْ وَ الْجُلُودُ حج آیه ۲۰ و ۲۱.

[سوره الواقعه (۵۶): آیه ۵۵] .... ص: ۴۰۱

فَشارِبُونَ شُرْبَ الْهِیمِ (۵۵)

هیم مرض عطش است که هر چه آب بیاشامد رفع عطش او نمی شود لذا اطلاق بر زمین رمل می کنند که هر چه بر او باران ببارد بخود نمی گیرد و اطلاق بر شتر می شود که هر چه آب بیاشامد رفع عطش او نمی شود تا هلاک شود اهل جهنم

یکی از عذابهای آنها عطش است، چنانچه با اینکه در آتش می سوزند مرض گرسنگی و تشنگی آنها سخت است که خطاب می کنند باهل بهشت که میفرماید:

وَ نادی أَصْحابُ النَّارِ أَصْحابَ الْجَنَّهِ أَنْ أَفِیضُوا عَلَیْنا مِنَ الْماءِ أَوْ مِمَّا رَزَقَکُمُ اللَّهُ قالُوا إِنَّ اللَّهَ حَرَّمَهُما عَلَی الْکافِرِینَ اعراف آیه ۴۸ بلکه شراب آنها غساق و حمیم است، چنانچه مأکول آنها زقوم است نه رفع عطش آنها می شود و نه رفع جوع آنها.

[سوره الواقعه (۵۶): آیه ۵۶] .... ص : ۴۰۲

هذا نُزُلُهُمْ یَوْمَ الدِّینِ (۵۶)

این است فرودگاه اصحاب شمال در روز جزاء، و بعضی تفسیر کردند نزل را بآنچه بر او وارد می آورند نزل آنها زقوم، حمیم، غساق است.

[سوره الواقعه (۵۶): آیه ۵۷] .... ص : ۴۰۲

نَحْنُ خَلَقْناکُمْ فَلَوْ لا تُصَدِّقُونَ (۵۷)

ما شما را خلق کردیم، پس برای چه تصدیق نمی کنید خداوندی که قادر است نیست را هست کند معدوم صرف را لباس وجود بپوشاند قادر است بر اعاده و بعث، چنانچه می فرماید:

[سوره الواقعه (۵۶): آیات ۵۸ تا ۵۹] .... ص : ۴۰۲

أَ فَرَأَیْتُمْ ما تُمْنُونَ (۵۸) أَ أَنْتُمْ تَخْلُقُونَهُ أَمْ نَحْنُ الْخالِقُونَ (۵۹)

آیا پس می بینید آنچه را که شما یک قطره منی در رحم می ریزید، آیا شما بچه را خلق می کنید یا ما هستیم خلق کننده این تطورات که در رحم می شود از نطفه، علقه، مضغه، لحم، عظم تا صورت بندی شود و روح دمیده شود و بدنیا آید.

إِنَّ اللَّهَ عَلی کُلِّ شَیْ ءٍ قَدِیرٌ از خاک انسان را آفرید سپس انسان را خاک کرد باز هم قدرت دارد از خاک انسان بیرون آورد.

[سوره الواقعه (۵۶): آیه ۶۰] .... ص : ۴۰۲

نَحْنُ قَدَّرْنا بَیْنَکُمُ الْمَوْتَ وَ ما نَحْنُ بِمَسْبُوقِینَ (۶۰)

ما مقدّر فرمودیم میانه شما مرگ را که فرمود: کُلُّ نَفْسٍ ذائِقَهُ الْمَوْتِ آل عمران آیه ۱۸۲ انبیاء آیه ۳۶.

وَ ما نَحْنُ بِمَسْبُوقِینَ ما عقب نیفتاده ایم و کسی جلو ما را نگرفته.

[سوره الواقعه (۵۶): آیه ۶۱] .... ص : ۴۰۲

عَلى أَنْ نُبَدِّلَ أَمْثالَكُمْ وَ نُنْشِئَكُمْ فِي ما لا تَعْلَمُونَ (۶۱)

ص: ۴۰۲

عَلى أَنْ نُبَدِّلَ أَمْثالَكُمْ

به اینکه مرده را دو مرتبه زنـده کنیم خاک را تبـدیل کنیم بمثل پیش از خاک شـدن، و ممکن است مراد این باشد که شـما را هلاک کنیم، و دیگران را بجای شـما بگماریم، و ممکن است مراد این باشد که شـما را تغییر صورت دهیم، چنانچه بعضـی را قرده و خنازیر و سایر مسوخ نمودیم و فردای قیامت بصور مختلفه وارد صحرای محشر می شوید.

وَ نُنْشِئَكُمْ فِي ما لا تَعْلَمُونَ

و ما شـما را قرار می دهیم فردای قیامت بصورتهای مختلف که شـما نمی دانید، روز قیامت يَوْمَ تُبْلَى السَّرائِرُ است هر که دارای هر صـفتی باشـد فردای قیامت بآن صورت ظاهر می شود صـفت درّنـدگی دارد بصورت درندگان صـفت ایذاء و اضـرار دارد بصورت موذیات صـفت شـیطانی دارد بصورت شیاطین، بالجمله صفات نیک بصورت نیکو و صفات بد و زشت بصورت قبیح و زشت، مؤمن نور ایمـانش در جبهه ظاهر می شود کافر و مشـرک و ضال ظلمت کفر و شـرک و ضـلالت در سـیمایش جلوه میکند، بلکه در همین عالم هم اگر پرده برداشته شود افراد را بصور مختلفه مشاهده می کنند.

[سوره الواقعه (۵۶): آیه ۶۲] .... ص : ۴۰۳

وَ لَقَدْ عَلِمْتُمُ النَّشْأَةَ الْأُولى فَلَوْ لا تَذَكَّرُونَ (۶۲)

در همین نشـئه دنیـا بحس و و جـدان مشاهـده می شود که چه انـدازه اختلاـف صورت در انسـان و در بسـیاری از مأکولات و مشـروبات بلکه در نباتـات و حیوانات و جمادات پیـدا می شود، امّا انسان از نطفه علقه مضـغه لحم عظم و اجزاء صورت دیـده شده چه صور شخصـیه که با این کثرت جمعیّت بشر دیده نمی شود دو نفر از جمیع جهات شبیه یک دیگر باشد و چه صورت نوعیّه و جنسـیّه در این تحولات، امّا مأکولات چندین قسـمت می شود گوشت پوست عظم دم صفراء بلغم و سایر اجزاء، انسان از آنها سـهم می برند و فضولاتش دفع می شود و هم چنین در حیوانات و هم چنین در مشـروبات و هم چنین در نباتات از دانه و هسته تا میوه و شکوفه و گل در جمادات رنگهای مختلف و آثار متشتته دارند جلّ الخالق.

فَلَوْ لا تَذَكَّرُونَ که فردای قیامت خاک و عظم بصورت انسان و حیوان درآید

[سوره الواقعه (۵۶): آیه ۶۳] .... ص : ۴۰۴

أَ فَرَأَيْتُمْ ما تَحْرُثُونَ (۶۳)

یکی دیگر از ادله قدرت الهی بر اعاده بندگان در معاد این است که آیا پس می بینید آنچه را کشت می کنید کی آنها را می رویاند.

[سوره الواقعه (۵۶): آیه ۶۴] .... ص : ۴۰۴

أَ أَنْتُمْ تَزْرَعُونَهُ أَمْ نَحْنُ الزَّارِعُونَ (۶۴)

آیا شما می رویانید یا ماایم از رویندگان، زرع بمعنی روئیدن است که خداوند یک دانه و یک حبّه را از زیر خاک بیرون میآورد تا آنکه چندین خوشه و هر خوشه چندین حبّه از او بوجود آید بسا هفتصد دانه، چنانچه می فرماید: مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنابِلَ فِي كُلِّ سُنْبُلَةٍ مِائَةُ حَبَّةٍ بقره آیه ۲۶۳ لذا در حدیث از پیغمبر اکرم (ص) است، فرمود: برعایا نگوئید زارع بلکه بگوئید حارث، چنانچه در این آیه حرث را نسبت بانسان میدهد در کلمه تحرثون و زرع را نسبت بخدا می دهد حارث انسان زارع خدای متعال.

[سوره الواقعه (۵۶): آیه ۶۵] .... ص : ۴۰۴

لَوْ نَشاءُ لَجَعَلْناهُ حُطاماً فَظَلْتُمْ تَفَكَّهُونَ (۶۵)

اگر بخواهیم هر آینه قرار می دهیم آن زرع را خشک مثل کاه که هیچ دانه از او بوجود نیاید آفت برسد و از بین ببرد، پس شما همیشه اظهار تاسف و ندامت می کنید و خود را ملامت می کنید که دانه هایی که کشت کردید فاسد شد و نفعی عائد شما نشد، بعینه مثل اعمالیست که اهل کفر و ضلالت باسم عبادت و بندگی بجا می آورند که می فرماید: وَ قَدِمْنا إِلى ما عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ فَجَعَلْناهُ هَباءً مَنْثُوراً فرقان آیه ۲۵.

[سوره الواقعه (۵۶): آیات ۶۶ تا ۶۷] .... ص : ۴۰۴

إِنَّا لَمُغْرَمُونَ (۶۶) بَلْ نَحْنُ مَحْرُومُونَ (۶۷)

مقاله ای که تفکّه می کنید این است که می گوئید پس از آنکه حاصل شما از بین رفت محققا ما غرامت کشیده ایم یعنی ضرر و خسران برده ایم، بلکه می گویید ما محروم شده ایم و هیچ بدست نیاورده ایم، و همین مقاله را فردای قیامت کفار و اهل ضلالت دارند که ما خسران و زیان بردیم و از فیوضات جنت خود را محروم کردیم.

[سوره الواقعه (۵۶): آیات ۶۸ تا ۶۹] .... ص : ۴۰۵

أَ فَرَأَيْتُمُ الْماءَ الَّذِی تَشْرَبُونَ (۶۸) أَ أَنْتُمْ أَنْزَلْتُمُوهُ مِنَ الْمُزْنِ أَمْ نَحْنُ الْمُنْزِلُونَ (۶۹)

یکی دیگر از آثار قدرت خداوند این است که آیا پس می بینید آبی که شرب می کنید آیا شما نازل کردید از ابر تیره یا ما نازل کننده گانیم خداوند بقدرت کامله باران را بشدّت می فرستد از ابرها که از ناودان خانه ها جریان پیدا می کند چاه ها پر از آب می شود نهرها و رودخانه ها بجریان میافتد و صحراها سبز و خرّم می شود و حاصلها بدست میآید، کیست؟ همچو قدرتی داشته باشد.

أَ فَرَأَيْتُمُ الْماءَ الَّذِی تَشْرَبُونَ هم خود میآشامید هم حیوانات شما هم اشجار شما هم حاصلهای شما هم باغستانهای شما هم صحراهای شما.

أَ أَنْتُمْ أَنْزَلْتُمُوهُ مِنَ الْمُزْنِ تعبیر به مزن اشاره بشدّت باران است، زیرا اگر شدت نداشته باشد جریان از ناودان ندارد، و بعضی مزن را تعبیر بسحاب کرده اند آیا احدی از شما قدرت دارد بر انزال باران باین شدّت و این یک دلیل بزرگیست که در بسیاری از آیات خداوند تذکر داده لکن طبیعی مذهب تمام اینها را مستند بطبیعت و اسباب ظاهریه میداند.

[سوره الواقعه (۵۶): آیه ۷۰] .... ص : ۴۰۵

لَوْ نَشاءُ جَعَلْناهُ أُجاجاً فَلَوْ لا تَشْكُرُونَ (۷۰)

اگر بخواهیم هر آینه قرار می دهیم آن آب باران را تلخ شدید المرّ یا شور شدید الملوحه پس چرا شکر نمی کنید که باران را عذب و گوارا و شیرین قرار دادیم برای شما که هم شما بتوانید استفاده کنید و هم حیوانات و هم اشجار و صحراها و مزارع.

[سوره الواقعه (۵۶): آیات ۷۱ تا ۷۲] .... ص : ۴۰۵

أَ فَرَأَيْتُمُ النَّارَ الَّتِی تُورُونَ (۷۱) أَ أَنْتُمْ أَنْشَأْتُمْ شَجَرَتَها أَمْ نَحْنُ الْمُنْشِؤُنَ (۷۲)

آیا می بینید آتشی را که روشن می کنید و می گیرانید آیا شما ایجاد کردید درخت و هیزم آن را یا ما هستیم ایجاد کننده، دیگر از فواید بزرگ دنیا آتش است که رافع برودت و سردی است و موجب طبخ بسیاری از مأکولات مثل لحوم

و حبوبات و باعث ذوب فلزات و الصاق بعض ببعض و غیر اینها از فواید، آیا اشجاری که آتش می کنید از کجا بدست میآورید که خلاق عالم آنها را از زمین رویانیده و در دسترس شما قرار داده.

[سوره الواقعه (۵۶): آیه ۷۳] .... ص : ۴۰۶

نَحْنُ جَعَلْناها تَذْكِرَةً وَ مَتاعاً لِلْمُقْوِينَ (۷۳)

ما این آتش را قرار دادیم برای تذکر شما و برای تعیش و زندگانی مقوین که هم استضائه کنند در شبهای ظلمانی و هم طبخ خبز و سایر مأکولات و هم سایر فواید حتی در جادّه ها و بیابانها که راه پیدا کنند و بمخاطرات برخورد نکنند و در حفره ها سقوط نکنند، و گفتند: مقوین از لغت اضداد است شامل اغنیاء و ثروتمندان می شود که صاحب قوت و شوکت هستند و شامل فقراء و ضعفاء که قدرت ندارند بتوسط این آتش تقویت پیدا می کنند، بالجمله فوایدش بسیار است خبر از امیر المؤمنین است که امتحان کنید خود را باین آتش دنیا که از روی رحمت و تفضل خلق شده آیا طاقت میآورید اگر یک قسمت بدن شما را تماسّ کند پس چگونه طاقت میآورید بآتش آخرت که از روی غضب و عقوبت خلق شده و در دعاء کمیل میخوانی

(فکیف احتمالی لبلاء الاخره الی قوله: و هذا ما لا تقوم له السماوات و الأرض)

و در قرآن می فرماید: فَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِی وَقُودُهَا النَّاسُ وَ الْحِجارَةُ أُعِدَّتْ لِلْكافِرِينَ بقره آیه ۲۲ و نیز می فرماید: یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَ أَهْلِیكُمْ ناراً وَقُودُهَا النَّاسُ وَ الْحِجارَةُ عَلَیْها مَلائِكَةٌ غِلاظٌ شِدادٌ لا یَعْصُونَ اللَّهَ ما أَمَرَهُمْ وَ یَفْعَلُونَ ما یُؤْمَرُونَ تحریم آیه ۶.

[سوره الواقعه (۵۶): آیه ۷۴] .... ص : ۴۰۶

فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِیمِ (۷۴)

پس از بیان این آثار قدرت و تفضلات الهی باید تسبیح کنی بنام پروردگار خود که عظیم است، تسبیح دو اطلاق دارد خاصّ و عامّ امّا بمعنی خاصّ اینکه خداوند متعال منزّه و مبرا است از جمیع عیوب و نواقص ذاتا و صفه و فعلا ذات مقدّس صرف الوجود غیر متناهی ازلا و ابدا و سرمدا بجمیع مراتب وجود غیر محدود و صفاتش دارای جمیع صفات کمال علم قدرت حیّ حکیم مرید قدیم ازلی ابدی عظیم کبیر علیّ اعلی لا مثل له و لا شبیه و لا ضدّ و لا ندّ سمیع است بصیر است لَیْسَ

كَمِثْلِهِ شَيْ ءٌ

شوری آیه ۹ و افعالش تمام موافق حکمت و صلاح و حسن است فعل قبیح و لغو و ظلم از او صادر نمی شود، و اما بمعنی عام شامل جمیع اذکار میشود چنانچه می گویی تسبیحات اربعه تسبیح حضرت فاطمه (ع) و در قرآن می فرماید:

وَ لِلَّهِ الْأَسْماءُ الْحُسْنى فَادْعُوهُ بِها اعراف آیه ۱۷۹ خدا را باید باین اسماء حسنی خواند که از برای او هزار و یک است است و تمام عظیم است لکن اسم اعظم که بعض آن را بعض انبیاء و ائمّه اطهار دارا بودند و بعض آن خاصّ بذات اقدس وا است.

[سوره الواقعه (۵۶): آیات ۷۵ تا ۷۶] .... ص : ۴۰۷

فَلا أُقْسِمُ بِمَواقِعِ النُّجُومِ (۷۵) وَ إِنَّهُ لَقَسَمٌ لَوْ تَعْلَمُونَ عَظِيمٌ (۷۶)

پس قسم یاد نمی کنم بمواقع نجوم و بدرستی که هر آینه او قسمی است که اگر می دانستید عظیم است.

فَلا أُقْسِمُ بعضی گفتند: لا زائده است و نظیرش در آیه شریفه لا أُقْسِمُ بِهذَا الْبَلَدِ وَ أَنْتَ حِلٌّ بِهذَا الْبَلَدِ بلد آیه ۱ و ۲ لکن گفتیم: کلمه زائده در قرآن نیست بعضی گفتند: بواسطه عظمت و وضوح مطلب احتیاج بقسم نیست که شرحش میآید، بعضی گفتند جزء قسم است، چنانچه می گویی لا و اللَّه و لا و اللَّه.

اقول: کلمه لا اقسم برای تأکید است و چون مدخول فاء است متفرّع بر ما تقدّم است. توضیح اینکه مورد قسم جایی است که مطلبی ادعاء کند و مدرک و دلیلی بر آن نداشته باشد و طرف باور نکند بقسم میخواهد اثبات مطلب خود را بکند چنانچه در باب ترافع اگر مدعی بیّنه داشته باشد یا طرف اقرار کند جای قسم نیست، و اگر طرف انکار کند مدّعی هم بینه نداشته باشد منکر باید قسم یاد کند و اگر ردّ کند مدعی قسم یاد کند و هم چنین در موارد قذف و غیر اینها و چون امور مذکوره در آیات قبل اموری نیست که کفّار و مشرکین بتوانند انکار کنند و دلیل و بینه برای اثباتش بالاتر از حسّ و و جدان نیست لذا می فرماید: فَلا أُقْسِمُ یعنی احتیاج بقسم ندارد.

بِمَواقِعِ النُّجُومِ وجوهی مفسرین در این جمله گفته اند و آنچه بنظر اقرب میآید و اللَّه العالم اینکه مراد از نجوم ستاره ها نیست، بلکه سور قرآنی است و

آیات شریفه آن که نجوما در ظرف ۲۳ سال بر پیغمبر (ص) نازل شده هر کدام بموقع خود نه مثل سایر کتب آسمانی که دفعه نازل شده توریه زبور انجیل صحف انبیاء سلف و قرینه بر این دعوی آیات قبل است که می فرماید:

وَ إِنَّهُ لَقَسَمٌ لَوْ تَعْلَمُونَ عَظِيمٌ که این قسم بمواقع نجوم قسم بسیار عظیم است که قسم بآیات و سور قرآنی باشد، سپس بیان عظمت قرآن را می فرماید:

[سوره الواقعه (۵۶): آیات ۷۷ تا ۸۰] .... ص: ۴۰۸

إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ (۷۷) فِي كِتابٍ مَكْنُونٍ (۷۸) لا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ (۷۹) تَنْزِيلٌ مِنْ رَبِّ الْعالَمِينَ (۸۰)

محققا این مواقع نجوم و این آیات شریفه که مورد قسم است هر آینه قرآن محترم با کرامت و فوائد و نتایج دنیوی و اخروی بسیار دارد و باعث نجات از مهالک و موجب رستگاری و سعادت نشأتین است.

إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ فِي كِتابٍ مَكْنُونٍ که لوح محفوظ باشد که مکنون عند اللّه است چنانچه می فرماید:

بَلْ هُوَ قُرْآنٌ مَجِيدٌ فِي لَوْحٍ مَحْفُوظٍ بروج آیه ۲۱ و ۲۲ و گفتیم: از برای خداوند متعال دو لوح است یکی لوح محو و اثبات است اموری که بر حسب حکم و مصالح تغییر پذیر است که احدی بر او جز ذات اقدس اطّلاعی ندارد و دیگر لوح محفوظ است اموری که تغییر پذیر نیست و ثابت و محقق است از ابتداء خلقت الی صفحه قیامت و الی الابد و ممکن است بعضی از ملائکه و انبیاء و اولیاء بر او اطلاع پیدا کنند بالاخص وجود مقدس حضرت رسالت و ائمّه طاهرین.

لا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ دو معنی دارد یکی آنکه آن کتاب مکنون را کسی مس نمی کند مگر معصومین مثل ملائکه و انبیاء و ائمّه طاهرین که بجمیع اطلاقات طاهر و مطهر هستند، چنانچه در آیه شریفه بیانش مفصّلا شده إِنَّما يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَ يُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيراً احزاب آیه ۳۳ دیگر قرآن مجید او است که بی وضوء و طهارت حرام است مسّ نمودن، چنانچه اسامی مقدّسه الهیّه و ائمّه را هم بدون طهارت نمی شود مسّ نمود.

تَنْزِيلٌ مِنْ رَبِّ الْعالَمِينَ سرّ اینکه این عظمت را دارد و نباید بدون طهارت مسّ نمود این است که نازل شده از پروردگار عالمین است، چنانچه می فرماید:

وَ إِنَّهُ لَتَنْزِيلُ رَبِّ الْعالَمِينَ نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ عَلى قَلْبِكَ لِتَكُونَ مِنَ الْمُنْذِرِينَ بِلِسانٍ عَرَبِيٍّ مُبِينٍ شعراء آیه ۱۹۲ الی ۱۹۵ و مراتب نزول قرآن در مجلد اول این تفسیر در بیان مقدّمات مفصلا بیان شده.

[سوره الواقعه (۵۶): آیه ۸۱] .... ص: ۴۰۹

أَ فَبِهذَا الْحَدِيثِ أَنْتُمْ مُدْهِنُونَ (۸۱)

آیا پس باین حدیث شما مداهنه می کنید.

أَ فَبِهذَا الْحَدِيثِ قرآن مجید است، و این جمله دلالت دارد که قرآن حادث است، زیرا کلام الهی است مسبوق بعدم است، چنانچه تمام افعال الهی حادث است فقط قدیم منحصر است بذات اقدس ربوبی.

أَنْتُمْ مُدْهِنُونَ از برای دهن در قرآن مجید اطلاقاتی است اطلاق بر روغن شده وَ شَجَرَةً تَخْرُجُ مِنْ طُورِ سَيْناءَ تَنْبُتُ بِالدُّهْنِ وَ صِبْغٍ لِلْآكِلِينَ مؤمنون آیه ۲۰ و اطلاق بر سازش با طرف شده وَدُّوا لَوْ تُدْهِنُ فَيُدْهِنُونَ قلم آیه ۹ و اطلاق بر مسامحه و سهل انگاری شده مثل همین آیه، یعنی قرآن را سهل شمردید و چیزی نگرفتید العیاذ مثل قصّه رستم و حسین کرد و سهراب و افراسیاب کتابهای قصّه، و اطلاق بر نفاق و دورویی هم شده که ظاهرا موافق و باطنا مخالف است و محتمل است راجع باین معنی باشد.

[سوره الواقعه (۵۶): آیه ۸۲] .... ص: ۴۰۹

وَ تَجْعَلُونَ رِزْقَكُمْ أَنَّكُمْ تُكَذِّبُونَ (۸۲)

و قرار می دهید چیزی را که خداوند روزی شما کرده محققا شما تکذیب می کنید.

خداوند منّت بر شما گذاشته و امتیاز داده شما را بر سایر امم سالفه به نزول قرآن و دین مقدّس اسلام و ارسال پیغمبر محترم را و شما تکذیب می کنید و قدردانی نمی کنید و نمی پذیرید العیاذ پیغمبر را ساحر و مجنون و مفتری و کذاب می گوئید و قرآن را بافته بشر می شمارید و دین اسلام را تکذیب می کنید و اطلاق رزق برای اینست که رزق منحصر به مأکولات نیست آنچه خداوند به بنده عنایت فرماید رزق است می گویی: (اللهم ارزقنا عقلا کاملا و علما نافعا و ادبا بارعا و خیر الدنیا و

الآخره) خداونـد منّت گـذارده که برای شـما همچو پیغمبری فرسـتاده و همچو کتابی نازل فرموده لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْ أَنْفُسِـهِمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيـاتِهِ وَ يُزَكِّيهِمْ وَ يُعَلِّمُهُمُ الْكِتـابَ وَ الْحِكْمَهَ وَ إِنْ كـانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَـلالٍ مُبِينٍ آل عمران آیه ۱۵۸ آنهم قرآنی که شـفاء کلیه امراض روحیّه و جسـمیّه ظاهریّه و باطنیّه است که می فرمایـد: وَ نُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْآنِ ما هُوَ شِفاءٌ وَ رَحْمَهٌ لِلْمُؤْمِنِينَ وَ لا يَزِيدُ الظَّالِمِينَ إِلَّا خَساراً اسراء آیه ۸۴.

[سوره الواقعه (۵۶): آیات ۸۳ تا ۸۵] .... ص : ۴۱۰

فَلَوْ لا إِذا بَلَغَتِ الْحُلْقُومَ (۸۳) وَ أَنْتُمْ حِينَئِذٍ تَنْظُرُونَ (۸۴) وَ نَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْكُمْ وَ لكِنْ لا تُبْصِرُونَ (۸۵)

پس چرا زمانی که روح می رسـد به حلقوم که به تعبیر ما جان در گلو می آید و شـما در این موقع می بینید و ما نزدیک تریم به او از شما و لکن شما نمی بینید و بصیرت ندارید.

انسان در موقعی که در دست و پای جان دادنست پرده از پیش چشـمش برداشـته می شود ملائکه قابض ارواح را مشاهـده می کند جای خود را در بهشت یا جهنّم باو نشان می دهند ملائکه رحمت یا عذاب را حاضر و منتظر می شناسد لذا می فرماید:

فَلَوْ لا إِذا بَلَغَتِ الْحُلْقُومَ یعنی بلغت النفس الی حلقوم که نزدیک است بیرون بیاید.

وَ أَنْتُمْ حِينَئِذٍ تَنْظُرُونَ فقط جان دادن او را می بینید و ما از شما نزدیک تریم باو.

وَ نَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْكُمْ که در چه حالت است به راحتی جان می دهـد یا به سـختی باو بشارت می دهند یا تهدید می کنند، در نعمت و مشمول تفضلات الهی می شود یا در شکنجه و عذاب میافتد.

وَ لكِنْ لا تُبْصِرُونَ شما نمی بینید.

[سوره الواقعه (۵۶): آیات ۸۶ تا ۸۷] .... ص : ۴۱۰

فَلَوْ لا إِنْ كُنْتُمْ غَيْرَ مَدِينِينَ (۸۶) تَرْجِعُونَها إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ (۸۷)

پس شما اگر منکر جزاء و ثواب و عقاب هستید برگردانید نفس او را به جای خود که نمیرد اگر هستید راستگویان.

شما که قـدرت بر گردانیـدن نفس او ندارید پس بدانید که به ید قدرت خدا است که فَإِذا جاءَ أَجَلُهُمْ لا يَسْتَأْخِرُونَ ساعَهً وَ لا يَسْتَقْدِمُونَ اعراف آیه ۳۲.

فَلَوْ لا إِنْ كُنْتُمْ غَيْرَ مَدِينِينَ مدین بمعنی مفعولی بمعنی جزاء داده شده یعنی شما که منکر روز جزاء هستید و می گوئید ثواب و عقابی نیست و می گوئید ما هِیَ إِلَّا حَیاتُنَا الدُّنْیا نَمُوتُ وَ نَحْیا وَ ما یُهْلِکُنا إِلَّا الدَّهْرُ جاثیه آیه ۲۳ پس اگر چنین است و جزائی و قیامتی در کار نیست.

تَرْجِعُونَها بر گردانید نفس را.

إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ نفس رسیده به حلقوم را بر گردانید یا مرده را زنده کنید یا مرگ را از او دور کنید تمام در تحت قدرت قادر متعال است او می میراند و زنده می کند تمام در تحت قدرت او است لَهُ مُلْكُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ یُحْیِی وَ یُمِیتُ وَ هُوَ عَلی کُلِّ شَیْ ءٍ قَدِیرٌ حدید آیه ۲.

[سوره الواقعه (۵۶): آیات ۸۸ تا ۸۹] .... ص : ۴۱۱

فَأَمَّا إِنْ كانَ مِنَ الْمُقَرَّبِينَ (۸۸) فَرَوْحٌ وَ رَیْحانٌ وَ جَنَّهُ نَعِیمٍ (۸۹)

توضیح کلام اینکه ایمان و اعمال صالحه و اخلاق حمیده و تقوای از معاصی مورث قرب به مقام ربوبی می شود و کفر و شرک و صفات خبیثه و اعمال سیّئه موجب بعد می شود. مقرّبون کسانی هستند که در تمامی عمر خردلی از صراط مستقیم الهی منحرف نشدند و این خاصّ معصومین است از انبیاء و ائمّه طاهرین و سایر معصومین که در اوائل این سوره فرمود وَ السَّابِقُونَ السَّابِقُونَ أُولئِکَ الْمُقَرَّبُونَ این آیه شریفه که می فرماید:

فَأَمَّا إِنْ كانَ مِنَ الْمُقَرَّبِينَ یعنی کسانی که روح به حلقوم رسیده و از دار دنیا می روند اگر از مقربین باشند از برای آنها پس از مردن که فاء تفریع است فَرَوْحٌ راحت می شوند از این محبس دنیا و کثافات آن و خلاصی از شرّ اشرار و معاندین و از آنها تکلیف دعوت و ابلاغ و مجاهده با کفّار و سایر تکالیف ساقط می گردد و موت اوّل راحت آنها است چنانچه در ادعیه دارد

(اللهم اجعل الموت أول راحتنا).

وَ رَیْحانٌ مجرّد بوی خوش در قبر و در برزخ و در قیامت و در بهشت نیست بلکه کیف و لذت مقام قرب دارند که

اذا اشتغل اهل الجنه بالجنه اشتغل اهل اللّه باللّه

وَ جَنَّهُ نَعِیمٍ که اختیار بهشت به دست آنها است هر جا اراده کنند سکونت

می کننـد و هر که را اراده کننـد سـکونت می دهند و جای هر یک را معیّن می کنند و سـهم هر یک را از حور و نعیم بهشتی برای او تعیین می فرمایند بالاخص امیر المؤمنین که

(قسیم الجنّه و النّار)

است.

[سوره الواقعه (۵۶): آیات ۹۰ تا ۹۱] .... ص : ۴۱۲

وَ أَمَّا إِنْ كانَ مِنْ أَصْحابِ الْيَمِينِ (۹۰) فَسَلامٌ لَكَ مِنْ أَصْحابِ الْيَمِينِ (۹۱)

اصـحاب یمین مؤمنین هستند که هم جهات قرب داشتند از ایمان و اعمال صالحه و اخلاق حمیده و تقوی از پاره معاصی و هم جهات بعد داشـتند از آلودگی بپاره ای از معاصـی یا صـفات رذیله یا ضعف ایمان لکن خداوند بشفاعت حضرت رسالت آنها را پاک می کند و نجات می دهد که مفاد.

فَسَلامٌ لَکَ است که شفاعت تو موجب سلامتی آنها می شود.

مِنْ أَصْحابِ الْيَمِينِ و خداوند تبارک و تعالی بسبب ایمان آنها و اعمال صالحه که بجا آوردند و اخلاق فاضله که در آنها بود مشمول رحمت و مغفرت و عفو از تقصیرات آنها می فرماید که بالاخره سلامتی پیدا می کنند.

[سوره الواقعه (۵۶): آیات ۹۲ تا ۹۴] .... ص : ۴۱۲

وَ أَمَّا إِنْ كانَ مِنَ الْمُكَذِّبِينَ الضَّالِّينَ (۹۲) فَنُزُلٌ مِنْ حَمِيمٍ (۹۳) وَ تَصْلِيَهُ جَحِيمٍ (۹۴)

کسانی هستند که هیچ جهت قربی در آنها نیست، امّا از حیث عقاید ایمان نداشتند یا بواسطه کفر و شرک یا بواسطه ضلالت و گمراهی، و اما از حیث اعمال صالحه و اخلاق حمیـده اگر در بعض آنها باشـد بواسـطه عدم ایمان تمام فاسد و از بین می رود زیرا شـرط صـحّت آنها ایمان است و مشـمول آیه شـریفه می شونـد که می فرمایـد: وَ قَدِمْنا إِلى ما عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ فَجَعَلْناهُ هَباءً مَنْثُوراً فرقان آیه ۲۵.

فَنُزُلٌ مِنْ حَمِيمٍ پس نزل از حمیم دارند که می فرماید: صُبُّوا فَوْقَ رَأْسِهِ مِنْ عَذابِ الْحَمِيمِ دخان آیه ۴۸ وَ تَصْلِيَهُ جَحِيمٍ که می فرماید: خُذُوهُ فَغُلُّوهُ ثُمَّ الْجَحِيمَ صَلُّوهُ ثُمَّ

فِی سِلْسِلَهٍ ذَرْعُها سَبْعُونَ ذِراعاً فَاسْلُکوهُ

الحاقه آیه ۳۰ تا ۳۲.

[سوره الواقعه (۵۶): آیات ۹۵ تا ۹۶] .... ص : ۴۱۳

إِنَّ هذا لَهُوَ حَقُّ الْیَقِینِ (۹۵) فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّکَ الْعَظِیمِ (۹۶)

این فرمایشاتی که در حق این سه طائفه مقربین و اصحاب یمین و المکذبین الضالین بیان شده بدرستی که حقّ و ثابت است و تخلف پذیر نیست و قطعی و یقینی است که جای هیچ ریب و شبهه و شک نیست، چنانچه می فرماید: یا أَیُّهَا النَّاسُ إِنْ کُنْتُمْ فِی رَیْبٍ مِنَ الْبَعْثِ الی قوله تعالی: وَ أَنَّ السَّاعَهَ آتِیَهٌ لا رَیْبَ فِیها وَ أَنَّ اللَّهَ یَبْعَثُ مَنْ فِی الْقُبُورِ حج آیه ۵ تا ۸ فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّکَ الْعَظِیمِ تفسیرش بمعنی خاص و عام و بیان تفریعش گذشت در آیه ۷۴ تکرار نشود.

هذا آخر ما اردنا فی تفسیر سوره الواقعه و یتلوه انشاء اللَّه تعالی تفسیر سوره الحدید الی سوره و الناس بتوفیقه و تأییده. و الحمد لولیّه و الصلاه علی نبیّه و انا الاقل السید عبد الحسین الطیب.

ص: ۴۱۳

[سوره الحدید (۵۷): آیه ۱] .... ص : ۴۱۴

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

سَبَّحَ لِلَّهِ ما فِي السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (۱)

بسم اللَّه الرحمن الرحیم و الحمد للَّه رب العالمین و الصلاه و السلام علی سید المرسلین و علی آله سادات اهل السماوات و الارضین و اهل الجنه اجمعین و علی جمیع الانبیاء و المرسلین و اللعن علی اعدائهم من الاولین و الاخرین من الان الی یوم الدین- الکلام فی فضلها: از ابن بابویه مسندا از حضرت صادق علیه السلام:

فرمود:

(من قرء سوره الحدید و المجادله فی صلاه فریضه ادمنها لم یعذبه اللَّه حتی یموت ابدا و لا یری فی نفسه و لا فی اهله سوءا ابدا و لا خصاصه فی بدنه)

و در مجمع از جابر جعفی از حضرت باقر (ع) فرمود:

(من قرء المسبّحات کلّها قبل ان ینام لم یمت حتی یدرک القائم علیه السلام و ان مات کان فی جوار رسول اللَّه (ص))

و از پیغمبر (ص) روایت شده که فرمود:

(من قرء هذه السوره کان حقا علی اللَّه ان یؤمنه من عذابه و ان ینعم علیه فی جنته الحدیث)

و غیر اینها از اخبار.

مفسرین نظر به اینکه غیر از ملائکه و جن و انس را صاحب عقل و شعور نمیدانند بعضی گفتند: مراد از ما در ما فی السماوات و الارض من است که مختص باین سه طایفه باشد و این کلام از جهاتی باطل است. اولا: مخالف صریح آیات شریفه قرآن است که مکرّرا اشاره شده مثل قضیّه نمله و هدهد و سلیمان و قضیّه داود و طیر و جبال که می فرماید: إِنَّا سَخَّرْنَا الْجِبالَ مَعَهُ يُسَبِّحْنَ بِالْعَشِيِّ وَ الْإِشْراقِ وَ الطَّيْرَ مَحْشُورَهً كُلٌّ لَهُ أَوَّابٌ ص آیه ۱۷ و ۱۸ و نیز می فرماید: وَ سَخَّرْنا مَعَ داوُدَ الْجِبالَ يُسَبِّحْنَ وَ الطَّيْرَ وَ كُنَّا فاعِلِينَ انبیاء آیه ۷۹ و غیر اینها از آیات بسیار.

و ثانیا: مخالف اخبار بسیار است که تواتر معنوی دارد که ائمّه زبان

حیوانات را می دانستند و آنها میآمدند و عرض حاجت می کردند و جواب میگرفتند، و قضیّه سنگ ریزه در کف مبارک پیغمبر (ص) و شهادت سوسمار و شتر شاه زاده خراسانی، بلکه در حقّ بسیاری از انبیاء که می فرماید: عُلِّمْنا مَنْطِقَ الطَّيْرِ نمل آیه ۱۶.

و ثالثا: لفظ ما بمعنی من خلاف ظاهر است، بلی بمعنی عام مثل همین آیه مانعی ندارد، و بعضی حمل بر تسبیح تکوینی کردند که وجود آنها دلالت بر قدرت و علم و حکمت الهی می کند این هم باطل است، زیرا این دلالت را تمام حتی مشرکین هم میدانند که در آیات بسیار تصریح شده مثل: وَ لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ وَ سَخَّرَ الشَّمْسَ وَ الْقَمَرَ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ وَ لَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ نَزَّلَ مِنَ السَّماءِ ماءً فَأَحْيا بِهِ الْأَرْضَ مِنْ بَعْدِ مَوْتِها لَيَقُولُنَّ اللَّهُ آیه ۶۱ و ۶۳ سوره عنکبوت و قریب همین مفاد در سوره مبارکه لقمان آیه ۲۴ و زمر آیه ۳۵ و زخرف آیه ۸ و آیات دیگر و این منافیست با آیه شریفه تُسَبِّحُ لَهُ السَّماواتُ السَّبْعُ وَ الْأَرْضُ وَ مَنْ فِيهِنَّ وَ إِنْ مِنْ شَيْ ءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَ لكِنْ لا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ اسراء آیه ۴۶ پس بنا بر این می گوئیم:

جمله ذرّات زمین و آسمان با تو میگویند روزان و شبان

ما سمیعیم و بصیریم و هشیم با شما نامحرمان ما خامشیم

جمیع موجودات تسبیح حق می گویند و در اخبار ذکر بسیاری از حیوانات را بیان فرموده اند.

سَبَّحَ لِلَّهِ ما فِي السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ تفسیرش واضح است.

[سوره الحدید (۵۷): آیه ۲] .... ص : ۴۱۵

لَهُ مُلْكُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ يُحْيِي وَ يُمِيتُ وَ هُوَ عَلى كُلِّ شَيْ ءٍ قَدِيرٌ (۲)

از برای خداوند است ملک آسمانها و زمین زنده می کند و می میراند و او بر هر چیزی قادر است.

لَهُ مُلْكُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ ملکیت اقسام زیادی دارد ذاتیّه و جعلیّه مطلقه و مقیّده دائمیّه و موقّته، اصلیّه و فرعیّه. ملکیت ذاتیّه مطلقه دائمیه اصلیّه مختصّ به ذات اقدس حقّ است نسبت به جمیع ما سوی اللَّه از ممکنات زیرا تمام مخلوق او هستند و تحت قدرت او (اگر نازی کند از هم فرو ریزند قالبها) و امّا جعلیّه منوط

به جعل الهیست آنهم مطلقه مثل ملکیّت جمیع ما فی الارض و السماء از برای پیغمبر و امام که فرمود

(الارض کلّها للامام)

فقط مباح فرموده اند از برای شیعیان و غیر شیعه از کفّار و مشرکین و اهل ضلالت حرام است کلیّه تصرّفات آنها و غصب حق امام کردند.

و مقیّده که به یکی از اسباب مملّکه مالک شود بیع و شراء و صلح و هبه و اجرت بر عمل و میراث و زکاه و خمس و صدقه و امثال اینها مشروط بر اینکه بر حسب موازین شرعیّه باشد و موقته مثل مالکیت مستأجر منافع را ما دام بقاء الاجاره بلکه می توان گفت تمام اینها مجرد اعتبار است قائم به ید معتبر و اما حقیقتا احدی مالک شیئی نیست و آنچه در دست هر کس باشد عاریه است و حقّ هیچگونه تصرّفی ندارد مگر آنکه مالک حقیقی خدای متعال اجازه دهد حتی مالک نفس خود هم نیست.

یُحْیِی وَ یُمِیتُ حیاه و موت هر شی ء به مناسبت خود آن شی ء است حیاه ایمانی، حیاه روحانی حیاه جسمانی، حیاه عقلانی، حیاه نفسانی و میزان حیاه و موت ترتب آثار است تا مادامی که مترتب است حیاه است و اگر از اثر افتاد موت است و موت کلّ شی ء بحسبه و تمام تحت اختیار او است زنده می کند و می میراند وَ هُوَ عَلی کُلِّ شَیْ ءٍ قَدِیرٌ یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا اسْتَجِیبُوا لِلَّهِ وَ لِلرَّسُولِ إِذا دَعاکُمْ لِما یُحْیِیکُمْ انفال آیه ۲۴

الناس موتی و اهل العلم احیاء

و انهم علی الهدی لمن استهدی ادلاء.

[سوره الحدید (۵۷): آیه ۳] .... ص : ۴۱۶

هُوَ الْأَوَّلُ وَ الْآخِرُ وَ الظَّاهِرُ وَ الْباطِنُ وَ هُوَ بِکُلِّ شَیْ ءٍ عَلِیمٌ (۳)

او اول و آخر و ظاهر و باطن است و او بهر چیزی دانا است.

هُوَ الْأَوَّلُ لا اوّلیه له همیشه بوده و ازلیست.

وَ الْآخِرُ لا آخریه له همیشه هست ابدیست سرمدی.

وَ الظَّاهِرُ اظهر من کلّ شی ء از امیر المؤمنین علیه السلام است

(الغیرک من الظهور ما لیس لک)

(و فی کلّ شی ء له آیه تدل علی انه واحد).

برگ درختان سبز در نظر هوشیار هر ورقش دفتریست معرفت کردگار

از امیر المؤمنین است فرمود.

(ما رأیت شیئا الّا و رأیت اللّه قبله و بعده و معه)

یار نزدیکتر از من به من است این عجبتر که من از وی دورم

وَ الْباطِنُ مقام غیب الغیوبی احدی پی به کنه ذاتش نمی برد چون سرتاسر ممکنات حتی انبیاء و ملائکه محدود هستند و محدود پی به غیر محدود نمی برد.

حکیم نازی به عقل تا کی بفکرت این ره نمیشود طی

- شعر-

به کنه ذاتش خرد برد پی اگر رسد خس به قعر دریا

اقول: رسیدن خس به قعر دریا محال عادیست چون قعر دریا هم محدود است و اما پی به کنه ذات محال ذاتی است چون غیر محدود است.

وَ هُوَ بِكُلِّ شَیْ ءٍ عَلِیمٌ احاطه علمیه دارد به تمام ممکنات حتی علم ذات به ذات که مختصّ به او است زیرا علم مرتبه ای از وجود است مثل قدرت و احاطه و سایر صفات کمالیّه و ذاتی که اعلی مراتب وجود را دارد دارای جمیع مراتب وجود است ببساطته و وحدته که تمام صفات کمال منتزع از ذات است

(اول الدین معرفه اللّه و کمال معرفته توحیده و کمال توحیده نفی الصفات عنه لشهاده کلّ صفه انها غیر الموصوف و شهاده کلّ موصوف انّه غیر الصفه فمن وصفه فقد قرنه و من قرنه فقد جزاه و من جزّاه فقد جهله و من جهله فهو فی حدّ الشرک باللّه)

است

[سوره الحدید (۵۷): آیه ۴] .... ص : ۴۱۷

هُوَ الَّذِی خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ فِی سِتَّهِ أَیَّام ثُمَّ اسْتَوی عَلَی الْعَرْشِ یَعْلَمُ ما یَلِجُ فِی الْأَرْضِ وَ ما یَخْرُجُ مِنْها وَ ما یَنْزِلُ مِنَ السَّماءِ وَ ما یَعْرُجُ فِیها وَ هُوَ مَعَکُمْ أَیْنَ ما کُنْتُمْ وَ اللَّهُ بِما تَعْمَلُونَ بَصِیرٌ (۴)

او است خداوندی که خلق فرمود آسمان ها و زمین را در مدّت شش روز پس احاطه فرمود و پرداخت بر عرش اعظم می داند آنچه در تخوم زمین است و آنچه از زمین خارج می شود و آنچه از سماء و عالم بالا- نازل می شود و آنچه عروج و بالا می رود در آسمان و او با شما هست هر کجا بوده باشید و خداوند تعالی به آنچه عمل می کنید بصیر و بینا و آگاه است.

هُوَ الَّذِی خَلَقَ السَّماواتِ وَ الْأَرْضَ فِی سِتَّهِ أَیَّامٍ کلام در این جمله در چند امر واقع میشود.

اوّل: در اینکه در بسیار از آیات تصریح شده به ستّه ایّام لکن در سوره فصلّت حم سجده می فرماید:

خَلَقَ الْأَرْضَ فِی یَوْمَیْنِ الی قوله تعالی وَ قَدَّرَ فِیها أَقْواتَها فِی أَرْبَعَهِ أَیَّامٍ الی قوله تعالی فَقَضاهُنَّ سَبْعَ سَماواتٍ فِی یَوْمَیْنِ الایه ۹ الی ۱۱ و این دلالت بر هشت روز می کند جواب اینکه در همان سوره بیان کردیم که اربعه ایّام مراد یومین که خلق فرمود، و یومین که تقدیر اقوات نمود همان شش روز می شود.

دوّم: اینکه قبل از خلقت آسمانها و زمین ایّام نبود که می فرماید فی ستّه ایّام جواب آنکه مراد مقدار شش روز است و مدّت شش روز چنانچه در ترجمه اشاره شد.

سوم: آنکه خداوند که قادر متعال است آنا هر چه اراده کند موجود میشود چرا در مدّت شش روز ایجاد فرمود.

جواب آنکه قادر هست حکیم هم هست که هر چه حکمت و مصلحت در ایجادش باشد به وقت خود ایجاد می فرماید دقیقه ای پیش و پس نیست بچه را در رحم مادر نه ماه قرار می دهد با اینکه قادر است فوری ایجاد کند مثل عیسی و یحیی حاصل و فواکه را در مدّت معین به ثمر رساند با اینکه قادر است به فوریّت ایجاد کند چنانچه بر مریم ایجاد فرمود وَ هُزِّی إِلَیْکِ بِجِذْعِ النَّخْلَهِ تُساقِطْ عَلَیْکِ رُطَباً جَنِیًّا مریم آیه ۲۵ بالجمله حکم و مصالح را خود می داند و موقع شناس است.

ثُمَّ اسْتَوی عَلَی الْعَرْشِ مجسّمه گفتند: خداوند بر عرش نشسته و نظر بجمیع مخلوقات دارد که عرش محیط بجمیع عوالم است، و بعض مفسّرین گفتند:

پس پرداخت بخلقت عرش، بعضی گفتند: معنی استوی سلطنت و ملکیّت است که تمام در تحت تصرّف او است.

اقول: تمام اینها باطل است، اما مجسمه، که واضح است خدا جسم نیست امّا خلقت عرش پیش از آسمانها و زمین خلق شده، امّا سلطنت و ملکیّت حق ذاتی است تراخی ندارد که پس از خلقت آسمانها و زمین در تحت سلطنت و ملکیّت خود در آورد، بلکه نظر به اینکه عرش اعظم الهی محیط بجمیع آسمانها

و زمین حتی بر کرسی احاطه دارد استوی علی العرش، یعنی پرداخت به تنظیمات آنها، مثل کسی که کارخانه بسازد پس از آن بکار بیندازد هر کدام را بنحو مرتب از خورشید ماه کره زمین کواکب تمام کرات بگردش آورد تمام در تحت اختیار او که خردلی تخلّف پذیر نیست.

یَعْلَمُ ما یَلِجُ فِی الْأَرْضِ که داخل در مغز زمین و باطن او می شود.

وَ ما یَخْرُجُ مِنْها از نباتات و حیوانات و غیرها.

وَ ما یَنْزِلُ مِنَ السَّماءِ از امطار و ملائکه و وحی الهی و کتب آسمانی و دستورات و احکام و تکالیف و غیر اینها.

وَ ما یَعْرُجُ فِیها از اعمال عباد و عروج ملائکه و بعض انبیاء و امثال اینها مثل بخارات و ادخنه و ابرها.

وَ هُوَ مَعَکُمْ أَیْنَ ما کُنْتُمْ بتمام افعال و رفتار و کردار و حالات شما احاطه دارد که در حدیث است

(داخل فی الاشیاء لا علی سبیل الممازجه و خارج عن الاشیاء لا علی سبیل المباینه).

یار نزدیکتر از من بمن است این عجب تر که من از وی دورم

وَ اللَّهُ بِما تَعْمَلُونَ بَصِیرٌ وَ ما یَعْزُبُ عَنْ رَبِّکَ مِنْ مِثْقالِ ذَرَّهٍ فِی الْأَرْضِ وَ لا فِی السَّماءِ وَ لا أَصْغَرَ مِنْ ذلِکَ وَ لا أَکْبَرَ إِلَّا فِی کِتابٍ مُبِینٍ یونس آیه ۶۱ عالِمِ الْغَیْبِ لا یَعْزُبُ عَنْهُ مِثْقالُ ذَرَّهٍ فِی السَّماواتِ وَ لا فِی الْأَرْضِ وَ لا أَصْغَرُ مِنْ ذلِکَ وَ لا أَکْبَرُ إِلَّا فِی کِتابٍ مُبِینٍ سبأ آیه ۳.

[سوره الحدید (۵۷): آیه ۵] .... ص : ۴۱۹

لَهُ مُلْکُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ إِلَی اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ (۵)

از برای او است ملکیت آسمانها و زمین و بسوی او است بازگشت تمام امور.

لَهُ مُلْکُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ لام اختصاص است یعنی مختصّ بذات اقدس او است ملکیّت آسمانها و زمین هر نوع تصرّفی مشیتش تعلّق گرفت می کند احدی قدرت ندارد در مقابل مشیّت او کوچک ترین تصرّفی کند. ما قَطَعْتُمْ مِنْ لِینَهٍ أَوْ تَرَکْتُمُوها قائِمَهً عَلی أُصُولِها فَبِإِذْنِ اللَّهِ حشر آیه ۵.

وَ إِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ تمام امور مدّتی دارد پس از تمامیّت مدّت بر می گردد آسمانها پیچیده می شود زمین تبدیل می گردد خورشید و ماه و کواکب منکدر و منطمس می شود تمام جنّ و انس و ملک و حیوانات می میرند الا ما شاء اللَّه و فردای قیامت در پیشگاه احدیت رجوع می کنند اعمال و کردار آنها باز پرس می شود که می گویی: إِنَّا لِلَّهِ وَ إِنَّا إِلَيْهِ راجِعُونَ. بقره آیه ۱۵۱.

[سوره الحدید (۵۷): آیه ۶] .... ص: ۴۲۰

يُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهارِ وَ يُولِجُ النَّهارَ فِي اللَّيْلِ وَ هُوَ عَلِيمٌ بِذاتِ الصُّدُورِ (۶)

داخل می کند شبرا در روز و داخل می کند روز را در شب و او علیم است بذات صدور.

يُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهارِ وَ يُولِجُ النَّهارَ فِي اللَّيْلِ نظر به اینکه خداوند تبارک و تعالی از برای زمین دو نحوه حرکت قرار داده حرکت وضعی و حرکت انتقالی حرکت وضعی دور خود می گردد در خطّ معدّل تشکیل شب و روز می دهد آن قسمت که مقابل شمس است روز می شود و آن قسمت که بر خلاف شمس است شب و اگر این حرکت را نداشت یک قسمت زمین دائما روز بود و یک قسمت دائما شب بود و سکونت در او ممکن نبود، و یک حرکت انتقالی دارد در منطقه البروج دور کره شمس تشکیل سال و ماه می دهد و این دو دائره در دو نقطه تقاطع دارند اول فروردین که اوّل حمل باشد و اول مهر که اوّل میزان است شب و روز مساوی می شود، و در دو نقطه تباعد دارند بیست چهار درجه که منتهای بعد آنها است که اوّل سرطان باشد که تیر است و اوّل جدی که دی است هر چه از اول فروردین می گذرد روز بر شب زیادتی پیدا می کند تا اوّل تیر سپس رو بنقصان می رود تا اول مهر که مساوی می شود، و از اوّل مهر شب زیادتی پیدا می کند تا اوّل دی که منتهی زیادتی است، سپس رو بنقصان می گذارد تا اوّل فروردین که مساوی میشود لذا می فرماید: داخل می کنم شب را در روز از شب کسر می گذاریم و بروز میافزاییم و بعکس از روز کسر می گذاریم و بشب می افزاییم و باین زیادتی و نقصان تشکیل فصول می دهیم بهار تابستان خریف زمستان جلّ الخالق و فواید هر یک از این فصول محسوس و مشاهد و معلوم است.

وَ هُوَ عَلِيمٌ بِذاتِ الصُّدُورِ از خيالات قلبيّه و مقاصد باطنيّه و اخلاق نفسانيه چيزى از علم او برون نيست چنانچه قبلا بيان شد

[سوره الحديد (۵۷): آيه ۷] .... ص : ۴۲۱

آمِنُوا بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ وَ أَنْفِقُوا مِمَّا جَعَلَكُمْ مُسْتَخْلَفِينَ فِيهِ فَالَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَ أَنْفَقُوا لَهُمْ أَجْرٌ كَبِيرٌ (۷)

ايمان بياوريد بخدا و رسول او و انفاق كنيد از آنچه خداوند شما را قرار داده مستخلفين بدست شما بنحو وديعه سپرده شده پس كسانى كه ايمان آوردند از شما و انفاق نمودند از براى آنها اجر بزرگى است.

آمِنُوا بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ ايمان بخدا و رسول و تصديق بجميع ما جاء به النبى (ص) است چه از امور اعتقاديه باشد، مثل عدل و معاد و امامت، يا احكام تكليفيه باشد واجبات و محرّمات، يا وضعيّه باشد مثل صحت و فساد، يا نفسانيّه باشد مثل اخلاقيات، و بالجمله انكار بعض يا تغيير و تبديل از مصداق ايمان باللّه و رسوله خارج مى شود و در ضلالت داخل مى شود.

وَ أَنْفِقُوا مِمَّا جَعَلَكُمْ مُسْتَخْلَفِينَ فِيهِ از چيزهايى كه خداوند بنحو وديعه بدست شما سپرده كه در حقيقت مالك خداى متعال است و فرمان داده كه از آنها بهره بردارى كنيد، و يك قسمت آن را انفاق كنيد كه عبارت از واجبات ماليّه باشد مثل زكاه خمس حق واجب النفقه حفظ بيضه اسلام و غير اينها، بلكه اگر تعميم دهم بجميع آنچه خداوند عنايت فرموده مثل انفاق علم بتعليم جهّال و انفاق قوى در قضاء حوائج مؤمنين و هدايت ضالين و اصلاح امور مسلمين و امر به معروف و نهى از منكر و اعلاء كلمه اسلام و امثال اينها از واجبات و مندوبات و مواعظ و نصايح و ترويج دين و غير اينها.

فَالَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ به جميع ما له دخل فى الايمان.

وَ أَنْفِقُوا به جميع انحاء انفاقات.

لَهُمْ أَجْرٌ كَبِيرٌ هر چه بيشتر و بهتر باشد اجرش زيادتر و بزرگتر ميشود.

[سوره الحديد (۵۷): آيه ۸] .... ص : ۴۲۱

وَ ما لَكُمْ لا تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ الرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ لِتُؤْمِنُوا بِرَبِّكُمْ وَ قَدْ أَخَذَ مِيثاقَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ (۸)

و چه باعث شده براى شما كه ايمان نمى آوريد به خداوند متعال و پيغمبر دعوت مى كند شما را كه ايمان بياوريد به پروردگار خود و حال آنكه اخذ ميثاق

گرفته از شما اگر بودید ایمان آورنده.

وَ ما لَكُمْ لا تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ با این ادلّه واضحه و براهین قطعیّه عقلیّه و حسّیه و وجدانیّه و نقلیّه که دیگر جای شبهه بر احدی باقی نگذاشته و راه ریب را بکلّی بسته چه سبب شده و عذر شما چیست؟ که دست از شرک بر نمی دارید و ایمان به خدای متعال نمی آورید جز تقلید آباء و هوای نفس و اطاعت شیطان و حبّ دنیا چیزی در دست ندارید.

وَ الرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ لِتُؤْمِنُوا بِرَبِّكُمْ و حال آنکه پیغمبر با این همه معجزات بالاخصّ سر تا سر قرآن شما را دعوت فرموده که ایمان به پروردگار خود بیاورید که نتوانید فردای قیامت بگوئید: لَوْ لا أَرْسَلْتَ إِلَيْنا رَسُولًا فَنَتَّبِعَ آياتِكَ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَذِلَّ وَ نَخْزى طه آیه ۱۳۴ یا بگوئید: لَوْ لا أَرْسَلْتَ إِلَيْنا رَسُولًا فَنَتَّبِعَ آياتِكَ وَ نَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ قصص آیه ۴۷ خداوند می فرماید: رسولانی فرستادم با معجزات با هرات و آیات نازل کردم و شما ایمان نیاوردید.

وَ قَدْ أَخَذَ مِيثاقَكُمْ اگر فاعل اخذ ربّکم باشد اخذ میثاق در عالم ذرّ است که می فرماید: وَ إِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِنْ بَنِي آدَمَ مِنْ ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَ أَشْهَدَهُمْ عَلى أَنْفُسِهِمْ أَ لَسْتُ بِرَبِّكُمْ قالُوا بَلى شَهِدْنا أَنْ تَقُولُوا يَوْمَ الْقِيامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هذا غافِلِينَ اعراف ۱۷۱ و می فرماید: أَ لَمْ أَعْهَدْ إِلَيْكُمْ يا بَنِي آدَمَ أَنْ لا تَعْبُدُوا الشَّيْطانَ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ وَ أَنِ اعْبُدُونِي هذا صِراطٌ مُسْتَقِيمٌ یس آیه ۶۰ و ۶۱ و اگر فاعل اخذ رسول باشد مراد قرار دادهایی بود که با او می کردید که اگر فلان معجزه را اقامه کردی یا فلان حاجت ما را انجام دادی یا فلان بلا را بر طرف نمودی ایمان می آوریم و پس از انجام تخلف کردید.

إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ اگر به عهد و قرار داد خود ثابت هستید و راست می گویید که ما ایمان آورده ایم.

[سوره الحدید (۵۷): آیه ۹] .... ص : ۴۲۲

هُوَ الَّذِي يُنَزِّلُ عَلى عَبْدِهِ آياتٍ بَيِّناتٍ لِيُخْرِجَكُمْ مِنَ الظُّلُماتِ إِلَى النُّورِ وَ إِنَّ اللَّهَ بِكُمْ لَرَؤُفٌ رَحِيمٌ (۹)

او است خداوندی که نازل فرمود آیات واضح روشن بین بر بنده خود رسول اللّه (ص) برای اینکه بیرون آورد شما را از تاریکی های شرک و کفر و جهالت و

سوق دهد شما را به نور ایمان و نور علم و محقّقا خداوند به شما رءوف و مهربان است.

هُوَ الَّذِی یُنَزِّلُ عَلی عَبْدِهِ مقام عبودیّت بالاترین مقام است برای انسان حتّی از مقام رسالت بالاتر است چنانچه در تشهد نماز می گویی (اشهد انّ محمّدا عبده و رسوله) و از امیر المؤمنین است

(کفانی فخرا ان تکون لی ربّا و کفانی عزّا ان اکون لک عبدا)

و حقیقت عبودیّت اینست که از تحت فرمان مولی قدمی بیرون نگذارد و خودیّتی به خود ندهد و خود را آزاد ندانند عَبْداً مَمْلُوکاً لا یَقْدِرُ عَلی شَیْ ءٍ نحل آیه ۷۷.

آیاتٍ بَیِّناتٍ قرآن مجید و معجزات باهرات و دلائل و براهین واضحات که تمام از جانب او بر پیغمبر اکرم نازل شده و عطا فرموده.

لِیُخْرِجَکُمْ مِنَ الظُّلُماتِ إِلَی النُّورِ لام غرض است یعنی غرض از انزال آیات اینست که شما را بیرون آورد از ظلمات ظلمت قلب، قلب که تاریک شد هیچ حقیقتی را درک نمی کند و تاریکی قلب کفر و شرک و جهالت و تسلّط شیطان و حبّ نفس و حبّ دنیا و متابعت هوای نفس و فسق و فجور و صفات خبیثه و اعمال سیّئه است الی النور نور ایمان و اعمال صالحه.

وَ إِنَّ اللَّهَ بِکُمْ لَرَؤُفٌ رَحِیمٌ که اصل خلقت و اعطاء عقل و ارسال رسل و انزال کتب و جعل احکام تمام از روی رأفت و مهربانیست.

من نکردم خلق تا سودی کنم بلکه تا بر بندگان جودی کنم

می فرمایی: وَ ما خَلَقْتُ الْجِنَّ وَ الْإِنْسَ إِلَّا لِیَعْبُدُونِ ذاریات آیه ۵۶ و از امیر المؤمنین است فرمود

(خلقتم للبقاء لا للفناء).

[سوره الحدید (۵۷): آیه ۱۰] .... ص: ۴۲۳

وَ ما لَکُمْ أَلاَّ تُنْفِقُوا فِی سَبِیلِ اللَّهِ وَ لِلَّهِ مِیراثُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ لا یَسْتَوِی مِنْکُمْ مَنْ أَنْفَقَ مِنْ قَبْلِ الْفَتْحِ وَ قاتَلَ أُولئِکَ أَعْظَمُ دَرَجَهً مِنَ الَّذِینَ أَنْفَقُوا مِنْ بَعْدُ وَ قاتَلُوا وَ کُلاًّ وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنی وَ اللَّهُ بِما تَعْمَلُونَ خَبِیرٌ (۱۰)

و چه باعث شده برای شما که انفاق نمی کنید در راه الهی و حال آنکه مختص به خدا است میراث آسمان ها و زمین مساوی نیستند از شما کسی که انفاق کرده قبل از فتح مکّه و قتال کرده با مشرکین اینها عظیم تر است درجه آنها از کسانی که

انفاق نمودند از بعد فتح مکّه و مقاتله کردند و تمام دو دسته را وعده داده خداوند خوبی را خداوند به آنچه می کنید خبیر است.

وَ ما لَکُمْ أَلَّا تُنْفِقُوا فِی سَبِیلِ اللَّهِ انفاق در امر جهاد و نصرت دین و اعلاء کلمه اسلام به بذل مال به مجاهدین جهت تدارک خیل و اسلحه برای دفع کفّار و مشرکین وَ لِلَّهِ مِیراثُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ امساک مال چه نتیجه دارد می گذارید و می روید و تمامی رجوع به خدای متعال می کند دست خالی می روید چنانچه دست خالی آمدید وَ لَقَدْ جِئْتُمُونا فُرادی کَما خَلَقْناکُمْ أَوَّلَ مَرَّهٍ وَ تَرَکْتُمْ ما خَوَّلْناکُمْ وَراءَ ظُهُورِکُمْ انعام آیه ۹۴ البتّه اگر انفاق کردید برای شما باقی می ماند در نزد خدای متعال و تعبیر به میراث برای رجوع تمام بسوی او چنانچه از مورّث رجوع به وارث می کند که به مجرّد موت دیگر مالک فلسی نیست و از اختیار او بیرون می رود.

لا یَسْتَوِی مِنْکُمْ مَنْ أَنْفَقَ مِنْ قَبْلِ الْفَتْحِ در باب جهاد در جنگ بدر و موته و احزاب و خندق و أحد که مهاجرین و انصار جان و مال خود را انفاق کردند.

وَ قاتَلَ و جهاد نمودند و فتح و فیروزی نصیب آنها شد و اسلام عظمت پیدا کرد و شرک و کفر مخذول و منکوب گشت که اگر این جهاد و انفاق نبود اسمی از اسلام باقی نمی ماند.

أُولئِکَ أَعْظَمُ دَرَجَهً البته درجات آنها بسیار بلندتر و عالی تر است.

مِنَ الَّذِینَ أَنْفَقُوا مِنْ بَعْدُ وَ قاتَلُوا مثل جنگ خیبر و سریّه های پیغمبر نه اینکه اینها اجر نداشته باشد.

وَ کُلًّا وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنی البته هیچ عمل خیری در پیشگاه احدیّت بدون اجر نیست حتّی می توان گفت که اگر کافر و مشرک هم عمل خیری کرد و لو باطل است زیرا ایمان شرط صحت کل اعمال است لکن باعث تخفیف عذاب می شود مثل انوشیروان و حاتم و امثال آنها.

وَ اللَّهُ بِما تَعْمَلُونَ خَبِیرٌ جزئی و کلّی نیک و بد بدون جزاء نمی ماند فَمَنْ یَعْمَلْ مِثْقالَ ذَرَّهٍ خَیْراً یَرَهُ وَ مَنْ یَعْمَلْ مِثْقالَ ذَرَّهٍ شَرًّا یَرَهُ زلزال آیه ۷ و ۸ الناس مجزیون باعمالهم ان خیرا فخیر و ان شرا فشر.

[سوره الحدید (۵۷): آیه ۱۱] .... ص : ۴۲۵

مَنْ ذَا الَّذِی یُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضاً حَسَناً فَیُضاعِفَهُ لَهُ وَ لَهُ أَجْرٌ کَرِیمٌ (۱۱)

کیست آنکه قرض بدهد بخداوند متعال قرض نیکویی پس خداوند مضاعف می کند او را و از برای او است اجر با کرامت.

مَنْ ذَا الَّذِی یُقْرِضُ اللَّهَ تعبیر بقرض برای این است که بذل مال اقسامی دارد، بسا می دهد بدون عوض مثل هبه و هدیّه و صدقه و حقوق واجبه و مندوبه، و بسا می دهد بعنوان معامله که عوض او را می گیرد، و بسا بعنوان قرض می دهد که او را پس از مدّتی ردّ کند آنهم دو قسم است یک قسم برای رفع احتیاج قرض گیرنده است، و بسا برای حفظ مال است که از بین نرود مثل حسابی که در بانکها باز می کنند انفاق فی سبیل اللّه از قبیل اخیر است که بدست خدا می سپارد، لذا می فرماید: أَ لَمْ یَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ هُوَ یَقْبَلُ التَّوْبَهَ عَنْ عِبادِهِ وَ یَأْخُذُ الصَّدَقاتِ توبه آیه ۱۰۵ قَرْضاً حَسَناً قرض الحسنه باین است که منتی نگذارد در انفاقات و توقعاتی از طرف نداشته باشد و برای ریا و سمعه نباشد یا جلوگیری از حق و امثال اینها که می فرماید: إِنَّ الَّذِینَ کَفَرُوا یُنْفِقُونَ أَمْوالَهُمْ لِیَصُدُّوا عَنْ سَبِیلِ اللَّهِ فَسَیُنْفِقُونَها ثُمَّ تَکُونُ عَلَیْهِمْ حَسْرَهً ثُمَّ یُغْلَبُونَ انفال آیه ۳۶.

فَیُضاعِفَهُ لَهُ قرض بشرط زیاده ربا و حرام است و اشدّ از زنا است و جنگ با خدا است که می فرماید: فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ وَ رَسُولِهِ بقره آیه ۲۷۹ ولی معامله با خدا، خداوند مضاعف می فرماید بسا هفتصد برابر، بلکه مضاعف آن که می فرماید: مَثَلُ الَّذِینَ یُنْفِقُونَ أَمْوالَهُمْ فِی سَبِیلِ اللَّهِ کَمَثَلِ حَبَّهٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنابِلَ فِی کُلِّ سُنْبُلَهٍ مِائَهُ حَبَّهٍ وَ اللَّهُ یُضاعِفُ لِمَنْ یَشاءُ بقره آیه ۲۶۳.

وَ لَهُ أَجْرٌ کَرِیمٌ که این اجر کریم برای نفس فعل بمعنی مصدری است و آثاری که بر او مترتب می شود و نیّت پاک

[سوره الحدید (۵۷): آیه ۱۲] .... ص : ۴۲۵

یَوْمَ تَرَی الْمُؤْمِنِینَ وَ الْمُؤْمِناتِ یَسْعی نُورُهُمْ بَیْنَ أَیْدِیهِمْ وَ بِأَیْمانِهِمْ بُشْراکُمُ الْیَوْمَ جَنَّاتٌ تَجْرِی مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ خالِدِینَ فِیها ذلِکَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِیمُ (۱۲)

روزی که می بینی مؤمنین و مؤمنات را که میآید نور آنها از مقابل صورتهای آنها و از طرف راست آنها بشارت باد شما مؤمنین را امروز بهشتهایی که جاری

می شود از زیر آنها نهرهایی همیشه در آن بهشتها هستید و این است فوز عظیم.

یَوْمَ تَرَی الْمُؤْمِنِینَ وَ الْمُؤْمِناتِ خطاب به پیغمبر اکرم است نظر به اینکه اهل ایمان ابتداء مشرّف می شوند خدمت پیغمبر (ص) کنار حوض کوثر پای منبر وسیله زیر لواء حمد که تمام انبیاء و اوصیاء آنها در طرف راست صحرای محشر هستند حضرت آنها را مشاهده می کند.

یَسْعی نُورُهُمْ نور ایمان و اعمال صالحه آنها تابش می کند.

بَیْنَ أَیْدِیهِمْ جلو آنها.

وَ بِأَیْمانِهِمْ و بطرف راست آنها و وجه اختصاص بمقابل و طرف راست دون الخلف عقب سر و شمال طرف چپ برای این است که آن طرف اهل نار و جهنّم از کفّار و مشرکین و اهل ضلالت هستند و آنها در ظلمت و تاریکی هستند و شاهد بر این دعوی آیه شریفه است که می فرماید: بعد از این آیه که شرحش می آید.

بُشْراکُمُ الْیَوْمَ خطاب بمؤمنین و مؤمنات است و بشارت دهنده ملائکه رحمت هستند و آنها را استقبال می کنند و می آورند رو به بهشت که می فرماید:

وَ سِیقَ الَّذِینَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ إِلَی الْجَنَّهِ زُمَراً حَتَّی إِذا جاؤُها وَ فُتِحَتْ أَبْوابُها وَ قالَ لَهُمْ خَزَنَتُها سَلامٌ عَلَیْکُمْ طِبْتُمْ فَادْخُلُوها خالِدِینَ زمر آیه ۷۳.

جَنَّاتٌ تمام هشت بهشت تَجْرِی مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ تمام انهار بهشتی.

خالِدِینَ فِیها که دیگر آخر ندارد و تمام شدنی نیست.

ذلِکَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِیمُ چه فوزیست اعظم از این موهبت.

[سوره الحدید (۵۷): آیات ۱۳ تا ۱۴] .... ص: ۴۲۶

یَوْمَ یَقُولُ الْمُنافِقُونَ وَ الْمُنافِقاتُ لِلَّذِینَ آمَنُوا انْظُرُونا نَقْتَبِسْ مِنْ نُورِکُمْ قِیلَ ارْجِعُوا وَراءَکُمْ فَالْتَمِسُوا نُوراً فَضُرِبَ بَیْنَهُمْ بِسُورٍ لَهُ بابٌ باطِنُهُ فِیهِ الرَّحْمَهُ وَ ظاهِرُهُ مِنْ قِبَلِهِ الْعَذابُ (۱۳) یُنادُونَهُمْ أَ لَمْ نَکُنْ مَعَکُمْ قالُوا بَلی وَ لکِنَّکُمْ فَتَنْتُمْ أَنْفُسَکُمْ وَ تَرَبَّصْتُمْ وَ ارْتَبْتُمْ وَ غَرَّتْکُمُ الْأَمانِیُّ حَتَّی جاءَ أَمْرُ اللَّهِ وَ غَرَّکُمْ بِاللَّهِ الْغَرُورُ (۱۴)

روزی که می گویند: منافقین و منافقات از برای مؤمنین نظر کنید بما تا ما از

نور شما اقتباس کنیم و روشن شویم بآنها گفته می شود که بر گردید به پشت سر خود و طلب کنید نوری را پس زده می شود بین مؤمنین و منافقات بسوری و دیواری که از برای او دری است پشتش که بطرف مؤمنین است در او رحمت و روی او که بطرف منافقین از جلو او عذاب است، منافقین از پشت سور فریاد می زنند مؤمنین را و آنها را صدا میزنند و می گویند مگر ما با شما در دنیا معاشرت نداشتیم و با شما نبودیم، مؤمنین می گویند: بلی با ما بودید لکن شما امتحان خود را دادید و مفتون شدید بنفوس خود و انتظار می کشیدید و بریب و شک افتادید و فریب داد شما را آمال و آرزوها تا آنکه آمد امر الهی که موت باشد شما را مرگ گریبان شما را گرفت و فریب داد شما را بخدا فریب دهنده که شیطان باشد.

یَوْمَ یَقُولُ الْمُنافِقُونَ وَ الْمُنافِقاتُ ذکر خصوص منافقین با اینکه تمام کفّار و مشرکین در عذاب شرکت دارند برای اینست که سایر کفّار و مشرکین با مؤمنین نبودند دشمن خارجی بودند و منافقین با مؤمنین مختلط بودند و دشمن داخلی بودند مسجد می آمدند، به نماز حاضر می شدند طرف معامله بودند، ازدواج با آنها داشتند، اسم اسلام و ایمان روی خود گذارده بودند و غیر اینها.

لِلَّذِینَ آمَنُوا یعنی طرف صحبت آنها مؤمنین بودند.

انْظُرُونا نَقْتَبِسْ مِنْ نُورِکُمْ چون توجه مؤمنین به طرف بهشت بود و جهنم عقب سر و طرف پشت آنها بود و منافقین به طرف جحیم بودند گفتند برگردید به طرف ما تا ما هم از نور شما استضائه کنیم.

قِیلَ ارْجِعُوا وَراءَکُمْ بعضی گفتند یعنی بر گردید به دنیا و تحصیل ایمان کنید تا نورانی شوید و هیهات که دیگر بر گشتن ندارد و بعضی گفتند برگردید به صفحه قیامت و صحرای محشر چون در صحرای محشر تمام مجتمع بودند و نور ایمان مؤمنین صحرای محشر را روشن کرده موقعی که خطاب رسید وَ امْتازُوا الْیَوْمَ أَیُّهَا الْمُجْرِمُونَ یس آیه ۵۹ منافقین در ظلمت افتادند.

فَالْتَمِسُوا نُوراً آنها می خواهند برگردند.

فَضُرِبَ بَیْنَهُمْ بِسُورٍ دیواری کشیده می شود بین بهشت و جهنّم دیگر راه فرار و برگشتن ندارند.

لَهُ بابٌ یک باب برای این سور هست یک طرف آن که رو به بهشت باشد که باطن آن باب باشد پشت درب.

باطِنُهُ فِیهِ الرَّحْمَهُ و یک طرف آن که جلو باشد رو به جهنّم است که وَ ظاهِرُهُ مِنْ قِبَلِهِ الْعَذابُ نکته ملیحه آنکه درب را از پشت می بندند که پشت درب رو به خانه و منزل است که بیرونی داخل نشود و روی درب رو به خارج است و خانه و منزل بهشت و رحمت است و بیرون آن خارج و عذاب است و این درب بسته می شود منافقین از بیرون فریاد می زنند.

یُنادُونَهُمْ أَ لَمْ نَکُنْ مَعَکُمْ با شما بودیم نماز به جا می آوردیم، در مسجد پای فرمایشات پیغمبر استماع می کردیم، معاشرت داشتیم، حج می رفتیم و غیر اینها و همین کلام را هم با خدای متعال دارند که در خبر دارد اول حکمی که می شود در مورد اینها است می گویند که هنوز در حق کفّار و مشرکین حکم نفرموده ای با اینکه ما اقرار به شهادتین داشتیم قرآن تلاوت می کردیم در جامعه مسلمین بودیم خطاب می رسد لیس من یعلم کمن لا یعلم و در اینجا هم گفته می شود.

قالُوا بَلی وَ لکِنَّکُمْ فَتَنْتُمْ أَنْفُسَکُمْ خود را در فتنه کفر و نفاق و رجوع از اسلام و ظلم و تعدی و ذهاب حقّ و تضییع حقوق و غصب اموال و خلافت انداختید.

وَ تَرَبَّصْتُمْ انتظار می کشیدید چه موقع بتوانید این فتنه ها را عملی کنید تا زمان رحلت پیغمبر فرصت بدست آوردید و کردید آنچه کردید.

وَ غَرَّتْکُمُ الْأَمانِیُّ و آمال و آرزوهایی که داشتید شما را فریب داد و شیطان هم شما را راهنمایی کرد.

حَتَّی جاءَ أَمْرُ اللَّهِ مرگ گریبان شما را گرفت.

وَ غَرَّکُمْ بِاللَّهِ الْغَرُورُ غرور شیطان و راههای شیطان هم بسیار است هر کسی را از یک راهی فریب می دهد شما صراط مستقیم را رها کردید و متابعت سبل شیطان نمودید با اینکه در قرآن مجید گوشزد شما نمود که فرمود: وَ أَنَّ هذا صِراطِی مُسْتَقِیماً فَاتَّبِعُوهُ وَ لا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِکُمْ عَنْ سَبِیلِهِ انعام آیه ۵۴.

[سوره الحدید (۵۷): آیه ۱۵] .... ص: ۴۲۸

فَالْیَوْمَ لا یُؤْخَذُ مِنْکُمْ فِدْیَهٌ وَ لا مِنَ الَّذِینَ کَفَرُوا مَأْواکُمُ النَّارُ هِیَ مَوْلاکُمْ وَ بِئْسَ الْمَصِیرُ (۱۵)

پس امروز گرفته نمی شود از شما فدیه که دیگری را به جای شما عذاب کنند یا عوضی از شما بگیرند و نه از سایر کفّار و مشرکین و ضالین و مرتدین و مبدعین و منکرین ضروریّات دین جایگاه شما آتش است آتش سزاوارتر است به شما و بد باز گشتی است آتش.

فَالْيَوْمَ لا يُؤْخَذُ مِنْكُمْ فِدْيَةٌ و لو بر فرض محال جمیع ما فی الارض را داشته باشید و انفاق کنید قبول نمی شود چنانچه می فرماید وَ الَّذِينَ لَمْ يَسْتَجِيبُوا لَهُ لَوْ أَنَّ لَهُمْ ما فِي الْأَرْضِ جَمِيعاً وَ مِثْلَهُ مَعَهُ لَافْتَدَوْا بِهِ أُولئِكَ لَهُمْ سُوءُ الْحِسابِ وَ مَأْواهُمْ جَهَنَّمُ وَ بِئْسَ الْمِهادُ رعد آیه ۱۸ و نیز می فرماید وَ لَوْ أَنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا ما فِي الْأَرْضِ جَمِيعاً وَ مِثْلَهُ مَعَهُ لَافْتَدَوْا بِهِ مِنْ سُوءِ الْعَذابِ يَوْمَ الْقِيامَةِ زمر آیه ۴۸ بلکه شما را فدای دیگران قرار می دهد زیرا در حدیث قدسی است می فرماید:

و عزتی و جلالی لا یجوزنی ظلم ظالم

از ظالم مطالبه می کند چیزی ندارد که تدارک ظلمش شود اگر اعمال صالحه دارد به مظلوم می دهند و اگر ندارد سیّئات مظلوم را بر او حمل می کنند و اگر مظلوم هم سیّئاتی ندارد سیّئات دوستان و بستگان مظلوم را بر او بار می کنند.

(اقول) ظلم هایی که این منافقین و اتباع آنها به اهل بیت رسالت و خاندان عصمت و طهارت کردند حسناتی ندارند که به آنها دهند و آنها هم سیّئاتی ندارند که بر اینها بار کنند لذا خطاب می شود چنانچه در حدیث است به مظلومین که گناهان شیعیان و دوستان خود را بیاورید و بر اینها حمل کنید و گمان نمی کنم که اگر تمام گناهان تمام شیعه را بر آنها بار کنند باز هم تدارک ظلم آنها بشود.

وَ لا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا تمام اقسام کفر که در ترجمه اشاره شد آنها هم با شما منافقین در این حکم شرکت دارند.

مَأْواكُمُ النَّارُ جز آتش جای دیگری برای شما تعیین نشده.

هِيَ مَوْلاكُمْ یعنی سزاوار شما و مسلط بر شما و همراه شما همان آتش است وَ بِئْسَ الْمَصِيرُ بد بازگشتی است.

[سوره الحدید (۵۷): آیه ۱۶] .... ص: ۴۲۹

أَ لَمْ يَأْنِ لِلَّذِينَ آمَنُوا أَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِكْرِ اللَّهِ وَ ما نَزَلَ مِنَ الْحَقِّ وَ لا يَكُونُوا كَالَّذِينَ أُوتُوا الْكِتابَ مِنْ قَبْلُ فَطالَ عَلَيْهِمُ الْأَمَدُ فَقَسَتْ قُلُوبُهُمْ وَ كَثِيرٌ مِنْهُمْ فاسِقُونَ (۱۶)

آیا وقت آن نرسیده از برای مؤمنین اینکه خاشع شود قلوب آنها از برای ذکر خدای متعال و آنچه نازل فرموده از حقّ و نبوده باشند مثل کسانی که به آنها کتاب داده شده یهود و نصاری از قبل از اسلام پس طول کشید بر آنها مدت پس قساوت پیدا کرد قلوب آنها و کثیر از آنها فاسق بودند. در اخبار داریم که این آیه شریفه راجع به دوره غیبت حضرت بقیّه اللّه است و مکرر گفته شده که اخبار در بیان مصداق اتمّ است منافی با عموم و اطلاق آیات نیست لذا می فرماید:

أَ لَمْ یَأْنِ استفهام انکاریست یعنی البتّه رسیده وقت آنکه.

لِلَّذِینَ آمَنُوا برای مؤمنین.

أَنْ تَخْشَعَ قُلُوبُهُمْ لِذِکْرِ اللَّهِ خشوع قلب لین و نرمی قلب است که زود متأثر می شود و بزبان ما نازک دل است و ذکر الهی مواعظ و نصایح است که در قلب اثر بگذارد پند بگیرد از غفلت بیرون آید به یاد خدا و روز جزاء بیفتد و پیرامون معاصی نرود و کوتاهی در عبادت و بندگی نکند.

وَ ما نَزَلَ مِنَ الْحَقِّ آیات شریفه قرآن و فرامین الهی و دستورات دینی که تمام حق است و باید پیروی نمود و مخالفت نکرد.

وَ لا یَکُونُوا کَالَّذِینَ أُوتُوا الْکِتابَ مِنْ قَبْلُ یعنی نباشند مؤمنین مثل اهل کتاب یهود و نصاری که آنچه انبیاء آنها آنها را نصیحت می کردند و موعظه می نمودند دست از شرک و کفر و فسق و فجور خود بر نمی داشتند و خردلی به آنها اثر نمی گذاشت بلکه چه اندازه از انبیاء خود را کشتند و چه اندازه آنها را تکذیب کردند حتّی دارد سه مرتبه توریه از آنها برداشته شد و تواترش منقطع شد و نصاری چهار انجیل تشکیل دادند و انجیل برنابا را دور انداختند و شرح مزخرفات و کفریات این توراتی که فعلا در دست یهود است و اناجیل اربعه را مفصّلا در مجلّد اوّل کلم الطّیب در باب نبوّت خاصّه بیان کرده ایم مراجعه نمائید.

فَطالَ عَلَیْهِمُ الْأَمَدُ خداوند مهلت داد آنها را و مدّت امهال آنها طولانی شد در اثر این امهال روز به روز کفر و زندقه آنها زیادتر شد فَقَسَتْ قُلُوبُهُمْ که در جمیع کفّار و مشرکین قساوت قلب آنها به قدر قساوت قلوب یهود نیست که به هیچ راهی مستقیم نمیشوند و اعدی عدّ و مسلمین

هستند وَ كَثِيرٌ مِنْهُمْ فاسِقُونَ شما مؤمنين هم در دوره غيبت به اين پايه و درجه نرسيديد كه امروز به عين مشاهده ميشود در اين جوانها رجالا و نساء كه ابدا اعتنايى به علماء دين و به احكام شريعت سيّد المرسلين و به مواعظ قرآن مبين ندارند و روز بروز بر قساوت آنها افزوده ميشود تا به كجا برسد

[سوره الحديد (۵۷): آيه ۱۷] .... ص: ۴۳۱

اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يُحْيِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِها قَدْ بَيَّنَّا لَكُمُ الْآياتِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ (۱۷)

بدانيد محقّقا خداوند زنده ميكند زمين را بعد از مردن آن بتحقيق بيان نموديم از براى شما آيات را باشد كه شما تعقّل نمائيد و درك كنيد.

اعْلَمُوا علم بالاترين صفات نفس است اگر مقرون به عمل باشد كه بر طبقش عمل شود و آثارش بار شود و ظاهر گردد.

أَنَّ اللَّهَ يُحْيِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِها كه در فصل خزان مى ميرد و در فصل بهار زنده ميشود كه در بسيارى از آيات بيان فرموده كه خداوند قدرت دارد كه مرده ها را زنده كند.

قَدْ بَيَّنَّا لَكُمُ الْآياتِ دلائل و براهين و آثار قدرت و بشارات و انذارات و مواعظ و نصايح و احكام و غير اينها را براى شما سرتاسر قرآن و فرمايشات انبياء و ائمّه هدى و علماء دين براى شما بيان فرموده اند.

لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ باشد كه درك كنيد و تعقل نمائيد. عقل به منزله آينه است در قلب كه حقايق را نشان ميدهد تميز خير و شر و حسن و قبح و نجات و هلاكت و نفع و ضرر و سعادت و شقاوت را ميدهد لكن مشروط به شرائطى است اوّل روشنايى لازم دارد، دوّم چشم لازم است، سوّم روى چشم بسته نباشد، چهارم روى آينه پوشيده نباشد.

روشنايى قلب به نور علم است جاهل در ظلمت جهل گرفتار است چشم قلب ايمان است كفر و شرك و ضلالت و چشم قلب را كور ميكند پرده روى چشم هوى و هوس و حبّ نفس و دنيا و زخارف آن پرده روى آينه قلب معاصى كه قلب را سياه ميكند.

[سوره الحديد (۵۷): آيه ۱۸] .... ص: ۴۳۱

إِنَّ الْمُصَّدِّقِينَ وَ الْمُصَّدِّقاتِ وَ أَقْرَضُوا اللَّهَ قَرْضاً حَسَناً يُضاعَفُ لَهُمْ وَ لَهُمْ أَجْرٌ كَرِيمٌ (۱۸)

بدرستی که کسانی از رجال و نساء که صدقه میدهند و به خداوند متعال قرض الحسنه میدهند خداوند مضاعف میفرماید از برای آنها و از برای آنها است اجر و پاداش کریمی.

إِنَّ الْمُصَّدِّقِينَ وَ الْمُصَّدِّقاتِ اعم از صدقات واجبه مثل زکاه و کفارات و نذور و فطره و صرف برای اعلاء کلمه اسلام و مستحبّه مثل دستگیری از فقراء و ضعفاء و سائلین و بعض قرّاء بدون تشدید قرائت کردند بمعنی تصدیق کنندگان که مرادف با ایمان است، لکن مکرر گفته ایم که معتبر همان سیاهی قرآن است و همین متواتر است و مدرکی بر صحّت قرائت قرّاء بر خلاف آن نداریم.

وَ أَقْرَضُوا اللَّهَ قَرْضاً حَسَناً مطلق مصارفی که فی سبیل اللَّه باشد و قربه الی اللَّه بجا آورده شود مثل صرف در حجّ بیت اللَّه و زیارت مشاهد مشرّفه و صرف در تحصیل علم و صله ارحام و صرف در واجب النفقه و هدایا و تحف و ضیافت مؤمنین و دفع شرّ ظالمین از سر مظلومین حتی صرف برای حفظ آبروی خود و دیگران تمام اینها در دفتر الهی ثبت شده و تمام اینها را.

يُضاعَفُ لَهُمْ به اضعاف مضاعف زیرا کرم الهی بیش از این اندازه ها است حتی در دنیا بسیار مشاهده شده که چه برکاتی و توسعه هایی پیدا میشود چه رسد بآن عالم وَ لَهُمْ أَجْرٌ كَرِيمٌ برای نفس عمل و عنوان عبادت و قصد قربت و نیّت پاک

[سوره الحدید (۵۷): آیه ۱۹] .... ص: ۴۳۲

وَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَ رُسُلِهِ أُولئِكَ هُمُ الصِّدِّيقُونَ وَ الشُّهَداءُ عِنْدَ رَبِّهِمْ لَهُمْ أَجْرُهُمْ وَ نُورُهُمْ وَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ كَذَّبُوا بِآياتِنا أُولئِكَ أَصْحابُ الْجَحِيمِ (۱۹)

و کسانی که ایمان آورده اند به خدای متعال و رسولان او اینها خود اینها صدّیقین و شهداء هستند در پیشگاه پروردگار خود برای آنها اجر آنها و نور آنها است و کسانی که کافر شدند و تکذیب کردند آیات ما را اینها اصحاب جحیم هستند.

وَ الَّذِينَ آمَنُوا مکرر گفته شده که ایمان عبارت از اعتقاد قلبی است به جمیع عقائد حقه که اگر یک ضروری دین یا ضروری مذهب را منکر شد یا بدعتی در دین گذارد یا پاره ای از معاصی که موجب زوال ایمان میشود یا باعث

میشود که بی ایمان از دنیا رود از زمره مؤمنین خارج است و گفتیم در ایمان چهار امر لازم است.

اول اقرار لسانی که جحود نباشد.

دوّم اعتقاد قلبی که دل بستگی و در بند بودن.

سوّم یقین قطعی که شک و ریب و ظنّ نباشد.

چهارم تسلیم و زیر بار دین رفتن است.

بِاللَّهِ وَ رُسُلِهِ ایمان باللّه ایمان به توحید ذاتا و صفه و افعالا و عباده و ایمان به جمیع صفات کمالیّه و جلالیّه و ایمان به رسولان الهی اینکه از آدم تا خاتم تمام فرستادگان حقّ بودند و تمام دارای شرائط نبوّت و رسالت بودند از عصمت چه از کلیه معاصی و چه از خطاء و نسیان و اشتباه و سهو و شک و طهارت طینت در اصلاب شامخه و ارحام مطهّره و افضلیّت در جمیع کمالات بر جمیع افراد امّت و خالی بودن از نقائص خلقی و امراض موجبه نفرت که خداوند توصیف میفرماید مؤمنین را که میفرماید: وَ الْمُؤْمِنُونَ كُلٌّ آمَنَ بِاللَّهِ وَ مَلائِكَتِهِ وَ كُتُبِهِ وَ رُسُلِهِ لا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ وَ قالُوا سَمِعْنا وَ أَطَعْنا غُفْرانَكَ رَبَّنا وَ إِلَيْكَ الْمَصِيرُ بقره آیه ۲۸۵.

أُولئِكَ هُمُ الصِّدِّيقُونَ که میفرماید: وَ مَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَ الرَّسُولَ فَأُولئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَ الصِّدِّيقِينَ وَ الشُّهَداءِ وَ الصَّالِحِينَ وَ حَسُنَ أُولئِكَ رَفِيقاً نساء آیه ۷۱.

وَ الشُّهَداءُ شاهد بر اعمال دیگران یا دارای مقام شهداء در پیشگاه احدیت عِنْدَ رَبِّهِمْ در محضر الهی لَهُمْ أَجْرُهُمْ آنهم اجر کامل که مشمول جمیع تفضلات الهی میشوند وَ نُورُهُمْ که صحرای محشر را روشن میکنند و میگویند چنانچه میفرماید:

يَوْمَ لا يُخْزِي اللَّهُ النَّبِيَّ وَ الَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ نُورُهُمْ يَسْعى بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَ بِأَيْمانِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنا أَتْمِمْ لَنا نُورَنا وَ اغْفِرْ لَنا إِنَّكَ عَلى كُلِّ شَيْ ءٍ قَدِيرٌ تحریم آیه ۸.

وَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ كَذَّبُوا بِآياتِنا تمام طبقات کفار و مکذبین به آیات الهی و لو یک آیه باشد.

أُولئِکَ أَصْحابُ الْجَحِیم

[سوره الحدید (۵۷): آیه ۲۰] .... ص : ۴۳۴

اعْلَمُوا أَنَّمَا الْحَیاهُ الدُّنْیا لَعِبٌ وَ لَهْوٌ وَ زِینَهٌ وَ تَفاخُرٌ بَیْنَکُمْ وَ تَکاثُرٌ فِی الْأَمْوالِ وَ الْأَوْلادِ کَمَثَلِ غَیْثٍ أَعْجَبَ الْکُفَّارَ نَباتُهُ ثُمَّ یَهِیجُ فَتَراهُ مُصْفَرًّا ثُمَّ یَکُونُ حُطاماً وَ فِی الْآخِرَهِ عَذابٌ شَدِیدٌ وَ مَغْفِرَهٌ مِنَ اللَّهِ وَ رِضْوانٌ وَ مَا الْحَیاهُ الدُّنْیا إِلاَّ مَتاعُ الْغُرُورِ (۲۰)

بدانید و آگاه باشید جز این نیست که زندگانی دنیا بازیگریست و بیهودگیست و خودسازیست و مباهات کردن است بر یکدیگر خوردنست و جمع آوری مال و اولاد مثل دنیا مثل باران است که می رویانند نبات را بطوری که کشت کنندگان تعجّب میکنند از سبزی و خرّمی او سپس بر میگردد زرد میشود پس از آن خشک میشود و از بین میرود و در آخرت عذاب شدید دارد و حال آنکه مغفرت و آمرزش خدای متعال و خشنودی او در آخرت است و نیست زندگانی دنیا مگر متاعی فریبنده.

این آیه شریفه دنیا را دو نحوه نشان میدهد یک نحوه اینست که انسان غرق دنیا شود و از آخرت غافل گردد که دنیای مذمومه گویند و این جز لهو و لعب نیست کسانی که علاقه باو پیدا کردند و فریب زخارف او را خوردند که غرق شهوات نفسانیّه شدند یک قسمت آن را به لعب و بازیگری و تفریح و تفرّج گذرانیدند و یک قسمت آن را به آلات لهو، ساز، آواز، رقص، تماشا خانه ها و سینماها، مجالس معاصی، شرب، قمار، فسق و فجور طیّ کردند یک قسمت آن را به خود پردازی و زینت کنی. گیسوان را چه نحوه، صورت را چه شکل، لباس را چه طرز، خانه به چه کیفیت، فرش و مبل به چه نحوه از بین بردند و یک قسمت را به بلند پروازی و فخریّه و مباهات. من کیم، پدرم کی بود، مادرم که بود، درجه ام به چه پایه است. مقامم چه اندازه بلند است قدرت و تواناییم چه مقدار است تلف کردند یک قسمت به جمع آوری مال، حلال باشد یا حرام و کثرت اولاد و احفاد و عدّه و عدّه و اتباع و نحو اینها عمر خود را صرف کردند و از دست دادند.

ناگهان بانگی برآمد خواجه مرد- که گفتند انسان سه دشمن دارد.

۱- دنیا خود را جلوه میدهد.

۲- نفس مایل میشود.

۳- شیطان راه نشان میدهد این نحوه را میفرماید:

اعْلَمُوا أَنَّمَا الْحَياةُ الدُّنْيا لَعِبٌ وَ لَهْوٌ وَ زِينَةٌ وَ تَفاخُرٌ بَيْنَكُمْ وَ تَكاثُرٌ فِي الْأَمْوالِ وَ الْأَوْلادِ سپس تشبیه میفرماید و مثال میزند.

كَمَثَلِ غَيْثٍ باران شدید.

أَعْجَبَ الْكُفَّارَ کشت کاران که دانه ها را زیر خاک میکنند و آن باران آنها را می رویاند که آنها از سبزی و خرّمی اینها تعجّب میکنند.

نَباتُهُ لکن دوام و بقایی ندارد بفاصله کمی زرد میشود.

ثُمَّ يَهِيجُ فَتَراهُ مُصْفَرًّا دنیا هم همین نحو است اگر این نوش ها را دارد هزارها نیش هم دارد

دار بالبلاء محفوفه و بالغدر موصوفه

دار محنه و بلیه احدی را نیست که دل خوش باشد مرضهای گوناگون بلاهای مختلف، ظلم های متشتت، آرزوهای دراز، گرفتاری های سخت.

ثُمَّ يَكُونُ حُطاماً از بین برود اجل وقتی رسید آنی فرصت نمیدهد، می گذارد و می رود با بارهای سنگین گناه.

وَ فِي الْآخِرَةِ عَذابٌ شَدِيدٌ. نحوه دوم اینکه دنیا را مزرعه آخرت قرار دهد و دار عمل بداند و تحصیل آخرت کند که موجب.

وَ مَغْفِرَةٌ مِنَ اللَّهِ وَ رِضْوانٌ گردد باید فریب متاع دنیا را نخورد که وَ مَا الْحَياةُ الدُّنْيا إِلَّا مَتاعُ الْغُرُورِ

[سوره الحدید (۵۷): آیه ۲۱] .... ص: ۴۳۵

سابِقُوا إِلى مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَ جَنَّةٍ عَرْضُها كَعَرْضِ السَّماءِ وَ الْأَرْضِ أُعِدَّتْ لِلَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَ رُسُلِهِ ذلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشاءُ وَ اللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ (۲۱)

سبقت بگیرید بر یکدیگر بسوی مغفرت از پروردگار خود و بسوی بهشتی که سعه و پهنای آن مثل سعه آسمان و زمین است که مهیا شده از برای کسانی که ایمان به خدا و رسول خدا دارند اینست فضل خدای متعال میدهد او را هر که را بخواهد و خداوند صاحب فضل عظیم است.

سابِقُوا إِلى مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ یعنی اسباب مغفرت الهی را تحصیل کنید

که اهمّ آنها ایمان است و توبه و اعمال صالحه که هر یک آنها چه اندازه موجب مغفرت الهی میشود.

وَ جَنَّةٍ عَرْضُها کَعَرْضِ السَّماءِ وَ الْأَرْضِ جایی که عرض آن به این توسعه باشد البته طول آن زیادتر است و ممکن است مراد سعه بهشت باشد که اگر تمام جنّ و انس و ملائکه و حور و غلمان در آن باشند هر کدام به قدر مدّ بصر جای دارند و مسابقه بسوی بهشت به تکمیل ایمان و ازدیاد اعمال صالحه و مراعات شرائط قبول و ترک معاصی و تکمیل صفات حمیده و ازاله اخلاق رذیله است.

أُعِدَّتْ لِلَّذِینَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَ رُسُلِهِ که ایمان به وحدانیت حقّ و جامعیت جمیع صفات کمال و جلال و جمال و تصدیق جمیع فرمایشات او و ایمان به رسل اینکه تمام آنها فرستاده خدا هستند و دارای جمیع شرائط رسالت و جمیع فرمایشات آنها حقّ و صدق است و خالی از جمیع موانع نبوت هستند.

ذلِکَ فَضْلُ اللَّهِ یُؤْتِیهِ مَنْ یَشاءُ که مکرّر گفته شد که تمام از راه تفضل است نه استحقاق و من یشاء همان کسانی هستند که برای آنها مهیا شده و معدّ شده.

وَ اللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِیمِ تفضلات آن مثل سعه رحمت او و نعم او حد و حصر ندارد هر قدر گفته شود کم گفته شده غیر متناهیست آخر و تمامیت ندارد آنهم هر تفضلی کوچک نیست کمال عظمت را دارد.

[سوره الحدید (۵۷): آیه ۲۲] .... ص: ۴۳۶

ما أَصابَ مِنْ مُصِیبَةٍ فِی الْأَرْضِ وَ لا فِی أَنْفُسِکُمْ إِلاَّ فِی کِتابٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَبْرَأَها إِنَّ ذلِکَ عَلَی اللَّهِ یَسِیرٌ (۲۲)

اصابه نمیکند مصیبتی در زمین و نه در نفوس شما مگر در کتاب است از پیش از آنکه ظاهر کنیم آن را بدرستی که این بر خداوند سهل و آسان است.

ما أَصابَکُمْ مِنْ مُصِیبَةٍ ماء نافیه و اصابه مصیبت بلاهای نازله است.

فِی الْأَرْضِ که گفتند

دار بالبلاء محفوفه

بالاخصّ امروزه مثل این تصادفات و ظلم ها و قحطی و گرانی و زلزله و برق و شدت سرما و درماندگی ها و بی چارگی ها و احراق ها و سایر انواع بلاها.

وَ لا فِی أَنْفُسِکُمْ مثل امرض که چه اندازه فراوان شده که در هر محکمه باید نمره گرفت برای چند روز بعد و مریضخانه ها که مملو است از مرضی و دیگر جای مریض ندارند و گرفتاری اولاد یا فقدان آنها و هموم و غموم و اضطراب و توحش و اشباه اینها هیچکدام از آنها نیست.

إِلَّا فِی کِتابٍ که لوح محفوظ است که در آن ثبت شده است از پیش از خلقت عالم تا انقراض دنیا آنچه واقع شدنی است و خداوند میداند و بسیاری از ملائکه و انبیاء و رسل و ائمّه اطهار هم میدانند و منشأ تمام آنها اعمال زشت بنی آدم است که میفرماید: وَ ما أَصابَکُمْ مِنْ مُصِیبَهٍ فَبِما کَسَبَتْ أَیْدِیکُمْ وَ یَعْفُوا عَنْ کَثِیرٍ شوری آیه ۲۹ و بسا برای امتحان است یا برای ارتفاع درجه است یا برای کفّاره گناهان است و مغفرت الهی.

مِنْ قَبْلِ أَنْ نَبْرَأَها از پیش از آنکه ظاهر و بارز کنیم آن را و این امر بر خداوند سهل و آسان است.

إِنَّ ذلِکَ عَلَی اللَّهِ یَسِیرٌ هیچ امری بر خدای متعال صعب و دشوار نیست و احتیاج به اسباب و مقدّمات ندارد إِنَّما أَمْرُهُ إِذا أَرادَ شَیْئاً أَنْ یَقُولَ لَهُ کُنْ فَیَکُونُ یس آیه ۸۲.

[سوره الحدید (۵۷): آیه ۲۳] .... ص: ۴۳۷

لِکَیْلا تَأْسَوْا عَلی ما فاتَکُمْ وَ لا تَفْرَحُوا بِما آتاکُمْ وَ اللَّهُ لا یُحِبُّ کُلَّ مُخْتالٍ فَخُورٍ (۲۳)

تا غمگین نشوید برای آنچه از شما فوت میشود و از دست شما میرود و فرحناک نشوید بآنچه بشما داده میشود و خداوند دوست نمیدارد هر مبتکر فخر کننده را این آیه شریفه در مقام بیان صفت حمیده زهد است که انسان باید علاقه و دلبستگی بدنیا نداشته باشد و تمام آنچه از جانب خداوند متعال میرسد عین صلاح است در نعم الهیّه شکر گذار باشد و در بلیّات صابر، بداند که آنچه اصابه میکند از بلیّات موافق حکمت است غمگین نباشد.

لِکَیْلا تَأْسَوْا عَلی ما فاتَکُمْ زیرا این بلیّات ممکن است باعث کفّاره گناهان باشد یا ارتفاع درجات یا امتحان بندگان یا نعمت است خیال بلا میکند که میفرماید: وَ عَسی أَنْ تَکْرَهُوا شَیْئاً وَ هُوَ خَیْرٌ لَکُمْ بقره آیه ۲۱۳.

وَ لا تَفْرَحُوا بِما آتاكُمْ کبر و نخوت و فخر و مباهات باین اموال و اولاد و ریاست ها و اسم و عنوان فرحناک نشوید زیرا چه بسا بلا و مصیبت است که میفرماید: وَ عَسى أَنْ تُحِبُّوا شَيْئاً وَ هُوَ شَرٌّ لَكُمْ بقره آیه ۲۱۳ و نیز میفرماید:

وَ لا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّما نُمْلِي لَهُمْ خَيْرٌ لِأَنْفُسِهِمْ إِنَّما نُمْلِي لَهُمْ لِيَزْدادُوا إِثْماً وَ لَهُمْ عَذابٌ مُهِينٌ آل عمران آیه ۱۷۲.

وَ اللَّهُ لا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتالٍ فَخُورٍ و کسی که محبوب الهی نباشد بوی سعادت و رستگاری و بهشت به مشامش نمی رسد و مخلّد در آتش و جحیم است چنانچه میفرماید: فَادْخُلُوا أَبْوابَ جَهَنَّمَ خالِدِينَ فِيها فَلَبِئْسَ مَثْوَى الْمُتَكَبِّرِينَ نحل آیه ۳۱ و در حدیث از پیغمبر اکرم است فرمود:

(لا یشم رائحه الجنه من کان فی قلبه حبّه خردل من الکبر)

[سوره الحدید (۵۷): آیه ۲۴] .... ص : ۴۳۸

الَّذِينَ يَبْخَلُونَ وَ يَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبُخْلِ وَ مَنْ يَتَوَلَّ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ (۲۴)

کسانی که بخل میکنند و مردم را هم امر به بخل میکنند و کسی که اعراض میکند پس بدرستی که خداوند متعال بی نیاز است و سزاوار حمد است.

الَّذِينَ يَبْخَلُونَ بخل از صفات بسیار خبیثه است در حدیث است

(البخل شجره فی النّار اغصانها متدلیّه فمن تمسّک بغصن منها تجرّه الی النار و السخاء شجره فی الجنّه اغصانها متدلیه فمن تمسّک بغصن منها تجره الی الجنّه)

و نیز دارد در حدیث

(البخیل بعید عن اللّه و بعید عن الناس و بعید عن الجنّه و السخی قریب الی اللّه و قریب الی الناس و قریب الی الجنّه)

و نیز میفرماید:

(الجنه دار الاسخیاء)

و غیر ذلک از اخبار و بدتر از بخل اینکه.

وَ يَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبُخْلِ دیگران را هم امر به بخل میکنند چنانچه میفرماید: هُمُ الَّذِينَ يَقُولُونَ لا تُنْفِقُوا عَلى مَنْ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ حَتَّى يَنْفَضُّوا وَ لِلَّهِ خَزائِنُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ لكِنَّ الْمُنافِقِينَ لا يَفْقَهُونَ منافقین آیه ۷ و بدتر از این شح است که نمی تواند ببیند که کسی به کسی بذل میکند و از برای بخل درجاتیست.

درجه اوّل: بخل در واجبات مثل زکاه، خمس حقوق واجب النّفقه، بخل از

صرف مال در حجّ واجب در جهاد و حفظ حوزه اسلام و انفاق به مضطرّین و دفع شرّ ظالمین از مظلومین و امثال اینها.

درجه دوم: بخل در انفاقات از دستگیری فقراء و صدقات مندوبه و اعانه به بیچارگان و صله ارحام و بناء مساجد و مدارس و بخل از صرف در تشرّف به مشاهد مشرّفه و اقامه عزاء ابی عبد اللّه (ع) و اعانت به اهل علم و نشر کتب دینیّه و امثال اینها.

درجه سوّم: امساک از توسعه بر عیال و حفظ آبروی خود و بستگان و اشباه اینها از امور ممدوحه، چنانچه سخاوت هم درجات دارد حتی بذل جان در راه دین.

وَ مَنْ یَتَوَلَّ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَنِیُّ الْحَمِیدُ هر چه اعراض کند و بخل ورزد از کیسه خودش رفته و از مثوبات بذل محروم شده و به عقوبات امساک و بخل گرفتار شده خردلی بدستگاه الهی ضرری وارد نمیشود خداوند غنی است و از برای غنی دو معنی دارد یکی بمعنی بی نیازی و عدم احتیاج که یکی از صفات سلبیّه شمردند.

نه مرکّب بود و جسم نه جوهر نه عرض بی شریک است و معانی تو غنی دان خالق

دیگر بمعنی دارایی که جامع جمیع صفات کمال و جلال و جمال قادر متعال که غنی مالدار است و مسکین گدا وَ لِلَّهِ خَزائِنُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ منافقون آیه ۷ و حمید است دارای جمیع محامد است و معنای حمد را در مجلّد اوّل در سوره حمد مفصّلا بیان کرده ایم و وجه اختصاص به خداوند و بیان اطلاق محمّد و احمد و محمود بر وجود مقدّس حضرت رسالت و بیان مقام محمود تمام اشاره شده.

[سوره الحدید (۵۷): آیه ۲۵] .... ص: ۴۳۹

لَقَدْ أَرْسَلْنا رُسُلَنا بِالْبَیِّناتِ وَ أَنْزَلْنا مَعَهُمُ الْکِتابَ وَ الْمِیزانَ لِیَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ وَ أَنْزَلْنَا الْحَدِیدَ فِیهِ بَأْسٌ شَدِیدٌ وَ مَنافِعُ لِلنَّاسِ وَ لِیَعْلَمَ اللَّهُ مَنْ یَنْصُرُهُ وَ رُسُلَهُ بِالْغَیْبِ إِنَّ اللَّهَ قَوِیٌّ عَزِیزٌ (۲۵)

هر آینه بتحقیق ما فرستادیم رسولان خود را با معجزات و ادلّه واضحه و نازل کردیم با آنها کتاب و میزان حق و باطل را تا اینکه مردم قیام کنند بعدل و داد و نازل کردیم آهن را که در او بأس شدید است و منفعت های زیادی و برای اینکه

معلوم گردد کیست خدا را یاری میکند و رسول او را به غیب محقّقا خداوند قویّ و عزیز است.

لَقَدْ أَرْسَلْنا رُسُلَنا بِالْبَيِّناتِ فرق بین رسول و نبی بمعنی خاصّ و عام که هر رسولی نبیّ هم هست و لا عکس انبیایی که مقام رسالت و تبلیغ و دعوت نداشتند لازم نیست معجزه داشته باشند یا کتاب بر آنها نازل شود اما آنها که مأمور به دعوت و تبلیغ شدند البته باید با مدرک و دلیل باشند و خداوند بدست آنها معجزه دهد که نشانی باشد که از جانب او آمده اند.

وَ أَنْزَلْنا مَعَهُمُ الْكِتابَ که در او دستورات الهی داده شده مثل صحف آدم و شیث و نوح و ابراهیم و تورات موسی و زبور داود و انجیل عیسی و قرآن محمّد (ص).

وَ الْمِيزانَ که راه حقّ و باطل را نشان دهد و مبشّر و منذر باشند وعد و وعید دهند سعادت و شقاوت نجات و هلاکت اوامر و نواهی صلاح و فساد را بیان کنند و نشان دهند.

لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ لام غرض است نه لام عاقبت یعنی غرض از ارسال رسل و انزال کتب و بیان موازین اینست که ناس قیام به قسط و عدل کنند نه افراط و غلوّ و نه تفریط و کوتاهی کنند نه منکر وجود حقّ شوند و نه بر او شریک بگیرند، انبیاء را ساحر و کذاب و مفتری بدانند و نه مقام خدایی و الوهیّت و پسران خدا به آنها دهند، نه چیزی در دین زیاد کنند و بدعت بگذارند و نه چیزی از دین را کم کنند و منکر شوند، نه حقّ کسی را از بین ببرند نه حقّ خود را تضییع کنند، نه اسراف کنند و نه تبذیر، نه شبهات سوفسطایی و وساوس شیطانی، نه جهل و نادانی، نه غرق دنیا شوند نه ترک دنیا و رهبانیّت اختیار کنند، نه کبر و نخوت بورزند و نه زیر بار ذلّت و خفّت روند و بالجمله در کلیّه امور صراط مستقیم را رها نکنند و در سبل شیطانی قدم ننهند.

وَ أَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ وَ مَنافِعُ لِلنَّاسِ انزال حدید بمعنی جعل و ایجاد است که در او باس شدید است که اسلحه حرب باشد مثل شمشیر و زره

و کلاه خود که دفع دشمن کند و حفظ نفس و منافع چه اندازه در امور زندگانی استفاده دارد بالاخصّ در زمان حاضر که تمام عمارات با آهن ساخته میشود و تمام کارخانه ها و مکینه ها و مراکب مثل ماشین، طیّاره و مراکب سواری و غیر اینها که با آهن ساخته میشود و در اخبار دارد که مراد ذو الفقار است که جبرئیل برای پیغمبر آورد و بدست علی داده شد که در او بأس شدید بود دفع کفّار و مشرکین از پیکر اسلام که یک ضربتش افضل از عبادت ثقلین است که حضرت رسول بفرماید:

(ضربه علیّ یوم الخندق افضل من عباده الثّقلین)

و بفرماید در مبارزه با عمرو

(برز الاسلام کله الی الکفر کلّه)

و از میراث امامت و ودایع امامت شد و بدست مبارک حضرت بقیّه اللّه است زمین پر از عدل میشود پس از آنکه پر از ظلم و جور شده باشد.

اقول مکرّر اشاره شده که اخبار بیان مصداق اتمّ میکند منافی با عموم آیات ندارد.

وَ لِيَعْلَمَ اللَّهُ مَنْ يَنْصُرُهُ وَ رُسُلَهُ بِالْغَيْبِ و دیگر غرض از ارسال رسل و انزال کتب و میزان عدل اینست که خوب و بد ناس مؤمن و کافر از هم تمیز پیدا کنند کسانی که نصرت دین خدا و نصرت انبیاء الهی میکنند با آنهایی که مخرّب دین و معاند انبیاء و اولیاء هستند معلوم گردد و مراد وَ لِيَعْلَمَ اللَّهُ این نیست که بر خدا مجهول بوده و معلوم گردد زیرا علم او ذاتیست بلکه خدا معلوم فرماید که بر اهل عالم معلوم شود که کیست دین الهی و رسل او را نصرت میکند که نصرت خدا نصرت دین خدا است که میفرماید: إِنْ تَنْصُرُوا اللَّهَ يَنْصُرْكُمْ وَ يُثَبِّتْ أَقْدامَكُمْ محمّد آیه ۸ و نصرت رسول اطاعت او و دفع دشمنان او است و مراد بالغیب غیب مقابل شهود است امور بعضی به مشاهده معلوم میشود که به چشم ببیند و بگوش بشنود و بشامّه و ذائقه و لامسه درک کند و بعضی به دلیل و برهان عقلی درک میشود آن را غیب میگویند که عقل درک کند که در باطن انسان است.

إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ تفسیرش واضح است.

[سوره الحدید (۵۷): آیه ۲۶] .... ص: ۴۴۱

وَ لَقَدْ أَرْسَلْنا نُوحاً وَ إِبْراهِيمَ وَ جَعَلْنا فِي ذُرِّيَّتِهِمَا النُّبُوَّةَ وَ الْكِتابَ فَمِنْهُمْ مُهْتَدٍ وَ كَثِيرٌ مِنْهُمْ فاسِقُونَ (۲۶)

و هر آینه بتحقیق فرستادیم نوح و ابراهیم را و قرار دادیم در ذریّه این دو نبوّت و کتاب را پس بعض از ذریّه این دو هدایت شدند و بسیاری از آنها فاسق شدند.

وَ لَقَدْ أَرْسَلْنا نُوحاً حضرت نوح پس از هبوط آدم هزار سال که در آن سال آدم از دنیا رفت متولّد شد و چون هفتصد سال گذشت مبعوث به رسالت شد و نهصد و پنجاه سال دعوت کرد وَ ما آمَنَ مَعَهُ إِلَّا قَلِيلٌ تا طوفان شد و تمام غرق شدند جز اصحاب سفینه پس از طوفان هشتصد و پنجاه سال زیست کرد و آنچه بشر پیدا شد از نسل او بود که آدم ثانیش گفتند که مجموع عمر نوح دو هزار و پانصد سال بود و لذا شیخ الانبیاء نام نهادند و شریعت او باقی بود تا زمان ابراهیم و در خلال این مدّت انبیاء بسیاری بودند که مأمور به دعوت شریعت نوح بودند.

وَ إِبْراهِيمَ که ناسخ شریعت نوح بود چنانچه نوح ناسخ شریعت آدم بود لذا این دو را اولوا العزم گفتند پس حضرت ابراهیم دو وصیّ داشت یکی اسماعیل و اوصیاء پس از اسماعیل تا زمان بعثت حضرت خاتم شریعتش باقی بود و یکی اسحاق و یعقوب و یوسف و انبیاء بنی اسرائیل و شریعتش در بنی اسرائیل باقی بود تا حضرت موسی مبعوث شد و نسخ نمود.

وَ جَعَلْنا فِي ذُرِّيَّتِهِمَا النُّبُوَّةَ که تمام انبیاء از ذریّه این دو اولو العزم بودند انبیاء قبل از ابراهیم از ذریّه نوح و بعد از ابراهیم از هر دو.

وَ الْكِتابَ تورات، زبور، انجیل، فرقان.

فَمِنْهُمْ مُهْتَدٍ کسانی که ایمان به انبیاء آوردند و آنها قلیل بودند.

وَ كَثِيرٌ مِنْهُمْ فاسِقُونَ مشرکین و کفّار و یهود و نصاری و غیر اینها.

[سوره الحدید (۵۷): آیه ۲۷] .... ص: ۴۴۲

ثُمَّ قَفَّيْنا عَلى آثارِهِمْ بِرُسُلِنا وَ قَفَّيْنا بِعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ وَ آتَيْناهُ الْإِنْجِيلَ وَ جَعَلْنا فِي قُلُوبِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ رَأْفَةً وَ رَحْمَةً وَ رَهْبانِيَّةً ابْتَدَعُوها ما كَتَبْناها عَلَيْهِمْ إِلَّا ابْتِغاءَ رِضْوانِ اللَّهِ فَما رَعَوْها حَقَّ رِعايَتِها فَآتَيْنَا الَّذِينَ آمَنُوا مِنْهُمْ أَجْرَهُمْ وَ كَثِيرٌ مِنْهُمْ فاسِقُونَ (۲۷)

پس از آن در تبع آن رسل و در اثر آنها رسولان دیگری فرستادیم بر اقوام دیگر که انبیاء بنی اسرائیل باشند و در اثر آنها و پس از آنها عیسی بن مریم را

فرستادیم و به او دادیم انجیل را و جعل نمودیم در قلوب آنهایی که متابعت کردند عیسی را رأفت و مهربانی و رهبانیت که سابقه نداشت و فقط بر تابعین عیسی بود ما ننوشتیم بر آنها مگر برای تحصیل رضای الهی پس رعایت نکردند حقّ رعایت را آن نحوی که جعل کرده بودیم پس دادیم به کسانی که ایمان داشتند از آنها اجر آنها را و بسیاری از آنها فاسق و کافر بودند.

ثُمَّ قَفَّيْنا عَلى آثارِهِمْ بِرُسُلِنا قفینا یعنی پی در پی بدون فاصله که انبیاء بنی اسرائیل و اوصیاء حضرت موسی و اوصیاء ابراهیم در بنی اسماعیل بودند وَ قَفَّيْنا بِعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ که تا زمان عیسی انبیاء پی در پی بودند مثل داود سلیمان، زکریا، یحیی و غیر اینها و چون عیسی مبعوث شد نسخ شد شریعت موسی.

وَ آتَيْناهُ الْإِنْجِيلَ و انجیل که یکی از کتب اربعه آسمانی است باو داده شد.

وَ جَعَلْنا فِي قُلُوبِ الَّذِينَ اتَّبَعُوهُ که نصاری باشند که میفرماید: لَتَجِدَنَّ أَشَدَّ النَّاسِ عَداوَةً لِلَّذِينَ آمَنُوا الْيَهُودَ وَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا وَ لَتَجِدَنَّ أَقْرَبَهُمْ مَوَدَّةً لِلَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ قالُوا إِنَّا نَصارى ذلِكَ بِأَنَّ مِنْهُمْ قِسِّيسِينَ وَ رُهْباناً وَ أَنَّهُمْ لا يَسْتَكْبِرُونَ مائده آیه ۸۵.

رأفه و رحمه و رهبانیه راهب کسی را گویند که از خلق کناره گیرد و در جای دور از جامعه مشغول عبادت باشد و این مخصوص بنصاری بوده که پیغمبر اکرم (ص) فرمود:

لا رهبانیه فی الاسلام.

ابْتَدَعُوها یعنی در امم سابقه سابقه نداشته فقط در اینها جعل و حدوث داشته.

ما كَتَبْناها عَلَيْهِمْ إِلَّا ابْتِغاءَ رِضْوانِ اللَّهِ چون غرق دنیا بودند و از عبادات کوتاهی می کردند این رهبانیت برای آنها جعل شد و لکن فَما رَعَوْها حَقَّ رِعايَتِها مثل نوع عبادات که یک تصرفاتی اهل ضلال میکنند و یک بدعتهایی در آنها میگذارند یا از آنها کم میکنند.

فَآتَيْنَا الَّذِينَ آمَنُوا مِنْهُمْ أَجْرَهُمْ که حقیقتا ایمان داشتند و حقّ رعایت

را مراعات میکردند.

وَ کَثِیرٌ مِنْهُمْ فاسِقُونَ که قائل به تثلیث شدند و عیسی را ابن اللّه گفتند و چه کفریاتی در اناجیل خود نوشتند با هزاران معاصی و فسق و فجور.

[سوره الحدید (۵۷): آیه ۲۸] .... ص : ۴۴۴

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَ آمِنُوا بِرَسُولِهِ یُؤْتِکُمْ کِفْلَیْنِ مِنْ رَحْمَتِهِ وَ یَجْعَلْ لَکُمْ نُوراً تَمْشُونَ بِهِ وَ یَغْفِرْ لَکُمْ وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِیمٌ (۲۸)

ای کسانی که ایمان آوردید پرهیزگار شوید از معاصی الهیّه و ایمان بیاورید به رسول خدای متعال داده میشود به شما دو نصیب از رحمت خود و می آمرزد برای شما و خداوند آمرزنده مهربان است. مفسرین کفلین از رحمت را گفتند:

یکی ایمان بانبیاء سلف و یکی ایمان به رسول محترم و در اخبار کفلین از رحمت را تأویل فرمودند به حسن و حسین و نور را بامیر المؤمنین (ع).

اقول امّا کلام مفسّرین که هیچ مدرکی ندارد بعلاوه در مفهوم ایمان صدق نمی کند مگر بر کسی که معتقد به جمیع عقائد حقّه و به جمیع انبیاء باشد دو ایمان نداریم چنانچه می فرماید:

وَ الْمُؤْمِنُونَ کُلٌّ آمَنَ بِاللَّهِ وَ مَلائِکَتِهِ وَ کُتُبِهِ وَ رُسُلِهِ لا نُفَرِّقُ بَیْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ الایه بقره آیه ۲۸۵ و بعضی گفتند ایمان ظاهری و ایمان باطنی اینهم غلط صرف است زیرا ایمان ظاهری نفاق است و نصیب از رحمت ندارد.

و امّا اخبار مسلّم است که وجود مبارک ائمّه و پیغمبر رحمت است بسیار عظیم و این تأویل آیات است و بیان باطن قرآن و آنچه بنظر می رسد اینکه کفلین من رحمه یکی برای ایمان است و یکی برای تقوی که می فرماید:

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ یعنی اجتناب از مخالفت و معاصی الهیّه.

وَ آمِنُوا بِرَسُولِهِ که آنچه می فرماید اطاعت کنید و مخالفت نکنید و بالجمله اطاعت خدا و رسول و ترک مخالفت خدا و رسول.

یُؤْتِکُمْ کِفْلَیْنِ مِنْ رَحْمَتِهِ یک نصیب برای ایمان و یک نصیب برای تقوی.

وَ یَجْعَلْ لَکُمْ نُوراً تَمْشُونَ بِهِ که گفتیم: نور ایمان از مقابل بین یدیه و از ایمان آنها صحرای محشر را روشن می کند.

وَ یَغْفِرْ لَکُمْ گناهان گذاشته را.

وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِیمٌ هم می آمرزد و هم مهربان است و مهربانی می کند.

[سوره الحدید (۵۷): آیه ۲۹] .... ص : ۴۴۵

لِئَلَّا يَعْلَمَ أَهْلُ الْكِتابِ أَلَّا يَقْدِرُونَ عَلى شَيْ ءٍ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ وَ أَنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشاءُ وَ اللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ (۲۹)

برای اینکه معلوم نباشد بر اهل کتاب و اینکه قدرت ندارند بر شی ء از فضل الهی و اینکه فضل بدست خدای متعال است به هر که بخواهد می دهد و خداوند متعال صاحب فضل عظیم است.

لِئَلَّا يَعْلَمَ أَهْلُ الْكِتابِ نوع مفسّرین گفتند: لاء در لئلا زائده است و معنی «لان یعلم اهل الکتاب» بوده و ما مکرر گفته ایم که حرف زائد در قرآن نیست و معنی اینست که اهل کتاب مثل یهود و نصاری مدّعی بودند که ما مشمول فضل الهی هستم چنانچه می فرماید: وَ قالَتِ الْيَهُودُ وَ النَّصارى نَحْنُ أَبْناءُ اللَّهِ وَ أَحِبَّاؤُهُ قُلْ فَلِمَ يُعَذِّبُكُمْ بِذُنُوبِكُمْ الایه مائده آیه ۲۱ خداوند این آیات را نازل فرمود که مشمول فضل الهی ایمان به خدا و رسولان خدا و تقوای از معاصی الهیست تا این دعوی اینها باطل باشد و این علم که ادّعا می کنند زائل شود چنانچه در همان آیه فرمود:

فَلِمَ يُعَذِّبُكُمْ بِذُنُوبِكُمْ.

أَلَّا يَقْدِرُونَ عَلى شَيْ ءٍ این جمله مستقله است نه خبر جمله قبل و اینکه قدرت بر شی ء ندارند چون عقیده آنها اینست که خداوند پس از خلقت در شش روز از یکشنبه تا جمعه شنبه را تعطیل کرده و کنار رفت و کلیّه امور در تحت قدرت آنها است و تفویض به آنها شده این دعوی هم باطل است و اینها قدرت بر شی ء ندارند و اختیار آنها تا مقرون به مشیّت خدا نباشد انجام نمی گیرد و بر هیچ امری قدرت و استقلال ندارند.

مِنْ فَضْلِ اللَّهِ تفضلات الهی چه در دنیا و چه در آخرت تحت اراده و مشیّت او است بهر که هر چه صلاح بداند تفضّل می کند.

وَ أَنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشاءُ.

شعر

مهندسی که به کل نکهت و به کلّ جان داد بهر که هر چه سزاوار حکمت است آن داد

وَ اللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ فقط قابلیّت می خواهد و قابلیّت تفضلات آخرتی

منوط به ایمان و تقوی و عمل صالح است هذا آخر ما اردنا ایراده فی تفسیر سوره الحدید و یتلوه انشاء تعالی سوره المجادله الی سوره الناس و الحمد للّه اولا و آخرا و ظاهرا و باطنا و الصلاه علی جمیع الانبیاء و اوصیائهم و اللعن علی جمیع اعدائهم و انا العبد الذلیل الحقیر المسکین المستکین السید عبد الحسین المدعو بالطیب.

ص: ۴۴۶

سوره المجادله .... ص : ۴۴۷

[سوره المجادله (۵۸): آیه ۱] .... ص : ۴۴۷

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

قَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّتِی تُجادِلُکَ فِی زَوْجِها وَ تَشْتَکِی إِلَی اللَّهِ وَ اللَّهُ یَسْمَعُ تَحاوُرَکُما إِنَّ اللَّهَ سَمِیعٌ بَصِیرٌ (۱)

اخباری در فضیلت این سوره نقل کرده اند لکن چون سند نداشت و بنظر هم بعید میآمد لذا از نقل آن خود داری کردیم و کافیست برای ما فضائل و مناقب و مثوباتی که بر نفس قرائت قرآن داریم.

قَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّتِی تُجادِلُکَ فِی زَوْجِها گفتند زنی شرفیاب شد خدمت پیغمبر و شکایت از شوهر خود می کرد نظر به اینکه در جاهلیّت در نزد اهل حجاز مرسوم بود که چون به عیال خود مشمئز می شدند و متغیّر می شدند ظهار می کردند و دیگر این زن را بر خود حرام می دانستند حرام ابدی و هنوز حکم ظهار در شریعت مطهره نیامده بود شکایت این زن این بود که شوهرم با من ظهار کرده و من از او اولادهایی دارم اگر بخواهم خودم متکفل آنها شوم تمکن ندارم اگر بخواهم باو واگذار نمایم بچه ها ضایع می شوند خدا می فرماید: خداوند شنید قول آن زنی که با شما مجادله می کرد در امر شوهرش که چه کند پیغمبر چون هنوز حکم ظهار نیامده بود فرمایشی نفرمود این زن در پیشگاه احدیت شکایت کرد و از خدا درخواست کرد که تکلیف مرا معین فرما.

وَ تَشْتَکِی إِلَی اللَّهِ حضرت رسول شوهر او را خواست و فرمود این حکم الهی نیست و این زن بر تو حرام نمی شود که می فرماید:

وَ اللَّهُ یَسْمَعُ تَحاوُرَکُما یعنی گفتگوی شما را خداوند می شنید.

إِنَّ اللَّهَ سَمِیعٌ بَصِیرٌ که دو صفت از صفات ذاتیه است و مرجع آن به علم است که عالم به مسموعات و مبصرات است سپس حکم ظهار آمد که می فرماید:

[سوره المجادله (۵۸): آیه ۲] .... ص : ۴۴۸

الَّذِينَ يُظاهِرُونَ مِنْكُمْ مِنْ نِسائِهِمْ ما هُنَّ أُمَّهاتِهِمْ إِنْ أُمَّهاتُهُمْ إِلاَّ اللاَّئِي وَلَدْنَهُمْ وَ إِنَّهُمْ لَيَقُولُونَ مُنْكَراً مِنَ الْقَوْلِ وَ زُوراً وَ إِنَّ اللَّهَ لَعَفُوٌّ غَفُورٌ (۲)

کسانی که ظهار می کننـد از زنهای خود نیستند آنها مادران آنها نیست مادران آنها مگر زنهایی که زائیده اند آنها را و محقّقا اینهـا هر آینه می گوینـد قول منکر و بیجا و بی موقع. که از این آیه اسـتفاده می شود که حرام است ظهار و نبایـد ظهار کرد و زن بر شوهر حرام نمی شود سپس خداونـد کفاره این معصـیت را بیان می فرماید چنانچه بسیاری از معاصـی هست که کفاره دارد مثل افطار شهر رمضان که اگر به حرام باشد کفاره جمع دارد و اگر به حلال باشد مخیر در یکی از کفارات ثلاث است و در خصوص جمـاع به تکرار او کفـاره مکرر می شود و مثـل کفـاره قتـل عمـدی یـا خطـایی حتی قتل بعض کفار و مثل کفاره خلف نـذر یا عهـد یا یمین و غیر اینها که در فقه یک کتاب کتاب کفارات بیان شـده می فرمایـد وَ إِنَّ اللَّهَ لَعَفُوٌّ غَفُورٌ خـداوند عفو می فرمایـد و می گـذرد از این معصـیت اگر از روی جهـل و نـادانی باشـد یا به دادن کفاره از گناه می گـذرد و عفو می فرماید که اصلا معنی کفاره کفاره از گناه است که تکفیر می شود.

[سوره المجادله (۵۸): آیه ۳] .... ص : ۴۴۸

وَ الَّذِينَ يُظاهِرُونَ مِنْ نِسائِهِمْ ثُمَّ يَعُودُونَ لِما قالُوا فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَتَمَاسَّا ذلِكُمْ تُوعَظُونَ بِهِ وَ اللَّهُ بِما تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ (۳)

و کسانی که ظهار می کننـد از زنهای خود سپس عود می کنند از آنچه گفتند پس باید یک بنده آزاد کنند پیش از آنکه نزد یکدیگر بروند اینست که شما را موعظه می کنند باو و خداوند بآنچه عمل می کنید با خبر است.

وَ الَّذِينَ يُظاهِرُونَ مِنْ نِسائِهِمْ و این عمل حرام و قبیح را مرتکب شدند.

ثُمَّ يَعُودُونَ لِما قالُوا پشیمان شدند و خواستند با زنهای خود تماس بگیرند و نزدیکی کنند.

فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَتَمَاسَّا بایـد یک رقبه از پیش از نزدیکی آزاد کننـد که تحریر از ماده حراست مقابل عبد بمعنی آزاد و تحریر از باب تفعیل آزاد کردن است و این کفّاره مرتّب است مثل صوم شهر صیام نیست که مخیر باشد بین سه کفّاره.

ذلِكُمْ تُوعَظُونَ بِهِ که ظهار نکنید که دچار این کفّاره نشوید.

وَ اللَّهُ بِما تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ.

[سوره المجادله (۵۸): آیه ۴] .... ص : ۴۴۹

فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيامُ شَهْرَيْنِ مُتَتابِعَيْنِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَتَماسَّا فَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَإِطْعامُ سِتِّينَ مِسْكِيناً ذلِكَ لِتُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ وَ تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ وَ لِلْكافِرِينَ عَذابٌ أَلِيمٌ (۴)

پس کسی که نیافت پس روزه بگیرد دو ماه پی در پی پیش از آنکه نزدیک یکدیگر بروند پس کسی که توانایی ندارد بر صیام پس اطعام کند شصت فقیر را این برای اینست که ایمان آورید به خدا و به رسول او و اینست حدود الهی و از برای کافرین عذاب الیم است.

فَمَنْ لَمْ يَجِدْ مثل زمان ما که اصلا رقبه و غلام و کنیز نیست یا بر فرض وجود تمکن از خریدن و آزاد کردن ندارد یا دسترسی ندارد.

فَصِيامُ شَهْرَيْنِ مُتَتابِعَيْنِ در اخبار دارد دو ماه هلالی یا شصت روز پی در پی حتّی دارد اگر سی روز روزه گرفت و یک روز افطار کرد باید استیناف کند بلی اگر سی و یک روز گرفت که یک روز از ماه دوم را ضمیمه کرد بقیّه را متفرقا بگیرد مانعی ندارد.

مِنْ قَبْلِ أَنْ يَتَماسَّا که تا تمام دو ماه را نگیرد نمی تواند نزد او برود در اخبار دارد اگر زوج مملوک باشد کفاره او یک ماه است نصف ما علی الحرّ چنانچه در باب حدود نصف حدّ حرّ و حرّه را دارند و فقط همین صیام کفّاره آنها است عتق رقبه و اطعام بر آنها نیست.

فَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَإِطْعامُ سِتِّينَ مِسْكِيناً در موضوع اطعام بعضی گفتند: نصف صاع لکن مشهور و مختار یک مد از طعام است و مراد از مسکین مطلق فقراء است که گفتند الفقیر و المسکین اذا اجتمعا افترقا و اذا افترقا اجتمعا چنانچه در باب زکاه هر دو را ذکر فرمود: إِنَّمَا الصَّدَقاتُ لِلْفُقَراءِ وَ الْمَساكِينِ الایه و در اینجا فقط مسکین را فرموده ذلِكَ لِتُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ وَ تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ ایمان به خدا و رسول تصدیق فرمایشات آنها و زیر بار رفتن است. (تنبیه) در اخبار دارد اگر پس از اظهار طلاق داد کفاره باو تعلق نمی گیرد.

وَ لِلْكافِرِينَ عَذابٌ أَلِيمٌ که اگر زیر بار نرفت کافر می شود و برای خود عذاب

دردناک اختیار کرده.

[سوره المجادله (۵۸): آیه ۵] .... ص: ۴۵۰

إِنَّ الَّذِینَ یُحَادُّونَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ کُبِتُوا کَما کُبِتَ الَّذِینَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَ قَدْ أَنْزَلْنا آیاتٍ بَیِّناتٍ وَ لِلْکافِرِینَ عَذابٌ مُهِینٌ (۵)

بدرستی که کسانی که مخالفت می کنند حدود الهی را و با خدا و رسول مخالف هستند نگونسار شدند چنانچه پیش از آنها مخالفین نگونسار شدند و حال آنکه ما نازل کردیم آیات خود را واضح و روشن و از برای کافرین است عذاب خوار کننده.

إِنَّ الَّذِینَ یُحَادُّونَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ محاده معادات و مخالفت و محاربه و مجانبه است که این کفار با خدا و رسول خدا هم عناد و هم مخالفت و هم دوری و یک طرفی و هم جنگ با خدا و رسول دارند و بدانند که جنگ با خدا و رسول فتح ندارد بلکه.

کُبِتُوا کَما کُبِتَ الَّذِینَ مِنْ قَبْلِهِمْ کبت خیبه و خذلان و شکست و سرکوبی و هزیمت است چنانچه کفار و مشرکین امم سابقه به چه عقوباتی گرفتار شدند، قوم نوح، عاد، ثمود، فرعونیان، قوم لوط، اصحاب مدین، لشکر ابرهه، اصحاب ایکه و غیر اینها که می فرماید: وَ مَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ الْعَزِیزِ الْحَکِیمِ لِیَقْطَعَ طَرَفاً مِنَ الَّذِینَ کَفَرُوا أَوْ یَکْبِتَهُمْ فَیَنْقَلِبُوا خائِبِینَ الی قوله تعالی أَوْ یُعَذِّبَهُمْ فَإِنَّهُمْ ظالِمُونَ آل عمران آیه ۱۲۷ الی ۱۲۸.

وَ قَدْ أَنْزَلْنا آیاتٍ بَیِّناتٍ آیات شریفه قرآن با بیانات واضحه و حجج ساطعه و ادله قاطعه و معجزات باهره که راه عناد بر آنها بسته شود و نگویند: لَوْ لا أَرْسَلْتَ إِلَیْنا رَسُولًا فَنَتَّبِعَ آیاتِکَ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَذِلَّ وَ نَخْزی طه آیه ۱۳۴.

وَ لِلْکافِرِینَ عَذابٌ مُهِینٌ عذاب خوار کننده با خفت و ذلت.

[سوره المجادله (۵۸): آیه ۶] .... ص: ۴۵۰

یَوْمَ یَبْعَثُهُمُ اللَّهُ جَمِیعاً فَیُنَبِّئُهُمْ بِما عَمِلُوا أَحْصاهُ اللَّهُ وَ نَسُوهُ وَ اللَّهُ عَلی کُلِّ شَیْ ءٍ شَهِیدٌ (۶)

روزی که خداوند متعال مبعوث می فرماید آنها را جمیعا پس خبر می دهد آنها را به آنچه عمل کرده اند که تمام اعمال آنها را احصاء و شماره فرموده و آنها فراموش کرده اند خدای متعال بر هر چیزی شاهد و گواه است.

یَوْمَ یَبْعَثُهُمُ اللَّهُ جَمِیعاً که روز قیامت باشد که خلق اولین و آخرین از جنّ

و انس و ملک حتّی وحوش زنده می شوند و در صحرای محشر مجتمع می شوند از خوب و بد صغیر و کبیر مؤمن و کافر.

فَيُنَبِّئُهُمْ بِما عَمِلُوا چه اعمال ظاهریه و باطنیّه و خیالات نفسانیّه و امور قلبیه و مقاصد سریه که أَحاطَ بِكُلِّ شَيْ ءٍ عِلْماً بعلاوه نامه های عمل که لا يُغادِرُ صَغِيرَةً وَ لا كَبِيرَةً إِلَّا أَحْصاها کهف آیه ۴۷ و احدی نیست که مبعوث نشود که می فرماید:

وَ حَشَرْناهُمْ فَلَمْ نُغادِرْ مِنْهُمْ أَحَداً کهف آیه ۴۵ بعلاوه شهود یوم القیامه ملائکه کتبه و ملائکه حفظه و السنه و جلود و انبیاء و غیر اینها که جایی بر انکار باقی نمی ماند وَ نَسُوهُ لکن خود انسان فراموش می کند بخصوص با وحشت و اضطرابی که پیدا می کند وَ اللَّهُ عَلى كُلِّ شَيْ ءٍ شَهِيدٌ حاضر و ناظر و خبیر و بصیر و محیط است و احتیاج به شاهد ندارد وَ كَفى بِاللَّهِ شَهِيداً در بسیاری از آیات.

چون شهادت داد حق کبود ملک تا شود اندر شهادت مشترک

[سوره المجادله (۵۸): آیه ۷] .... ص: ۴۵۱

أَ لَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ ما فِي السَّماواتِ وَ ما فِي الْأَرْضِ ما يَكُونُ مِنْ نَجْوى ثَلاثَةٍ إِلَّا هُوَ رابِعُهُمْ وَ لا خَمْسَةٍ إِلَّا هُوَ سادِسُهُمْ وَ لا أَدْنى مِنْ ذلِكَ وَ لا أَكْثَرَ إِلَّا هُوَ مَعَهُمْ أَيْنَ ما كانُوا ثُمَّ يُنَبِّئُهُمْ بِما عَمِلُوا يَوْمَ الْقِيامَةِ إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْ ءٍ عَلِيمٌ (۷)

آیا نمی بینی اینکه خدای متعال می داند آنچه در آسمان ها است و آنچه در زمین است نمی باشد از نجوی سه نفر مگر اینکه خدا چهارمی آنها است و نه پنج نفر مگر اینکه او ششمی آنها است و نه کمتر از سه نفر و نه زیادتر از پنج مگر اینکه او با آنها است هر کجا باشند سپس خبر می دهد آنها را به آنچه عمل کردند روز قیامت محققا خدای متعال به هر چیزی عالم است.

أَ لَمْ تَرَ مراد رؤیت به چشم نیست زیرا علم دیدنی نیست آنچه قابل رؤیت است جسم است بلکه مراد رؤیت قلب است که درک باشد که از روی مدرک و دلیل و برهان معرفت پیدا کند و سر اینکه خطاب به پیغمبر است و نفرمود «الم یروا» برای اینست که آنها همچه معرفتی نداشتند و خیال می کردند که خدا خبر از نجوای آنها ندارد.

أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ ما فِي السَّماواتِ از ملائکه و خصوصیات هر یک از این کرات سماویه و سدره المنتهی و جنه المأوی و بیت المعمور و لوح و قلم و عرش و کرسی

و آنچه در عالم بالا است.

وَ ما فِی الْأَرْضِ از جن و انس و انواع حیوانات و اشجار و اوراق و معادن و بحار و حبوب و نباتات و آنچه در تخوم ارض و قعر دریا است.

ما یَکُونُ مِنْ نَجْوی ثَلاثَةٍ إِلَّا هُوَ رابِعُهُمْ بلکه قبل از نجوای آنها از ازل می دانست چیزی بر علم او افزوده نمی شود و چیزی بر او مخفی نمی گردد.

إِنَّ اللَّهَ لا یَخْفی عَلَیْهِ شَیْ ءٌ فِی الْأَرْضِ وَ لا فِی السَّماءِ آل عمران آیه ۴ وَ ما یَخْفی عَلَی اللَّهِ مِنْ شَیْ ءٍ فِی الْأَرْضِ وَ لا فِی السَّماءِ ابراهیم ۴۱ لا یَخْفی عَلَی اللَّهِ مِنْهُمْ شَیْ ءٌ مؤمن آیه ۱۶ إِنَّهُ یَعْلَمُ الْجَهْرَ وَ ما یَخْفی الا علی آیه ۷ وَ لا خَمْسَهٍ إِلَّا هُوَ سادِسُهُمْ کم و بیش ندارد بر خدای متعال، نجوی برای اینست که بر دیگران مخفی دارند لکن خبر ندارند که خداوند آنها را هم با خبر می کند قَدْ نَبَّأَنَا اللَّهُ مِنْ أَخْبارِکُمْ توبه آیه ۹۵ وَ لا أَدْنی مِنْ ذلِکَ که دو نفر با هم نجوی کنند.

وَ لا أَکْثَرَ که جماعتی مخفیانه کمسیون کنند مثل دار الندوه و سقیفه بنی ساعده و اشباه اینها.

إِلَّا هُوَ مَعَهُمْ خدا حاضر و ناظر است.

أَیْنَ ما کانُوا و لو در بیت مخدع صندوقخانه یا زیر زمین یا در غار هر کجا باشد.

ثُمَّ یُنَبِّئُهُمْ به تمام خصوصیات.

بِما عَمِلُوا یَوْمَ الْقِیامَهِ موقعی که نامه عمل بدست آنها داده می شود و السنه و ایادی و ارجل و جلود خود آنها شهادت می دهند إِنَّ اللَّهَ بِکُلِّ شَیْ ءٍ عَلِیمٌ ازلا و ابدا سرا و جهرا.

[سوره المجادله (۵۸): آیه ۸] .... ص : ۴۵۲

أَ لَمْ تَرَ إِلَی الَّذِینَ نُهُوا عَنِ النَّجْوی ثُمَّ یَعُودُونَ لِما نُهُوا عَنْهُ وَ یَتَناجَوْنَ بِالْإِثْمِ وَ الْعُدْوانِ وَ مَعْصِیَتِ الرَّسُولِ وَ إِذا جاؤُکَ حَیَّوْکَ بِما لَمْ یُحَیِّکَ بِهِ اللَّهُ وَ یَقُولُونَ فِی أَنْفُسِهِمْ لَوْ لا یُعَذِّبُنَا اللَّهُ بِما نَقُولُ حَسْبُهُمْ جَهَنَّمُ یَصْلَوْنَها فَبِئْسَ الْمَصِیرُ (۸)

آیا نمی بینی بسوی کسانی که نهی شدند از نجوی و پس از نهی باز اعاده دادند مر آن چیزی که نهی شده بودند و با یکدیگر نجوی می کردند به معصیت و دشمنی و مخالفت رسول و ترک اطاعت او و موقعی که میآمدند نزد تو یک نحو تحیتی

می گفتند که خداوند این نحو تحیت را نمی فرمود و پیش خود می گفتند چرا خدا ما را باین نجوی و باین نحو تحیت عذاب نمی کند بآنچه می گوئیم بس است آنها را جهنم که سرازیر می کنند آنها را در قعر جهنم پس بد بازگشتیست.

أَ لَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ نُهُوا عَنِ النَّجْوى منافقین هستند زیرا سایر فرق کفر از مناهی الهیه منتهی نمی شوند منافقین که ظاهرا مسلمان بودند و می گفتند ما پذیرفتیم و منتهی شدیم مع ذلک اعاده دادند.

ثُمَّ يَعُودُونَ لِما نُهُوا عَنْهُ که رفتند با یهود عنود نجوی کردند که می فرماید أَ لَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ نافَقُوا يَقُولُونَ لِإِخْوانِهِمُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتابِ لَئِنْ أُخْرِجْتُمْ لَنَخْرُجَنَّ مَعَكُمْ وَ لا نُطِيعُ فِيكُمْ أَحَداً أَبَداً وَ إِنْ قُوتِلْتُمْ لَنَنْصُرَنَّكُمْ وَ اللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَكاذِبُونَ لَئِنْ أُخْرِجُوا لا يَخْرُجُونَ مَعَهُمْ وَ لَئِنْ قُوتِلُوا لا يَنْصُرُونَهُمْ وَ لَئِنْ نَصَرُوهُمْ لَيُوَلُّنَّ الْأَدْبارَ ثُمَّ لا يُنْصَرُونَ حشر آیه ۱۱ و ۱۲ فقط تشجیع می کردند یهود را بر مسلمین.

وَ يَتَناجَوْنَ بِالْإِثْمِ وَ الْعُدْوانِ وَ مَعْصِيَتِ الرَّسُولِ اثم مخالفت فرامین الهی است عدوان دشمنی با مسلمین است معصیه الرسول نهی از نجوی و ترک اطاعت او است.

وَ إِذا جاؤُكَ حَيَّوْكَ بِما لَمْ يُحَيِّكَ بِهِ اللَّهُ اما تحیت یهود به عوض سلام علیک سام علیک می گفتند و سام بمعنی مرگ و هلاکت است و پیغمبر هم در جواب آنها می فرمود علیک و لذا گفتند در جواب سلام اهل کتاب تمامی جواب ندهید یا بگوئید سلام و قصد کنید بر مسلمین یا بگوئید علیک و قصد کنید عذاب و مرگ و هلاکت او را و اما تحیت منافقین می گفتند:

انعم صباحا انعم مساء و این تحیت اهل جاهلیت بود حضرت فرمود:

ابدلنا اللّه بخیر من ذلک تحیه اهل الجنه السلام علیکم

وَ يَقُولُونَ فِي أَنْفُسِهِمْ لَوْ لا يُعَذِّبُنَا اللَّهُ بِما نَقُولُ و پیش خود می گفتند اگر این پیغمبر خدا است چرا خداوند ما را عذاب نمی کند باین گفتار جواب آنها اینست.

حَسْبُهُمْ جَهَنَّمُ کافیست بر آنها عذاب جهنم که مخلد در آن هستند بالاخص

منافقین که فِی الدَّرْکِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ هستند.

یَصْلَوْنَها پرتاب می کنند آنها را و سرازیر می کنند در قعر جهنم.

فَبِئْسَ الْمَصِیرُ بد جایگاه و برگشت آنها است.

[سوره المجادله (۵۸): آیه ۹] .... ص : ۴۵۴

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا إِذا تَناجَیْتُمْ فَلا تَتَناجَوْا بِالْإِثْمِ وَ الْعُدْوانِ وَ مَعْصِیَتِ الرَّسُولِ وَ تَناجَوْا بِالْبِرِّ وَ التَّقْوی وَ اتَّقُوا اللَّهَ الَّذِی إِلَیْهِ تُحْشَرُونَ (۹)

ای کسانی که ایمان آورده اید اگر با یکدیگر نجوی می کنید پس نجوی نکنید به معصیت الهی و دشمنی با مسلمین و مخالفت فرمایشات پیغمبر مثل منافقین و نجوی کنید به برّ و احسان و تقوی و بپرهیزید از محرمات الهی آن خداوندی که بسوی او است بازگشت شما.

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا چون منافقین چنین کردند شما مؤمنین نکنید.

إِذا تَناجَیْتُمْ فَلا تَتَناجَوْا بِالْإِثْمِ وَ الْعُدْوانِ وَ مَعْصِیَتِ الرَّسُولِ یکی از شاهکارهای منافقین همین نجوی که با اهل کتاب نجوی داشتند و به جان مؤمنین هم افتادند که اینها را اضلال کنند و از دور پیغمبر دور کنند و به جهاد نروند و با وصیّ پیغمبر امیر المؤمنین موافقت نکنند و القاء شبهات در اذهان آنها می کردند خداوند می فرماید:

هُمُ الَّذِینَ یَقُولُونَ لا تُنْفِقُوا عَلی مَنْ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ حَتَّی یَنْفَضُّوا منافقین آیه ۸ و امروز از این نمره اشخاص زیاد پیدا شده که مؤمنین را می خواهند از اطراف علماء دور کنند و آنها را در ضلالت اندازند و این رشته از زمان پیغمبر الی کنون در تمام ادوار جریان داشته.

وَ تَناجَوْا بِالْبِرِّ وَ التَّقْوی بر اعمال صالحه و تقوی و ترک معاصی است که مفاد امر به معروف و نهی از منکر باشد که دو رکن واجب اسلامی است عکس منافقین که می فرماید: الْمُنافِقُونَ وَ الْمُنافِقاتُ بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ یَأْمُرُونَ بِالْمُنْکَرِ وَ یَنْهَوْنَ عَنِ الْمَعْرُوفِ وَ یَقْبِضُونَ أَیْدِیَهُمْ توبه آیه ۶۸.

وَ اتَّقُوا اللَّهَ الَّذِی إِلَیْهِ تُحْشَرُونَ که از جزئیات اعمال شما سؤال می کند و جزاء میدهد الناس مجزیون باعمالهم ان خیرا فخیر و ان شرّا فشرّ.

[سوره المجادله (۵۸): آیه ۱۰] .... ص : ۴۵۴

إِنَّمَا النَّجْوی مِنَ الشَّیْطانِ لِیَحْزُنَ الَّذِینَ آمَنُوا وَ لَیْسَ بِضارِّهِمْ شَیْئاً إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَ عَلَی اللَّهِ فَلْیَتَوَکَّلِ الْمُؤْمِنُونَ (۱۰)

جز این نیست که نجوی از شیطان است برای این که محزون کند کسانی را

که ایمان آورده اند و نیست شیطان که بتواند ضرری متوجه آنها کند مگر مشیّت حق تعلق بگیرد، و بر خداوند متعال پس باید توکّل کنند مؤمنون.

إِنَّمَا النَّجْوی مِنَ الشَّیْطانِ دو نحوه تفسیر شده.

۱- مراد خوابهای شیطانی است که در عالم رؤیا بنظر مؤمنین می رساند که قلوب آنها را بوحشت اندازد و آنها را محزون کند.

۲- مراد نجواهای منافقین بر ضرر مسلمین باغوای شیطان است.

لِیَحْزُنَ الَّذِینَ آمَنُوا لام غرض است که می خواهد مؤمنونرا محزون کند یا برؤیا یا بوساوس در قلوب اهل فساد که نجوی کنند و در مقام اذیّت مؤمنین برآیند وَ لَیْسَ بِضارِّهِمْ شَیْئاً شیطان کوچک ترین ضرری نمی تواند بمؤمن برساند چه در رؤیا و چه در اغوای و وسوسه، ضرر و نفع بید قدرت حق است.

إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ موافق حکمت و مصلحت که مکرر بیان شده که بلاء و نعمت بدست او است و منشأ هر یک اموری است و تا مشیّت او تعلّق نگیرد احدی قدرت ندارد و این منافی با اختیار نیست و مورث جبر هم نمی شود نه جبر است و نه تفویض، و برای حفظ از کلیه مضار باید توکل نمود.

وَ عَلَی اللَّهِ فَلْیَتَوَکَّلِ الْمُؤْمِنُونَ پناه بردن بخدا از شرّ هر ذی شرّی از جن و انس و حیوانات موذیه و سایر بلیات.

تنبیه: شیطان هیچ گونه قدرتی بر اضرار باحدی ندارد اگر قدرت داشت یک نفر اولاد آدم را روی زمین نمی گذاشت فقط وسوسه و القاء خیال در قلب انسان می کند و تا نفس انسان مایل نباشد انسان نمی کند لذا می فرماید: إِنَّ عِبادِی لَیْسَ لَکَ عَلَیْهِمْ سُلْطانٌ إِلَّا مَنِ اتَّبَعَکَ مِنَ الْغاوِینَ حجر آیه ۴۲ و انسان هم تا مشیّت تعلّق نگیرد قدرت بر فعلی ندارد.

ما قَطَعْتُمْ مِنْ لِینَهٍ أَوْ تَرَکْتُمُوها قائِمَهً عَلی أُصُولِها فَبِإِذْنِ اللَّهِ حشر آیه ۵.

[سوره المجادله (۵۸): آیه ۱۱] .... ص : ۴۵۵

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا إِذا قِیلَ لَکُمْ تَفَسَّحُوا فِی الْمَجالِسِ فَافْسَحُوا یَفْسَحِ اللَّهُ لَکُمْ وَ إِذا قِیلَ انْشُزُوا فَانْشُزُوا یَرْفَعِ اللَّهُ الَّذِینَ آمَنُوا مِنْکُمْ وَ الَّذِینَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجاتٍ وَ اللَّهُ بِما تَعْمَلُونَ خَبِیرٌ (۱۱)

ای کسانی که ایمان آورده اید زمانی که گفته شود جا باز کنید در مجالس تنگ

یک دیگر ننشینید جا باز کنید خداوند برای شما توسعه می دهد و تنگ نمی گیرد و زمانی که گفته شود برخیزید پس برخیزید و بروید خدا مقام شما را رفعت می دهد و بالا می برد کسانی را که حقیقتا ایمان آورده اند و کسانی که به آنها علم داده شده درجاتی دارند و خداوند بآنچه عمل می کنید با خبر است.

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا إِذا قِیلَ لَکُمْ تَفَسَّحُوا فِی الْمَجالِسِ فَافْسَحُوا نظر باین که مؤمنین برای صفوف نماز و برای استماع مواعظ میآمدند چون هر چه صف نزدیکتر باشند به امام و هر چه نزدیکتر باشد به واعظ افضل است و بهتر استماع می کنند میآمدند نزدیک یک دیگر و تنگ هم می نشستند بالاخص در هوای گرم حجاز و این ضررهایی داشت یکی گرمی هوا، دیگر ناراحتی و عدم تمکن از انجام وظیفه و بالاخص کسانی که بعدا میآمدند جا برای آنها نبود خدا می فرماید جا باز کنید و به خود تنگ نگیرید و توسعه دهید در جلوس و ناراحت نباشید.

یَفْسَحِ اللَّهُ لَکُمْ خداوند به شما توسعه می دهد و تنگ نمی گیرد در معیشت و زندگانی دنیا و فردای قیامت برای شما تنگ نمی گیرد در حساب و سؤال و جواب با کمال راحتی شما را سعادتمند میکند و نجات می بخشد.

وَ إِذا قِیلَ انْشُزُوا فَانْشُزُوا و نظر به اینکه شرفیاب می شدند خدمت حضرت دیگر دل نمی کنند و اطاله مجلس می کردند و حضرت هم حیا می کرد بفرماید بروید و این اطاله جلوس هم موجب ایذاء نبی می شد و هم مانع از شرفیابی دیگران و امروز هم در مجالس وعظ در خانه ها و در مساجد پس از اداء تکالیف بعضی جلوس می کنند و با یکدیگر صحبت های دنیوی می کنند و این باعث ایذاء صاحب منزل و حواس پرتی دیگران و مانع شرفیابی سایرین می شود، پس از خاتمه برخیزید و بیرون روید و مزاحم نشوید چنانچه در باب عیادت مریض و در باب ضیافت و غیر اینها هم طول جلوس مذموم است که می فرماید: فَإِذا طَعِمْتُمْ فَانْتَشِرُوا وَ لا مُسْتَأْنِسِینَ لِحَدِیثٍ الایه احزاب آیه ۵۳.

یَرْفَعِ اللَّهُ الَّذِینَ آمَنُوا مِنْکُمْ وَ الَّذِینَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجاتٍ هر چه ایمان قوی تر و علم بیشتر باشد درجات بالاتر می رود وَ اللَّهُ بِما تَعْمَلُونَ خَبِیرٌ.

[سوره المجادله (۵۸): آیه ۱۲] .... ص : ۴۵۶

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا إِذا ناجَیْتُمُ الرَّسُولَ فَقَدِّمُوا بَیْنَ یَدَیْ نَجْواکُمْ صَدَقَةً ذلِکَ خَیْرٌ لَکُمْ وَ أَطْهَرُ فَإِنْ لَمْ تَجِدُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِیمٌ (۱۲)

ای کسانی که ایمان آوردید زمانی که خواستید با پیغمبر صحبت سری و نجوی کنید پیش از آن صدقه دهید این برای شما بهتر و پاکیزه تر است پس اگر نیافتید و تمکن نداشتید خداوند متعال هم می آمرزد و هم رحمت می کند در این آیه شریفه فقط امتثال این حکم را، امیر المؤمنین نمود، زیرا قبل از نزول آیه که این حکم نمود و پس از نزول امیر المؤمنین صدقه داد و اسراری با پیغمبر (ص) داشت و بعد از این حکم نسخ شد بآیه بعد و اخبار در این باب بسیار است و در زیارت امیر المؤمنین هم بسیار داریم که قدم بین یدی یجز به الصدقات یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا خطاب بتمام مؤمنین که در زمان پیغمبر بودند و درک حضور می کردند إِذا ناجَیْتُمُ الرَّسُولَ خواستید خلوت کنید با پیغمبر و سرّا عرائضی داشتید.

فَقَدِّمُوا بَیْنَ یَدَیْ نَجْواکُمْ صَدَقَةً که این صدقه شرط جواز نجوی است مثل وضوء که شرط صحت صلاه است.

ذلِکَ خَیْرٌ لَکُمْ نه بمعنی اینکه بدون صدقه هم خوب است و این بهتر است بلکه مثل الجنه خیر من النار و الطاعه خیر من المعصیه است بدون صدقه حرام است نجوی. وَ أَطْهَرُ در تذکیه نفس و قبولی حسنات و محو سیّئات.

فَإِنْ لَمْ تَجِدُوا یا نداشتن مال یا نبودن فقیر یا دست رسی بآن نداشتن.

فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِیمٌ خداوند مؤاخذه نمی کند و می گذرد و عفو می کند و مورد عنایت خود قرار می دهد، حدیث مبسوطی در برهان از ابن بابویه در بیان احتجاجات امیر المؤمنین بر ابی بکر و تصدیق او بجمیع آنها ببیان فضائل خاصّه امیر المؤمنین (ع) قریب هفتاد فضیله که من جمله آنها همین تقدیم صدقه قبل از نجوی باشد و چون حدیث بسیار مفصل است صرف نظر می کنیم از نقل آن.

[سوره المجادله (۵۸): آیه ۱۳] .... ص: ۴۵۷

أَ أَشْفَقْتُمْ أَنْ تُقَدِّمُوا بَیْنَ یَدَیْ نَجْواکُمْ صَدَقاتٍ فَإِذْ لَمْ تَفْعَلُوا وَ تابَ اللَّهُ عَلَیْکُمْ فَأَقِیمُوا الصَّلاةَ وَ آتُوا الزَّکاةَ وَ أَطِیعُوا اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ اللَّهُ خَبِیرٌ بِما تَعْمَلُونَ (۱۳)

آیا ترسیدید و بخل کردید اینکه مقدّم بدارید بر نجوی خود صدقه ها را که فقیر شوید و چون بجا نیاوردید پس خداوند گذشت کرد بر شما و این حکم را برداشت پس بر پا بدارید نماز را و بدهید زکاه را و اطاعت کنید خدا و رسول او را و خداوند

خبیر است بآنچه عمل می کنید.

أَ أَشْفَقْتُمْ اشفاق ترس از فقر و فاقه است.

أَنْ تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيْ نَجْواكُمْ صَدَقاتٍ و بخل کردید که مبادی فقیر شوید.

فَإِذْ لَمْ تَفْعَلُوا پس چون مخالفت کردید وَ تابَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ پس خداوند هم این حکم را نسخ کرد و از شما برداشت.

فَأَقِيمُوا الصَّلاةَ پس بپردازید بواجبات مهمه که اساس دین اسلام بر آنها است و ارکان دین است که یکی از آنها نماز است که می فرماید:

الصلاه عمود الدین عنوان صحیفه المؤمن الصلاه ان قبلت قبل ما سواها و ان ردت رد ما سواها

الصلاه معراج المؤمن

الصلاه قربان کل تقی قره عینی فی الصلاه اول ما یحاسب به العبد یوم القیامه الصلاه

و غیر اینها پس باید اقامه داشت نماز را که گفتند:

تارک الصلاه کافر

و ضایع الصلاه بیانزده عقوبت گرفتار می شود که یکی از آنها بی ایمان از دنیا می رود.

وَ آتُوا الزَّكاةَ که رکن اعظم اسلام است و حفظ دین اسلام منوط باو است و متجاوز از صد آیه قرآن در اهمیّت او و فوائد او و عقوبات مانع الزکاه داریم و در اخبار الی ما شاء اللّه و اهم از همه آنها و حقیقت دین.

وَ أَطِيعُوا اللَّهَ وَ رَسُولَهُ است در کلیّه اوامر و نواهی الهی و فرمایشات پیغمبر که از همه مهمتر امر ولایت و وصایت و خلافت و امامت است و اینجا بسط بسیطی لازم است لکن از وضع تفسیر خارج است وَ اللَّهُ خَبِيرٌ بِما تَعْمَلُونَ که با نماز چه کردید و در امر زکاه چه نوع بودید و در اطاعت خدا و رسول چه نمودید ای وای به حال امروزه در این سه موضوع.

[سوره المجادله (۵۸): آیه ۱۴] .... ص : ۴۵۸

أَ لَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ تَوَلَّوْا قَوْماً غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ ما هُمْ مِنْكُمْ وَ لا مِنْهُمْ وَ يَحْلِفُونَ عَلَى الْكَذِبِ وَ هُمْ يَعْلَمُونَ (۱۴)

آیا نمی بینی و نظر نمی کنی بسوی قومی که دوستی می کنند قومی را که خداوند بر آنها غضب کرده نیستند اینها از شما و نه از آنها و قسم یاد می کنند دروغ و خود آنها می دانند.

این آیه در مذمّت یک دسته منافقین است که به زبان ما کبوتر دو بر چه هستند

نزد مسلمان ها می گویند ما مسلمانیم با شما موافقیم در جماعت شما حاضر می شویم در جهاد با کفّار همراهی می کنیم، در مساجد شما حاضر می شویم و با یهود می گویند ما با شما همراهیم و بشما کمک می دهیم و جلوگیری می کنیم مسلمین را که نتوانند بر شما غالب شوند اینها نه مسلمان هستند نه یهود نه مسلمانان را یاری می کنند و نه به یهود کمک می دهند و همراهی می کنند.

أَ لَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ منافقین دورو.

تَوَلَّوْا قَوْماً غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ که یهود باشند که مورد غضب الهی وارد شدند چنانچه می فرماید: قُلْ هَلْ أُنَبِّئُكُمْ بِشَرٍّ مِنْ ذلِكَ مَثُوبَةً عِنْدَ اللَّهِ مَنْ لَعَنَهُ اللَّهُ وَ غَضِبَ عَلَيْهِ وَ جَعَلَ مِنْهُمُ الْقِرَدَةَ وَ الْخَنازِيرَ مائده آیه ۶۵ و اشاره بآیه شریفه است که فرمود فَلَمَّا عَتَوْا عَنْ ما نُهُوا عَنْهُ قُلْنا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خاسِئِينَ اعراف آیه ۱۶۶ که رفتند نزد یهود و گفتند چنانچه می فرماید:

أَ لَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ نافَقُوا يَقُولُونَ لِإِخْوانِهِمُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتابِ لَئِنْ أُخْرِجْتُمْ لَنَخْرُجَنَّ مَعَكُمْ وَ لا نُطِيعُ فِيكُمْ أَحَداً أَبَداً وَ إِنْ قُوتِلْتُمْ لَنَنْصُرَنَّكُمْ وَ اللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَكاذِبُونَ لَئِنْ أُخْرِجُوا لا يَخْرُجُونَ مَعَهُمْ وَ لَئِنْ قُوتِلُوا لا يَنْصُرُونَهُمْ وَ لَئِنْ نَصَرُوهُمْ لَيُوَلُّنَّ الْأَدْبارَ ثُمَّ لا يُنْصَرُونَ حشر آیه ۱۱ و ۱۲.

ما هُمْ مِنْكُمْ وَ لا مِنْهُمْ نه مسلمان هستند نه یهود، نه یاری مسلمانان می کنند و نه یاری یهود نه به اسلام عقیده دارند و نه به یهود و نصاری.

وَ يَحْلِفُونَ عَلَى الْكَذِبِ همین غموس قسم دروغ است نزد مسلمانان قسم یاد می کنند که ما با شما هستیم و نزد یهود که ما با شما و هر دو دروغ است.

وَ هُمْ يَعْلَمُونَ که منافق هستند نه این طرفی و نه آن طرفی.

[سوره المجادله (۵۸): آیه ۱۵] .... ص: ۴۵۹

أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ عَذاباً شَدِيداً إِنَّهُمْ ساءَ ما كانُوا يَعْمَلُونَ (۱۵)

مهیّا فرموده خدای متعال برای آنها عذاب شدیدی را محققا آنها بد چیزیست که بودند عمل می کردند.

أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ عَذاباً شَدِيداً عذاب کفر، عذاب نفاق، عذاب دوستی با دشمنان خدا که إِنَّ الْمُنافِقِينَ فِي الدَّرْكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ نساء آیه ۱۴۴.

إِنَّهُمْ ساءَ ما كانُوا يَعْمَلُونَ دوستی با دشمنان حقّ و تشجیع آنها بر قتال با مسلمین و همین غموس و سایر اعمال آنها که تمام ضرر مسلمین بواسطه این منافقین بوده و آنچه تا کنون از ظلم و تعدی و فسق و فجور و کفر و شرک و ضلالت رواج پیدا کرده سببش همین منافقین بودند.

[سوره المجادله (۵۸): آیه ۱۶] .... ص: ۴۶۰

اتَّخَذُوا أَيْمانَهُمْ جُنَّةً فَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ فَلَهُمْ عَذابٌ مُهِينٌ (۱۶)

گرفتند سوگندهای خود را سپری و مانعی برای خود پس صد و مانع شدند از راه الهی پس برای آنها است عذاب خوار کننده.

اتَّخَذُوا أَيْمانَهُمْ جُنَّةً که مسلمین باور کنند و متعرّض آنها نشوند و در داخله مسلمین باشند و از قضایا مطلع شوند.

فَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ خود که از راه حق منحرف شدند و سدّی شدند برای دیگران که آنها هم منحرف شدند فَلَهُمْ عَذابٌ مُهِينٌ عذاب تمام اهل ضلالت و فساق و فجار بلکه کفّار و مشرکین بار بر اینها است چون فاعل بالتسبیب هستند که اگر این منافقین نبودند حق بر تمام عالم روشن می شد و باطل بکلّی از بین می رفت علاوه عذابهای افعال خود آنها و ظلم و تعدیات و تجاوزات آنها خذلهم اللّه.

[سوره المجادله (۵۸): آیه ۱۷] .... ص: ۴۶۰

لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ أَمْوالُهُمْ وَ لا أَوْلادُهُمْ مِنَ اللَّهِ شَيْئاً أُولئِكَ أَصْحابُ النَّارِ هُمْ فِيها خالِدُونَ (۱۷)

بی نیاز نمی کند عذاب الهی را از آنها اموال اینها و نه اولاد آنها از خداوند متعال هیچ شی ء را، اینها اصحاب آتش هستند اینها در آن آتش همیشه هستند.

لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ أَمْوالُهُمْ بلکه اموال آنها باعث مزید عذاب آنها می شود که از چه راه پیدا کردید و به چه راه صرف کردید که می فرماید:

یؤتی بصاحب المال یوم القیامه و یسئل عنه من این اکتسبت و فیما انفقت الی قوله (ع) فلا یزال یسئل عنه

و در آیه شریفه می فرماید سَيُطَوَّقُونَ ما بَخِلُوا بِهِ يَوْمَ الْقِيامَةِ الایه آل عمران آیه ۱۷۶.

وَ لا أَوْلادُهُمْ ذکر اولاد از باب مثال است احدی فریاد رس نیست که

می فرماید: يَوْمَ يَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ أَخِيهِ وَ أُمِّهِ وَ أَبِيهِ وَ صاحِبَتِهِ وَ بَنِيهِ لِكَلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ يَوْمَئِذٍ شَأْنٌ يُغْنِيهِ عبس آیه ۳۴ الی ۳۷ مِنَ اللَّهِ شَيْئاً خردلی برای منافقین و کفار و اهل ضلالت نتیجه ندارد و جلوگیری از قدرت الهی نمی کند بلی مؤمنین بسا شفاعت آباء و امّهات و ازواج و اخوان و ابناء و اقارب و دوستان و علماء و صلحاء از گناهان آنها گذشت کنند و عفو نمایند.

أُولئِكَ أَصْحابُ النَّارِ که آتش مصاحب آنها است و از آنها جدا نمی شود.

هُمْ فِيها خالِدُونَ ابد الاباد که تمام شدن ندارد و در آن هستند.

[سوره المجادله (۵۸): آیه ۱۸] .... ص : ۴۶۱

يَوْمَ يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ جَمِيعاً فَيَحْلِفُونَ لَهُ كَما يَحْلِفُونَ لَكُمْ وَ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ عَلى شَيْ ءٍ أَلا إِنَّهُمْ هُمُ الْكاذِبُونَ (۱۸)

روزی که خداوند جمیع آنها را مبعوث می فرماید این منافقین و مشرکین و کفار قسم یاد می کنند در پیشگاه الهی همان نحوی که نزد شما قسم یاد می کردند و گمان می کنند باین قسم ها آنها نتیجه می گیرند و بر شی ء هستند آگاه باشید محقّقا آنها خود آنها هر آینه دروغ گویانند.

يَوْمَ يَبْعَثُهُمُ اللَّهُ جَمِيعاً روز قیامت که خلق اولین و آخرین جن و انس مجتمع می شوند و زنده می شوند.

فَيَحْلِفُونَ لَهُ چنانچه می فرماید: إِلَّا أَنْ قالُوا وَ اللَّهِ رَبِّنا ما كُنَّا مُشْرِكِينَ انعام آیه ۲۳.

كَما يَحْلِفُونَ لَكُمْ گذشت در آیه ۱۶.

وَ يَحْلِفُونَ عَلَى الْكَذِبِ وَ هُمْ يَعْلَمُونَ.

وَ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ عَلى شَيْ ءٍ که باین قسم ها نجات پیدا می کنند و بر خدای متعال باطن آنها مستور می شود بالاخص منافقین که مورد آیه هستند بگویند ما در جامعه مسلمین بودیم با آنها نماز می کردیم در مجالس وعظ حاضر می شدیم با آنها محشور بودیم چنانچه گذشت در سوره حدید آیه ۱۲ که به مؤمنین ندا میدهند يُنادُونَهُمْ أَ لَمْ نَكُنْ مَعَكُمْ قالُوا بَلى وَ لكِنَّكُمْ فَتَنْتُمْ أَنْفُسَكُمْ وَ تَرَبَّصْتُمْ وَ ارْتَبْتُمْ وَ غَرَّتْكُمُ الْأَمانِيُّ حَتَّى جاءَ أَمْرُ اللَّهِ وَ غَرَّكُمْ بِاللَّهِ الْغَرُورُ.

أَلا إِنَّهُمْ هُمُ الْكاذِبُونَ با سه تأکید تکرار «هم» کلمه انّ کلمه «الا» خداوند بفرماید که اینها دروغ گویانند.

[سوره المجادله (۵۸): آیه ۱۹] .... ص: ۴۶۲

اسْتَحْوَذَ عَلَيْهِمُ الشَّيْطانُ فَأَنْساهُمْ ذِكْرَ اللَّهِ أُولئِكَ حِزْبُ الشَّيْطانِ أَلا إِنَّ حِزْبَ الشَّيْطانِ هُمُ الْخاسِرُونَ (۱۹)

اطراف آنها را گرفته شیطان و بر آنها احاطه کرده پس فراموش کرده آنها را ذکر و یاد خدا را اینها حزب شیطان هستند آگاه باشید اینکه حزب شیطان آنها خسران دارند.

اسْتَحْوَذَ عَلَيْهِمُ الشَّيْطانُ استحواذ استیلاء بر شی ء، شیطان بر اینها استیلاء پیدا کرده که راه حق را بر آنها بسته و راه های باطله را به روی آنها باز کرده در اثر متابعت شیطان.

فَأَنْساهُمْ ذِكْرَ اللَّهِ بکلی آنها را به فراموشی از ذکر خدا نموده ابدا به فکر دین و قیامت و عذاب الهی نیستند نه دیگر موعظه به آنها اثر می بخشد و معجزه فائده می دهد و نه حرف حق را می پذیرند و نه توجهی به انبیاء الهی دارند و نه دیگر قابل هدایت هستند.

أُولئِكَ حِزْبُ الشَّيْطانِ از حزب خدا بیرون رفته و داخل حزب شیطان شدند حزب الهی کسانی هستند که می فرماید: وَ مَنْ يَتَوَلَّ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ الَّذِينَ آمَنُوا فَإِنَّ حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْغالِبُونَ مائده آیه ۴۱ و در همین سوره در چند آیه بعد معرّفی حزب اللّه را می فرماید چنانچه بیاید:

أَلا إِنَّ حِزْبَ الشَّيْطانِ هُمُ الْخاسِرُونَ هم خسران دنیا و هم خسران آخرت است.

[سوره المجادله (۵۸): آیه ۲۰] .... ص: ۴۶۲

إِنَّ الَّذِينَ يُحَادُّونَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ أُولئِكَ فِي الْأَذَلِّينَ (۲۰)

محققا کسانی که مخالفت می کنند خدا و رسول او را اینها در جمله ذلیل ترین مخلوقین هستند.

إِنَّ الَّذِينَ يُحَادُّونَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ یعنی از حدود الهی تجاوز می کنند و از دستور رسول مخالفت می کنند.

أُولئِكَ فِي الْأَذَلِّينَ ذلّت و خفت آنها از تمام مخلوقات الهی حتّی از کفار

و مشرکین و دهریین بیشتر است چنانچه می فرماید: إِنَّ الْمُنافِقِینَ یُخادِعُونَ اللَّهَ وَ هُوَ خادِعُهُمْ وَ إِذا قامُوا إِلَی الصَّلاهِ قامُوا کُسالی یُراؤُنَ النَّاسَ وَ لا یَذْکُرُونَ اللَّهَ إِلَّا قَلِیلًا

الی قوله تعالی: إِنَّ الْمُنافِقِینَ فِی الدَّرْکِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ نساء آیه ۱۴۱ الی ۱۴۴

[سوره المجادله (۵۸): آیه ۲۱] .... ص : ۴۶۳

کَتَبَ اللَّهُ لَأَغْلِبَنَّ أَنَا وَ رُسُلِی إِنَّ اللَّهَ قَوِیٌّ عَزِیزٌ (۲۱)

نوشته است خداوند که هر آینه غالب می شوم من و رسولان من محقّقا خداوند قوی و عزیز است.

کَتَبَ اللَّهُ دو کتاب از برای خدای متعال است یکی لوح محفوظ است که آنچه تغییر پذیر نیست و البته واقع شد نیست در عالم در او ثبت شده و نوشته شده و از این جهت محفوظش گفتند و بسا انبیاء و رسل و اوصیاء و ملائکه بر او اطلاع پیدا می کنند و می دانند آنچه واقع شده و واقع می شود الی یوم القیامه و در این لوح نوشته شده.

لَأَغْلِبَنَّ أَنَا وَ رُسُلِی امّا غلبه الهی می فرماید وَ اللَّهُ غالِبٌ عَلی أَمْرِهِ وَ لکِنَّ أَکْثَرَ النَّاسِ لا یَعْلَمُونَ یوسف آیه ۲۱ در مقابل اراده حق احدی نمی تواند عرض اندام کند فرعون چه اندازه از ابناء بنی اسرائیل را کشت که موسی بوجود نیاید خدا موسی را در دامن خود فرعون بزرگ کرد بنی عبّاس چه اندازه کوشش کردند که از نسل حضرت عسکری اولادی بوجود نیاید خدا حضرت بقیّه اللّه را مخفی فرمود و هزارهای دیگر و امّا غلبه رسل الهی می فرماید: إِنَّا لَنَنْصُرُ رُسُلَنا وَ الَّذِینَ آمَنُوا فِی الْحَیاهِ الدُّنْیا وَ یَوْمَ یَقُومُ الْأَشْهادُ مؤمن آیه ۵۴ چنانچه نوح و هود و صالح و ابراهیم و لوط و شعیب و موسی و عیسی و سایر انبیاء و مؤمنین بآنها را نجات داد و دشمنان آنها را هلاک فرمود.

إِنَّ اللَّهَ قَوِیٌّ و چه قوتی ذُو الْقُوَّهِ الْمَتِینُ ذاریات آیه ۵۸.

عَزِیزٌ قادر علی کل شی ء و قاهر علیه.

[سوره المجادله (۵۸): آیه ۲۲] .... ص : ۴۶۳

لا تَجِدُ قَوْماً یُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ الْیَوْمِ الْآخِرِ یُوادُّونَ مَنْ حَادَّ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ لَوْ کانُوا آباءَهُمْ أَوْ أَبْناءَهُمْ أَوْ إِخْوانَهُمْ أَوْ عَشِیرَتَهُمْ أُولئِکَ کَتَبَ فِی قُلُوبِهِمُ الْإِیمانَ وَ أَیَّدَهُمْ بِرُوحٍ مِنْهُ وَ یُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِی مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ خالِدِینَ فِیها رَضِیَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَ رَضُوا عَنْهُ أُولئِکَ حِزْبُ اللَّهِ أَلا إِنَّ حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (۲۲)

نمی یابی قومی را که ایمان آورده اند به خدای متعال و به روز باز پسین که مودّت و محبّت داشته باشند نسبت به کسانی که با خدا و رسول او مخالف باشند و مخالفت کنند و لو آنها پدران آنها باشند یا فرزندان آنها یا برادران آنها یا عشیره و قبیله آنها این مؤمنین را خداوند ثبت فرموده در قلوب آنها ایمان را و تأیید فرموده آنها را به روح از جانب خود و داخل می فرماید آنها را در بهشتهایی که جاری می شود از تحت آنها نهرهایی همیشه در آن بهشت هستند خدای متعال از آنها راضی است و آنها هم از خدا راضی هستند اینها لشکر و حزب خدا هستند آگاه باشید که محقّقا آنها رستگاران هستند.

لا تَجِدُ قَوْماً یُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ الْیَوْمِ الْآخِرِ یُوادُّونَ مَنْ حَادَّ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ ایمان با کفر ضدّ و نقیض یک دیگرند اگر ایمان داخل در قلب شد کفر زائل می شود و اگر کفر وارد شد ایمان بر طرف می گردد ممکن نیست با هم مجتمع گردند و هر کدام از این دو آثاری دارند که ظاهر می شود و از جمله آثار ایمان عداوت و مخالفت با کفّار و معاندین است اگر خردلی مودّت و محبّت نسبت بآنها باشد ایمان نیست.

وَ لَوْ کانُوا آباءَهُمْ أَوْ أَبْناءَهُمْ أَوْ إِخْوانَهُمْ أَوْ عَشِیرَتَهُمْ چنانچه در حقّ ابراهیم نسبت بآزر می فرماید: فَلَمَّا تَبَیَّنَ لَهُ أَنَّهُ عَدُوٌّ لِلَّهِ تَبَرَّأَ مِنْهُ توبه آیه ۱۱۵ و در مورد فرزند نوح میفرماید: إِنَّهُ لَیْسَ مِنْ أَهْلِکَ هود آیه ۴۸ و می فرماید:

ما کانَ لِلنَّبِیِّ وَ الَّذِینَ آمَنُوا أَنْ یَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِکِینَ وَ لَوْ کانُوا أُولِی قُرْبی مِنْ بَعْدِ ما تَبَیَّنَ لَهُمْ أَنَّهُمْ أَصْحابُ الْجَحِیمِ توبه آیه ۱۱۴.

اولئک این مؤمنی که مواده نمی کنند با کفار و لو خویشان آنها باشند.

کَتَبَ فِی قُلُوبِهِمُ الْإِیمانَ در معنای کتب در قلوب مفسرین هر کدام چیزی گفتند، و لکن آنچه بنظر می رسد مراد رسوخ ایمان است در قلب که تعبیر می کنیم بایمان ثابت که دیگر قابل زوال نیست و ایمان مستودع نیست و ملکه شده و کتب و ثبت قریب المعنی است.

وَ أَیَّدَهُمْ بِرُوحٍ مِنْهُ در معنی روح هم مفسّرین اختلاف کردند که جبرئیل است یا ملک بزرگتر از جبرئیل که می فرماید: تَنَزَّلُ الْمَلائِکَهُ وَ الرُّوحُ قدر آیه ۴

۴ ولی روح ایمان است که قلب بروح ایمان زنده می شود و کسانی که ایمان ندارند قلب آنها مرده است حیات قلب بایمان است و نور قلب بعلم است غیر مؤمن مرده دل است و جاهل قلب او تاریک است.

مَنْ عَمِلَ صالِحاً مِنْ ذَکَرٍ أَوْ أُنْثی وَ هُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْیِیَنَّهُ حَیاهً طَیِّبَهً نحل آیه ۹۹ یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا اسْتَجِیبُوا لِلَّهِ وَ لِلرَّسُولِ إِذا دَعاکُمْ لِما یُحْیِیکُمْ انفال آیه ۲۴.

و اما علم در حدیث است

العلم نور یقذفه اللّه فی قلب من یشاء.

وَ یُدْخِلُهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِی مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ خالِدِینَ فِیها تفسیرش واضح است.

رَضِیَ اللَّهُ عَنْهُمْ رضای الهی دلالت دارد بر اینکه بقدر خردلی اینها عذاب و گرفتاری ندارند، وَ رَضُوا عَنْهُ و رضای آنها دلالت دارد که بقدر خردلی از نعم بهشت از آنها دریغ نمی فرماید از جمیع انحاء عذاب مصون و بجمیع انحاء فیوضات فائض و رضای الهی فوق جمیع نعم بهشتی است زیرا دارد چون اهل بهشت در آن ساکن می شوند خطاب می رسد که آیا چیز دیگری هم می خواهید عرض می کنند ربنا رضاک.

أُولئِکَ حِزْبُ اللَّهِ (در مقابل حزب الشیطان که فرمود: أَلا إِنَّ حِزْبَ الشَّیْطانِ هُمُ الْخاسِرُونَ آیه ۲۰ و در حقّ اینها می فرماید:

أَلا إِنَّ حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْمُفْلِحُونَ تنبیه: از این آیات کاملا استفاده می شود که ایمان انسان را داخل در حزب اللّه می کند و عدم ایمان در حزب شیطان و رضای الهی دائر مدار ایمان است و سخط الهی در بی ایمانی است مؤمن هر چه هست و هر کس هست اهل نجات است و غیر مؤمن اهل عذاب.

هذا آخر ما اردنا فی تفسیر سوره المجادله و یتلوه انشاء اللّه بقیه السّور و الحمد لولیّه و الصلاه و السّلام علی رسله و انبیائه و اولیائه و اللّعن علی اعدائه الی یوم لقائه و انا الحقیر سیّد عبد الحسین المدعوّ بالطیّب.

سوره حشر .... ص : ۴۶۶

[سوره الحشر (۵۹): آیات ۱ تا ۲] .... ص : ۴۶۶

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

سَبَّحَ لِلَّهِ ما فِي السَّماواتِ وَ ما فِي الْأَرْضِ وَ هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (۱) هُوَ الَّذِي أَخْرَجَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتابِ مِنْ دِيارِهِمْ لِأَوَّلِ الْحَشْرِ ما ظَنَنْتُمْ أَنْ يَخْرُجُوا وَ ظَنُّوا أَنَّهُمْ مانِعَتُهُمْ حُصُونُهُمْ مِنَ اللَّهِ فَأَتاهُمُ اللَّهُ مِنْ حَيْثُ لَمْ يَحْتَسِبُوا وَ قَذَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ يُخْرِبُونَ بُيُوتَهُمْ بِأَيْدِيهِمْ وَ أَيْدِي الْمُؤْمِنِينَ فَاعْتَبِرُوا يا أُولِي الْأَبْصارِ (۲)

اما الكلام فی فضلها: اخباری از ابن بابویه و خواص القرآن از پیغمبر و از حضرت صادق علیهما الصلاه و السّلام روایت کرده اند که مفاد آنها اینست که کسی که قرائت کند جنّت و نار و عرش و کرسی و هفت آسمانها و زمینها و هواء و ریح و طیر و شجر و جبال و شمس و قمر و ملائکه بر او صلوات میفرستند و استغفار می کنند و از حزب اللّه المفلحین می شود، و اگر در آن روز یا شب بمیرد از اهل جنّت است و غیر اینها که موجب قضاء حاجت میشود اگر در چهار رکعت نماز حاجت بخواند و اگر در شب جمعه بخواند ایمن از بلاء میشود و اگر بر خود معلّق کند در عقب هر حاجتی برود برآورده میشود، لکن چون اخبار سند معتبری نداشت از نقل عین عبارات آنها صرف نظر کردیم.

سَبَّحَ لِلَّهِ گفتیم تسبیح دو اطلاق دارد خاصّ و عامّ. امّا الخاصّ: تنزیه و تقدیس حقّ است از جمیع عیوب و نقائص ذاتا و صفه و فعلا. امّا العامّ: مطلق اذکار را شامل می شود.

ما فِي السَّماواتِ وَ ما فِي الْأَرْضِ تعبیر بمادون من برای تعمیم ذوی العقول و غیر آنها است مثل شمس قمر کواکب عرش کرسی جمادات نباتات حیوانات و غیر اینها.

وَ هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ الغالب القاهر القادر العليم. الحكيم العادل العالى المتعال.

هُوَ الَّذِى أَخْرَجَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتابِ راجع بقبيله بنى نضير از يهود كه چون پيغمبر بمدينه هجرت فرمود آمدند با حضرت معاهده كردند كه متعرّض آنها نباشد مشروط بر اينكه آنها هم با مشركين و ساير كفّار هم دست نشوند تا در جنگ بدر و فتح مسلمين گفتند اين همان است كه بما خبر داده اند ولى چون جنگ احد پيش آمد و مسلمين فرار كردند اينها جرأت پيدا كردند و با ساير قبائل يهود هم دست شدند و جماعتى را فرستادند و با ابو سفيان و مشركين قريش عهد و ميثاق بستند بر مقاتله پيغمبر و دو نفر از مسلمين را كشتند حضرت تشريف برد مطالبه ديه آنها را بكند اينها قصد كردند كه از بام قصر خود سنگ رها كنند بر سر آن حضرت، حضرت تشريف برد مدينه و لشكرى فرستاد بر آنها اينها درهاى قصرهاى خود را بستند كه مسلمين وارد نشوند حضرت امر فرمود نخل هاى آنها و مزارع آنها را بسوزانند اينها بالحاح و التجاء در آمدند و رعبى در قلب آنها پيدا شد حضرت از قتل آنها صرف نظر نمود مشروط بر اينكه از حجاز خارج شوند و بطرف شام بروند قبول كردند و وسائل مسافرت آنها را حضرت فراهم كرد و آنها رفتند جز جماعتى از آنها كه بعض نقاط قصرها را خراب كردند و فرار كردند و بيهود خيبر ملحق شدند و شرح اين قضايا مفصّل است، لذا خدا ميفرمايد او است خدايى كه بيرون كرد كسانى كه از اهل كتاب كافر بودند كه بنى نضير باشند.

مِنْ دِيارِهِمْ كه مدينه باشد بطرف شام و ايله.

لِأَوَّلِ الْحَشْرِ اول طائفه از كفّار اينها بودند كه اخراج بلد شدند و جلاء وطن كردند و حشر بمعنى سوق جمعيت بمحل ديگرى و لذا قيامت صحراى محشر است كه خداوند مبعوث ميفرمايد تمام جنّ و انس را و سوق مى دهد آنها را در آن صحراى قيامت:

ما ظَنَنْتُمْ أَنْ يَخْرُجُوا شما مسلمين گمان نمى كرديد كه اينها را بتوانيد اخراج بلد كنيد و اينها بيرون روند.

وَ ظَنُّوا أَنَّهُمْ مانِعَتُهُمْ حُصُونُهُمْ و آنها گمان کردند که درهای قلعه های خود را بستند و در حصون خود جای گرفتند دیگر مسلمانان نمی توانند بآنها دست پیدا کنند و حصون آنها مانع می شود از مسلمین.

مِنَ اللَّهِ که خدا قدرت ندارد و اینها را اخراج کند العیاذ.

فَأَتاهُمُ اللَّهُ مِنْ حَيْثُ لَمْ يَحْتَسِبُوا و لو خداوند چنان آنها را بیچاره کرد که چون پیغمبر دستور داد نخلستانهای آنها و مزارع آنها را آتش زنند که آمدند یعنی قدرت الهی اینها را ناچار کرد آمدند و قرار داد و عهد کردند که از مدینه بطرف شام بروند و حضرت وسایل حرکت آنها را فراهم کرد و رفتند.

وَ قَذَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ از ترس قتل و اسیری باین جلاء وطن تن در دادند.

يُخْرِبُونَ بُيُوتَهُمْ بِأَيْدِيهِمْ آن جماعتی که از آنها فرار کردند دیوارهای حصون خود را شکافتند و فرار کردند و بیهود خیبر ملحق شدند.

وَ أَيْدِي الْمُؤْمِنِينَ مسلمانان وارد حصون آنها شدند و حصون آنها را در هم کوبیدند.

فَاعْتَبِرُوا يا أُولِي الْأَبْصارِ که خداوند چه نحوه دین اسلام را نصرت می کند و دشمنان را سرکوب می فرماید.

[سوره الحشر (۵۹): آیه ۳] .... ص: ۴۶۸

وَ لَوْ لا أَنْ كَتَبَ اللَّهُ عَلَيْهِمُ الْجَلاءَ لَعَذَّبَهُمْ فِي الدُّنْيا وَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذابُ النَّارِ (۳)

و اگر نبود اینکه خداوند بر این بنی نضیر تقدیر فرموده بود جلاء وطن را هر آینه معذّب می فرمود آنها را در دنیا مثل بنی قریظه و از برای آنها در آخرت عذاب آتش است.

طائفه یهود بنی قریظه مقاتله می کردند با مسلمین و بسیاری از آنها کشته شدند و جماعتی از آنها اسیر مسلمین شدند و مستأصل شدند و هیچ راه فراری نداشتند می فرماید:

وَ لَوْ لا أَنْ كَتَبَ اللَّهُ عَلَيْهِمُ الْجَلاءَ لَعَذَّبَهُمْ فِي الدُّنْيا بعذاب استیصال و قتل و سبی لکن این جلاء وطن بر آنها استفاده ندارد زیرا.

وَ لَهُمْ فِی الْآخِرَهِ عَذابُ النَّارِ فردای قیامت تمام کفّار بالاخصّ یهود عنود که اعدا عدوّ مسلمین هستند جایگاه آنها جهنّم است که می فرماید: یُرَدُّونَ إِلی أَشَدِّ الْعَذابِ بقره آیه ۷۹ زیرا آنها اشدّ ناس با مؤمنین که می فرماید لَتَجِدَنَّ أَشَدَّ النَّاسِ عَداوَهً لِلَّذِینَ آمَنُوا الْیَهُودَ مائده آیه ۸۵.

[سوره الحشر (۵۹): آیه ۴] .... ص: ۴۶۹

ذلِکَ بِأَنَّهُمْ شَاقُّوا اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ مَنْ یُشَاقِّ اللَّهَ فَإِنَّ اللَّهَ شَدِیدُ الْعِقابِ (۴)

این عذاب آتش و جلاء وطن برای اینست که مخالفت کردند خدا و رسول را و کسی که مخالفت کند خدا را پس بداند که خدا سخت عقاب می کند.

ذلِکَ بِأَنَّهُمْ شَاقُّوا اللَّهَ وَ رَسُولَهُ شقّ بمعنای جداییست که دیگر قابل التیام نیست و بمعنی محاربه و خیانت است که این یهود بکلّی از خدا و رسول دور افتادند و خیانت می کنند و با خدا و رسول محاربه می کنند چنانچه از صدر اسلام الی زماننا مشاهده می کنید چه اندازه مکر و حیله و خیانت با مسلمین دارند سپس خداوند تهدید می کند دیگران را که هر که چنین باشد.

وَ مَنْ یُشَاقِّ اللَّهَ عموم دارد.

فَإِنَّ اللَّهَ شَدِیدُ الْعِقابِ جنگ با خدا فتح ندارد ای وای به حال خلفاء سه گانه و بنی امیّه و بنی مروان و بنی العبّاس که چه کردند.

[سوره الحشر (۵۹): آیه ۵] .... ص: ۴۶۹

ما قَطَعْتُمْ مِنْ لِینَهٍ أَوْ تَرَکْتُمُوها قائِمَهً عَلی أُصُولِها فَبِإِذْنِ اللَّهِ وَ لِیُخْزِیَ الْفاسِقِینَ (۵)

آنچه قطع می کنید از درخت خرما یا وامیگذارید ایستاده بر ریشه های آنها پس باذن خدای متعال است و برای اینست که مخذول کند فاسقین را. خداوند پس از فتح مسلمین و منکوب شدن کفّار و مشرکین اجازه داده بر مسلمین تصرّف در اموال آنها از غنائم دار الحرب و اسیر کردن آنها و اخذ آنها به غلامی و کنیزی و تصرّف در املاک آنها بر طبق دستور الهی لذا می فرماید:

ما قَطَعْتُمْ مِنْ لِینَهٍ لینه یک نوع از درخت خرما است که بهترین اقسام خرما است.

أَوْ تَرَکْتُمُوها قائِمَهً عَلی أُصُولِها که بر جا بگذارید باید به اذن و اجازه خدا باشد.

فَبِإِذْنِ اللَّهِ بدون اذن حقّ تصرّف نداريد دستورش و حدّ تصرّفش بايد از جانب خدا برسد و اذن الهى براى اينست.

وَ لِيُخْزِيَ الْفاسِقِينَ فاسق اعمّ از مشرك و كافر و معاند است زيرا فسق خروج از طاعت است و خزى عذاب و سركوبى و خفّت و خوارىست كه بدانند در معانده و مخالفت چه عواقب سويى دارد.

[سوره الحشر (۵۹): آيه ۶] .... ص: ۴۷۰

وَ ما أَفاءَ اللَّهُ عَلى رَسُولِهِ مِنْهُمْ فَما أَوْجَفْتُمْ عَلَيْهِ مِنْ خَيْلٍ وَ لا رِكابٍ وَ لكِنَّ اللَّهَ يُسَلِّطُ رُسُلَهُ عَلى مَنْ يَشاءُ وَ اللَّهُ عَلى كُلِّ شَيْ ءٍ قَدِيرٌ (۶)

و آنچه خداوند فى ء قرار داد بر رسول خدا از كفّار پس شما مسلمين حمله نكرديد بر آنها به اسبها و مراكب خود يعنى بدون جنگ و قتال بدست آمد و لكن خداوند مسلط فرمود رسولان خود را بر آنها و خداوند بر هر چيزى قادر و توانا است.

مسئله: آنچه از كفّار و مشركين بدست مسلمين بيايد اقسام زيادى دارد كه در كتب فقهيّه متعرّض شده اند يك قسم غنائم دار الحرب است كه بين مجاهدين تقسيم ميشود و يكى از مواردىست كه خمس باو تعلّق مى گيرد چون مورد خمس غنائم دار الحرب است و استخراج معادن و غوص و حلال مختلط به حرام كه مقدار و صاحبش معلوم نباشد و ارض مشترى از اهل ذمّه و منافع كسب كه زائد بر مئونه باشد و يك قسم صفايای ملوك است كه خاصّ به نبىّ است و يك قسم انفال است مثل اراضى موات و آجام و بطون اوديه و ميراث من لا وارث له و آنچه كفّار به اختيار ميدهند مثل فدك و اموال كه اينها را مى فرمايد: قُلِ الْأَنْفالُ لِلَّهِ وَ الرَّسُولِ انفال آيه ۱ و يك قسم فى ء است كه از كفّار بدون جنگ و خيل و ركاب بدست مى آيد كه مورد آيه شريفه است كه مى فرمايد:

وَ ما أَفاءَ اللَّهُ عَلى رَسُولِهِ مِنْهُمْ آنچه خداى متعال بر رسول خود فى ء قرار داد و بدست او آمد از اموال كفّار كه.

فَما أَوْجَفْتُمْ عَلَيْهِ مِنْ خَيْلٍ وَ لا رِكابٍ پس شما بدست نياورديد به جنگ و جهاد.

وَ لكِنَّ اللَّهَ يُسَلِّطُ رُسُلَهُ عَلى مَنْ يَشاءُ خدا مسلّط فرمود رسل خود را بر آن

کفّار که مشیّتش تعلّق گرفته.

وَ اللَّهُ عَلی کُلِّ شَیْ ءٍ قَدِیرٌ سپس خداوند حکم این فی ء را بیان می فرماید:

[سوره الحشر (۵۹): آیه ۷] .... ص: ۴۷۱

ما أَفاءَ اللَّهُ عَلی رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُری فَلِلَّهِ وَ لِلرَّسُولِ وَ لِذِی الْقُرْبی وَ الْیَتامی وَ الْمَساکِینِ وَ ابْنِ السَّبِیلِ کَیْ لا یَکُونَ دُولَهً بَیْنَ الْأَغْنِیاءِ مِنْکُمْ وَ ما آتاکُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَ ما نَهاکُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِیدُ الْعِقابِ (۷)

و آنچه فی ء فرموده خدا بر رسول او از اهل قری شش سهم میشود مطابق آیه خمس پس از برای خدا است و از برای رسول و برای ذی القربی و یتیمان و مساکین و ابن سبیل تا نبوده باشد در گردش بین اغنیاء از شما و آنچه داد شما را رسول پس بگیرید او را و آنچه نهی فرمود منتهی شوید و بپرهیزید از مخالفت خدا محقّقا خداوند سخت عقاب می کند.

ما أَفاءَ اللَّهُ عَلی رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُری که شرحش بیان شد.

فَلِلَّهِ شش سهم می شود یک سهم مختصّ به خدا است و باید به رسول داد که به مصرفی که اجازه و اذن دارد از خدا به مصرف برساند.

وَ لِلرَّسُولِ و یک سهم مختصّ به پیغمبر است که به هر نحوی بخواهد صرف کند.

وَ لِذِی الْقُرْبی مفسّرین عامّه اقوالی در باب ذی القربی گفتند که ما در آیه خمس نقل کردیم ولی مطابق مذهب شیعه مستفاد از اخبار معتبره قطعیّه الصدور بلکه ضروری مذهب شیعه است مراد ذی القربای پیغمبر ائمّه اطهار هستند که باید سهم خدا و رسول را هم تقدیم آنها کرد تا بمصارفی که مرضیّ خدا و رسول است صرف فرمایند و این سه سهم را که سهم امام می گوئیم و در زمان غیبت باید در تحت نظر مجتهد جامع الشّرائط که نایب الامام است صرف نمود و شرطش اعلمیّت نیست بلی مصارفش باید طبق نظر مرجع تقلید باشد و سه سهم دیگر.

وَ الْیَتامی وَ الْمَساکِینِ وَ ابْنِ السَّبِیلِ و طبق اخبار متقدّمه و مذهب شیعه مراد یتامی و مساکین و ابناء سبیل سادات و ذراری رسول اللّه است که این سه سهم را سهم سادات می نامیم و لازم نیست سه قسمت کردن به هر یک از این سه طائفه داده شود کافیست و احتیاج به اذن مجتهد هم ندارد.

تنبیه: فرق بین موارد خمس با فی ء در مصرف اینست که در موارد خمس مسلمین به زحمت بدست می آورند مثل استخراج معادن و غوّاصی و قتال و جدال و تکسّب و بذل ثمن و حیازت خداوند چهار سهم آن را برای آنها مباح فرمود و خمس آن را برای ارباب خمس قرار داد ولی در فی ء هیچگونه زحمتی برای مسلمین نداشت هیچگونه حقّی برای آنها قرار نداد تمام باید به مصارف مذکوره برسد لذا میفرماید:

کیلا یکون دوله بین الاغنیاء منکم امّا اغنیاء که احتیاجی ندارند و زحمتی هم تحمّل نکردند و امّا الفقراء از زکوات و صدقات بهره برداری می کنند سپس می فرماید:

وَ ما آتاکُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَ ما نَهاکُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا زیرا تمام طبق فرمان الهیست و وحی پروردگار چنانچه فرمایشات ائمّه عین فرمایشات خدا و رسول است.

وَ اتَّقُوا اللَّهَ اطاعت کنید و مخالفت نکنید و پرهیزگار باشید که مخالفت استحقاق عقاب دارد.

إِنَّ اللَّهَ شَدِیدُ الْعِقابِ تفسیرش واضح است و مکرّر بیان شده.

[سوره الحشر (۵۹): آیه ۸] .... ص: ۴۷۲

لِلْفُقَراءِ الْمُهاجِرِینَ الَّذِینَ أُخْرِجُوا مِنْ دِیارِهِمْ وَ أَمْوالِهِمْ یَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَ رِضْواناً وَ یَنْصُرُونَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ أُولئِکَ هُمُ الصَّادِقُونَ (۸)

از برای فقراء مهاجرین آن کسانی که بیرون شدند از منزل های خود و دیار خود و اموال خود که مشرکین آنها را از مکّه خارج کردند و آنها پناه آوردند بمدینه طیّبه طلب می کنند فضلی از خدای متعال و رضا و خوشنودی او را و یاری می کنند خدا را یعنی دین خدا را و رسول خدا را اینها خود اینها راستگویانند.

توضیح کلام اینست که حضرت رسالت از اموال و اراضی بنی نضیر که بعنوان فی ء بدست آورد قسمتی به این فقراء مهاجرین که مشرکین آنها را بیرون کردند و اموال آنها را تصاحب نمودند عنایت فرمود. و کانّه از انصار عذر خواهی می کند که بدون اذن بآنها نداده خداوند می فرماید:

لِلْفُقَراءِ الْمُهاجِرِینَ غیر از اغنیاء آنها.

الَّذِینَ أُخْرِجُوا مِنْ دِیارِهِمْ وَ أَمْوالِهِمْ از ترس مشرکین که آنها را بقتل برسانند

فرار کردند پس از هجرت رسول اللّه و بعض مهاجرین اینها در مدینه نه منزل داشتند و نه مال.

يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ انتظار تفضّلات الهی داشتند و برای خوشنودی خدا آمدند.

وَ يَنْصُرُونَ اللَّهَ نصرت اسلام و دین و اعلاء کلمه اسلام نصرت خدا است.

وَ رَسُولَهُ نصرت پیغمبر در جهاد با کفّار و مشرکین است.

أُولئِکَ هُمُ الصَّادِقُونَ در مقابل مهاجرین که از روی نفاق اظهار ایمان کردند و آمدند مدینه برای کار شکنی.

[سوره الحشر (۵۹): آیه ۹] .... ص: ۴۷۳

وَ الَّذِينَ تَبَوَّؤُا الدَّارَ وَ الْإِيمانَ مِنْ قَبْلِهِمْ يُحِبُّونَ مَنْ هاجَرَ إِلَيْهِمْ وَ لا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حاجَةً مِمَّا أُوتُوا وَ يُؤْثِرُونَ عَلى أَنْفُسِهِمْ وَ لَوْ كانَ بِهِمْ خَصاصَةٌ وَ مَنْ يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولئِکَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (۹)

و کسانی که جای دادند خانه و ایمان را از قبل از آنها دوست می داشتند کسانی را که هجرت کنند بسوی آنها و نمی یافتند در سینه های خود حاجتی از آنچه داده می شد بآنها و ایثار می کردند بر نفوس خود و لو اینکه بود بآنها اختصاص و حاجت، و کسی که ندهد بخل نفس او است پس اینها رستگاران هستند بیان: بعض انصار بسیار مایل بودند که این مهاجرین فقرا را منزل دهند و ایمان را بآنها تعلیم دهند با اینکه خود محتاج بآن منازل بودند حاجت آنها مانع نفوس آنها نشد و آن فقراء مهاجرین را بر خود مقدّم می داشتند و بآنها ایثار می کردند بر خود و لو اینکه خود محتاج بودند، و کسی که بخل کند و بآنها ندهد برای بخل نفس خود او است پس اینها رستگاران هستند خداوند تمجید می فرماید بعض انصار را که منازل خود را به مهاجرین دادند و آنها را اعانت کردند و بر خود مقدّم داشتند از روی میل و شوق که اینها رستگاران هستند و مذمت می کند کسانی را که بخل کردند و بمهاجرین اعانت نکردند.

وَ الَّذِينَ از انصار اهل مدینه.

تَبَوَّؤُا الدَّارَ بوء بمعنی منزل است چنانچه می فرماید: وَ الَّذِينَ هاجَرُوا فِي اللَّهِ مِنْ بَعْدِ ما ظُلِمُوا لَنُبَوِّئَنَّهُمْ فِي الدُّنْيا حَسَنَةً الایه نحل آیه ۴۳ یعنی در مدینه

جای خوب و منزل خوب بآنها می دهیم که انصار منزلها خود را بآنها دادند و این جمله وَ الَّذِینَ تَبَوَّؤُا الدَّارَ را دو نحو تفسیر شده، یکی آنکه عطف باشد به للفقراء المهاجرین که پیغمبر از اموال بنی نضیر یک قسمت بهمین انصار داده بازاء اینکه مهاجرین را منزل دادند، دیگر آنکه جمله مستقلّه باشد و مبتداء و خبرش فَأُولئِکَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ و تفسیر دوّم اقرب بنظر می آید وَ الْإِیمانَ که احکام ایمان را در قلوب آنها جای دادند، چون انصار خدمت حضرت رسول مشرّف بودند و آیات شریفه قرآن و دستورات اسلامی را فرا گرفته بودند باین مهاجرین بیان می کردند و آنها در قلوب خود جای می دادند.

مِنْ قَبْلِهِمْ آنچه که قبل از مهاجرین اخذ کرده بودند.

یُحِبُّونَ مَنْ هاجَرَ إِلَیْهِمْ دوست می داشتند کسانی را که هجرت کرده بودند و بر آنها وارد شده بودند و از روی میل و شوق و محبّت آنها را پذیرایی می کردند.

وَ لا یَجِدُونَ فِی صُدُورِهِمْ حاجَةً نمی گفتند ما خود محتاج هستیم و آنها را بر خود مقدّم می داشتند.

مِمَّا أُوتُوا از هر چه بآنها داده شده بود.

وَ یُؤْثِرُونَ عَلی أَنْفُسِهِمْ از خود باز می داشتند و بآنها ایثار می کردند.

وَ لَوْ کانَ بِهِمْ خَصاصَةٌ و لو اینکه خود آنها شدّت احتیاج بآنچه می دادند داشتند.

وَ مَنْ یُوقَ ولی آن کسانی که امتناع کردند و مهاجرین را بخود راه ندادند.

شُحَّ نَفْسِهِ از روی صفت بخل نفسانی خود بوده با اینکه تمکّن داشتند.

فَأُولئِکَ این انصاری که این نحو محبّت کردند بمهاجرین.

هُمُ الْمُفْلِحُونَ و چه فلاح و رستگاری.

[سوره الحشر (۵۹): آیه ۱۰] .... ص: ۴۷۴

وَ الَّذِینَ جاؤُ مِنْ بَعْدِهِمْ یَقُولُونَ رَبَّنَا اغْفِرْ لَنا وَ لِإِخْوانِنَا الَّذِینَ سَبَقُونا بِالْإِیمانِ وَ لا تَجْعَلْ فِی قُلُوبِنا غِلًّا لِلَّذِینَ آمَنُوا رَبَّنا إِنَّکَ رَؤُفٌ رَحِیمٌ (۱۰)

و کسانی که آمدند و هجرت کردند بعد از این مهاجرین و بشرف اسلام مشرّف شدند و می گفتند پروردگار ما بیامرز ما را که مدّتی در شرک بودیم و هم چنین برادران ما را که پیش از ما بشرف اسلام مشرّف شدند که آنها هم قبلا مشرک بودند آنها را هم بیامرز، و قرار مده در قلوب ما کینه و عداوتی از برای کسانی که ایمان آورده اند، پروردگار ما محققا تو رءوف و مهربانی.

وَ الَّذِینَ جاؤُ مِنْ بَعْدِهِمْ مهاجرینی که بعد از آنها بشرف اسلام مشرف شدند چه قبل از فتح مکّه بوده یا بعد چه از مشرکین بودند یا از سایر کفّار.

یَقُولُونَ رَبَّنَا اغْفِرْ لَنا وَ لِإِخْوانِنَا الَّذِینَ سَبَقُونا بِالْإِیمانِ زیرا تمام ما در ضلالت و شرک و کفر بودیم، و بحمد اللّه و بفضله و لطفه هدایت شدیم و مسلمان شدیم.

وَ لا تَجْعَلْ فِی قُلُوبِنا غِلًّا لِلَّذِینَ آمَنُوا و لو در این جنگ ها: بدر، احزاب احد پدران و برادران و اولادها و خویشان ما را که مشرک و کافر بودند کشتند.

رَبَّنا إِنَّکَ رَؤُفٌ رَحِیمٌ از رحمت و رأفت خود بود که موفّق بایمان شدیم و رسول تو فرمود:

(الاسلام یجب ما قبله)

حال هم بیامرز ما را و لو بدست ما چه اندازه اذیّت به پیغمبر تو کردیم، بلکه بسا مسلمین بدست ما کشته شده اند.

[سوره الحشر (۵۹): آیات ۱۱ تا ۱۲] .... ص: ۴۷۵

أَ لَمْ تَرَ إِلَی الَّذِینَ نافَقُوا یَقُولُونَ لِإِخْوانِهِمُ الَّذِینَ کَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْکِتابِ لَئِنْ أُخْرِجْتُمْ لَنَخْرُجَنَّ مَعَکُمْ وَ لا نُطِیعُ فِیکُمْ أَحَداً أَبَداً وَ إِنْ قُوتِلْتُمْ لَنَنْصُرَنَّکُمْ وَ اللَّهُ یَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَکاذِبُونَ (۱۱) لَئِنْ أُخْرِجُوا لا یَخْرُجُونَ مَعَهُمْ وَ لَئِنْ قُوتِلُوا لا یَنْصُرُونَهُمْ وَ لَئِنْ نَصَرُوهُمْ لَیُوَلُّنَّ الْأَدْبارَ ثُمَّ لا یُنْصَرُونَ (۱۲)

آیا نمی بینی بسوی کسانی که نفاق می کنند می گویند: برای برادران خود کسانی که کافر هستند از اهل کتاب هر آینه اگر شما اخراج شدید هر آینه ما هم با شما هم دست می شویم و خارج می شویم و در مورد شما اطاعت احدی را نمی کنیم هرگز و اگر با مسلمین مقاتله کردید هر آینه ما هم شما را یاری می کنیم و خداوند شهادت می دهد محققا این منافقین دروغ می گویند: اگر کفّار اهل کتاب اخراج شدند اینها با آنها خارج نمی شوند و اگر هر آینه مقاتله کردند آنها را یاری نمی کنند و هر آینه اگر یاری کردند هر آینه پشت می کنند سپس آنها را یاری نمی کنند منافقین

که از ترس جان خود اظهار اسلام کردند و در باطن سر سخت دشمن اسلام و مسلمین بودند همیشه در مقام کار شکنی بودند که دشمنان اسلام را چیره کنند بمسلمانان و آنها را تشجیع می کردند بر جنگ و جهاد با مسلمین و وعده هایی بآنها می دادند ولی تمام دروغی بود من جمله یهود را تشجیع می کردند که با مسلمانان بجنگند که اگر کشته شوند از یهود کشته شده و اگر پیش رفت کردند اینها هم اظهار کفر خود کنند و از صورت ظاهری اسلام بیرون روند لذا به یهود گفتند: ما با شما همراهیم.

أَ لَمْ تَرَ یعنی مشاهده نمی کنی.

إِلَی الَّذِینَ نافَقُوا منافقین که دشمن داخلی بودند.

یَقُولُونَ لِإِخْوانِهِمُ مراد قوم نسبی نیست بلکه اخوّت کفری و عداوتی است که همین نحوی که شما با اسلام مخالفید و معاندید ما هم چنین هستم.

الَّذِینَ کَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْکِتابِ که یهود بنی نضیر و بنی قریظه باشند.

لَئِنْ أُخْرِجْتُمْ اگر شما را اخراج کردند ما هم شما را تنها نمی گذاریم.

لَنَخْرُجَنَّ مَعَکُمْ و با شما همراهی می کنیم.

وَ لا نُطِیعُ فِیکُمْ أَحَداً أَبَداً نه اطاعت پیغمبر می کنیم و نه اطاعت مسلمین در مورد شما که بگویند: با اینها همراهی نکنید یا با آنها مقاتله کنید.

وَ إِنْ قُوتِلْتُمْ مثل بنی قریظه.

لَنَنْصُرَنَّکُمْ ما هم شما را یاری می کنیم.

وَ اللَّهُ یَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَکاذِبُونَ نه با بنی نضیر خارج می شوند و نه بنی قریظه را یاری می کنند در مقاتله چنانچه می فرماید:

لَئِنْ أُخْرِجُوا لا یَخْرُجُونَ مَعَهُمْ چنانچه بنی نضیر اخراج شدند و احدی از منافقین با آنها همراهی نکردند.

وَ لَئِنْ قُوتِلُوا لا یَنْصُرُونَهُمْ چنانچه بنی قریظه مقاتله کردند، و احدی از این منافقین آنها را یاری نکردند، و این آیه شریفه یکی از معجزات است که قبلا خبر می دهد از حال منافقین با یهود.

وَ لَئِنْ نَصَرُوهُمْ قضیّه فرضیّه که بر فرض اگر آنها را یاری می کردند با اینکه نکردند.

لَيُوَلُّنَّ الْأَدْبارَ پشت می کردند و فرار می کردند و آنها را در میدان جنگ وا می گذاردند.

ثُمَّ لا يُنْصَرُونَ پس یاری نمی کردند.

[سوره الحشر (۵۹): آیه ۱۳] .... ص : ۴۷۷

لَأَنْتُمْ أَشَدُّ رَهْبَةً فِي صُدُورِهِمْ مِنَ اللَّهِ ذلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لا يَفْقَهُونَ (۱۳)

هر آینه از شما مسلمین در قلب آنها خوف و ترس آنها بیشتر است و شدیدتر است از خوف از خدای متعال و این برای اینست که اینها قومی هستند نمی فهمند، سرّ این مطلب این است که چشم سر آنها باز است شما را مشاهده می کنند با قوّه و قدرت و نیرو و قضیّه قتل و اسیری خود را لذا می ترسند و لو این ترس از شما هم بالقاء رعب است که خدا در قلوب آنها انداخته ولی چشم قلب آنها کور است و معرفت بخدا ندارند و از عذابهای الهی دنیوی و اخروی نمی ترسند.

لَأَنْتُمْ أَشَدُّ رَهْبَةً فِي صُدُورِهِمْ مِنَ اللَّهِ معنی این نیست که از خدا هم میترسند ولی از شما شدیدتر است، بلکه هیچ خوفی از خدا ندارند، امّا بلاهای دنیوی را مستند باسباب ظاهریّه می دادند و بلاهای اخروی را بکلّی منکرند یا خود را معاف می دانند.

ذلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لا يَفْقَهُونَ معرفت و فهم ندارند، زیرا قلب های آنها سیاه شده و موعظه و انذار در آنها تأثیر ندارد.

[سوره الحشر (۵۹): آیه ۱۴] .... ص : ۴۷۷

لا يُقاتِلُونَكُمْ جَمِيعاً إِلَّا فِي قُرىً مُحَصَّنَةٍ أَوْ مِنْ وَراءِ جُدُرٍ بَأْسُهُمْ بَيْنَهُمْ شَدِيدٌ تَحْسَبُهُمْ جَمِيعاً وَ قُلُوبُهُمْ شَتَّى ذلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لا يَعْقِلُونَ (۱۴)

با شما مقاتله نمی کنند جمیع آنها مگر در قرای اطراف بسته که شما نتوانید وارد شوید، یا از پشت دیوارها که از بام یا از پشت دیوار سنگ یا تیر بیندازند جرئت اینکه مقابل شما بیایند ندارند بأس آنها بین آنها شدید است گمان می کنی اینها مجتمع هستند ولی قلوب آنها متشتّت است، این بسبب این است که اینها قومی هستند که عقل و شعور ندارند.

لا يُقاتِلُونَكُمْ جَمِيعاً یعنی در مقابل شما در میدان جنگ از ترس قتل و رعبی که خدا در قلوب آنها انداخته نمی آیند فقط مقاتله با شما.

إِلَّا فِی قُریً مُحَصَّنَهٍ درهای قصرهای خود را می بندند و بر بام قصرها میروند و سنگ و تیر بر شما پرتاب می کنند.

أَوْ مِنْ وَراءِ جُدُرٍ و اگر بام ندارند از پشت دیوار سنگ میاندازند.

بَأْسُهُمْ بَیْنَهُمْ شَدِیدٌ اینها در میانه خود هم عداوت و اختلاف شدید دارند و زد و خورد دارند میانه آنها تفرقه و جدایی است.

تَحْسَبُهُمْ جَمِیعاً گمان می کنی که اینها مجتمع هستند لکن چنین نیست.

وَ قُلُوبُهُمْ شَتَّی و دلهای آنها متفرّق است قلبا با یک دیگر متّحد نیستند.

ذلِکَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لا یَعْقِلُونَ اینها قومی هستند که عقل ندارند درک حسن و قبح و خیر و شرّ و سعادت و شقاوت و نفع و ضرر و حق و باطل را نمیکنند، زیرا عقل آینه، حقّ نما است، لذا از امیر المؤمنین است که فرمود:

(العقل ما عبد به الرّحمن و اکتسب به الجنان).

[سوره الحشر (۵۹): آیه ۱۵] .... ص : ۴۷۸

کَمَثَلِ الَّذِینَ مِنْ قَبْلِهِمْ قَرِیباً ذاقُوا وَبالَ أَمْرِهِمْ وَ لَهُمْ عَذابٌ أَلِیمٌ (۱۵)

(مثل اینها مثل مثل کسانی است که پیش از اینها بنزدیکی بودند که آنها چشیدند طعم و بال خود را و از برای آنها است عذاب دردناک کسانی که قبل از آنها بودند مشرکین مکّه که در جنگ بدر کشته و اسیر و فراری شدند، این یهود هم مثل آنها هستند کشته و اسیر و فراری میشوند و گفتند: میان جنگ بدر و جنگ با یهود فقط شش ماه فاصله بود مشاهده کنید مشرکین مکّه که دائما بین آنها جنگ و جدال و خون ریزی و اختلاف بوده که ابدا تألیف قلوب نداشتند، و هم چنین میان یهود از زمان موسی الی زمان نبیّ اکرم چه اندازه جنگ و جدال بود و چه اندازه انبیاء خود را کشتند و سرّ این اختلاف دواعی مختلفه که هر کدام یک نوع داعیه داشتند بود لذا می فرماید مثل این یهود.

کَمَثَلِ الَّذِینَ مِنْ قَبْلِهِمْ که مشرکین باشند قَرِیباً مثل قوم نوح و عاد و ثمود و قوم ابراهیم و قوم لوط و اصحاب مدین و ایکه و فرعونیان نبودند که مدت آنها دور بوده همین هایی که شش ماه قبل در جنگ بدر با آن جمعیت کذایی که داشتند.

ذاقُوا وَبالَ أَمْرِهِمْ با اینکه جمعیّت مسلمین سیصد و سیزده نفر بیش نبودند خداوند ملائکه را فرستاد و آنها را مخذول و منکوب و مقتول و اسیر نمودند، این یهود هم بترسند که با آنها چنین میشود چنانچه شد و این عذاب دنیوی آنها بود.

وَ لَهُمْ عَذابٌ أَلِيمٌ در آخرت و جحیم سپس خداوند مثل میزند حال این منافقین را که وعده های دروغی بیهود دادند و آنها را فریب دادند می فرماید:

[سوره الحشر (۵۹): آیه ۱۶] .... ص : ۴۷۹

كَمَثَلِ الشَّيْطانِ إِذْ قالَ لِلْإِنْسانِ اكْفُرْ فَلَمَّا كَفَرَ قالَ إِنِّي بَرِي ءٌ مِنْكَ إِنِّي أَخافُ اللَّهَ رَبَّ الْعالَمِينَ (۱۶)

مثل مثل شیطان زمانی که میگوید برای انسان که کافر شو پس چون کافر شد میگوید، من بیزارم از تو من میترسم از خدایی که پروردگار عالمیان است.

كَمَثَلِ الشَّيْطانِ که در قلوب وسوسه می کند.

إِذْ قالَ لِلْإِنْسانِ اكْفُرْ که اغوی می کند و قسم یاد کرده که تمام را اغوی می کنم: قالَ فَبِعِزَّتِكَ لَأُغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ إِلَّا عِبادَكَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِينَ ص آیه ۸۳ و ۸۴.

فَلَمَّا كَفَرَ الانسان (قال) الشیطان.

إِنِّي بَرِي ءٌ مِنْكَ همین نحوی که منافقین برائت جستند از یهود.

إِنِّي أَخافُ اللَّهَ رَبَّ الْعالَمِينَ این کلام هم از شیطان کذب است اگر شیطان خردلی خوف داشت همان وقتی که رانده درگاه شد توبه میکرد و سجده بآدم مینمود با اینکه جهنّم را مشاهده می کرد و عذابهای آن را و خود را مشمول وَ إِنَّ عَلَيْكَ لَعْنَتِي إِلى يَوْمِ الدِّينِ ص آیه ۷۹ نمی کرد با اینکه خداوند باو فرمود:

لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنْكَ وَ مِمَّنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ أَجْمَعِينَ ص آیه ۸۵ و در جای دیگر مکالمه شیطان را با اتباعش فردای قیامت بیان می فرماید: وَ قالَ الشَّيْطانُ لَمَّا قُضِيَ الْأَمْرُ الی قوله تعالی: إِنَّ الظَّالِمِينَ لَهُمْ عَذابٌ أَلِيمٌ ابراهیم آیه ۲۶ و ۲۷ و از این آیه و آیات دیگر، بلکه حسّ و و جدان و عقل و برهان استفاده می شود که بدتر از شیطان و اتباعش و منافقین و یهود نفس اماره است و هوای نفس که اگر نبود نه فریب شیطان را می خوردند و نه فریب منافقین را.

[سوره الحشر (۵۹): آیه ۱۷] .... ص : ۴۸۰

فَكانَ عاقِبَتَهُما أَنَّهُما فِي النَّارِ خالِدَيْنِ فِيها وَ ذلِكَ جَزاءُ الظَّالِمِينَ (۱۷)

پس بود عاقبت این دو اینکه هر دو در آتش هستند همیشه و این است جزاء ظالمین.

فَكانَ عاقِبَتَهُما شیطان و من تبعش با منافقین و یهود، بلکه به تنقیح مناط ضالّ و مضلّ اکابر و رؤساء و اصاغر و اتباع کلاهما.

أَنَّهُما فِي النَّارِ بلی البته عذاب شیطان و منافقین و مضلّین شدیدتر است از اتباع و یهود و ضالّین چون هم از جهت مباشرت و هم از جهت تسبیب، و بعضی گفتند: مورد این آیه شریفه راجع بشیطان و راهب بنی اسرائیل که نامش برصیصا بود و مدّتی عبادت می کرد که مستجاب الدّعوه شد و مرضی نزد او رفتند شفا پیدا می کردند یک مرئه جمیله مریضه بود بردند نزد او شهوت و شیطان باعث شد باو زنا کرد سپس ترسید که رسوا شود نزد بنی اسرائیل او را کشت و در محلّی دفن کرد شیطان بصورت مردی آمد نزد برادران آن زن و خبر داد و محلّ دفن آن را نشان داد آمدند کشف کردند خبر منتشر شد بگوش سلطان رسید فرستاد عابد را آوردند و حکم قتل او صادر شد او را بدار زدند شیطان نزد او آمد و گفت اساس را من فراهم کردم اگر می خواهی من تو را نجات دهم بمن سجده کن گفت: بالای دار چگونه می توانیم سجده کرد و کافر شد و مرد.

اقول: بر فرض این مورد آیه باشد لکن عموم آیه بجای خود باقی است زیرا الف و لام الانسان و الشیطان جنس است هر که باغوای شیطان کافر شود شامل است و شیطان اعمّ از شیاطین جنّ و انس است بالاخص با تعلیل.

خالِدَيْنِ فِيها وَ ذلِكَ جَزاءُ الظَّالِمِينَ.

[سوره الحشر (۵۹): آیه ۱۸] .... ص : ۴۸۰

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَ لْتَنْظُرْ نَفْسٌ ما قَدَّمَتْ لِغَدٍ وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِما تَعْمَلُونَ (۱۸)

ای کسانی که ایمان آورده اید بترسید از عذاب الهی، پرهیز کنید و باید هر نفسی نظر کند چه پیش انداخته برای فردای قیامت، و پرهیز کنید از مخالفت خدای متعال محققا خدا خبیر است بآنچه عمل می کنید.

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ مکرر مراتب تقوی ذکر شده که اوّل درجه

تقوای از کفر و شرک و ضلالت را ثمّ از معاصی کبار سپس از کلیّه معاصی پس از آن از مکروهات و منافیات مروّت و مباحات زائد از مقدار لزوم.

وَ لْتَنْظُرْ نَفْسٌ ما قَدَّمَتْ لِغَدٍ فردای قیامت که از جزئی و کلی اعمال سؤال می شود و در تحت حساب می آید. فَمَنْ یَعْمَلْ مِثْقالَ ذَرَّهٍ خَیْراً یَرَهُ وَ مَنْ یَعْمَلْ مِثْقالَ ذَرَّهٍ شَرًّا یَرَهُ زلزال آیه ۷ و ۸ و تمام در نامه عمل ثبت شده که می فرماید: وَ وُضِعَ الْکِتابُ فَتَرَی الْمُجْرِمِینَ مُشْفِقِینَ مِمَّا فِیهِ وَ یَقُولُونَ یا وَیْلَتَنا ما لِهذَا الْکِتابِ لا یُغادِرُ صَغِیرَهً وَ لا کَبِیرَهً إِلَّا أَحْصاها وَ وَجَدُوا ما عَمِلُوا حاضِراً وَ لا یَظْلِمُ رَبُّکَ أَحَداً کهف آیه ۴۷.

وَ اتَّقُوا اللَّهَ تأکید امر اوّل است، زیرا قطع نظر از حساب و سؤال و نامه اعمال و شهود روز قیامت از ملائکه حفظه و کتبه و اعضاء و جوارح و شهادت انبیاء در حقّ فرد فرد امّت و شهاده اوصیاء و ائمه در حق رعیّت که می فرماید: فَکَیْفَ إِذا جِئْنا مِنْ کُلِّ أُمَّهٍ بِشَهِیدٍ وَ جِئْنا بِکَ عَلی هؤُلاءِ شَهِیداً نساء آیه ۴۵ بر فرض هیچ کدام از اینها نبود کافی بود.

إِنَّ اللَّهَ خَبِیرٌ بِما تَعْمَلُونَ.

[سوره الحشر (۵۹): آیه ۱۹] .... ص: ۴۸۱

وَ لا تَکُونُوا کَالَّذِینَ نَسُوا اللَّهَ فَأَنْساهُمْ أَنْفُسَهُمْ أُولئِکَ هُمُ الْفاسِقُونَ (۱۹)

و نباشید شما مؤمنین مثل کفّار و منافقین کسانی که خدا را فراموش کنند پس فراموش نمود آنها را نفوس خود اینها خود اینها فاسقون هستند.

وَ لا تَکُونُوا خطاب بمؤمنین است که نباشید.

کَالَّذِینَ نَسُوا اللَّهَ نسیان خدا این است که از تحت اوامر الهی خارج شوند و مرتکب معاصی الهی شوند و توجه بروز واپسین خود نکنند و از عذاب قیامت غافل شوند و این عموم دارد شامل کافر و مشرک و منافق و ضالّ و مضلّ و فاسق و فاجر می شود.

فَأَنْساهُمْ أَنْفُسَهُمْ ممکن است فاعل انسیهم خدا باشد و ممکن است نسیان خود آنها باشد که سبب شد به اینکه خود را فراموش کردند از مثوبات محروم شدند و در معرض سخت و غضب و عذاب الهی انداختند هر چه کنی بخود کنی گر همه نیک و بد کنی.

أُولئِکَ هُمُ الْفاسِقُونَ فسق خروج عن طاعه اللّه و متابعت شیطان و هوای نفس و ارباب ضلال است.

[سوره الحشر (۵۹): آیه ۲۰] .... ص: ۴۸۲

لا یَسْتَوِی أَصْحابُ النّارِ وَ أَصْحابُ الْجَنَّهِ أَصْحابُ الْجَنَّهِ هُمُ الْفائِزُونَ (۲۰)

مساوی نیستند اصحاب آتش و اصحاب بهشت اصحاب جنّه آنها رستگاران هستند، اصحاب آتش با اصحاب بهشت کمال تضاد را دارند مثل تضادّ باطل و حقّ صدق و کذب نور و ظلمت ایمان و کفر ضلالت و هدایت مطیع و عاصی سعادت و شقاوت و لو در صورت ظاهر دنیوی شبیه یک دیگرند هر دو بشر و انسان هستند خورد و خوراک دارند در اعضاء و جوارح و در خواب و بیداری و در معاشرت و لباس و حرکت و سکون و امثال اینها مشابه یک دیگرند ولی در باطن کمال مضادّه را دارند مثل علم و جهل صفات حمیده و اخلاق رذیله.

لا یَسْتَوِی أَصْحابُ النّارِ کافر و مشرک و منافق و ضالّ و مضلّ و فاسق و فاجر وَ أَصْحابُ الْجَنَّهِ مؤمن و صالح و متّقی و مطیع.

أَصْحابُ الْجَنَّهِ هُمُ الْفائِزُونَ مشمول عنایات الهی و نعم اخروی و رحمت واسعه و سعادت ابدی و حشر با انبیاء و اولیاء و شهداء و صالحین و سایر تفضّلات الهی هستند، و چه فوزی است بالاتر از این.

[سوره الحشر (۵۹): آیه ۲۱] .... ص: ۴۸۲

لَوْ أَنْزَلْنا هذَا الْقُرْآنَ عَلی جَبَلٍ لَرَأَیْتَهُ خاشِعاً مُتَصَدِّعاً مِنْ خَشْیَهِ اللّهِ وَ تِلْکَ الْأَمْثالُ نَضْرِبُها لِلنّاسِ لَعَلَّهُمْ یَتَفَکَّرُونَ (۲۱)

اگر بر فرض محال ما نازل می کردیم این قرآن مجید را بر کوه سنگ خاره هر آینه خاشع می شد و از هم می پاشید از ترس خدا و این مثلها را ما می زنیم برای ناس باشد آنها بفکر بیفتند و تفکّر کنند لکن قلب آنها از سنگ سختر است و ابدا بخود نمی آیند.

لَوْ أَنْزَلْنا هذَا الْقُرْآنَ عَلی جَبَلٍ ذکر جبل از باب مثال است چون سنگ در نظر انسان سخت ترین اشیاء است و الّا آسمانها و زمین طاقت عذاب الهی را ندارند، چنانچه امیر المؤمنین (ع) در دعاء کمیل می فرماید:

(فکیف احتمالی لبلاء الاخره و جلیل وقوع المکاره فیها و هو بلاء تطول مدّته و یدوم مقامه و لا یخفف عن اهله لانّه لا یکون الّا عن غضبک و انتقامک و سخطک و هذا ما لا تقوم له السّماوات

و الارض الدّعاء

و مکرر گفته شده که تمام موجودات شعور و ادراک دارند. می فرماید:

اگر این تهدیدات و انذارها که در قرآن مجید بر انسان در مخالفت اوامر الهی بیان شده و تکلیفات مقرر گشته بر کوه ها بیان میشد و جعل فرموده بودیم.

لَرَأَیْتَهُ خاشِعاً مُتَصَدِّعاً تصدّع از هم پاشیده شده و متفرق گشته، چنانچه می گویند صدع الزجاجه یعنی شکسته شد که دیگر قابل التیام نیست اشاره به اینکه کوه از هم پاشیده می شود از خوف الهی و این قلوب قاسیه هیچ متأثر نمی شوند چنانچه می فرماید: ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُکُمْ مِنْ بَعْدِ ذلِکَ فَهِیَ کَالْحِجارَهِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَهً الی قوله وَ إِنَّ مِنْها لَما یَهْبِطُ مِنْ خَشْیَهِ اللَّهِ بقره آیه ۶۹.

مِنْ خَشْیَهِ اللَّهِ از خوف سخط و غضب و عذاب الهی که سر تا سر قرآن انذار می کند و خبر می دهد.

و تلک الامثال نضربها للناس لعلهم یتفکرون باید تفکر کنند و بخود بیایند که فرمود:

تفکر ساعه خیر من عباده سنه

تفکر مقابل غفلت است تمام سعادات در اثر تفکر است و تمام مفاسد در اثر غفلت است.

[سوره الحشر (۵۹): آیه ۲۲] .... ص : ۴۸۳

هُوَ اللَّهُ الَّذِی لا إِلهَ إِلَّا هُوَ عالِمُ الْغَیْبِ وَ الشَّهادَهِ هُوَ الرَّحْمنُ الرَّحِیمُ (۲۲)

او است خدایی که نیست الهی مگر او عالم غیب و شهود است، او است رحمن و رحیم.

هُوَ اللَّهُ الَّذِی لا- إِلهَ إِلَّا هُوَ مفاد کلمه توحید لا- إِلهَ إِلَّا اللَّهُ که تعبیر بکلمه طیّبه و کلمه اخلاص می کنند. و گفتیم: این کلمه شریفه سه دلالت دارد مطابقی التزامی اقتضایی. امّا مطابقی: توحید عبادتی است که الوهیّت مختصّ بذات مقدّس او است در مقابل مشرکین که آلهه بر خود قرار دادند و عبادت آنها را می کنند و می پرستند مثل اصنام شمس قمر آتش ملک و جنّ و انس و شجر و اشباه اینها. اما التزامی: لازمه توحید عبادتی سائر اقسام توحید است ذاتی صفتی افعالی نظری.

اما اقتضایی: اینکه آنچه فرموده باید اطاعت کرد از ارسال رسل و انزال کتب و جعل احکام و نصب خلیفه و اعتقاد بمعاد و عدل چنانچه در حدیث سلسله الذهب

جزء شرائط توحید قرار داده و فرمود:

و انا من شروطها.

عالِمُ الْغَيْبِ وَ الشَّهادَهِ چیزی بر او مستور نیست که معنی غیر متناهی و غیر محدود است حتی تعبیر بکلّ شی ء از ضیق عبارت است زیرا اشیاء محدود هستند و علم غیر محدود.

هُوَ الرَّحْمنُ الرَّحِيمُ رحمتش هم دوام و ثبات دارد و تمام شدنی نیست و هم عموم دارد سرتاسر اشیاء را فرو گرفته.

[سوره الحشر (۵۹): آیه ۲۳] .... ص: ۴۸۴

هُوَ اللَّهُ الَّذِی لا إِلهَ إِلاَّ هُوَ الْمَلِكُ الْقُدُّوسُ السَّلامُ الْمُؤْمِنُ الْمُهَيْمِنُ الْعَزِيزُ الْجَبَّارُ الْمُتَكَبِّرُ سُبْحانَ اللَّهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ (۲۳)

او خداوندی است که نیست جز او الهی.

الْمَلِكُ مالک کلّ شی ء و کلّ شی ء تحت مملکته و سلطانه.

الْقُدُّوسُ منزه از جمیع عیوب و نواقص و احتیاجات ذاتا و صفه و افعالا.

السَّلامُ هو السلام و منه السلام و الیه یعود السلام.

الْمُؤْمِنُ فی کمال الامن و الامان لا یعتریه شی ء و لا یتغیّر و لا یتبدّل.

الْمُهَيْمِنُ حفظ حقوق هر ذی حقّی را می نماید نگهبان است حقّ کسی را از بین نمی برد.

الْعَزِيزُ قادر متعال قاهر بر کلّ ممکنات.

الْجَبَّارُ جبروتیّت و بزرگی و عظمت و کبریایی خاصّ او است.

الْمُتَكَبِّرُ اکبر من کلّ شی ء بل اکبر من ان یوصف و کلّ شی ء عنده حقیر ذلیل صغیر خاضع متذلل.

سُبْحانَ اللَّهِ عَمَّا يُشْرِكُونَ که نسبت خلق و رزق و اماته و احیاء و عزّت و ذلّت و صحّت و مرض و نعمت و بلاء و غنی و فقر را باسباب ظاهریّه می دانند و بغیر او می دهند.

[سوره الحشر (۵۹): آیه ۲۴] .... ص: ۴۸۴

هُوَ اللَّهُ الْخالِقُ الْبارِئُ الْمُصَوِّرُ لَهُ الْأَسْماءُ الْحُسْنى يُسَبِّحُ لَهُ ما فِی السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ وَ هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (۲۴)

او است خداوندی که خلق می کند و صورت بندی می فرماید از برای او است اسماء حسنی تسبیح می کنند از برای او آنچه

در آسمانها و زمین است و او است عزیز حکیم، اسماء حسنی بسیار است در جوشن کبیر هزار اسم از برای خدا ذکر

فرموده که نود و نه اسمش در همین قرآن مجید ذکر شده، و در اخبار بسیاری اسماء حسنی را فرموده اند نود نه اسم است هر که خدا را باین اسماء بخواند داخل جنّه می شود و در قرآن مجید می فرماید: وَ لِلَّهِ الْأَسْماءُ الْحُسْنی فَادْعُوهُ بِها وَ ذَرُوا الَّذِینَ یُلْحِدُونَ فِی أَسْمائِهِ سَیُجْزَوْنَ ما کانُوا یَعْمَلُونَ اعراف آیه ۱۷۹ و این اسماء حسنی در بعض اخبار فرموده اند

(اللّه الا له الواحد الاحد الصمد الاول الاخر السمیع البصیر القدیر القادر القاهر العلی الاعلی الباقی البدیع البارئ الاکرم الظاهر الباطن الحیّ الحکیم العلیم الحلیم الحفیظ الحقّ الحسیب الحمید الحفی الرّب الرحمن الرّحیم الذاری الرّازق الرّب الرؤف البارّ السلام المؤمن المهیمن العزیز الجبار المتکبر السید السبوح الشهید الصادق الصانع الطاهر العدل العفوّ الغنیّ الغیاث الفاطر الفرد الفتاح الفالق القدیم الملک القدّوس القویّ القریب القیّوم القابض الباسط قاضی الحاجات المجید المولی المنّان المحیط المبین المقیت المصوّر الکبیر الکافی کاشف الضرّ الوتر النور الوهاب الناصر الواسع الودود الهادی الوفی الوکیل الوارث البرّ الباعث التواب الخلیل الجواد الخبیر الخالق خیر الناصرین الدّیان الشکور العظیم اللطیف الشافی)

و در بعض اخبار بترتیب دیگری شماره فرموده.

اقول: اولا: اثبات شی ء نفی ما عدا را نمی کند منافی با اینکه هزار اسم باشد نمی کند و ثانیا: این اسماء حسنی اثر خاصی دارد که در اخبار اشاره فرموده اند من دعاها استجاب له و من احصاها دخل الجنه و ثالثا: شیخ صدوق فرموده: (المراد من الاحصاء الوقوف علی معانیها لا احصاء عددها) و رابعا: غرض مسمّی است نه اسم در حدیث است از کافی مسندا عن هشام که از حضرت صادق سؤال کرد از اسماء الهیه حضرت فرمود:

(الاسم غیر المسمّی فمن عبد الاسم دون المسمّی فقد کفر و من عبد الاسم و المسمی معا فقد اشرک و من عبد المسمی دون الاسم فذاک التوحید).

یُسَبِّحُ لَهُ ما فِی السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ تعبیر بما دون من برای شمول کلیه ممکنات و مخلوقات از ملائکه و جنّ و انس و کواکب و شمس و قمر و انواع حیوانات و نباتات و جمادات که شرح آنها و معنای تسبیح گذشت.

وَ هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ تفسيرش واضح است (هذا آخر ما اردناه فی تفسير سوره الحشر و يتلوه انشاء اللَّه تعالى تفسير سوره الممتحنه و بقيه السور و الحمد للَّه و الصلاه على اصفياء اللَّه و اللعن على اعداء اللَّه و انا العبد السيد عبد الحسين المدّعو بالطيب).

ص: ۴۸۶

سوره الممتحنه .... ص : ۴۸۷

اشاره

مدنیه و هی ثلاث عشر آیه

[سوره الممتحنه (۶۰): آیه ۱] .... ص : ۴۸۷

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِیمِ

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لا تَتَّخِذُوا عَدُوِّی وَ عَدُوَّکُمْ أَوْلِیاءَ تُلْقُونَ إِلَیْهِمْ بِالْمَوَدَّهِ وَ قَدْ کَفَرُوا بِما جاءَکُمْ مِنَ الْحَقِّ یُخْرِجُونَ الرَّسُولَ وَ إِیَّاکُمْ أَنْ تُؤْمِنُوا بِاللَّهِ رَبِّکُمْ إِنْ کُنْتُمْ خَرَجْتُمْ جِهاداً فِی سَبِیلِی وَ ابْتِغاءَ مَرْضاتِی تُسِرُّونَ إِلَیْهِمْ بِالْمَوَدَّهِ وَ أَنَا أَعْلَمُ بِما أَخْفَیْتُمْ وَ ما أَعْلَنْتُمْ وَ مَنْ یَفْعَلْهُ مِنْکُمْ فَقَدْ ضَلَّ سَواءَ السَّبِیلِ (۱)

از ابن بابویه باسناده از ابی حمزه ثمالی از حضرت زین العابدین (ع) فرمود:

(من قرء سوره الممتحنه فی فرائضه و نوافله امتحن اللَّه قلبه للایمان و نوّر له بصره و لا یصیبه فقر ابدا و لا جنون فی بدنه و لا فی ولده)

و از پیغمبر (ص) روایت شده فرمود:

(من قرء هذه السوره صلت علیه الملائکه و استغفرت له و اذا مات فی یومه او لیلته مات شهیدا و کان المؤمنون شفعائه یوم القیامه)

و از حضرت صادق (ع) فرمود:

(من یبتلی بالطحال و عسر علیه یکتبها و یشربها ثلاثه ایّام متوالیه یزول عنه الطحال باذن اللَّه تعالی)

ترجمه: ای کسانی که ایمان آورده اید نگیرید دشمن مرا و دشمن آمد شما را را دوست و رفیق که ملاقات کنید آنها را به محبت و دوستی و حال آنکه آنها کافر هستند بآنچه شما را از حق، بیرون کردند رسول را و شما را از وطن شما برای اینکه شما ایمان آورده اید بخدای متعال پروردگار شما اگر بودید شما که خروج می کردید برای جهاد فی سبیل اللَّه که با آنها جهاد می کردید و برای طلب مرضات من و خشنودی من شما در سرّ و باطن بآنها محبت و مودّت می کنید، و من داناترم بآنچه شما مخفی می کنید و بآنچه اظهار می کنید و کسی که چنین کاری بکند پس بتحقیق گمراه شده از راه راست و راه را گم کرده.

اقول: اخباری داریم در شأن نزول این آیه شریفه که زنی که نامش ساره بود مولاه ابی عمر و ابن سیفی ابن هشام از مکه هجرت کرد آمد مدینه حضرت رسول

صلی اللّه علیه و آله پس از جنگ بدر بدو سال گذشته حضرت از او پرسید که هجرت تو برای اسلام بوده عرض کرد نه فرمود: برای مهاجرت آمدی عرض کرد نه فرمود: پس برای چه آمدی مدینه عرض کرد من صاحب عشیره و موالی و اصیل بودم تمام از دستم رفت و بشدت به احتیاج افتاده ام آمدم شما کمکی بحالم کنید حضرت دستور داد نفقه و کسوه و وسائل حرکت او را فراهم کردند عازم حرکت شد یکی از مؤمنین که نامش حاطب بن ابی بلتعه بود ده دینار و ده درهم و برد یمانی باو داد و نوشته ای که بر مشرکین مکه نوشته بود و خبر داده که پیغمبر عازم جنگ با شما است خود را آماده کنید و باین ساره داد که این را باهل مکه برساند و این را در گیسوان سرش مخفی کرد، جبرائیل نازل شد بر حضرت خبر داد حضرت چند نفر را روانه کردند که در راه بروند و از آن زن این نوشته را پس بگیرند من جمله امیر المؤمنین (ع) آمدند او را گرفتند منکر شد همچه نوشته نزد من نیست آنچه تفتیش کردند نیافتند خواستند برگردند امیر المؤمنین (ع) فرمود: خدا بجبرئیل دروغ نگفته جبرئیل هم به پیغمبر دروغ نگفته پیغمبر هم دروغ نفرموده کاغذ نزد این هست شمشیر کشید و باو فرمود: یا کاغذ را بده و الّا گردنت را می زنم ناچار از میانه گیسوانش بیرون آورد داد او را آوردند خدمت حضرت پیغمبر (ص) حاطب را خواست فرمود:

مگر کافر شدی عرض کرد یا رسول اللّه من کافر نشدم فرمود: پس برای چه این کاغذ را نوشتی و فرستادی برای مشرکین عرضکرد اینها در زمانی که من کافر بودم بسیار بمن محبت می کردند و اعانت می نمودند خواستم تدارک محبتهای آنها را بکنم این آیه نازل شد.

اقول: این اخبار استناد به معصومین ندارد و بر فرض شأن نزول آیه باشد منافی با عموم آیه ندارد به پردازیم، به بشرح آیه شریفه.

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا خطاب بجمیع مؤمنین است تا دامنه قیامت.

لا تَتَّخِذُوا عَدُوِّی وَ عَدُوَّکُمْ أَوْلِیاءَ عدوّ خدا و مؤمنین تمام طبقات کفار و مشرکین و دهریین و معاندین و مخالفین و ضالین و مضلین و مبدعین و منکرین ضروریات دین و مذهب هستند، باید با تمام آنها عداوت و مخالفت نمود ای کاش ابناء امروزه برخورد باین آیه می کردند و با این طبقات محبت و معاشرت نمی کردند.

تُلْقُونَ إِلَيْهِمْ بِالْمَوَدَّهِ که ملاقات بکنید آنها را و معاشرت با آنها و خلطه و آمیزش داشته باشید و رفت و آمد.

وَ قَدْ كَفَرُوا بِما جاءَكُمْ مِنَ الْحَقِّ حقّ دین اسلام قرآن مذهب حقه شیعه اثنی عشری احکام اسلامی دستورات دینی که اینها بتمام اینها یا بعض آنها کافر هستند.

يُخْرِجُونَ الرَّسُولَ وَ إِيَّاكُمْ أَنْ تُؤْمِنُوا بِاللَّهِ رَبِّكُمْ اما اخراج رسول که از اول بعثت چه اندازه ظلم و اذیت کردند سنگ بقدم های مبارکش می زدند خاکروبه بر سرش و شکمبه شتر می ریختند عباء بگردن نازنینش تاب دادند تا نفس در سینه او حبس شد تشریف برد بطائف آنجا هم اذیت کردند سه سال در شعب ابی طالب گرفتار بود تا عاقبت دور خانه او را احاطه کردند که او را بقتل رسانند تا هجرت فرمود، و هم چنین مؤمنین باو را چه اندازه در فشار انداختند تا هجرت کردند، فقط برای اینکه چرا باین پیغمبر ایمان آورده اند.

إِنْ كُنْتُمْ خَرَجْتُمْ جِهاداً فِي سَبِيلِي این خروج شما اگر برای رضای خدا و جهاد فی سبیل اللّه بوده پس نباید با آنها دوستی و القاء مودّت کرد باید با آنها کمال عداوت و بغض و عناد داشته باشید.

تُسِرُّونَ إِلَيْهِمْ بِالْمَوَدَّهِ در سرّ و پنهانی و خفیه بآنها مودّت و محبت می کنید و خیال می کنید که اسرار شما بر خدا مستور و مخفی است.

وَ أَنَا أَعْلَمُ بِما أَخْفَيْتُمْ وَ ما أَعْلَنْتُمْ بر خدای متعال سرّ و علن تفاوتی ندارد عالم السر و الخفیّات است.

وَ مَنْ يَفْعَلْهُ مِنْكُمْ فَقَدْ ضَلَّ سَواءَ السَّبِيلِ از ایمان خارج می شود و جزء اهل ضلال می گردد به بنگ بلند فریاد می زنم بتمام ابناء بشر سرتاسر کشور که دوستی با کفّار و اهل ضلال با ایمان نمی سازد خود را مؤمن نه پندارید با دوستی دشمنان دین.

[سوره الممتحنه (۶۰): آیه ۲] .... ص: ۴۸۹

إِنْ يَثْقَفُوكُمْ يَكُونُوا لَكُمْ أَعْداءً وَ يَبْسُطُوا إِلَيْكُمْ أَيْدِيَهُمْ وَ أَلْسِنَتَهُمْ بِالسُّوءِ وَ وَدُّوا لَوْ تَكْفُرُونَ (۲)

اگر این کفّار و مشرکین بر شما ظفر پیدا کردند و مسلط شدند می باشند برای

شما اعداء با شما دشمنی می کنند و باز می کنند بسوی شما دست های خود را و زبانهای خود را به بدی و دوست می دارند که شما هم کافر شوید و از اسلام برگردید.

إِنْ يَثْقَفُوكُمْ ثقف بمعنی وجد و ظفر یعنی هر کجا شما را پیدا کنند و ظفر بیابند.

يَكُونُوا لَكُمْ أَعْداءً دشمنی خود را اظهار می کنند و با شما عداوت می ورزند.

وَ يَبْسُطُوا إِلَيْكُمْ أَيْدِيَهُمْ از قتل و ضرب و ظلم هر قدر بتوانند کوتاهی نمی کنند و هر چه شما بآنها محبّت کرده اید مراعات نمی کنند و دست از دشمنی خود برنمی دارند.

وَ أَلْسِنَتَهُمْ بِالسُّوءِ فحاشی و سبّ و دشنام و بدگویی و جسارت و توهین و مضحکه و مسخره می کنند شما را.

وَ وَدُّوا لَوْ تَكْفُرُونَ و دوست می دارند که شما کافر شوید بالقاء شبهات و تشکیک در امور اسلامی که این پیغمبر (ص) ساحر مجنون، کذّاب، مفتری است و این قرآن شما بافته های او است و از دیگران فرا گرفته و این دین شما باطل و عاطل است هر قدر بتوانند و لو بتهدیدات و تحریفات شما را برگردانند با این همه دشمنی و کینه باز شما با آنها محبّت می کنید.

[سوره الممتحنه (۶۰): آیه ۳] .... ص : ۴۹۰

لَنْ تَنْفَعَكُمْ أَرْحامُكُمْ وَ لا أَوْلادُكُمْ يَوْمَ الْقِيامَهِ يَفْصِلُ بَيْنَكُمْ وَ اللَّهُ بِما تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ (۳)

هرگز نفع نمی بخشد بشما ارحام شما و نه اولاد شما روز قیامت جدایی میافتد بین شماها و خداوند بآنچه عمل می کنید بینا است.

لَنْ تَنْفَعَكُمْ أَرْحامُكُمْ وَ لا- أَوْلادُكُمْ روز قیامت احدی بفکر احدی نیست يَوْمَ يَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ أَخِيهِ وَ أُمِّهِ وَ أَبِيهِ وَ صاحِبَتِهِ وَ بَنِيهِ لِكُلِّ امْرِئٍ مِنْهُمْ يَوْمَئِذٍ شَأْنٌ يُغْنِيهِ عبس آیه ۳۴ تا ۳۷ وَ اتَّقُوا يَوْماً لا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئاً بقره آیه ۴۵ و ۱۱۷ وَ لا تَكْسِبُ كُلُّ نَفْسٍ إِلَّا عَلَيْها وَ لا- تَزِرُ وازِرَهٌ وِزْرَ أُخْرى انعام آیه ۱۶۴ و غیر اینها نه ارحام آنها و نه اولاد آنها خردلی نفع ندارند، بلی مؤمنین بعضی شفاعت بعض دیگر را می کنند، چنانچه می فرماید: الْأَخِلَّاءُ يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ إِلَّا الْمُتَّقِينَ زخرف

آیه ۶۷.

یَوْمَ الْقِیامَهِ یَفْصِلُ بَیْنَکُمْ مؤمن با غیر مؤمن از هم جدا هستند آنها اصحاب یمین هستند و آنها اصحاب شمال، چنانچه می فرماید: وَ امْتازُوا الْیَوْمَ أَیُّهَا الْمُجْرِمُونَ یس آیه ۵۹.

وَ اللَّهُ بِما تَعْمَلُونَ بَصِیرٌ گفتیم: بعض صفات است که مرجع صفات دیگر است بصیر یعنی عالم بمبصرات سمیع عالم بمسموعات مدرک عالم بجزئیات حکیم عالم بحکم و مصالح و مفاسد مرید عالم بصلاح مکره عالم بفساد که تمام اینها مرجعش بعلم است نه اینکه آلت سمع و بصر داشته باشد و علم عین ذات و ذات صرف الوجود غیر متناهی ازلا- و ابدا و سرمدا.

[سوره الممتحنه (۶۰): آیه ۴] .... ص: ۴۹۱

قَدْ کانَتْ لَکُمْ أُسْوَهٌ حَسَنَهٌ فِی إِبْراهِیمَ وَ الَّذِینَ مَعَهُ إِذْ قالُوا لِقَوْمِهِمْ إِنَّا بُرَآؤُا مِنْکُمْ وَ مِمَّا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ کَفَرْنا بِکُمْ وَ بَدا بَیْنَنا وَ بَیْنَکُمُ الْعَداوَهُ وَ الْبَغْضاءُ أَبَداً حَتَّی تُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَحْدَهُ إِلَّا قَوْلَ إِبْراهِیمَ لِأَبِیهِ لَأَسْتَغْفِرَنَّ لَکَ وَ ما أَمْلِکُ لَکَ مِنَ اللَّهِ مِنْ شَیْ ءٍ رَبَّنا عَلَیْکَ تَوَکَّلْنا وَ إِلَیْکَ أَنَبْنا وَ إِلَیْکَ الْمَصِیرُ (۴)

باید بوده باشد از برای شما اقتداء نیکویی در ابراهیم و کسانی که با او بودند زمانی که گفتند بقوم خود که مشرک بودند محققا ما از شما بیزاریم و از آنچه را که عبادت می کنید از غیر خدا کافر هستیم ما بشما و ظاهر شد بین ما و شما عداوت و بغض همیشه که هیچ رفع شدنی نیست تا اینکه شما هم ایمان آورید بخدای یگانه و دست از شرک بردارید، مگر قول ابراهیم از برای پدرش که هر آینه طلب مغفرت می کنم از برای تو و من مالک نیستم برای تو از خداوند از هر چیزی پروردگارا ما بر تو توکل کردیم و بسوی تو انابه و الحاح می کنیم و بسوی تو است بازگشت ما.

قَدْ کانَتْ لَکُمْ أُسْوَهٌ حَسَنَهٌ اسوه بمعنی اقتداء و متابعت است که هر چه طرف بجا آورد این هم بجا آورد و اسوه حسنه مقابل اسوه قبیحه است، حسنه اقتداء باو در توحید و ایمان و اعمال صالحه و افعال حسنه، و قبیحه اقتداء بطرف در کفر و شرک و ضلالت و ظلم و معاصی.

فِی إِبْراهِیمَ وَ الَّذِینَ مَعَهُ اما ابراهیم اقتداء باو در توحید که میانه آتش او را

بیندازند حتی جبرئیل بیاید و بگوید: أ لک حاجه بفرماید: امّا الیک فلا بگوید:

پس بآنکه حاجت داری بگو: بفرماید:

(حسبی من سؤالی علمه بحالی)

امّا در معارض با مشرکین بفرماید: تَاللَّهِ لَأَكِيدَنَّ أَصْنامَكُمْ بَعْدَ أَنْ تُوَلُّوا مُدْبِرِينَ فَجَعَلَهُمْ جُذاذاً إِلَّا كَبِيراً لَهُمْ لَعَلَّهُمْ إِلَيْهِ يَرْجِعُونَ انبیاء آیه ۵۸ و ۵۹، و امّا در اعراض از آنها همین آیه شریفه که شرحش بیاید. وَ الَّذِينَ مَعَهُ فقط حضرت لوط و ساره زن ابراهیم مادر اسحاق و هاجر مادر اسماعیل که می فرماید: فَآمَنَ لَهُ لُوطٌ وَ قالَ إِنِّي مُهاجِرٌ إِلى رَبِّي إِنَّهُ هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ عنکبوت آیه ۲۵، و بعضی گفتند: مراد انبیاء بعد از ابراهیم بودند تا زمان موسی که بر شریعت ابراهیم بودند مثل اسماعیل، اسحاق، یعقوب، یوسف، شعیب.

إِذْ قالُوا لِقَوْمِهِمْ هر کدام بقوم خود که مشرک بودند إِنَّا بُرَآؤُا مِنْكُمْ وَ مِمَّا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ بیزاریم از شما مشرکین و از آنچه شما می پرستید از غیر خدا و در کلمه ممّا تعبدون دو نحوه تفسیر شده. یکی: مادر ممّا موصوله باشد که از خود اصنام و الهه آنها بیزاریم. یکی: مصدریه باشد که از پرستش آنها بیزاریم.

وَ بَدا بَيْنَنا وَ بَيْنَكُمُ الْعَداوَةُ وَ الْبَغْضاءُ أَبَداً حَتَّى تُؤْمِنُوا عداوت دشمنی است بغضاء کینه است و ابدا که قابل رفع و التیام و محبت و الفت نیست، مگر آنکه ایمان آورید که خداوند بین قلوب مؤمنین الفت و وداد انداخته که می فرماید:

وَ اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْداءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْواناً آل عمران آیه ۹۸ وَ نَزَعْنا ما فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غِلٍّ اعراف آیه ۴۱ حجر آیه ۴۷.

بِاللَّهِ وَحْدَهُ که دست از شرک بردارید و بیگانگی خدا ایمان بیاورید و مکرر گفته شده که مراتب توحید پنج مرتبه است توحید ذاتی صفاتی افعالی عبادتی نظری و شرح آنها بیان شده.

إِلَّا قَوْلَ إِبْراهِيمَ لِأَبِيهِ لَأَسْتَغْفِرَنَّ لَكَ این جمله را دو نحوه تفسیر کردند.

یکی: آنکه در این قول ابراهیم متابعت او را و اقتداء باو را نکنید و این تفسیر غلط صرف است. نحوه دوّم: اینکه استثناء باشد از قول ابراهیم و کسانی که با او بودند که گفتند: ما از شما بیزاریم و عداوت و بغضاء داریم مگر این قول

ابراهیم.

اقول: استغفار فقط باید در حقّ مؤمنین باشد مغفرت الهی خاصّ اهل ایمان است، چنانچه می فرماید: اسْتَغْفِرْ لَهُمْ أَوْ لا تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ إِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً فَلَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ ذلِكَ بِأَنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ وَ اللَّهُ لا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفاسِقِينَ توبه آیه ۸۱ و استغفار ابراهیم برای این بود که دوست می داشت آزر ایمان بیاورد تا مشمول مغفرت الهی شود نسبت بشرک و اعمال قبل از ایمان او، پس از آنکه مأیوس شد از ایمان او بری جست از او، چنانچه می فرماید: وَ ما كانَ اسْتِغْفارُ إِبْراهِيمَ لِأَبِيهِ إِلَّا عَنْ مَوْعِدَةٍ وَعَدَها إِيَّاهُ فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ أَنَّهُ عَدُوٌّ لِلَّهِ تَبَرَّأَ مِنْهُ إِنَّ إِبْراهِيمَ لَأَوَّاهٌ حَلِيمٌ توبه آیه ۱۱۵ و مکرّر اشاره شده که آزر پدر ابراهیم نبود، چون در دامن او بزرگ شده اطلاق پدری می کرد، و دلیل بر این دعوی همین آیه است که پس از آنکه دید هرگز او ایمان نمی آورد از او بیزاری جست و این در زمان جوانی و رشد ابراهیم بود و در سوره ابراهیم در زمان پیری ابراهیم که خدا اسماعیل و اسحاق را باو عنایت فرمود که می فرماید: الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي وَهَبَ لِي عَلَى الْكِبَرِ إِسْماعِيلَ وَ إِسْحاقَ الی قوله تعالی: رَبَّنَا اغْفِرْ لِي وَ لِوالِدَيَّ وَ لِلْمُؤْمِنِينَ يَوْمَ يَقُومُ الْحِسابُ آیه ۴۱ و ۴۲، پس معلوم می شود که والد ابراهیم غیر از آزر بوده.

وَ ما أَمْلِكُ لَكَ مِنَ اللَّهِ مِنْ شَيْ ءٍ که اگر بکفر و شرک باقی باشی و خداوند تو را عذاب کند من قدرت ندارم که تو را نجات دهم و جلوگیری کنم از عذاب الهی.

رَبَّنا عَلَيْكَ تَوَكَّلْنا مقام توکّل این است که بکلّی از خود خودیّتی نداشته باشد و بکلّی نظر از غیر و اسباب بردارد و تمام نظر بخدا باشد و بس هر چه صلاح داند.

وَ إِلَيْكَ أَنَبْنا تمام توجّه بسوی تو و رجوع و انابه در پیشگاه تو.

وَ إِلَيْكَ الْمَصِيرُ بازگشت تمام بسوی تو است.

[سوره الممتحنه (۶۰): آیه ۵] .... ص: ۴۹۳

رَبَّنا لا تَجْعَلْنا فِتْنَةً لِلَّذِينَ كَفَرُوا وَ اغْفِرْ لَنا رَبَّنا إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (۵)

پروردگار ما قرار مده ما را فتنه از برای کسانی که کافر شدند و بیامرز برای ما پروردگار ما محققا تو خودت عزیز و حکیم هستی.

رَبَّنا لا تَجْعَلْنا فِتْنَةً لِلَّذِينَ كَفَرُوا این جمله را چند نحو تفسیر کردند.

۱- ما را گرفتار کفّار نفرما که بما اذیّت کنند.

۲- ما را ببلاهای آنها مبتلاء نفرما تا نگویند اگر اینها بر حقّ بودند مبتلاء نمی شدند.

۳- آنها را مسلّط بر ما مفرما که بخواهند دین ما را از ما سلب کنند.

۴- توفیق صبر بما عنایت فرما که بر اذیت و آزار آنها صبر کنیم و تحمّل نمائیم.

۵- اینکه ما را حفظ فرما که با آنها دوستی و مودّت پیدا نکنیم.

۶- در محاربه و معارضه با آنها ما را مخذول و منکوب مفرما.

اقول: از برای فتنه در قرآن مجید اطلاقاتی است. یکی بمعنی دو بهم زنی و تفتین بین دو طایفه که می فرماید: وَ الْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ بقره آیه ۱۸۷ وَ الْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ بقره آیه ۲۱۴. یکی: بمعنی امتحان است أَ حَسِبَ النَّاسُ أَنْ يُتْرَكُوا أَنْ يَقُولُوا آمَنَّا وَ هُمْ لا يُفْتَنُونَ وَ لَقَدْ فَتَنَّا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ عنکبوت آیه ۱ و ۲.

یکی: بمعنی اذیّت و آزار إِنَّ الَّذِينَ فَتَنُوا الْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُؤْمِناتِ الایه بروج آیه ۱۰. یکی: بمعنی عذاب و بلاء وَ اتَّقُوا فِتْنَةً لا تُصِيبَنَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْكُمْ خَاصَّةً وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقابِ انفال آیه ۲۵. و آنچه بنظر نزدیکتر می آید در این جمله اینکه پروردگارا میانه ما مؤمنین اختلاف و دوئیّت و عداوت نینداز که بنفع کفّار تمام شود، چنانچه شاهکار کفّار امروزه این است که میان مسلمین اختلاف بیندازند که طرفین ضعیف شوند و آنها قوی گردند.

وَ اغْفِرْ لَنا رَبَّنا ما را با اعمال زشتمان مگیر و مبتلاء ببلاهای دنیوی و اخروی مفرما و بیامرز و عفو فرما که ما عبرت دشمنان نشویم و در حقّ ما گمان بد نزنند و نگویند اگر اینها بر حقّ بودند مبتلاء باین نوع بلاها نمی شدند.

إِنَّكَ أَنْتَ با سه تأکید کلمه انّ تکرار حرف خطاب جمله اسمیّه.

الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ غالب و قاهر و قادر و مقتدر هستی و حکیم و عالم بجمیع حکم و مصالح هستی آنچه می کنی عین صلاح است.

[سوره الممتحنه (۶۰): آیه ۶] .... ص : ۴۹۵

لَقَدْ كانَ لَكُمْ فِيهِمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَنْ كانَ يَرْجُوا اللَّهَ وَ الْيَوْمَ الْآخِرَ وَ مَنْ يَتَوَلَّ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ (۶)

هر آینه هست برای شما در اقتداء بابراهیم و کسانی که با او هستند اقتداء نیکویی برای کسانی که امیدوار بخدای متعال و مثوبات روز قیامت و عالم آخرت هستند، و کسی که اعراض کند و اقتداء بآنها نکند ضررش بخود او متوجّه می شود پس محققا خداوند بی نیاز است و دارای صفات حمیده هیچ گونه ضرری بدستگاه او وارد نمی شود. (گر جمله کائنات کافر گردند بر دامن کبریاش ننشیند گرد).

لَقَدْ كانَ لَكُمْ فِيهِمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ تکرار این جمله برای بیان فوائد و نتائج این اقتداء و متابعت طریقه آنها است که اصلا دین مقدّس اسلام ملّه ابراهیم است که می فرماید: إِنَّ أَوْلَى النَّاسِ بِإِبْراهِيمَ لَلَّذِينَ اتَّبَعُوهُ وَ هذَا النَّبِيُّ وَ الَّذِينَ آمَنُوا آل عمران آیه ۶۱ و می فرماید:

وَ مَنْ يَرْغَبُ عَنْ مِلَّةِ إِبْراهِيمَ إِلَّا مَنْ سَفِهَ نَفْسَهُ بقره آیه ۱۲۴- و امر شد به پیغمبر.

أَنِ اتَّبِعْ مِلَّةَ إِبْراهِيمَ حَنِيفاً.

لِمَنْ كانَ يَرْجُوا اللَّهَ امید برحمت و تفضلات و عنایات الهی دارد.

وَ الْيَوْمَ الْآخِرَ بروز قیامت و مثوبات و اجر آخرتی و حشر با انبیاء و اولیاء و نعم بهشتی و سعادت و نجات از مهالک و عقوبات و عذابهای جهنّمی امیدوار است همچه کسی اقتداء و متابعت می کند طریقه ابراهیم و کسانی را که با او بودند.

وَ مَنْ يَتَوَلَّ امّا کسی که اعراض کند و با کفّار و مشرکین مودّه و محبت داشته و از طریقه حقّه رو برگردان باشد.

فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَنِيُّ احتیاج بعبادت بندگان ندارد اگر تمام اهل عالم ایمان داشته باشند و تمام اعمال صالحه را بجا آورند و نزدیک معاصی الهی نروند خردلی بر خدایی او افزوده نمیشود و نفعی ندارد، و اگر بعکس تمام کافر

فاسق فاجر عاصی باشند خردلی از خدایی او کم نمیشود و ضرری باو متوجه نمیشود آنچه نفع و ضرر است متوجّه خودش میشود.

الْحَمِیدُ حمد مختصّ بذات مقدّس او است کامل است فوق الکمال تامّ است فوق التمام ذاتا و صفتا و فعلا نقصی در ساحت قدس او نیست.

[سوره الممتحنه (۶۰): آیه ۷] .... ص : ۴۹۶

عَسَی اللَّهُ أَنْ یَجْعَلَ بَیْنَکُمْ وَ بَیْنَ الَّذِینَ عادَیْتُمْ مِنْهُمْ مَوَدَّةً وَ اللَّهُ قَدِیرٌ وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِیمٌ (۷)

امید است خداوند جعل فرماید بین شما مسلمین و بین کسانی که با شما عداوت دارند از کفّار و مشرکین و شما با آنها عداوت دارید مودّت و محبّت و خداوند قدرت دارد، و خداوند هم میآمرزد و هم رحمت میفرماید به اینکه بشرف اسلام مشرف شوند یا آنکه با شما عداوت نورزند، چنانچه در آیه بعد بیان می فرماید.

عَسَی اللَّهُ از خداوند امر محقّق الوقوع است تخلف پذیر نیست.

أَنْ یَجْعَلَ جعل الهی توفیق و تأیید است.

بَیْنَکُمْ وَ بَیْنَ الَّذِینَ عادَیْتُمْ مِنْهُمْ مَوَدَّةً نظر به اینکه بسیاری از مؤمنین که بشرف اسلام مشرّف شدند و مهاجرت کردند همیشه اقرباء آنها مثل آباء و امّهات و ابناء و بنات و اخوان و اخوات و اعمام و اخوال و عمّات و خالات و سایر اقرباء و اصدقاء آنها در مکّه بشرک و کفر باقی بودند و آیه معادات که نازل شد نگران شدند خداوند برای رفع نگرانی آنها می فرماید: که من بین شما و آنها القاء محبّت و مودّت می کنم به اینکه آنها هم مثل شما مشرف بدین اسلام میشوند و در زمره مؤمنین داخل می گردند، و این پس از فتح مکّه بود که بسیاری ایمان آوردند که می فرماید: بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِیمِ إِذا جاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَ الْفَتْحُ وَ رَأَیْتَ النَّاسَ یَدْخُلُونَ فِی دِینِ اللَّهِ أَفْواجاً الآیات و می فرماید: هُوَ الَّذِی أَیَّدَکَ بِنَصْرِهِ وَ بِالْمُؤْمِنِینَ وَ أَلَّفَ بَیْنَ قُلُوبِهِمْ الایه انفال آیه ۶۴ و ۶۵.

وَ اللَّهُ قَدِیرٌ قدرت دارد قلب قلوب کند کافر و مشرک مسلم و مؤمن گردد و البته ارسال رسل و انزال کتب و جعل احکام برای اینست که بندگان را از تیه ضلالت بشاهراه هدایت رساند از ظلمات جهل بنور علم و از کفر و شرک بشرف اسلام و ایمان رساند کسانی را که قابل هدایت باشند، بلی کسانی که بواسطه قساوت قلب

و سیاهی دل از قابلیت افتاد آنها خارج هستند لذا تعبیر به منهم فرموده اشاره ببعض است.

وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِیمٌ از تقصیرات آنها گذشت می کند و هم آنها را مشمول رحمت خود می فرماید:

[سوره الممتحنه (۶۰): آیه ۸] .... ص : ۴۹۷

لا یَنْهاکُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِینَ لَمْ یُقاتِلُوکُمْ فِی الدِّینِ وَ لَمْ یُخْرِجُوکُمْ مِنْ دِیارِکُمْ أَنْ تَبَرُّوهُمْ وَ تُقْسِطُوا إِلَیْهِمْ إِنَّ اللَّهَ یُحِبُّ الْمُقْسِطِینَ (۸)

خداوند نهی نمی فرماید شما را از کفّار و مشرکین که با شما مقاتله نکردند در امر دین و شما را اخراج نکردند از منازل شما اینکه با آنها برّ و احسان کنید و بعدل با آنها رفتار کنید و خداوند دوست می دارد کسانی که بعدل رفتار می کنند- بعضی گفتند: این آیه شریفه منسوخ است بآیه شریفه وَ قاتِلُوا الْمُشْرِکِینَ کَافَّةً کَما یُقاتِلُونَکُمْ کَافَّةً توبه آیه ۳۶ و آیه شریفه وَ اقْتُلُوهُمْ حَیْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ نساء آیه ۹۱ و آیه شریفه فَإِذَا انْسَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرُمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِکِینَ حَیْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَ خُذُوهُمْ وَ احْصُرُوهُمْ وَ اقْعُدُوا لَهُمْ کُلَّ مَرْصَدٍ توبه آیه ۵.

اقول: هیچ گونه تنافی بین این آیات نیست تا احتیاج بدعوی نسخ کنیم، امّا آیه شریفه وَ قاتِلُوا الْمُشْرِکِینَ کَافَّةً کَما یُقاتِلُونَکُمْ کَافَّةً صریحه است در مشرکین که با مسلمین مقاتله می کنند بالاخصّ باب مقاتله طرفین است مثل معامله و مضار به و مجادله و محاربه که دو طرفی است و این آیه شریفه صریح است در مشرکین که لَمْ یُقاتِلُوکُمْ و امّا آیه شریفه وَ اقْتُلُوهُمْ حَیْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ در صدر آیه می فرماید: وَدُّوا لَوْ تَکْفُرُونَ کَما کَفَرُوا الی قوله تعالی: فَإِنْ تَوَلَّوْا فَخُذُوهُمْ وَ اقْتُلُوهُمْ حَیْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ در مورد منافقین است که نفاق خود را ظاهر کردند که در مقام این بودند که مؤمنین را برگردانند بکفر مربوط باین آیه نیست، و امّا آیه فَإِذَا انْسَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرُمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِکِینَ حَیْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ الایه در آیه قبل از او می فرماید: إِلَّا الَّذِینَ عاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِکِینَ ثُمَّ لَمْ یَنْقُصُوکُمْ شَیْئاً وَ لَمْ یُظاهِرُوا عَلَیْکُمْ أَحَداً فَأَتِمُّوا إِلَیْهِمْ عَهْدَهُمْ إِلی مُدَّتِهِمْ إِنَّ اللَّهَ یُحِبُّ الْمُتَّقِینَ توبه آیه ۴، پس به پردازیم بشرح آیه شریفه لا یَنْهاکُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِینَ لَمْ یُقاتِلُوکُمْ فِی الدِّینِ یا از جهت معاهده که با پیغمبر و مسلمین نمودند که در آیه ۴ سوره توبه اشاره

شد و در آیه ۷ توبه می فرماید: إِلَّا الَّذِینَ عاهَدْتُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرامِ فَمَا اسْتَقامُوا لَکُمْ فَاسْتَقِیمُوا لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ یُحِبُّ الْمُتَّقِینَ یا از جهت اینکه پناه آورده بمسلمین که می فرماید: وَ إِنْ أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِکِینَ اسْتَجارَکَ فَأَجِرْهُ حَتَّی یَسْمَعَ کَلامَ اللَّهِ ثُمَّ أَبْلِغْهُ مَأْمَنَهُ توبه آیه ۶ یا از جهت اینکه دست رسی بتبلیغات اسلامی نداشته و حجّت بر او تمام نشده یا بواسطه جنون یا صغر سنّ تکلیف نداشته یا جهات دیگر که محقون الدّم شده.

وَ لَمْ یُخْرِجُوکُمْ مِنْ دِیارِکُمْ متعرّض شما مسلمین نشدند و در مقام اذیّت بشما نبودند.

أَنْ تَبَرُّوهُمْ بر احسان است بلکه عمده پیش رفت اسلام اخلاق پیغمبر اسلام بود و رفتار آن حضرت با مشرکین.

وَ تُقْسِطُوا إِلَیْهِمْ بعدل و انصاف با آنها رفتار کنید تعدّی و تجاوز نکنید حتی در باب جهاد اگر حربه را انداخت یا برگشت یا باختیار تسلیم شد نباید متعرض او شوید.

اللَّهَ یُحِبُّ الْمُقْسِطِینَ.

[سوره الممتحنه (۶۰): آیه ۹] .... ص : ۴۹۸

إِنَّما یَنْهاکُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِینَ قاتَلُوکُمْ فِی الدِّینِ وَ أَخْرَجُوکُمْ مِنْ دِیارِکُمْ وَ ظاهَرُوا عَلی إِخْراجِکُمْ أَنْ تَوَلَّوْهُمْ وَ مَنْ یَتَوَلَّهُمْ فَأُولئِکَ هُمُ الظَّالِمُونَ (۹)

جز این نیست که نهی می فرماید شما را خدای متعال از کسانی که با شما در امر دین مقاتله می کنند مثل ابی سفیان و اتباعش در بدر حنین احزاب احد و غیر اینها و کمک می گیرند و با خود همراه می کنند جمع دیگری را و شما را بیرون میکنند از محالّ سکونت شما اینکه آنها را دوست دارید و موالات داشته باشید و کسی که آنها را دوست دارد و موالات داشته باشد پس اینها خود اینها ظالم هستند.

مسئله: دو عنوان داریم یکی نفس حبّ و بغض دیگر اظهار دوستی و دشمنی امّا نفس حبّ و بغض امری است قلبی و جز و ایمان است حتّی از امام (ع) می پرسند (هل الحبّ و البغض من الایمان) جواب می دهد

(هل الایمان الّا الحب و البغض)

و نیز در خبر است

(من احبّ حجرا حشره اللّه معه)

و مراد دوستی خدا و دوستان خدا و دشمنی دشمنان آنها. عنوان دوّم اظهار دوستی و دشمنی است که تولّی

و تبرّی است و جزو فروع دین است که ده چیز است- صلاه- صوم- زکاه- حج- جهاد- امر بمعروف- نهی از منکر- تولی- و تبرّی و می فرماید: أَ لَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ تَوَلَّوْا قَوْماً غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ ما هُمْ مِنْكُمْ وَ لا مِنْهُمْ مجادله آیه ۱۵ و در آخر همین سوره می فرماید: یا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لا- تَتَوَلَّوْا قَوْماً غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ و می فرماید یا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لا تَتَّخِذُوا آباءَكُمْ وَ إِخْوانَكُمْ أَوْلِياءَ إِنِ اسْتَحَبُّوا الْكُفْرَ عَلَى الْإِيمانِ وَ مَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ فَأُولئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ توبه آیه ۲۳.

إِنَّما يَنْهاكُمُ اللَّهُ کلمه انّما دلیل بر انحصار است یعنی نهی از موالات کفّار و مشرکین منحصر است عَنِ الَّذِينَ قاتَلُوكُمْ فِي الدِّينِ که در وقعه بدر و احزاب و حنین و احد برای قتال با مسلمین آمدند.

وَ أَخْرَجُوكُمْ مِنْ دِيارِكُمْ که شما مهاجرین را از جایگاه های خود بیرون کردند.

وَ ظاهَرُوا عَلى إِخْراجِكُمْ که رؤساء آنها را وادار کردند اتباع خود را بر اخراج شما مؤمنین که معنی ظاهروا ترغیب و تحریص است دیگران را بر امری.

أَنْ تَوَلَّوْهُمْ با این نوع کفّار و مشرکین نباید دوستی و وداد نمود.

وَ مَنْ يَتَوَلَّهُمْ فَأُولئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ظلم بدین است که موجب کفر و ضلالت می شود تنبیه: عداوت با خدا منحصر بکفّار و مشرکین نیست عداوت با مقرّبان درگاه الهی هم عداوت با خدا است می فرماید: مَنْ كانَ عَدُوًّا لِلَّهِ وَ مَلائِكَتِهِ وَ رُسُلِهِ وَ جِبْرِيلَ وَ مِيكالَ فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِلْكافِرِينَ بقره آیه ۹۲ پس بمقتضای حدیث معروف بین فریقین که فرمود:

(فاطمه بضعه منّی من آذاها فقد آذانی و من آذانی فقد آذی اللّه)

و حدیث مروی از کتب عامّه و خاصّه که فاطمه از دنیا رفت و از آن دو نفر ناراضی بود و آیه شریفه وَ الَّذِينَ يُؤْذُونَ رَسُولَ اللَّهِ لَهُمْ عَذابٌ أَلِيمٌ بقره آیه ۶۲ تکلیف خلفاء و اتباع آنها معلوم می شود.

[سوره الممتحنه (۶۰): آیه ۱۰] .... ص: ۴۹۹

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذا جاءَكُمُ الْمُؤْمِناتُ مُهاجِراتٍ فَامْتَحِنُوهُنَّ اللَّهُ أَعْلَمُ بِإِيمانِهِنَّ فَإِنْ عَلِمْتُمُوهُنَّ مُؤْمِناتٍ فَلا تَرْجِعُوهُنَّ إِلَى الْكُفَّارِ لا- هُنَّ حِلٌّ لَهُمْ وَ لا- هُمْ يَحِلُّونَ لَهُنَّ وَ آتُوهُمْ ما أَنْفَقُوا وَ لا- جُناحَ عَلَيْكُمْ أَنْ تَنْكِحُوهُنَّ إِذا آتَيْتُمُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ وَ لا تُمْسِكُوا بِعِصَمِ الْكَوافِرِ وَ سْئَلُوا ما أَنْفَقْتُمْ وَ لْيَسْئَلُوا ما أَنْفَقُوا ذلِكُمْ حُكْمُ اللَّهِ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ (۱۰)

ای کسانی که ایمان آورده ایـد زمانی که آمدند زنهای مؤمنه هجرت نمودند از مکّه معظّمه بمدینه طیّبه پس امتحان کنید آنها را که حقیقتا ایمان آورده انـد و خـدا داناتر است بایمان آنها پس اگر دانستیـد که آنها حقیقتا ایمان آورده اند، پس دیگر آنها را رجوع، ندهیـد و برنگردانیـد بسوی کفّار نه اینها بر کفّار حلال هستند و نه کفّار بر اینها حلالنـد، و بدهید بکفّار آنچه انفاق کرده انـد که مهر باشد باین زنها و باکی نیست که آن زنها را شـما مؤمنین ازدواج کنید و بآنها بدهید آنچه مهر آنها قرار داده اید، و اجر آنها همان مهر است که مقرّر شده و نگذارید آنها را نزد کفار و در حباله آنها و بگیرید از کفار آنچه شما مهر قرار داده اید و آنها هم بگیرند از شـما آنچه مهر قرار داده اند، این است حکم الهی که حکم می فرماید بین شما مسلمین و کفار و خدا علیم و حکیم است.

چنـدین فرع از فروع فقهیه از این آیه شـریفه اسـتفاده می شود اوّل: اینکه کـافر چه مشـرک باشـد یـا اهل کتاب نمی توانـد زن مسـلمه ازدواج کند دوّم: اینکه اگر زن کافر مسلمان شد از او جدا می شود و احتیاج بطلاق ندارد، و پس از انقضاء عدّه وفات مسلمانان می توانند آن زن را ازدواج کنند ولی باید مهری که آن کافر باین زن داده باو ردّ کنند، و دارد پیغمبر (ص) از غنائم میداد سوّم: اگر شوهر زن مسـلمه مسـلمان بود کافر شد دیگر بر این زن حرام می شود و احتیاج بطلاق هم ندارد که در احکام مرتـدّ بیـان شـده که یکی آنکه کلیّه اموالش از ملک او خارج و بوارث مسـلم منتقل می شود و اگر وارث مسـلم نـدارد منتقل بامام می شود که فرمودند:

(الامام وارث من لا وارث له)

و در دوره غیبت بمجتهد جامع الشرائط.

دیگر آنکه عیـالش از او جـدا می شود و حکم مرده بر او بار می شود بایـد عـدّه وفات بگیرد و احتیاج بطلاق نـدارد می تواند شوهر بگیرد. دیگر بدنش نجس می شود.

دیگر آنکه مرتـدّ واجب القتـل است، و امّـا در قبـولی تـوبه او اختلاـف است و حق اینست که قبول می شود و پس از توبه اگر اموالی تحصـیل کرد یا وارث باو برگردانیـد مالک می شود و عیالش را بعقـد جدیـد می توانـد ازدواج کند و بدنش پاک می شود، و امّـا در موضوع قتلش اگر توبه قبـل از حکم حاکم باشـد برداشـته می شود و بعـد از حکم بایـد کشت. چهارم: اگر زن مسلمه را کفّار بردند باید نگذاشت نزد آنها

باشد و باید برگردانید و از آنها گرفت. پنجم: اگر زن مسلمه کافره شد و ملحق شد بکفّار باید مهریّه که شوهر مسلمانش باو داده از آنها پس گرفت.

تنبیه: کفاری که با مسلمین معاهده کردند که متعرّض یک دیگر نشوند که یکی از معاهدات اینست که که اگر یکی از کفّار دست گیر مسلمانان شد باید برگردانید بآنها و اگر یکی از مسلمانان دست گیر کفّار شد باید برگردانند بمسلمانان، لکن این حکم در حق رجال است دون نساء که اگر مسلمان شدند و آمدند نزد مسلمانان نباید برگرداند بکفّار این خلاصه مفاد آیه شریفه است سپس در مقام تطبیق برائیم.

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا إِذا جاءَکُمُ الْمُؤْمِناتُ مُهاجِراتٍ که بعض زنهای مؤمنه در مکّه معظّمه که شوهرهای آنها ایمان نیاوردند و آنها ایمان آوردند هجرت کردند بمدینه چون دیگر بر آنها حرام بودند و ازدواج آنها منقطع شد.

فَامْتَحِنُوهُنَّ امتحان کنید آنها را که دعوی ایمان آنها از روی حقیقت است یا اغراض و مقاصد دیگری در نظر دارند و در طریق امتحان مفسّرین اقوال زیادی دارند، بعضی گفتند: ذکر شهادتین. بعضی گفتند: قسم یاد کنند که ما نیامدیم مگر بر رغبت دین اسلام. بعضی گفتند: قسم یاد کنند که ما از راه بغض از ازدواج یا طمع دنیا و مال نیامدیم، بعضی گفتند: امتحان آنها مفاد آیه بعد است.

اقول: تمام تفسیر برأی است و امتحانات مختلف است و در آیه بیانی از این حیث نفرموده و آیه بعد پس از امتحان است و ملاک امتحان اینست که علم پیدا کنید که اینها ایمان آورده اند، چنانچه در جمله بعد تصریح می فرماید:

اللَّهُ أَعْلَمُ بِإِیمانِهِنَّ اشاره باین که شما روی موازین شرعیّه امتحان کنید و حقیقت و واقع امر را خدا میداند.

فَإِنْ عَلِمْتُمُوهُنَّ مُؤْمِناتٍ که بر شما بحکم شرع ثابت شد که اینها ایمان آورده اند.

فَلا تَرْجِعُوهُنَّ إِلَی الْکُفَّارِ و لو معاهده کرده باشند با کفّار که اگر

کسی از آنها در دست شما آمد او را برگردانید بآنها، زیرا اولا: در معاهده ذکر رجال بوده نه نساء. و ثانیا: اینکه معاهده این بود که اگر دست گیر مسلمانان شد او را برگردانند، امّا اگر خود آنها باختیار آمدند و نمی خواهند برگردند نباید مجبور کرد آنها را که برگردند.

و ثالثا: اگر ایمان آوردند و هجرت کردند مثل سایر مهاجرین که جزو مسلمین میشوند و قضیّه بعکس می شود که اگر کفّار آنها را دست گیر کردند باید برگردانند بمسلمین. لا هُنَّ حِلٌّ لَهُمْ نباید بکفار تزویج شوند.

وَ لا هُمْ يَحِلُّونَ لَهُنَّ نباید کفار آنها را تزویج کنند.

وَ آتُوهُمْ ما أَنْفَقُوا بلی مهریّه که آنها باین زنها داده اند بآنها بدهید و لو از بیت المال مسلمین باشد یا غنائم دار الحرب.

وَ لا جُناحَ عَلَيْكُمْ أَنْ تَنْكِحُوهُنَّ بر مسلمانان حلال است تزویج آنها چون عقد با کفار باطل شد.

إِذا آتَيْتُمُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ باید مهر برای آنها برضایت آنها قرار دهید و بآنها دهید مثل اسرای دار الحرب نیستند که حکم کنیز داشته باشند اینها احرار هستند.

وَ لا تُمْسِكُوا بِعِصَمِ الْكَوافِرِ زنهای کافره را چه حربی باشند و چه ذمّی نمی توان گرفت همین نحوی که مرئه مؤمنه را نمی توان بکافر تزویج کرد همین نحو مرئه کافره را نمی توان تزویج نمود بمسلم.

وَ سْئَلُوا ما أَنْفَقْتُمْ وَ لْيَسْئَلُوا ما أَنْفَقُوا همین نحوی که مرئه مؤمنه اگر کافره شد و رفت در دار الکفر باید مهری که باو داده اید، پس بگیرید همین نحو کافره اگر مؤمنه شد، آمد نزد مسلمانان باید مهریّه که از کفار گرفته بآنها ردّ نمود اگر معاهد بودند.

ذلِكُمْ حُكْمُ اللَّهِ این است برای شما مؤمنین حکم الهی.

يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ که حکم فرموده بین شما مسلمین و کفّار.

وَ اللَّهُ عَلِيمٌ بصلاح شما.

حَكِيمٌ بمصالح شما.

[سوره الممتحنه (۶۰): آیه ۱۱] .... ص : ۵۰۳

وَ إِنْ فاتَكُمْ شَیْ ءٌ مِنْ أَزْواجِكُمْ إِلَى الْكُفَّارِ فَعاقَبْتُمْ فَآتُوا الَّذِينَ ذَهَبَتْ أَزْواجُهُمْ مِثْلَ ما أَنْفَقُوا وَ اتَّقُوا اللَّهَ الَّذِی أَنْتُمْ بِهِ مُؤْمِنُونَ (۱۱)

و اگر از دست شما رفت چیزی از زنهای شما که مرتده شده و رفت بطرف کفار پس با آنها بجنگید پس بدهید بکسانی که زنهای آنها از دست آنها رفته اند مثل آنچه انفاق کرده اند از مهر و بپرهیزید از معصیت خدایی که شما بآن ایمان آورده اید.

وَ إِنْ فاتَكُمْ شَیْ ءٌ مِنْ أَزْواجِكُمْ إِلَى الْكُفَّارِ زنی از مسلمانان کافره شد و مرتده شد و ملحق شد بکفار.

فَعاقَبْتُمْ مفسّرین چنین تفسیر کردند که مطالبه مهریه که به آن زنها داده اند از کفار بگیرند چون خود آن زن که دیگر بر این شوهرش حرام می شود و عقدش باطل می شود و احتیاج بطلاق ندارد چنانچه گذشت فقط مطالبه مهریه باید کرد و شرحش می آید، لکن در اخبار از حضرت باقر و حضرت صادق (ع) ابن بابویه و شیخ طوسی مسندا روایت کردند که معنی عاقبتم یعنی زن دیگری از مسلمین باو تزویج کنند پس از آن مطالبه مهر کنند اگر از کفاری که معاهده کرده اند بگیرند و اگر از کفار حربی بآنها ملحق شده آن غنائم دار الحرب که بدست مسلمین میرسد قبل از قسمت بین مجاهدین بردارند و بزوج دهند اگر چیزی باقیست از غنائم قسمت بین مجاهدین شود سپس راوی سؤال می کند که غنائم حقّ مجاهدین است و اینها که سبب نشدند بر ذهاب زوجه او جواب می دهند که این باختیار امام است.

اقول: حکم الهی است که امام اجراء می فرماید:

فَآتُوا الَّذِينَ ذَهَبَتْ أَزْواجُهُمْ مِثْلَ ما أَنْفَقُوا که شرحش بیان شد.

وَ اتَّقُوا اللَّهَ الَّذِی أَنْتُمْ بِهِ مُؤْمِنُونَ که مخالفت دستور و فرامین او را نکنید.

[سوره الممتحنه (۶۰): آیه ۱۲] .... ص : ۵۰۳

یا أَیُّهَا النَّبِیُّ إِذا جاءَكَ الْمُؤْمِناتُ یُبایِعْنَكَ عَلى أَنْ لا یُشْرِكْنَ بِاللَّهِ شَیْئاً وَ لا یَسْرِقْنَ وَ لا یَزْنِینَ وَ لا یَقْتُلْنَ أَوْلادَهُنَّ وَ لا یَأْتِینَ بِبُهْتانٍ یَفْتَرِینَهُ بَیْنَ أَیْدِیهِنَّ وَ أَرْجُلِهِنَّ وَ لا یَعْصِینَكَ فِی مَعْرُوفٍ فَبایِعْهُنَّ وَ اسْتَغْفِرْ لَهُنَّ اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِیمٌ (۱۲)

ای نبیّ محترم زمانی که آمدند خدمت تو زنهای مؤمنات بیعت کنند با شما بر این که شریک بر خدا قرار ندهند شی ء را و دزدی نکنند و زنا ندهند و

اولاد خود را نکشند که سقط نکنند و بهتان بکسی نزنند که افتراء به بندند بین ایدی خود و ارجل خود و معصیت تو را نکنند در واجبات که معروف است، پس با آنها بیعت فرما و قبول نما و طلب مغفرت بر آنها بکن از خدای متعال محققا خداوند غفور و رحیم است، اخبار بسیاری داریم از حضرت باقر و حضرت صادق علیهما السلام در معنی آیه و طریق بیعت نساء و مفاد جملات آنها و بیاناتی از مفسرین که ما خلاصه آنها را در بیان شرح جملات آیه تذکّر می دهیم، و نقل نفس اخبار طولانیست با این که قضایای شخصیّه است.

یا أَیُّهَا النَّبِیُّ إِذا جاءَکَ الْمُؤْمِناتُ یُبایِعْنَکَ قضیّه این است، پس از فتح مکّه بعد از فراغ از اخذ بیعت از رجال زنها آمدند بیعت کنند و طریق بیعت آنها این بود که ظرفرا پر از آب کردند و حضرت رسول دست در آن آب گذاردند زنها می آمدند و دست در آن آب می گذاردند، و بعضی گفتند: از زیر لباس دست می دادند و در بیعت روز غدیر بر خلاف امیر المؤمنین (ع) دارد ظرفی پر از آب کردند و پرده کشیدند نصف این طرف پرده بود امیر المؤمنین (ع) دست در آن آب گذاشت و زنها از عقب پرده دست در آب می کردند و بیعت می کردند.

عَلی أَنْ لا یُشْرِکْنَ بِاللَّهِ شَیْئاً یکی از شرائط بیعت بلکه عمده شرط عدم الشرک است و ظاهرا مراد شرک عبادتی است که مفاد مطابقی دلالت کلمه طیّبه لا اله الا اللّه است. و گفتیم: این کلمه طیّبه که کلمه اخلاص و کلمه توحید هم می گویند سه دلالت دارد مطابقی التزامی اقتضایی. مطابقی همان توحید عبادتی است در مقابل عبده اصنام و شمس و کواکب و آتش و ملک و جنّ و انس و غیر اینها و التزامی نفی شرک ذاتی و صفاتی و افعالی. و اقتضایی اطاعت و تسلیم اوامر و نواهی او.

وَ لا یَسْرِقْنَ نه از اموال زوج و نه دیگران که سرقت حکمش قطع ید است که می فرماید: وَ السَّارِقُ وَ السَّارِقَهُ فَاقْطَعُوا أَیْدِیَهُما جَزاءً بِما کَسَبا مائده آیه ۴۲ و این حدّ شرعی آنها است بعلاوه وجوب ردّ و ترضیه صاحب مال و احکام غصب هم بر او بار است لکن مشروط باین است که از حرز باشد و بحدّ نصاب برسد و امّا دون حدّ نصاب و حرز حکمش تعزیر است.

وَ لا يَزْنِينَ که زنا رواج زیادی داشت در جاهلیت در میان مشرکین حتّی بعضی را ذوات الاعلام می گفتند مثل سمیّه مادر زیاد و مرجانه مادر عبید اللّه و حکم زنا مختلف است اگر زنای با محارم باشد حکمش قتل است و اگر محصنه باشد رجم است و هر دو پس از جلد است، و اگر اجنبیّه باشد حکمش جلد است که می فرماید: الزَّانِيَهُ وَ الزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ واحِدٍ مِنْهُما مِائَهَ جَلْدَهٍ وَ لا تَأْخُذْكُمْ بِهِما رَأْفَهٌ فِي دِينِ اللَّهِ نور آیه ۲.

وَ لا يَقْتُلْنَ أَوْلادَهُنَّ که قتل نفس گناه بسیار بزرگی است و احکام سختی دارد که می فرماید: مَنْ قَتَلَ نَفْساً بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسادٍ فِي الْأَرْضِ فَكَأَنَّما قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعاً مائده آیه ۳۵ چه سقط باشد یا از خوف انفاق باشد یا از جهت پستی در نظر نزد ناس که می فرماید: وَ لا تَقْتُلُوا أَوْلادَكُمْ مِنْ إِمْلاقٍ انعام آیه ۱۵۲ و می فرماید وَ إِذا بُشِّرَ أَحَدُهُمْ بِالْأُنْثى ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَ هُوَ كَظِيمٌ يَتَوارى مِنَ الْقَوْمِ مِنْ سُوءِ ما بُشِّرَ بِهِ أَ يُمْسِكُهُ عَلى هُونٍ أَمْ يَدُسُّهُ فِي التُّرابِ نحل آیه ۶۰ و امروز برای این که از زیبایی نیفتند سقط می کنند هم پدر هم مادر هم دکتر تمام مسئول هستند احکامش مختلف است قصاص دیه کفاره عمد و خطاء مقتول مؤمن باشد یا کافر محقون الدّم باشد حر باشد یا عبد و امه.

وَ لا يَأْتِينَ بِبُهْتانٍ يَفْتَرِينَهُ بَيْنَ أَيْدِيهِنَّ وَ أَرْجُلِهِنَّ بهتان و افتری قریب المعنی است نسبت دروغ بغیر دادن است هم عقوبت کذب دارد هم غیبت هم ایذاء و مفاسد بسیاری در بر دارد که یکی از اقسامش که فرزند کسی را بگیرد و التقاط کند که فرزند خود قرار دهد که ظاهرا همین مورد آیه است بقرینه.

بَيْنَ أَيْدِيهِنَّ وَ أَرْجُلِهِنَّ که تفسیر باین شده در اخبار زیرا ولد موقع و ولادت بین ایدی و ارجل است.

وَ لا يَعْصِينَكَ فِي مَعْرُوفٍ عصیان شامل ترک واجبات و فعل محرّمات کلا می شود و این بیعت مشکل ترین اقسام بیعت است بیعت با رجال فقط بر اسلام بود و جهاد و در غدیر خم بر خلافت.

فَبايِعْهُنَّ اگر آمدند و باین شرائط بیعت کردند شما هم قبول فرمائید و با آنها بیعت نما و به پذیر.

وَ اسْتَغْفِرْ لَهُنَّ اللَّهَ نسبت بظلمها و اذيتهايى كه بشما و مؤمنين در حال شرك كردند.

إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ زيرا،

الاسلام يجب ما قبله.

رَحِيمٌ مشمول تفضلات الهى مى شوند دنيا و آخرت.

[سوره الممتحنه (۶۰): آيه ۱۳] .... ص: ۵۰۶

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لا تَتَوَلَّوْا قَوْماً غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ قَدْ يَئِسُوا مِنَ الْآخِرَهِ كَما يَئِسَ الْكُفَّارُ مِنْ أَصْحابِ الْقُبُورِ (۱۳)

اى كسانى كه ايمان آورده ايد دوستى و زير بار ولايت آنها نرويد آن كسانى را كه خداوند متعال بآنها غضب فرموده اينها محققا مأيوس از مثوبات آخرت شدند همين نحوى كه كفار مأيوس از اصحاب قبور هستند.

اقول: مسلما اين هايى كه مورد غضب الهى واقع شده اند غير از كفار و مشركين هستند زيرا، اولا: نهى از تولى كفار را قبلا بيان فرموده مفصلا كه اين قرينه منفصله مى شود كه اينها غير از آنها هستند. و ثانيا: قرينه متصله، كَما يَئِسَ الْكُفَّارُ مِنْ أَصْحابِ الْقُبُورِ دليل است بر اينكه مغضوبين غير كفار هستند.

يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لا تَتَوَلَّوْا قَوْماً غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مفسرين گفتند: مراد يهود هستند بدليل قوله تعالى: وَ باؤُ بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ بقره آيه ۵۸.

اقول: بودن يهود مورد غضب الهى دليل نيست كه غضب الهى خاصّ اينها باشد تمام اهل عذاب مشمول غضب الهى هستند و يهود در زمره كفار هستند كه قبلا در آيات قبل بيان شده و گفتيم: قرينه داخليّه داريم كه اينها غير از كفّار هستند و در اخبار اشاره بزمان ظهور و رجعت دارد و اين هم منافات با بيان ما ندارد كه اشاره مى كنيم، زيرا يكى از مصاديق آنست و ما مى گوييم مراد كسانى هستند كه غصب خلافت كردند از مشايخ ثلاثه و بنى اميه و بنى العباس و كليه اتباع آنها الى زمان ظهور و دوره رجعت، خطاب بمؤمنين است كه معتقد بجميع عقائد حقه هستند دوستى با اين طايفه نكنند. هذا ما عندنا و اللَّه العالم.

قَدْ يَئِسُوا مِنَ الْآخِرَهِ فردای قيامت كه مى گويند: ما اعتقاد بتوحيد و نبوت و معاد داشتيم و نماز و روزه و زكاه و حج بجا ميآورديم براى چه اوّل حكم در حق ما فرمودى قبل از مشركين و يهود و نصارى و ساير فرق كفار خطاب مى رسد

لیس من یعلم کمن لا یعلم و مراد یئس از مثوبات آخرت است.

کَما یَئِسَ الْکُفَّارُ مِنْ أَصْحابِ الْقُبُورِ که دیگر آنها زنده نمی شوند و مبعوث نمی گردند که کفاری که منکر معاد هستند. هذا آخر ما اردنا فی تفسیر هذه السوره المبارکه و یتلوه انشاء اللَّه تعالی تفسیر سوره الصف و بقیه السور و الحمد للَّه و الصلاه و السلام علی رسول اللَّه و علی آله آل اللَّه و اللعن علی اعداء اللَّه الی یوم لقاء اللَّه و انا الحقیر الذلیل السید عبد الحسین المدعو بالطیب.

ص: ۵۰۷

سوره الصف مدینه اربع عشر آیه .... ص : ۵۰۸

[سوره الصف (۶۱): آیه ۱] .... ص : ۵۰۸

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

سَبَّحَ لِلَّهِ ما فِي السَّماواتِ وَ ما فِي الْأَرْضِ وَ هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (۱)

امّا الکلام: در فضیلت آن از علی بن بابویه از ابی بصیر از حضرت باقر (ع) فرمود:

(من قرء سوره الصف و ادمن قراءتها فی فرائضه و نوافله صفه اللَّه مع ملائکته و انبیائه المرسلین انشاء اللَّه تعالی)

و در بعض اخبار دارد که کسی که این سوره را قرائت کند حضرت عیسی (ع) بر او صلوات میفرستد و استغفار میکند مادامی که حیات دارد و در آخرت رفیق او می شود و در بعض اخبار است که قرائت او در سفر باعث حفظ می شود از طوارق سوء تا برگردد باهلش.

سَبَّحَ لِلَّهِ ما فِي السَّماواتِ وَ ما فِي الْأَرْضِ تسبیح می کنند فقط از برای خدای متعال آنچه در آسمانها و آنچه در زمین است و او است عزیز و حکیم، امّا تسبیح مکرر گفته شد تنزیه حقّ است از جمیع عیوب و نواقص و این معنی سلب احتیاج می کند مطلقا. ازلا: وجودش ذاتی است احتیاج بموجد ندارد و عین ذات است ماهیت ندارد که احتیاج بوجود داشته باشد تام فوق التمام صفاتش عین ذات است علم قدرت حیات زائد بر ذات نیست تا احتیاج بعلم و قدرت و حیات و سایر صفات کمالیه داشته باشد جهل و عجز و سایر صفات سلبیه در او نیست تا احتیاج برفع آنها پیدا کند ترکیب و اجزاء ندارد تا هر جزئی احتیاج بجزء دیگر داشته باشد و مرکّب احتیاج بجمیع اجزاء دارد و احتیاج بمرکّب بکسر دارد افعالش بمجرد اراده و مشیتش موجود می شود احتیاج بتصور و تصدیق و عزم و جزم و حرکت عضلات ندارد، و بالجمله کلمه سبحان اللَّه شامل جمیع شئونات الهی می شود بخلاف ممکن که نیست صرف بوده و سر تا پا احتیاج دارد احتیاج بموجد و مبقی که نگاه داری کند او را و احتیاج در جمیع صفات که باو داده شود و رفع عیوب

از او بکند و باجزاء احتیاج دارد و سایر احتیاجات، و از این بیان معلوم می شود که تسبیح مشتمل بر جمیع اذکار هست چنانچه تحمید و تهلیل و تکبیر هم مشتمل بر جمیع اذکار می شود، زیرا حمد تمام کمالات را و نفی تمام عیوب را دلالت دارد، و هم چنین تهلیل که مکرر گفته شده که سه دلالت دارد مطابقی و التزامی و اقتضایی که باین دلالات ثلاث شامل جمیع کمالات و نفی جمیع نقائص می کند، و هم چنین تکبیر که در حدیث داریم که معنی اللّه اکبر این نیست که بگویی اللّه اکبر من کل شی ء، بلکه اللّه اکبر من ان یوصف باری.

سَبَّحَ لِلَّهِ ما فِی السَّماواتِ وَ ما فِی الْأَرْضِ تعبیر بما برای این است که شامل ذوی العقول و غیر ذوی العقول باشد از جمادات و نباتات و حیوانات بلکه اعمّ از جمیع عوالم اجسام و ارواح و انوار کلّما یعلم و کلّما لا یعلم می شود.

وَ هُوَ الْعَزِیزُ الْحَکِیمُ مکرر بیان شده که عزیز راجع بقدرت و توانایی است قادر قاهر غالب علیّ عظیم است و حکیم دالّ بر علم بجمیع حکم و مصالح و مفاسد کلّ شی ء است ازلا و ابدا.

[سوره الصف (۶۱): آیه ۲] .... ص: ۵۰۹

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ ما لا تَفْعَلُونَ (۲)

ای کسانی که ایمان آورده اید برای چه می گوئید آنچه را که عمل نمیکنید و بجا نمیآورید، بدترین صفات خبیثه این است که انسان قولی بدهد و وعده کند و عهد نماید سپس بقولش عمل نکند و بوعده اش خلف کند و بعهدش وفا نکند و این موضوع در جمیع مراحل جریان دارد در باب دین اظهار اسلام کند و تسلیم او امر الهی نشود اظهار ایمان کند و بوظائف ایمان عمل نکند با خدا عهد کند که واجب می شود سپس خلف کند که کفّاره دارد، با پیغمبر (ص) بیعت کند سپس نقض کند در امر جهاد و دشمنی با کفّار قول دهد و تخلّف کند بمؤمن وعده دهد و وفاء نکند اظهار محبت کند و عداوت داشته باشد و با مؤمنین نفاق داشته باشد و فریب دهد و غیر اینها این صفات صفات کفار و منافقین است مؤمن نباید متصف باین صفات شود لذا می فرماید:

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا خطاب بمؤمنین می فرماید:

لِمَ تَقُولُونَ ما لا تَفْعَلُونَ سببش چیست؟ چه منشأ دارد؟ برای چه می گوئید و عمل نمی کنید می خواهید شما هم مثل کفار و منافقین شوید؟ و در حزب آنها داخل شوید نمی دانید.

[سوره الصف (۶۱): آیه ۳] .... ص : ۵۱۰

كَبُرَ مَقْتاً عِنْدَ اللَّهِ أَنْ تَقُولُوا ما لا تَفْعَلُونَ (۳)

بزرگ است این عمل در شدّه غضب نزد خدای متعال اینکه بگوئید آنچه عمل نمی کنید، زیرا مشتمل بر معاصی بسیار بزرگ است.

اولا: منافی با ایمان و اسلام است و بسا موجب ارتداد می شود.

و ثانیا: مورث نفاق است که می فرماید: إِنَّ الْمُنافِقِينَ يُخادِعُونَ اللَّهَ وَ هُوَ خادِعُهُمْ

نساء آیه ۱۴۴ و می فرماید: إِنَّ الْمُنافِقِينَ فِي الدَّرْكِ الْأَسْفَلِ مِنَ النَّارِ نساء ۱۴۱. و می فرماید در حقّ منافقین سَنُعَذِّبُهُمْ مَرَّتَيْنِ ثُمَّ يُرَدُّونَ إِلى عَذابٍ عَظِيمٍ توبه آیه ۱۰۲.

و ثالثا: نقض عهد و میثاق است و قطع آنچه خدا امر بوصل فرموده و فساد در زمین که می فرماید: الَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مِيثاقِهِ وَ يَقْطَعُونَ ما أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ وَ يُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ أُولئِكَ هُمُ الْخاسِرُونَ بقره آیه ۲۵.

و رابعا: مفاسدی که قبلا اشاره شد، لذا بطور خلاصه می فرماید: كَبُرَ مَقْتاً عِنْدَ اللَّهِ أَنْ تَقُولُوا ما لا تَفْعَلُونَ چیزی را که خدا بزرگ بشمارد چه اندازه بزرگ است؟ کیست که طاقت کوچک ترین عذاب الهی را داشته باشد؟ که در دعاء کمیل می فرماید:

(و هذا ما لا تقوم له السّماوات و الارض)

و می گوید:

(لانه لا یکون الا عن غضبک و انتقامک و سخطک)

و غیر اینها.

[سوره الصف (۶۱): آیه ۴] .... ص : ۵۱۰

إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الَّذِينَ يُقاتِلُونَ فِي سَبِيلِهِ صَفًّا كَأَنَّهُمْ بُنْيانٌ مَرْصُوصٌ (۴)

محققا خدای متعال دوست می دارد کسانی که در راه خدا قتال می کنند در راه خدای متعال صف بسته که گویا یک بنیان و بناء محکمی است که اجزاء آن از هم پاشیده نمی شود.

إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الَّذِينَ يُقاتِلُونَ فِی سَبِيلِهِ صَفًّا محبت الهی فوق درجات است

ص: ۵۱۰

چنانچه آدم را صفی اللَّه و نوح را نجی اللَّه و ابراهیم را خلیل اللَّه و موسی را کلیم اللَّه و عیسی را روح اللَّه می گویند: و پیغمبر اکرم را حبیب اللَّه می نامند زیرا دوست را هر چه خوبی باشد برای او می خواهد و هر چه بد باشه از او بر طرف می کند، شخصی که خدا او را دوست دارد از هیچ تفضلی از او دریغ نمی فرماید و هیچ گونه بلاء و عقوبتی باو نمی کند و معنای حبّ الهی اینست که با او معامله دوست با دوست می کند نه این که صفت حبّ عارض او شود، چنانچه غضب الهی معامله مغضب است نه حالت غضب عارض ذات شود خدا همین معامله را با کسانی که در جهاد با کفّار ایستادگی دارند و محکم و استوار و استقامت می کنند فرار نمی کنند که فرار از زحف گناه بسیار بزرگی است عقب نشینی نمی کنند شکست نمی خورند محکم مقابل دشمن ثبات قدم دارند تا بکشند یا کشته شوند و از هم جدا و پراکنده نمی شوند مثل دیواری که اجزاء آن بهم چسبیده و محکم ساخته شده که هیچ قوّه و آلتی نمی تواند آن را خراب کند و بزبان ما مثل سد اسکندر ذی القرنین که خدا در قرآن می فرماید: از قول او آتُونِی زُبَرَ الْحَدِیدِ حَتَّی إِذا ساوی بَیْنَ الصَّدَفَیْنِ الی قوله:

فَمَا اسْطاعُوا أَنْ یَظْهَرُوهُ وَ مَا اسْتَطاعُوا لَهُ نَقْباً کهف آیه ۹۵ و ۹۶.

کَأَنَّهُمْ بُنْیانٌ مَرْصُوصٌ اخباری داریم که این آیه شریفه در شأن چند نفر از اصحاب نبی (ص) وارد شده علیّ امیر المؤمنین (ع) و حمزه سیّد الشهداء و عبیده ابن الحارث و سهل ابن حنیف و حارث ابن ابی دجانه و مقداد بن اسود الکندی.

اقول: اینها از مصادیق اهمّ آیه هستند، و مصادیق آیه بسیار هستند مثل اصحاب ابی عبد اللَّه (ع) و بعض اصحاب امیر المؤمنین (ع) در جنگ با خوارج و صفین و جمل مثل مالک ابن اشتر و بسیار دیگر، بلکه بسیاری از اصحاب نبی (ص) و اصحاب حضرت بقیه اللَّه و غیر اینها و نظیر این در دوره غیبت بسیاری از علماء شیعه در مقابل کفّار و اهل ضلال و ظالمین بقلم و لسان و بیان ثبات قدم داشتند و دارند و بالعکس کسانی که سستی در امر جهاد می کنند یا عقب نشینی یا فرار یا کوتاهی و سستی در مقابل دشمن دارند مورد غضب و عداوه الهی واقع می شوند خذلهم اللَّه و اینها هم مصادیق زیادی دارد مثل اوّلی و دوّمی و سوّمی و سایر منافقین.

[سوره الصف (۶۱): آیه ۵] .... ص : ۵۱۲

وَ إِذْ قالَ مُوسی لِقَوْمِهِ یا قَوْمِ لِمَ تُؤْذُونَنِی وَ قَدْ تَعْلَمُونَ أَنِّی رَسُولُ اللَّهِ إِلَیْکُمْ فَلَمَّا زاغُوا أَزاغَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ وَ اللَّهُ لا یَهْدِی الْقَوْمَ الْفاسِقِینَ (۵)

و یاد کن زمانی که موسی (ع) فرمود بقوم خود بنی اسرائیل ای قوم من برای چه اذیت می کنید مرا و حال آن که می دانید باین که من محققا رسول خدایم بسوی شما پس چون اینها میل از حق کردند و رو بباطل رفتند خداوند هم قلوب آنها را برگردانید و خداوند هدایت نمی کند قومی که فاسق شدند.

وَ إِذْ قالَ مُوسی لِقَوْمِهِ یا قَوْمِ لِمَ تُؤْذُونَنِی اذیتهایی که بنی اسرائیل بحضرت موسی کردند بسیار است یکی قول آنها که بموسی گفتند: اجْعَلْ لَنا إِلهاً کَما لَهُمْ آلِهَهٌ اعراف آیه ۱۳۴ یکی آن که گفتند که می فرماید: وَ إِذْ قُلْتُمْ یا مُوسی لَنْ نُؤْمِنَ لَکَ حَتَّی نَرَی اللَّهَ جَهْرَهً بقره آیه ۵۲.

یکی قضیّه سامری و اتخاذ عجل که می فرماید: ظَلَمْتُمْ أَنْفُسَکُمْ بِاتِّخاذِکُمُ الْعِجْلَ بقره آیه ۵۱.

و آیات دیگر یکی اراده قتل هارون که بموسی گفت: وَ کادُوا یَقْتُلُونَنِی اعراف آیه ۱۴۹.

یکی گفتند بموسی قالُوا یا مُوسی إِنَّا لَنْ نَدْخُلَها أَبَداً ما دامُوا فِیها فَاذْهَبْ أَنْتَ وَ رَبُّکَ فَقاتِلا إِنَّا هاهُنا قاعِدُونَ مائده آیه ۲۷. باندازه ای که موسی عرض کرد در پیشگاه الهی قالَ رَبِّ إِنِّی لا أَمْلِکُ إِلَّا نَفْسِی وَ أَخِی فَافْرُقْ بَیْنَنا وَ بَیْنَ الْقَوْمِ الْفاسِقِینَ مائده آیه ۲۸.

یکی قضیّه قارون و مرثه فاحشه و غیر اینها که بسیار است.

لذا خدا می فرماید: یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا لا تَکُونُوا کَالَّذِینَ آذَوْا مُوسی فَبَرَّأَهُ اللَّهُ مِمَّا قالُوا وَ کانَ عِنْدَ اللَّهِ وَجِیهاً احزاب آیه ۶۹. وَ قَدْ تَعْلَمُونَ أَنِّی رَسُولُ اللَّهِ إِلَیْکُمْ شما بنی اسرائیل که در چنگال فرعونیان بودید نجات دادم شما را و معجزات باهرات را مشاهده کردید مثل عصا و ید و بیضاء و شکاف دریا و اخراج آب از سنگ سخت و غرق فرعونیان و غیر اینها و اظهار ایمان کردید.

فَلَمَّا زاغُوا زاغ بمعنی رجوع یعنی میل از حقّ بسوی باطل از اطاعت بمعصیت از ایمان بکفر از توحید بشرک.

أَزاغَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ خداونـد آنها را رها فرمود و از هـدایت بضـلالت افتادنـد قلب آنها سیاه شد و قساوت پیدا کردند که ما شـرح حال بنی اسـرائیل را در مجلـد اوّل کلم الطیب در باب نبوّه خاصّه مفصـلا بیان کرده ایم مراجعه فرمائیـد که چه اندازه در ادوار متمادیه در شـرک و کفر سیر کردند و چه اندازه انبیاء بنی اسرائیل را کشتند با زکریا چه کردند با یحیی با عیسی و چه فسادها از آنها ظاهر شد.

وَ اللَّهُ لا یَهْدِی الْقَوْمَ الْفاسِقِینَ چون از قابلیّت هدایت افتادند و پس از عیسی الی کنون چه کردند و چه می کنند.

[سوره الصف (۶۱): آیه ۶] .... ص: ۵۱۳

وَ إِذْ قـالَ عِیسَـی ابْنُ مَرْیَمَ یا بَنِی إِسْـرائِیلَ إِنِّی رَسُولُ اللَّهِ إِلَیْکُمْ مُصَـدِّقاً لِما بَیْنَ یَـدَیَّ مِنَ التَّوْراهِ وَ مُبَشِّراً بِرَسُولٍ یَأْتِی مِنْ بَعْـدِی اسْمُهُ أَحْمَدُ فَلَمَّا جاءَهُمْ بِالْبَیِّناتِ قالُوا هذا سِحْرٌ مُبِینٌ (۶)

و یـاد کن زمـانی که فرمـود عیسـی پسـر مریم خطـاب به بنی اسـرائیل که مبعوث بر آنهـا شـده بود ای بنی اسـرائیل محققـا من فرسـتاده خـدای متعال هسـتم بسوی شـما و تصدیق کننده ام از برای پیغمبری که قبل از من بود که موسـی باشد و کتاب او که تورات باشـد و بشارت دهنـده ام برسولی که بیایـد بعـد از من اسم او احمد است، پس چون آمد اینها را آن پیغمبر با معجزات باهرات گفتند: این سحر آشکارا است.

کلام: در این آیه در چند جمله واقع می شود.

جمله اولی: وَ إِذْ قالَ عِیسَی ابْنُ مَرْیَمَ یا بَنِی إِسْرائِیلَ إِنِّی رَسُولُ اللَّهِ إِلَیْکُمْ نظر باین که دین و شریعت ابراهیم پس از او باقی بود در دو طـایفه از اولاـد ابراهیم بنی اسـماعیل و بنی اسـرائیل امّا در بنی اسـماعیل باقی بود تا زمان بعثت حضـرت رسول (ص) و دوازده وصـی داشت که آخری آنهـا حضـرت ابی طالب پـدر امیر المؤمنین بود، و امّا در بنی- اسـرائیل باقی بود تا زمان بعثت موسـی که نسخ شد، و دین موسـی باقی بود تا زمان عیسـی که نسخ شد و دین عیسـی تا زمان حضـرت خاتم که نسخ شد، لذا عیسی می فرماید: من ناسخ شریعت موسی هستم و رسول خدا بر شما بنی اسرائیل.

جمله دوم: وظیفه تمام انبیاء است که تصدیق انبیاء سـلف را بکنند، چنانچه قرآن در بسـیاری از سور خبر می دهد و شرح حال آنها را بیان می فرماید از آدم شیث ادریس الیاس نوح ابراهم اسماعیل اسحاق یعقوب یوسف لوط شعیب موسی

زکریا یحیی یونس ذا الکفل عیسی داود سلیمان و غیر اینها، بلکه بسیار از آنها را بطور کلّی خبر داده که می فرماید وَ لَقَدْ أَرْسَلْنا رُسُلًا مِنْ قَبْلِکَ مِنْهُمْ مَنْ قَصَصْنا عَلَیْکَ وَ مِنْهُمْ مَنْ لَمْ نَقْصُصْ عَلَیْکَ مؤمن آیه ۷۸. لذا می فرماید: مُصَدِّقاً لِما بَیْنَ یَدَیَّ مِنَ التَّوْراهِ چون صحف انبیاء قبل از موسی دست رس احدی نبود و توریه اوّل کتابی است که بر موسی نازل شد الواح آن.

جمله سوّم: این که تمام انبیاء سلف مکلّف بودند که بشارت بآمدن پیغمبر خاتم (ص) بدهند، چنانچه می فرماید: وَ إِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِیثاقَ النَّبِیِّینَ لَما آتَیْتُکُمْ مِنْ کِتابٍ وَ حِکْمَهٍ ثُمَّ جاءَکُمْ رَسُولٌ مُصَدِّقٌ لِما مَعَکُمْ لَتُؤْمِنُنَّ بِهِ وَ لَتَنْصُرُنَّهُ قالَ أَ أَقْرَرْتُمْ وَ أَخَذْتُمْ عَلی ذلِکُمْ إِصْرِی قالُوا أَقْرَرْنا قالَ فَاشْهَدُوا وَ أَنَا مَعَکُمْ مِنَ الشَّاهِدِینَ آل عمران آیه ۷۵.

لذا می فرماید: وَ مُبَشِّراً بِرَسُولٍ یَأْتِی مِنْ بَعْدِی اسْمُهُ أَحْمَدُ اسامی مقدّسه حضرت رسالت بسیار است در بعض اخبار دارد

(هو فی السماء احمد و فی الارض ابی القاسم محمد (ص))

و کلمه احمد افعل التفضیل است و دو معنی کرده اند بمعنی اسم فاعلی و بمعنی مفعولی.

امّا بمعنی فاعلی یعنی او بیشتر و بالاتر از انبیاء و ملائکه و مقرّبان حمد الهی می کند. و بمعنی مفعولی یعنی مقام و رتبه و شئونات و قرب بمقام ربوبی او بیشتر است از تمام انبیاء و ملائکه و مقربان درگاه الهی و این معنای دوّم اقرب بنظر می آید بقرینه آیه شریفه که می فرماید: وَ مِنَ اللَّیْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نافِلَهً لَکَ عَسی أَنْ یَبْعَثَکَ رَبُّکَ مَقاماً مَحْمُوداً بنی اسرائیل آیه ۸۱. که مقام محمود اختصاص بآن حضرت دارد که تمام انبیاء و ملائکه تمجید میکنند و احتیاج بشفاعت او دارند در بهشت شفاعت کند آنها را بر ارتفاع درجه و زیادتی رتبه و عصات مؤمنین هم که بشفاعت او نجات پیدا کنند، و اسامی آن حضرت بسیار است، و اما بشارت عیسی را در مجلّد اوّل کلم الطّیب در باب نبوّت خاصّه از کتب یهود و نصاری که آنها کتب وحی میدانند و نمی توانند انکار کنند مخصوصا همین توریه رائج و همین اناجیل نصاری بشارتهایی که بوجود مقدس او داده اند نقل کرده ایم حتّی یهود قبل از بعثت آمدند مدینه و بأهل مدینه بشارت میدادند و چون حضرت مبعوث شد

دیدنـد از بنی اسـرائیل نیست انکـار کردنـد. فَلَمَّا جـاءَهُمْ بِالْبَیِّنـاتِ قالُوا هـذا سِـحْرٌ مُبِینٌ همین نسـبت هایی که کفّار بتمام انبیاء میدادند که معجزات آنها را سحر میگفتند و آنها را ساحر و مجنون و کذّاب و مفتری می شمردند.

[سوره الصف (۶۱): آیه ۷] .... ص : ۵۱۵

وَ مَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَری عَلَی اللَّهِ الْکَذِبَ وَ هُوَ یُدْعی إِلَی الْإِسْلامِ وَ اللَّهُ لا یَهْدِی الْقَوْمَ الظَّالِمِینَ (۷)

و کیست ظالم تر از کسـی که افترا بزند بر خدا دروغ را و او دعوت میشود بسوی اسـلام و خداوند هدایت نمیفرماید قوم سـتم کاران را.

وَ مَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَری عَلَی اللَّهِ الْکَذِبَ کسـانی که معجزات انبیـاء را سـحر میشـمارند و رسـالت آنها را منکر میشونـد و از راه کـذب افتری بخـدا میزننـد که خـدا اینها را نفرسـتاده و این قرآن و کتب آسـمانی را خدا نفرموده و این دسـتورات از جانب او نیست اینها ظالمترین ظلمه هستند، و کیست ظالمتر از اینها.

وَ هُوَ یُدْعی إِلَی الْإِسْلامِ دو نحوه تفسیر شده یکی آنکه مرجع ضمیر هو بمن در ممّن برگردد که منافقین باشند که اظهار اسلام میکننـد و مع ذلـک قلبا کافر هسـتند، دیگر کفّار که قلبا میفهمنـد و یقین پیـدا میکننـد ولی انکار میکننـد که مفاد فَلَمَّا جاءَتْهُمْ آیاتُنا مُبْصِـرَةً قالُوا هذا سِـحْرٌ مُبِینٌ وَ جَحَدُوا بِها وَ اسْتَیْقَنَتْها أَنْفُسُـهُمْ ظُلْماً وَ عُلُوًّا فَانْظُرْ کَیْفَ کانَ عاقِبَهُ الْمُفْسِدِینَ نمل آیه ۱۳ و ۱۴ با اینکه او دعوت میشود بسوی اسلام.

اقول: ظلم به سه قسـمت ظلم بنفس ظلم بغیر ظلم بـدین و هر کـدام درجاتی دارد اعلی درجاتش افتراء بخدای متعال است، زیر بـار معجزاتی که بـدست انبیاء داده شـده و فعل مختص بخـدا است و از قـدرت بشـر و جنّ و ملک خارج است نرونـد و این را حمل بسـحر کننـد افتراء بخـدای متعال است، و این معنی شامل جمیع کفار و منافقین و مشـرکین میشود، بلکه میتوان گفت که نصب خلافـت امیر المؤمنین را بگوینـد پیغمبر پیش خود برای اینکه علی دامـاد او بود و خـدا نصب نکرده اینهـا از تمـام کفـار ظالمترند، زیرا حقا یقرا بیشتر از آنها درک کردند مع ذلک العیاذ پیغمبر را دروغ گو و جعال میشـمارند خذلهم اللّه و شاهد بر این دعوی آیه بعد است که میفرماید:

[سوره الصف (۶۱): آیه ۸] .... ص : ۵۱۶

يُرِيدُونَ لِيُطْفِؤُا نُورَ اللَّهِ بِأَفْواهِهِمْ وَ اللَّهُ مُتِمُّ نُورِهِ وَ لَوْ كَرِهَ الْكافِرُونَ (۸)

اراده می کننـد بر این که خاموش کننـد نور خـدا را بدهنهای خود و خداوند نور خود را با تمام می رساند و لو کراهت داشـته باشند کافرها.

احادیث بسیاری داریم از امیر المؤمنین و حضـرت کاظم علیهما السـلام بسیار مفصّل است که در کافی و غیر آن روایت کرده اند مسندا که خلاصه مفاد آنها این است که.

يُرِيدُونَ لِيُطْفِؤُا نُورَ اللَّهِ بِأَفْواهِهِمْ نور اللّه علی علیه السـلام است و اشـتهاد کرده اند بآیه شـریفه فَآمِنُوا بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ وَ النُّورِ الَّذِی أَنْزَلْنا تغابن آیه ۸ که نور امیر المؤمنین است مثل این که بخواهند نور خورشید را بیک نفس از دهان خاموش کنند.

وَ اللَّهُ مُتِمُّ نُورِهِ بامام بعد از امام تا قائم آل محمد (ع).

وَ لَوْ كَرِهَ الْكافِرُونَ المعاندون.

اقول: مکرر اشاره شده که اخبار در تفسـیر آیات بیان مصداق اتم است نور الهی اسـلام است قرآن است پیغمبر است امام است معاندین خواسـتند دین اسـلام را از بین ببرند قرآن را باطل کنند پیغمبر را بقتل برسانند امام را غصب حقّ کنند حقّ را خاموش کننـد لکن در مقابل قدرت الهی کی می تواند عرض اندام کند خداوند روز بروز اسـلام را عظمت می دهد قرآن را حفظ می کند إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَ إِنَّا لَهُ لَحافِظُونَ حجر آیه ۹ چنانچه در آیه بعد می فرماید:

[سوره الصف (۶۱): آیه ۹] .... ص : ۵۱۶

هُوَ الَّذِی أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدی وَ دِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَ لَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ (۹)

او است خدایی که فرستاد رسول خود را بهدایت و دین حق تا اینکه ظاهر کند آن دین را بر هر دینی و لو کراهت داشته باشند مشرکین.

سؤال: دین مقـدس اسـلام که بر سـایر ادیـان عـالم ظاهر و غالب نشـده از صـدر اسـلام الی کنون ادیان باطله در عالم بسـیار از طبیعی و دهری و مشرک و یهود و نصاری بلکه فرق باطله مسلمین غیر از شیعه اثنی عشری که دین حق منحصر باو است، بلکه این فرقه حقه بمنزله یک خال سفید است در پیشانی گاو سیاه.

جواب: مفسرین گفتند بحجت و تأیید و نصرت، چنانچه با هر صاحب مذهبی طرف بحث شوند غالب میشوند، و در هر مرحله خداوند آنها را تأیید میکند و نصرت میدهد، لکن در اخبار بسیار داریم که مراد زمان ظهور حضرت بقیه اللّه است که سرتاسر دنیا ذکر شهادتین بلند است و ادیان باطله بکلی از بین میرود.

اقول: از نفس آیه شریفه همین معنی را میتوان استفاده کرد، زیرا.

هُوَ الَّذِی أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدی وَ دِینِ الْحَقِّ بفعل ماضی فرموده کلمه ارسل و لکن لِیُظْهِرَهُ عَلَی الدِّینِ کُلِّهِ را بفعل مضارع بیان فرموده که بعد از این ظاهر میفرماید و زمان او را معیّن نفرموده و فرمایش او حقّ و صدق و قابل تخلّف نیست و گفتیم: دین حقّ مذهب شیعه اثنی عشری است و باید این دین اسلام و این مذهب حقّه سر تا سر دنیا را سیر کند و این منحصر است بدوره ظهور حضرت بقیه اللّه و دوره رجعت ائمه اطهار الی یوم القیمه. وَ لَوْ کَرِهَ الْمُشْرِکُونَ که یا ایمان بیاورند و یا کشته شوند و احدی از آنها باقی نماند و دامنه ظهور و رجعت هم طولانی و دامنه دار است.

[سوره الصف (۶۱): آیه ۱۰] .... ص: ۵۱۷

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا هَلْ أَدُلُّکُمْ عَلی تِجارَهٍ تُنْجِیکُمْ مِنْ عَذابٍ أَلِیمٍ (۱۰)

ای کسانی که ایمان آورده اید آیا شما را دلالت کنم بر تجارتی که شما را نجات دهد از عذاب دردناک، دنیا دار تجارت است، تاجر انسان است تجارت کسب و افراد بشر در این تجارتخانه مختلف هستند، نوعا اشتغال دارند و کسب میکنند و مشغول بتجارت هستند باید برای تحصیل آخرت و مثوبات اخروی باشد لذا میفرماید خطاب بجمیع مؤمنین.

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا که غیر مؤمن هر که هست و هر چه هست از این تجارت محروم است چون ایمان شرط صحت کلیّه عبادات است هَلْ أَدُلُّکُمْ تعبیر باستفهام نوع تلطف است و الا البته لازم است بر خدای متعال بمقتضای حکمت این دلالت و بر مؤمنین حتم و لازم است اشتغال باین تجارت و الا دستگاه خلقت لغو میشود که میفرماید: أَ فَحَسِبْتُمْ أَنَّما خَلَقْناکُمْ عَبَثاً مؤمنون آیه ۱۱۷.

عَلی تِجارَهٍ تُنْجِیکُمْ مِنْ عَذابٍ أَلِیمٍ تجارت دنیوی باعث نجات از عذاب

نمیشود، بلکه چه بسیار مورث عذاب میشود اگر از راه حرام بدست بیاورد و براه حرام صرف کند، و اما اگر از ممر حلال بدست آورد زحمتی تحمل کرده که ثبات و بقایی ندارد و نفعی عائد او نمیشود میگذارد و میرود، چنانچه میفرماید: مَنْ كانَ يُرِيدُ حَرْثَ الْآخِرَهِ نَزِدْ لَهُ فِي حَرْثِهِ وَ مَنْ كانَ يُرِيدُ حَرْثَ الدُّنْيا نُؤْتِهِ مِنْها وَ ما لَهُ فِي الْآخِرَهِ مِنْ نَصِيبٍ شوری آیه ۱۹ کانه مؤمنین معرفی میکنند البته ما را دلالت فرما بر یک همچه تجارتی میفرماید:

[سوره الصف (۶۱): آیه ۱۱] .... ص : ۵۱۸

تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ وَ تُجاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوالِكُمْ وَ أَنْفُسِكُمْ ذلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (۱۱)

ایمان بیاورید بخدا و رسول خدا و جهاد کنید در راه خدا باموال خود و نفوس خود این برای شما بهتر است از زخارف دنیوی اگر بوده باشید دانشمند.

تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ خطاب بمؤمنین است البته اینها ایمان بخدا داشتند و الا مؤمن نبودند معلوم میشود که این جمله غیر از شهادتین است.

اقول: ایمان بخدا ایمان بتوحید است توحید ذاتی و صفاتی و افعالی و عبادتی و نظری. توحید ذاتی اینکه ذات مقدس او صرف الوجود است هیچ گونه ترکیبی و اجزایی در ساحت قدس او راه ندارد زیرا مرکبات سه قسم است خارجی و ذهنی و همی، مرکب خارجی این است که اجزاء خارجیه داشته باشد مثل کلیه اجسام سماوی و ارضی، مرکب ذهنی اینکه در ذهن یک ما به الاشتراک دارد تعبیر بجنس میکنند و یک ما به الامتیازی تعبیر بفصل میکنند، مثلا انسان را که تصور میکنی یک جنبه اشتراکی با حیوانات و اجسام دارد می گویی حیوان نامی جسمانی و یک ما به الامتیاز دارد می گویی ناطق، ترکیب و همی اینکه هر شیئی را تصور میکنی و لو ما به الاشتراک نداشته باشد مثل ملک و جن ولی وجودش غیر او است و لذا می گویی نبود بود شد که مرکب از ماهیت و وجود است خداوند وجودش خود او است ماهیت ندارد، و لذا همیشه وجوب وجود است ازلا و ابدا هیچ معقول نیست وجود عدم شود یا عدم وجود شود تناقض است بلی موجود معدوم میشود و معدوم موجود مثل سرتاسر ممکنات، اینست که می گویی وجوب وجود.

و اما صفاتی اینکه صفت زائد بر ذات ندارد که عارض بر ذات شود مثل

صفات ممکنات اگر صفتی عارض بر صرف الوجود شود معلوم می شود که فاقد این صفت بوده و مرکب از ذات و صفت است، بلکه صفات الهی انتزاعی است منتزع از ذات است یعنی از صرف الوجود زیرا صرف الوجود وجود علم و قدرت و حیات و جمیع مراتب وجود است، لذا از امیر المؤمنین است میفرماید:

(و کمال توحیده نفی الصفات عنه لشهاده کل صفه انها غیر الموصوف و کل موصوف انه غیر الصفه فمن وصفه فقد قرنه و من قرنه فقد جزاه و من جزاه فقد جهله و من جهله فهو فی حدّ الشرک باللّه)

که شرک صفاتی میشود، و در شرح منظومه می گوید: (التزامهم بالقدماء الثمانیه معروف).

و امّا توحید افعالی اینکه امر خلق و رزق بدست او است احدی قدرت بر خلق و رزق ندارد غایه الامر اسباب هستند و افعال الهی تاره بدون اسباب است و تاره باسباب و اسباب هم بدست او است، بلکه افعال الهی منحصر بخلق و رزق نیست اماته و احیاء عزت و ذلت غنی و فقر صحت و مرض هدایت و ارشاد نعمت و بلاء و سایر افعال او.

و اما توحید عبادتی اینکه غیر او را شریک در عبادت قرار ندهد که مفاد کلمه طیبه (لا اله الّا اللّه) است و در حکم شرک عبادتی ریاء در عبادت است که مبطل عبادت هم می شود.

و اما توحید نظری اینکه توکل باو در جمیع امور و امید باو و خوف از او نظر باو و بس وَ رَسُولِهِ این هم مجرد شهادت برسالت او نیست که بدون او ایمان نیست، بلکه چهار امر باید در حق او معتقد باشید خاتمیت که دینش باقی است تا قیامت و افضلیت که بر جمیع انبیاء و اولیاء و ملائکه و ما سوی اللّه افضل است و بمعراج جسمانی با همین بدن عنصری و به اینکه کتابش از باء بسم اللّه تا سین الناس از جانب حق بر او نازل شده وَ تُجاهِدُونَ فِی سَبِیلِ اللَّهِ بِأَمْوالِکُمْ وَ أَنْفُسِکُمْ در نصرت الهی که می فرماید: یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا إِنْ تَنْصُرُوا اللَّهَ یَنْصُرْکُمْ وَ یُثَبِّتْ أَقْدامَکُمْ محمد (ص) آیه ۸ و جهاد فی سبیل اللّه منحصر بجهاد با مشرکین و کفار نیست در معرکه قتال، بلکه جهاد با نفس جهاد اکبر است و جهاد در دوره غیبت بقلم و بیان و پند و اندرز و تحصیل علم دین و احکام و لذا تعبیر بمجتهد

میکنند و صرف مال در حفظ اسلام و مسلمین و اعلاء کلمه اسلام و دفع اعداء دین و نشر کتب دینی و بناهای مذهبی و غیر اینها.

ذلِکُمْ خَیْرٌ لَکُمْ إِنْ کُنْتُمْ تَعْلَمُونَ برای شما باقی میماند و بحیوه ابدی نائل می شوید و از ثمرات این ایمان و این جهاد.

[سوره الصف (۶۱): آیه ۱۲] .... ص: ۵۲۰

یَغْفِرْ لَکُمْ ذُنُوبَکُمْ وَ یُدْخِلْکُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِی مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ وَ مَساکِنَ طَیِّبَهً فِی جَنَّاتِ عَدْنٍ ذلِکَ الْفَوْزُ الْعَظِیمُ (۱۲)

می آمرزد گناهان شما را و داخل می فرماید شما را در بهشتهایی که جاری می شود از زیر آنها نهرهایی و مسکن های زیبای پاکیزه در بهشتهای عدن و این فوز عظیمی است.

یَغْفِرْ لَکُمْ ذُنُوبَکُمْ غفران ذنوب خاص اهل ایمان است غیر از مؤمن قابلیت غفران ندارد و حتی اگر پیغمبر هم طلب غفران او را بکند اجابت نمی شود، چنانچه می فرماید: اسْتَغْفِرْ لَهُمْ أَوْ لا تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ إِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِینَ مَرَّهً فَلَنْ یَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ توبه آیه ۸۱ و می فرماید: سَواءٌ عَلَیْهِمْ أَسْتَغْفَرْتَ لَهُمْ أَمْ لَمْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ لَنْ یَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ منافقین آیه ۶. و غفران الهی باندازه ای است که حتی ملائکه و انبیاء تصور نمی کردند و البته غیر معصوم آلودگی دارد.

وَ یُدْخِلْکُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِی مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ حدیثی در مجمع و برهان از پیغمبر روایت کرده اند لکن سندش ضعیف است چون مستند بابی هریره و عمران بن حصین می شود که پیغمبر فرموده

(قصر من لؤلؤ فی الجنه فی ذلک القصر سبعون دارا من یاقوته حمراء فی کل دار سبعون بیتا من زمرد خضراء فی کل بیت سبعون سریرا علی کل سریر سبعون فراشا من کل لون علی کل فراش امراه من الحور العین فی کل بیت سبعون مائده علی کل مائده سبعون لونا من الطعام فی کلّ بیت سبعون و صیفا و صیفه و یعطی اللّه المؤمنین من القوه فی غداه واحده ما یأتی علی ذلک کله).

وَ مَساکِنَ طَیِّبَهً فِی جَنَّاتِ عَدْنٍ تعبیر بعدن برای ثبات و دوام خلود است.

ذلِکَ الْفَوْزُ الْعَظِیمُ ایّ فوز اعظم من ذلک.

[سوره الصف (۶۱): آیه ۱۳] .... ص: ۵۲۰

وَ أُخْری تُحِبُّونَها نَصْرٌ مِنَ اللَّهِ وَ فَتْحٌ قَرِیبٌ وَ بَشِّرِ الْمُؤْمِنِینَ (۱۳)

و دیگر از ثمرات این ایمان و این جهاد که شما مؤمنین دوست میدارید نصرت الهی که بر دشمن ظفر پیدا می کنید و فتح نزدیکی و بشارت ده مؤمنین را.

تُحِبُّونَها آن ثمره آخرتی در قیامت پس از بعث است و امّا ثمره که در دنیا عاجلا برای شما دارد که دوست می دارید یا برای پیشرفت و غلبه بر خصم یا برای عظمت اسلام یا برای منافعی و غنائمی از کفّار بدست می آید.

نَصْرٌ مِنَ اللَّهِ که ملائکه را بمدد شما می فرستد یا القاء رعب در قلوب کفّار می کند یا سکینه و اطمینان در قلوب شما می فرماید وَ فَتْحٌ قَرِیبٌ که فتح مکه یا بلاد کفار وَ بَشِّرِ الْمُؤْمِنِینَ بهر دو ثمره دنیوی و اخروی.

[سوره الصف (۶۱): آیه ۱۴] .... ص: ۵۲۱

یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا کُونُوا أَنْصارَ اللَّهِ کَما قالَ عِیسَی ابْنُ مَرْیَمَ لِلْحَوارِیِّینَ مَنْ أَنْصارِی إِلَی اللَّهِ قالَ الْحَوارِیُّونَ نَحْنُ أَنْصارُ اللَّهِ فَآمَنَتْ طائِفَهٌ مِنْ بَنِی إِسْرائِیلَ وَ کَفَرَتْ طائِفَهٌ فَأَیَّدْنَا الَّذِینَ آمَنُوا عَلی عَدُوِّهِمْ فَأَصْبَحُوا ظاهِرِینَ (۱۴)

ای کسانی که ایمان آورده اید باشید انصار خدای متعال یعنی دین خدا همین نحوی که فرمود عیسی ابن مریم از برای حواریین اصحاب خاص عیسی (ع) کیست مرا یاری کند برای خدای متعال گفتند: حواریون ما یاری می کنیم شما را برای یاری دین خدا پس ایمان آوردند طائفه از بنی اسرائیل و کافر شدند طائفه دیگر، پس ما تأیید کردیم کسانی که ایمان آوردند بر دشمنان آنها پس صبح کردند ظاهر و غالب بر آنها.

اقول: شرح حال نبوت عیسی (ع) و اناجیل اربعه نصاری و اصحاب عیسی و حواریون و رفتن عیسی بآسمان و سایر خصوصیات آنها را از کتب وحی می دانند و عهد جدید نام نهاده اند در مجلد اوّل کلم الطیب در باب نبوّت عیسی (ع) از صفحه ۲۸۴ تا صفحه ۳۰۱ مفصلا بیان کرده ایم مراجعه کنید، و در قرآن در سوره آل عمران و سوره مائده و همین سوره اشاره بحال حواریون عیسی دارد یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا کُونُوا أَنْصارَ اللَّهِ نصرت الهی نصرت دین خداست و نصرت رسول خدا و نصرت خلفاء الهی و نصرت کتاب خدا و نصرت احکام الهی و نصرت علماء دین و بندگان صالح الهی، و بالجمله آنچه منسوب بخداست، و امر هم برای وجوب است ترکش یا موجب کفر یا معصیت الهی می شود کَما قالَ عِیسَی ابْنُ مَرْیَمَ لِلْحَوارِیِّینَ مَنْ أَنْصارِی إِلَی اللَّهِ حواریون خواص شخص هستند و حواریون

عیسی گفتند ۱۲ نفر بودند سه نفر آنها رسولانی بودند که خدا در قرآن در سوره یاسین بیان می فرماید: وَ اضْرِبْ لَهُمْ مَثَلًا أَصْحابَ الْقَرْيَةِ إِذْ جاءَهَا الْمُرْسَلُونَ إِذْ أَرْسَلْنا إِلَيْهِمُ اثْنَيْنِ فَكَذَّبُوهُما فَعَزَّزْنا بِثالِثٍ فَقالُوا إِنَّا إِلَيْكُمْ مُرْسَلُونَ آیه ۱۲ و ۱۳ و آنها شمعون و یحیی و یونس و در نسخه دیگر قولش که عیسی (ع) آنها را فرستاد در طائف بر اهل طائف و نه نفر دیگر لوقا و مرقا و یوحناء و متی و مرقس و بعضی دیگر که اسامی آنها در نظرم نیست، از کلینی مسندا از حضرت صادق (ع) روایت کرده فرمود:

(ان حوّاری عیسی کانوا شیعته و ان شیعتنا حوارینا و ما کان حوّاری عیسی (ع) باطوع له من حوارینا لنا و انما قال عیسی (ع): للحواریین من انصاری الی اللَّه قال الحواریون نحن انصار اللَّه فلا و اللَّه ما نصروه من الیهود و لا قاتلوه دونه و شیعتنا و اللَّه لا یزالون منذ قبض اللَّه عز ذکره رسوله (ص) ینصرونا- و یقاتلون دوننا و یحرقون و یعذبون و یشردون من البلدان جزاهم اللَّه عنا خیرا ، و قد قال امیر المؤمنین (ع): و اللَّه لو ضربت خیشوم محبینا ما یبغضونا و اللَّه لو ادیت مبغضنا من المال ما احبونا).

اقول: در همان کلم الطیب ما حال حواریین عیسی را از کتب خود نصاری مفصلا بیان کرده ایم فَآمَنَتْ طائِفَةٌ مِنْ بَنِي إِسْرائِيلَ مثل اوصیاء عیسی و مؤمنین بآنها وَ كَفَرَتْ طائِفَةٌ مثل یهود که عیسی را اولاد زنا می دانند و نصاری که خدا یا پسر خدا می گویند حدّ افراط و تفریط فَأَيَّدْنَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلى عَدُوِّهِمْ فَأَصْبَحُوا ظاهِرِينَ که آمدند و به پیغمبر اسلام ایمان آوردند و بر دشمنان غالب شدند، هذا آخر ما اردنا فی تفسیر سوره الصف و یتلوه انشاء اللَّه تعالی بحوله و قوته تفسیر سوره الجمعه الی سوره النّاس و الحمد للَّه و الصلاه و السلام علی نبیّه و آله و اللّعن علی اعدائه الی یوم لقائه و انا العبد المذنب السیّد عبد الحسین المدّعو بالطیّب.

درباره مرکز

بسمه تعالی

هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

آیا کسانی که می‌دانند و کسانی که نمی‌دانند یکسانند ؟

سوره زمر/ ۹

آدرس دفتر مرکزی:

اصفهان -خیابان عبدالرزاق - بازارچه حاج محمد جعفر آباده ای - کوچه شهید محمد حسن توکلی -پلاک ۱۲۹/۳۴- طبقه اول

وب سایت: www.ghbook.ir

ایمیل: Info@ghbook.ir

تلفن دفتر مرکزی: ۰۳۱۳۴۴۹۰۱۲۵

دفتر تهران: ۸۸۳۱۸۷۲۲ ـ ۰۲۱

بازرگانی و فروش: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

امور کاربران: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

مرکز تحقیقات رایانه‌ای
قائمیه
اصفهان
www
برای داشتن کتابخانه های‌تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشانی
www.Ghaemiyeh.com
www.Ghaemiyeh.net
www.Ghaemiyeh.org
www.Ghaemiyeh.ir
مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.
۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹